

קריית ספר

רבעון לביבליוגרפיה

כלי מבטא

של

בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי העברי בירושלים

יזא לאור על ידי

הוגו ברנמן וחיים פיק

בהשתתפותם הקבועה של

ש. אסף, ב. דינבורג, א. מויבר, ל. א. מאיר, ג. שלום.

שנה ראשונה

ישראל יצחקי

תל אביב

ירושלים, תרפ"ד/תרפ"ה

דפוס הפועלים

דמי החתימה 10 שילינג לשנה

המספר הראשי אצל ס. אוסקרמן

Berlin W. 50. Augsburgerstr. 28.

ע'	
61	יש. אסף: פירוש ר' יהונתן הכהן מלוניל למס' חולין
68	— כתבים מאת משה מגרלסון ובני דורו
117	— תשובות גאוניס
307	— מפנקס זבלודובה
142, 226	א. י. בראוור: על המחלוקת בין הרש"י מלארי ור' אברהם הכהן מקאליסק (מכתבים סר' אברהם)
77	ב. דינבורג: מארכיונו של פרץ סמולנסקין
150, 318	— מארכיונו של ש"ר
162	א. דריאנוב: מחברת של כתבי חובבי-ציון
240	ס. וילנסקי: הערה
279	— אפיוודת ספרותית
62, 139	א. מויבר: ס' אמרי גואש לר' שלמה דאפירת
66	— לחולרות היהודים במרוקו
222, 302	— רפואי פולניה ורוסיה, א) רפואי קארעין
55	א. ילין: מכתב מירושלם לראשי עדת הקראים במצרים
238	— שאלה שנשלחה לרבי אברהם הנגיד
324	י. פייכמן: הערה
52	ש. ת. קוק: שו"ת הר"ן
160	— בענין שרפת ספרי הרמב"ם, מחבר ס' החנוך
162	ש. קליין: למחלוקת על ס' בשמים ראש
294	י. ריבקינד: ספרי סלונקו
45	ג. שלום: האם חבר ר' משה די ליאון את ס' השם?
127	— "שערי צדק" מאמר בקבלה מאסכולת ר' אברהם אבולעפיה
163	— הערות שונות לספרות הקבלה
284	— הערות והקוננים לרשימת כתבי חיר שבמינכן (כתבי יד בקבלה)

מפתח המשתתפים בבקורות.

איגר, י. 106	ליפשיץ, א. ס. 174
אסף, ש. 21, 221	מאיר, ל. א. 201, 276
בראוור, א. י. 214, 272	מרגליות, ס. יריש 209
ברגמן, ה. 109, 189	סוקניק, א. ל. 202
דינבורג, ב. 96, 97, 101, 107, 111, 267, 258, 113	פיק, ח. 195
הרמזברג, ה. ו. 252, 254	פרס, י. 90, 268
ויגר, ה. ס. 189, 191, 193, 200	קרוליק, ש. 271
ילון, ח. 208, 264	שלום, ג. 17, 35, 93, 104, 198, 203
	205, 211, 256

מפתח שמות ספרים ומחברים.

המספרים מורים על העמודים. הכוכב * שבצד מספרים אחרים, מורה כי בעמוד זהו נמצא יותר ממאמר אחד של אותו המחבר.

(א) שמות ספרים.

[עברית ויווית]

ע'	ע'	ע'	ע'
15	בני אשר	182	אל על
8	בני	173	אגרות של צדיקים
89	בני-קריניצה	88*	אגרות אמנים
8	בריאזת העובר	206	אהלי שם
245	גד נדוד יגורנו	195	אור גדול
8	הנדוד	246	אורות החשובה
8	הגינה	14	אויח נאמן
8	דאר חיוס	218	ווארשעווער אלמאנאך
173	הדאר והמלגרא	7	אלשם
24	דביר	7	אכנת
88	דבר הפועל	92	אמרי צבי
194	דברי חן	7	אסף ידיעות
99	דברי שלום	94	אפריון
24	הרור הצעיר	247	ארבעים
182	דער נייער דור	88	ארבעטער-סריבונע
176	דו"ח של בנק הפועלים	110	ארבעטער-מאנר
15	דו"ח של חלואה וחסכון	173	ארבעטער-פראקציע
16	דו"ח של ועד לטובת עולי אי	244	ארבעטער-קאנפערענץ
89	דו"ח ועד העיר	244	ארבעטער-קלאס
15	דו"ח של חברת בנין בתים	7	הארץ
15	דו"ח כספי של בית מלאכה להפירה	244	ארץ ישראל וקרן היסוד
245	דו"ח על מועצת חסד' המורים	182	ארץ-ישראל צייטונג
176	דו"ח של מועצת פועלי יפו	94	הבאר
15	דו"ח של עיריית חל-אביב	182	ביבליאטעק אידישע וויסענשאפט
15	דו"ח של הקהלה ביפו	116	ביבליאטיק תלפיות
245	דו"ח של קרן הגאולה	24	הביטח העברית
16	הדרבן	247	ידישע בינע
16	דגרת מסורים ער מסח	7	בינתים
24	חד ליטא	182	בית ועד להכמים
183	חד הנוער	89	בית-הספרים הלאומי
8	חד העם	182	ארטאדאקסישע בלעטלעך
8	חדים	247	ליטערארישע בלעטער
176	הודעות הועד לתחמדות החימנים		

ע'	מבנים
10	מגלת השבת
177	סדרש הלל
99	— ויושע
256	— עשרת הדברות
256	— תדשא
256	מונחי-בנק
18	המורה
183	מורה דרך
91	מות קדושים
17	מחזיקי הדת
10	מחיינו
10	מחשבת הפועל
88	המכבי
10	איל מכביא
247	מכלל יפו
18	מכתב פועלים מתונים
177	המלאכה
10	סלחכת יעבץ
17	ממשלת פלשתינה
18	מנחת יהודה
195	מסחר ותעשיה
10	מסלה
178	מעניי יצועה
179	מעשה בראשית
194	מעשה נורא על ר' יוסף דילה רינה
178	מפתח ההסכמות
36	המשביר
18, 91	משניות
100, 194	נאם יהודה
255	חנוער העובד
244	נחלה
246	נפלאות אהים
206	נפלאות ר' שמעלקא
206	נר מערבי
94	סרו
244	סוכת שלום
100	סולל בונה
18, 91	סליחת חטאים
91	סמא דחיי
178	סגסן
44	הספר העברי
95	ספרית האופרה
18, 91, 245	ספריה הסטורית עכסית
19	ספרית "לכל"
41, 114	ספריה מוציאליסמית
19	

ע'	הוראות מעשיות
16	היימיש
94	הסדרות הצופים
16	ההשקפה הצופית
9	ןואם אוז געשעען
245	ורבר שלום
89	דער וועג
94	ועד חכמים
9, 178	הקבול
244	זכחי ראיה
92	הזמן
9	הקבר (לוח)
16, 246	החברת המזרחית למחסני ..
89	חברנו
9	חברת "גאולה"
16	חברת הישוב החרדית "רמתיים צופים"
17	החגיגות הלאומיות
89	חיפה וסביבותיה
89	הלוצי המזרח
16	החנך
9	ס' חסידים
205	חשבון הכנסת והוצאה
90	הועמיה חיים זכו
91	הרומפלדור
94	י"א באדר
17	יביע אומר
89	ידיעות אגודת האינג'גרים בא"
9	ידיעות "בני בנימין"
10	ידיעות בשביל האזרחים
90	ידיעות הועד הלאומי
9	ידיעות ועד העיר
17	יובלנו
44	יוגנס
188	די יוגנס און ארץ ישראל
215	הישוב
248	ישרון
24	הכוכב
25	כפר גנים
177	לב העיברי
179	לוח הגאולה
17, 177	הלוחם
177	ליהודים
88	למען תוצרת הארץ
10	אונזער לעבען
183	לקומי אמרים
245	מאן של קפת-עם
177	

ע'		ע'	
27	ראם קינר	39	ספריה שומרים
11	הקרן חקיסת	183	ערו
92	קשום עברי	25	העולם
11	רִנָּב	183	עלון
88	הרסואה	217	עלילות גלגמש
92	רשימת הנדבות	10	עניני הפועל
185	רשימת ספרים	10	העתון הרשמי
179	רשימת עסקי-החרושת	94	עחוננו
21	רשימת שלמה.. של עסקי תעשית	25	עחידנו
100	שוארית עזריאל	183	פאלק און לאנד
215	שבוע החלוק	178	אונזער פאן
195	שבת אחים	19	הפגישה הראשונה
11	השפה	11	פוגקן
247	שויבן	88	הפועל המזרחי
183	שול און לעבן	11	הפועל הצעיר
277	שול-פינקס	183	יודישע פילאלאגיע
11	השחמט	92	פני דוד
179	שחר	11	פנקס
94	השחר		פנקס חבר של הסתדרות מרכז בעלי
12	השלח	19	המלאכה
21	שכונת נחלח ישרון	18	מקורות ותקנות ממשלת פלשתינה
180	שערי דמעה חשלם	19	סרופסקוס... תוצרת הארץ
88	שערי ציון	42	פרט
256	שערי שלום	94	פרייהייט
183	שערי תורה	33	צוואת ר' יחזקאל
184	תבונה	246	צוואת משה
13	התור	25	הצופה לחכמת ישראל
25	תורה וארץ	26	צוקונפט
93	תזכיר בית המלאכה שערי תורה	94	אונזער צוקונפט
180	תזכיר של חגמנסיה.. חל אביב	11	הצעיר
247	תזכיר ועד החנוך	246	צעקת בני ישראל
21	תבנית לבחירות	246	הקבוצה
184	הל תלפיות	183	תבוצי אפרים
206	תמר דבורה	245	הקדוש די האן
93	תקנות האגודה "בית הכרם"	11	קול יעקב
	תקנות של אגודה "חברת דורשי	11	קול ישראל
29	האוניברסיטה"	178	קול הנוער
93	תקנות האגודה חלואה וחפכון	244	קול הנוער העובד
93	תקנות האגודה תלפיות	94	קולות
247	תקנות של אגודת הסופרים	11	קונטרס
25, 94, 248	התקופה	20	קונפלאס כיוואס די מורים
26	התורן	11	הקסר

(ב) שמות מהברים

ע"		ע"	
261	ביחובסקי, ח. א.	244	אָבן-זחב, א.
37	בלובשטיין, י.	207	אבן עזרא, אב.
245	בלוי, ש.	107	אבן-עזרא, מ.
104	בלוך, ח.	19	אברמוביץ, ז.
40	בן-אברהם, ח.	108	אברונין, א.
15	בן-יחודה	88	אגרת, ב.
39, 178	ר' בנימין	31	אהרני
48, 116	בן-ציון, ש.	88	אהרנסון, א.
32	בער, י.	48	אואלס, י.
217	בערקאוויטש, מ.	15	אויסטרובסקי, מ.
218	ברביס, א.	178	אוירבך, פ.
108	ברגריין, נ.	32	אויערבאך, מ.
187	ברגסן, ח. פ.	14	אויערבאך, מ. נ.
176	ברודנא, א. צ.	244	אורח, מ.
255	ברוידא, י. א.	89	אחד העם
218	ברוין, ל.	267	אפינגר, י.
245	ברוך, א.	267	איג, א.
99	ברוך, י. ל.	43	אידלשטיין, י.
15	ברור, א. י.	40	איש עברי
101	בר טוביה	38	אכסינופון
37	בריינין, יצ.	29, 32	אלבון, י. מ.
40	בריינין, ר.	194	אליוענשטיין, ז.
115	בריל, ח.	40	אלישבע
44, 277	ברכיהו, מ.	29	אלישר בן שפר
194	ברסן, ש.	95*, 178	אלמאליח, א.
30, 88, 257	ברנפלד, ש.	218	אלמין, א.
89, 176	ברגר, י. ח.	178	אלעזרי, מ.
43	ברפוס, ע.	208	אלפגנה, אבן אסחאק
15	ברש, א.	221	אסטוואלד, ו.
100	באנצפריד, ש.	174	אסנס, מ.
218	בארקי, מ.	31, 99, 107, 174, 257	אסף, ש.
44 *	גושמן, ר.	48	אנדרסן, ח.
31, 194	גושמן, י. מ.	218	אנדריעווי, ל.
38	גולדיק, א.	218	אניסקי, ש.
15	גולדסון, י.	37	אפלסון
89	גולדשטיין, מ.	38	אשפר, י.
31	גולומב, ד.	267	אשבל, ד.
19, 91	גומא, צ.	175	בורנהיימר, מ. ש.
38, 89, 112	גורדון, א. ד.	15	בוטקובסקי, צ.
208	גורדון, י.	176*	בורגשטיין, ל.
99	גרוזובסקי, י.	277	בורוכוב, מ.
101, 258	גינזבורג, ש.	176	בורלא, י.
42	גינזבורג, ש.	32	בורשטיין, ח. י.
38	גרינברג, י.	48, 116	בואליק, ח. נ.
38, 197	דובנב, ש.	115	בירערמאן, א.

ע'	
41	זולבסקי, י.
92	זולענפרוינד, י.
116	זלדורק, א.
205, 261	זליגמן, ר.
258	זנה, י.
116	זנליטנר, א.
88	זריצקי, י.
255	זרקא, ש.
41	זקורניק, י.
116, 212	זקן, ח. א.
30	חייט, ש.
20	חסידה, ז.
176	חרל"ס, י. מ.
113, 176	חולסטוב, ל. ב.
218*	מונקעלער
90	מוקצינסקי, י. מ.
113	מורגניב, א. מ.
30	מורשניר, ב. ח.
274	מורש, ר.
246	ממס, ר.
116	מרווש, א.
39	מריטש, ר.
41	משודנר, מ.
218	יאקובאוויטש, ר.
185*	יהודה, א. ש.
90	יהודה, י. ב.
265	יונוביץ, י.
33	יחזקאל קצנאלפונג
30	ילין, א.
36, 90	ילין, ד.
90	ילין, י.
38	יעבץ, ז.
177	יעקב בן עקיבא
17	יעקב ישראל ביר אליעזר
177	יעקבס, ח.
37	ירוזלם, ו.
266	ירושלימסקי, א.
99	כהן, א. מ.
177	כהן, ח.
215	כהן, ב. י.
	כהן, מרדכי בן הלל, ראה : מרדכי
197	כהנא, א.
177	כצלסון, ב.
218	לאטין, פ.
113	לבנון, מ. י.
36, 101	לוינסון, א.
41, 114	לונדון, ז.

ע	
43	דובניקוב, ח.
176	דודה, א.
40, 276	דוסטויבסקי, פ. מ.
220	דום, ק. א.
33, 207*	דושינסקיא, י. ק.
37	דיזנדרוק, צ.
217	דיזנדרוק, ב.
16, 33	דינבורג, ב.
101	דיינדר, א.
245	דיסקין, מ.
113, 217, 275	דיקנס, צ.
245	די האן, י. י.
89	הדאיינה, ש.
218	הונא, ו.
40	הובלסקי, ש.
35, 40, 203	הורדצקי, ש. א.
33	הורוויץ, ח. א.
40	הינה, ח.
21	הירשאוויץ, א. ע.
245	הירשענזאהק, ח.
217	הוישריק, ק. ח.
207	הלוי, מאיר
92	הלוי, פ.
114	הלל"ס, ש.
116, 220	הלפרן, פ.
187, 194 *	העליר, ח.
38	הרצל, ח.
197	הרשברג, א.
99	הואהלמאן, מ.
276	וואולמאן, ש.
41	וילר, א.
245	וויזנסקי, א.
110, 245, 267	וילנא, ז.
36	ווילנסקי, ב.
38	ווילנסקי, י.
40	וינכשנסקי, מ.
276	ווינניר, מ.
32	ווייס, א. ח.
108	ווייס, מ. צ.
16, 97	ולדשטיין, א. ש.
41	וסרמן, י.
89	ווערטהיימער, ש. א.
18, 245, 246	ורדי, ז.
113*	ורן, ז.
41	ץ'בוטינסקי, ז.
16	זגורודסקי, מ.
246	זוסא, ח. א.

ע'
100, 194
39
41
39
33, 91
178
276
92
195
19
19
41, 274
92
178
100
178
96
195
92
267
221, 278
212
114
208
29, 95
205
44
42
42, 96, 238*
94
178
20, 256
39, 101
114, 275
87
42
220, 278
92
256
94
179
218
48
20, 92, 246
208
177
48

סילוערשטאן ג.
סימון א.
סיקה מ.
סירקין ג.
סלושקן ג.
סנדר ז.
סעגאלאוויטש ז.
עזריהו י.
עמיה י.
פיגנר ז.
פיינשטיין מ. ל.
מישמן ז.
מישמן י. ל.
מישמן יוש.
פלדמן ד.
פלדמן-רדלר, י.
פליישר י. ל.
פערילסאן י. י. ל.
מסר ד.
מקטור י.
מרוזנסקי א.
מרדלאנד מ.
מירומן ד. א.
מירלוצקי ג.
מרימן א.
מרימאן י.
מרישברג י. ז.
מרישמן ד.
מרנק ע. ג.
מרענקל ע. ג.
מריק י. ל.
עזריה י. ש.
צושרון ש. ל.
צייטלין א.
צייטלין ה.
צמח ש.
צריבסקי ח.
קאהאן צ. ח.
קאמינקא א.
קאטושה מ. ד.
קאדו י.
קארנאווי ז.
קופר מ.
קוק א. י.
קורדואיר מ.
קיפדווש א.
קיפניס ל.

ע'
177
17
19
18
44
44
108
99
41, 177
41
91
220
41, 217
18
34
43, 114
41, 217
18, 265
249
91
178
258
178
32
18, 38
262
32*, 100
114
33
108*
276
116
91
41
178
48
276
218
265
41
80
80, 249*
246
267
246
221
44, 116

לוק, ה.
לוריא, מ.
ליאונקובלו
ליבונסין ז. ד.
לירסקי ג.
ליהמן, ר.
ליפשיץ א. מ.
לעוויסאן ש. י.
המאירי א.
מריק א.
מהריל, א. ש.
מונסומרי א.
מופסן ג.
מושקין י. מ.
מילנר, א.
מיררד
מינק, א. ל.
מירקין י.
מלאכי א. ר.
מלח, א.
מנציקובסקי פ.
מעסטעל י.
מערבה א. מ.
מרגליות, ש. צ.
מרדכי בן חלל הכות
מרכס, א.
מרמורשטיין א.
מרמה ק.
מרקין י. ד.
משה בן מיימון
נאסבערג, ח. ד.
נרל, מ. י.
נובומיסקי מ.
נוסבוים, ח. ד.
נורצי, ר.
ניגער, ש.
ניידוס, ל.
ניימאן י. מ.
נימרק, ד.
די קניוד
סגל, מ. צ.
סולובישיץ, מ.
סולודר, א.
סוקניק, א. ל.
סופניק, ל.
סמירין, ש.
סמירין, ש.

276	ריידק, י. ז.	ע	
258	ריווערער, י.	44	קיתר, ק.
36	רמברג, י.	20, 34, 39, 40, 42, 97, 101	קלונר, י.
20, 92	רמון, י. צ.	178, 185, 249	
21	רפאלי, ש.	34	קליין, מ.
115	רשאר, ז.	35, 110*	קליין, ש.
263	שארשטיין, צ.	258	קליינמאן, מ.
197	שכתי בן מאיר	112	קלימק, ד.
42	שוסטן, ג.	266	קלמנסון, א.
42	שטיינמק, א.	37*, 109	קלצקין, י.
42	שמית, ג.	246	קנטורוביץ, י.
256	שיין, ש.	20	קסלמן, מ.
114	שילר, מ.	195	קפלן, א. א.
21	שינפלד, י.	100, 263	קפלן, ד. א.
34	שיפר, י.	110, 179	קפלן, י.
114	שכנוביץ, ז.	33	קצנאלסון, י.
93	שלום עליכם	48	קצנאלסון, י.
179	שלונסקי, א.	116	קרול, ל.
93, 179, 246	שליינגר, י. ז.	32*, 34, 36, 96, 212	קרויס, ש.
42, 114	שלנגר-מאהר, מ.	100	קרעלענשטיין, ע.
246	שלעזינגער, ע. י.	179	קרעלענשטיין, י.
207	שלמה בן גבירול	210	ראבידוביץ, ש.
262*	שם טוב פלקירח	20	ראובן
42	שמעונוביץ, ד.	20	ראובני, א.
42*	שניאור, ז.	218	ראזענפעלד, א.
36, 108	שניידר, מ. ב.	218	ראמאפארט, ש. ז.
218	שענקעוויטש, ה.	179*	רבינוביץ, א. ז.
37	שפינוחה, ב.	187	רבן, ז.
29	שפירא, י.	217	רובינזון, א.
21	שפרה'ס, ג.	220	רובקין, ג.
21, 93	שק, ב.	100	רוזנברג, י. י.
114	שקספיר, ז.	217	רולן, ד.
195	שחרג, מ.	179	ריבלין, א.
21	שחרר, ד.	44	ריבקיין, ג. י.
		115	ריוויץ, ז. ז.
		217	ריוויץ, מ. ז.

ג) שמות מחברים וספרים.

[לועזית]

	ע		ע
Aaronson, L. Z.	192	Bonser, E. M.	250
Abrahams, I.	212, 256	Borchardt, P.	198
Abramowitsch, S. J.	277	Bragin, A.	274
Ahimaaz	198	Brentano, L.	215
Albert v. Aachen	111	Breuer, I.	109
Allgeier, A.	250	Brown, D.	111
Jüdischer Almanach	184	Bruppacher, H.	97
Altkirch, E.	210	Bruzkus, J.	258
Hebrew Union College Annual	184	Buber, M.	261
Aperçu du Travail Sioniste	274	Büchler, E.	39
Aptowitzer, V.	195	Bulletin, Commercial	13
Arlosoroff, Ch.	39	Bulletin, Daily News	13
Aronson, A.	106	Bulmerincq, A.	30
Ashbee, C. R.	111, 268	Buxton, P. A.	212, 213
Auchincloss, W. S.	250	Cannan, G.	219
Baikie, J.	187	Carlebach, J.	259
Baneth, D.	210	Caro, G.	198
Barbor, H. R.	219	Carp, H.	188
Baroway, A.	103	Cassuto, U.	188
Barron, I. B.	22	Castiglioni, V.	195
Bell, H. I.	258	Castoldi, G.	190
Benzinger, J.	198	Catalogue of Hebraica... collect.	
Bericht d. isr. Kultusgem. Wien	256	by . . S. Rehfisch	249
Berl, A.	38	Causse, A.	251
Berman, D.	266	Clay, A. T.	251
Bernheimer, C.	185	Cohen, H.	265
Bernstein, H.	276	American Jew. Committee	112
Bertholet, A.	97	Cook	263
Beschlüsse des 1. Weltkongress.		Cooper, Ch. W.	188
der Jüd. Studentenschaft	274	Cowley, A.	34
Bialik, Ch. N.	195, 219	Cust, L.	111
Bibbia	188	Dalby, O. L.	188
Bibliographie d. deutschen		Economic Data	180
Zeitschr.-Literatur	249	Dessau, H.	34
Billerbeck, P.	100	Döllinger, J. v.	40
Binah, S. S.	268	Donovan, J.	256
Birnbaum, N.	211	Drews, A.	198
Blach, S.	220	Drexler, H.	199
Block, E.	115	Dürr, L.	98
Bloomgarden, S.	273	Eberharter, A.	188
Blunt, A. W. F.	250	Ehrentreu, E.	195
Bodenheimer, F. S.	180	Eitan, I.	210
Böhm, A.	111	Elazari, M.	180
Bolletino telegrafico	13		

Elbogen, I.	199	Gronemann, S.	276
Erman, A.	188	Groot, I. de	252
Erziehungs-Konferenz	116	Guide to Al-Haram al-sharif	22
Essays on Jewish Life	266	Guillaume, A.	266
Establishment of the Jew.		de Haan, I. I.	115, 219
Nation. Home	215	Halper, B.	186
Eucharisterion	189	Harry, M.	213
Eusebius	34	v. Hauff, W.	252
Ewer Blätter	95	Haunch, Paunch and Jowl	219
Farbridge, M.	98	Hebrea Esperantisto	8
Feldman, A.	256, 266	Hechaluz	248
Feldmann, Ab. J.	212	Hempel, I.	264
Felsenthal, E.	103	Hendrick, B. J.	259
Festschrift ...der Loge „Bohemia“	29	Herbert, A.	271
Fiebig, P.	257	Herford, R. T.	103
Fischer, O.	115	Herrmann, H.	112
Foakes-Jakson	180	Herrmann, I.	264
Foyer Nouveau	95	Hertz, J. H.	199, 278
Frazer, J. G.	251	Hexter, B.	215
Freimann, A.	29	Holdheim, G.	113
Frisch, E.	199	Horovicz, I.	100
Fuchs, L.	199	Horst, F.	31
Our Fund.	173	Hoschander, J.	190
Gabrich, G.	185	Houben, H. H.	34
Gallico, G.	35	Jahrbuch d. Jüd. Lit. Gesellschaft	248
Gamoran, E.	220, 277	Jahrbuch für jüd. Volkskunde	29
Gaster, M.	195	Jahrbuch für Wirtschaft	215
Gazette, Official	14	Jensen, P.	190
Gebhardt, C.	263	Jeremias, A.	200
Geiger, A.	199	Jeremias, J.	272
Geiger, R.	276	Jeschurun	27
Gelber, N. M.	103, 199	Jouon, P.	108
Gemeindezeitung f. Württemberg	184	Josephus	200
Gesta Francorum	267	Journal of the Pal. Oriental Soc.	173
Gewürz, E.	262	Ish-Kishor, S.	219
Gideon	248	New Judaea	248
Goitein, E. D.	220	Judaism and Beginn. of Christianity	103
Goldschmidt, L.	208	der Jude	28
Gollancz, H.	221, 266	Jung, L.	*266
Gómez-Carillo, E.	270	Zidovsky Kalender	184
Gontaut-Biron, R. de	274	Karbach, O.	40
Goodrich-Freer, A.	270	Kaufmann, F. M.	274
Gramatica, L.	190	Kegel, E.	*190, 252
Gressmann, H.	190	Kinkel, W.	109
Grobba, F.	271	Kiss, A.	219

	γ		γ
Klameth, G.	272	Meisels, S.	36, 40
Kohler, K.	197	Meisl, J.	259
Kolcov, M.	274	Memorandum of . . Herzliah	180
König, E.	31, 190, 252, 253	Menchikowsky, F.	247
Koplovitz, I.	197	Mendale Moicher Sfurim	277
Krauss, S.	191	Mendelson, W.	108
Krimsky, J.	112	Mickley, P.	112
Lambert, M.	191	Minocchi, S.	191
Landau, I.	43	Monatsschrift	95
Landauer, G.	110, 113	Monthly, Hebrew Union College	27
Lapradelle	215	Moore, G. F.	191
Lattes, A.	35	Morgenstern, J.	191
Lattes, D.	273	Mose ben Maimon	211
Lauterbach, I. Z.	197	Müller, E.	107
Lawrence, C. E.	253	Mun, R.	259
Lazarus, J.	104	Myers, I. M.	201
Lehrbuch d. Religionsgeschichte	251	Jüdische Nachrichten	95
Leisegang, H.	206	Nadel, A.	115, 277
Le Révérend, L.	274	Näville, E.	192
Jewrejsk. Letopis	248	Neches, S. M.	275
Levinger, E.	*212	Neumark, D.	211
Levi della Vida, G.	200	Netchvolodow, A.	259
Levi, Jakob	208	Netter, N.	253
Levy, A.	38, 276	Newman, L. I.	216
Levy, I.	108	Bishop Gobat School News	247
Lieben, S. H.	249	Nicolaus, P.	277
Lipman, B.	267	Norton, F. O.	201
Lips, I. F.	115	Nossig, A.	216
List of Jewish Institutions	215	Nötscher, F.	98
Loder, I.	39	Noyes, C. E.	192, 253
Löhr, M.	31, 191	Ordinances	180
Löw, I.	109	Syrian Orphanage	247
Loewenthal, L.	265	Pace, E.	98
Löwenstein, L.	36	la Palestine	14
Luke, H.	213	Palestine Daily Mail	14
MacCall, S. W.	200	Palestine Pavilion Handbook	273
Maeterlinck, M.	106	Palestine Progress	95
Magnes, J. L.	216	Palestine Weekly	14
Mann, J.	197	Pap, I.	115
Margoliouth, D. S.	200	Patai, J.	98, 216
Marmorstein, A.	201, 211	Pereyra, M.	104
Marquardt, M.	186	Peters, R.	31
Marx, A.	201	Pfannmüller, G.	96
Maxe, J.	259	Pinsky, D.	115
Mead, E.	213	Popper, W.	122
Mecklin, J. M.	275	Popper-Lynkeus, J.	110
Meck, Th.	31		

	v		v
Praetorius, F.	253	Simpson, D. C.	193
Priero, G.	192, 254	Singer, I.	212
Proceedings of Union of Hebr. Congreg.	216	Nea Sion	14
Jewish Progress in Palestine	213	Sochachewsky, Ben A.	219
Proksch, O.	98	Solelboneh	91
Putnam, Ch.	98	A Sómér	248
Qoheleth	192	Speyer, H.	193
Raban, Z.	187	Spoer, Mrs. H. H.	270
Ralca, M.	275	Spomenica . . „La Benevolencia“	202
Raschke, H.	198	Stähelin, F.	112
Reisner, G. A.	112	Jewrejskaja Starina	184
Renasterea	248	Statistiques des migrations	113
Special Report . . on Jewish Education	221	Statut Tow. przyj. uniw. hebr.	29
Revel, B.	32	Stenring, K.	107
Review, Jewish Quarterly	27	Sterling, A.	216
Ricciotti, G.	192	Steuart-Erskine	214
Rieger, P.	104, 201	Stevenson, Wm.	209
von Riess, R.	192	Strack, H. L.	100
Roditschew, J. F.	216	Sturman, M.	193
Rosenzweig, F.	207	Szgunn, W.	40
Roth, C.	201	Tartakower, A.	40
Roth, L.	211	Täubler, E.	193
Rothschild, S.	259	Terre sainte	14
Ruska, J.	262	Tharaud, J. et J.	214, 219
Sabatini, R.	259	Theilhaber, F.	260
Saintyves, P.	254	Toeplitz, E.	38
Sakheim, A.	207	Tolkowsky, S.	273
Salaman, N.	263	Torczyner, H.	193
Salomo aben Verga	202	Tritonj, R.	273
Samuel, M.	277	Tsatskis	275
Samuel, W. S.	202	Tully, J.	277
Sassoon, F.	97	Verfassung d. isr. Religions- ges. Württembergs	202
Savini, S.	107	Vogt, I.	202
Schachtel, H.	213	Volz, P.	255
Schneider, G.	186	Völter, D.	210
Schneller, P.	112	Vukelich, W. von	219
Schroetter, H.	213	Vulliaud, P.	207
Schuhmacher, G.	112	Wachstein, B.	260
Schulchess, F.	264	Warschauer, A.	104
Sede Nazionale Ebraica	273	Warte des Tempels	14
Segel, B.	275	Wasserman, M.	219
Sellin, E.	*193, 254	Watson, E. R.	260
Semanario Hebreo	248	We and our children	212
Seymour, St. J.	257	Wechsler, I. S.	275
Sidersky, D.	97, 109	Weil, B.	275

	7		7
Weill, R.	208	Wolfsohn, H. A.	211
Weizmann, Ch.	*216	Wreszinski, W.	194
Wellhausen, J.	104	Yahuda, A. S.	187
Wertheimer, M.	104	These Eventful Years	261
Whiteaker	249	Yehoash	273
Wickstead, J. H.	255	Jewish Youth	248
Wiener, H. M.	98*, 198, 255	Zangwill, I.	216, 219
Wiener, M.	35	Zeitlin, S.	197
Wijler, J. S.	260	Jüdische Zeitung f. Ost-	
Wilhelm, I.	273	deutschland	184
Willing, C.	109	Zeitungskatalog	187
Wilson, R. D.	194	Ziegler, J.	99
Jüdisches Wochenblatt	184	Zoller, J.	203
Wohlgemuth, I.	187	Zucker, F.	35
Wolf, F.	250	Zunser, Ch.	216
Wolfenson, L. B.	194	Nowe Zycie	184

קרית ספר

רבעון לביבליוגרפיה

כלי מבטאה של ספרית האוניברסיטה העברית בירושלם

יוצא לאור על ידי

הוגו ברגמן וחיים פיק

בהשתתפותם הקבועה של

ש. אסף, ב. דינבורג, א. מויבר, ל. א. מאיר, ג. שלום

שנה ראשונה • חוברת א'

ירושלם, ניסן תרפ"ד

דפוס הפועלים

דמי החתימה 10 שילינג לשנה

המסבר הראשי אצל פ. אוסטרמן

Berlin W. 50, Augsburgerstr. 28.

התכן:

ע/	
1	מגמתנו
3	ידיעות בית הספרים
7	ביבליוגרפיה

מאמרים וחקירות:

45	האם חבר ר' משה די ליאון את ס' השם	גרשם שלום
52	שו"ת הר"ן	ש. ה. קוק

מגזי בית הספרים:

55	מכתב מירושלם לראשי עדת הקראים במצרים	אבינעם ילין
61	פירוש ר' יהונתן הכהן מלוגיל למס' חולין	ש. אסף
62	ס' אמרי נואש לר' שלמה דאפירה	אריה מויבר
66	לחולדות היהודים במרוקו	אריה מויבר
68	כתבים מאת משה מצדלסון ובני דורו	ש. אסף
77	מארכיוויו של פרץ סמולנסקין	ב. דינבורג

מגמתנו.

בית הספרים של האוניברסיטה העברית בירושלם נגשת להוציא רבעון לביבליוגרפיה העברית ולחקירה בספרות העברית ובתולדותיה.

כמדומה לנו שאין מן הצרך להאריך בהסברת נחיצותו של רבעון כזה מצד התועלת העיונית. עוד טרם בא סמלא מקומו של „כתביהעתי לביבליוגרפיה העברית” — שהוציאו החכמים ר"ח ברודי ור"א פריימאן במוב טעם ובהצלחה ושלדאבון לבם של כל העוסקים בספרות ישראל פסק מצאת.

אמנם, בחוץ לארץ נעשו נסיונות לבנות במה כלשונו לביבליוגרפיה העברית. ברם, נסיונות אלו היו יותר מכוונים כלפי קהל הקוראים הרחב, הרוצה לעמוד בעיקר על כללות הדברים והערכתם המפרותית. אולם הוצאה זו מכוונת היא כלפי אלו שתורחם אומנתם ונושאים את נפשם גם לחקירות בפרטים ולדיוקים במדרשם, לדקדוקים בנוסחאות הספרים ולחרושים במשנתם, לעיונים בתולדות המחברים ולפרסום כתבייד, אפילו אם אין בהם משום הפתעה ושנוי־עקרים, המושכים גם את לבו של הקהל הרחב.

ואלו הם ראשי הפרקים של אותם הענינים שאנו רוצים לתת ברבעון הביבליוגרפי שלנו.

א. ביבליוגרפיה.

ביבליוגרפיה שלנו נציג את הסוגים דלקמן, סוג, סוג לבדו.

1. הספרות הארץ-ישראלית. כל מה שנרפס בא"י; גם בשאר לשונות.
 2. הספרות העברית.
 3. ספרים שיכתבו בלשון היודית, לדינו ועוד (כאותיות עבריות).
 4. מדע היהדות.
 5. חקירת ארץ ישראל.
 6. מהספרות העתית.
 7. מהספרות הכללית. אנחנו נציג בסוג הזה את הספרים מהספרות הכללית שבאו בהם דברים וענינים הנוגעים לישראל.
- את הספרים נרשם ע"פ עניניהם ותכנם, למען הקל על המתפש ולהרבות בזה את תועלתה השמושית של הביבליוגרפיה העברית.

על הספרים החשובים נשתדל — עד כמה שיהיה זה ביכלתנו — לתת גם ריצנויות קצרות. שלמות החלק הביבליוגרפי תלויה בהרבה, כמובן, בעזרתם המהירה והשיטתית של תוצאות הספרים וידידי בית הספרים בכל אחר ואחר.

ב. מגנזי הספריה.

בכל חוברת נשתדל לפרסם מכתב-יד הנמצאים בבית הספרים, תעודות ומכתבים מהארכיון הלאומי שהולך ונוצר עכשו בבית הספרים. מאלה האחרונים נקדיש תשומת לב מיוחדת לתעודות וכתבים שיש להם שייכות לתולדות הארץ ויישובה היהודי, לתולדות התנועה הלאומית והספרות העברית החדשה, מקצועות שהזנחנו במדה. מרובה מהחוקרים עד ימינו אלה שיש להם ערך מיוחד בשבילנו.

ג. הקירות ודרישות ביבליוגרפיות.

ד. הערות קצרות. בכל חוברת נקציע מקום לכל מיני הערות וחדושים של חכמים ומעיינים שיש להן שייכות לביבליוגרפיה העברית.

ה. מלבד זה, נפרסם בכל חוברת ידיעות מחיי בית הספרים ופעולותיו, מהרחבתו ומצרכיו, מעזרת ידידיו ומראגות חובביו.

והי תכניתנו ומגמתנו. הגשמתה של תכנית זו תלויה, כמובן, במדה עזרתם של החכמים והחוקרים בארץ ובחוץ לארץ.

בוה הננו פונים אליהם בבקשת עזר וסיוע, ובטוחים אננו, כי כל אחד מהם יעזור לנו במקצועו, כדי שעבודתנו תהיה שלמה ותביא את התועלת הרצויה לעוסקים בספרות ישראל.

ה מ ע ר כ ת .

ידיעות בית הספרים.

זכר לחזנוביץ.

בגשתנו להוצאת העתון הזה הנועד לפתח תקופה חדשה בחייה המדעיים של הספריה, עלה יעלה, ראשית-כל, על לבנו זכרו של האיש, אשר נתן את חייו לכונן ספריה מרכזית בירושלם: יוסף חזנוביץ. לאחר אשר קבץ ואסף בשביל הספריה אלפים רבים של ספרים אשר אין ערוך לחשיבותם, נוע הוא עצמו גלמוד ובחסד כל ויאסף אל עמיו בבית מחסה לעניים אשר ביקטרינוסלב. עוד לאלפים חונים הספרים, אשר אסף במשך שני חייו האחרונות, בגלות; ואולם—אך יהיה לאל ידנו, יעברו ירושלימה. בית הספרים החלים לכבר את זכר חזנוביץ בהקמת מצבת זכרון ולאסף את החמר לכתיבת פרשת חייו.

„כתבי האוניברסיטה ובית הספרים“.

בהתחלת השנה הזאת הופיעו שני הכרכים הראשונים (מתמטיקה ופיסיקה — קדם ויהדות) של כתבי האוניברסיטה ובית הספרים בירושלים בעריכתן של ד"ר עמנואל וילקובסקי בסיועו של הפרופ. הינריך לוח. אין לבית הספרים, המשתתף בהוצאת הכתבים האלה, הזכות והרשות להרץ משפט על הערך המדעי של שני הקבצים האלה. אבל אנו רוצים לצין את התועלת המרובה, שאנו מפיקים מפרסום הכתבים האלה ע"י חילופין עם האוניברסיטאות ושאר המוסדות המדעיים בעולם. תודתנו נתונה לקרן מימורו של שמעון וילקובסקי, שהכשירה את הוצאת הכתבים האלה.

החלטות ועידת הספרנים בפרים.

באביב העבר נועדה בפרים הועידה הבינלאומית של הספרנים וחובבי הספר. בית הספרים שלנו מלא את ידי הספרן הפריסי, מאיר אברהם הלוי, להשתתף בוועידה בשם הספריה ולהרצות עליה. הועידה אחרי שמעה את ההרצאה הזאת קבלה החלטה הפונה אל כל בתי הספרים במערב ומבקשת מהם לקשר קשרים ידידותיים עם ספרייתנו.

מתנות הסמשלות.

בית הספרים צויין ע"י מתנות רבות ערך של סמשלות. הסמשלה הצרפתית, אשר — מזה שנתיים ימים — שלחה לבית הספרים מבחר הספרות הצרפתית היפה ב-550 כרכים — הקציבה סך 10000 פר. לוועדת בית הספרים בפרים, למען תקנה ספרים, ככל אשר תשית עליה הנהלת הבית. סמשלת ספרד שלחה לנו אסף של 400

ספרים — רובם בכריכות יפות מאד — מבחר יצירותיה הפיוטיות של ספרד. במכתבה אל קונסול ספרד בירושלם הסבירה הממשלה, שע"י מתנתה זו, רוצה היא להביע את רגשי אהדתה לשאיפותיהם התרבותיות של היהודים הספרדים. ממשלת טשכנ-סלובקיה שלחה מבחר ספרים על אמנות טשכנ-סלובקיה ותרבותה. באוהה שעה פנה אף המינסטריון להשכלה בפרג להנהלת בית-הספרים בהצעה להוסיף להגיש רשימת ספרים מבוקשים.

עזבון פופר-לינקיום.

בין המצנות, שקבלנו באפן פרטי, יש להזכיר לראשונה את עזבנו של המלומד ונדיב-הלב הוינאי יוסף פופר-לינקיום. הוא צוה לנו את כל ספריו, אשר תכיל ספרים חשובים במקצעות הסוציולוגיה, ד"י הדת והפילוסופיה. בהרכבתה רבתי-הגונים של הספריה משתקפת אוניברסליותה של אישיות פופר-לינקיום. בין שאר הספרים, מכילה הספריה אסף ספרים יפה על וולטיר ורוסו. פופר-לינקיום השאיר מחנה גדול של מעריצים. הסתדרותם ועתונתם של אלו ממשיכים את עבודתו של המנוח. ומאד ישמח לבנו לראות עפ"י המכתבים, עד כמה קשרה אותם עם א"י השכנתם של הספרים בירושלם.

עזבון ד"ר לודוויג מונד.

חסיד אלפרד מונד ואחיו, רוברט לודוויג מונד הציבו יד ושם בבית-הספרים לאביהם המנוח, ד"ר לודוויג מונד, בשלחם לבית-הספרים חלק מספריו המדעיים. עזבון זה העשיר בעיקר את המחלקה הכימית של בית-הספרים.

עזבון ד"ר אברהם יעקב איגל.

אסף יפה מאד של ספרי פילוסופיה השאיר לסמינריון הפילוסופי של האוניברסיטה ד"ר אברהם יעקב איגל מולושצוב (גליציה מזרחית). בין שאר הספרים מכילה ספריה זו מבחר רב-ערך של הספרות הפילוסופית מעשרים השנה האחרונות.

עזבון ד"ר יעקב בננסון.

מלונדון קבל בית-הספרים את ספרית ד"ר יעקב בננסון, שרכשה בדרך צוואה. הספריה מכילה ספרים רבים ממקצו של המנוח, כימיה — וגם אסף של הספרות הגרמנית הכי חדשה וספרים על תולדות המוסיקה.

עזבון ד"ר ארנולד רוזנבכר.

יורשי הו"ך המנוח של הקהלה בפרג, ד"ר ארנולד רוזנבכר גמרו אחר למסר את ספריותו המשפטיות, בת כמה מאות כרכים לבית הספרים הלאומי. אסף זה מכיל בעיקר ספרים על ד"י המשפט האוסטרי. לספרים מסוג זה ישנה דרישה רבה בקשר עם התפתחות המשפט בא"י.

אסף אלכסנדר ווד.

רעיון בית הספרים כולל בירושלים מסוגל לרכש לו לבבות וסיוע אף בחוגי לא־יהודים, ונב' א. א. גורדון, אנגליה נוצרית היושבת בקיוטו (יפן) תוכיה. זולת שלחה מתנות רבות ושונות לבית הספרים, סדרה בו אף מדור מיוחד למדע־הדת, אשר שם אלכסנדר ווד נקרא עליו, כאשר תפצה. האסף מכיל, בראש וראשונה, ספרים רבי ערך, המספלים בד"י הדתות המזרחיות.

ארכיוון אוסישקין.

ה' מ. מ. אוסישקין, אשר מסר זה משנה חלק מארכיוויו הפרטי ומארכיוויו של "חובבי ציון" באודיסה, מסר בשבועות האחרונים שוב אסף הגון של תעודות. מסבות כספיות לא היה לאל ידנו לגשת לסדור ארכיוון זה, אשר, באין ספק, יכיל תעודות רבות ערך במאד מד"י התנועה הלאומית והישוב. כל עוד לא יספיקו לנו ידידנו אמצעים כספיים מיוחדים לשם סניו שומר גניזות (ארכיוראן), עלינו להסתפק באסף החסר. אף תפקיד זה מה רב ערכו, ביחוד לאחר שימנו אל לב, כי אין עד כה ארכיוון קיים בא"י וכי כמעט כל התעודות לד"י ישראל בארץ, אשר אף ערכן הפוליטי היה יכול להיות גדול, אבדו לנו. לפיכך, בקשתנו מוסבה אל ידידנו, לאסף למעננו תעודות שיש להן ערך לד"י הארץ והתנועה הלאומית. ראשית־כל, חשוב הוא לשמור מכליון חרוץ. ובוא יבוא היום, אשר נוכל לגשת לסדורו המדעי של הארכיוון.

ספרית גולדציהר.

ידידי האוניברסיטה ובית הספרים עורו להסתדרות הציונית לקנות אחת הספריות הפרטיות היותר גדולות על ידה לסודי הערבית והאישלם: את ספרי הפרופסור המנוח ד"ר אינגן גולדציהר מבודפשט. רכישת הספריה הזאת לבית הספרים הלאומי בירושלים תצין תקופה חדשה בלמודי לשון ערב בא"י. שמחים אנו להודיע כבר עכשיו, כי גדולה התענינותם של עוסקי במדע ערב בירושלים במדור זה של בית־הספרים. בעוד שבועות מספר יגיעו הספרים ירושלים.

עזבון חיים מוקרסקי — מתנת בנימין מינץ.

באמצעות הועדה לטובת בית הספרים בורשה קבלנו שתי מתנות הראויות לציון מיוחד: העזבון של ה' מוקרסקי מלודו ומתנה של כמה מאות ספרים שנתנה ע"י ה' בנימין מינץ. רב הספרים האלה היו ממקצע הספרות העברית החדשה ומן הספרות המדעית בעניני היהדות, ו"א מאותם המקצעות שהם היותר דרושים והיותר נחוצים בבית הספרים.

עזבון הרב בנימין סולד.

הגברת הנריטה סולד הקימה שם לאביה המנוח, הרב בנימין סולד, בבית הספרים בגרבה לנו חלק מספריתו המדעית. הספריה מכילה — בין שאר הספרים — אסף חשוב של ספרים וחוברות על ספר איוב.

מתנות שונות.

הזכרנו רק מתי מספר מהמתנות הגדולות. כי יבצר הדבר מאתנו להזכיר כאן את כל אותם היחידים, המונים אותנו במתנותיהם. יש את לבנו להזכיר עוד מספר של הוצאות אשר נדבו מספר הגון של ספרים או את כל הספרים שיצאו על ידן. הוצאות אוסטרס, "אחיאסף", אמנות, גיטלין, "רביד", "דלפין", הרץ, "יובל", "ילקוט", "כלל", לוינאפשיץ, "טוריה", "הספר", "עבר", "עינות", "עת לבנות", "צנטרל", שטיבל, חרבות, Jewish Publ. Society. משלח ספרים לא"י.

השאלה הקשה ביותר בקשר עם עבודת אסף ספרים היא שאלת המשלח. ספרים לאלפים מתגוללים במרכיבים היהודיים השונים—ביחוד באירופה המזרחית, הכן להשלח ארצה, אלא ששאלת הכסף בעוכריהם. אנו מבקשים את ידידינו לרכוש את מוצאם בעיקר בדבר זה. בקשר עם זה, תודתנו נתונה לה' ד"ר לגרני — רב ראשי ביוהנסבורג, למר ד. ו. סימון בדטרויט, למר מקס קליין במדלינג, לה' ליאו הרשביץ, מסינדרון, אשר עזרו ע"י נדבותיהם להעביר, לפחות, מקצת הספרים שנקבצו בעדנו.

עבודה משתפת עם ספריות אחרות.

מאז הקיץ דאשחקר הוכנסה בירושלם תקנת, אשר שפע ברכות צפוי ממנה להתפתחות העבודה המדעית בירושלם. באי"ח המכון האמריקאי לחקירת המזרח, ביה"ס הבריטי לארכיאולוגיה והמכון הגרמני האונגליוני לעתיקות, בהעתרם להוסנת בית הספרים, נועדים בקביעות לתכלית חלוקת העבודה בין הספריות המדעיות בירושלם וחלוקת-ספרים. מנורה רשימה משותפת וכוללת של העתונים הארכיאולוגיים — היסטוריים, הנמצאים בספריות השונות בירושלים.

פתיחת המחלקה הרפואית.

בראשית השנה פתחנו מחלקה מיוחדת לרפואה ולמדעי-הטבע. הפרדת המחלקה הזאת — מקורה בחסר מקום, שהביאו להעביר חלק מספרינו לבנין מיוחד. הודות לנדבות לבה של חברת הרופאים היהודים בניו-יורק, היה לאל ידנו לסדר את המחלקה לפי כל דרישות המכניקה הספרנית המודרנית ולחכמים בה גם חדר-קריאה מיוחדת בשביל הרופאים. ברחשי-תודה נזכיר את שם חובבנו הד"ר יוליוס ירחו מניו-יורק, אשר נשא בעולן של רוב ההוצאות לסדר הספרייה הזאת. חלק ספרי הכימיה החשובים במחלקה זאת רכשנו ע"י סיועו של ה' זיגפריד הירש בהלברשטט.

סטטיסטיקה של בית-הספרים.

בראשון לינואר כלל בית-הספרים סך 60.888 ספר ב 72.059 כרך. נוספו על זה עד 1 לאפריל 1924 2656 ספר ב 8959 כרך. היוצא מזה, שנמצאים ברשותנו ב-1 לאפריל 1924 63.494 ספר ב 76018 כרכים.

בנין הבית ע"ש דוד וולפזון.

התפתחות בית-הספרים, אף כי רבים חובביו, נעכבת בעיקר ע"י חוסר בנין שיהא הולט. אפוסרופסי קרן דוד וולפזון נמרו ביום 16/I 1922 להקים בירושלם בית דוד וולפזון, אשר ישמש לבית-הספרים הלאומי והאוניברסיטאי. בנין הבית נדחה מטעמים שונים. וזה שבועות מספר אשר ה' יעקובס קק, יו"ר קרן וולפזון, הגיע ירושלים ושם פעמיו להתחיל בבנין.

תודתנו נתונה בזה לועדים השונים ולכל האנשים, אשר לא חשכו כל עמל מנפשם לעבוד לטובת בית-הספרים. תקותנו חזקה, ש"קריית ספר" תאמץ את הקשרים בין בית הספרים ובין חובביו הרבים בכל אחר ואחר.

ביבליוגרפיה.

[הכוכב (*) מורה שלא ראינו את הספר. והעגול (o) כי באחת החוברות הקרובות תבוא רשימת-בקרת על הספר.]

הספרות הארץ-ישראלית.

a. הספרות העתית בא"י.

1. אֶלְשֶׁם דְּרִירְחוֹן לְסִפְרוֹת אֶלְשֶׁמִית [!ר"ל אֶלְשֶׁמִית] חֹבֶרֶת א' אֶדֶר—נִסָּן, תִּלְ-אֲבִיב, תִּרְפ"ד (דפוס שהם) ע' 80. 8°. [העורך הוא א' אֶבְדִּיָהוּ בִּתְלֵאֲבִיב].
2. אֶמְנָה. דְּבָרֵי כֹתֵב נֶעֱרַכּוּ בְיָדֵי י. ת. בְּדֶרֶד — י. בְּדֶרֶד, תִּלְ-אֲבִיב. [חֹב. א' סִבֵּת תִּרְפ"ד. הֶתְכֵּן: א) הָאֵם, סֶעֱרָכָה—אֶמְנָה, ב) הֶקֶלֶף, מִגְלָה פֶּרְסִית — י. בְּדֶרֶד, ג) עֹלָמֹת כֶּשֶׁפִי הַשְּׁלֹמִים, הַשְּׁתַּפְכוֹת — נָד וִינְסֶרֶב. ד) אֶף עַל פִּי כֵן, שְׂרָטוֹט — מ. עֹבֵד. ה) שִׁירִים: אֶבְיֶדֶר הַמַּאֲרִי, י. צ. רִמֹּן, ת. בְּרִדְרוֹסָא, נ. הַרְשֶׁמָּה, יִשְׂרָאֵל מִרְדִּי, י. רִמֹּן, י. ת. בְּדֶרֶד. ו) יֶשֶׁן וְחֹדֶשׁ, הַשְּׁנוֹת — יוֹחָנָן, מַחִיר הַחֹבֶרֶת 3 ג"ס. ע' 64. 8°. דפוס מ. שֶׁחֶם, יִפֹּ.
3. אֶסְפָּה יִדִּיעוֹת (בִּיּוֹלִטִּין) שֶׁל הַהֶנְהָלָה הַצִּיּוֹנִית בִּא"י [2 גִּלְיוֹנוֹת הָרִאשׁוֹנִים נִשְׁאוּ אֶת הַשֵּׁם: "בְּנִין וִיצִירָה" אֶסְפָּה יִדִּיעוֹת עַל עֲבוֹדוֹת חֲבִנִין בִּא"י] יוֹל ע"י לִשְׁכַּת הַעֲתוֹנוֹת שֶׁל הַהֶנְהָלָה הַצִּיּוֹנִית, יִרְוֶשָׁלַיִם, גִּלְיוֹנוֹת 1 — 6. סוֹפִיעַ סִיג כִּסְלוֹ תִּרְפ"ד. [מַעֲתָקוֹת בַּהִיקְמוֹנֶרֶף].
4. (ד) אֶרֶץ. עֲתוֹן יוֹמִי נוֹסֵד ע"י י. ל. גוֹלְדֶּרְבֶּן הַעוֹרֵךְ ד"ר מ. גִּלְקִסְמוֹן. הַמְּר"ל אֶגוֹדָה הָרִדִּית "עוֹבְדֵי הָאֶרֶץ" בְּעִים. שְׁנָה שְׁשִׁית, דְּפוֹס אֵיתָן וְשׁוֹשֶׁנִי.
5. בִּינְתִּים. עֲלוֹן-חֲבָרִים, יוֹצֵא לָאוֹר ע"י מִנְיָן אֶחָדוֹת הָעֲבוֹדָה בִּירְוֶשָׁלַיִם. סֵס.
7. ל' אֶדֶר תִּרְפ"ד, מוֹקֶדֶשׁ לִיּוֹבֵל חֲמֵשׁ הַשָּׁנִים סִיּוֹם הַסִּדְרָה שֶׁל א"ה בַּפֶּתַח-תְּקוּהָ... [בַּהִיקְמוֹנֶרֶף] (ע' 15), 8°.

6. בְּנִיר, עלון כפר סבעון [המושב החדש בעמק יזרעאל: כפר יחזקאל] ע' 20, [מעתק בהיקטוגרף].

חוב. ב' כסלו תרפ"ד: א) עליחנו. ב) בערב הראשון, מיומן. ג) חצי יובל. ד) מיומנו של טוביה בשנת תרצ"ו. ה) בית הילדים במושב עובדים. ו) בית הספר במושב כיום הזה. ז) מה צריכה להיות... ח) באמן פרוביוורי (פיליון). ט) בנתיב המושב. י) מה עלינו לעשות בשדותינו. יא) לעבודתנו בנטיעה-לעונה. יב) מנסיונותנו בגדול הירקות במושב. יג) מה עלינו לעשות שהעופות יטילו בחורף.

7. בריאות העובד. חוברת לעניני הבטחת פועלים והרפואה הצבורית יוצאות אחת לשני חדשים ע"י מרכז "קפת-חולים" של הסתדרות העובדים העברית הכללית בא"י, תל-אביב. חוב. ב' — טבת תרפ"ד. ע' 56, דפוס קואופרטיבי "אחדות" תל-אביב. התכן: א) דרכי קפ"ח — ד"ר אב. מנדלברג. ב) בשאלת החולים במלריה כרונית — ד"ר הלל יפה. ג) התפשטות מחלות האף, הגרון, האוזן בצבור הפועלים בא"י — ד"ר שמועני-מקלר. ד) להגנת הילד בצבור הפועלים העירוני — ד"ר דויטש. ה) גרעון הכלכלה בקבוצות — ד"ר י. וינשל. ו) הרהיצה בחסי-טבריה — ד"ר וילנסקה. ז) תפקידי ק"ח — ד"ר מ. כהן. ח) לשאלת מסי החקלאים בק"ח — אל. פרלסון. ט) ק"ח והרכבת הבריה — י. קניבסקי. י) לשאלות ק"ח — ל. ויניק. יא) מסי ק"ח במשקים החקלאיים — י. מנזה. יב) מצבה הכספית של ק"ח — ר. ש. יג) מפעולות ק"ח. יד) הצעת תקנות לק"ח.

8. הגדוד. חוברת לעניני שפה, נער וספרות, יו"ל ע"י "גדוד מגני השפה" תל-אביב תרפ"ד. חוב. א. ב. ג. תשרי, כסלו שבט, תרפ"ד.

a 8. הגינה. ירחון לעניני חנוך התינוקות, ערוך ע"י יהואל היילפרין. שנה ב'

[כל חוברת בת גליון אחד], חוברת ח' אדר שני תרפ"ד. ירושלם, דפוס סילמן.

9. דאר היום. עתון יומי, מדיני, ספרותי ומסחרי. המו"ל: חברת "הסולל"

בע"מ. אליעזר בן יהודה היה אוסר: "דבר עברית — והבראת", ב"בית-דפוס ירושלם

בע"מ. שנה ששית (ו' להצהרת בלפור).

10. **Hebrea Esperantisto**. חוברת להפצת השפה אספירנטו. המו"ל: מ.

ספיר, תל-אביב תרפ"ד. [העתקה בהיקטוגרף במוטו] "דבר עברית עם בני עמך ואספירנטו עם שכניך".

11. הד העם. שבועון ארץ-ישראלי דתילאמי מדיני וספרותי. העורך

והאחראי: י. ילין. המנהל: י. ברדקי. שנה א' גליון א' — י"ז אדר א' תרפ"ד. מחירה

1 ג"מ, ע' 8. 4°. דפוס יודא א. וויס. מן התכן: שלום שלם — י. ילין; מפלגתית

ערבית — י. בן-צבי.

12. הקדים. חוברת לספרות יוצאות לאור לעתים מזומנות ע"י יעקב רבינוביץ

ואשר ברש. תל-אביב. (חוברה) י"א — י"ב: תשרי תרפ"ד. מן התכן: שירים של:

א. שלונסקי; מ. זמורי; אסתר ראב; מנשה אחר; פ. גינבורג; אשר ברש; פרנץ ורפל; ריכרד דיהמל. פרוזה; מספר רשימות — ש. הרברג; קנר הלזקה (ספור) — וסיבולד איבנוב. מאמרים: אמיתות מסכמות — יוסף אהרונוביץ; על שניאור — יעקב רבינוביץ; הרבים והיחיד — מ. קושניר. פרספקטיבות — [יעקב] ר[בינוביץ]. קערות וציונים [בקר]: ב. פליכס [אשר ברש] א. ש. [שלונסקי] י. לביא, רפ"ד, מ. ק. [קושניר].

13. הדשקפה הצופית. נערכה והוצאה לאור ע"י חבר צופים קשישים; תליאביב, דפוס שהם, תרפ"ד. חוברת א': כסלו תרפ"ד, ע' 16.

14. ועד חכמים. ירחון חורני, שנה שניה תרפ"ד. חוב' א' תשרי חשון; ירושלים, דפוס העברי, תרפ"ד.

15. הזמן. עלון יומי למגרשות, ידיעות ומודעות, לעניני מסחר ותעשיה ולמען תוצרת הארץ. העורך: י. ת. קאסטל. המו"ל: "הוצאת הזמן". המנהל: יוסף עזיאל. יפו, דפוס מ. שהם, הופיע סמ' שבט תרפ"ד. מחיר הגליון $1\frac{1}{2}$ ג"מ. [יצא רק 28 גליונות ונפסק].

16. חברנו. עלון לעניני התלמידים. יוצא אחת לחדש ע"י תלמידי ביה"ס "תחכמוני". נסדר ברפוס ביה"ס "תחכמוני" ע"י קבוצת תלמידים ונדפס בדפוס "החדש", ירושלים תרפ"ד. שנה ד' גליון א' ב' ג', כסלו-שבט. מן התכן: סתולדותי. [רשימה אוטוביוגרפית של הילד יונה בן נפתלי, בן י"ג, מילדי הפלשים, המחנך בביה"ס "תחכמוני"].

17. החנוך. ירחון פדגוגי לסורים, יוצא לאור ע"י הסתדרות הסורים בארץ-ישראל, העורך: ד. לויץ. שנה שביעית חוברת א. ב. ג. כסלו-שבט תרפ"ד. דפוס איתן ושישני, תליאביב. חוב. א', 48 ע'; ב'—56 ע'; ג'—50 ע'. מחיר החתימה — 1 ל"מ בשנה. מן התכן: הצבור והחנוך — ד. לויץ; ידיעות א"י ע"פ המקורות העברים — ד"ר ת. בוגרשוב; הילד העצבני — ד"ר מ. ברכיהו (בורוכוב); שאלות הלשון — א. מ. ליפשיץ; שיחות חפשיות וספורים חפשיים בשנת הלימודים הראשונה — א. פקטורית; הזכרון של שמות ופעלים מסשיים בודדים — יצחק אפשטיין; החנוכה הפדגוגית בזמננו — פרופ. ד"ר צ. ליהמן; שעור לדוגמא בדקדוק בבי"ס תכוני — ד. יליץ; בית-הספר שלנו — א. ברכיהו (בורוכוב). בקרת וביבליוגרפיה: ספרים חדשים.

18. ידיעות אגודת האינג'נרים והארכיטקטים בא"י. דוירחון: שנה ב' מספר א', שבט תרפ"ד. תליאביב, דפוס אחדות, תרפ"ד. ע' 80. 80.

19. ידיעות הועד הלאומי ליהודי ארץ-ישראל. ירושלים, דפוס ר. ת. הכהן. גליון א', כסלו-טבת תרפ"ד. התכן: קרן העבודה של הישוב (כרוז הוה"ל). (ב) המצב בא"י (סכום לחדשי כסלו-טבת). (ג) ישיבות הועדה המתמדת לעבודה בת"א. (ד) מיומנו של הועד הלאומי. (ה) מחיי הקהלות בא"י. (ו) מאת המערכת. ע' 17. גליון ב' שבט תרפ"ד. (פעולות הועד הלאומי, סקירה לשנות תרפ"ב — תרפ"ד) 16 ע'.

20. ידיעות הועד המרכזי של הסתדרות „בני-בנימין” בארץ-ישראל, תל-אביב,

עלון א' יצא ב"ג אדר א' תרפ"ד, ע' 4, דפוס שהם.

21. למען תוצרת הארץ. גליון מקדש לשאלות תוצרת הארץ, יו"ל ע"י

מועצת למען תוצרת הארץ, תל-אביב. 4°. יצא רק הגליון 1 מיום י"ז תשרי תרפ"ד, בתור הוספה להעתון היומי „הארץ”. התכנן: שתי סיסמאות — אליעזר ריגור, לבצור התוצרת — יהושע גורדון; המועצה „למען תוצרת הארץ” — מ. בן; התנועה וההגשמה — א. מונצ'יק; תולדות תעשיית הוכוכית בא"י — זאב וילנאי. מורה דרך לתוצרת הארץ.

22. מבפנים. במה הפשית [של] קבוצת-עין חרוד [בעסק יורעאל] גליון ד',

י"א שבט, תרפ"ד. (בהקטורפיה) 4° (ע' 32).

23. מחזיקי הדת. יוצא לאור פעם בשבוע ע"י חברת „מחזיקי הדת”.

העורך: הרב אברהם צבי שור, דפוס רוהלד, שנה ששית, ירושלים, תרפ"ד.

24. מחיינו. עתון גרוד-העבודה ע"ש יוסף טרומפלדור. בימה הפשית [יוצא

לאור לעתים לא קבועות] תל-יוסף [עסק יורעאל. החוב. מעתקות בהקטורגף, מופיע מסוף שנת תרפ"א. יצאו לאור בשנת תרפ"ד הגליונות] א' (ס"ד)—ו' (מ"ט) 4°. מגליון ו' (מ"ט)—מופיע „מחיינו” בירושלים. כל גליון מכיל מ-20 עד 30 עמודים.

25. המכבי. חוברת לעניני ההתעמלות והספורט בא"י (שאלות טכניות וארגון).

[בתקופות שונות, כמו בשנת תרע"ג, תרע"ט יצאו ע"י הסתדרות „המכבי” אורגנים בשם „המכבי”]. תל-אביב, תרפ"ד, תשרי—שבט.

26. המלאכה. עתון מקצועי לעניני המלאכה והתעשייה הועירה בארץ-ישראל.

יו"ל ע"י „מרכז בעלי מלאכה” בת"א — יפו, בעריכת א. נחמני. תל-אביב, דפוס זאב אשור. בשנת תרפ"ד יצאו החוברות ג' ד' ה' מופיע עוד. מחיר החוב' 2 1/2 ג"ס. לחברי המרכז — 2 ג"ס.

27. מסחר ותעשייה. דרשבועון לשאלות המסחר, החרשת והחקלאות. העורך:

יהושע גורדון. המו"ל: א. יבורוב, ש. יפת, מ. מדוינסקי. תל-אביב, דפוס קואופרטיבי „הפועל הצעיר”. שנה שניה. חוברת א' ע' 7—26. 4°. המחיר 2 ג"ס. חוברת ב' ע' 39—56. (שאר העמודים מודעות). חוברת ג' ע' 67—86. [בשנת תרפ"ג יצאו לאור 2 חוברות].

28. עניני הפועל. קבץ מאמרים, הוצאת מפלגת „פועלי ציון” בא"י, [ירושלים]

דפוס כהנא, אדר א' תרפ"ד. 45 ע', מחיר החוב' 1 ג"ס.

29. העתון הרשמי של ממשלת פלשתינה (א"י). יוצא לאור ברשות

הממשלה. ירושלים, דפוס המנזר היוני ודפוס „עזריאל”. [עם התחלת שנת 1924 הופיע גליון 106, גליון 111 הופיע ב-15. מרץ 1924].

30. פֿונקן, פֿון ירושלימער קאמיטעט פֿון פ. ק. פ. (סעקציע פֿון קאמוניסטישען אינטערנאציאנאל). 4 № 15, 15 מרץ 1924. (הקטגורף) ע' 6. 8°.
31. הפועל הצעיר. כלי מבטאה של מפלגת הפועלים העברים בא"י, הפועל הצעיר, י"ל פעם בשבוע על ידי הועד המרכזי השנה השבע עשרה. שבועון. תל-אביב דפוס "הפועל הצעיר". [העורכים: נ. מברסקי וי. לופבן; עורך החלק הספרותי — ד. שמעוניוביץ].
32. פֿנקס הסתדרות העובדים העברים בארץ-ישראל [בעריכת דוד זכאי ירושלים, קואופרטיב "דפוס הפועלים" (מופיע מיום א' טבת תרפ"ב)]. המחיר 1 ג"מ.
33. הצעיר. מופיע בירושלים ע"י המניף של ה. ת. ע. צ. ע. (והתאחדות עולמית של צעירים עברים, לפני "בין-יהודית") בארץ-ישראל. חוב. א' כסלו תרפ"ד. מכיל בין יתר הדברים: מאמר ראשי: "מול מערכת הגלות" מאת אביגדור המאירי; מכתב למערכת על ערכה של ה"התאחדות" מאת הוגו ברגמן. בית דפוס "ירושלים" בע"מ. חוב. ב' שבט תרפ"ד: אפסים? וגם זו לטובה — ד"ר צ. א. כהן; נחפשה דרכינו — מ. בךחיל ועוד (ע' 62).
34. קול יעקב. שבועון, כלי מבטאה של היהדות החרדית בארץ-ישראל. ירושלים, דפוס "מוריה", (מופיע סאלול תרפ"ב).
35. קול ישראל. עתון חרדי, שבועי. המו"ל: הסתדרות "אגדת ישראל". האחראי: רפאל קצנלבוין. ירושלים שנה שלישית. מטרת אגדת-ישראל: לפתח ברוח התורה, והמצוה את השאלות השונות אשר תעלינה יום יום על הפרק בחיי עם ישראל. מופיע מניסן תרפ"ב, דפוס צוקרמן, ירושלים.
36. הקטר. כלי מבטאה של הסתדרות פועלי הרכבת, הדואר והטלגרף בארץ ישראל, יוצא לאור ע"י הועד המרכזי ירושלים, טבת תרפ"ד (ע' 40) קואופרטיב "דפוס הפועלים".
37. קנטרס. יוצא אחת לשבוע [ע"י] ההתאחדות ציונית-סוציאלית של פועלי א"י "אחדות-העבודה", תל-אביב. דפוס קואופרטיבי אחדות. המחיר 1 ג"מ.
- 37 a. הקרן הקימת. ביוליטין לידיעות הלשכה הראשית של הקרן הקיימת לישראל. נליון א' ירושלים, תרפ"ד, דפוס הפועל הצעיר" ת"א. 20 ע', 8°.
38. רגב. חוברות לעניני הפועל במושבות, יוצאות לאור ע"י קבוצת חברים בסיוע ועדת התרבות של פועלי פתח-תקוה. תל-אביב. אדר א' תרפ"ד.
38. השקדה. ירחון שמושי ומדעי למשק החקלאי המערב, י"ל ע"י הסתדרות הפועלים החקלאים בא"י בעריכת חבר בעל מקצע. דפוס קואופרטיבי "הפועל הצעיר". תל-אביב תרפ"ד. [מופיע סחמו תר"פ], יצאו לאור החוברות א—ה כרך ד' תשרי—שבט תרפ"ד. יחד 224 עמודים. מחיר חוברת בודדת 5 ג"מ.
89. השקמה. ירחון לחיי השח בארץ-ישראל ובחוץ לארץ, מוצא לאור ע"י

המועדון השחמטי בירושלים „עמנואל לסקר“. חוב. א—ב תשרי—חשון תרפ"ד. החכנ:
 א) מאת המערכת. ב) שיר השחמט — לר' אברהם אבןעזרא. ג) ד"ר השחמט אצל
 היהודים — ד"ר טייבר. ד) השחמט בשנת 1923 — א. מוהילובר. ה) התחרות באוסטרא—
 הרמבלי. ו) השח בעולם הגדול (כרוניקה). ז) מונחים שחמטיים — ק. סילמן. ח) סימנים
 והלכות בשחמט — מ. קורן. ט) משחקי-אמנים — (הערות מאת א. מוהילובר). י) המועדון
 השחמטי בירושלים — הועד. יא) בעולמנו — (סקירות וידיעות מהי השח בא"י). יב) פרסיות
 א"י (ההערות מאת א. מ.). יג) מרור השאלות וגמרי המשחק. יד) מאת ההנהלה.
 טו) נוספות. סח"ר החוב. 7 ג"ס. ע' 80, דפוס העברי, ירושלים.

41. השללה. ירחון לספרות, למדע ולעניגי חיים. העורך: ד"ר יוסף קלוזנר.
 יוצא בסיוע, „החברה להרמת היהדות“ ניריורק. ירושלים. כרך ס"א חוב. א — ו. 80.
 יחד 578 עמודים. חוב. א' — ברפוס כהנא, הנוחרות ברפוס י. א. ווייס. התחיל להופיע
 מחדש (אחרי הפסקה של שבעה-חדשים) בתשרי תרפ"ד. החכנ: חוב. א': יצירה
 ד"ר קלוזנר, השיחה האפלטונית „אבטיפרון“ חר' מינוית בצרוף מבוא א. סימן, מבוא
 לספר שמואל — מ. צ. סגל; לארצי (שיר) — פסח גינזבורג; א"י תחת שלטון-הצבא
 הבריטי — מרדכי הכהן; אחר השחור (ציור) — יעקב חורגין; שלות קפאון (שיר) —
 א. פישקין; הפילוסופיה הישראלית בהארה חדשה (בקרה) — ד"ר י. בלובשטין; מנחם
 אוסישקין; (למלאות לו 60 שנה) — א. ו. בקישי; מה מחדש (סקירות ופרופוס) —
 פרנס חדש; הקונגרס הציוני ה-XIII — ד"ר י. לוריא. חוברת ב': פחד הערביים
 מפני הציוניות — ד"ר קלוזנר; השיחה האפלטונית, אבטיפרון (סוף)—א. סימן; הפעמונים
 (בלדה) — ש. משרניחובסקי; מבוא לספר שמואל (המשך) — מ. צ. סגל; אב ובנות
 (ספור) — יצחק שאמ; א"י תחת שלטון-הצבא הבריטי (המשך) — מבה"כ; עווב (ספור) —
 מ. סיקן; שפת-אילנות — ו. שניאור; מה מלמדנו הקונגרס ה-XIII — ד"ר קלוזנר;
 חרפ"ג (סקירה כללית) — מחשמונאי; הפילוסופיה הישראלית בהארה חדשה (סוף) —
 ד"ר בלובשטין. מה מחדש (ב). — פרנס חודש; כתבי ר' בנימין (רשימת בקרה) —
 א. ו. בקישי. חוב. ג': למושג האומיות — א. סימן; מבוא לס' שמואל (המשך) —
 מ. צ. סגל; הקומוניסמוס וממשלת הסובייטים — בצלאל קלוזנר; אב ובנות (סוף) —
 יצחק שאמ; א"י תחת שלטון-הצבא הבריטי (המשך) — מבה"כ; על הכנרת (שיר) —
 י. קופליביץ; עבר וכנען (א). — ד"ר נחום שלושיץ; עווב, ספור (סוף) מ. סיקן;
 עם שקיעה (שיר) — א. פישקין; ספרותנו (קבוצה שלישית) א. אליעזר בקייהורה;
 ראשית הישוב החדש בא"י. (מעין בקרה) — א. ב. מ.; מעמרו המדיני של עבר-היורדן
 אכסינופון; בארץ ובחוץ (השקפה כללית) — המשקיף; מה מחדש (ג). פרנס חודש;
 כתבים בלים (רשימת בקרה) — ר' בנימין; חוברת ד' קרית-ענבים (פרקי-רשמים) —
 יצחק פלח; הקומוניסמוס וממשלת הסובייטים (סוף) — בצלאל קלוזנר; צרה בשעתה
 (מספור הפרעות) — מ. סיקן; בפנת-הגן (שירים) אביגדור המאורי; מבוא לס' שמואל

(המשך) — מ. צ. סגל; א"י תחת שלטון הצבא הבריטי (המשך) — מבה"כ; יללה (ציוור) — י. חנגאל, עבר וכנען. מאמר רביעי (סוף) ד"ר נחום סלושין; בצרת (שירים) — דוד שמעוניוביץ, "הרימון" (בקרת) — יעקב קופיליביץ, ספרותנו, קבוצה שלישית: ב. מספרותנו היפה — ד"ר קלוזנר; בית השלום — פרופ. ד"ר ש. קלמן; במדרון — ק. י. סילמן, מלואים — ר' בנימין, התרוקנות — איש עברי. חוברת ה': לקט (אידיליה) — ד. שמעוניוביץ; מבוא לספר שמואל (סוף) — מ. צ. סגל; קרית-ענבים (סוף) — יצחק פלח; בבציר (ספור) — בתיה כהנא; א"י תחת שלטון-הצבא הבריטי (סוף) — מרדכי בן הלל הכהן; עבר וכנען (מאמר חמישי) ד"ר נ. סלושין; כלואים במרחב (רשימה) — נ. סמיר. תהלוכה (שיר) — א. ז. בךישין; מספרותנו הסדעית — ד"ר י. קלוזנר; בארץ ובחול (השקפה כללית) — המשקיף; לזכר נורדוי — ד"ר י. קלוזנר. חוברת ו': מדינת היהודים — א. סימון, בבציר. ספור — בתיה כהנא; עבר וכנען. מאמר חמישי (סוף) — ד"ר נחום סלושין; קנאת גבר (חזיון במערכה אחת) — ססח גינבורג; האופי המדיני של עלילת דמשק — ב. דינאבורג; צער (שירים) — שמעון גינבורג; העורב השחור (רשימה) — ש. ל. בלאנק; עופות בתלמוד — י. אהרונ; רק אחת אשאל לי (שיר) — יעקב קופיליביץ; ספרותנו, קבוצה שלישית. ד. זאב יעבץ — ד"ר יוסף קלוזנר. על המלאכות ברבתי-עמון (מכתב אל העורך) — ר' בנימין; שלום אמת או "פוליטיקה" (למאמר הקודם) — ד"ר יוסף קלוזנר; דוד פרישטאן (שרטוטים לצורתו הספרותית) — א. ל. מיניץ. יובלות (א. ז. רבינוביץ. ד. ילין, עמנואל ליה). איש עברי. בארץ ובחזון לארץ. (השקפה כללית) — המשקיף; רוח עושים. — א. ע.; ספרים חדשים. (הספור אב ובנות של יצחק שאמי נדפס גם בהתקופה העשרים בשם: "אב ובנותיו", מ. צ. סגל השלים במבואו לספר שמואל את פירושו שיצא ע"י אברהם כהנא בפירושו הסדעי לכה"ק: הוצאה ראשונה. קיוב תרע"ט. 89 עמ').

42 התור. שבועון סדעי מופיע בכל יום ששי. הסדעי הסדרות "הסדרות" העורך: הרב י. ל. הכהן פישמן, "ארץ ישראל לעם ישראל" על פי תורת ישראל (מסרת "הסדרות") ירושלם דפוס ק. י. סילמן. החובר: י. ת. קוסובסקי. מחיר הגליון חצי שילינג.

43. *Bolletino telegrafico italo-orientale*. Botio service Jerusalem.

44. *Bulletin, the Commercial*, published by the Department of Customs and Trade, Government of Palestine. [דרשבועון. מופיע שנת 1922. עם 1 לינואר 1924 הופיעה חוברת 51]

45. *Daily News Bulletin* issued by the Palestine Telegraphic Agency, Jerusalem. Vol. II, 1924.

46. *Gazette, the Official, of the Government of Palestine*, published fortnightly by authority.

[דרשבועון, מופיע משנה 1921. עם יום 1 לינואר 1924 הופיע גליון 106.]

47. *Palestine, La. Publication mensuelle. Organe de l'oeuvre de la préservation de la Foi en Palestine et de l'Ordre Militaire des chevaliers du St. Sépulcre. III. année 1924, Jérusalem, Imprimerie des PP. Franciscains (Abonn. annuel 30 P. T.).*

48. *Palestine Daily Mail (News Bulletin) Published by Hassolel, Limited, Jerusalem, Vol. IV. 1924. gratis to subscribers to „the Palestine Weekly“.*

49. *Palestine Weekly, the. Published by Hassolel Lmtd. Vol. VI. 1924.*

50. *Terre sainte, La. Publication mensuelle de la custodie Franciscaine, publié en français, espagnol et en italien par le Couvent Saint-Sauveur à Jerusalem. Hierosol. ex typographiae P. P. Franciscalium. IV. année 1924.*

51. *Warte des Tempels, Die. Halbmonatsschrift zur Beleuchtung der wichtigsten Fragen unser Zeit. Jahrgang 80, 1924. Verlag der Zentralkasse der Tempelgesellschaft in Jerusalem. [גרמנית ויוצא בירושלים].*

52. *Nea Sion, Ekklesiastikon periodikon syngamma. Etos XVI, tom. 19. 1924. Jan.-Febr. 96 ע' 8°.*

[יוצא ביוונית. החוברת הזו כוללת גם מאמר על המקומות הקדושים בארץ

וחכיות היוונים עליהם.]

b. ספרות.

No. 2. אברהם בייגן. ראה: ספריה סוציאליסטית ארץ-ישראלית,

53. אויערבאך, מנחם נתן. ספר אורח נאמן, חלק ראשון ושני, על שולחן ערוך אורח חיים, כולל בו באורים וחדושים בדרך המלפול והלכה על כל סעיפי סמיני השו"ע ומפרשיו (ומסי' כ"ח והלאה גם דברי המחבר והרמ"א), כעת יצא ראשונה סס"א עד ס"פ פ"ט... עם הנהגות מבנו... ר' יצחק אויערבאך (בשם הנהגות מכה"ח) וקונטרס מיוחד בשם מצות ראיה באורים וחדושים על סימנים הראשונים מהשו"ע מאת הגאון... רבי אברהם יצחק הכהן קוק... ראש רבני ארץ ישראל. הוצאת ועד קרן התורה ירושלים, תרפ"ד. דפוס סלומן. 80 + [1] + 69 + (5) דף. 2°.

- 54° אוסטרובסקי, משה. הסדרות שהתורה נדרשת בהן. ירושלים, תרפ"ד (דפוס סילמן) ע' [6] + 288 + [XVI] 8°.
55. אליעזר בן-יהודה. קובץ לזכרו. בעריכת ד"ר יוסף קלוזנר. הוצאת "המולד" ירושלים, שנה ו' להצהרת בלפור [תרפ"ד]. 15 ג"מ. 57 ע' + 9. לוחות ציורים. 8°. [תשעה מאמרים לזכר אב"י ולחולדות חייו].
56. בוטקובסקי, צבי. תַּדְכָּה, מצב המושבה בהווה ודרכי התפתחותה, בצרוף טפה כללית ומפרטת. הוצאת ועד המושבה הדרת, אביב תרפ"ד. [מפה + ע' 16] 8°.
57. בכרך, ד"ר אברהם יעקב. לקורות ישוב החסידים בא"י, שני מכתבים [הדפסה מיוחדת מן "החור" ירושלים, דפוס י. סילמן, תרפ"ד. ע' 21 + [2].
- [בשני המכתבים הללו יש חומר די מענין לקורות התישבות החסידים — הישוב בפקיעין — וגם לתאור חיי החסידים בא"י. צד מ"ז הערה 18 אפשר שלפנינו הסלים הראשונות (די האק) סומר או פוסמן חסיד. צד י"ז הערה 16 ע"ד המערה של שבעים זקנים ע"י שכס אנו מוצאים אצל ר' מנחם בר' פרץ החברוני (ד"א תקע"ה), לונץ, המעטר ג. עמ' 37 וגם בכפתור ופרח פרק י"א, בסמני הקברות של ר' יעקב וגם אצל המאחרים]. ב. ד.
59. ברש, אשר. תורת הספרות, לעזר וללמוד. תל-אביב, הוצאת "קהל", תרפ"ד. דפוס קואופרטיבי "הפועל הצעיר". (ע' 172) 8°.
- 60°. גולדמן, יעקב. ספר בני אשר ויכל עשרים ושלשה פרקים חקירות ודרישות בענינים שונים, פרק פרק וחקירותיו, פרק פרק ודרישותיו מאת יעקב גולדמן בה"ר ר' אשר זצ"ל, יפו, תרפ"ד. דפוס קואופרטיבי "אחדות" (ע' 120 + VIII) 8°. [חקירות בארכיאולוגיה תלמודית וגיאוגרפיה הסטורית].
61. דין וחשבון של ועד הקהלה העברית ביפו ותל-אביב לשנת תרפ"ג. תל-אביב, איתן-שושני, שבט תרפ"ד (ע' 39) 8°.
62. דין וחשבון של חברת בנין בתים למחסורי דירות, יפו-תל-אביב, דפוס "הפועל-הצעיר" תרפ"ד (ע' 36) 8°.
63. דין וחשבון כללי של הלואה וחשבון ירושלים, (אגודה הדדית בע"מ) לשנת תרפ"ג. האגודה התחילה את פעולתה ביום א' אב תרע"ט. ירושלים, דפוס העברי, תרפ"ד (מבילה אחת + ע' 8) 4°.
64. דו"ח כספי, אוקטובר 1922 — ספטמבר 1923 (חשוי — אלול תרפ"ג) של בית-הסלאבה להפירה מיסודו של אגודת-נשים בתל-אביב; איתן-שושני, תרפ"ד. (ע' 9 + [1]) 8°.
65. דין וחשבון מעשי וכספי של עיריית תל-אביב, לשנת התקציב 1922—1923. הוצא לאור ע"י עיריית תל-אביב, כסלו תרפ"ד (November 1923) תל-אביב, דפוס א. איתן וס. שושני. 2 ג"מ (ע' [1] + 54 + [2]) 8°.

66. דינבורג, ב. ארץ-ישראל בשנת תרפ"ג. תעודות, עובדות, וצופים מעשים. ירושלים, הוצאת "משנה לשנה" תרפ"ד. 20 נ"מ (ע' 12 + 380) 8° דפוס סילמן.
- [כתבת המערכת, שמכינה כבר ספר "ארץ ישראל בשנת תרפ"ד", היא ירושלים, ת. ד. 112, "משנה לשנה"; בעמוד 368 — 371 ביבליוגרפיה: העתונות והספרות העברית בא"י בשנת תרפ"ג, רשימה ביבליוגרפית המכילה 125 נומרים. הרשימה היא לא מלאה. חסרים בה כעשרים ספר שיצאו בשנת תרפ"ג.]
67. הדרבן. ["עתון" סטירי לפורים] ירושלים, תרפ"ד, "בית דפוס ירושלים" (ע' 26) 8°.
68. הגדה ספורים עד פסח וא' לאפריל בכלל (ולכל ימות השנה) [מאת] ד"ר סס—נק; ירושלים תרפ"ד, דפוס הפועלים. (ע' 16) 8°.
69. הוראות מעשיות [של] המחלקה להתישבות הקלואית של ההנהלה הציונית בארץ-ישראל. מספר 19: אומני הטפול במדרגות "סטנדרד" של בקאי Buckeye "Standard" Incubators והאומנות, "הלחבה-הכחולה" של בקאי Buckeye "Blue-Flame" Brooders. הוגם מאנגלית י. ברנבוס, ערוך ע"י ש. ד. יפה, ירושלים תרפ"ד. דפוס "הפועל הצעיר", תל-אביב. המחיר 2.5 ג"מ. (ע' 32) 8°.
70. הסתדרות "חלוצי המזרח". סקירה לשנת תרפ"ג ירושלים, דפוס עזריאל, חש"ד [תרפ"ד] ע' 56. 8°.
71. הסתדרות הצופים העברים בא"י. המועצה המרכזית ירושלים, אגרת ב', כ"ח חשרי תרפ"ד.
72. ועד לטובת עולי א"י דו"ח שנתי, יוני 1922 — אוקטובר 1923. מוכרת הכבוד גב' ת. בנטוביץ, ירושלים, דפוס "עזריאל" [תרפ"ד] [גם באנגלית בשם: Annual Report [of the] Palestine Immigrants welfare committee (ע' 15+14) 8°.
73. ולדשטיין, ד"ר א. ש. מלון עברי אנגלי Hebrew-English Dictionary, ירושלים. הוצאת "תרבות" [נרפס בוילנה!] חש"ד [תרפ"ד] (ע' 455+III) 8°.
72. ורדי. ראה: ספרית האופרה הארץ-ישראלית א'.
75. זגורודסקי ד"ר מ. הלוח החקלאי, ספר שמוש למתעסקים בחקלאות לכל מקצועותיה, עם ציורים וטבלאות. ירושלים, דפוס כהנא, תרפ"ד 1924. המחיר: 7 ג"מ (ע' 164+[32]+XVI) 8° (ע' 158 — 164 כולל "מלון" קצר של המונחים הרגילים בחקלאות ובלוח הזה)
76. החבר. לוח שמושי לתלמידים לשנת תרפ"ד. ירושלים, ר. ת. כהן תרפ"ד. ע' 128. 8° [המו"ל: ת. ל. זוטא ות. ד. שחר].
77. חברת "גאולה" בע"מ תל-אביב, ארץ-ישראל [עברית ואנגלית] תל-אביב דפוס "הפועל הצעיר" תרפ"ד, 1924. (ע' 24) 8°.

78. חברת הישוב החרדית "רמתים צופים". [הסכמות ותקנות] ירושלים, מאה שערים, ת. ד. 54. דפוס צוקרמן. חש"ד [תרפ"ד]. ע' 42, 8°.
79. חסיד ז. ראה: ראובני וחסידי.
- *80. חשבון המים של שכונת בית ישראל ושערי פנה פעה"ק ירושלים, חשון תרפ"ד 8°. ירושלים, הדפוס החדש, תרפ"ד.
81. י"א באדר. מוקדש לתעמולה לטובת הקפא"י — ביום תל-חי י"א אדר תרפ"ד, הוצאת ועדת הקפא"י [קופת פועלים ארץ-ישראלית] ע"י מועצת פועלי ירושלים. ירושלים, דפוס הפועלים, תרפ"ד. ע' 20. 8°.
82. ידיעות ועד העיר. דו"ח מפעולותיו בחדש אלול-כסלו תרפ"ג — תרפ"ד ירושלים. דפוס ציון ווהלד, ירושלים, (תרפ"ד) ע' 34. 8°.
83. יעקב ישראל ב"ר אליעזר מלבוב. אחרי מות קרובים, יפו, דפוס שהם תרפ"ד. ע' 14 + [2], 8°.
84. לוח הגאולדה... לשנת תרפ"ד. שנה רביעית, יוצא לאור ע"י אליעזר שחור [שוורץ] ירושלים, תרפ"ד ע' 223. 8°. [כולל ע' 126-139 שירים לחלול דרשב"י].
85. לוח ירושלמי. לשנת תרפ"ד לפ"ק. מוגש מאת כולל "שומרי החומות" המאוחד טשעכאסלאוואקאיי עסטריי. מאדיאריש נייאדומעניען אונד יוגאסלאוואקאיי יודענגעמינדע. ירושלים, יודא אהרן ויס. ע' 8 + 56. 12°.
86. לוח שנתי תרפ"ד 1923-1924 הוצאת בית מסחר ספרים, "הספר" ירושלים דפוס "ציון". ע' 32. 16°.
87. לוריא, מרדכי. ספר מלחמת יעבץ, לוחם מלחמה גדולה וארוכה ומשיב כהלכה על דברי הרב בעל כבוד חכמים אשר ריב לו עם איש האמת... רבינו יעקב יעב"ץ, אודות דברים הקשים ומרים שכתב בספריו הקדושים על חיבור זה"י. ובכאן יתבאר כי הצדק והאמת עם הגאון... נדפס לראשונה בשנת תרע"ד לפ"ק... ועתה יצא לאור מחדש ע"י אלמנת... המחבר ז"ל מרת פעריל לוריא, נדפס פעה"ק ירושלים, יודא אהרן ווייס, תרפ"ד (דף 24) 8°.
- [ס' כבוד חכמים, "להשיב כבוד לחכמי האמת ע"י מלחמת מצוה במלעיכיהם ולהחזיר העטרה ליושנה" לר' מנחם מענדל היילפרין, אחד מראשי הסקובלים בירושלים, יצא ראשונה חש"ד ובאמת תרנ"ו בירושלים כדי להכשיר את ס' חסרת ימים (Z. f. H. B. 1902 p. 49) ולהוכיח כי לא נתן העזתי חברו ודבריו מקצתם דברים של מעם הם ומקצתם דחוקים ורחוקים. נגדו יצא מרדכי לוריא בקונטרס "אמת ליעקב", הוספה להוצאתו של שו"ת הרשב"א חלק שש, ירושלים תרס"ג, דף 67 — 78, אך רובי טענותיו אכל הפלפול. על זה ענה מ. היילפרין בדפוס שני של "כבוד חכמים" ולא ראיתו, וספר מלחמת יעבץ הוא תשובת מרדכי לוריא לדבריו שם. נגד "כבוד חכמים" נדפס מקרוב גם "מאמר משיב ספני הכבוד, תשובה להכס א' בירושלים נגד חיבורו כבוד התורה [i] ע"ד ה"ס חסרת הימים" לר' חיים אלעזר שפירא במנוקאמש (בעל "באר לחי רא" על תקוני הוהר), בספר "חמשה מאמרות", שיצא אחרי מותו בבערעגסאס (Beregszász) תרפ"ב, ע' 122 — 129 והוא תשובה נצחת ורבת

ערך. גם במחנה החסידים מצא „כבוד חכמים“ הר, וראיתי תחת ידי ד"ר מ. בובר ס' „דרך צדיקים“ (פיעטרקוב חרס"ו?) שמאריך בענין חסדת ימים בעקבות בעל כבוד חכמים. הספור הידוע על יחסו של הבעש"ט לחסדת ימים על פי דעתו „דבר שלא היה בעולם“ הוא. ואולם הסיפורים האלה במחנה החסידים יש להם על מה שיסמכו, כפי שנראה מדבריו ועדויותיו של הר' שפירא שבר סמכא הוא לענינים אלו. ועיין גם אהרן מרקוס „Der Chassidismus“ ע' 95. ג' שלום.]

88. ליאונקובלו [!] ראה: ספרית האופרה הארץ-ישראלית 2/2.

89. ליבונטין, זלמן דוד. לארץ אבותינו, ספר ראשון. לתולדות עבודת חובבי ציון משנת תרס"ב עד שנת תרס"ט. מהדורה שניה מתוקנת עם הוספות. תל-אביב, דפוס וואג. איתן-שושני, תרפ"ד (ע' 138) 8°.

90. מונחיר-בנק. הוצאו ע"י אגדת פקדי האפ"ק ביפו, יפו תרפ"ד, מ. שהם (ע' 26) 8° [מלון קטן לאנגלית ועברית].

91. מושקין, יחיאל מיכל. ס' מכלל יפי, חלק שני כולל: באורים על התורה, דרושים, למועדים וזמנים, וביאור על הגדה. ירושלם, דפוס חדש, תרפ"ד. (ע' 134+2) 8°.

92. מירקין, ד"ר יצחק. תולדות ההנהגה וההוראה. מעבר על ידי ד"ר י. מ. ירושלם, דפוס ק. י. סילמן, תרפ"ד. (ע' 161+IV) 8°.

93. ממשלת פלשתינה (א"י). פקודות חקנות וכו' יצאו לאור במשך ששת החדשים יולי — דצמבר 1928. ירושלם, עוריאל, [תרפ"ד] 8°.

94. מרדכי בן הלל הכהן. הקרדיט הפעוט ומסדותיו בא"י. (הרפסה מיוחדת מ„התור“). ירושלם. דפוס סילמן, תרפ"ד. (ע' 24) 8°.

95. [ד„משביר“]. ההסתדרות הכללית של העובדים העברים בארץ-ישראל. חברה קואופרטיבית להספקה ומכירת החוצרת של העובדים העברים בארץ-ישראל „המשביר“ בע"מ. תל-אביב, דפוס קואופרטיבי „אחדות“, [תרפ"ד] (ע' 16) 8°.

96. סולל-בגדה. קובץ לעת-יסוד ההגדה. ירושלם, חנוכה תרפ"ד (2+155+ [4] ע'). 8°. (הוצאת המשרד לעבודות צבוריות ובנין של ההסתדרות העובדים... כולל 38 סאטרים קצרים על עבודת המשרד בעבר ובעתיד). דפוס הפועלים, ירושלם, המחיר: 5 ג"מ.

97. ספרית האופרה הארץ-ישראלית. [א] „ריגוליסו“ (שלוש מערכות וארבע תמונות) בהנהלת המנצח מ. מ. גולניקין, המוסיקה מאת ז. ורדי, הטופס מאת מ. מ. פיאוע, תרגום עברי מאת מ. פריידמן [ספור תוכן המאורעות גם כן בערבית ובאנגלית, וגם בשער אנגלי: The library of the Palestine Opera, No. 1. Rigoletto... under the Direction of Mr. Golinkin, conductor of Petrograd Opera House]. ירושלם, דפוס עוריאל, חש"ד [תרפ"ד]. 2,5 ג"מ. ע' [4] + 8 + [1] + 33 + [4] 8°.

No. 2 הליצנים (Pagliacci) (פרולוג ושתי מערכות) בהנהלת המנצח ה' מ. גולינקין, המוסיקה מאת ר. ליאונקובלו [!]. חרגום עברי מאת מ. פריידמן [ספור המאורעות כמו כן בערבית ובאנגלית, השער האנגלי: Palestine Opera Library, No. 2. Pagliacci... conducted by M. M. Golinkin, Music of M. Leon-
covallo [!], hebrew translation by M. Freidmann יפו, דפוס מ. שהם, חש"ד (תרפ"ד). 2,5 ג"מ. ע' 7 + 9 + 19.8° [בתור חוברת ראשונה של "האופרה העברית בארץ-ישראל" כבר יצאה בשנת תרפ"ג באותה הצורה טרויטה של ורדי, רק בעברית, ע' 24.]

No. 3 "פאוסט" (אופרה ב 5 מערכות) המוסיקה מאת צ' נונו בהנהלת המנצח מ. גולינקין. המופס מאת ה' י. ברביר ומ. קררו. חרגום עברי אשמן. [ספור המאורעות גם באנגלית, השער האנגלי: The library of the Palestine Opera No. 3 Faust, Opera in 5 acts, Music by Charles Gounod; conducted by M. M. Golinkin. חל-אביב, איתן [!], ושושני, חש"ד (תרפ"ד). ע' 8 + 28.8°

98. ספריה הסמורית (עממית). יוצאה לאור ע"י אליעזר. מספר ג) מצרים העתיקה. 8° ע' 32. מספר ד) אשור ובבל. 8° ע' 32. חל-אביב, ו. אשור, תרפ"ד.

99. ספריה סוציאליסטית ארץ-ישראלית. No. 2 (אברמוביץ, ז.), ב. בורוכוב ותורחיו למלאת השנה הששית למותו (1917—1928. XII. 17). ירושלים, דפוס העברי, תרפ"ד. 1,5 ג"מ. ע' 25.8° [בתור החוברת הראשונה יצאה תרפ"ג: א. ש. [והוא אברהם ריבוצקי!] המפלגות הסוציאליסטיות בא"י.]

100. הפגישה הראשונה. (כ"ה אדר א' תרפ"ד). קובץ מאמרים, מוקדש לענייני הנוער העובד. הוצ. "הסתדרות הנוער העובד ע"ש ב. ברוכוב בא"י. ירושלים, דפוס כהנא, תרפ"ד. ע' 18.8°

101. פינגר, וייך. זכרונות ויירה פינגר מימי מאסרה בשליסבורג, כתובים בידי עצמה ברוסית ומתורגמים ע"י א. ז. רבינוביץ. חל-אביב, דפוס "הפועל הצעיר", תרפ"ד. (נדפס בסיוע ועדת התרבות המרכזית של הסתדרות העובדים הכללית בארץ ישראל לכבוד המחרגם למלאת לו שבעים שנה — כ"ד שבט תרפ"ד) 10 ג"מ. ע' 199.8°

102. פיינשטיין, משה לייב ב"ר אליעזר. ס' שיר השירים עם ביאור "מלחא בטעמא"; ירושלים, דפוס החדש, תרפ"ד. ע' 42.8°

103. פנקס חבר [של] הסתדרות מרכז בעלי המלאכה ביפו. חל-אביב, דפוס אשור, חש"ד [תרפ"ד] ע' 24.8°

104. פרוספקטום התערוכה והיריד של תוצרת הארץ בתל-אביב, אדר ב' תרפ"ד. חל-אביב, תרפ"ד. ע' 4 + [2] 8°

* 105. צורי, י. ש. רבי עקיבה, הוצאת ספריה לביוגרפיות תלמודיות, ירושלים

דפוס עץ הדר, תרפ"ד ע' 288. 8°.

106. קונפלאס בייז'אס די פורים. סייגרו קי אסמה אגורה איסמה גמרא

גון סי איסמה טופאנדו אי לה קי סי טופה גון סי ביי אמילדאר, פור איסמה מי
דיסרטיני ליו אה איסטאטפארלה קון לימראס די מרובע גראנדי פורקי סי לי מילדי
אה איל מילדאדור טונגז קולאיי. הובא לבית הדפוס ע"י השותפים: משה יעקב מייסרן
ובכור אהרן חסון. ירושלים, דפוס צוקרמן, תרפ"ד. 22 ע' 8°.

[פומנים ישנים לפורים בספרדית]

107. קוק, אברהם יצחק. קונטרס מצות ראיה, באורים וחרושים על

סימנים הראשונים מהש"ע, ראה: אויערבאך, מנחם נתן, ס' אורח נאמן.

108. קלוזנר, ד"ר יוסף. היסטוריה ישראלית, שעורים בדברי ימי ישראל,

חלק שני: תקופת החשמונאים (167-87 קודם ספח"ג). שמונה שעורים. הוצאת "יהדות
ואנושיות". ירושלים — תל-אביב, איתן ושושני, תרפ"ד. [ובשער השני בשם: תולדות
בית חשמונאי] ע' 288 + XI. 8°.

[הספר החשוב הזה מסכם במדה ידועה את ספריו ומקורותיו של המחבר בחולדות

תקופת הבית השני: "הרעיון המשיחי בישראל" ח"ב וח"ג — ירושלים תרפ"א — תרפ"ג,
"ישו הנוצרי" שם תרפ"ב. ו"בימי בית שני", ברלין תרפ"ג. מסבות טכניות נדחתה
הריצוגיות לחוברת הבאה.]

109. קסלמן, מ. בנין הרפת, תרגם מכ"י אנגלי ד"ר א. ש. ולדשטיין (גרסם

בהשרה כך ג), הוצאת משרד קופת הפועלים הא", מחסן המכונות וכלי העבודה,
חיפה. תל-אביב, אחדות, [תרפ"ד]. 15 ע' 8°.

110. ראובן [ליקוויין]. מבקשי אלהים. שנים עשר פתחי עץ מקוריים. ספה

זו יצאה לאור במאה וחמשה עשר אקסמפלרים מסמנים במספרים מא' ועד קט"ו
וחתומים בתחומת ידי האמן. חמשה עשר האקסמפלרים הראשונים מא' ועד ט"ו על
ניר מיוחד ובכריכה מיוחדת, לא נמסרו למכירה בקהל. מלאכת הדפוס והכריכה
עשויה בדפוס הקואופרטיבי "הפועל הצעיר" תל-אביב, [התרפ"ד. 3 ל"מ, 2°.

111. ראובן. קטלוג לתערוכת ראובן, מיום ג' אדר ב' עד כ"ו אדר ב'

ירושלים... במגרל דוד. ירושלים תרפ"ד, בבית דפוס ירושלים (ע' 6) 8°. [עם מאמר
סר' בנימין: שעות עם ראובן].

112. ראובני, א. — חסיד, ז. לוח היחש של שבטי ערב עד ראשית האסלם

(על פי ויסמןפלד), סודר הוצא לאור ע"י א. ראובני וז. חסיד. ירושלים תרפ"ד [מפה
אחת גדולה].

113. רמון, יעקב. הרה"ג רבי בן ציון מאיר חי עזריאל, שרשומים

לדמותו הרוחנית, תל-אביב, דפוס א. סמיר, תרפ"ד (ע' 7) 8°.

114. רפאלי, שמואל. ספרנקפורט עד בגדד, ספור מדברי ימי הבינים בשני חלקים, חלק א': העזרת, מעובד [מאנגלית] ע"י שמואל רפאלי; הוצאה שניה; ירושלים, שלמה ישראל שיריון, התרפ"ד. 16 ג"ס (ע' 212) 8° נדפס לראשונה ב"השקפה" של בן-יהודה שנה ג'.

115. רשימה שלמה המכילה את השמות והכתובות של עסקי התעשייה היהודים בארץ ישראל, ערוכה לפי המקום והמקצוע, הוצאת מחלקת המסחר והתעשייה של ההנהלה הציונית בא". נתנת חנם [מבוא מאת: נ. תשבי] ירושלים, דפוס העברי תרפ"ד (ע' 20+8) 8°.

116. שינפלד, י. חל-אביב וסביבותיה Tel-Aviv and surroundings. התכנית מסודרת עפ"י המקורות ע"י אדריכל י. שינפלד. Plan arranged by Arch. Sheinfeld. קנה מדה scale 1:5000. הוצאה מיוחדת של עיריית תל-אביב, איתן-שושני תרפ"ד—1924 (תכנית + 14 + 10 ע') 8°.

117. שכונת נחלת ישרון. אגודה הדדית בע"מ [תקנות ותעודות חבר] ירושלים, דפוס סלום, תרפ"ד ע' 11 + [4], 8°.

118. שפרה"ס, נ. מונחילשון למקצועות עבודה, לוח א': מסגרה וכליה א'. [הוצא ע"י] ועדת התרבות של הסתדרות העובדים העברים בארץ ישראל. תל-אביב "אחדות" חש"ד [תרפ"ד] דף אחד 4° [התרגומים ניתנים ברוסית ובגרמנית].

119. שיג, ברוך. על אסנות, אסנים וסבקריות, פתגמים ומכתמים. בהוצאת "בני בצלאל"... [עריכת הספר... ציור השער, המבוא וגם עריכת הסדור... בידי מדרכי נרקיס]; ירושלים תרפ"ד דפוס ציון, האחים רוהלד, (ע' [3] + 29) 8°. [נבסוף: "תמו הפתגמים והמכתמים השגורים בפיו של הפרופיסור ברוך שיג, ומספרם מאתים עשרים ושנים וסימך אוריית ופרקיהם שלשה עשר י"ג עיקרים סימן"]].

120. תדרה, דוד. חוטאים וחטאים בארץ ישראל. רשימות יומן (עם 40 תמונות) מאת ד' ת' מפקח המשטרה של העיר החדשה בירושלים. ירושלים, דפוס רוהלד, תרפ"ד (ע' 177 + 30) 8° [בתור הדפסה מיוחדת מזה יצאה גם "תמצית המעיפים מתוך ספר העונשין העותומני, ירושלים תרפ"ד, ע' 14].

121. תכנית לבחירות לעיריית תל-אביב של קלוב-הפועלים ומחוסרי-הרכוש, תל-אביב, נובמבר 1923 [תרפ"ד], דפוס העברי [ירושלים]. 8 ע'. 8°.

122. הירשאוויץ, הרב אברהם עבר. בית אברהם, חלק א' שו"ת וחלק ב' יכלכל ד"ך דרושים לשבתות ומועדים, לנשואים, לברית מילה ובר מצוה... נדפס שנית בהוספת, ירושלים תרפ"ג. 62+96 עס'. 8°.

[המחבר היה רב בקהלות מלבון וסידני אשר באוסטרליה ואח"כ בקהלות שונות באמריקה. בחלק השו"ת אנו מצאים שאלות המראות לנו על מצב היהדות והחיים הדתיים בקהלות חרשות אלה וההזקקות מרחק רב מרכזי היהדות הגדולים

והעתיקים. הנה מעשה בכהן שלקח לו גיורת לאשה והוא שואל אם מותר לו לעלות לתורה ראשון? והנה כהן אחר שאינו עושה מלאכה בשבת רק חנותו פתוחה ובניו עושין בה מקנה וקנין, אם מותר לו לישא את כפיו? שאלה אחרת עוסקת באלה הנושאים נשים נכריות ובנים שולדו להם יכניסו לבריתו של אברהם אבינו... כשתבא האם אחר כך עם בניה לקבל עליהם דת היהדות האם צריכים לצער את הילדים להפיץ מהם דם בריח? (החשובה על שאלת זו היא שלילית). ועוד שאלות שונות שלא היה להן מקום בתנאים החיים ברוסיה ופולין וכו'. בין המשיבים על השאלות אנו מוצאים את הנאונים ר' יצחק אלחנן אבר"ק קובנא, ר' שמואל סלנט, ר' יעקב שאול אלישר וחרב חכולל באנגליה ר' נפתלי אדלר. ש. א.].

123. Government of Palestine. Department of Customs and Trade. Report for the year ending December 31st. 1923 by Mr. I. B. Barron... Director of Customs and Trade. Supplement to Commercial Bulletin Vol. V No. 53 of 21st. Febr. 1924. (11 ע). 8°.

124. Guide, a brief, to Al-Haram al-sharif, Jerusalem. published by the Supreme Moslem Council. Jerusalem 1924. (לוחות 7+12 ע). 8°. (Greek Convent Press).

העתונות הערבית בא"י.

(1) الاخبار جريدة سياسية ادبية اتقادية تصدر مرتين كل اسبوع موقتاً. صاحبها الفونس يعقوب - يافا.

(2) الاردن جريدة ادبية نصف اسبوعية تصدر مرة في الاسبوع موقتاً. صاحبها بيسيلا الجذع و خليل نصر - حيفا.

(3) بيت المقدس جريدة سياسية ادبية حرة تصدر مرة كل اسبوع. صاحبها بندلي الياس مشحور - القدس.

(4) الجزيرة جريدة سياسية تصدر يومى الاحد والخميس. صاحبها حسن فهمي ومحمد كامل الدجاني - يافا.

(5) الحقوق مجلة تضائية شرعية بوليسية علمية ادبية. تصدر في الشهر مرة. صاحبها فهمي الحسيني - يافا.

(٦) رقيب صهيون تصدر مرة في الاسبوع . مديرها منسبيبور
سمعاني - القدس .

(٧) الروايات الشهرية مجلة روائية . صاحبها محمد علي الجائري . القدس

(٨) روضة المعارف مجلة مدرسية علمية تهذيبية للجنة العلمية للتلاميذ
مدرسة روضة المعارف تصدر مرة في الشهر وستينها عشرة اشهر . القدس

(٩) الزمر جريدة سياسية انتقادية فكاهية . تصدر مرة في الاسبوع .
صاحبها خليل زقوت الجدلي - حكا .

(١٠) فلسطين جريدة يومية سياسية اخبارية ادبية . تصدر مرتين في
الاسبوع موقناً صاحبها عيسى داود العيسى - يافا .

(١١) الكرمل جريدة يومية تصدر موقناً مرتين في الاسبوع . صاحبها
نجيب نصار - حيفا .

(١٢) لسان العرب جريدة يومية سياسية ادبية . مدير سياستها
ابراهيم سليم نجار - القدس .

(١٣) مجلة دار المعلمين مجلة تهذيبية مدرسية سنتها عشرة
اشهر . مدير المجلة توفيق عبد الرازق ، رئيس التحرير شريف قنج - القدس

(١٤) مواء الشرق جريدة سياسية تصدر مرتين في الاسبوع موقناً .
صاحبها بولس شحادة - القدس .

(١٥) النفائس مجلة ادبية تاريخية فكاهية تصدر مرة في الشهر .
صاحبها خليل بيدس - القدس .

(١٦) النغير جريدة سياسية تجارية تصدر يوم الخميس من كل
اسبوع . صاحبها ايليا زكا - حيفا .

הספרות העברית ומדע היהדות.

(Hebraica et Judaica.)

הספרות העתית.

1* הבימה העברית. (ירחון) בעריכת קבוצת עברים ובהוצאת מ. אליסר וי. קאסוט. שנה שלישית. חוברת ג', אלול—תשרי תרפ"ג. בואנוס איירס (16 עמ').
2. הדאר: שבועון יוצא על ידי החסתדרות העברית באמריקה. ניו-יורק, שנה שלישית תרפ"ד.

3. ם רביר. מאסף עתי להכמת ישראל; יוצא לאור אחת לשלשה חדשים ערוך בידי י. מ. אלבוגן; י. נ. אפשטיין, נ. ה. טורטשינר. ספר ראשון (ניסן-סיון תרפ"ג) XIII+327 ע. ספר שני (תמוז-אלול תרפ"ג) תרפ"ד. IV+386 ע. הוצאת "רביר" ו"ידישר פרלג" ברלין, תרפ"ג ותרפ"ד.

תכן הענינים: א. לפתיחת שערי הרביר — העורכים; מכתב אל העורכים — ח. נ. ביאליק. יציאת מצרים — אליהו מאהלער; מעשה הכתב בדרו של משה — רוב. אייזלר; בנין הפעל בעברית ובארמית — דוד ילין; חקר מלים — משה ויירעל; קיסנון — עמנואל לעף; שאלות אקדמיות בתלמוד — יחיאל מיכל הכהן גוטמן; פרק ביסורי הגוף — שמואל קרויס; מדרש אבכיר — א. מרמורשטיין; בוסתנאי ראש הגולה — חיים טיקוצינסקי; אגרת רב סעדיה גאון — דוב רוזל; אגרת רב סעדיה הראשונה — י. נ. אפשטיין. שמות קדש וחול לרמב"ם — מ. גסטור; שלשה פיוטים. מרבי יהודה הלוי — י. נ. שמחוני; ספר שירים וזמירות וחשבחות — יצחק דובער. מרקון; שכספיר ופרקי אבות — ל. קלנר; כהני התנגדות על כת החסידים — שמעון דובנוב. "לא יחרץ" — ישעיה הורוויץ; בקרת — י. מ. אלבוגן; ספרים חדשים שנחקבלו במערכת; ביבליוגרפיה (ספרים לעזים שנדרסו 1914 — 1918) — א. סרטרוס. ב. חכמת ישראל — י. מ. אלבוגן; המדבר — מ. סולוביצקי; מעשה הכתב בדרו של משה — אייזלר; הוראות נשכחות — דוד ילין; למחקר הלשון והמקרא I בטוים שנולדו מתוך טעות — ב. ח. טורטשינר; העיסה: מהותה ותולדותיה — א"ש חרשברג; שאלות אקדמיות בתלמוד — גוטמן; הרציונליסמו הפרימיטיבי אצל סעדיה-ווינר. שטיינשהל — יוסף; תרגום האפוריסמים לאבן ובארה — מרפס; פוסק אימלקי — א. מרמורשטיין; דבר שפתים (כ"י) — י"ד מרקון; שפה ברורה לראב"ע — מ. וילנסקי; קו האל האדומי — י. קלוזנר; בקרת. ביבליוגרפיה.

4. הדור הצעיר. ירחון לבני הנעורים. שנה ראשונה חוברת ט' [שבט תרפ"ד] (המול: ד"ר מ. ווייסלברגר) צרניביץ. הוצאת "הדור הצעיר" דפוס מ. אבנר, 82 עמודים — 18 גרמנית 14 עברית.

5. הד דימא. מופיע פעמים לחדש בקובנה, שנה ראשונה, תרפ"ד. (גליונות א' ו"ב" כל גליון 16 עמ').

6. ישרון. ירחון לתורה ולעניני היהדות חוברת ה' תשרי-חשון תרפ"ד. שנה רביעית — ברלין. ע' 77—92.

מתוכן הענינים: אחרי הכנסיה הגדולה — מ. א.; משנת חכמים — יעקב נכט; עשרה הרוגי מלכות — משה אויערבך; איוהו בין השמשות — יחיאל שלזינגר.

7. הכובב. ירחון ספרותי מדעי לבני הנעורים. הוצאת "אביב" ורשה; מערכת

א. ליבושיצקי. שנה ראשונה, חוברת ו' תשרי תרפ"ד.

8. העולם. עתונה המרכזי של ההסתדרות הציונית העולמית. יוצא אחת לשבוע

בעריכת ועד סופרים ובהשתתפותם הקבועה של ה. נ. ביאליק וג. טוקולוב. העורך הראשי משה קליינמן. ברלין. גליונות ל"ח — ט"ט וא'—י'.

9. עתידנו. ירחון לתרבות ולחנך, יוצא על ידי הלשכה המרכזית להסתדרות

"תרבות", ברלין. חוברת א', ינואר 1924, ע' 98.

[ח' גרינברג: מורה ומערב; דוד קויגן: בית ישראל; ס' החנך העברי ברוסיה; צבי ויסלכסקי: לתקנתה של ספרותנו; פ. שניאורסון: תקופת ההפכות והדרות הבאים; ש. ו. פונצוב: דרכים לתקן החנך; ג. נ. מעולם החנך והתרבות; והערות מעבורת ה"תרבות" בכל הארצות.]

10. הצופה לחכמת ישראל. נערך ויצא לאור ע"י ד"ר יהודה אריה בלוי,

ד"ר יחיאל מיכל הכהן גוטמן וד"ר צדוק העוועשי. שנה שמינית, חוברת ראשונה.

בדאפעשט התרפ"ד. 96 עמ'.

ואכן הענינים: קורות פירושי אבן עזרא לספר שמות — יהודה לייב פליישער, טעמעשוואר (רומאניא); זכרון דברי רומי — מרדכי קליין ואלחנן טילנר; המשמר הספרדי בסיני והיהודים — ד"ר משה דוד קאסוטו (פרינצי); שרידים מספרותנו הקרא דניאל אלקוסמי — אברהם מרשרשטיין, לונדון; בית אבא — ישראל גולדברג; ספר מזכיר נשמות — יעקב קאפל דושינסקי (לונדון); נטלא — יעקב גורדון (בארנמסות, אנגליה).

11. תורה וארץ. הוספה חרשית לת"א ידישע וואכענשריפט, [כלי מבטא

גרמני של ה"מורה"]. וינה, תרפ"ד 4°. [העתון מכל בין יחד הדברים; מסכתבי הגאון

טהארי קוק; מאמרים במדע א"י של ד"ר ש. קלין וכו'.]

12. התקופה. יוצאת ארבע פעמים בשנה, תמוז-אלול תרפ"ג. ספר עשרים.

הוצאת אברהם יוסף שטיבל, ורשה תרפ"ד. חלק הספרות היפה של הספר נערך

על ידי יעקב כהן, חלק המאמרים — על ידי פ. לחובר. נסדר בבית הרפוס של י.

הגדלר ונרפס בבית הרפוס של קפרשטוק וקרמרש.

התכן: ירחון, דרסה מימי המקרא — מתתיה שהם. ספורים: מבני קדם, א"ז — בןגוריון [מ. י. ברדיצ'בסקי]; קושפר — ג. שופמן; בבדירות, א-ד — נחמה פוחצ'בסקי; אב ובנותיו — יצחק שמי; צללי מורד — ס. ו. גלפובסקי; הציון — ש. ל. בלנק; באכסניה — א. שטיינמן. מאמרים: שקיעת החיים. III-I — ד"ר יעקב קלצקי; תולדות החנך בישראל בחקופת גאונים בבל (סוף) — ד"ר ש. משרנא; עלים בלים (ע"ד הגניזה, סוף) — ד"ר בןציון הלפר; עבורים ומחזוריים — ח. י. בורנשטיין; החקנה למסירה — צ. דוידרוב. שירים מאת: ש. משרניחובסקי; (שמחה לאו דוקא); י. צ. רמון; דוד שמעוניוביץ; סאיר מוהר, ישראל אפרת, מרדכי גולדנברג ויעקב בןהימיני. בקרת "חברן המערב" — ד"ר י. ג. שמחוני; מתחומות הספק והיאוש (לב שמשוב) — הלל צייטלין; המצגולנות של הדת היהודית למכס נבר — ד"ר יצחק שיפר. סקירות: לחיצת ישראל — י. ה. ייבין; צדור מכתבים, על דבר המצב בארץ ישראל פרשה רביעית — ר' בנימין; החפירות בארץ-ישראל — זאב וילנאי. רשימות: הפחד מפני האדם — א. שטיינמן; אנשים — שפינוזה ומסקל — ד"ר ישעיהו זנה; עובדנו של טולסטוי — ג. שופמן; ספיחי

שבחאות II-I — אהרן צייטלין. מעיות קדמוניות — מ. ס. לור. בבליוגרפיה — כרוניקון שפינוונס — ד"ר ישעיהו ונה; לראשית תולדות הדת המצרית — ד"ר א. ש. קמינקא; זכרונות ר' דוב מכולחוב — ע. נ. פרענק; על ברנר — ב. א. מהפנס; הפתוח: ד. חקר העבר, לרגלי צאת הכרך הראשון של "רביר"; ת. נצהונג של יוסף בן מתתיהו — פ. לחובר.

13. התרן. ירחון לסדע, לספרות ולציוניות, העורך: ראובן בריינין, יוצא לאור על ידי החברה "ספרות" שנה עשירית, תרפ"ד (ניוירוק) חוברת ז', ח'—ט'.

התוכן: חרות וחרות—ד"ר יעקב קלצקין; מן התלמוד עד שפינוונס—ד"ר יעקב פרוס; רגעי יצירה — מ. ב. לאונביץ; החון בישראל (ב). א. צ. אידלזון; סבר פנים יפות — פרופ. ש. קרויס; מגלות בית אב — ד"ר וו. הרצברג, תרגום י. מ. פינס; אשה (ציור) יעקב הורגין; שבתי שמשות (שירים בפרוזה) — א. ז. בן-ישי; כסעייצלב (שיר) ז. שניאור. מפנסקס של ספרן (רס) — אלישר בן שפר [הוא ד"ר ישראל שפירא]; מספרות הארץ (סוף)—ד"ר ש. צרנוביץ; ירושה לדורות (פילסוף) — ראובן בריינין; סקירה חדשה — הצופה; אורי ניסן גנסין — ז. פישמאן; ידיעת ספרים. חוב' ח'—ט'. מ. ד. בראנדשטער — ראובן בריינין; ווסות — ד"ר יעקב קלצקין; נצח הגוע — ד"ר נחמן סירקין; המבקש את עצמו — ד"ר טוביה; נגינות יהודי בבל של א. צ. אידלזון — ד"ר יוסף ריידר; סדרי תפלותינו ביחס אל הנוצרים — פרופ. ש. קרויס; בודחא ובן-סירא — שבתי חיים; מיכאל לוי רודקינזון — מ. ווינטשבעסקי; יגון הדורות — ד"ר ש. ברנשטיין; זכרונות — ש"י איש הורביץ. מגלות בית-אב — ד"ר וו. הרצברג, תרגום י. מ. פינס; סער (ספור) — אביגדור המאירי; אחת מאלף (ספור) — אלישבע; לפנים או לאחר (בקרית דר). א. קאמינקא; שמואל רפאלי — א. ר. מלאכי; לתולדות היהודים בפינלאנד — ת. א. הורביץ; תוכחה (על בקורת של קנוניא וסרוניא) — פרופ. דוד נייסארק; מושגי האמנות החדשה ודעת הקהל — יצחק בריינין; מציאות בספרות הרוסית — אב"א אחימאיר; ביבליוגרפיה — אברהם שווער; חולם דת-העבודה — ש. ארנסט; למכתבו של זאב יעבץ — א. ר. מלאכי. מכתב — זאב יעבץ; סקירה חדשה — הצופה.

14. די צוקונפֿט. The Future רעדאקטירט פון א. ליעסין, ארויסגגעבען פון "פארווערטס" אסאסיאישאן. Vol. XXVIII נובעמבער עס' 641—701; דעצעמבער עס' 708—768; (כרך העשרים); Vol. XXIX. יאנואר, 1—76 עס'; פעברואר 77—187 עס'.

מן התכן: № 11 א. ליעסין — קאספין נאטיצען (די אמעריקאן פערערישאן אוו לייבאר, די סאציאליסטען און די שבח-יצבניקעס); ב. עפעלבוים — פארנעפהילען (ערצעהלונג); דוד פינסקי: דער לעצטער סך הכל (פראג קאמערט); עדוארד בערגשטיין: די מורה אידען אין דייטשלאנד, די אידישע וואנדערער; די אנטיסעמיטען און די סאציאליסטען; רחל ברכות — דער משומר (ערצעהלונג), י. שקלאווסקי (דיאנעא) — אהרן וונדעלעוויטש; שאול גינצבורג — א. אידישע צייטונג, וואס איז שיער ניט ארום מיט הונדערט יאהר צוריק אין רוסלאנד (צו דער געשיכטע פון דער אידישער פרעסע אין רוסלאנד); ש. גינער — מיכל גארדאן.

№ 12 א. ליעסין: אמריקא און דער רעגירונג-אנטיסעמיטיזם; י. זאנער — אלט שטארט (ערצעהלונג); דר. א. גינצבורג — זאנאויל, וויצמאן און דער פאליטישער ציוניזם; י. ד. בערקאוויטש — פון דעם ארעמען נעסט (ערצעהלונג); דוד פינסקי — דער לעצטער סך הכל (דראמא); ז. שניאור — בוקסען (פאעמא); מ. מ. ראזענבאום — פון דער ניט לאנגער רעוואלוציאנערער פארנאנגענהייט (עראינערונגען); ש. גינער — מיכל גארדאן און די השכלה עפאכע; א. ליעסין — פאעמען. פון דער ביכער וועלט. ע. נ. פרענק: צו דער געשיכטע פון די אידען אין פוילען (די יודען און דער פאליטישער אויפשטאנד 1868).

1. א. ליעסין — די בלושיגע אימיגריישאן-פראגע און די פארשאווערמע תרופות; שלום-דאש — יוסף (א) שעפער מעשה אין פינף בילדער; י. מאסמבויס — א. אידיש פערדעל (ערצעהלונג); יונה ראזענפלד — אוי זיך (ערצעהלונג); דר. נ. ראמאלקעס-פוילען און די אידישע אסימילאציע; א. מענעס — די געשיכטע פון חומש און די געשיכטע פון פאלק ישראל; פון דער ביכערוועלט: ש. ניגער — די לעצטע ווערק פון שלום עליכם אין דער „פאלקס-פאנא אױסגאבע“

2. א. מ. פוקס — אויפן בערגעל (נאוועלע); א. ראבאי — אלע זיינען גלייך (ערצעהלונג); יונה ראזענפלד — א קורצער ראמאן (ערצעהלונג); דר. א. נייבבורג — שפינאוו און די אידען (צו דער ערשיינונג פון זיינע ביכער אין העברייאיש און אידיש), בעל-דמיון [ג. שטיף] דער אנהויב פון אידיש, (און א נוסעך אנהויב — דער ספר חסדוֹת צו דער געשיכטע פון אידיש); ש. ניגער — פושקין „יעוונעני אנענין“ אויף אידיש.

15. קינד, דאס. צייטשריפט געוידמעט די פראגען פון קינדער-שוין און ערציונג אונטער דער רעדאקציע פון ד"ר מ. פעקער ארויסגעגעבען פון דער צענטראלע פאר יחוסים-פארזארגונג אין ג. קאנגרעס-פוילען. ערשיינט איין מאל אין חדש. ווארשע.

1. א. יאנואר 1924. מן החכין: קינדער שוין אלס געוועלשאפטליכע פראגע — דר. מ. פעקער; איך זעה ניט פארויס אן ערפאלג — דר. י. קארטשאק; פרויוואטע אדער קאלעקטיווע אדאפטאציע — רחל שטיין; אנקעטען וועגען דער פארם פון ערציונג — דר. ביכאווסקי; דר. וילבערלאסט-ואנדאווא, י. קארטשאק; די בעדייטונג פון די סעקסועלע מאמענטען אין דער ערציונג — ד"ר ג. ביכאווסקי; אנקעטע וועגען געשלעכטער ערציונג — קארטשאק, דר. וילבערלאסט-ואנדאווא, דר. ג. ביכאווסקי.

16. **Hebrew Union College Monthly**, published Monthly during the academic year by the Students of the Hebrew Union College... Cincinnati, Ohio. Vol. X, No. 3 January 1924, ...dedicated...to Dr. David Neumark. ע' 23.

[מכיל גם ביוגרפיה וביבליוגרפיה מכתבי ניימרק]

17. **Jeschurun**. Monatsschrift für Lehre und Leben im Judentum X. Jahrgang, Heft 9--10. Herausgeber Dr. J. Wohlgemuth. Berlin.

זמן הענינים: Zum fünfzigjährigen Bestehen des Rabbinerseminars — J. W. Die Kenessia Gdola — M. Landau. Das Hohelied — J. Carlebach. Mishna Ketubot X, 4 — S. Grünberg. Jüdische Grabmalkunst in Osteuropa — A. Levy.

18. **The Jewish Quarterly Review**. New Series. Edited by Cyrus Adler. Vol. XIV. No. 1--3. July 1923—January 1924.

[1. The unclean Animals of Leviticus 11 and Deuteronomy 14—Dr. R. Keith Yerkens; Studies in Hebrew Roots—Dr. Israel Eitan; Ben Sira's Conception of Sin and Atonement—Dr. A. Büchler; critical Notices: The derivation of „Daven-En“ and „Or-En“ — Dr. Felix Perles; Mann's „Jews under the Fātimid Caliphs“ — Dr. B. Halper; Studies in the

beginning of christianity. 2. The Decalogue—Dr. B. Jacob; Descriptive Catalogue of Genizah Fragments in Philadelphia III—Dr. B. Halper; critical notices: Legal conception of marriage in ancient Israel—Dr. Louis M. Epstein; A survey of the Literature of Judaism—Prof. Alexander Marx. 3. The Poetry of Jeremiah—Prof. Theophile James Meek; Some antitraditional Laws of Josephus—Dr. Bernard Revel; Aryeh Leib Bernstein—Dr. N. M. Gelber; critical Notices: The Etymology of „Armon"—E. Speiser; Jastrow's Ecclesiastes, Job and canticles—Dr. Joseph Reider; Halper's „Post-Biblical Hebrew Literature"—Prof. Alexander Marx; Recent works on comparative Religion—Dr. I. M. Casanowicz; Münz's „Jewish Physicians in the middle Ages"—Dr. Aaron Brag; Wätjen's „Colonial Empire of Holland in Brazil"—Albert M. Friedenberg; Albert Katz's Homiletic Essays and the gift volume to Dr. Nobel—Dr. Julius Greenstone; A school Edition of the old Testament—Rabbi Eugene Kohn; Jewish children's Books—Deborah M. Melamed.]

19. Der Jude. Eine Monatsschrift (Herausgeber Dr. Martin Buber). Jüdischer Verlag, Berlin.

השנה השביעית. מחברות ט'—י"ב של 1923. עמ' 497—736.

9. Alfons Paquet: Die Völker und die Juden; מן החכין; Arjeh Tartakower: Zur Geschichte des jüdischen Sozialismus. Jakob Fichmann: Zwei Eiferer (תרגום מחתקופה); (א. בן יהודה וי. ד. גורדון); Heinrich Berl: Die Wiederherstellbarkeit der althebräischen Vokalmusik; Erich Toeplitz: Jüdische Archäologie und jüdische Kunstwissenschaft; Franz Rosenzweig: Jehudah Halevi: Seele. Bemerkungen. Hans Kohn: Stimmen. Umschau. Oskar Wolfsberg: Der Tod. 10/11. Nahum Goldmann: Der dreizehnte Zionistenkongress und die Zukunft des Zionismus. Moses Beilinson: Kongressnotizen. Oskar Karbach: Die Juden als konservatives Element. Arjeh Tartakower: Zur Geschichte des jüdischen Sozialismus. Hermann Cohen: Das soziale Ideal bei Platon und die Propheten. Eugen Hoeflich: Die Rechabiter. Ch. N. Bialik: Der Morgen meines Lebens. Martin Buber: Eine neue Lehre. Bemerkungen. Ernst Simon: Im Chaos. Leo Straus: Der Zionismus bei Nordau. Umschau. Joseph Meiser: Anzeigen historischer Bücher. B. Jakob: Kritische Übersicht über die neuere Bibelwissenschaftliche Literatur. 12. Herman Glenn: Die Kolonisationsprobleme der Jewish Agency. Joseph Prager: Verdrängung und Durchbruch der jüdischen Seele. Siegfried van Praag: Alexander Weill. Julius Levinsohn: Saul. Samuel Rappaport: Aus dem religiösen Leben der Ostjuden. Hugo Rosenthal: Der Sabbat. Martin Buber: Chassidische Schriftdeutungen. Bemerkungen. Helene Hanna Cohn: Ein Ver-

wandter. Umschau: Walter Fischel: Der Gottesstaat. Karl Lang: Juden als Edelschmiede. Adolf Leschnizer: Juden in der deutschen Literatur.

✓ 20. **Festschrift** anlässlich des 30jährigen Bestandes der Loge „Bohemia“ I.O.B.B. in Prag, Prag 1923. 8°. ([4], 199 ע').

[S. Arje: Von der jüdischen Mystik und ihren תחבין: Vertretern, den Chassidim. E. Gross: Kultur und Ethik. S. Hermann: Aktion und Reaktion. A. Hock: Weltanschauung und Gemeinschaftsleben. J. Österreicher: Judenpolemik im Mittelalter. E. Spiegel: Freude am Judentum. E. Starkenstein: Hemmungen. F. Thieberger: Kritik des Allgemeinen Menschlichen. F. Weltsch: Der Einzelne und das Judentum. E. Wiesmeyer: Der Logengedanke und die Frauen. F. K. Pick: 30 Jahre „Bohemia“. W. Schleißner: Die Humanität der Prager Logen in Dienste öffentlicher Interessen.]

21. **Jahrbuch** für jüdische Volkskunde, herausgegeben von Max Grunwald. Berlin, B. Harz, 1923 [תרפ"ד]. 8°. (IV, 480 ע').

[Mitteilungen zur jüdischen Volkskunde של והוא המשך של]

ידיעת-הספרים והדפוסים; הביבליוגרפיה;

המדע העברי ומוסדות מדעיים.

י. מ. אלבונג. חכמת ישראל (סקירה) (דבר ב. 1—15).

[סקירה כללית על התפתחותה של חכמת ישראל ויחסה אל הלשון העברית].

אלישר בן שפר [דר. ישראל שפירא]. ספנקסו של ספרן. ו. — ט.

(התרן. תרפ"ד חוב' ד 65—78).

[ע"ד ערכה ההיסטורי של ספרות השו"ת, ע"ד הדפוסים הראשונים; ע"ד הביבליוגרפיה של ה"הגדה" לפסח; ע"ד ראשית הדפוס העברי באמריקה].

22. פרימן, אהרן. A. Freimann. האוצר למלאכת הדפוס העברי

הראשונה עד שנת ר"ס. Thesaurus Typographiae Hebraicae saeculi XIV.

Editor Prof. Dr. A. Freimann. I. Berlin—Wilmerdorf, Marx

& Co., 1924. מחיר החוברת § 8: (רף 41) 4°.

[יבואו עוד ג' חוברות ומבוא, ועוד ידובר פה על ספר יסודי וחשוב זה, שהיה מן המבוקשים היסודיים של הביבליוגרפיה העברית, וראויים לחשיבות רבים כל אלה שהשתתפו במפעל רביעך זה].

23. ספר התקנות של האגודה „חברת דורשי האוניברסיטה העברית בירושלים“.

ורשה תרפ"ד. 1924. 11 עמ'. 8°. [יצא גם פולנית].

Statut Towarzystwa przyjaciół uniwersytetu hebrajskiego w Jerosolimie Warszawa. 1924. 8°. 14 עמ'.

מדע המקרא. ספרות האפוקריפים ותרגומים.

24. ברנפלד, שמעון. מבוא ספרותי-היסטורי לכתבי הקדש, כרך ראשון, וכרך שני הוצאת „מוריה“ ו„דביר“ ירושלים—ברלין. ברלין, תרפ"ג [1928]—תרפ"ה. I: [10] + 420, II: [1] + 581 ע.

חייט, שבתי: בודהא ובן-סירא. (התורן תרפ"ד. ח—ט. עמ' 39—65). [משתדל לחזיק את השפעת פתגמי ודעותיו של בן-סירא על תורת בודהא].
ג. ה. סורמשינר. למחקר הלשון והמקרא. I במים שנולדו מתוך מעות. (דביר ב. 11—91).

25. ילין, אבינעם. ספר אחיקר החכם. מחרגם עברית על פי המקור הסורי וכחבי יב, ועליו מבוא, הערות ובאורים, מעשה ידי א. ילין. מספרי „מוריה“, הוצאת מוריה-דביר, ברלין-ירושלים [נרפס במרנקפורט] תרפ"ג [ויצא רק תרפ"ד] 62 ע. 80.
[בהיותי רחוק ממקום הדפסת הס' לא עלה בידי לעבר על גליונות ההנהגה ולכן נשארו מעיות הדורשות תקון, ובשמחה נענית להצעת מערכת הקובץ הזה לתקן פה. א. י.
ע' ג, ש' 5: במקום נר צ"ל נרן. ע' ג, ש' 24: במקום בכתבי יר צ"ל בכתבי יב. ע' ט, ש' 10: במקום מלכא לעלם צ"ל מלכא לעלמן. ע' י, ש' 9: במקום פרעיו צ"ל פרעון. ע' טו, ש' 21: במקום הוצ' Duval צ"ל Duval. ע' טו, ש' 3: במקום ירדו צ"ל רדחו. ע' יט, ש' 15: במקום Ahikor צ"ל Ahikar. ע' יט, ש' 16: במקום Cowybease צ"ל Conybeare. ע' כה, ש' 9: במקום קבל צ"ל סכל. ע' כה, ש' 18: נשמטה אות נ' בראשית השורה. ע' ל, ש' 18: במקום תלא צ"ל לא. ע' נ, ש' 4: במקום טוביה צ"ל הודו. ע' נ, ש' 7: במקום שור צ"ל אשור].

סגל מ. צ. מבוא לספר שמואל. (השלח כרך מ"א עמ' 28—39 125—129, 200—209; 321—334, 407—418).

[הספר ושמו; חוכן הספר; תולדות שמואל תולדות דוד; חיבור הספר; המלכת שאול; תולדות דוד. דוד מלך על ישראל. המאורעות בבית דוד; נספחות. בסוף המאמר לוח המקורות].

סולובייטשיק מ. ה. „מדבר“ בתולדותיו והשקפת עולמו של עם ישראל. (דביר ב. 15—45).

[המחבר מרחיב ומסביר את דעותיו של קרל בודי במאמרו: האידאל הנומרי בכה"ק. Preussische Jahrbücher כרך ל"ה (1896), והולך בעקבותיו גם בפרטים רבים, למשל באור פרק ו' בישעיה. תמצית המאמר הזה נרפסה כבר ע"י המחבר ברוסית בשנת 1916 בכה"ק Jewreiskaja starina בשם „האידאולוגיה של המדבר. ב.].

26. Bulmerincq, Alexander. Einleitung in das Buch des Propheten Maleachi 3. Die Theologie d. Buches. Dorpat 1923 (S. 225—355). Acta Univ. Dorpatensis. B. 4, 2.

27. Horst Friedrich. Die Kultusreform des Königs Josia. (II. Reg. 23–24). Zeitschr. d. Deutschen Morgenländischen Gesellschaft N. F. Bd. 2, 1923, H. 2. S. 220–238.

[משתדל להוכיח, כי החוקרים הנוימו הרבה בערכם של תקוני יאשיה; משתדל להראות שתאור התקונים הוא מאוחר מאחרי הגלות ואין לסמוך עליו].

28. König, Eduard. Geschichte der alttestamentlichen Religion, kritisch dargestellt. 3. u. 4. vollst. Neubearb. Aufl. Gütersloh: Bertelsmann 1924 (VIII, 658 S.) gr. 8°.

29. Löhr, Max. Untersuchungen zum Hexateuchproblem. 1. Der Priesterkodex in der Genesis. Gießen: Töpelmann. 1924 (32 S.) gr. 8°. Zeitschr. f. d. alttestamentl. Wiss. 38.

Meek, Théophile James Prof. The Poetry of Jeremiah. JQR. XIV. 281–291).

30. Peters, Robert. Die Leidensfrage im Alten Testament. Münster i. W. Aschendorff 1923 (96 S.) 8°. Bibl. Zeitfragen. 3/5.

מדע התלמוד, חקר ההלכה והספרות הרבנית.

אדרוני ו. עופות בתלמוד. (השלח כרך ס"א 587 – 548).

[לבאור הוראתם הנכונה של שמות העופות בתלמוד].

אוסטרובסקי. ראה: א"י 54.

אסף, שמחה. לחקר ספריו ההלכיים של רב האי גאון. (הצופה

לחכמת ישראל שנה ג. ג. ד. 277 – 287).

גוטמן יחיאל מיכל הכהן. שאלות אקדמיות בתלמוד (דביר

ספר א. 87 – 88, ספר ב. 101 – 164).

[מדרש ומעשה – טיב הבעיות וסיניהן – מופתים חיצוניים ומופתים פנימיים –

סיני הבעיות לפרטיהן – פתרון הבעיות – בעיות שלא נפשטו – בעיות שנשארו בתיקו לפי שמות בעליהן].

31. גולומב [גאלאמב] דוד. ספר התורה והתלמוד להבין משל ומליצה.

לשונות המקרא המשנה והתלמוד, על פי שיטה חדשה בהגיון לה"ק, וכללים נשגבים בתכונת השמות והפעלים, צירוף והרכבתן עברית וארמית, קו ינסה על הכפולים והפשוטים, המלאים והחסרים הדגושים והרפויים [1]... יתבררו... שמות נרדפים חדשים מחודשים, סמליתיהם יקטן, הסדות שהתורה נדרשת בהן, ישמע חכם ויוסף לקח. [עם שער נרמני: 'Philologischer Traktat über die Biblische, Mischna' und Talmudische Sprache... Verlag des Verfassers, Berlin W. 50, Passauerstr. 17] ספר ראשון: פתיחה רבתי למשניות ברלין

[אצל המחבר] תרפ"ד, 1923. 8° (ע' 648, XXVIII, 160, VII).

32. ווייס, אייזק דורש. דור דור ודורשיו, הוא ספר דברי הימים לחזרה שבעל פה עם קורות סופריה וספריה. ניוירק-ברלין, הוצאת פלוט ומינקוס, תרפ"ד; בחמשה כרכים. 8°. [הוצאת חדשה, ע"י בנו ד"ר סכס ווייס. גוף הספר לא נשתנה].
מרמורשטיין אברהם. חכם ופוסק אימלקי (דביר ב. 218—248), [כת"י אדלר סימן 2717].

מרגליות ש. צ. ד"ר פרופ. (ז"ל פירינצי), האשגרה בספרות התלמוד. (הצופה לחכמת ישראל. שנה ז. ג—ד. עמ' 198—228).
33. קרויס, שמואל. קדמוניות התלמוד (עם ציורים) ברלין — וינה, בנימין הרץ, כך ראשון, חלק שני תרפ"ד (III) הבית והדירה, ע' 214—452).
[כך ראשון, חלק ראשון, ח' + 214 ע', יצא בשנת תרפ"ב].

Revel Bernard. Some Anti-Traditional Laws of Josephus. (JQR. XIV, 292—301).

[המחבר מוכיח שפירושו של יוסיפוס לכמה פסוקים בתורה (דברים כ"ו: כ"ה; שמות כ"א: ל"ו; ויקרא ל"א: ו'; דברים כ"א: ב'; שמות כ"א: ט"ז; דברים כ"ב: ט; בראשית ל"ב: ל"ג; דברים כ"ו: א') מחאימים לפירושיהם ודיניהם של הקראים].

לתולדות האמונות והדעות, הכתות בישראל ודרכי עבודת האלילים.
34. אֶלְבוֹן, יצחק משה. תולדות התפלה והעבודה בישראל. תרגם מגרמנית ברוך קרופניק בעריכת המחבר, חלק ראשון, ירושלים—ברלין "דביר" תרפ"ד [1924] עמ' 140. 8°.

מרמורשטיין, אברהם. שרידים מפתרוני הקראי דניאל אלקומסי עם מבוא והערות. (הצופה לחכמת ישראל. תרפ"ד א. עמ' 54—60).
קרויס שמואל פרופ. סדרי תפלותינו ביחס אל הנוצרים. [ברכת חמינים, עלינו לשבת, שפק המתן. על המליחות והפיוטים] (החורן תרפ"ד ת. ט. ע' 84—89).

היסטוריה והמדעים הקרובים אליה.

אויערבאך, משה. עשרה חרזי מלכות III—V (ישרון עמ' פ"א—פ"ח).
בורנשטיין ח. י. עבורים ומחזורים (התקופה כ. עמ' 285—331).
[סקירה כללית. מחזורי עבוד אצל היונים. תקופות ומחזורים של הכלדיים. עבוד הערביים. מחזורים קדומים של היהודים. סקירה על טבע המחזורים שקדמו למחזור בן י"ט שנה].

בער, פרי. יצחק. ספרים ומקורות חדשים לתולדות היהודים בספרה. (דביר ב. 810—821).

[ע"ד ערכו הרב לחקירת תולדות ישראל בספרד של קמלוג השטרות והתעודות שפרסם ריגני. 60—70. REJ].
ברור. ראה: א"י 57.

35. ברנפדד, שמעון. ספר הדמעות, מאורעות הגזרות והרדיפות והשמדות.
כרך ראשון: מוסד אנטיכום אפיפנס עד גרוש היהודים מאנגליה. ברלין "אשכול" חרפ"ד
(עמ' 355) 8°.

36. דובנוב, שמעון. דברי ימי ישראל בדורות אחרונים. עברית מאת ברוך
קרופניק. . . כרך ראשון (תקס"ט—תקע"ה 1815—1789). ברלין, חרפ"ג (עמ'
256+VII) 8°.

דושינסקיא, יעקב קאפיל. ספר סוכיר נשמות. (הצופה לחכמת ישראל.
שנה ז. 305—321; שנה ח': ע' 62—96).

[כ"י אדלר נ"ו 950: ספר הזכרת נשמות דק"ק שפירא, הענא ואופיבאך;
וכ"י אדלר 1206: ספר הזכרת נשמות דכפר שמעפיך במדינת שוואבען, סמוך לעיר
אויגסבורג. עם מבוא והערות. במבוא רשימה של ספרי הזכרות נשמות שנתפרסמו
בבר. ההערות — מועטות מאד, אם כי הרבה דברים בכת"י חשוב זה וזקוקים עוד
להארות וביאורים. ב.]

דינבורג ב. האופי המדיני של עלילת דמשק. (השלח כרך מ"א: 518—528).
הורוויץ ה. א. לתולדות היהודים בפינלנדיה. (התקן חרפ"ד ח—ט,
עמ' 124—129).

[מהדיעות הראשונות מהמאה ה"ז — 1660, 1685 — עד סוף המאה ה"ח].
מרקון, יצחק דובער. ספר דבר שפתים. חברו' דוד ב"ר אליעזר לחנו.
יוצא עתה בפעם הראשונה לאור ע"פ ארבעה כתבי יד. (דברי ב. 244—273).

[ר' דוד לחנו, חכם קראי מקרים, שנפטר בשנת תצ"ה, השאיר ספר דבר שפתים.
הכולל "שנות מלכי קירים שהם התרחקים מיום היותם על הארצה ועד היום הזה".
כבר מהמ"ז פרקים שפרסם מרקון אפשר לראות את חשיבותו של הספר, גם בתור
מקור היסטורי לתולדות היהודים בדרומה של רוסיה. ב.]

סלושין, נחום. עבר וכו'נען. (השלח כרך מ"א 238—244, 346—352,
443—454, 502—511).

[שלשה מאמרים, המשך המאמרים שנדפסו בהשלח כרך ל"ט; הציורנים,
הציים הכתיים בארץ; שבטי ישראל בחבל הים; אחרית כנען, ההתגוששות האחרונה;
המלחמה על יד הקישון].

ספריה היסטורית. ראה: א"י 98.

פינגר. ראה: א"י 101.

37. צוואת אדוננו מורינו ורבינו הישיש המפורסם מהור"ר יחזקאל וצ"ל
שהיה אב"ד בשלש קהלות אלמנא הסבורג וואנובעק... משנת תע"ג עד יום פטירתו
כ"ג חמו התק"ט לפ"ק וחובא לבית הדפוס על פי צוואת בנו... מהור"ר יעקב...
ונדפס בפעם ראשון !!! באמסטרדם בשנת הק"י ועתה נדפס מחדש עם תקוני טעות
שה' בדפוס אמסטרדם ע"י שלמה בן אהרן מארקוס האמבורג, י"ב אדר ראשון
חרפ"ד 36 Verlag S. Marcus Hamburg. (ע' 16) 8°. [היא צואת ר' יחזקאל
קצנאלפונג בעל כנסת יחזקאל].

קאסוטו, משה דוד פרופ. המשמר הספרדי בסנינה ותיחודים. (הצופה לחכמת ישראל. תרפ"ד א. 36—48).

[לתולדות היהודים באיטליה במאה ה"ו; בנספחות — ארבעה מכתבים מבי" מהעת ההיא].

קלוזנר, ראה: א"י 108.

קלוזנר י. "קו" האל האדומי (דבר ב. 808—804).

68. קליין מרדכי ואלחנן מילנר הראב"ד בתור חוקר דברי ימי

ישראל II. זכרון דברי רומי. (הצופה לחכמת ישראל. תרפ"ד א. 24—36).

[ע"ד המקורות שהשתמש בהם הראב"ד ב"זכרון דברי רומי". מלבד חיוספון, השתמש הראב"ד בספריהם של אבות הכנסיה אורנוס וידיאטוס].

ש. קריוס. לקורות הגאונות. (הצופה לחכמת ישראל. תרפ"ג ג—ד:

עמ' 229—277).

[המחבר משתדל לסכם את כל החידושים הרבים שנתהוו בחקר תקופת הגאונות ע"י כתבי היד של הגניזה; המאמר הוא המשך מאמרו בהשלח כרך ט': תקופת הגאונים באור הגניזה].

קריוס ש. קדמוניות החלמוד. ראה: למעלה מספר 32.

ראובני, ראה: א"י 112.

שיפר, יצחק. הסוציולוגיה של הדת היהודית למכסובר (התקופה

כ' 445—461).

פרענקל ע. ג. צו דער געשיכטע פון די אידען אין פוילען.

(צוקונפט 1923, י"ב 755—759).

[לרגלי ספרו של גלבר: היהודים והמחפכה הפולנית של שנת 1868; בגרמנית].

Cowley, A. Aramaic Papyri of the Fifth Century, B. C. edited with translation and notes, Clarendon Press, Oxford. 1923.

38. Dessau, Hermann. Geschichte der römischen Kaiserzeit. Bd. 1. Berlin. Weidmann 1924. 8°. 1. Bis zum 1. Thronwechsel (VIII, 385 S.).

39. Eusebius — Helm. Rudolf. Eusebius' Chronik und ihre Tabellenform. Berlin: de Gruyter in Komm. 1924. (56 S.) 4°. Abhandlungen d. preuss. Akademie d. Wissenschaften. Jg. (153.) 1923. Philos.-hist. Kl. Nr. 4.

Gallico, Giuseppe. ראה Lattes, Aldo.

40. Houben, Heinrich Hubert. Verbotene Literatur von der klassischen Zeit bis zur Gegenwart (Bd. 1) Berlin, Rohwolt 1924. (618 ע'). 8°.

[לתולדות בירנה, היינה, ברתולד אוירבך ולודוויג אויגוסט פראנקל].

*41. Lattes, Aldo, & Gallico, Giuseppe. La civiltà ebraica e le origini del Cristianesimo. Ad uso delle scuole medie. Firenze, Battistelli, 1924. (140 ע'). 8°.

42. Zucker, F. Zur Wirtschafts- und Verwaltungsgeschichte des Ptolomäerreichs. Histor. Zeitschrift Bd. 129, H. 1. S. 69—78.

[תמצית רעיונותיו של המלומד הרוסי מיכאל רוסטובצוב בספרו ע"ד סדור המשק וההנהלה של האמונות הגדולות שנחנו למתנה מאת התלמידים לשרי הצבא ואוהביהם].

קבלה וחסידות.

ברוך. ראה א"י 57.

הורודצקי ש. א. פילון ומסתורין היתודי. (דביר ב, 165—175).

43. קליין, שמואל. על אדות קמיע אחד וכחלתו. מוגש לכבוד הרב הראשי עמנואל לעף ליום הולדתו השבעים (20. I. 1924). נובירומסקי התרפ"ד. [1924] 8 ע' 4° [בליטוגרפיה].

[המחבר מצא בברלין קופסה עם כתבת המעידה כי הכלי שמש בחור קמיע, ומשער כי בא מצרים. בשורה הראשונה הכוללת את האותיות צמרכדשמריאל הוא רואה "חידה" הצריכה "פתרון" ומשחזר במאמרו לפרש אותה פירוש רחוק מאד. אמנם חלוקתו אינה נכונה וצריך לחלק צמרכד שמריאל. והם שני "שמות" ידועים בקבלה המעשית ונמצאים בהרבה מקומות ואפילו נקשרים זה בזה כמו בקמיע זה. השם הראשון צמרכד הוא יוצא מסופי המשה הפסוקים הראשונים שבספר בראשית. והשם השני הוא שם ל"שמירה" אשר יקצא בכל מיני קמיעות. ושניהם כבר הוכחו אצל M. Schwab, Vocabulaire de l'Angelologie, Paris 1897, p. 231, 257. ועיין גם בספר מפעלות אלקים הידוע, בערך "כשפים", ששם נזכרים שניהם; ודומה לזה נמצא בס' חולדות אדם, דפוס תצ"ד דף כ"ג. ועיין בליקוטי תורה לר' חיים ויטאל פרשת בראשית, ועוד נזכרו בכמה וכמה קמיעות שראיתי בכתבי יד. ושם "צמרכד" מרוב שמושיו בקבלה המעשית זכה גם לסונה מיוחד ונקרא "שם של כנה", ועיין בס' נפתלי אלהים, פירארא ש"ו דף ב' ע"ב. וגם נזכר אותו ענין על "שם הכנה" לגבי קמיע לשמירת הדרך בכ"י אחד בספריה הלאומית בירושלים ונאמר שם כי שם זה מקובל מ"רבי דן". ולא נראה כי הקמיע "עתיק מאד" כדעת המחבר, וקמיעות פשוטים נמצאים גם בימים מאחרים מאד ואין מאזן ראיה. וכפי הנ"ל הרי גם קמיע זה מלא "צרופי אותיות ושמות". ומקרוב ראיתי קמיע חדש "לאהבה" שלא היה כתוב בו כי אם המלים האלה: כוון במובסו כוון בוון צמרכד, וכנודע דין כוון וכו' כדן צמרכד הוא, והשם הזה כשהוא לעצמו, מסתמא גם הוא מיסודם של בעלי הסוד ובעלי שמות ביטי הגאונים. וצריך עיון בספרי בעל ה"רוקח". ג. שלום].

לוריא, מ. מלחמת יעבץ, ראה: א"י 87.

פרענק, ע. נ. אנדות הזוהר, ראה למטה מס' 82.

44. Wiener, Meir. Von den Symbolen. Zehn Kapitel über den Ausdruck des Geistes. Berlin—Wien, Benjamin Harz, 1924. 8°. (201 ע').

הספרות העברית בימי הביניים.

מיכאל, ווילנסקי. ספר שפה ברורה לר' אברהם אבן עזרא, י"ל
ע"פ דפוס ראשון וכ"י. (דביר ב. 276—302. עוד לא נגמר).

ילין, דוד. הקדמה והשלמה לשירי הנגיד. (הצופה לחכמת ישראל
שנה ז. ג—ד. 288—298).

[ההקדמה של רבי יוסף הנגיד ע"פ כת"י אקספרד וההשלמה לשירי הנגיד
ע"פ כת"י אדלר].

*45. לוינסון, ד"ר א. טוביה הרופא וספרו מעשה טוביה. בצירוף
י"א ציורים; ברלין—לונדון, "רמון", 1924 (ע' 88) 8°.

פלוישר, יודא ליב (מעמעשוואר, ד״מניא). קורות פירושי אבן-
עזרא לספר שמות. (הצופה לחכמת ישראל. חרפ"ד. א. עמ' 241).
[ע"ד חיחס שבין הפירוש הקצר והפירוש הארוך של הראב"ע לשמות; המחבר
משתדל להוכיח, כי הפירוש הקצר קדם לארוך].

46. Löwenstein, Dr. Leopold. Index Appro-
bationum, bearbeitet von Dr. L. L. Bezirksrabbiner in Mosbach.
Berlin, Moses Marx, 1923. 8°. (XIV, 256 ע').

47. Meisels, Samuel. Dante und Manuello. Wien,
Neuzeit, 1923 (ע' 32) 8° (דגמי ועמנואל הרוסי).

הפילולוגיה העברית.

ולדשטיין, ראה: א"י 78.

מונחי בנק. ראה: א"י 90.

קרזיס, שמואל. סבר פנים יפות. (החרן תרפ"ד תשרי 44—48)
[באור השרש סבר והוראותיו השונות]

48. רמקרג, יעקב. מלון עברי לכל רחבי הלשון העברית עם כל אוצרה חור
שקבלה אל תוכה מהשפות הארמית, הסורית, הפרסית, היונית, הרוסית וכי' מלקט
ומבאר בעברית ומתרגם לארבע לשונות גרמנית אנגלית פולנית ורוסית. על ידי... בעזרת
בלשנים סומחים, מהדורה א' עברית גרמנית אנגלית יוצאת בששה כרכים, כך
ראשון אות א' ורשה תרפ"ד. (עמ' 188).

49. שניידר, מרדכי בצלאל. תורת הלשון בהתפתחותה. תורת הלשון
העברית בהתפתחותה ההיסטורית מראשיתה עד הזמן האחרון, על"פ המקורות הישנים.
החדשים והחקירות והתגליות האחרונות. חלק שני. וילנא, א' תחני"ד לחהבה"ש (284 עס').

פילוסופיה.

אפלמן, אבתיפרון. תרגם מיונית בצרוף מבוא על סוקרטס ואופן חקירתו.
א. סימן. (השלה כרך מ"א חוב' י"א, מ"ב. עמ' 7-15, 109-120).

בלובשטיין, דר. יעקב. הפילוסופיה הישראלית בהארה חדשה.
[בקרת על ספרו של ד. ניימרק על "תולדות הפילוסופיה בישראל"; והשוה
תשובתו החריפה של ניימרק "תוכחה" התרן תרפ"ד ח-ט. 129-142]. (השלה כרך
מ"א 54, 174).

זליגמן, ר. דר. שפינוזה וברנסון. (העולם 1923 גל' ל"א) עוד על
שפינוזה (העולם 1923 גל' מ"ב).

50. ירוזלם, ולהלם. מבוא לתורת הפילוסופיה. מתורגם מהמהדורה
האחרונה על ידי א. י. שינבום, ברלין, "מוריה" ו"דביר" תרפ"ד [1924] (ע' 445+ [8]) 8°.
צייטלין, הלל. מתהומות הספק והיאוש. [על החתירה העצומה
של לב שסטוב] (החקופה כ. 425-444).

51. קלצקין, דר. יעקב. ברוך שפינוזה. חייו, ספריו ושטתו. [כתבי
ברוך שפינוזה מתורגמים מן המקור עם מבואות, הערות מפתחות ולוחות מונחים].
ע' 194 8°. ליפסיה, הוצאת "שטיבל", תרפ"ג.

52. קלצקין, יעקב. קרעים, סדרשים פלוסופיים. ברלין. הוצ' "דביר"
תרפ"ד. (ע' 202) 8°.

קלצקין, יעקב. זוטות. (התורן שנה י. ח-ט. 8-14) [מעופים 21-26].

קלצקין, יעקב. שקיעת החיים. III-I (החקופה כ' 205-227).

קלצקין, יעקב. ראה: שפינזה ברוך. תורת המדות.

53. שפינוזה, ברוך. תורת המדות... מתרגמת מרומית על ידי יעקב קלצקין
בצרוף הקדמה, הערות, מראה-מקומות, תרגומי-המונחים ובאוריהם ושתי תמונות. ליפסיה,
שטיבל, תרפ"ד; XXII + 414 ע', 8°.

אמנות.

בריינין, יצחק. מושגי האמנות החדשה ודעת הקהל. (התורן שנה י. ח-ט.
143-149).

דיזנדרוק, צ. התקנה למסיקה (החקופה כ. עמ' 381-346).

זליגמן, ר. ברנסון ויחסו אל האמנות. (העולם 1924 גל' ה').

ראובן. ראה: א"י 111.

שיין. ראה: א"י 119.

Berl, Heinrich. Die Wiederherstellbarkeit der althebräischen Vokalmusik. (Der Jude 1923, 528—544.

Levy, A. Jüdische Grabmalkunst in Osteuropa (Jeschurun X, 9—10), [יותר מששים צלמים ממצבות שונות, כולם מהזמן האחרון]

Toeplitz, Erich. Jüdische Archäologie und jüdische Kunstwissenschaft. (Der Jude 1923, 545—550).

ספרי מדע כלליים.

* 54. גולדין, ד"ר א. א. [עורך]. רפואה. ספר ראשון. הוצאת „חברת רפואה“
ניו יורק, תרפ"ד. (96 ע') 8°.

55. גרינברג, ד"ר יעקב. על החמר והאחר (ציור עולם פסיקלי) הוצאת
המוסד „שפחנר“ ברלין תרפ"ד. (78 עמ'). 8°.

הציוניות, בנין א"י, תולדות הישוב.

אכסינופון (יצחק עבאדי). מעמדו המדיני של עבר הירדן. (השלח כרך
מ"א 268—273).

56. אפמר, יעקב. „בנק הפועלים בא"י“. פעולותיו וערכו בבנין תנועת
העבודה בארץ. ברלין „הועד לעניני ארץ ישראל העובדת“ תרפ"ד. [1924] ע' 28. 8°.
בוטקובסקי. ראה: א"י 56.

גורדון, א[הרץ] ד[וד]. מכתביו האחרונים (הפועל הצעיר גל. 16—17).
דינבורג. ראה: א"י 68.

57. הרצל, תיאודור. כתבים ציונים. ספר רביעי—חמישי, 263 עמ'; ששי—
שביעי 319 ע'. הוצאת „אחיאסף“ ורשה תרפ"ד.
וילקנסקי, י. ארסת, הפועל הצעיר גל. 20. המכונה בחקלאות, העיר והכפר
בעבודת הקה"ל, שם, גל. 12, 11. הקבוצות החקלאיות לטפוסיהן. שם גל. 15. התמחות
חד-צדדית, גל. 19.

[שורת המאמרים הללו דנה בהרחב ובאריכות על השאלות היסודיות של ההתישבות
בארץ ודרכיה בעתיד הקרוב].
יעבץ זאב. מכתב (החרן, ח'—ט').

[מכתבו של המופר והמלומד המנוח שפרסם מר א. ר. מלאכי—מפיץ אור
לא רק על מצבו של יעבץ בא"י, כי אם ביהוד על סדרי הפקידות ומצבן של המושבות
בימי שלטונו של שייד; ומצד זה לפנינו בל"ם העודה היסטורית ממדרגת ראשונה;
כדאי לצין, שגם במכתב זה שיעבץ החליט לספר בו לידידו „את כל המוצאות אוחו“,
אנו מרגישים שיש עוד הרבה דברים שהוא אינו רוצה ואינו יכול לדבר
עליהן... ב. ד.].

הבהן, מרדכי בן הלל. ארץ ישראל תחת שלטון הצבא הבריטי. (השלח
כרך מ"א ע' 40—50, 141—148, 227—236, 335—341, 436—442).

ליבונטין. ראה: א"י 89.

סימון א. לכושג האומיות. (השלח מ"א 195—199); „מדינת היהודים“ (שם 488—498).

סירקין, נחמן דר. נצה הנוע. (התורן שנה י. ח—ש. 14—24).

58. הספריה השומרית. 3. המדרגות והמקצעות (תקנון זמני) ערך ע"י חברי ההנהגה הראשית... של הסתדרות „השומר הצעיר“ בפולניה. ורשה, ל. גרינברג 1923—5688.

59. ציטרון, ש. ל. לקסיקון ציוני; תולדות אנשי שם שהצטיינו על שדי הרעיון הציוני עם תמונותיהם. ורשה, הוצ. ש. שרברק, תרפ"ד, הסמך בחברת „צנטרל“ ורשה. (824 חצייעמודים) 8°.

[המקורות שהשתמש בהם המחבר הם בעיקר ספריו תולדות ח"צ, האינציקלופדיה הרוסית-יהודית, וספרו של דרואנוב: כתבים לתולדות ח"צ. אין דיוק בידעו, והביוגרפיות כשהן לעצמן הן לקויות בחסר ויתור במדה מרובה; מלבד זה, אין הלכסיקון מלא, ועשרות, עשרות שמות חסרים בו. ב. ד.]

קלוזנר, יוסף. מה מלמדנו הקונגרס הי"ג. (השלח מ"א חוב' ב.) פתח הערביים מפני הציוניות. (שם).

ר' בנימין (רדלר-פלדמן). צרור מכתבים על-דבר הטעב בארץ-ישראל, פרשה רביעית. (התקופה כרך עשרים ע' 469—481).

שיינפלד ראה: א"י 116.

60. Arlosoroff Chajim. Die Kolonisationsfinanzen der Jewish Agency. Berlin. 196 ע. הוצאת „התאחדות“.

[סן התכן: מצב הציוניות והסוכנות היהודית — האגודה ע"ד היוזמה הפרטית — קרנות-הגרבנות הציוניות — ההתישבות המודרנית והאשראי הבין-לאומי — האשראי הלאומי והמלווה — הסינדיקט, הבנק המרכזי — ההתישבות הגדולה השיטתית].

61. Loder, J. de V. The truth about Mesopotamia, Palestine and Syria with a foreword by Lord Robert Cecil. London, G. Allen and Unwin, 1923. 8°. [מפה אחת, ע' 221].

ישראל בעמים.

(מצעם הכלכלי, המדיני והצבאי של היהודים בגולה).

טריטש ד. דרכי ההגירה היהודית. (העולם 1923 גל' מ"ה).

62. Büchler, Eduard. Die Europäische Auswanderung in die Vereinigten Staaten von Amerika. Schweizerische Ztschr. f. Volkswirtschaft u. Sozialpolitik. Jg. 1924, H. 2, S. 33—50.

63. Döllinger, Ignaz von. Die Juden in Europa. Mit einem Vorwort von Leopold von Wiese. München, Meyer und Jessen, 1924. 8°. (ע' 27).

Karbach, Oskar. Die Juden als konservatives Element. (Der Jude. 1923. 581—590).

64. Meisels, Samuel. Die jüdische Abwehr. Antiapologetische Besinnungen. Wien, Verlag der Neuzeit, 1924. 8°. (ע' 32).

Tartakower, Arjeh. Zur Geschichte des jüdischen Sozialismus. "התנועה הסוציאלית בין היהודים לפני 'הבונד'—התחנותו של 'הבונד'". (Der Jude 1923. 503—516, 591—618). ושנותיו הראשונות]

65. Szagunn, Walter. Forderungen und Anklagen völkischer Minderheiten im neuen Europa. Eine Gutachten- u. Denkschriften-Sammlung über d. Grundrechte d. Volkstums. Berlin. Hans R. Engelmann 1923 (III, 136 S. 8°)

הספרות העברית החדשה.

אלישבע. אחת מאלף ספור. (החורן שנה ו' ח—ט).

איש עברי [ד"ר י. קלוזנר]. יובלות [א. ו. רבינוביץ, ד. ילין, עמנואל לין] (השלח כרך מ"א 567—575).

בן-אברהם, ח. ש. טעות, ספור (פרט), הסוציאליזם (השלח כרך מ"א ע' 15—22). ערסה קטנה (העולם 1924 גל. ח').

בן-אליעזר, מ. ראה גם: ספריה "לכל" א.

בריינין, ראובן, מ. ד. ברנדשטיין. [ביאוגרפיה וזכרונות, ליום הסלאות לברנר-שטער 80 שנה] (החרן. תרפ"ד, ח—ט. ע' 1—8).

66. דוסטויבסקי, פ. מ. תחטא ועגשו, רוטן בששה חלקים עם אפילוג תרגם י. ח. ברנר, ורשה, שטיבל, תרפ"ד (ע' 550) 8°.

דומלסקי, ש. א. ג. גנסיין. (העולם 1928 גל. מו—מט).

הורודיצקי, ש. א. מ. י. בקגוריון (מ. י. ברדיצ'בסקי) בתור סופר עממי. [ע"ד ברדיצ'בסקי]. (העולם גליון ח').

67. הינה, הינריך. ספר השירים, תרגם יצחק קצנלסון, ורשה, שטיבל, תרפ"ד. (ע' XXVIII, 289) 8°.

וילד, אוסקר. ראה: ספריה "לכל" ג'.

וינשטבסקי, מ. מיכאל לוי רוזקינזון. (פרק מספר זכרונות) [מכיל זכרונות ע"ד רוזקינזון, יוסף כהן צדק; הוצאת "קול" ו"אספת חכמים"] החרן תרפ"ד. ח—ט. עמ' 55—61).

68. וסרמן, יעקב. אלכסנדר בבבל; רוסק, הרגום א. ל. יעקובוביץ, ורשה, שטיבל, תרפ"ד. (ע' 144) 8°.
69. ז'בוטינסקי, זאב. תרגומים, ברלין, הוצ. "הספר תרפ"ד, 1923, ע' 62, 8°.
70. זולבסקי, ירזי. שבתי צבי. דרסה בד' מערכות, הרגום משה בלישטיץ; ורשה, שטיבל, תרפ"ד. ע' 140. 8°.
- חורגין, יעקב. אחמד השחור (ציור) השלח מ"א ע" 41—57. אשה (ציור) התרן שנה י. ג. 54—57. מרדוך בונה בית — (ספור). הפועל הצעיר 1924, גל. 5—6. על חוף הכנרת (ספור). העולם. גל. ל"ט—מ"ב.
71. משודנר, מאיר. רננים. שירים, הוצאת "קולות" ורשה, תרפ"ד. (ע' 78).
- לנדון, ז'ק. ראה: ספריה "לכל" ז-ח.
72. מדין, אימרה. חזון האדם, תרגם מאונגרית אביגדור פוירשמן; ורשה, שטיבל תרפ"ד; V+315 ע.
73. מופסן, גוי די. חיים, רוסק, תרגם מצרפתית י. ה. ייבין. ורשה, שטיבל, תרפ"ד (ע' 217) 8°.
74. נוסבוים, חיים דוד. שירים מהדורה שניה. ניירורק תרפ"ג 1923
ע' 163, VIII, [4] 8° by John D. Nussbaum. A Bouquet of Hebrew Poems
- סניור, די. ראה: ספריה "לכל" ט.
- המאיר, אביגדור. ספר. התורן. שנה י. (חוב. ח-ט).
- מיניץ, א. ל. דוד פרישמן. [שרטוטים לצורתו המפורחת]. "פרישמן היה מן האלים הקטנים", הפליג למדת יכלתו — והעלה חרס בידו. (השלח כרך מ"א 562—566).
- סיקן מ. (סמילנסקי מאיר). לא נפרדו, ספור. הפועל הצעיר גל. 15, 16—17. עווב, ספור. השלח מ"א 149, 249. צרה בשעתה (מספורי הפרעות) השלח מ"א 307. שומר אמונים, ספור. הפועל הצעיר גל. 11.
- 75—78. ספריה "לכל". הוצאת "אמנות", פרנקפורט ע"י סין, [יצאו בתרפ"ד]:
- (א) בן-אליעזר, ס. ספורים והגדות (ע' 75). (ב) ספורי מלחמה, תרגם מ. בן-אליעזר (ע' 65). (ג) וילד, אוסקר: אגדות א. תרגם מ. בן-אליעזר (ע' 79). (ד) זק לנדון: קול מיער. תרגם מ. בן-אליעזר (ע' 128). (ט) די סניור: קורות חסור אחד, תרגם מ. בן-אליעזר (ע' 66).
79. ז. פישמן. אורי צבי ניסן נג'סין. (למלאת עשר שנים לפטירתו)
- [א. ביאוגרפיה. ב. ביבליוגרפיה. 1. כתביו לפי סדר זמן הדפסתם. שירים, ספורים מאמרי בקרת, מכתבים ותרגומים; 2. מאמרי הבקרת על א. נ. ננסין. הביבליוגרפיה היא מלאה, רק רשימת הניקדולוגים אינה מלאה. ב.]. (התורן, חשרי תרפ"ד, ע' 44—48).

80. פֶּרֶט. ספורים ושירים בעריכת ג. שופמן. וינה, שטיבל, חרפ"ד, ע' 152. 8°.
81. פרישמן, דוד. שבעה סכתבים חדשים על דבר הספרות. ברלין, "דביר" חרפ"ג [1923] ע' 205. 8°.
82. פרנק, ע.נ. ספר אנדות הוזהר, מלקטות, מסדרות סתרגמות וטבארות חלק שני, ורשה, "אחיאסף", חרפ"ד 1924 (ע' 199 + IV) 8°.
- צמח יש[למה]. בסתר ובגלוי (ספור). הפועל הצעיר גל. 18 — 20. בשובי הביתה, שני ספורים. שם, 1—2, 14.
- קלוזנר, דר. יוסף. ספרותנו. (קבוצה שלישית). (השלח כרך ס"א. 251—264, 367—376, 465—476, 550—556).
- [א. אליעזר בן יהודה. ב. מספרותנו היפה. קבק: הנצחון. קמחי: מעברות, ועוד. ג. מספרותנו המדעית. ד. זאב יעבין].
- שופמן ג. קושמר. ספור (התקופה כ'). שפחות. ספור, (פרט).
- * 83. א. שטיינמן. ספר הסאטירים. הוצאת "דרכים" ורשה. חרפ"ד (159 עמ'). שטיינמן א. באכסנית. (התקופה כ'). קצור חיי אדם (פרט).
- * 84. שלנגר - מאהר, משה. במעלה ההר. ספורים. "הוצאת פלס", ברלין חרפ"ד. פ"א עמודים.
- שמעונוביץ ד. אשת איוב. פואמה. (פרט). לקט. אידיליה (השלח כרך ס"א).
85. שניאור, ז. גְּשָׁרִים, שירים ופואמות חר"ס — תרע"ב, מהדורה רביעית. ברלין, הוצ. "הספר" חרפ"ד. ע' 359. 8°.
86. שניאור, ז. חיונונות, שירים ופואמות תרע"ב — חרפ"א. ברלין, הוצ. "הספר" חרפ"ד. ע' 319. 8°.
- בעל דמיון (נ. שטיף). דער אנהויב פון אידיש. [הספרים הראשונים ביוזית וביחוד ע"ד ספר המדות שנדפס ביוזית בשנת 1542]. (צוקנפט סיברואר 1924. 125—130).
- גינצבורג, שאול. א אידישע צייטונג, וואס איז שיער ניט ארויס מיט הונדערט יאהר צוריק אין רוסלאנד. (צוקנפט 1923. 11. ע' 694—696).
- [לחולדות העתונות היהודית. על יסוד תעודות ובקשות שנמצאו בארכיון מספר לנו המחבר ע"ד השתדלותה של קבוצת משכילים מוילנה להוציא עתון בלשון היודית עוד בשנת 1813].

ניגער ש. מיכל גארדאן און די השכלה עפאכע. (צוקונפט 1923
11. 12. ע' 696—701, 748—754.

[מיכל גורדון המשורר; מיכל גורדון—המשכיל. למלאת מאה שנה להולדו
— 1823, י"ז גובימבר — י"ז נובמבר 1923. מיכל גורדון היה גם סופר ומשורר עברי;
שיר אחר מסנו נדפס ב"קול בוכים" לקלמן שולמן, השתתף בגן פרחים של מוח (ב).
הדפס גם ספר בעברית יבשם "תפארת בנים". כידוע היה ס. ג. גיסו של יל"ג.
השוה אנרות יל"ג. ב. ד.]

*87. Landau, Chief Rabbi, J. L. (הלל בן שחר). Short Lec-
tures on Modern Hebrew Literature [חלק א'] from M. Ch. Luzatto
to S. D. Luzatto, University Press. Johannesburg 1923.

ספרות הנער.

88. אואלס י. (Wallace) בן-חור, ספור הסמורי מימי הבית השני
מעבר ע"י ת. דובניקוב. ורשה, הוצ' "ברקאי" תרפ"ד, 1924 (ע' 274) 8°.
89. אידלשטיין, יהודה. בארץ האבות והבנים ספר מסעו של שמואל
בארץ ישראל בירחי החופש. חובר בשביל בית ישראל הקטנים עם הגדולים. קלון
(קלונבורג), הוצאת קרן התרומה של "תרבות" בטרנסילבניה; תרפ"ד (ע' VI, 168) 8°.
90. אנדרסן ד. הגדות ומפורים עברית על ידי דוד פרישמן מהדורה
חמישית. ברלין "מוריה" גוידישער פערלאג, תרפ"ג (ע' XI, 227) 8°.
91. ביאליק ח. נ. המלך דוד במערה, אגדה כתובה ביד ת. נ. ביאליק,
נעם ציורים של אפסר. פרנקפורט ע"נ סייג "אמנות" 1923 [תרפ"ד] (ע' 19) 8°.
92. בן-ציון ש. כתבים לבני הנעורים מצוירים על ידי נ. גוטמן.
פרנקפורט ע"נ סייג "אמנות" [תרפ"ד] ספר ראשון וספר שני [שני כרכים] ע' 147, 144; 8°.
93. ברפוס ע. בארץ היהלומים. ספור מחיי שודדי הים ומחפשי אבני-
חן. תרגום דבורה ליחובר, ורשה "ברקאי", תרפ"ד, 1924 (ע' 153, 11) 8°.
- דובניקוב. ראה; אואלס (Wallace).
94. מין-רייד. ילדי היערות תרגם ס. מריוסן. פרנקפורט ע"נ סייג, "אמנות"
חש"ד [תרפ"ד] (עמ' 182) 8°.
95. קיפנים, לוין. לקבר אבות, סחור אידיליות, ברלין "הספר" תרפ"ד,
1923 (ע' 115, 11) 8°.
96. קסר, פנימור. גשושי, תרגם נ. סולצינסקי. פרנקפורט "אמנות" חש"ד
וחרפ"ד (ע' 333) 8°.
97. קצנלסון, יצחק. מחסדים. קבץ ספורים שירים אגדות ומחזות עם
עשרה ציורים. ורשה, הוצ. "ברקאי" תרפ"ד, 1923 (ע' 206) 8°.
- רפאלי. ראה: א"י 114.
- החבר. ראה: א"י 76.

שאלות הנוך, הוראה והשכלה.

98. ברכיהו מ. דר. הילד העצבני, (חנוך שנה ז. חוב' א — ג).
 98. יובלנג, הרע"ס—תרפ"ד, מוצא ע"י הגמנסיון העברי במרימפול; מרימפול;
 א. אגושביץ, תרפ"ד [בליטונרפיה] 86 ע' 8°.
 99. ליהמן דר. ר. התנועה הפרדוגית בוסננו. (החנוך. שנה ז. חוב. ב':
 11 — 24; ג: 9 — 15).
 * 99. סנסן. קבץ הסיום של בית הספר הגבוה אשר לתלמוד התורה
 במינאפוליס. מינאפוליס, תרפ"ד, 66 ע' 8°.
 הפגישה הראשונה. ראה: א"י 100.
 100. קיתר. ק. חנוך ע"י ספורי מעשיות להורות חשיבותם של ספורי
 המעשיות בכל חנוך בידי הורים ומורים. תרגם מאנגלית ב. קרופניק, חלק א' ע' 115. XII.
 הוצאת "עת לבנות" ברלין, תרפ"ד ("ספריה של החנוך החדש" בעריכת י. פיסרבסקי).

ספרי למוד.

- בר"ש ראה: א"י 59.
 101. גוטמן, רפאל. התחלת גיאומטריה לפעוטים. קונצנר ראשון
 של גיאומטריה הסתכלותית בשטה לברטורית. ורשה, תרפ"ד. (82 עמ').
 102. גוטמן, רפאל. שאלות אריתמטיקה וגיאומטריה (עם ציורים)
 לגני-ילדים ולבתיספר; ספר ראשון. שנה ראשונה. ורשה, תרפ"ד. (56 ע').
 103. גוטמן, רפאל. תורת האריתמטיקה. קורס סיסטמטי שלם של
 הלכות האריתמטיקה. ורשה, תרפ"ד (93 עמ').
 104. לידסקי נ. סינטכסים הלשון העברית אנב דוגמאות ותרגילים. ספר
 למד בשביל תלמידי בתי הספר החיכוניים ולומדים מעצמם. קובנה תרפ"ד. 75 עמ'.
 מירקין. ראה: א"י 92.
 105. סטרנין ש. אלגברה, חלק II. קורס ששתי שלם לבתיספר חינוכים
 ולמתלמדים. בחשתתפות ת. א. חוץ מורים למחמטיקה בגמנסיה העברית בוילנא. הוצאת
 האחים רוונסל והמחברים. וילנא. תרפ"ד. 88 עמ'.
 106. פרישברג י. ז. ראשית למוד החומש. ספר ראשון, תרפ"ג. ספר
 שני, תרפ"ד. הוצאת "משמר" ניריורק.
 107. ריבקין, נ. י. קבץ שאלות הנדסיות, לחשוב. חלק א': פלינטמטריה.
 מתרגם ומעבד ע"י יצחק נשיא. קובנה, א. פלאשעק, תרפ"ג 1924 [III] (ע' 106, XXIV) 8°.

מאמרים וחקירות.

האם חבר ר' משה די ליאון את ספר השם?

מאת גרשם שלום.

בשנת נשיא לפ"ק גרפס בויניציאה ס' היכל ה' -להחכם השלם כמח"ר יחיאל אשכנזי גר"ו איש ירושלים" אשר פרסם בו קטעים של דברי קבלה מכתבי-יד שונים. החלק העיקרי עד דף 34 b כולל ספר אחד שלם, משם והלאה באים קטעים שרובם נקובים בשם מחבריהם, ואין לנו פה ענין בהם. ר' יחיאל אשכנזי לא הזכיר אף פעם כי רק מלקט הוא, וכנראה ייחס לעצמו את החלק העיקרי, אף על פי שר"ת השיר, שבסוף החלק הזה, יוכיחו כי מחברו היה חכם ששמו משה. שטיינשניידר מצא את הספר הכלול בחלק הזה גם בכתבי-יד אחרים ויצא Bodleiana ה-1853, Serapeum p. 280 (ועיין ברשימת ה-1855) להראות כי הספר הנדפס הזה לר' משה די ליאון הוא. ואחריו נגרר גם ילינק⁽¹⁾ ושניהם מצאו בו ענין רב לשאלת מחבר הזהר. אמנם הם הביאו כל ראיותיהם רק מזה כי בכמה כתבי-יד, הנזכרים אצל שטיינשניידר, ובספר פרדס רמונים לר' משה קורדובירו מייחסים את הספר הזה למקובל הנזכר⁽²⁾. גם הוכיחו בצדק כי שם הספר הזה הוא—"ספר השם", ומצאו באותיות "השם" רמו למשה מחברו. ואולם עדות פנימית כל שהיא לא ידעו להביא שחתמך בדעתם זו ותקיים עדות כתב-היד, ועדותו של ר' משה קורדובירו, שבלי ספק מצא כתוב ככה באיזה כ"י, דומה רק כעדות כתב-יד ואין לה חשיבות יתירה בשאלות כאלה וביחוד כשיש מענות חזקות לסתור אותה. הרי גם עדויות אחרות מסוג זה, הנמצאות בספריו, לא נתקיימו⁽³⁾. וכנראה, התייחס כבר צ'רנר לחרושו של שטיינשניידר בספקנות, וברשימת ספרי ה-British Museum שם מיסן שאלה על

(1) עיין MGWJ. II, 475 ובספרו Beiträge במקומות שונים, וביחוד בחוברת

השניה ע' 69—72 ובחלק העברי שם ע' XI.

(2) בדפוס קראקא שני"ב דף 34 d, 35 a, 71 a, 127 a הוא מוכיר כפירוש את שמו המלא של משה די ליאון ובמקומות אחרים קורא אותו סתם ר' משה. כנראה, העריך קורדובירו את הספר הזה סאר. בדף 34d מביא גם "הערות" אשר רשם לו ר' שם טוב בן שם טוב בעל האמונות בגליון ס' השם, ומה יוצא Terminus ad quem לזמנו האמיתי של ס' השם. גם הרב"ז בספרו מצודת דוד על טעמי המצות (זאלקווא תרכ"כ דף a 57) מביא מקום אחד מבעל ס' השם על המחלוקת בין המקובלים בדבר כתר עליון ואין סוף, שנמצא דף 4b בספר הנדפס. ס' מצודת דוד חוזר כמה שנים אחרי פרדס רמונים, בשנת שי"ה, כפי מה שיוצא מדף 45 b שם.

(3) הוא ייחס את ס' מערכת האלהות לר' מדרוס הלוי [אבועל-אפיא], בפרדס דף

a 85 ועוד, ואת ס' התמונה לר' יצחק אור זרוע, בס' שעור קומה, ורשה תרס"ד דף 80a, והשערות דומות להן.

יד שמו של משה די ליאון⁴. כוונת חקירה זו ומטרתה היא להוכיח כי ר' משה די ליאון לא חבר את ספר השם וכי הספר הזה הוא מאוחר ומחברו ר' משה אינו ר' משה די ליאון.

שיטתו של משה די ליאון בקבלה קבועה וידועה היא מתוך ספריו, שבודאי שייכים לו, מספרו הראשון ס' שושן עדות (אשר מצאתיהו בכ"י מינכן 47 כמו שאוכיח במקום אחר) ועד ספרו האחרון הידוע לנו, הוא ס' משכן עדות אשר חברו בשנת מותו⁵ גם סגנונו וגם תוכן תורותיו מתאימים הם התאמה גמורה בכל ספריו ובולטים למדי עד כי בנקל אפשר להבחין בין ספריו לבין ספריו וולחן. ואם דרך הקבלה, אשר הלך בה בעל ס' השם, שונה היא לגמרי מדרכו של משה די ליאון, ואם שיטה אחת סותרת וחורסת את חברתה הכלית סתירה בכמה דברים יסודיים ואם בסגנון שניהם אין כלי צד שוה — הרי יצא מזה ברור כי שני מחברים הם ואך בשגנה חלו כתבי-יד אלה את השם במשה די ליאון. כי לא יתכן להניח כי משה די ליאון שנה את כל דעותיו על עיקרי הקבלה ואת מעמו ושיבו הספרותי שנוי עמוק כזה — וסתי היה לו לשנות אותם? במפרו הראשון הריהו מחזיק כבר בשיטתו הסותרת את שיטת ס' השם ואחרי גמר ס' משכן עדות הלך לעולמו, ואם כן, כבר מצד הכרונולוגיה אין להשערה כוון יסוד. ואפילו נניח (מה שלא יתכן) כי באמת האריך ימים עוד עד שנת ס"ה כפי שחשבו עד עכשיו, מדוע לא הביא בו אף פעם את ספריו הקודמים? שתיקה כוון. שאינה הולמת את משה די ליאון כלל וכלל⁶, כבר החמייה את שטיינשניידר. ותמיה זו תגדל בראותנו כי בס' השם מובאים כמה מקובלים וספרים אחרים אף כי לא יסכים המחבר לדעתם. ובפירוש כתב שכוונתו להביא בספר זה את כל הדעות שהמקובלים נחלקו בהן עד כמה שנודעו לו. ומדוע גם לא יוכיר את דעתו הראשונה (שעל כל פנים גם היא דעה השייכת לענין הספר) לגבי כמה ענינים, שסותרים בהם דברי ס' השם את דברי שאר ספריו, כמו שנוכח?

וזאת היא חמצית טענותי מצד הסתירות האלה, בדברים החשובים ביותר:

א. כל ספרי משה די ליאון בנויים בפירוש או ברמז, על הדעת, כי אין סוף. הוא הכתר ואין למעלה מן הכתר דבר, ועיין למשל בשקל הקדש (לונדון 1911, ע'

(4) זכרני שגם במהדורות האחרונות מספרו של גרץ הרחיקו דעה זו בקצור וכתבו בלי נתינת מעט מסופר, כי ס' השם איננו לר' משה די ליאון. אולם בתרגום העברי ובמהדורות שניה הנמצאת בירושלם, לא מצאתי את זה. על כל פנים מחלוקת היא ובלי ספק אפשר להכריע, עם מי הצדק.

(5) עדותו של ס' היוחסין כי מת בשנת ה' אלפים נ"ג (1293), נתאמתה ונתקיימה. זה מקרוב ע"י יצחק ס' בער בראיות ברורות, עיין "דביר", ספר שני (תרפ"ד) ע' 314/315. שמכר גם את הדברים שהביאו את גרץ לידי טעות. כאותה שנה נתחבר גם ס' משכן עדות. (6) כי פנהגו בכל ספריו לרמזו מאחד לאחיו. ממילא מובן שגם בספרים האלה אין זכר לספר השם.

23, שאומר על כתר עליון: „והענין נקרא אין סוף כי זה הענין גורם כלל הכל.“ ובס' השם דף 4b אומר כי ענין זה מחלוקת אצל המקובלים „והדעת הראשון — היינו שאין סוף שונה מן הכתר — הוא הנראה והוא דעת המקובלים הגדולים.“ ולא עוד אלא שידו נטויה אפילו על הוהר כפי אשר הבין אותו. שהרי ברף 6b מביא את הכנוי „עתיקא קדישא“ בכלל כנויי הכתר ואומר: „מלשון ספר הוהר לרשב“ על דעת כי הכתר הוא אין סוף.“ אם כן הרחיק בדבריו הראשונים את דעת הוהר ומוציא אותו בענין זה מכלל „המקובלים הגדולים“, וזה ודאי ראוי לחשומת לב. ובאמת יפה פירש דעת הוהר, כי וולתי רעיא מהימנא והתיקונין שהם מאוחרים לשאר חלקי הוהר, כל חלקי הוהר הולכים בשיטה זו בדבר הכתר ומתאימים בזה לספרי משה די ליאון, גיקטיליא והרבה אחרים. ורק אחרי-כן סירסו את פשט הוהר ופירשוהו בהיפך בוונתו. ואין פה המקום להאריך בזה.

ב. בשקל הקדש מהפך משה די ליאון את סדר הספירות נצח והוד, הוד ליסין ונצח לשמאל⁷). וזהו תמה גדול. ואולם במספר השם דף 5 הוזכר את כל הדעות (וגם דעות רחוקות על פי דעתו) בסדר מעמד הספירות, ואך לשיטה זו, שיטתו היא, אף וזכר אין לה פה!

ג. בכל שאר ספריו מייחס את הכנוי „נקודה“ לחכמה — ופה לכתר. וכמו-כן „נקודה רוחנית“ ו-נקודה מחשבתית נרדפים הם בכל שאר ספריו, רק פה הוא מפריד ביניהם! ועיין דף 8b.

ד. ייחוד העולמות והספירות שבקריאת שמע מתפרש פה פירוש אחר לגמרי (דף 15b). מאשר נמצא בכל שאר ספריו, ובייחוד בשקל הקדש ע' 107, 184 ובשושן עדות כפי מה שהביא משם הרב הדרת קדש בפירושו למחזור⁸). ושנוי דעה בענין זה אינו תלוי בשנוי דעה בענין הכתר או כיוצא בזה. ודווקא שנויים כאלה, לא בדברים עיוניים כי אם בסודות התפלה וכדומה שהם גופי הקבלה, אין ספק שיסודם בזה שבעליהם קבלו מאנשים שונים. ואם קבל משה די ליאון הפירושים מאנשים שונים, היה לו לכתוב כולם, על פי חכמתו בספר זה, כמו שעשו למשל גם בעל מערכת האלהות ור' שם טוב ך גאון בכתר שם טוב. וגם בעל ס' השם נוהג ככה בענינים רבים. והוא מביא בעליל בקריאת שמע שני פירושים „וחכל חוור אל מקום אחד“ ורק הפירוש השלישי שהוא פירושו של

(7) או מוטב ויותר מדויק: הוד בתורת ענף מהגדולה (שהיא לצד יסין) ונצח בתורת ענף מהגבורה (שהיא לצד שמאל), ובספר הנפש החכמה, סוד אחר מהלכות תפילין, הוא רואה בזה דווקא סוד גדול שבכל זאת אפשר לסדר נצח והוד בסדר הנהוג, וכן דבריו גם בשושן עדות כ"י מינכן 47. ובספר השם דף a 22 הוא מביא להיפך שנצח הוא ענף מענפי החסד! ורק כלאחר יד הוא מזכיר שם, כי על דעת הבהיר נצח הוא בנוי למלכות מצד התוקף, וגם זאת לא דעתו של משה די ליאון היא שתמיד הוא מעמיד את הנצח ברשות עצמו, ואף פעם אינו מייחס אותו בתורת כנוי למלכות.

(8) עיין במחזור שער בת רבים ויניציאה תע"ו, חלק א' דף כ"ט ע"א.

משה די ליאון, לא נזכר! ועין גם בס' הנפש החכמה, סוד תפילה, שמפרש על פי דעת הרמב"ן, והרברים האלה באמת נמצאים בס' השם בתורת "דרך שניה" ואולם בס' השם שני הדרכים מועתקים מספר כתר שם טוב לר' שם טוב בן גאון (ליורנו תקצ"ט דף 50b).
(ה) בס' משכן עדות כ"י ברלין דף 41 a מספיד ומבדיל בהדיא בין שכל הפועל ובין ספירת המלכות. ופה דף 32 b מביא את שכל הפועל בתורת כנוי המלכות כדרך המקובלים המתפלספים במאה ה"ד למספרם. את דעתו של משה די ליאון שהיא גם דעתם של הרבה מקובלים שמיחסים אותו לכתר עליון, אינו מוכר.

(ו) בשום ספר מספרי משה די ליאון אין למצא את התורה כי כל ספירה כוללת ג"כ את כל חברותיה. זוהי תורה שאף אחד מהראשונים בין המקובלים לא ידע ממנה, ונמצאת רק מהמאה ה"ד והלאה. ואולם בס' השם דף 4 a כבר משתמש בתורה זו "שכל ספירה כלולה מכולן". בימי הראשונים אמרו מאמר כזה רק על הספירה העשירית.

ונוסף על הערות אלו המוכיחות בעליל כי שיטת ס' השם איננה שיטת משה די ליאון, נמצא אחיזה למענתנו גם מצד הספרותי והסגנוני.

משה די ליאון בכל ספריו אינו מרבה להביא דברי מקובלים אחרים בני תקופתו ומועטים הם ציטטים כאלו בספריו עד למאד. וגם באותם הספרים שכוונתם דומה מאד מאד לכוונת ס' השם בהארכת הדיבור על אדות כנוי הספירות (וביחוד בשקל הקדש) לא נמצא בהם הזכרת ספרי זולתו ומחבריהם. לא כן בס' השם, שמזכיר הרבה ספרים ומחברים; וגם יחסו לספרי המופת של הקבלה הוא יחס אחר. ס' הבחיר אינו מובא בספרי משה די ליאון⁹, לא בשמו ולא בלשונו ולא ניכרת שום השפעה מיוחדת מצדו על קבלת משה די ליאון. ואולם פה הוא נזכר ס' פעמים בשמו¹⁰ וכמה פעמים מביאו כלשונו מבלי להזכירו. ועוד: אם כי משה די ליאון מרבה להביא מדרשים סודיים שכלי ספק קרובים הם מאד לזוהר (אם אינם מן הזוהר עצמו), בכל זאת איננו מזכיר שם זוהר ושם "מחבר" ה"ייתי אף פעם, אלא קורא את מקור המדרשים האלה בשם "סתרי תורה מרבתינו ז"ל" או דומה לזה, ובס' השם נזכר שמו ו"מחבר" בפירוש כדבר מפורסם¹¹ ולמעלה כבר הבאתי מקום אחד, שבו מרחיק

(9) מקום אחד שנמצא ג"כ בבהיר, לוקח אצלו מספור אחר, ועיין ספרי על הבחיר Leipzig 1923 ע' 67/68.

(10) כדף 5 a, 5 b, 7 a, 16 b, 18 b, 19 b, 22 a, 24 b, 26 a.

(11) כדף 4 b, 6 b, 18 a, 19 a, 19 b, 30 a. בנוגע למקום האחרון "ופי" מסיכות גאולה לתפלה כתבתיו בעלה אחד של זוהר" כבר ספק שטיינשניידר אם הוא באמת מגוף הספר. ואתן פה השערה זו: והיאל אשכנזי אשר פרסם את הספר, הביא את הכתבים האלה כולם מארץ ישראל מולדתו. והרי יודעים אנו כי ר' משה קורדובירו (אשר לא עזב את א"י כל ימי חייו) ראה כ"י של ספר השם עם הערותיו והגהותיו של ר' שם טוב על גליון (פרס d 34) וקרובה ההשערה כי גם ההערה הנ"ל היתה כתובה שם, ובטעות נכנסה להעתקה שהביא ר'.

את דעת הוהר. ובמקום אחר 4b כותב על סודות האידרא, כי „אין סבין ואין ידע דברים אלו על בורייך“. באמת קשה להבין, איך ייחסו שטיינשניידר וילינק ספר שכתוב בו דברים האלה, לאיש שהיה בעיניהם בחוקת זיפן ומחבר הוהר. פעם אחת מרחיק דברי הספר הקדוש אשר זיף ופעם אחרת אומר שאינו מבינם — אחתהא! גם ר' עזרא ור' עזריאל שלא נזכרו בספרי משה די ליאון, מובאים פה כמה פעמים¹². ואם באמת ר' שלמה בן פטיר בעל ס' ממלכת כהנים הנזכר פה דף 16a הוא אותו שלמה אבן פאטיר מבורגוש אשר חרגם ספר בתכונה מערבית לעברית בשנת 1322 לספירה (כפי השערת שטיינשניידר), הרי גם מזה יצא קרוב לודאי שם' השם חובר במאה הי"ד. בכל ספריו הידועים לנו במלואם, מזכיר משה די ליאון בהקדמתו, באיזו עיר ובאיזו שנה חברם, מה שאין כן בספר זה וגם בכתבייד שהיו לפני שטיינשניידר, לא נמצא דבר כזה. ובכלל אין הקדמה זו דומה לשאר הקדמותיו. בתקופתו של משה די ליאון, שהמפרות העיונית של הקבלה אך החלה בה להתרחב, עוד לא היו מבלבלים ע"י רוב ספרים שבאו ללמד חכמה זו וע"י עושר של כנויי ספרות מרובים כל כך. וגם לא היה איש כמוהו, שקבלתו היתה שגורה בפיו כפי הנראה מכל אופן כתיבתו, זקוק למשען ומשענה „להיות לי לזכרון ולהקל מטורח עייון הספרים [!]" אנה ואנה אחת הנה ואחת הנה" (דף 84a). עושר כזה בספרות הקבלה היתה, כפי ידיעותינו, רק מהמאה הי"ד והלאה. גם חלוקת הקבלה לחלק מעשי ועיוני אינה על פי שיטת משה די ליאון.

ואשר לסגנון ס' השם, כבר רמזתי למעלה, כי מכל המגוללות שסגנונו של משה די ליאון מצטיין בהם מסגנון וולתו, לא ימצא פה זכר. ההערר המוחלט של שמוש המלה

יחיאל אשכנזי אתו. ומה שהביא ילינק Beiträge 70/71, II מן הפרדס רמונים, כי בס' השם לגבי סוד „חטה" מזכיר „וזהר בעובדא דהאי ינוקא", שגנה היא שיצאה מלפני החוקר, ובאמת לא נמצא דבר זה בס' השם (דף 29b) ודברי הרמ"ק הם ואינם שייכים עוד לסה שהביא שם בס' השם. — בדף 14a/b מפרש עוד שני כנויים המיוחדים לאידרות, והם „עמר נקי" ו„בעל החוטם".

12) ר' עזרה (ככה נדפס בדפוס) נזכר דף 15a, 17a, 19b, 26b ומכונה בתואר „החכם" ומיחס לו את פירוש ההגדות, ור' עזריאל דף 22b ו 33b, בתואר „החסיד". וכבר אז לא ידע המחבר ידיעה ברורה מי חבר את פי' התפלות. Brüll, Jahrbücher V/VI p. 180, אומר כי בדף 24a מובא במקום בפירוש שיר השירים לר' עזרא אשר חסר בנדרס, ודבריו קשים לי, שהרי לא נמצא זה בספר היכל ה' ובפרט בדף הנזכר. ולא אדע כיצד דבריו עוד ראוי לציין, כי בדף 8a מביא ענין „ספר קוסה", ובדף 6b מביא בשם „הכם" אחד כי „בלשון הענקים קורין לראשית איון"! בדף 10b מזכיר פתגם או מאמר של „הפילוסוף": „הכל היה מן הסבה הראשונה והכל שב אל הסבה הראשונה". בהקדמה מביא סדרש משונה שלא אדע לו מקור „או"ל אלמלא נכתבו פרשיות של תורה כסדרן, היה כל א' יכול להחיות המת". היכן נמצא מאמר זה? גם הרמב"ן שזכר בהקדמת פירושו לתורה על ענינים קרובים לזה, אינו מביא נוסח זה.

"התעורר" בהוראת "דבר או כתוב על איזה ענין" כבר התמיה את שטיינשניידר (עייין ברשימתו ע' 1856). ואם כי באמת אין מלה זו מיוחדת לר' משה די ליאון שהרי כבר ידוע כי כל מקובלי דורו השתמשו בה (ועייין כבר דברי שטיינשניידר עצמו ברשימת מינכן ע' 11), על כל פנים בחוקת קריטריון שלילי היא עומדת. הוא מרבה כל כך ובמדה יוצאת מן הכלל להשתמש בה בכל ספריו, עד שלא יתכן להאמין שבאחד מהם יחסר שמוש זה מכל וכל. גם שמוש הלשון הזר והמזר מאד של הסחבר הזה, כפי אשר בולט מספר שקל הקדש וס' הנפש החכמה, אין לו מקום וזכר פה. כל אותו מבנה הלשון ע"י שמושי מקור משובשים או זרים, כל אותם הבטויים הבלתי מצויים, אשר כל ספרי משה די ליאון מלאים אתם על גדותיהם — חסרים הם פה. וגם להיפך: בטויים שגורים בפי סחבר ס' השם בלתי ידועים הם למשה די ליאון. כן, למשל, חביב מאד על בעל ס' השם נוסח זה של שקול הדעת: "כפי דעתי", ואולם משה די ליאון אף פעם לא כתב דבר בספריו — כפי דעתו" ורחוק הוא ממתינות וזירות כזו תכלית ריחוק!

ואם יוצא לנו בזה ברור, כי חכם אחר ומאוחר חבר את ס' השם, עלינו לכל הפחות להפש נקודת אחיזה לזמן החבור, מאחר שעל פי מצב ידיעותינו עוד מן הנמנעות הוא לקבוע מי היה אותו ר' משה מחברו. ועל כל פנים אבוא להוכיח, כי מאוחר בעל ס' השם לזמן חבורו של ס' כתר שם טוב וכי העתיק ממנו לא אחת ולא שתיים. בענין הייחוד שבקריאת שמע כבר הבאתי למעלה כי כל דבריו לקוחים, בשנויים קטנים, משם. ויותר מזה מפרש בדף 20b בענין סוד הקדיש ואומר: "ואגב אורחין נפרש ס' סוד הקדיש כאשר מצאתי בספרי המקובלים אשר קבלו מהרמב"ן וז"ל. מובן הוא, כי משה די ליאון לא יכול להעתיק מספרים כאלה, כי בימיו עוד לא היו ורק בדור שאחריו נתחברו, הלא הם ספרי תלמידי הרשב"א שקבל מהרמב"ן: ס' מערכת האלהות, ס' כתר שם טוב, ס' מאירת עינים, פירוש סודות הרמב"ן לר' יהושע ק' שועיב ועוד. וגם סגנון דבריו מעיד שלא היה בימי המחברים האלה כי אם חי אחריהם. ובאמת הדברים האלה לא נמצאים בסגנון זה, לא במערכת (ועייין שם בסוף) ולא במאירת עינים ובפירוש סודות הרמב"ן (שראיתי בכ"י במינכן) ורק בכותר שם טוב נמצאים כלשונם ממש, אם כי הנוסח הנדפס בס' מאור ושמש¹⁸) מכ"י גרוע נופל מנוסח ס' השם. ואשים הנה שני המקומות והמסוזה יראה בעליל כי דברי ס' השם מעתיקים ומפרשים גם יחד את דברי ר' שם טוב בן גאון שנכתבו אחרי מותו של משה די ליאון.

18) ליוורנו תקצ"ט, דף ל"ז ע"א (ס' בשלה) בפרק "כלל הברכות והתפלות שקבלתי איש מפי איש עד הרב רבי יצחק [פ"נ]" וגם מקשר הענינים נראה, כי כתר שם טוב, ששם עומדים הדברים על מקומם, מקורי הוא. ובמקום שמשתמשים במסלים שונים, ענין אחר הוא, רק שבעל ס' השם מפרש את הכנויים. (שם הגדול—תפארת, חכמת אלהים—חכמה עליונה וכדומה).

ס' השם 20 b

ס' כתר שם טוב 36a

ואגב אורחין נפרש פ' סוד הקדוש כאשר
מצאתי בספרי המקובלים אשר קבלו מהרמב"ן
ז"ל: כששליח צבור אומר יתגדל ויתקדש שמי
רבא יכוין לתפארת השם הגדול שיקבל שפע וברכה
וחיים מלמעלה מאת הבינה ושעליה בעלמא
דברא כרעותיה, פ' שישפיע לעולם שברא שהוא
המלכות עם שאר הבנין כי מעקר העולם שהוא
הבינה העולם שהוא המלכות מתברך וימליך
מלכותיה המלכות. והעונה אישר"ם יכוין כשיזכיר
אמן לחכמה עליונה ולחכמת שלמה שהיא המלכות
כי מלת אמן תרמו לשניהם בלשון אמונה אומן.
וכשמוזכר אמן אישר"ם יכוין לשם המיוחד והגדול
שהוא הבינה מברך מקבל שפע, לעולם ולעלמי
עלמא פ' בשבילם כדי להשפיע להם לה' ספירות
אחרונות עד שמי' דקב"ה והוא המלכות. (אחרי מלת
"אחרונות" חסר כנראה "יתברך" ע"פ טעות מופר). שכתבתי.

וכן הוא גם בענין כוונת "ברכו את ה' המבורך" הנמצאת סיד אחרי כן. גם היא
מתאימה ללשון ס' כתר שם טוב דף ב' 35. ומה שאומר למעלה בס' השם "בספרי המקובלים"
לשון רבים, נכון הוא, כי באמת תוכן הדברים נמצא גם אצל אחרים (ולמשל בספר
המערבה).

ועוד: בספר כתר שם טוב נמצא טעין בטוי או פתגם סודי "כי הכל בכל וכל
בכל" (וגם בצורה קצת שונה בחלק השני). ועיין למשל בהקדמת כתר שם טוב הנדפס
בהיכל ה' עצמו, דף ב' 43. שם מביא כי ר' יצחק בן טודרוס, מורו האחד, ייחס את
"ציון" לספירת מלכות, והרשב"א, מורו השני, ייחסה ליסוד, ושניהם מפי או מדברי
הרמב"ן! והמחבר האותב את הפשרה אומר על זה: "ואמרת לפני ריב"ט)
שהכל אמת לפי דברי רבינו ז"ל כי הכל בכל וכל בכל". ובאותה הכוונה: לרמוז על הקשר
האמין, על הייחוד שבין ספירות יסוד ומלכות, הוא משחמש בה כמה פעמים גם בעצם
הספר, וממנו עבר בטוי זה אל ר' יצחק דמן עכו שמביאו (וג"כ רק לענין זה) כמה פעמים
במאירת עינים¹⁴). והנה בס' השם דף 25 a מביא בטוי זה אם כי הנוסח בנדפס מגוונם

(14) בב"י מינכן מספר 17, דף 27 a, 31 b, 46 b, 124 a, 166 a ועוד כ"ס. יצחק
דמן עכו כידוע השתמש בכתר שם טוב. על כטויים "תוורים" כאלה ותפקידם בקבלה אוריד
במקום אחר. (ועיין למשל בס' הבהיר, כי שם כך וכך שם"י. §48 של סערי).

קצת. הוא מדבר שם בענין הכנוי "ציון" ורומז שתי הדעות "והאמת כי הכל בכל והכל אחר", ואולי צ"ל כלשון ס' כחר שם טוב "והכל אמת כי הכל בכל וכו'". ומכל מקום אין לדברים הבנה כי אם מתוך דברי ר' שם טוב ק' גאון וחבריו. ואם כן, יצא לנו מכל זה, כי חובר ס' השם לפני זמנו של ר' שם טוב בר שם טוב — שביסדו כבר ייחסו אותו בכ"י בטעות למשה די ליאון והוא הגית הגהותיו בגליון כ"י כות, שהיה אח"כ בידי קורדובירו—ואחרי זמנו של ר' שם טוב ק' גאון, דהיינו בין שנת 1480—1490 למספרם, ואני משער שמחברו חי בדור שאחרי תלמידי הרשב"א, וחובר בערך בשנת ק' לאלף הששי (1480) וזה מתאים גם ליחסו החפשי כלפי הוהר, ולכל מעמד הספר בהתפתחותה של הקבלה. ועל כל פנים במלים ומבוטלים דברי אותם המחברים שמענו מספר השם ליחס שבין משה די ליאון ובין ס' הוהר: דברי הרד"ל והלל צייטלין מצד מניני קדמות הוהר¹⁵ ודברי ילינס מן הצד שכנגדו. ושאלת הוהר במקומה עומדת.

שו"ת הר"ן.

(מהדורות רומי וקושטנטינה).

מאת ש. ח. קוק.

קובץ שו"ת הר"ן המודפס, הנהו רק חלק קטן מהתשובות הרבות שרבנו "נסים ב"ר ראובן ב"ר נסים גירונדי"¹⁶ השיב לחכמים שונים בני ארצות שונות. עוד בראשית המאה הששית לאלף זה חיו לכה"ם כאלף תשובות מהר"ן מסדרות בכת"י, והרב ר' שמואל פלורנסיין (האחרון) השתמש בהם¹⁷. ערך חשוב יש לתשובות הר"ן, לא רק בעניני הלכה ובאור סוגיות שונות, אלא גם בתור מקור להוסיף הסטורי. ובהיות שגם מאריך ישראל פנו בשאלות להר"ן, לכן אפשר למצא שם גם חומר להולדות חכמי א"י¹⁸. מהדורה הראשונה של ח' הר"ן היא מהד' רומי (=ר.) משנת ש"ה — ה. ואחריה מהד' קושטנטינה (=ק.) משנת ש"ה, רושמי רשימות הספרים חשבו את מהד' ק. למהד' חדשה מרפוס ר. כמו כל יתר המהד' הרגילות שנרפסו ע"ם מהד' ר.

15) ועיין מאמר קדמות ס' הוהר להרד"ל בחלתו וצייטלין בתקופה VI, 332. ובאמת יוצא מכל הסתירות שבין הוהר לבין בעל ס' השם בכנויי ספרות, רק מה שאמרתי למעלה, שיחסו של בעל ס' השם לזוהר היה יחס הפשי מאד.

1) כן חתם בשו"ת ס' ר.

2) בספרו בית הרוואה (פלוניקי תקיפה, דף ע"ז) מוכיח שו"ת הר"ן בתי ס' תהצ"ו.

השוה שם הנדולים להחידא ח"א אות נ" 12.

3) חשוה מאמרי ר' יעקב סקילי וספריו (ירושלים כרך יג צד 62), ומאמרי ר' יוסף איש ירושלים (הדבור שנה ג' קובץ י—יב צד כ"ד).

אבל באמת מהד' ק. היא מהד' חדשה ע"פ כת"י אחרים. ומדפיסי ק. לא ידעו, או עשו את עצמם כלא יודעים, ששורת הר"ן כבר נדפסו לפניו.
והנני לתת בזה תאור שתי המהדורות ויחוסן זל"נ.

(א) דפוס רוסי. קובץ בן ע"ז סימנים, קע"ג עמודים (בלי המפתחות). על השער כתוב: שאלות וחשובות הרב הגדול הגאון רבנו נסים גירונדי זצ"ל נדפסו עם רוב העיון על ידי השותפים יצחק בכמ"ד עמנואל דלמאש זצ"ל ובנימן בכמ"ד יוסף יצ"ו מארניני ומאשפרו אנטיניאו בלאראו ובביתו והיתה התחלת המלאכה בעשרה באלול שנת ש"ה לפרט האלף הששי ליצירה ברומי רבתי.

ובסוף הספר אחרי שחשב עוד הפעם את השותפים כתוב: "וחל המלאכה בעשרה לחד' שבט שנת רנ"נו צדיק", והכונה לשנת "רננו" שעולה ש"ן, לפני המדפיסים היה רק כת"י אחד ⁽⁴⁾ לכן היו מוכרחים להגיה "ברוב העיון" והמגיה העברי היה ר"י לאמאש, ויש הערות שונות המסומנות במלת "א"ל" (=אמר יצחק לאמאש), כס"י ב' מצא שאלה בלא חשובה והוסיף תשובה מדעתו, בסימני ס"ט וע"ב הוסיף תוכן השאלות מדעתו, בסוף הספר הוסיף מפתחות מפורטים (ל"ג עמודים) בשם "מראה מקום" מסודר לא ע"פ סימני הספר, אלא ע"פ הדינים, והדינים סדר כנראה ע"פ סדר תשר"ק.

מספר הסימנים הוא שבעים ושבע, אבל ראוי לציין, שחלוקת הסימנים היא בלא שיטה קבועה, יש סימנים הכוללים חשובות על ענינים שונים. ויש שתשובה אחת מתולקת לכמה סימנים, לפי הענינים, ויש גם שמספר אחד נכפל במעות, בשני סימנים זה אחר זה.

(ב) דפוס קושטנטינה. קובץ בן קס"ב עמודים (בלא המפתחות), הדפיס בלתי מסומנים, ועל השער כתוב: תשובות הרב רבינו נסים ב"ר ראובן גירונדי זל"ה. נדפסו בקושטנדינה רבתי י"ע בבית צעיר המחוקקים משה בכה"ר אלעזר לבית פרנס הרופא זל"ה והיתה התחלתם בשלהי סיון שנת וש"ב י"י אלדיך את שבוךך ורחמך ושב וקבצך. ומי שזכני להתחילם הוא למען רחמי וחסדיו יוכנו להשלים ולעשות ספרים רבים אחרים אכ"ר.

בסוף הספר כתוב: "והיתה השלמת הספר היקר הלז גם הוא בשלהי אלול שנת וש"ב ד' אלדיך את שבוךך ורחמך וש"ב וקבצך מכל העמים אשר הפיצך ד' אלדיך שמה".

מדפיסים, אלה הם מדפיסי קושטא הידועים ר' שמואל הלוי ובנו ר' יוסף ועוזרם ר' משה פרנס, שבשנת ש"ז הדפיסו את שו"ת הריב"ש, בידי מדפיסי ק. היו "שני העתקים", ואף שלפי דבריהם היו שניהם משוכשים, עלתה בידם להציל הרבה

(4) "כאשר מצאנו בספר ההעתק שהוא יחיד בעולמו ואין שני להקיסמו" (בהתנצלות

שבה' י' ב').

נוסחאות יותר מדויקות ממנה' ר, ביחוד ברשימת החכמים והערים שכראש התשובות. השואת הנוסחאות של שתי המנה' זהו ענין לעצמו, ואין פה המקום לזה. לדוגמא הנני מציין שני מקומות שיש להם ערך לתולדות א"י.

(א) במנה' רומי: „באה הנה עיר צפית קסנה אחת שנשאת בבעל רח' מהנה כמו שלשה ימים" (ס' ה'). בהדפוסים שנדפסו ע"פ מהר' ר. הגיהו „שנשאת לבעל" אבל במנה' ק. (ס' ו') הנוסח „שנשאת בבעל רחוק מהנה כמו ג' ימים", והכונה לעיר בעלבך⁵.

(ב) בסוף השאלות שנשאל הר"ן מצפת כתוב במנה' רומי: הנשא ר' יצחק אלמבי בקש מסני לחוות דעי בשאלותיך (ס' ו') והחכם הרמשי"ש במאמרו על השמות הערבים בין היהודים (281 מ) חשב גם את השם אלמבי⁶, אבל במנה' ק. (ס' ו'). הנוסח: הנשא ר' יצחק אלמבי לחוות דעי בשאלותיך, וא"כ אין כלל מקור להשם אלמבי.

הבדל גדול יש בין המהדורות במספר הסימנים. במקום ע"ו הסימנים שבר. יש בק. חשבים⁷ סימנים. אך השנוי הזה בא בעקרו משנוי החלוקה, אבל כל התשובות שישנם בק. ישנם גם בר. יוצאים מכלל הם הסי' פ"ה, פ"ט, צ', אבל גם אלו אינן תשובות חדשות לגמרי, וכבר נדפסו בשו"ת הריב"ש (ס' ש"צ), אך כפי הנראה התעורר ר' שמואל הלוי, שהדפיס שו"ת הריב"ש, להחזיר אבודה לבעליה, והוסיף את שלשה הסימנים בסוף שו"ת הר"ן שיצאו על ידו.

והרי השואת הסימנים שבשניהם:

רומי	קושטנטינה	רומי	קושטנטינה	רומי	קושטנטינה
א—ג	א—ג	כו—כח.	כו—כח	חסר חציון	פא.
חסר חציון	ד	כט,	ל—לג	עד	פב.
ה	ה	ל, לא.	לד,	עה	פג. פד.
ה(נכפל)	ו	(לה, לו, לז, דלונים)	לח—מ.	עו	פה. פו.
ו	ו	מא	מב—מו	עז	פז.
חסר חציון	ז	מב—מו	מז—מט.	(משו"ת הריב"ש	פח. פט. צ.
ח. ט.	ח	מז—מט.	נ—סמ	סי' ש"צ.)	
י; יא.	יא	מה—סד	ע—עב		
יב—כד	יב—כד	סח,	עג—עה		
כה	כה, כו,	סז—עא,	עט. פ.		

גם במנה' ק. סדרו (י"ג עמודים) מפתח אחד ע"פ סימני השו"ת, ועוד אחד ע"פ ההלכות, ואותו הסדר נמצא גם בשו"ת הריב"ש הנדפס על ידם.

(5) „ומשם לבעל ביק חצי יום והיא בעלת" (מסעות בנימין. הוצאת גרינהוט צד 44). והשם בעלת נזכר גם בהתעוררות שפרסם הד"ר מן בספרו היהודים במצרים וא"י (ח"ב צד 336 לא נרשם בהמפתח) וצד 323). והשווה עוד שו"ת מהר"מ אלשיך (סי' מג. ק"ד).
(6) ראוי להעיר שהשם אלמבי נמצא גם ב.קורא הדורות, אך גם שם צ"ל אלדבי. השוה הערת קסל לעמ' 27 הערה 13 וספר השנה הפרנקפורטי. כך י"ג עמ' 249 הערה 5.

מגנזי בית-הספרים.

מכתב מירושלים לראשי עדת הקראים במצרים.

מאת אבינעם ילין.

בין קסעי „הגניזה“ הקהירית הנמצאים בבית הספרים הלאומי בירושלים נמצא מכתב מענין שנשלח מירושלים אל ראשי קהלת „בני מקרא“ ב„אלקאהרה אלמחרוסה“ (הבירה). מן המכתב הזה אנו לומדים פרטים מענינים מאד על מקרה שקרה בחיי העדה הקראית בירושלים. זה היה סכסוך בין שנים מבני העדה שחשקה נפשם באשה אחת וכל אחד מהם רצה לקחתה לו לאשה. הסכסוך הזה גרם להתערבות ראשי הקהלה הקראית וגם ה„ישמעאלים“ לא עמדו מנגד⁽¹⁾. במכתב נראה נ"כ את היחסים ששררו אז בין הקראים והרבנים בירושלים. כנראה היה אז שלום בין שתי הכתות האלה, כי הגנו רואים שהרבנים ממלאים את דרישות הקראים, מפטרים את השוחט של עדתם, וגם מחרימים אותו לזמן מה.

כותבי המכתב הם קראים אשר כנראה באו אז ממצרים אל ירושלים, וברעתם את ערך ראשי עדתם במצרים והשפעתם על יתר הקהלות הקראיות⁽²⁾, הם פונים אליהם להיות להם לעזר בהשקפת המחלוקת הזאת. שמות כותבי המכתב אינם נזכרים. לדאבוננו אין התאריך הבא בסוף המכתב שלם. רק היום והחדש נזכרו בו אך כנראה נכתב במאה ה"ב בערך לספה"נ⁽³⁾. מלבד הענין העקרי הגנו מצאים בסוף המכתב גם ענינים אחרים.

המכתב כתוב על גליון ניר, מחובר משני עלים הדבוקים יחד בין שורה 38³⁸ 84. מרחו: $18\frac{1}{2} + 54\frac{1}{2}$ צ"מ, והוא קרוע מעט בצדדיו ומתוק במקומות אחדים. מלבד חמש השורות הראשונות ושורות אחדות בסוף המכתב, המכילות בעקר פסוקי מקרא המכונים לראשי העדה הקראית במצרים, כתוב כל המכתב בערבית המערבת לפעמים במלים עבריות (ברוכים יהיו, שבועה, הפסד, חרם וכו'). הכתב הוא מרבע ברור המתקרב באותיות אחדות (ביחוד הא' הש' והט') לכתב הקורסיבי. 25 השורות הראשונות, המכילות את ההקדמה למכתב כתובות בדיו צהבה ובכתב יפה ועב, כנראה ע"י סופר אומן ומליץ. שארית המכתב כתובה בדיו שתורה ובכתב פשוט ובשפה המונית. —

(1) על התערבות מצד השלטונות הערביים וגם החושבים עצמם בעניני מחלוקת בין שתי הכתות האלה הגנו מוראים רבים מכתבי הגניזה. ר' ס' של יעקב בן The Jews in Egypt and Palestine, ח"א ע' 134 וכו'.
(2) ר' ס' בן הנזיל. ח"א ע' 177.

(3) שמות האנשים הנזכרים במכתב באים כמעט כלם בלי שם האב או המשפחה, וע"כ אין הם יכולים לשמש לנו עזר לקביעת חזמן והמיהות. כי הרבה אבראהים וסלימאן איכא בשוקא.

„אל" (ה') הידיעה עפ"ר איננה מחוברת למלה הבאה אחריה, ולפעמים היא כתובה אפילו בסוף שורה אחת, בעוד שהמלה עצמה באה בראשית השורה השניה. הנקודות הדקדוקיות כתובות רק לפעמים⁴. המכתב כתוב על צד אחד של העלה. כשנגמר הצד הזה והמכתב עוד טרם נשלם, המשיך הכותב לכתב בצד הגליון הימני הריק, מלמטה למעלה (כרגיל במכתבי הגניזה). בראש הצד השני של העלה יש שלש שורות שבהן נתונות ההוראות למסירת המכתב והמען, כאשר הננו מוצאים בהרבה ממכתבי הגניזה.

נוסח גוף המכתב.

- 1 אשרי תמימי דרך וג' אשרי נוצרי עד(ותיו) וג'
ואל הזקינים אמר וג' ברוכים אתם ליי' וג'
יצר סמך תצור וג' שלו רב לאוהבי וג'
והמשכילים יזהרו וג' ברוכים אתם ליי' וג'
5 יי' עון למנו ומעו וג' יי' עון לעמו יתן וג'⁵.
אלי [חצ]רת אל סאדא אל אגלא. חפצתם אללה
תעלי. [ב]ענאיתתה אל שאמלא. וגעל אל גנאן
מ[תויהם ומאואה]⁶. וחרסתם ואענאנתם. ואפאץ
עליהם מן אל נעם אל ואפרא. ואל אנואר אל באהרא.
10 שרתם אללה באלסרור ואל אפראת. ואואל ענהם
אל אנכאר ואל אחראת. לא זאלת חצרהכס באל⁷
וקאר מחפופה. ובאלסנא מלפופה. ובאל כמאל
מזיינה. ובאלחמאם מדיינה. ובאל גוד מגרופה.
ובאל נעים מחרופה. למא חאזו⁸ מן אלכרם
15 אגורה. ומן אל סכא אופרה. ומן אל חלם אערלה.
ומן אל כשוע אנמלה. ומן אלרחמה אנלבהא.
ומן אלחסנא ארגחהא. סדר אללה... תהם ואבהא
סחנתהם. ונזור בהנתהם. וחרסתם... ל...
ומן חסן אל תופיק לא אכלאהם. ויגמע אל[לה]

(4) בנוסח הערבית מסרתין ממש כמו שהן באות בגוף המקור בלי שום הוספה מצדי.
(5) הפסוקים האלה מכונים כלם כנראה לראשי העדה הקראית במצרים אשר כותבי המכתב הזה יכנום גם בשם הזקנים (ואל הזקינים אמר). ואלה הם הפסוקים במקרא לשי חסר:
תהלים 119.1; שם 119.2; שמות 24.14; תהלי 115.15; ישעיה 26.3; תהלי 119.165; דניאל 12.3; תהלי 15.115; שם 28.8; שם 29.11.

(6) מחוק מעט.

(7) „אל" הידיעה נפרדת מן המלה הבאה אחריה ור' גם להלן.

(8) מגוף שני (לא זאלת חצרתכם וכר) הסופר עובר פתאום לגוף שלישי (חאזו).

20 בראיאהם. קריב גיר בעיד. ואן מונג הסטיר
האדא אל עבודיה אלי חצרת אלמכאדים דלך
הוא כתר אלשוק ואל תלהף לראיא וגה אלמכאדי
אן פי אלקלב מן אל אשואק מא לא תסעה אל אוראק.
ואן נחן איצא משתאקין אלי סמאע אכבארם
25 אלסארא. סמענא ענכם כל כבר כיר וש[לום].⁹
ואלדי יעלמו בה מארת אל גמאעה ברוכים יהיו באן
לא חסאלו מא נחן פיה מן יום אן טלענא אלא¹⁰ אלקדם
אלי יום חאריכה ומא גרי עלינא מן אל-מצאייב אל
כבאר ודלך הו מן גהת אלחבש¹¹ מן גהת טעאנרת
30 אבראחים וסלימאן עלי רבקה בתאע¹² אלשיך
אלנגיב שמעון לאן כל ואחר מנהם טאלב גואוה
גואוהא¹³ פראינא מן ראי אלמצלחה באן גוואה
לאברהם פקאלת הי באנהא מא חריד גיר סלימאן
פוקף אברהם וקאל אר למ אנוהא ואלא¹⁴ באקתל¹⁵
35 אהדהם פלמא חכלם אבראחים בהאדא אל
כלאם פכשינא עלי אלאטאכן וחגבנא רבקה אל
סרכורה ען אלדכול לבית אברהים וסלימאן
וחלפנאהא עלי אנהא למ חנול מן האדא אל
דאר ולא מן האדא אל דאר אלא בסרא טע[חא]
40 פלמא וצל כתאב ש¹⁶ אלנגיב שמעון פארדנא
באן ננעל אל צלח בינהם ודעינא באברהם באן
יפרג ענהא פלם פרג פלמא גרא האדא אל כלאם
חלף מולא אלריים ואל ממ עבר אללה באן למ

(9) עד פה (ז. א. ההקדמה) המכתב כתוב בדיו צהבה בנובב מרבע ופה. כנראה עיר
סופר אומן, כי גם הלשון טובה ומדויקת. מפה והלאה דיו הכתב היא שחורה והלשון פגומה
והמונית במקומות רבים. בהערות אצין רק אחדות מהשגיאות.

- (10) אלא במקום „אלי”.
(11) כנראה שווה מעות. היה צריך להיות אלחכס (מאסר). למלת חכש יש שני
מובנים: א) כושים, ב) אסף (ובמובן זה השמוש נדיר מאד ואין לחשב שכותב חלק המכתב
הזה השתמש במלים ספרותיות נדירות). עכ”פ שני המובנים האלה אינם מתאימים פה.
(12) „בתאע” היא המלה ההמונית לשל, שייך ל... ופה מובנה בת, האשה השיכת ל...
(13) מכיון שלא הספיקה השורה הקודמת לכל המלה הכפיל אותה כלה פה.
(14) ואלא-כנראה במקום „ואללה”, כי „ואלה” האם לא, היא פה כלתי אפשרית.
(15) הצורה ההמונית של גוף ראשון עתיד, (במקום אקתלו).
(16) קצור למלת „שיך”.

- יקרמחא אחד מנהם פי ירושלם ואן גמיע אל
 45 גמאעה טאועו עלי דלך פלמא גרא דלך קאל
 לנא שלימאן אמא אחסן אל חלאל ואלא אלהראם.
 פקלנא לה קר וקע מנא שבועה באן הארא שי
 מא נפעלה ולם גרא מנא דלך אלא כשייה מסא
 חפוחא (17) בה כמא דכר וכשייה עלי אל אמאכן
 50 פלמא ראא שלימאן באן מא פי ידה מנא שי
 פראח בגהלה מן גיר מא ידרו אלגמאעה פראח
 אלי אחרא אלרבאנין וכתב כתובה וזוור עלינא
 שהארה מן גיר מא נעלם פסמא אסמאינא גמיע
 פלמא הצל דלך פנא אחד מן אל רבאנין וקאל לאל
 55 גמאעה כף אנתו (18) תכתבו לואחד כתובה וחק[ומו]
 וחמנעוה מרתה פקלנא לה הארא באטל והארא
 לם גרא פפחצנא ען הארא ואכרנא אל כתובה מן
 שלימאן פאעטאהה לנא בער שר כביר ואנתם (19)
 ואנתמעת עלינא אל ישמעאלים ואקאמו
 60 עלינא על עיאיט (20) פחצל לנא הפסד לה צורה פחם
 אנא רחנא אלי גמאעה אל רבאנין פאסתגמנעו
 משאיך אל גמאעה ואל דיינים פערצנא עליהם
 אל כתובה פפחצנא (21) ען אלדי פעל הארא אל פעלה
 וכתבהה חתי וגדוה פעזרוה וכאן דבאח לאל
 65 צבור מנעוה אלרבאחה ומנעוה מן בית הכנסת
 ונעלוה פי חרם מדה וחצל לנא אלאכראם ואלאנצאר
 מן אלגמאעה (22) גאיה מא יכון ולם /אחוגנא אנא נחכלם/
 ולא כלסה חם אן חצל /ביננא ובין שלימאן/ אלשר
 בסבב דלך /פראח לגמאעה אל /רבאנין וצאר
 ידכל עלינא באלצלה פחם /אנא אצטלחנא/
 מעה וחלפת רבקה /אלמרכורא באנהא לם
- (17) הכתיב הרגיל בכתבים האלה הוא בלי א' בסוף המלה בגוף השלישי עבר רבים (לא
 כמו בערבית הספרותית).
 (18) במקום "אנחוס".
 (19) מכיון שלא הספיק המקום נכסלה המלה עיר הפעם כשורה המאה.
 (20) הצורה הרגילה היא "עיאש".
 (21) ר' הערה 17.
 (22) מה נשך המכתב בצד הגליון הימני.

תגזו /אחר מנחם פקאל/ סלימן האדא פשאר/
 ואנא לס נפרג ען /בעצנא בעץ/ פבאללה עליכם/
 אנכם תרחמונא /ותרחמו אלאמאכן/ ותנצרו פי
 האלנא /ונחנא נכתי/ לאלא יכרנ אלשי/ ען
 אידנא ולא/ תסאלו יא נמאעה /ברוכים תהיו סא/
 פיה אל ש צדקה /מן אל גראים ואל שדאיד/
 ואלמטציב ואנחם /גאיין צחבת אל קפל/ או הו
 או ולרה אברהי /ובאללה עליכם באן/ תרסלו גואבה
 סרעה /לאנחם עאציין ען/ אלנוול וגלכנא פיהם/
 ואי קת אן קעדו/ פרטת אלאמאכן/ מנכום
 בעד אלסלא⁽²³⁾ /אלהאם עלי סארת/ אל נמאעה ברוכים/
 יהיו יקיים על יקר/ מעלחם השם/ אלוהי אבותיכם
 יוסף/ עליכם⁽²⁴⁾ וג' /ועוד יקים/ עליכם מקרא שכתו/
 הקסון יהיה לאלף⁽²⁵⁾ וג' ואנא סתוגהין צבתת אל
 נחמה⁽²⁶⁾ /כתב בתאריך יום/ אל תלאת תאני עשר⁽²⁷⁾
 עשרין סיון.

(בראש חצר השני של העלה)

יצל אשא⁽²⁸⁾ אלי אלקאהרה אלמחרסה יסלם (ליד) אלש אלרשיד הארון
 אבן סגיר ואנה יתלא עלא רוס אל קהל ובאללה עליכם באנכם לא
 תתואהנו פי שי מנה ושלוי סטאלעה נמואועה בני מקרא

תרגום הנוסח הערבי:

לכבוד האדונים הכבודים. ישמרם אלהים יתעלה. בהשגחתו הכוללת. וישים
 גנים (גן־עדן) ס[עונם ומשכנ]ם. ישמרם ויעורם. וישטפם במימי הטובות. ובזהר
 המאורות. ¹⁰ יחזקם אלהים בשמחה וששון. ויסיר מהם כל צער ויגון. תמיד תהי
 מעלתכם ביקר מוקפה. ובזהר מוסבה. ובשלמות מפארה. ובתפלות מקושטת.
 ובנדיבות נמועה. ובנעם שמורה. כי השיגו (השגתם) מן האצילות ¹⁵ סדתה
 חגרושה. ומן הנדיבות מרביתה. ומנעם המדות ישרו. ומן הענות יפיה. ומן

(23) במקום אלסלאם.

(24) דברים א' 11.

(25) ישעיה ס' 22.—שני הפסוקים האלה אולי מראים לנו שמספר בני חצרה הקראית
 לא היה כ"כ גדול. ולכן הם מתפללים לר' להרבות מספרם.

(26) אולי מחרת "שבת" נחמו'.

(27) פה חסר אולי שם החדש הנכרי (הערבי?) הרגיל.

(28) ר"ת ל"אן שא אללה תעאלי.

הרחמנות רבה. וסן הצדקה הכרעתה... יישר אלהים...ם והבריק הארם. והאיר יפם.
ושמרם... ומסוב ההצלחה לא ימנעם. ויביאנו ²⁰ לחנות פניהם. בזמן קרוב לא רחוק.
ואשר הסריצנו לכתב את דברי ההכנעה האלה אל כבוד האדונים הוא רב גענועינו
וכמהותנו לראות את פני האדונים. כי גענועינו בלבבות. לא תכילנה אותם היריעות
וגם אנחנו חפצים לשמע בשורותיכם ²¹ המשמחות. ישמיענו ד' מפם כל טוב סלה ושלום.
ואשר עליכם ראשי הקהל, ברונים יהיו, לדעת הוא כי אל תשאלו * על כל
הקורות אותנו מן היום אשר יצאנו בו ירושלימה עד היום הזה ועל כל הצרות הגדולות
אשר באו עלינו מצד המאמר (?) ** מצד התעקשות ²² אבראהים וסלימאן בדבר רבקה
בת ה"זקן" הנבון שמעון. כי כל אחד משניהם חפץ היה לשאתה לו לאשה.
אז מצאנו לסובת הענין כי עלינו להשיאה לאברהם. וחאמר היא כי איננה
חפצה באחר מלבד בסלימאן. ויקם אברהם ויאמר: "חי אלהים! אם לא אשאנה אנכי
והרגתי ²³ אחד משניהם". ויהי כדבר אבראהים את הדברים האלה יראנו מן המקומות
(השלטונות) ונסתיר את רבקה הנ"ל למען לא תכנס לבית אברהים וסלימאן, ונשביענה
כי לא תצא מן הבית הזה ולא מן הבית הזה מבלי אשה (שתלך) עמה. ²⁴ וכאשר
הגיע מכתב "הזקן" הנבון שמעון חפצנו להשלים ביניהם ונבקש את אברהים לוותר
עליה אך הוא לא ותר. וכאשר קרה כל זה נשבע אדוננו הראש (ראש הקהלה)
ומס (?) עבר אללה שאיש מהם לא יקדשנה בירושלים. וכל ²⁵ בני הקהלה נשמעו
לדבר הזה. אז אמר לנו סלימאן: הלא טוב יותר (שאשאנה) בהיתר, ואם לא (אז
אשאנה) באסור. אז אמרנו לו: "כבר נשבענו שלא נעשה כדבר הזה". וזאת עשינו רק
סיראת הרברים אשר דברו (כנראה דברי אברהים) בנ"ל ומיראת המקומות (השלטונות) ²⁶
ויהי כראות סלימאן כי לא ישיג מאתנו דבר וילך בסכלותו, מבלי אשר ידעו בני
הקהלה דבר, אל אחד הרבנים ויכתב כתובה ויויף עלינו עדות סבלי ידיעתנו
ויכתב את שמות כלנו. וכאשר קרה כל זה בא אחד מן הרבנים ויאמר ²⁷ לבני הקהלה:
"אך זה אחם כותבים כתובה לאיש אחד ואח"כ תקומו (?) ותמנעו את אשתו ממנו".
אז אמרנו לו: "שקר אתה דובר. כי לא היתה כזאת". אז חקרנו את הדבר ונקף את
הכתובה מסלימאן אשר נתנה לנו רק אחרי עמל רב. ויאספו עלינו הישמעאלים ויקיפו
²⁸ עלינו צעקה גדולה, ויהי ההפסד אשר הגיענו גדול מאד. אז הלכנו אל קהלה
הרבנים ויאספו כל ראשיה והדינים ונגיש לפניהם את הכתובה ויחקרו לדעת מ' הוא
אשר עשה את הדבר הזה וכתב (את הכתובה), עד כי מצאנוה ויכלימוהו. והאיש
היה שוחט ²⁹ לצבור. ויאמרו עליו את השחיטה ויסנעוהו מבוא אל ביהכ"נ ויחרסוהו
לזמן סת. ולנו הגיע כל הכבוד והעזר הרוש מצד קהלת (הרבנים), ולא הצריכונו
לדבר גם דבר אחד. ובקרב כל זאת קראתנו רעה גם לנו וגם לסלימאן וילך לעדת

* כלומר—אינכם צריכים לשאל.

** ר' הערה 11 בנוסח הערבי.

הרבנים וגם התחיל לבקש להשלים עמו. ואחרי אשר השלמנו עמו נשבעה רבקה הנ"ל כי לא תשא איש מהם (אברהם ושלמה). או אמר שלמה: "אלה דברים במלים, כי אני לא אותר עליה" — ועתה חי יי! רחמו עלינו ורחמו על המקומות (2) והתבוננו למצבנו. ואנו יראים פן יצא הדבר מדינו. — ואל תשאלו, אחם בני הקהלה ברוכים תהיו, על מצבו הרע של ה"זקן" צדקה לרגלי חובותיו והצרות והמצוקות (אשר באו עליו). והנה הם — הוא (לאמר "הזקן" צדקה) או בנו אברהים — באים יחד עם השירה (אליכם). (ולכן) נשביעכם בה' שחשלתו תשובתכם (בנוגע אליהם), במהרה, כי אינם הפצים לנסע. ואנחנו נבוכים בעינינו, וכל זמן שישבו (...?) מהם (2). אחרי השלום הגמור לראשי הקהלה, ברוכים יהיו, יקיים על-יקר מעלהם השם אלהי אבותיכם יוסף עליכם וג' ועוד יקים עליכם מקרא שכתוב הקמון יהיה לאלף וג'. ואנחנו הננו נוסעים בבקר "הנחמה" (*). נכתב בתאריך יום ג', שנים עשר (2) (**), עשרים סיון. (המכתב) יגיע א"ה יתעלה אל אלקאהרה הבירה וימסר [ליד] "הזקן" אלרשיד (הישר) הארון (אחרון) בן סגיר והוא יקראנו לפני ראשי הקהל ובה' נשביעכם שלא חקלו בדבר מהכתוב בו, ושלוס. למקרא לקהל "בני-מקרא".

פרוש ר' יהונתן הכהן מלוניל למס' חולין.

מאת ש. אסף.

בבית הספרים הלאמי (ירושלים) שמור פרוש זה בכת"י עתיק, כתוב על נייר עב, בן קל"ב דפים. כתב היד הוא בתבנית שמינית, ובכל עמוד ועמוד י"ח או י"ט שורות. הוא חסר בראשו ובסופו וגם באמצעיתו. בראשו חסר רק דף אחד, בסופו שני דפים, ובאמצעיתו הוא חסר בשלשה מקומות. בסוף פרק א' חסרים שני דפים, דף אחד בבאור ההלכות שבראש פרק ב', וכחמש עשרה דפים חסרים בבאור ההלכות שבראש פרק אלו טרפות עד דף מ"ח.

פרושו של ר' יהונתן למס' חולין נדפס ע"פ כת"י מינכן ולת"י ירושלם, בפפד"ם בשנת תרל"א בשם "עבודת הלוי". כתבי-היד שלפנינו מתאים בגרסאותיו עם הכת"י הירושלמי שהיה לעיני המו"ל, אך נבדל ממנו בקצת מקומות. עוד כת"י אחד מפרוש ר' יהונתן לחולין ולסדר מועד שמור בידי הרב רש"א וורטהיימר (ירושלם). על שאר כתבי-היד מפרוש ר' יהונתן למסכת שונות עי' ב"קונטרס המפרש השלם" לפרופסור א. פרייטמן (1). על פירושו של ר' יהונתן דבר בארוכה ר' חיים מיכל בספרו אור החיים עמ' 472, והוא מציין גם את המקומות בספרי המחברים הראשונים שבהם מובאים פרושו של ר' יהונתן. מה שנוגע למס' חולין יש להוסיף שגם בארזות חיים חלק ב' מובאים דברי ר' יהונתן בכמה מקומות, עי' עמ' 394, 308, 384, 385, 386, 380, 406.

(*) ר' הערה 26 בנוסח הערבי. (**) ר' הערה 27 בנוסח הערבי.

(1) על רשימות הפרוש. פרייטמן יש להוסיף את פרוש ר' יהונתן לחולין. וכן גם למס' ערובין שנדפס כמה פעמים ע"פ הרי"ף.

ס' אמרי נואש לר' שלמה דאפירה

מאת אריה מייבר.

בין כתבי היד הנמצאים בבית"ס ישנם אחרים שיש להם גם ערך ביבליוגרפי ומדעי. אחד מהם הוא הס' אמרי נואש לר' שלמה דאפירה, הס' הוא מלון של חרוזים בשלשה חלקים והכ"י שלפנינו מכיל רק את שני החלקים הראשונים. ר"ש היה איש אומלל בחיים, נע ונד בארץ וגם אחרי מותו מולו גרם שכותבי דברי הימים והביבליוגרפים לא החשיבוהו. גרין מזכירו רק בדרך אגב, באיוו הערה מתחת לקו וגם זה רק לתת לו את השם „שירון לשירה“ Dichterling, ולאמר שמליצותיו הן נפוחות (ר"י בגרמנית חלק ח' צד 421). למשפט הזה מסכים גם החכם רמשי"ש ברשימת כתבי היד העבריים בברלין מספר 57 צד 87.

בראש הס' אמרי נואש באה הקדמה ארוכה וגם שיר גדול, וכאשר עברתי עליהם מצאתי שהחכמים הנזכרים עשו עול להמחבר, ר"ש דאפירה כתב במנגון ומנו ובמנגון זה הצטיין ועלה על כל בני דורו, בשירו זה ישנם בסוים נפלאים העולים בשוננם ובקצורם גם על בסווי משוררים וסופרים בני עמים אחרים; „בלי חרון ורון“ עולה בלי ספק על הבטוי הרומי הידוע sine ira et studio שנעשה לפחגם כללי וחפשתי בין החוקרים החדשים אם אמצא חבר לדברי, והנה ראיתי שהרב ר' חיים ברורי כתב חוברת בשם „ר' שלמה דאפירה“. בחוקר זה קם עוד לפני שלשים שנה — החוברת נדפסה בברלין בשנת ה'תנ"ג — נואל לר"ש דאפירה, והוא מראה שם שגרין כתב את משפטו על המשורר הזה עפ"י השמועה או בלי הבנת, ולחזוק דעתו הוא מעביר לפנינו דוגמאות מסכתבי, שירי ומליצות ר"ש דאפירה. אמנם לשוא חפשתי שם אחרי השיר הכתוב בראש ס' אמרי נואש אף שהיה הס' הזה בידו כי הוא מביא, מלבד הקטע המובא בספרו של רמשי"ש, עוד קטע אחר מהחקרמה ובכל זאת עבר על השיר הגדול בשתיקה ולא העתיק לא מניה ולא מקצתיה. כנראה יהיה גורל הס' אמרי נואש כגורל כל הספרים ממין זה. כי מלבד הס' יד חרוזים סר"ג חפין, שאביו ר"ם חפין בעל מלאכת מחשבת, הדפיסו בשנת תס' כדי לחקים שם לבנו שמת ברמי ימיו, לא ימצאו מדפיסים וקונים על ספרים כאלה, ולכן החובה מוטלת להציל לפחות את החלק הספרותי משני העכברים, מעש ומכליון.

מהשורות האחרות שהעתיק רמשי"ש ורמ"ב מכתב היד הברליני יוצא שכתב היד שלנו הוא יותר מדויק.

מרים שאני מתחיל להעתיק את כל ההקדמה עם השיר, עלי להעיר על איוו שניאות שמצאתי בחוברת „ר' שלמה דאפירה“ בפרטים הנוגעים לחיי החכם הנ"ל. בעמוד 8 הערה 1 הוא מעתיק את מכתב ר"ש דאפירה אל ר"ם אלגואדיש ובו מספר שזה האחרון נדמן לפונדק אחד עם יקר טפסירנו. — הוא אלופי וכרובי דון בנבנשתי, לכיא העומד לפני מלכים ובמקום גדולים. הרב ר"ח ברורי חושב שכונחו אל וכות

טרטושא. אך הדבר הזה הוא אי אפשר, הן הוא בעצמו כתב בעמ' 10 הערה 1 שדון בנבנשתי סח בשנת קע"ב ור"ש דאפירה כתב עליו קינה ושגם בה נזכרה השנה הזאת וויכוח טרטושא היה בשנת קע"ג, שנה אחרי פטירת הספסר בנבנשתי. בהערה 2 באותו עמוד כותב רח"ב שאת ר"ם אלגואדיש הכיר המשוורר לדעתו יען כי נר אתו במדינה או בעיר אחת ושכח מה שכתב בהערה הקודמת שר"ם דרש בשלומי של ר"ש פעמים ושלש ע"י עובדי ארץ ור"ש מרוב ענותנותו לא רצה לחת אמן לדבריהם רק אחרי זמן מה כשהשר דון בנבנשתי מסר לו פקודת שלום מר"ם האמן. כל זה א"א אם היו גרים בעיר אחת! בעמ' 87 בהערה 25 מגביל רח"ב את זמן אחד ממכתבי ר"ש דאפירה וכותב: ואולם עכ"פ לא נכתב המכתב אחר שנת 1405, כי נזכר בו „סלך הגנים אשר באויניון" ומשם נרשו בשנה ההיא את האספיקור האחרון, את בנדיקט השמיני. בנדיקט השמיני מאן דכר שמה? האספיקור השיוסטי, או הפלנאי, היה בנדיקט הי"ג וגם הוא לא נרש לפני 1425 כמבואר בספרי דברי הימים הכלליים ובדברי ימי האספיקורים.

פתיחת ספר אמרי נואש.

אמר שלמה בן משלם דאפוארת ולח"ה אם שלמים וכן רבים⁽¹⁾ אשר אתנו ואשר היו מלפנים שרים אחר נוגנים⁽²⁾ כמתאוננים. על השנות השתנות זמנים, ועל הכל הרחיבו פה האריכו לשונם, חוד חידות ומשול משלים⁽³⁾ כלם כאחד עונים, להרבות דאבונים ולהוסיף עצבונים, בהמשך זמן חקופות הימים והשנים, פרידת חסרת עדת האוהבים הנאמנים, ועויבת המעונים ונשישת המכונים, אך זה חלי⁽⁴⁾ ברד ישוב לשכים בעיניהם ובצדיהם צנינים⁽⁵⁾.

אולם חי אני⁽⁶⁾ הנה בשמים עדי וסודי⁽⁷⁾, כי לא כן אנכי עמדי⁽⁸⁾ בקום⁽⁹⁾ שאון המון סאון נדודי, וילך הלך וקרב⁽¹⁰⁾ ויבא אצל עמדי⁽¹¹⁾ ותשאני רוח עועים יתר שאת מחוץ לאהל מועדי, וצבא סיודעי ושועי ואחי ורעי נדרו ממני ואני נשארתי לבדי⁽¹²⁾, לא בכל זמן נתקו זמתי, לא אבדו עשתונותי, כי אמרתי אולי בעל⁽¹³⁾ המוצאות תוצאות חיים ובינות לגלגלי מאפלי התמורות יהי מאורות, ובקרב הפרוד חבור, ובתוך הפזור⁽¹⁴⁾ צבור, ובין הסגור והגוד סגור והנחה וסרנוע יש נגרש נירש⁽¹⁵⁾ נואש מסוב בודד גודד מסקמו ובארץ נכריה בשנותו את מעטו⁽¹⁶⁾ יהי אלהיו עמו⁽¹⁷⁾ וינן שמו⁽¹⁸⁾.

(1) נחום א' י"ב. (2) תהלים פ"ח כ"ה. (3) יחזק' י"ז ב'. (4) ירמיה י' י"ט. (5) במדבר י"ג כ"ה. (6) במדבר י"ד כ"ה. (7) איוב ס"ז י"ט. (8) איוב פ' ל"ה. (9) רמשיש ורחיב במקום שאין לו שום ביאור. (10) שמואל ב' י"ח כ"ה. (11) דניאל ח' י"ז. (12) דניאל י' ח'. (13) בתוך אצל רמשיש ורחיב. (14) אצל רמשיש הפיזור והיא פעוט סופר. (15) העיקר כגירסת רח"ב: יש גורש נואש. (16) תהלים ל"ד א'. (17) עזרא א' ג'. (18) תהלים ע"ב י"ז.

כמוני אני עני¹⁹) אשר קורותי נרשנוי מהתלונן בצל קורותי ומהסתפח בנחלת אבותי והומן מחשב להרע, הרחיק ממני אהב וריע, אף גם זאת לא נחלה²⁰) נפשי בי ותייתי בעיניו כסתעתע²¹). אבל השיב ידי מבלע²²). ועם היות חליפותי אדר יקרי הפשימו ונשאו את רדידי²³). הלבשיני בגדי חופש עסדי²⁴) ואם חדלו קרובי אלופי ופידועי, אנה לידי בארץ נוד אדירי כל חפצי במ²⁵) מליצי ריעי²⁶). חברים לקולי מקשיבים²⁷). ועמי התנו אחבים, אחים גם יחד שהם הרחיבוני, ואהבת חסד אהבוני, ועל כל הטובה אשר נמלני אלוה עושני, נתנני לחסד ולרחמים בעיני מבחר החכמים נגיד השלטים דבר אחד לדור העומד לנס עמים, הכרוב חסוכך באברת חסידותו, על עם מרעיתו נושא לפניהם צנת בינת הישרתו, לחת להם אחרית ותקוה כיד אלהיו הטובה עליו הוא השר והמפשר המעולה החכם המופלא דון בנבנשת יגדל כבודו בן²⁸) כבוד ישיש עטרת זקנים החכם דון שלמה ג"ע בן לביא הוא אספני אל ביתו בחמלת ה' עלי, הוא השלים חוקי במלאת שפקי ועטני מעיל צדקה והסיר שקי ויקם על נדיבות לחשוב מחשבות. לשובב נתיבות להמציא לפני מעלות טובות ויבחר בי לחת לי יד ושם עם שתילי החמדה נטעי נעטני התחלה הסה צנתרות הזהב החן והכבוד צאצאי מעיו יוקין בארץ שרשם²⁹) יעשה פרי למעצה³⁰) להרגילם ולחנכם ולהדריכם על פי דרכם דרך ישרה קרא מקרא ולהעניק ולהניף מעט דבש וחלב תחת לשונם³¹) למען דעת למשוך בשבט סופר להעלות על ספר אמרי שפר.

וכמו שחייב טבע שלמותו האמתי והכולל להשפיע שפע, וחזו דעת מגיד משרים להעתיק בחכמות האמטיות כמה ספרים מיחר הלשונות אל לשון העברים להבין ולהשכיל לטובים ולישרים דעות נכונות ומשפטים נכבדים ונברים, עוד כן חייבה חכמתו הרחבה מני ים ורוח מבינתו גדולה וחזק להוריד מרומי השגחתו כמה שהוא נקל הערך שפל המעלה נקל התועלת אחרי שנמשך ממנו קורת רוח למתלמדים המתחילים להתדרג³²) במדרגת מלאכת השיר, ויצו עליו³³) הכון והכן אל ילדיו מעשה ידיו מסלול ודרך בשירה ובזמירה ובשפה ברורה לחבר להם מאמר מציב גבולים למצא דברי חפץ ואמרי נעם בהלצת השלמות חשמות והפעלים והמילים ובשירים שקולים ועלה עליהם המאמר אל שלשה חלקים או גבולים, הראשון בוכרון חרוזים רבים בכל חנועה מחמשת התנועות בכל אות ואות והנרצה בחרוזים כבר התפרסם לפי הנוראת הנדר ראשונה יסעו למען תהם חוד והרר לבעל הלשון ההלציי והשיריי וחיותם הכרחיים אל השיר השקול. ה"ב בוכרון מלים משותפים רבים וכבר יודע סגדרם חיותם אחרי המבטא מתחלפי המובן, ושניים יסעו למען תהם חוד והרר לכלל הלשון ההלציי

(19) אצל רמשיש ורחיב אני. (20) אולי צ"ל בחלה. ראה בגוף השיר שורה י"ג.

(21) בראשית. כיו י"ב. (22) איכה ב' ח'. (23) ש"ה ח' ד'. (24) איוב כ"ט כ'. (25) תהלים פ"ז ג'.

(26) איוב פ"ז כ'. (27) ש"ה ח' י"ג. (28) לפני רח"ב היתה גירסה מופעת ולכן העמיד פה סימן

התימה. (29) איוב י"ד ח'. (30) ישעיה ל"ז ל"א. (31) שיר ד' י"א. (32) בנין חדש ורחיב חרגישן

בסימן התימה. (33) אולי יש פה ר' מיוחדת.

והשיריי להיות תועלתם לבד על צד חיות טוב ולא בהכרח. ה"ג בזכרון מלים נדרפים
אם רדיפה אמיתית או בלתי אמיתית והם בכללם מתדמים ההוראה או קרוב מתדמים
והמבטא מתחלף. וראוי היה להקדים זכרם בכללות הכרחיות שמושם בכל לשונות
ההלצה והשיר וכל מה דובר ומדבר בלשון עם ועם, אמנם לקלות המצא למבקשיהם
והיותם דרושים לכל הפציהם ובנקלה כל בעל דברים יגש אליהם⁽⁸⁴⁾ לאחרונה יסעו
לדגליהם⁽⁸⁵⁾. ואעש כן כאשר צויתי בלב שלם ובנפש נכונה, ואף כי בלבי אין חכמה
ואין תבונה הפעל הזה אין נכון וחכם יחשב דרכו ויטה יד מחשבתו בחין ערכו ואינו
נגדר בגדר דעת ומוטה ויהי מה אין בזה רק יגיעת החפוש ועמל קבוצ המלים מזה
ומזה הם כתובים⁽⁸⁶⁾ ומפה ומפה נזכרים ונעשים. ומי לא ידע בכל אלה אין גם אחד
איש בער לא ידע וכסיל לא יבין את זאת⁽⁸⁷⁾ ולא נופל אנכי מהם⁽⁸⁸⁾ ועוד כי מצות
השר אדוני עלי חובה גמורה חמורה, לא אוכל כפרה. לא ראיתי להאריך לזכור שמות
העצם והמקום איש על ידו אלה⁽⁸⁹⁾ מעט מהרבה להעיר הקורא והרוצה להוסיף
יוסף כהם אלף פעמים. גם לא זכרתי מהמלים הנמצאים בתלמוד להעמידם על מכונם
בכל אחד מהחלקים הנ"ז כי אם מה שהעלתה מצודת מחשבותי מהם בחלחלת העיון
כי רובם נעדרי הערכות והצחות במליצה והשיר כאמרם. לשון תורה לחור ולשון חכמים
לחור⁽⁹⁰⁾. והמכה העצמית להעדר בקיאותי בהם כי עצור עצרני חסרונני וקוצר השנתי
גדר בעדי לבלתי אחוז בהם ידיעתי. ועם שלש אלה החלקים המלמד את נערי בני
ישראל לדבר צחות כתוב חזון ובאר על הלוחות עם היות שלא הובא בכל חלק כל
מה שיאות בו לשלמות הכולל כי כלם קשי ההאחז בגדר ההקפה והכלל אבל מה
שנזכר הוא רובא דמנכר יספיק מחסור הסתאום וישראל רצון המשתוקקים וישבור
צמא המבקשים וגם במה שהובא יהיה סותר יתר מאד יורה על גריעות המאסף
ובפרט בחלק החריים להיות נגלים ומפורסמים ולא יוכלו להחלם מעיני כל מושך
בשבת סופר. אולם את הנערים יודעתי ההולכים לאט אוהבי לנום על ערש העצלות
שכחי החריצות וההשתדלות, אולי אוכל להעירם מחרמם העצלות ומשנת היאוש
וההתרשלות עד שדברי אלה קורא אני אליהם אמרי נואש וכבר דברו בכל אלה
המליצים הקדומים אבל דבור קצר במעט היותו נעדר התועלת הנכסף לאשר חובר
בהם זה המאמר, ואני הנני הרחבתי הדבור בהם ויגיעתי לקושש קש הבלי מליהם,
כי כן צויתי ממעם האדון אדוני הנשא מעלתו והנא מפיו יצא אצלי דברת אלהים,
וגם כי בחנתי כונתו בכל זה בעבור הזכיר שמי בסוד ישרים בראותם אשר מלא ידי
לכתן לו ובעבותות אהבה משכני ואחריו כל אדם ימשוך.

ויען היות אלה הג' חלקים הנזכרים כחמר למלאכת המליצות והשירים והיה
מדרך החמר שלא ימצא רק מצורה; הסמכתי לחבר עמחם אם יספיק לי הוסף והפנאי

(34) שמות כ"ד י"ד. (35) במדבר כ' ל"א. (36) שמות ל"ב ט"ז. (37) תהלים צ"ב ז.

(38) איוב י"ב ג'. (39) אולי צ"ל אל. (40) ערוכין ט"ז.

לא ימאן חלק רביעי יהיה כצורה מעטרת עצמות החלקים האלה, והוא בנתינת שרשים ויסודות בדרכי אופני שמושי שרשי הלשון בהלצה והשיר אחרי הודיעי גדרם ורשמם ואנלה חקים ומשפטים צדיקים ביסוד החרים כי יש בהם להקל ולהחמיר ואחן מאוני צדק ומשקל ביד כל נביא כל חוזה ושר בשירים ואודיע את מספר מספר המשקלים ונס בהם יש צד להחמיר או להקל ואשחרל להראות ולהורות שפוני טמוני חתיחסות ההשאלות הנערבות הראויות לתת בכל דבור ודבור על אפניו בכל משלי המליצות והחידות וכל זה לפי מה שנמצא בדברי ספרי חכמי קדם אשר דברו בזה ולפי מה שנמשך מנהג המשוררים הקדמונים בעלי הלשון בשיריהם ובמליצותיהם ועם כל זה יציב לו יד ושם כל הרוצה ליטול את השם חוד חידה ומשול משל ויוציא כלי למעשהו מעשה חרש חכם ובלעדי זה לא ימצא הערבות הראויה בלשון החלצי, אלא על צד הקרי והתורמן וזה לא תהיה תמיד ולא מאד, וכי ידעתי כי יד ה' עשה זאת באמצעות הגלות והשפלות ומתוך אפיסת הכח ודלי דלות מצאתי און לי ואילות אקום להודות לאל ההודאות אשר הביאני במבואות התלאות ומהם הצמיח למכאוב ההפכה והסבוכה ארוכה ורפואה ובצל ידו ההבאני במחבואי השואות ובטראות צבאות המוצאות הצובאות הראני נפלאות ונוראות בתתו צרי לצירי ואירי מחמת קניני נדודי ומשאון ים מלמולי המציא מנוח לכף רגלי אשר ייטיב לי ועל זה הרימותי קולי ואשא משלי :

(מסבות מכניות יבוא גוף השיר בחוברת הבאה).

לתולדות היהודים במרוקו.

מאת אריה מויבר.

יהודי מרוקו שייכים אל החלק המעונה והסובל ביותר של העם היהודי. מאות בשנים היו היו נתונים בירי מושלים אכזרים ועריצים שדכאו אותם עד עפר. רכושם וחיהם היו להפקר גמור. גזרות מגורות שונות היו מתחדשות לבקרים. הצרות האחרונות השכיחום את הצרות הראשונות ולא העלון על ספר. הרדיפות היו תמידיות ואם היו באים לכותבם לא היו מספיקים. מי ירשום בכל יום את זריחת השמש ושקיעתה. אך אם לפעמים לא יצאה איוו גזרה לפעל. שמוה על "נס" ורשמות, כי לא בכל יומא מתרחיש ניסא. ע"פ רוב רשמו מקרים כאלה לא בספר מיוחד, כי אם על גליון איוה ספר. ערך רשימות כאלה הוא גדול מאד. כי מועטים הם המקרים לדברי ימי יחדי מרוקו. והנה נמצא ברשותי חלק אחד משו"ת מהר"ם שגדפס בויניציאה בשנת ת"ו (עבר עתה לרשות בית הספרים של האוניברסיטה) ובחלק החדושים על ס' קדושין דף ס"א נמצאות שתי רשימות מ' חביב טולידאנו המספרות מה שקרה לעדתו בשנת ה'מ"א ותנ"ב. ר' חביב נולד בשנת ת"ח ומת בשנת תע"ו וישב בעיר מכנאס (ע"י נר המערב עמ' 145 ועמ' 147).

שנת אס"ת.

חסדי ד' אזכיר על נמוליו וחסדיו ורחמיו המרובים על עמו י"ש לחיות לי לזכרון
 לי ולזרעי שנת חורת אס"ת [היתה בפיו] בליל ששי חשעה ימים לחדש סר חשוון
 בשעה שניה של הלילה, אחר שהיינו כולנו ישנים על משכבותינו, גזר המלך יר"ה
 להוציא מחוץ לעיר אנשים ונשים וסוף על אודות שכעס על חצר חרב אחת מרוקמת
 באבנים טובות ומרגליות שנגנבה לו מבי[תו], ויצאנו מחוץ לעיר אנשים ונשים וסוף,
 ומהם ילדים שהיה להם כמו יום או יומים שנימולו, ולא ידו[עו] היתה הגזירה וכל
 ישראל היו בעונות שטוחים ע"פ השדה כולם קוראים ומיידים שמו, שמע יש' כי
 עליך הורגנו כל [היום], כי היו חושבים שח"ו הייתה כוונתו לשום גזירה חלילה. והניחו
 נכסיהם וכל אשר להם בבתיהם מונח. וכל הלילה [קראו] סליחות ותחנונים עד הבוקר
 אור, ושלח המלך יר"ה לשר אחד משריו שילך וישלח לכל אחד לביתו מבני ישראל
 [וה...]. בגזירת המלך יר"ה יום שיש, והוציא הקב"ה אפילתנו לאורה ולא נגנב לשום
 אחר מישראל שום דבר כי הם... והחצירות כאשר המה בממוניהם ונכסיהם, וכשם
 שהקב"ה האיר אפילתינו ומבוכתינו והוציא לעמו ישראל לאורה תמיד יאיר אפילתנו
 ויוציאנו מאפילת לאורה תמיד, ובפרט מואת האפילה שאנו בה היום על החצר הנ"ל.
 [ומפני] שזה הספר היה אצלי באותה [כנ!]. הלילה כתבתי בו זה הנס, כה דברי
 עבדא דרחמנא ועירא דדרבנן חביב מולידאנו ס"ט.

ב.

חסדי ד' אזכיר תהלות ד' כעל כל אשר גמלנו ה' ורב טוב לבית יש' אשר גמל
 ברחמיו וברוב חסדיו, יום ו' ערב ר"ח שבט סמוך לקבלת שבת קודש משנת תבנ"ה
 ליצירה, שלח המלך יר"ה עם סופר אחד מהסופרים שלו וכה דיבר, שהאומה הישראלית
 יסירו דתם ואם לאו ח"ו להשמיר להרוג ולאבר. וכשמענו נפלנו על פנינו וגעו כל
 הקהל בבכיה רבה ונשארנו כל הלילה ליל שבת קודש בוכים ומספידים, וכן למחר
 יום שבת קודש נשארנו בוכים כל היום, ורעדו אחותנו וארכובותינו דא לדא נקשן ויום
 שב"ק [שבת] משוש לבנו נהפך לאבל מחולינו, וקרינו ויעבור בכל בתי כנסיות, והתפילה
 בחפזון בבכי תמרורים עד עבור עת תפילת המנחה, ובא אלינו מבושר מבית הנשים
 של בית המלך יר"ה כי כבר חילו הנשים לאדונינו המלך ומחל על הגזירה, ועכ"ו
 לא נח ליבנו מעצבנו כל היום וכל הלילה של סוצאי ישבת ולבוקר אור הלכו ראשי
 הקהל לבורני המלך יר"ה והוליכו בידם מנחה, והמלך יר"ה לא פנה אליהם בכל
 לבו, ונשארו הקהל נבוכים פה העיר כלם בבתי כנסיות קוראים סליחות ותחנונים
 בבכיה רבה גועים, והיום ההוא היה יום צרה. לא תקום פעמים יותר, ויותר משה
 שעבר ולעת המנחה נענינו ופנה המלך יר"ה אליהם ומחל להם ונעשה לאומה הישראלית נס
 עצום שקול כנס מרדכי ואסתר והאל ית' האיר אפילתינו. כן יעשה עמנו תמיד נפים ונפלאות.
 ויראה בענייני וירחמנו ברחמיו המרובים כה דברי הצעיר בעבדי ד' חביב מולידאנו.

כתבים מאת משה מנדלסון ובני דורו.

מאת שמחה אסף.

מר י. ל. גולדברג נרב בשנה שעברה לבית הספרים הלאומי צרור של כתבים שונים שמוצאם סמחציתה הראשונה של המאה הששית לאלף זה. כתבים אלה באו לידי מעובדו של החכם רש"י פין, ולידי פין באו מאוצר ספרי המדקדק הגדול ר' שלמה דובנא¹, שהיה קרוב בשעתו למנדלסון ולקח חלק בחבור ה"באור" לתורה. בין הכתבים האלה אנו מוצאים:

(א) שני מכתבים מאת הגאון ר' רפאל הכהן ז"ל אבר"ק אה"י, האחד נכתב להרב ר' אהרן סג"ל² אבר"ק האוניפור (קורלנר), והוא חתום גם בחותמו של ר' רפאל, והשני נשלח להקצין ר' ירמיה בברלין.

(ב) העתקה מן הכרוז שהוכרוז על החסידים בק"ק ווילנא ביום ש"ק כ' מנחם אב תקס"א וכן המכתב שנשלח מווילנא לשאר הקהלות בחתימת הדיינים, הראשים והפרנסים, האב"ד ר' שמואל והגר"א ז"ל. מכתב זה (בלי הכרוז) נדפס עתה ע"י הפרופ. ר"ש דובנוב ב"הדביר" ספר א' עמ' 287-9, אך נפלו בו שגיאות רבות המסרטות את הכונה ונחסרו ממנו שורות שלמות, ואת כל זה יש לתקן ע"פ ההעתקה שלפנינו. העתקה זו נעשתה סמוך לזמן המאורע, בשנת תקס"א או תקס"ב, כי בסופה כתוב בכתב ידו של ר"ש דובנא³: „החתומים מוטעים בהעתק שבא לבראד והעתקתם [מחדש] בוויילנא יום ה' בהר י"ג אייר תקס"ג. ואמנם יש שנים רבים מאד בשמות החתומים. בהעתקה שפרסם דובנוב חסרה, למשל, חתימתו של הגאון ר' זלמן אחי הגאון ר' חיים מוולוז'ין. בחור דיינים חתומים רק חמשה אנשים, אך בהעתקה ר"ש דובנא חתומים: הקטן ישראל בהגאון מ"ה שמואל אב"ד קלויזין דק"ק ווילנא; דוב בער בלא"א מוהר"ש זלח"ה; יהודה ליב בסו"ה צבי הירש שפירא זלח"ה; אלחנן בלא"א מו"ה⁴; גרשון בתרביני מוהר"ץ זלח"ה; דוד י' ליב בס' אורי ז"ל; יעקב בס' ואב וואלף יצ"ו; משה בא"א מוהר"ר אהרן סג"ל.

(ג) מכתב מר' משה ישראל בס' אליעזר מק"ק וילנא לר' צבי בק"ק שעלישט. הכותב מודיע לר' צבי ש"קודם ר"ה העבר שלח הרב החסיד דקהלתנו (הוא הגר"א ז"ל) אחד מאנשיו הנאמנים לפיסני ולבקש ממני מחילה על מה שעשה נגדי, והשיבותי לשלוח הנ"ל כמה פעמים בדברי קנטורין... ואח"כ שלח אלי הרבני מ' דוד מ"צ

(1) חלק חשוב מכתביהיד היקרים של ר"ש דובנא עברו לפין ונמכרו אח"כ לפרוידלנר, שאסף אוצר ספרים גדול, כשלשים אלף, וגדבו למוזיאון האוניאטי בפטרבורג.

(2) ע' עליו בספרו של ח' לוי אובצינסקי תולדות ישיבת היהודים בקורלאנד עמ' 73-74.

(3) ע' גם קריה נאמנה לרש"י פין עמ' 139.

(4) שם האב חסר בהעתקה. כנראה קשתה יאתו על הר"ש דובנא.

דקלחננו⁵ כנ"ל. וכתבתי לו אגרת. ובחוק הדברים כתבתי לו בזה"ל: הנה ידוע ומפורסם מגדל העלבון והבזיון ועונת הדין הנעשה לי ע"י ושפיכות דמי ודם זרעיותי כמים המוגרים ארצה על לא חסם בכפי, והוא מעוות לא יוכל לתקן עם כל אלי נביות בעולם, אך בואת נאות לי ועדיין יש מקוה לישראל, דהיינו, לחכריו בכל בתי כנסיות וב"ם ביה"כ קודם כ"ג (כל גרר) ולהחזיר כל החרמות כנ"ל. ואמר השליח הנ"ל, להרב החסיד כדברים האלה והשיב הרב הנ"ל לשליח הנ"ל שהוא בעצמו יעמוד עם מנין קודם כ"ג ויחזיר כנ"ל ושלח לי אתרונו יפה ומתורר מאד ואהי' כמחריש וד"ל. והרבה מאנשי קהלנו יודעים מזה ויש להם נחת מזה, ויש מהם שאינו נוח להם, בפרט אנשי הירושלים אשר היטב הרבה להם, ויחתרו האנשים להשיב הדבר אל ההכחשה ולהכזיבו ולא יכולו, כי כבר נתפרסם הדבר וגורע צערם לרבים, וא"א להעלות על הכתב כל פרטי הדברים, והחכם כ"ב עיניו בראשו שלא להניח האגרת הזאת ח"ו ביד המתנגדים המלשינים וד"ל...⁶.

ד) קונטרס בן ארבעה דפים הכולל הערות שהעיר הגאון רצ"ה לזין אבר"ק ברלין על באורו של מגדלסון לסי' שמות, ביתור על בנין המשכן וכליו. הערות אלה, הכתובות בעצם ידו של הרב ו"ל, חשובות מאד, ועל קצתן רשם מגדלסון בכתב ידו תשובות וצינונים שונים, בצד הנליונות וביני שישי.

ה) העתקה משני סכתבים שנשלחו למגדלסון, אולם לא אדע מי הוא כותב הסכתבים, כי אין שמו חתום בההעתיקה. תכנם הוא ויכוח עם איש מחזיק בדעת החכם הצרפתי וואלטיר וכופר בהשארות הנפש. הכותב מציע השקפותיו בענין זה ושואל לדעת מגדלסון.

ו) סכתב כתוב אשכנזית מאת מגדלסון אל ה' דאסדורף, מנהל הביבליותיקה בברודן, מיום 16 אוגוסט 1779.

ז) סכתב שכתב ר' צבי הירש ברעסלוי ב"ג כסלו תק"ל למגדלסון בשם פרנסי אלמוגא והמבורג.

ח) חליפת סכתבים בין מגדלסון ובין הרב צבי הירש, נאמן דק"ק ברלין, בעסק שותפות אחת שנתפרדה והשותפין באו לדין לפני דיינים שברדו להם. ר' הירש זה הוא, כנראה, ר' צבי הירש ב"ר אריה ליב ליפשיץ שהיה סופר ונאמן הקהלה בברלין משנת תצ"ז עד שנת תקל"ב⁷, והיה גם תלמיד חכם יודע פרק בדיני מסונות, כדרך סופרי השטרות וסופרי הקהל שבאותו זמן. בינו ובין מגדלסון

(5) ר' דוד זה נשלח ע"י קהל ווילנא לשאר הקהלות הראשיות שכליפא, כדי לעוררן לצאת כנגד החסידים, ע"י הדביר עמ' 298.

(6) כירוע התחילו אז החסידים להפיץ שמועות שהגאון סתחרט על שיצא להלחם כנגדם, אולם בסכתב שכתב הגאון בשנת תקנ"ז הוא מכחיש את הדבר, וע"י "הדביר" שם עמ' 302.

(7) ע' עליו א. לגרסאז, תולדות אנשי השם ועולתם בברלין עמ' 55—57.

היו יחסי אהבה וידידות, וגם במכתבים אלה אנו רואים את הכבוד וההבנה שהם רוחשים זה לזה. מכתבים אלה מענינים מאד מבחינה ידועה ולכן אני נותנם בזה בשלמות לפני הקוראים.

א.

בערלין כ"ה שבת קכ"ה לפ"ק

בע"ה

שלום לכבוד אוהבי אלופי כבודי ומרים ראשי, השלם הספורסם, הגדול בכל מדע ונעים בכל מוסר ודרך ארץ, ראשית חכמתו יראת ה' ודעת תורתו ומצוותיו ומשפטיו, הנודע בשם מוה"ר משה דעסא נר"ו.

על אודות אשר שאלוני מיקרי העיר אחסול תורה לאסור⁸: מה נעשה בדיון ראובן ושמעון שבאו לפנינו, שבררנו לדיון צדק ביניהם ע"פ קומפראמיס, שכתוב בו קנין וקנס על כל צד מהם שימרה את דברנו היוצא מאתנו ביניהם למשפט וספרו לנו היקרים הנ"ל את כל המאורע, אשר לי אין צורך לחזור עליהם, הנה לפני מר ידידי הנה כל דבר הנוגע לנדון אשר הדיונים הנוכחים כבר גמרו ואמר בין הצדדים, והצדדים הודו להם על אמתות דבריהם, וכבר קיים וקובל מהצדדים מה שהודו בפני הדיונים בזה, והדיונים נשאו ונתנו ביד ברצוי הצדדים לעשות חלוקה ביניהם על דעת שהיו שניהם שותפים עד עתה במו"מ שלהם שהתנהג פה, ע"פ השטרות אשר התקשרו בו, ואשר הכנים לזה כל אחד מהצדדים מתחלה כל אשר לו, ומה להם ברבר ראובן הקס היום לבטל דברי ומעשי עצמו, לאמר כל מה שעשו ידי ואשר דבר פי אליכם הדיונים לא ה' אלא לפניכם, ומחמת אונס מסון להציל את הסך שהשגתי; וראי דברי חרטה הם ואין להם מקום שאין אונסו מבורר ואין מעם לפחדו, גם לא מסר מודעא, ועוד שהשטרות מסייעים לשמעון, גם מתחלה הביא כל אחד מעותיו והמילו מעות שניהם לקופה והתחילו לשאת ולתת יחד שניהם בעסק השיתוף, כלום חסר עוד מעשה אשר יקיים ויחזק השותפות ביניהם ע"פ התורה לכל המר"ם הנמשך מתחלה הזאת? ואף שער הנה לא הקימו ביניהם שטר כאשר קבלו עליהם, ולא קראו להמר"ם שם השותפות אשר יחדו לו, לא בשביל כך מחל שמעון לראובן כל השותפות ולא מטעמים [אלה] יוכל ראובן לחלוק לנפשו קודם כלום זמן השותפות בעל כרחו של שמעון, ובסתר שלא מדעתו, שהרי לא הודיע דבר מבטול השותפות עד כה. ודי בזה להג הרבה.

אמנם על ריבם השני שביניהם, באסור ראובן לשמעון לא השתתפתי עמך מעולם על אשר הרוחת במשך ימי השותפות בארץ מרחק, מתחלה מיניעך, ואח"כ גם במעותיך לרוב, אשר לא התערבו בהן ממעות השותפות; הנה בהיות שראובן עומד וצוות הרברים האלה לפני הדיונים מתחלה ועד סוף, וגם בחלוקה הנו' שנעשתה ע"פ הדיונים, חותנה שלא תהיה החלוקה הזאת גמר הדברים שביניהם וסיומם, ושידונו עוד

(8) השואלים הציעו שאלתם בכתב, וגם מנדלסון דבר עם הרב בענין זה. והרב משיב לו בזה על דבריו (ע' להלן בהערות הרב על מכתבו של מ. הערה ב').

על ריבם האחרון הזה; אומר אני כי על שמעון לברר בברור נמור שהשתתף ראובן עמו בקנין המקיים שותפות כזאת על עסקו זה, כי אף שהוא מברר לו שכל מה שעשה שם, וגם הליכתו מתחלה לשם, לא היתה אלא מדעת ובהסכמת ראובן, וראובן עזרהו בעצה ובהשתדלות וגם לפעמים במעות סך רב לצורך עסקו זה; לא בשביל כך נכנס עמו לשותפות על עסק זה הן לריוח הן להפסד, דמצי ראובן לטיטען המוכנות שעשיתי לך בזה היו לאהבתי אותך, אך עצמי ושוחפי אתה במו"ם אחר, ולחקות שכר פרוויזיאן רב שאשיג מסך מן העושר אשר יציל אלקים לך מן העסק הזה, ואמרתיו בלבי בודאי הגמלני טובה כפולה ומכופלת בעתיד נגד הטוב ההוא אשר הסכמתי לרצוני, כי תלך אתה לנפשך ולא תסייע בכאן במו"ם השותפות כמושל עליך, [וזהו ס'] פי"ו) שמעון אין הדיינים שומעים שימעון לומר: ע"פ קנין כך וכך שעשינו בינינו הוקם והתקיים בינינו השיתוף על העסק אשר עשיתי שם, רק אין דבר שיקיים את השיתוף הנו' ביניהם, כי אם הקנין הראשון אשר עשו בשטרותיהם הנו' שהתנו שם שחתחיל השותפות ביניהם על מו"ם שלהם מעכשיו, אחר שיכניס כל א' מהם כל אשר לו תוך השותפות ואין בכלל חיבות אלה ומובן שלהם עסק והמשא¹⁰) והמחן הירדע להם בימי התחלת השותפות, והם שותפים ע"י כך בשבה העולה ע"י העסק במעות שהניחו לכיס, כי את המעות האלה תקנו זה לזה לפירותיהן ופרי פירותיהן עד עולם משך זמן השותפות, וזה הוא עיקר קנין השיתוף. אבל על סרסרות ומציאה בשוק שיתברך האחד מהם בנרם סולו שלא מסחרות או מעות השותפות, על זה צריכים להתנות בפירוש ולקבל כ"א מהם חוב השיתוף בזה על נפשו, כאומר יקדשו ידי לעושיהן ואם לא התנו כך הוא דבר שלא בא לעולם, ואפילו לדעת ה"א (בש"ע ח"ט סי' קע"ו ס"ג) שיכולים להקנות זה לזה דשלב"לע, ועוד י"א דאפילו קנין אין צריך, בנדון האומנים שנשתתפו באומנות וכו' ע"ש, עכ"פ כולם מודים שצריך התנאי הזה להיות מפורש ביניהם, ולא נכלל מן הסתם בקנין והתקשרות הראשון במעות שערבו יחד, והוא יותר דומה למי שהוא משעבד נפשו לתת לחברו מחצית שכר עסקא, ומתנה שיתן לו כל הרווחים שיגיעו לו אפי' ממקומות אחרים, שאינו אלא כמתנה בעלמא, ואינו נקנה אלא בקנין נמור (כמ"ש הרמ"א בסוף הגהתו שם). ומה שאמר בקנין נמור¹¹) ר"ל שהוא משעבד נפשו בקנין לתת לחברו מה שירויח שלא במעות השותפות או העסקא. ויותר מהמה הוא ירדי, אפילו אם נאמר שכל מה שעשה ראובן במייעו לשמעון בעסקו הנו' בגוף ובסמון לתקוה שיתן לו מחצית או שליש מהעסק הזה או מפני שהבטיחו כן בפרוש, ואפילו קנו שניהם עליו בקנין נמור ובענין דלית ב' אסמכתא, מ"ם כל כמה ולא

(9) כאן נקרא הסכתב במקצת.

(10) שורה זו משובשט מאד בכתב-היד.

(11) השרטופים האלה וכן השרטופים הבאים נעשו ע"י הרב המשיב.

אמר ראובן לשמעון בפירוש (אני אשלם לך חלק כך וכך לכל הפסד שיארע לך מהעסק הזה) ושעבר על זה נפשו בקנין, או מעותיו במשיכה (ראוין מטבע נקנה בתליפין), אין שמעון יכול לתבוע ממנו חלק בהפסד מהעסק הזה. ודי לחכם והותר.

וקודם ההתחום אתן לפני אדוני תודה על פחיתות נפשי אשר פגעה בי אתמול בבא השאלה לפנינו, ואחי נבהל מאד להשיב, ואחז צדק ומשפט מעוקל, לאחר קראתי נועם ולאחר חובלים⁽¹²⁾ היום אחי לחרפות בעיני השואלים יצ"ו, ומי יודע מה יחסדוני. יהי מה! כן ימלטו כל נמחרי לב להשיב על דברים בטרם ירדו לקצבי עסקם, זאת חטאתי וזה פריה.

וע"ד השאלה, אם חייבת חמות ראובן⁽¹³⁾ לתת מהיום והלאה הסוגנות והדירה לו ולאשתו אשר קבלה על נפשה כנגדם בכל זמן הפסק או בטרם התבטל השותפות הנזכרת? הנה באשר אינני יודע מה סבת התבטל השותפות בתוך ובחצי זמני מהיום והלאה, ע"כ לא אוכל לפסוק בזה בפרט. אבל כללא דמילתא הכי הוא, בהיות שמבואר בשטר ההתחייבות הנ"ל בלשון הזה [שכל זמן שלא יתחילו השותפים הנ"ל בפ"ט⁽¹⁴⁾] את השותפות בסו"ט כנו, אחת היא אם יהי עכוב השותפות מחמת שום סבה מהסבות, וכן אם לסבה מהסבות לא תוכל השותפות לחול ולתחל וכן אם בשום זמן לאחר התחלת השותפות תחזור השותפות ותתבטל בין הצדדים מאיוו סבה בעולם שתהיי וכו' א"כ אינני יודע שום אופן שתפטר החמות מחמתו סן הסוגנות והדירה בהתבטל השותפות. אמנם מפני שיד בעל השטר על התחנתו והמוציא מחנה"ר⁽¹⁵⁾, ועוד מפני שלפנינו בשטר זה בסמוך הוא אוסר על התחייבות אחרת מהחמות הנ"ל נגד הווג הנ"ל בלשון הזה: משפט אחד הוא, הן שיהי העכוב או האונס בזה מצד מ' פלונית (ר"ל החמות) הנ"ל, או מצד הווג הנ"ל או משום אופן בעולם: /, משמע בהדיא מרשינה בלשונו לומר בכאן או מצד הווג הנ"ל, מה שלא אמרו לעיל, היינו מפני שזה איננו נכלל בסבות הנ"ל לעיל ברישא דשטרא. ועתה אם סבת בטול השותפות הוא, הווג הנ"ל ברצונם או אפילו לאננם, ואפי' מרצון או לאונס אחד מהווג, אין החמות חייבת עוד בסוגנות ודירה הנ"ל. הנלענ"ד כתבתי. יהי"ר שלא אכשל בדבר הלכה. ולמורי ולחכמתי ותורתו שלום מאד"ה⁽¹⁶⁾ ומנאי. לך אני וכל אשר לי אני עבדך. הק' צביכונהירש.

נאמן פה ק"ק בערלין.

(12) לשמעון קרא נועם וזכרו בכל פענותיו ולראובן קרא חובלים וחייבו בכל.

(13) ראובן ושמעון היו גיסים, שמעון הי' בן האלמנה וראובן חתנה, והיא התחייבה ליתן לראובן מזונות כל זמן שלא יתחיל בעסק השותפות עם בנה וגם אחר שתפסק ותתבטל השותפות.

(14) בפעל ממש.

(15) מחברו עליו הראיה.

(16) מאד"ה—מאדון השלום.

אל כבוד הרב שי

תרשיני מורי לדון לפניך כחלמיד הדן לפני רבו בנדון השאלות בעסק השותפות שבין ראובן ושמעון הידועות לנו בכל אופניהן, ואם אשגה נחני באורח מישור, כי ידעתי את קוצר השנתי בעסקי הצדק והמשפט ובפרט בדיני גמר ומקני התלויים בפלס הסברה הנכונה ובלשון בני אדם במשא ומתן שלהם, ואנכי לא נסיתי באלה. והנה בדבר השותפות א) בכלל בודאי שאין לבא אחרי את אשר כבר עשו הדיינים הנבחרים, אחרי שהצדדים קבלו עליהם בח"ה ובשר"א¹⁷ להשתתף יחדו ואח"כ הביא כל א' מעותיו ושמעון הניח כפל הסך אשר הניח ראובן, ועברו עליהם ימים רבים שנשאו ונתנו במעות השותפות מסהמא ה"י כל זה על-התנאים הראשונים, דהיינו שיקח שמעון שני חלקים וראובן חלק אחד, וכדין עשו הנבחרים לחלוק השקר על הדרך הוזה, ואין בדברי ראובן המערער כלום, ואיך יאמר אנוס הייתי, אחרי שיש ח"ל שופטים בארץ המצילים את העשוק מיד עושקו? ואחרי אשר נתרצה בכל אשר ישתו עליו השופטים הנבחרים, והם גמרו את החלוקה בין השותפים ונתנו לכל א' את חלקו, במה יוכה ראובן לבטל את מעשיהם? א)

ואולם על הריב השני שהורה מורי שצ"ל שמעון להביא ראיה ב) שראובן השתתף עמו על המו"מ אשר עשה בארץ מרחק, אל נא תקצוף על עבדך עד מאוד ברצותו למצוא אמתלא לדברי שמעון¹⁸ כי תורה היא וכו'. ובתחלה נבחן את דברי ראובן וטענותיו ב). והנה במה שלא התערב במו"מ ההוא הנעשה ברחוק מקום מסעות השותפות לע"ד אין משם רא"י למענת ראובן, אחרי שלא על סך מסוים השתתפו ולא על מו"מ ידוע, כ"א התחייבו שיכניס כל אחד את כל אשר לו וישתתפו במו"מ שלהם ג), וא"כ כל מה שישא ויתן אחד מהשותפים אין ספק שחבירו חולק עמו ולפי דעת מקצת הפוסקים אם נגב או גול אחד מהשותפים חברו חולק עמו, וכ"כ הרמ"א בשם העשור ג) והג"מ, ומ"ש הרמ"ב ס"ד) שאם נשתתף אחד מהשותפים עם אחר במסמן עצמו אם פחת פחת לו ואם הותיר הותיר לעצמו, כבר פ"י הבי"ד מיירי שלא השתתפו כי אם על סך מסוים אבל אם השתתפו בכל מה שבידם אין ספק שחבירו חולק עמו, ובנדון שלפנינו הרי השתתפו על כל אשר להם ועל משא ומתן שלהם ד) ולמה נוציא את אשר נשא שמעון או נתן ביגיעה והשתדלות רב מכלל משא ומתן שלו, אשר עליו השתתף עם ראובן, בלעדי זאת ידוע לנו שמשא ומתן השותפים טרם השתתפו ה"י בחלוקה והסרת המטבע ובסכירת הכסף וזה ה"י בעצמו משא ומתן שמעון אחרי השיתוף. פעמים בעירנו פה ופעמים במקום ההוא אשר אנו דנים עליו, ומדוע ה"י לא יהי' זה בכלל השותפות ה).

17) בחרם חמור ובשבועה דאורייתא.

18) בצד הגליון העיר רצ"ה: ראובן צ"ל.

ואי משום שהלך שמעון למקום אחר שלא ברשות, הרי ידע ראובן בהליכתו ובהזירתו ולא סיחה בידו, וכגון חא ודאי דשתיקה כהודאה, שע"כ לא כתב הסמ"ע דלא אמרינן בזה שתיקה כהודאה אלא היכא שכבר נגמר הדבר בלי ידיעת א' מהשותפים, באופן שאין בידו לשנות, אבל בנידן דידן אין ספק שהי' לו למתנות. והנהי' אנהנו רואים שהסכים למעשיו⁽¹⁾, וסייע בדבר אם בעצה היעוצה ואם בהשטרלות ובכל דבר כאשר הראה שמעון מתוך כתביו, ובמקום א' הוא אומר בפירוש איך⁽²⁾ וויל שוין אללעם צו אונזרם בעסטן בראינגן⁽³⁾, וא"כ ודאי ברשות עשה שמעון, ולא שינה כלום מדין השותפים.

ואיך ידמה זה למציאה ומתנה או סרסרות, הרי הי' שם משא ומתן גמור במקח וממכר בהסרת מטבע ובמכירת הכסף, וזה הי' סמך-מ"מ השותפין בין לאחר השתתף ובין קודם השתתף, וכיון שקנו (מלה אחת ממושמשות) להשתתף במ"מ שלהם וקבלו עליהם בח"ה ובשד"א (עיין בסמ"ע בשם עיר שושן, סי' קע"ו ס"ק ב', שכיון שנהגו השותפים לכתוב כך בודאי קבלו עליהם לקיים בכל חומר ושוב אינם יכולין לחזור בהם) אין בזה משום דבר שלא בא לעולם ולא אסמכתא כמשמעות כל הפוסקים. דמהני החרם והשובעה לבטל האסמכתא, ולא דמי כלל למשעבד נפשו לתת לחברו מחצית שכר עסקא ומתנה שיתן לו כל הרווחים דשם בודאי מתנה גמורה שהרי לא קבל ממנו בעסקא אלא סך מסוים, ואיך יתחייב לחלוק עמו שכר העסקא שיקבל ממקום אחר בלי קנין גמור ומבואר. אבל הכא אין בזה משום מתנה ח'.

ולא עוד אלא שבגדון דידן הוי שמעון כמחזיק בדבר, שהרי הי' הוא התופס בכל אשר לשמעון והדריינים הנבחרים הוציאו מידו ונתנו לראובן, אחרי שהשליש ראובן ח"כ⁽¹⁹⁾ מסך מסוים על דבר השותפות הזאת, וא"כ הרי הוא כתופס ועומד, ועל ראובן להביא ראיה ולברר בברור גמור שלא השתתף עמו על עסק המ"מ במקום פלוני ס'.

ועל דבר המזונות והדירה, אחרי שהאשה האלמנה לא טענה כלום, מדוע נפתח פינו לאלם, ולהוציא את בטול השותפות מכלל איוה סבה בעולם, ולא עוד אלא שכפי הנראה התרצו שניהם לבטל השותפות, אחרי ששמעון בן האלמנה תפס את כל אשר לראובן וסגר את החנות בפניו, ומה היה לו לראובן לעשות C. והנה לא כמורה הלכה ח"ו או כבן דין כתבתי את כל הרברים הללו, כי אם כנושא ונותן... עליך מורי לשפוט בין דין לדין, וככל אשר יצא מפיך כן יהי וכן יקום. כי הצדק אזור מתניך והנחת לבך אמת ואמונה. והיה זה שלום סתלמידו הנאמן בבריתו הק' משה דעסא.

אם מצאתי חן בעיני אדוניי⁽²⁰⁾ ימחר יחיש מעשהו לכתוב את הנראה בעיני על תבנית חשובה לשואליו, כי נחוצים המה עד מאד בדבר, וכבר שלחו אלי פעמים ושלו.

הרצ"ה לא מלא אח בקשת מנדלסון „לכתוב את הנראה בעיני על הכנית
השובה לשואלין", אך החזיר למנדלסון את מכתבו בצרוף הערותיו. מספר ההערות
עולה ל"א. הראשונה מהן כתובה בצד הגליון של מכתב מנדלסון ויתרן על גליון
סיוח. אני נותנן בזה על הסדר.

א. דפח"ה (דברי פי חכם חזן) שפתים ישק, וגם אמנה הלא כה דברי. ישמח
לבי ויגל כבודי כי כונתי לדברי החכם.

ב. יע"ן נא ברך המצורף לזה.

ב. חשובה, כיון שהבנתי סתוך לשון השאלה, ששמעון טוען כנגד ראובן, שרשאי
הוא לעשות מעשים כאלה בלי ידיעת שותפו. שהרי ו"ל השאלה בזה: אודר אוב
יעמאנר ביפונט, בלי ידיעת חברו אייניני אנטרעפריון לטובת השותפות וכן להזק צו
אונטר נעמן: על זה ה" לי להשיב בקצרה, שזה אסור כמבואר בש"ע ח"ט סי' קע"ו ו"ל:
ולא ילך למקום אחר: אבל מה שהרחבתי הרביר בזה הוא על דברי אדוני ידידי אלי
שרצה לזכות את שמעון מחמת שראובן ראה ולא מיחה, ולא עוד אלא שמכתביו
אליו נראה שהסכים למעשיו, ע"כ הארכתי וכתבתי מה שכתבתי. אבל איך יפקוד עלי
אדוני החכם שאבחון דברי ראובן וטענותיו הלא לא ערכו השואלים טענות והשובות
הצודים לפנינו. אינני משיב לשואלים כי אם על מה ששאלוני, ולמר כתבתי
מה שכתבתי.

ג. מצד שטרי התנאים הראשונים והאחרונים שביניהם ה" כל א' מהשותפים
יכול לחזור בו שלא להשתתף עם השני, כי הקנין הוא קנין אחזק, ואם קנין אין כאן, גם
הח' ושר"א אין כאן, שאף לפי מנהג הסופרים אינם אלא מפלים להקנין, וכותבין אותם
אצל הקנין שלא מדעת הקונה. אמנם טעם שעירבו מעותיהם כ"א מהם כל אשר לו,
או ע"י כך עשו ביניהם קנין חזק להשותפות שצריך להתקיים, על דעת התנאים
הראשונים, אבל שיהי בכלל כל מו"מ שלהם אפי' מטרות ומציאה בשוק
ואנטרעפריון לא נראה לענ"ד. וכן שיהי בכלל קנין ערוב כל אשר להם והתחלה
במו"מ מה, גם כל אשר ימצא האחד בשוק ושינוב ושינוול בסכנת נפשו,
אין זאת אלא א"כ התנו כך בפירוש, שאז חל עליו החיוב כמו העבר
העברי המוכר עצמו, שאין גופו קנוי לו, אבל מ"מ פרי מעשיו קנוים לו אנב
גופו, ובהכי מירר קצת מהפוסקים שכתבו אם ננב או גול א' מהשותפים חברו
חולק עמו. ופירושו שאע"פ שהתנה עמו בסתם שיהיו שותפים בכל עמל ובכל
יגיע כפיהם, וה"א שאין בכלל זה ננבה או גולה כיון שהוא באסור, קמ"ל שהוא
בדרך המתעסק או השותף שהשתכר בנבלות וטרפות. ועוד יש לומר דס"ד דהוי
כמציל נכסי חברו מפי הארי והנים שיוכל להתנות בו ולומר לעצמי אני מציל,

וכאן ה"א כיון שלא הי' עדיין של חברו כ"א ע"י הצלתו, אע"ג דלא התנה הוי כהתנה קמ"ל דלא.

ד ד כבר השבתי להחכם נר"ו על זה, שאין הקנין חל על דבר שאין בו סמך, שהרי בקנינם שעשו לא שעבדו את גופם, כי אם כל קנינם שעברו יחד לשותפות הזאת.

ה ה כבר השבתי ספני שאיננו שבה או פרי פירות פירותיהן של מעות הקרן ששעבדו השותפים זה לזה מתחלה לשם כך.

ו ו אין אנחנו רואים שהסכים עמו ושמייעו על מנת שתהי' לו שותפות עמו בזה אבל אולי לחקת מוכה אחרת. ואינו דומה לדין שכתב הש"ע שם וד"ל ואם עבר ועשה שלא מדעת חברו, ואח"כ הודיעו והסכים למעשיו הרי זה פסול, ואין הדברים האלה צריכים קנין אלא בדברים בלבד, עכ"ל. דהתם סיירי ששינה השותף בסחורות או במעות השותפות, אשר כבר הקנום זה לזה לחשותפות, וה"א כיון ששלח בו יד קנהו והרי הוא חייב לחברו בכל אחריותו מעתה, קמ"ל דלא קנהו בזה כיון שלא נתכון אלא לתועלתו, ואין צורך אלא מחילה בעלמא דא"צ קנין, אבל כל שאינו בכלל השותפות איך תתן הסברה והרעת דבהסכמה למעשיו ואפילו גם בסיועו והשתדלו עמו בסתם, נפריש דבריו שהם כדי שיטול חלק בשכר וישא חלק באחריות הדבר?

ז ז לו היו לפני מערכות המענות והתשובות, הייתי רואה מה השיב ראובן על הוכחת שמעון ואת. וארעה אם השיב כהוגן.

ח ח כבר הרביתי להשיב על זה בס"ג ג ד ר ה ה.

ט ט כל חוקה שאין עמה מענה אינה חוקה, ואפי' יש עמה מענה איננו נאמן על מענתו מכה החוקה, אלא במקום שהיה לו סגור על הדבר שהחזיק בו לומר לא תפסתיו או לקוחה היא בידי וכדומה, ודוקא אם הסגור איננו מענה גרועה מסענתו של עכשיו, אבל מינו דהעזה או מינו במקום עדים וכדומה אין חוקתו מועילה, וא"כ צריך עיון בדבר המיגו, ובדבר המענה שטוען שמעון, שהרי לדעתי איננה מענה, ובדבר החוקה, שהרי לפי הנראה לא החזיק שמעון בשל ראובן, שהחזנת וכל אשר בתוכה לדעתי בחזקת שניהם, והח"כ שחתם ראובן הי' ג"כ על אמת שיהיו חברורים מחזיקים בשביל שניהם.

י י אני הייתי משיב כהלכה על שאלת השואלים אותי, לא פסקתי דין ולא ערכתי מענה ופתחון פה לאלם.

יא יא אמרו לנמחרי לב הוו מתונים בדין.

מארכיונו של פרץ סמולנסקין.

מאת בן-ציון דינבורג.

באייר תרפ"ג, כששהה מנחל בית המפרים הלאומי, הדר. ה. ברגמן, בוינה, עלה בידו לקבל מאת הגברת ליאונורה סמולנסקין את ארכיונו של בעלה המנוח הסופר המפורסם פרץ סמולנסקין.

כמאה וחמשים מכתבים, תעודות וכתבים נשחרו בארכיון זה, וכמעט כולם הם מהמשה—ששת שנות חייו האחרונות של סמולנסקין (תר"ם—תרס"ח). ס. לא היה רגיל, כנראה, לשמור על כתביו הוא ולא דאג גם כן—למכתביהם של אחרים שנשלחו לו; ומה שנשאר בארכיונו זה נאסף, כנראה, אחרי מותו—ואפשר לא חיכה—ע"י אשתו. כפי שיש לדון ע"פ מראם החיצוני של המכתבים, טפלו כבר בהם: על הרבה מהם נמצאים סמנים ומספרים, על אחרים מהם רשום—ולא חמיד בדיוק—זמנם, כי אם נכון הדבר, ש"מכתביו של ס. לא ידעו את לוח"השנה", אחרי שהוא לא היה מצין במכתביו את זמן הכתבם, לא את החדש ולא את השנה⁽¹⁾, וגם לא את המקום. ע"פ חכנם אפשר לחלק את המכתבים, התעודות והכתבים לחמשה סוגים.

I. לתולדות סמולנסקין כעשרים מכתבים ותעודות. נראה, שהמכתבים הללו היו לפני בריינין והוא השתמש בהם בספרו על סמולנסקין. החשובים בתעודות הן—ההודעה ע"ד ארושיו של ס. עם העלמה ליאונורה טמקין (בגרמנית), והכתובה, מיום כ"ג חשון תרל"ו. בתור עד התום על הכתובה החזן המהולל שלמה וולצר, (מעטפה מספר 21). ממכתביהם שפחה יש לציין את מכתבי ס. לאשתו (ארבעה מכתבים מעטפה מספר 15) המכתבים כתובים גרמנית⁽²⁾. אחד מהם הוא מימי הקיץ תרל"ה, כשכלתו שברה את רגלה ושכבה חולה ששה שבועות, ואחר משנת תר"ם, כשאשתו וילדיה ישבו בפטרבורג אצל הוריה, ושני מכתבים ממיראן, בהיותו שם בפעם הראשונה (בחרף תרס"ד). במכתבו השני ישנם דברים אחדים על גוטלובר—הימים ימי ה"מלחמה" שהכריז ס. על מנדלסון והתקפות "הבקר-אור" על ס. ועל ה"שחר". ס. כותב, כי גוטלובר הוא "מסוגל לעשות כל דבר רע" ו"הוא איש מסוכן" ולכן אין הוא רוצה להפגש עמו. כנראה, נעשו בפטרבורג איוזי נסיונות להשלים בין שני הסופרים. וע"י באה תשובתו השלילית של ס. מלבד ארבעה המכתבים האלה של ס. נמצאים בארכיון עוד שני מכתבים ממנו—מכתבי המליצה. שאר המכתבים הם או מכתבי הגברת ס. לבעלה

(1) ר. בריינין: פרץ בן משה סמולנסקין עם 151. והשוה מאה מכתבים לס"ס שהוציא ר. בריינין (ווילנא תר"ם).

(2) בריינין כותב, שמכתביו לכלתו, "היו כתובים אשכנזית ובכתב עברי" (שם עמ' 79). ואולם מכתבים אלו כתובים בכתב אשכנזי ורק שורות אחדות להורי אשתו כתובות בכתב העברי. כפי הנראה, היו לפני בריינין עוד הרבה מכתבים מסוג זה.

המנות, או מכתבי הקרובים אל הסופר, שאין להם שום ערך ע"פ חכמם, אלא כשהם לעצמם יכולים הם להעיד על אפיו של ס. בחור קרוב.

יותר מענינים הם המכתבים הגנועים לס. העסקן והסופר. ככה, למשל, מוצאים אנו בין המכתבים מכתב-חודעה לס' "עורך השחר" מועד חברת ספיצי השכלה בפטרבורג (80 לאפריל 1881). בחתימתם של הברון גינצבורג — הכתב לא די ברור — ל. רוזנטל והרכבי, על בחירתו לחבר נכבד של החברה; מסכתבו של ועד כי"ח בוינא לס. (סיום השביעי לאפריל 1882) יודעים אנו, כי ס. הגיש לוועד חזקיה על מצבם של אחינו בני אמונתנו האמללים ברוסיה — הימים ראשית ימי הפרעות בנגב — ומה שצריך לעשות בענין זה; הועד קרא בענין כב. את התוכי, אלא שמצא שבענינים חשובים כל כך אין הוא יכול לעשות כלום על דעת-עצמו (מעטפה מספר 19) והוא ימכם עצה עם שאר החברות היהודיות.

גם מצד הביאוגרפי וגם מצד הספרותי יש ענין למכתבים ע"ד ספרו האחרון של ס. "נקם-ברית" מ. ד. ברנדשטטר כותב לס. (מו' לינואר 1884) כי "שפת הספור והציור הנפלא משפחת בית בן-הגרי, הוא מעשה ידי אמן אשר אין בכל יתר ספורי הסופר הנעלה הזה משלו". (מעטפה מספר 1) ידירו של ס. הלה, הרוואג לו ומשתדל שיקבעו לס. פרס שנתי מהקהלה (השוה בריינין עמ' 152) החעסק גם בתרגום הספור "נקם ברית" — והתחיל לכתב הקדמה לתרגום זה. (מספר 51).

II. חומר רב ומענין ישנו בארכיוון לתולדות "השחר". מה אין במכתבים הללו? התלהבות תמימה של הקוראים הנאמנים לשחר ודאגתם התמידית של החותמים הבודדים הספורים על פני כל העולם, מבוססן עד וילנה ומסלונקי עד אורחיים, המזכירים לעתים תכופות את עורך השחר, כי הם כבר שלמו את הכסף — ועוד טרם קבלו את החוברות (מעטפה מספר 5), נפתוליהשבונוותיהם של הרבה מהסוכנים, חצים — סופרים וחצים — סוחרים, מקצתם מלמדים ומקצתם "אברכי-משי" ב"ערים הנדרות", אנשים מחוסרי-פרנסה, הרוצים "להבנות" על חשבונו של "השחר" והמרבית לספר כל אחד בנותו של חברו...

"עד עתה היה [השחר] כהמקד, וכל הרוצה להטיל את שמו עליו בא והטיל, כמו ה' ג. נתן הודעה בהצפירה כי נמנה לסוכן על השחר, אף כי מעולם לא לקח דברים עם האיש הזה. וזה מקרוב בא איש אחד מווארשא [לויילנה] ומבב על פתחי נדיבים לאסוף תומכים על השחר... לקח סחם כסף, יש נתנו לו 5 ר"כ ויש סחם אשר נתנו לו 8 ר"כ..."

"אנכי לא אחפץ להחעשר ממנו, רק כל מגמתי שכבודו יראה שכר בעמלו הרב שיעמול בנפשו ומאדו בכרם שפת קרשנו זה כמה..." (מעטפה 5). — בלחה וגם נכספה לקחת על נפשי את הסוכנות והוא משני מעטים, א' באשר אוהב אני מעודי את השחר וחפץ אני בכל נפשי כי ימצא לו מהלכים בארצי ולא יחדל מבוא

אלינו וב' מפני כי הנני יושב פה (ווארשא) בתור סוכן על סחורות שונות לשלוח
מפה לערי המדינה ואחשוב לטוב לי להרוויח מה גם מסוכנות השחר... (שם).
הצעותיו ועצותיו של הצינזור (המסור פ. מרגולין, מי שהוציא את "שלשלת
בעלי המסעות", אלדר הדני, ר"ב מטודילה ופתחיה מרינסבורג, בתרגום רוסי עם הערות-
פטרבורג חרמ"א) שדרך אנב, הוא מבקש לשלח לו על חשבוננו את "הרעאלי-
ענציקלאפדיע של המבורנער..." (מעטפה 18). מכחיזהבקר המפורטים שכל סופר
מתחיל וכל "קורא משכיל" חושב לתובתו לשלוח לעורך השחר בסוף כל שנה "כאחד
מחומי השחר אחשבה לי לחובה להודיעך בצאת שנתו — מי יחן והיו גם שבעים
שנתי ארוכות כשני השחר — כי נכון אני לקבלו גם לעתיד, אע"פ שאין דעתי נוחה
מהשחר בשנה הזאת..." (מעטפה 49). ואח"כ באה שורה של הערות וחקירות; ועל
כולם — התלבטיותיו של העורך והמח"ל אשר, בנפשו יביא לחסו". אשר אמנם מרובים
יועציו, ידידיו ואוהביו, אבל מעטים הם עוזריו" באמת ובתמים. (מעטפה 82,
38, 47 ועוד).

III. אולם חשיבותו וערכו של ארכיונו של פ. הוא בעיקר בחומר הרב והמלא
ענין הנמצא בו לתולדות זמנו. הימים ימי הפרעות ברוסיה, ימי ה"גולים בברוד",
ראשית התנועה הלאומית ויסוד המושבות הראשונות בארץ. רבה התנועה וגדולה
ההתעוררות. ואין העתונות יכולה להביע בגלוי את כל הנעשה בפנים. יראת השלטונות
ופחד הצינזורה השתיקו את העתונות בכלל, וביחוד את העתונות העברית; וגם בחוץ
לארץ היו העתונים העברים נזהרים והיו מרשים לעצמם להתמרמר רק... על מרוקו,
ולעתים גם על רוסיה. ואולם מערכות העתונים בחו"ל היו בכל זאת בבחינת "כתובת
המערב" לגבי יהודי רוסיה²). והרבה מאלה אשר ידעו "למשוך בשבט סופרים" כתבו
והודיעו מכל הנעשה בארצם, למען אשר "ישמיעו קול" או "באמצעות השחר או ע"י
מכתבים מיוחדים" את אחינו במערב. וחבל, שמכתבים אלה ירדו ל"סל-המערכת" מבלי
ש"ראו אור". לסוג המכתבים הזה שייך גם המאמר "גירוש טערטוק" [בארץ רוסי —
חמשת פרסאות מהכפר טאמאן; ועשרים פרסאות מהעיר יעקאטרינאדאר — מעטפה 64].
שנשלח לס. בשנת 1874 ולא נדפס.

בעל המכתב שכותב ב"שם כל היהודים יושבי הארץ הזאת" מהאר בפרוסרוס,
כיצד החישבו במשך 15 שנה קרוב למאה וחמשים בתי אבות, וע"י הישוב היהודי
עלה המסחר המקומי, נחרבו קופצים על יבול עזבוני הארץ הזאת ומחיריהם עלו
למעלה, וערובתם אשר היהודים הובילו הנה ימכרו במקה יותר שוה" למרות רוח
"סוחרי הרוסין אשר הורגלו למכור את סחורתם במקה היוקר"; וכיצד חפשו עצות

(3) בשנת 1916 מסרתי תזכירים אחרים מסוג זה שנשלחו ע"י הסופר מ. אלכסנדרוב
(כתב בעתונים הרוסים-היהודיים) בראשית שנות השמונים לחו"ל (לברון הירש, להרב צדוק
הכחן וכו') למחזאים וארכיון של החברה ההיסטורית-עטנוגרפית בפטרבורג.

ודרכים לגרש את היהודים, עד אשר יצאה הפקודה לגרש את כל היהודים, מפני שמעבר לנהר קובאן, מסביב למעמרוק, מתגוררים רוסים⁴ הכרוכים „אחרי מינות ישראל“ ויש לחשש להחפשתנות מינות זו, אם לא יוציאו את היהודים. ס. השתמש בתאור הנרוש שבמכתב זה אח"כ בספוריו.

לסוג הזה שייד גם טאמר אחד שנשלח לס. מפטרבורג בצרוף הערה „שכתב ידי נודע לך, ידי הנכבד, ע"כ לא חתמתי את שמי“. בעל המאמר מוצא ש„נחניץ להעתיקו ללשונות לועז למען הפיץ אותו ברבים ולהדפיסו במכה“ע היותר נכבדים היוצאים לאור בוועץ, כמו הנייע פרייע פרעסע ועוד. ע"פ כתב-היד וע"פ רמז אחד במכתב „מ„שירי ציון“ תחזינה עוד עיניך בקרב הימים“ אין ספק בדבר, כי המשורר ש"ז לוריה הוא בעל המכתב. אחרי שהרבה מן הרברים שלוריה מספר ע"ד פרעות שנות השמונים, הם בלתי ידועים, הנני חושב לנכון לתת פה כמעט את כל המכתב. אחרי אשר מכמה פנים יש בו ענין רב בשביל הבנת הימים ההם. „ס. פעטערסבורג, עוד מראשית השערוריות אשר פרצו בארצנו נגד היהודים היה ברור הדבר, כי לו הואילו העומדים עתה בראש הממשלה באמת ובתמים לשנות קצ' להשערוריות, או בסה הגיעו למסרתם. בכל הירחים האחרונים, אשר בהם לא חרלו השערוריות, עוד יתר הרבה גדלה הידיעה הפנימית בלב כל איש שופט דבר לאשורו, כי בכל השערוריות הנמכות יד רבים מהעומדים בראש הממשלה ברוסא במעל, וכי אך לשוא ישימו כל⁵ האשם על ראש ההמון. הן אמנם ההמון ברוסא שובב ושקוע ביון הבערות, אך בכל זאת לא היה פרוץ לשמצה באופן כזה אשר תראינה עינינו עתה, לו לא היו לו מאשרים למורי דרך אשר יישירו צעדיו על מסילת שור ורצה ויתנו תוצאות למשובת חיתו יער העצורה בקרבנו. כל זה יודעים פה נאמנה כל אלה אשר בחנו את החיים בעין פקוחה, אבל כל זה לא נוכל להביע בשפתים או לחניץ עלי גליון פה בארץ רוסיא, במקום אשר הרגלים לנחושתיים הוגשו ושוט עריצים יכביר אכפו על כל דבר שפתים. לרגלי הדבר הזה, למען האמת והיושר, נחניץ לתת מקום במכה"ע היוצאים בחניץ לארץ רוסיא לכל מחזה ועלילה, אשר לא יוכל להופיע עליו אור נכון ברוסיא, מחזה כזה אשים עתה לעיני הקורא. ביום ב' העבר (י' שבט)⁶ קראה עדת ישראל בפ"ב צום ועצרה לרגלי השערוריות אשר כבר התחוללו על אחינו ברוסיא ועל הצרות המתרגשות וצפונות עוד במושב הועד הכללי הנוסד מטעם הממשלה לפקח על „שאלת היהודים“⁷. בעצם היום ההוא שפכו כל אחינו פה שית בפני ד' בכל בתי התפלה פה וכל הרבנים המיפו אמרותיהם

(4) הקורסיב, מפני ההפסק, הכתיב הם, כמובן, של הכותב.

(5) תרמ"ב, והשוה מכתבו של לילינבלום. כתבים לחולדות הח"צ וישוב א"י, דרויטוב, א.

מספר 2.

(6) הועד אשר תוציא אחרי כן את התקנות.

למען חוק ידיים רפות ואמץ ברכים כושלות בבית התפלה הגדול (קאהר-שול) אצל נשרי-מצרים על יד הנחל פאנסאנקא נאסף עם רב למאד, עד אשר היה צר המקום מהכיל. אף כי ראשית התפלה נועדה בשעה התשיעית בבקר, בכל זאת היתה גם עזרת-הנשים מלאה מפה אל פה מכל הרכות והענוגות, אשר, כפי הנודע, לא משכימי קום הנה המיד. ביותר שאת התנוססו פה תלמידיו בתי המדרש הנבונים, אשר נקבצו באו מכל פנות העיר, להשתתף בצערן של ישראל. אחרי כלות תפלת שחרית והסליחות, אשר נועדו להתענית, עלה הרב דראבקין על הבמה ויחל מדברותיו. ראש דבריו היה המקרא: „אמר אויב אדרתך אשיג אחלק שלל“ — — —

עמי ירעד בידי מדי זכרי את הרושם אשר עשו הדברים האלה על כל הנועדים בבית התפלה. מלב כל השומעים כמו התפרצה אנה אתה, אשר עד סתרה היתה לקול רעם בגלגל ותקרר קירות בית התפלה. חיש אחרי האנחה הגיתה כסופה יללה, אשר הפילה מהחזק בלהות על כל רוח. לא נותרה עין אשר לא הורידה נחלי דמעות קודחים בשלהבת; נשים ואנשים התעלפו ויחמוגו מבכי, זקנים על נערים ואבות על בנים ספרו מרה. הרב דראבקין נאלץ לעצור בדרשתו כעשר מינוטין עד אשר מצאו כל הנועדים כח להתאפק מבכי. אחרי אשר הקיפה הזעקה את כל בתי התפלה, שנה הרב דראבקין את גורל עמנו לגורל יוסף הצדיק. כמו עמנו בגלותו בין יתר העמים המסמרים חייו, כן גם יוסף היה שנוא אחיו אשר לא יכלו לדבריו לשלום; — — — — „ויבר יוסף את אחיו ותם לא הכירוהו“ — מה נאמנים הדברים האלה אם נגידם גם על אדות עם ישראל! הוא מכיר את העמים לטובה וחפץ בכל לב קרבחם, הוא לוקח חבל במשוש ובמצוקות ארץ-מולדת, על שדי לחם הוא שופך דמיו בעד שלום הארץ כמותם ובחברת המדינה הוא נושא על מסים וארנוניות עוד יתר הרבה מהם, אבל... אבל בכל זאת „לא יכירוהו אחיו“, נכזה ישראל על כל סביביו. המיד נצבים אויבים לשטנו ולא לעתים רחוקות הוא לפרף לשניהם... עוד רבות רבות ישמענו מפי מטיפים בכל יום התענית. אני הייתי כמעט בכל בתי-התפלה פה, בכל מקום שמעתי תאניה ואניה אשר יכלה לפוצץ גם חלמיש, בכל מקום נמס כל לב. ואחי בני עמי התפלשו באמר, בכל מקום היה לב אחד לכלנו — לוקנינו ולנערינו שיושבים אחורי התנור וכירים ולדורכים על במתי עו. בבתי-תפלות אחדים היו סופרים רוסים אשר השתנסמו על המראה ויחרד לבם, ובערב יום התענית היו קארעס-פאנדענטים אחדים אשר למכה"ע חיוצאים פה לאור בשפת רוסיא אצל הרב דראבקין ויקחו סמנו את דרשתו למען הרפים במכה"ע ידיעה נכונה ופרטית על אדות יום התענית. אבל מה מאד גדל התסהון אחרי אשר עברו ימים ושבעו ואף מכה"ע אחד לא הדיע מאומה ע"ד הצום, למרות דברי הקארעספאנדענטים. סתר נגלתה גם סבת הדומיה הזאת. הצום אשר בו התענו אחינו האוטללים, היה יכול להעיר חמלה בלבנות

אחרים מהרוסים, אשר עוד לא נדעך בהם כל ניצוץ יושר ואשר רגש אהבת-אדם עוד לא מת לשחת בקרבם; הצום הוה, בהודעו ע"י מכה"ע בקרב הקוראים ברוסיה היה יכול לפקוד עיניהם על מצב האמללים ולהטות את דעת הקהל לטובתם... אמנם כל זה לא לרצון להעמידם עתה בראש הממשלה וביתר שאת להצורך הנוכל אינזמיוו (בנימסריא קפן), אשר על כן כמהר שלל חש בו יצא האינסור להדפיס דבר הצום במכה"ע הרוסים. ובכן לא בא דבר הצום הסר לאוני רבים מהרוסים החמימים והישרים.

מה דמות נעריך איפוא למחזה הצום ולאינסור פירסומו? ומה תקותנו מאת חבר עריצים? „אוי מה היה לנו“ (מעטפה 82).

במעטפה גו' 58 נמצא חלק מספור, כנראה אויטוביאוגרפיה, המתאר קורותיו של אחד מחברי אגודת „עם עולם“⁸, שעבר דרך ברודי לאמריקה ומשם בא לא"י. מטרת הספור היא להוכיח לחברי „עם עולם“ שהיו עוד נאמנים לרעיון ההגירה לאמריקה, כי אין תקוה לישראל מבלעדי א"י.

מבין המכתבים המרובים השייכים לתנועה הלאומית וראשית חבת ציון רוצה אני להביא קטעים לארבעה חמשה מכתבים, שעל פיהם אפשר לעמוד על מהלך הרוחות של נושאי התנועה.

הנה מכתבו של ש"י לוריה מספרבורג (מעטפה מספר 12. המכתב הוא מיום הרביעי למרץ 1888). „בגליון 7 הדפסתי במכה"ע חוזה (רוסקי יעווריי) מאמר: „אהבת ציון וקולטורת בני האדם“ אשר עשה רושם. המאמר הזה נעשה פתאום לאבן נגף לכל הרעיון מישוב ארץ ישראל במכה"ע רוססקי יעווריי. את המאמר הזה קרא אחד הפרחמים מבני ישראל ויתפלץ למראה עיניו, איככה העיו הרוסקי יעווריי להשמיע בקול רם כי רעיון ישוב ארץ ישראל לא מתהו יסודתו וכי שרשיו ילכו עמוק עמוק בלבבות כל בני עמנו. אמרתי „אחד הפרחמים“ לא מאשר האיש הזה על גפי מרומי קרת ישרון, אך הוא בכל הרוסקי יעווריי שליט ודבריו קדש קדשים לראבינאוויץ [צבי הירש רבינוביץ מחבר: „אוצר החכמה והסוד“ בג"ת]. האפרתי הזה הוא באקסמ, האומר כי תעודת ישראל להיות גולה בין העמים ובלעדי זאת התעודה אין לעמנו אחרת. חיש אחרי אשר „אכל באקסמ קורצא בי רבינאוויץ“, סהר האחרון לבער אחרי רעיון ישוב ארץ ישראל במכה"ע שלו. ראשית דבר הסיר התו את השער המיוחד לישוב א"י, ואחרי כן סקד על עושה דברו הסתחפש בשם סרדכי בלשן, הוא ל. סנסר להדפיס הכחשה נגד מאמרי. בתכחשה הזאת, אשר ראשייתה נדפסה עתה בגליון 9, ישים המחבר למעקשים את דבריו, מגלה בהם פנים אשר לא שערתיים אנכי, ולעזר לו הוא לוקח אחרים מדבריו בספר „עת למעת“, למען הראות כי גם

(8) השוה ע"ד אגודת „עם-עולם“ בכתבים לתולדות חבת ציון וישוב א"י לדרויאנוב ח"א.

אתה חוית דעתך נגד. דוד גורדון, עורך המגיד, כותב מליק לסמולנסקין ביום השני למאי 1882 (מעטפה 8): „שונאי ציון לא יהשו. מוארשא הודיעו לי היום, כי באה פקודה נמרצה שלא להניח לדבר בכח"ע מן עמינראציע וישוב א"י כלל. שני הנוס. האחרונים של המגיד נאסרו מכל וכל, והמבקר היהודי ימ"ש בעל ברית דילקאוו ופאליאקאן, כתב מלשינות לפ"ב על המגיד המביא אסון גדול אל העם לרגלי התעותו אותו בשנוב ללכת לא"י, ונחנץ לסגור שערי רוסיא בעדו".

ובמכתב אחר מ15 למאי: „את מאמר דאליצקי בהמגיד נגד המתנגדים להוצאה כרת המבקר (9) בוולנא".

ובמכתב שלישי, מיאנואר 1884: „רבני ירושלים בראותם כי דבר חישוב הולך ומתגבר נגד תקותם, שולחים עתה מכתבים לכל הרבנים ברוסיא להניא את העם מדבר הישוב". „רבנינו אלה בכחם להרע יותר מפקידי התוגר".

והנה מכתב צעירים ממינסק מח"י אייר תרמ"ב (מעטפה 48): „אנחנו החתומים מטה, אנשים צעירים לימים ובריא-אולם, גמרו בנפשם אפר, לעזוב את ארצם, את עסק הבכא הזה ולשוב לארץ אבותינו, ליסד שם מושבות לעבוד את האדמה, יען כי רק שמה תקוה נשקפה לנו כי ישראל ירים ראש בגוים מבלי חיות עוד יותר למרטס רגל השור והחסור ולטרף כל חיתו יער, אבל שם בארץ ישראל עוד יחסר לנו כסף לקנין שדות וכלי זריעה למחרישה ובנין בתים — וע"כ אנו מחלים את פניך, אדון נכבד, וגדול בישראל, כי תשים פעמך לאנדאנה לבקש בעדנו את פני הנדיבים שם כי יחוסו עלינו ויעניקו לנו מכספם, למען נוכל לתקע נאמן בארץ אבותינו" — ובין החתומים יהושע אייזנשטד... והנה מכתב מדוד גורדון מליק מינואר 1884: „מאדעסא הודיעו לי, כי ארבע סאות משפחות מכת הסובאטניקי (שומרי שבת) 10 בגב רוסיא, אחרי שובם לדת ישראל לכל פרסיה, ואחרי (אשר) השיגו הרשות לעזוב הארץ, שלחו מלאכים לאה"ק לתור למו מקום לעבודת האדמה" (מעטפה ד). והנה מכתבו של בןיהודה מ"ב תמוז תרמ"ב:

ידידי, אחרי שלחי לך את מכתבי האחרון פגשתי את קריגר 11 ויאמר לי כי באה שנית מצוה להפחה לבלתי תת לכל יהודי הבא מרוסיה או מבלגריה או מרוסניה לרדת מהאניה, כי אין להם הרשיון להאחו בארץ ישראל (פלשתינה), ושלשום באה אניה ולא נתנו באמת ליהודים לרדת ביפו וילכו לבירות. והנה אמנם יוכלו לבא מבירות דרך יבשה הנה, גם יש אוסרים כי בחיפה ובעכו יתנו לרדת ולהתישב בארץ שומרון והגליל, אף כי קריגר אמר לי, שלא כן הדבר. גם יש עצות אחרות, כמו לקחת

(9) המבקר (הצינזור) במפרבורג לא נתן להדפיס את השם „חובבי ציון" ובמקום החובבים — באו אותבים, ובמקום „חבת ציון" — אחבת ציון. חשוא אגרות יל"ג ב. עמ' 242—243. במכתבו ל„מזאח" והשווה. מאמרו המענין של ג. סוקולוב ב„ספר היוכל" להצפירה עמ' 7—31.

(10) חשוא לעיל על „מינות ישראל מעבר לקובאן" במכתב ע"ד גרוש פומרעק.

(11) יוסף קריגר. חשווה אודותיו במאמרו הקצר של המנוח ש. רפאלי ב„ספר חשנה לא"י.

בסמאמבול או ביהר ערי חוגרמה פספורטים חוגרטים, אך מכל זה אנחנו רואים כי בגלוי ובקולי קולות לא נצליח לעשות דבר בארץ אבות, ואת הדבר הזה באתי להגיד לך ירדי ואדוני למען נועץ יחד מה לעשות. ולהודיעך את מחשבותי אנכי בוח ואם חשרינה (sic) בעיניך ונעבור יחד ואז נצליח.

הדבר אשר עלינו לעשות עתה, הוא להתחזק בכל¹² כחנו לכבוש את הארץ לפנינו מעט מעט ובסתור. כל כבוד ארץ שנוציא מיד לאיחודי, אם טובה או רעה היא, אם גדולה או קטנה, תקריבנו מעט לתכליתנו. וכל איש יהודי שנצליח להרבות על מספר היהודים היושבים עתה בארץ יהיה לעשר גדול לנו. אך כל הדבר הזה נוכל לעשות רק בסתר, חרש, לא נתקע בשופרות ולא נריע תרועות, לא נעשה ועדים, אשר ירעו כל הערבים מה חפצנו, כי אם סרגלים חרש נהיה, נקנה, נקנה, נקנה, אם טוב ואם רע, אם מעט ואם הרבה, כל אשר נדע שיש לקנות, עלינו לקנות. כן נכבש את הארץ. והכסף הדרוש לזה?

הוא אשר כתבתי לך אדוני במכתבי אשר לפני זה. עלינו לעשות חברים בכל עיר ועיר, בכל מקום אשר נצליח, אך כל זה בסתר. וכל אנשי החברה ישלמו איש כסף נדבתו, הממעים לא ימעים מעשרים וחמש קופיקות להרש, והסרבה ירבה כנדבת לבבו, והכסף הזה ישלח מדי חודש בחדשו למקום אחד (אשר יקבע אחרי כן) ולפי הכסף הזה נקנה אנחנו תמיד כל מקום אשר נוכל להוציא מיד לאיחודי, אם בערים ואם בכפרים, אם פה ואם שם.

זה יסוד הדבר. אם כשר הדבר בעיני אדוני נתאחד יחד למעשה הזה. אם נצליח לקנות אדמה, או על נקלה נמצא גם אנשים אשר יבאו מארצות פוורינו אם מרוסיה, רוסניה, בולגריה אם ממארוק ותונים אם יתר הארצות להאחו באדמה אשר יתן להם. אשר בידיהם לשלם ישלמו, ואשר אין בידיהם ושלמו מעט מעט אחרי כן מתבואת אדמתם, ואנחנו נוסיף לקנות בכסף הזה אדמה, גם עלינו להתחזק להרבות מספר יושבי הארץ בכל אשר נוכל. אם ימצאו בתוכנו אנשים בעלי כסף אשר יוכלו לחיות בארץ ישראל עלינו לפתותם בכל אשר נוכל להעתיק מושבם הנה. רק כן נבוא עד תכלית חפצנו. (מעטפה 2) אולם אם בנוגע לתולדות הישוב והתנועה הלאומית יש לנו בכ"ז גם מקורות אחרים, מלבד ארכיונו של סטולנסקי, הנה בנוגע לתולדות הספרות העברית להבנת הלך-רוחם, דעותיהם, מצבם החמרי המוסרי והצבורי של רוב הסופרים העברים הרי אין לנו כלל מקורות. וכל מכתב ומכתב, כל קטע וקטע — מכנים אותנו אל העולם "הקרב" שכבר נתרחקנו ממנו ... ברם, כדאים הענינים הללו שניחד עליהם הדבור.

12) החלק הזה של המכתב נדפס בכתבים לתולדות ח"צ של דרויאשוב. ח"א עמ' 93—96. חתומים על המכתב י"מ מינס וא. בן-יהודה וזמנו — חרמ"ג; אולם שם עמ' 24 נדפסה תכניתה של החברה "חזית ישראל" שנתחברה בירושלים "בחדש השמיני תרמ"ב", ומכתבם של ציגס ובן-יהודה הוא רק הסבר לתכנית זו. וכדאי היה לדבר, אם מכתבו של בן-יהודה הונח ליסוד לתכנית החברה או בן-יהודה שלח לסטולנסקי תכניתה של החברה.

CONTENTS

	P.
Our Purpose	1
LIBRARY NOTES AND NEWS . . . by the Editor	3
BIBLIOGRAPHY:	
Palestinian Prints	7
Hebraica and Judaica	24
STUDIES:	
G. Sholem: Is R. Mose de Leon the Author of Sepher ha-Shem?	45
S. H. Kuk: RaN's Responsa	52
MANUSCRIPTS of the LIBRARY:	
A. Yellin: A Letter from Jerusalem to the Heads of the Qaraite Community in Egypt	55
S. Assaf: The Commentary of R. Jonathan ha- Cohen of Lunel on Massekhet Hulin	61
A. Tauber: "Imre Noash" by R. Solomon Dapierra	62
A. Tauber: Contributions to the History of the Jews of Marocco	66
S. Assaf: Letters by Mose Mendelsohn and his Contemporaries	68
B. Dinaburg: From the Archives of Perez Smo- lenskin	77

KIRJATH SEPHER

A QUARTERLY BIBLIOGRAPHICAL REVIEW

THE ORGAN of the HEBREW UNIVERSITY LIBRARY

in
JERUSALEM

edited by

HUGO BERGMANN AND HERMANN PICK

with the constant collaboration of

S. ASSAF, B. DINABURG, L. A. MAYER, G. SHOLEM, A. TAUBER

FIRST YEAR · NUMBER ONE

JERUSALEM, APRIL 1924

(Workmen's Printing Press)

Annual Subscription 10 Sh.

Sole Agents

F. Ostertag, 28 Augsburgerstr. Berlin W. 50.

קרית ספר

רבעון לביבליוגרפיה

כלי מבטאה

של

בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי העברי בירושלים

יוצא לאור על ידי

דוננו ברגמן וחיים פיק

בהשחתפוחם הקבועה של

ש. אסף, ב. דינבורג, א. מויבר, ל. א. מאיר, ג. שלום

שנה ראשונה · חוברת ב'

ירושלים, תמוז תרפ"ד

דפוס הסועלים

דמי החתימה 10 שילינג לשנה

הממכר הראשי אצל פ. אוסקרסן

Berlin W. 50, Augsburgerstr. 28.

התכן:

- ע' יריעות בית הספרים
85 ביבליוגרפיה
88
- מגנזי בית הספרים:
- 117 חשוכות גאונים ש. אסף
"שערי צדק" מאמר בקבלה מאסכולת ר' אברהם אבולעפיה.
127 מיוחס לר' שם טוב (י' גאון?) ג. שלום
139 אמרי נואש (המשך) א. טויבר
על המחלוקת בין הרש"י מלאדי ור' אברהם הכהן מקאליסק
142 (מכתבים מר' אברהם) א. י. בראנור
150 מארכיונו של ש"ר ב. דינבורג
- הערות:
- 160 בענין שריפת ספרי הרמב"ם. מחבר ספר החינוך. ש. ח. קוק
161 כנפי רוח לר"א אזולאי כ"י א. טויבר
162 למחלוקת על ס' בשמים ראש ש. קליין
162 מחברת של כתבי חובבי-ציון א. דריאנוב
163 הערות שונות לספרות הקבלה ג. שלום

ידיעות בית הספרים.

מתנות הממשלות.

בידיעות שפרסמנו בחוב' א' של „קריית ספר“, נאמר כי ממשלת צרפת הקציבה לנו סכום כסף לקניית ספרים. עכשיו הגיעו ירושלים הספרים הראשונים שנקנו בכסף זה, וביניהם אסף שלם של „Revue Sémitique“, „Revue d'Assyriologie“, והמלון הצרפתי הגדול של לימרה. הממשלה ההולנדית הודיעה את ידינו בהולנד כי עתידה היא בקרוב להעניקנו סמטנותיה ביד נדיבה.

ספרית גולדציהר.

ספרית הפרופ. המנוח איגנץ גולדציהר, שנרכשה עבורנו ע"י ההסחרות הציונית הגיעה זה עתה ירושלים, ומעתה נשים את לבנו לסדרה ולרשמה.

רכישת כתבי-יד.

בית הספרים התעשר בוסן האהרון בכ"י חשוב כתוב על קלף בשנת הקנ"ג. כ"י זה היה שייך להנאון ר' חיים יוסף דוד אזולאי ז"ל — הוא מזכירו בשם הגדולים — ועבר בירושה מאב לבן לידו ר' אברהם אזולאי היושב בת"א. ה' אזולאי נדב אותו בשעתו לקרן הגאולה, ומקרה זו עבר בסתנה לבית הספרים. הכ"י מכיל בחובו כ-80 חשיבות להרשב"א, פסקי ר' שלמה מדרך לונדון, פסקי ר"י מקורביל, פסקי ר' יקר מביאוונא, ופסקי ר' אליהו למסכת „ברכות“ ומשניות ס' זרעים, ועוד כמה פסקים למחברים שונים ולקושים מספרים קדמונים. חלק מן החשובות יופיע בחוברת זו של „קריית ספר“.

נדבת צאצאי לוצטו.

יוצאי הלציו של המלומד העברי המפורסם שר"ל, ליאוני ומריו לוצטו, נדבו לבית הספרים הלאומי שתי תיבות המכילות ספרים רבי-ערך מעובדונו של שר"ל ושל בנו.

נדבת הסטודנטים היהודים באנגליה.

זה שלש שנים אשר האגודה העברית בין-האוניברסיטאית לבריטניה הגדולה ולאירלנדיה שמח לה למסרה לאסוף ספרים בשביל בית הספרים הלאומי. הודות לפעולתם הכבירה

של חבריה בעריכת האוניברסיטה השונות אשר באנגליה ובאירלנד נשלחו לנו זה אלפי כרכים. ואף בשבועות האחרונים הגיענו משלח ספרים פעמים, מהסניפים אשר באדינבורג ובלידס.

האסף בוינה.

שמחים אנו להודיע, שאסף הספרים בוינה בשביל בית הספרים הלאומי עשה פרי, וזה לא כבר קבל בית הספרים משלח הגון של ספרים לדברי ימי האמנות. ברכה מרובה צפונה לספריה בפעולות, אשר החלו בתן הרופאים בוינה — וכבר ראינו טובה, כי היה לאל ידנו לספח לסניפנו הרפואי מספר הגון של ספרי-רפואה ושל עיתונים במקצע זה.

נדבת מכון קרנגי.

בהעזרו לבקשתנו, שלח לנו מכון קרנגי בשינגטון מספר ספרים בחכמת הטבע, אשר יהיו לעזרה לחוקרים בא"י.

נדבת הפרופ. פרויד.

הפסיכיאטריקן הידוע ויגמנוד פרויד בוינה נדב לבית הספרים הלאומי את כל ספריו אשר חבר.

נדבת ה' אליהו גולדברג.

ה' אליהו גולדברג (תל-אביב) מסר לבית הספרים כ-250 ספר מספרות אביו חסנות, העסקן הציוני הידוע בורים גולדברג. בין הספרים נמצאים חרבה בעלי חשיבות גדולה לד"י ישראל ברוסיה.

נדבת ה' ה. ו. נתן.

ה' ה. ו. נתן מלונדון נדב לבית הספרים הלאומי את ההוצאה הגדולה של מלון אוקספורד לשפה האנגלית היו"ל ע"י ג'מס א. ה. מורי.

נדבות אחרות.

אין בדעתנו ואין גם ביכלתנו לפרסם כאן רשימה שלמה של כל אותם הספרים שנשלחו לנו ע"י חובבי בית הספרים סבל קצוי התבל. אנו מציינים כאן רק מתנות אחדות: ספרים רבי-ערך נתקבלו מאת ההוצאות: «אוניברסל» בוינה, הוצאת Münchner Drucke, הוצאת הולביין והוצאת משה מרקס («אוצר למלאכה הרפוא העברית»). ה' דר' פלדמן (ברוק) המציא לנו אסף יפה של ספרי-שנה, שיצאו ע"י הרוסניקים הגרמנים בשנות ה-80 של המאה העברה. ה' הרי סקר (ירושלים) — אסף של ספרים מד"י המורה הקרוב. ה' אלן (ניו יורק) — הסתוריה גדולה של המלחמה העולמית. הגב' יחודית בצרה תחליטה ליסר אצלנו מחלקה מיוחדת לד"י האמנות, ע"ש אתותה חסנותה ידיריה בצרה ושלחה כבר את הספרים הראשונים. הר"ר לוינסון (שיקגו) שלח את הספרים

הראשונים למחלקת מחלות הילדים, שהוא חושב לכונן במחלקה הרפואית שלנו. האחים אדלברט וויגפריד זליץ נדבנו לנו אסף ספרים—רבים מטקציע הפולקלור—על שם אמם טרוה זליץ.

ברגשי תודה הננו מזכירים כאן את שמו של ה' אוסקר שמרויס שנתן לנו את האפשרות להעשיר את הספרייה ע"י העברת אלפי ספרים מן הגולה לארץ ישראל.

עבודת ועדות בית הספרים.

הננו לציין בשמחה רבה את דבר הוסד ועדת בית הספרים חדשה בקהיר. מיסדי הועדה הם חדר' פרג'י, ה' יעקב הופלר, ה' הורנשטיין וחתו"ר מסודה. בחולנר נוצרה ועדת לטובת בית הספרים הלאומי ותקרא בשם "הסניף הציוני לעבודה מדעית". ועדה זו התחילה בעבודתה במרץ רב בהנהלתו של הפרופ. אורנשטיין. באמצעות הצפון שקדו הפרופ. סימנסן ופרידריציה בקופנהגן והפרופ. יונדל בשטוקהולם לעורר אהבים לבית הספרים הלאומי.

ידידנו בורשה הצליחו להעביר את עזבונו של מיסד בית הספרים הלאומי חדר' יוסף חונביץ (כ־5000 כרכים) מבילסטוק לורשה, ומהם ישלח ירושלים. והוא חרין אף במסירתו של משה גורדון (1400 כרכים).

בנין "בית דוד ולפסון".

ההכנות לבנין הבית הנועד לשמש משכן חדש לבית הספרים הלאומי נתקדמו חרבה. יו"ר קרן ולפסון, ה' יעקבוס קאן כונן בירושלים ועדה, המונה בין חבריה אף מספר אדריכלים, שתטפל בהכנת ההתחרות להכנית הבנין החדש של בית הספרים.

סטטיסטיקה של בית הספרים.

במשך שני החדשים האחרונים עד 1 ליוני נוספו לבית הספרים ונרשמו בקטלוג 1768 ספרים ב2582 כרכים. ברשוחנו נמצאים רשומים כיום 65,257 ספר ב־78,600 כרכים.

ירושלים, סיון תרפ"ד.

ביבליוגרפיה.

הספרות הארץ-ישראלית.

a. ספרות עתית.

נזכרו פה רק עתונים וקובצים שעוד לא באו בחוברת א'.

125. ארבעטער-טריבונע. ארויסגעגעבן פונם צענטראל-ראט פון דער „ארבעטער-פראקציע“ אין הסתדרות הכללית. ירושלים, 1 טער מאי 1924, „קבוצת פועלים“, דפוס העברי. 28 ע', 8°.

126. ליהודים. עתון פורים, מקסים, נעים, טעים, אינטימי, אנונימי, העורך ק. י. סילמן. [מספר] ט', ירושלים, י"ד אדר שני תרפ"ד. המחיר 3 ג"מ. 20 ע', 8°.

127. הפועל המזרחי. כלי מבטאה של הסתדרות הפועלים הרתיים-לאומיים „הפועל המזרחי“ בא"י, יוצא לאור ע"י הועד הפועל בעריכת המזכירות הראשית. גליון ד'. ה'. ירושלים, ניסן, אייר תרפ"ד, דפוס העברי. 8°.

128. מחשבת הפועל. קבץ מאמרים, הוצאת מפלגת „פועלי ציון“ בא"י, אדר ב' תרפ"ד. ירושלים, דפוס כהנא. 24 ע', 8°.

דבר הפועל. קבץ... אייר תרפ"ד. 92 ע', 8°.

129. הרפואה. יו"ל ע"י ההסתדרות הרפואית העברית בא"י, בעריכתו של פרופ. י. דולונסקי ובהשתתפות ד"ר א. מלחי, מ. כהן, י. וינשל. כרך א', חוברת א', תלאביב, ניסן תרפ"ד. 68 ע', 8°.

a. 129. „שערי ציון“. ירחון מוקדש... להוד"ת הלכה ואגדה וספרות תורנית. העורכים: שלמה בלור, אהרן זמלוסקי. שנה רביעית, תרפ"ד. [חוב' ח—ט ניסן, אייר] ירושלים, דפוס רפאל כהן, תרפ"ד. 8°.

b. ספרות.

130. אגדת, ברוך. קונצרט-תערוכה, מקדש לחתפתחות המחול העברי המקורי. תלאביב, דפוס קואופרטיבי, [תרפ"ד], 6 ע', 8°.

131. אגודת אמנים עברית. התערוכה השנתית השלישית, בסגל דור, ירושלים י"א ניסן—י"א אייר תרפ"ד. ירושלים, דפוס גולדברג, תרפ"ד; 9, 7 ע', 8°.

132. אגודת אמנים עברית. תערוכת ציורי אקוורל של יוסף וריצקי במעדן „מנורה“ ירושלים. ג' סיון—כ"ד סיון תרפ"ד. ירושלים, דפוס גולדברג, תרפ"ד. 8, 11 ע', 8°.

133. אהרנסון, אלכסנדר. במערכה, קבץ מאמרים. תלאביב, תצ' הועד המרכזי של הסתדרות בני בנימין בא"י, תרפ"ד. 118 ע', 8°.

- ✓ 134. אחד העם. אגרות אחד העם, כרך שלישי, 1902—1907; ירושלים—
ברלין, הוצ' "יבנה" והוצ' "מוריה" [נרפס בתל-אביב], תרפ"ד, IX, 294 ע', 8°.
135. בית הספרים הלאומי, ירושלים, תרפ"ד [נרפס ב"הפועל
הצעיר" תל-אביב], 18, 6 ע', 8°. [בעברית, באנגלית, בגרמנית ובצרפתית].
- ✓ 136. בני קריניצה. חצי יובל שנים של קריניצה. תורגם מרוסית ע"י
מנחם פוננסקי. חלק שני. ע' 105—217, תל אביב, דפוס הפועל הצעיר, תרפ"ד, 8°.
- ✓ 137. "הארץ והעבודה", הוצאת "הפועל הצעיר", ספר ג', הוצא בהשתתפות ועדת
התרבות של הסתדרות העובדים הכללית.
- ✓ 137. ברנר, יוסף חיים. כל כתבי י. ח. ברנר. כרך שלישי. הוצאת
שטיבל, א"י. תל-אביב, דפוס "אחדות", תרפ"ד, IV, 249 ע', 8°.
138. גולדשטיין, משה ב"ר יהודה ליב הכהן. ס' יביע אומר ושגיאנות
סי יבין... וקונטרס מיוחד זכתי ראיה על פ"ק דחולין... קאת... אברהם יצחק
הכהן קוק... יצא הספר לאור על ידי רפאל הכהן בן המכתב. ירושלים, דפוס האחים
רוהלר, תרפ"ד, [6], 168, 20, (4), 76, 2 ע', 8°.
- ✓ 139. גורדון, א. ד. כתבי א. ד. גורדון. יו"ל ע"י הועד המרכזי של "הפועל
הצעיר". ספר א'. תל-אביב, דפוס "הפועל הצעיר", תרפ"ד; 108 ע', 8°.
140. דין וחשבון כספי מועד העיר ליהודי ירושלים, בחדשי סבת—אדר ב'
תרפ"ד, ירושלים, דפוס רפאל כהן, תרפ"ד; 6 ע', 8°.
141. הראייה, שלום. ס' ודבר שלום... שאלות ותשובות יחד נצמדים,
בס' ארבעה טורים מסודרים... [עם הוספות והערות]... בנו ותלמידיו... עבדיה הראייה.
ירושלים, ש. צוקרמן, תרפ"ד, IV, 110 דף, 2°.
- זילנפריינד. ראה: קשוט עברי.
- ✓ 142. ווערטהיימער, שלמה אהרן. ספר באור שמות הנרדפים
שבתנ"ך, חלק ראשון. בו באורים מחדשים ומאספים לארבע מאות שמות נרדפים...
ירושלים, בדפוס העברי, תרד"ף לפ"ק. 11, 19, 168, 6 ע', 8°.
- זריצקי, יוסף. ראה: אגודת אמנים עברית.
143. החברה המזרחית למחסני ערובה בערבון מוגבל. תל-אביב, איתן-
שושני, תרפ"ד. [דין וחשבון כללי] 11 ע', 8°.
144. החגיגות הלאומיות. פסח תרפ"ד, ירושלים. דפוס "ציון", רוהלר. [גם
אנגלית]. 28, 29 ע', 8°.
145. חיפה וסביבותיה. טורה דרך לחידים; יצא לאור ע"י הועד לפתוח
התיירות לארץ. חיפה, ניסן תרפ"ד. (דפוס איתן-שושני, תל-אביב). 9, [18], 16 ע',
[בעברית, אנגלית וגרמנית]. 8°.

146. חשבון הכנסה והוצאה לחגרת צדקה ומרפא בארם-צובה, מסבת הרפ"ב עד סוף סבת תרפ"ג שנת 1922. שנת עשרים וחמש להתיסדותה. ירושלים, רפאל כהן, [תרפ"ד]. 45 ע', 8°.

✓ 147. מוקצנינסקי, יהיאל מיכל. ספר תקופת החסמה וברכתה. באור ענינה (וחשבונות) הלכות ברכות נוסחה וסדרה, למחזור ר"ד יום ד' י"ד ניסן התרפ"ה... הוספה ללוח דיני ומנהגי השנה. ירושלים, דפוס סלומון, תרפ"ה [1]. 56 ע', 8°.

148. ידיעות. בשביל האורחים והחירים הבאים להערכה והיריד של הוצרת הארץ, תל-אביב, ניסן תרפ"ד.

Informations for Guests and Tourists visiting the Exhibition and Fair of Home-Industry, Tel-Aviv, April 1924.

Merkblatt für Touristen und Besucher der Ausstellung u. Messe für Landeserzeugnisse am [!] Nissan 5684 in Tel Aviv.

תל אביב, הוצאת העיריה, תרפ"ד. 20 ע', 8°.

149. יהודה, יצחק בנימין. פרשת הבחירות להועד הכללי לעדת הספרדים בתשרי תרפ"ד. ירושלים, דפוס עזריאל, תרפ"ד. 27 ע', 8°. [יוצא נגד מחלך הבחירות].

150. ילין, דוד. בן יהודה ותחיית הלשון העברית. [גם אנגלית בשם Ben Yehoudah and the revival of the hebrew language. (Journal of the Palestine Oriental Society 1924 p. 95-109). (הרפסה מיוחדת).

✓ 151. ילין, יהושע. זכרונות לבן-ירושלים, תקצ"ד-תרע"ח ירושלים, דפוס "ציון" תרפ"ד; III, 202, 8 ע', 8°. מחיר 20 ג"מ. [הו"ל"ע"י בני משפחתו במלואת לו שמונים שנה].

בתחלת הספר באים "דברים אחרים" מאת דוד ילין, בנו של המחבר, ובסופו הערות ונוספות ל"ספר זכרונות לבן-ירושלים" טאט אליעזר ריבלין, ירושלים.

הספר הזה, שחברו ילין וירושלים, אשר כמעט לא עזב במשך שמונים שנות חייו (הוא נפטר זמן קצר אחרי פרסום הספר, ז' איר תרפ"ד) את ארץ מולדתו, מכליל בו"ח פרקים חוסר רב ומעניין לקורות הישוב היהודי בירושלים במאה האחרונה. המחבר מתאר לנו את בנין ירושלים החדשה, את הנסיגות שנעשו כדי ליצור ישוב חקלאי בכפר הירדן, שעמדה אז למכירה פומבית, את קניית אדמת "מוצא" בקרבת ירושלים בשנות תרי"ד-תר"ץ וההתישבות בה, את סדרי העיריה בירושלים, שהמחבר היה חבר לה במשך חמש שנים, הנחלתה, מסיה ואופן גבייתם. בין התעודות שנחפרסמו בספר, צריך לציין את תעודת ההכשר של החכמי-באשי של א"י על בית הספר של חברה כל ישראל חברים, ועל למוד לשונות ורות בבית הספר — חליפת המכתבים בין סמוני כולל לזמא בחו"ל בענין החלוקה ותעודות שונות על יסוד השכונה הראשונה מחוץ לחומות ירושלים, "נחלת שבעה", וראשית ישונת. — מכיון שהמחבר כתב את זכרונותיו בכונה תחלה למסרם לבני משפחתו בלבד, לכן יש לחלק מהם רק ערך משפחתי-פרטי וחסרים בהם מאורעות חשובים, שאין להם יחס ישר למחבר עצמו.

י. פ. ר.

152. מדרייל, אהרן שלמה. ס' מועסיה היים זכו, פירוש וביאור על ס' עץ חיים... תורת רבנו... האר"י... חלק ראשון [ער היכל] שג, היכל ניקודים]; ירושלם, דפוס האחים רוהלר, תרפ"ד. 6, 8 ע, 108 דף. 4°.

153. מורה דרך לאחוזות הקרן הקימה לישראל בארץ ישראל; ירושלם, דפוס "ציון" רוהלר, [תרפ"ד], 16 ע, 8°.

154. מלחי, אלכסנדר. השח'פת, מהותה, התפשטותה והשמירה מפניה. [יוצא ע"י] החברה למלחמה בשחפת בארץ ישראל. תליאביב, דפוס "אחרות". [תרפ"ד], 8 ע, 8°.

155. "המשביר". נדון וחשבון כללי על פעולת "המשביר". חל אביב, דפוס "אחרות", [תרפ"ד]; 4 ע, 8°.

156. נובומיסקי, מ. התעשיה בארץ ישראל, מצבה הנוכחית וסבויים לעתיד. יוצא לאור על ידי החברה להתפתחות הכלכלית של א"י. תליאביב, איתך שושני, אפריל 1924. 19 ע, 8° (הוצאות של החברה להתפתחות הכלכלית של ארץ ישראל. II).

157. סולל בונה, חברת פועלים עברים שתופית לעבודות צבוריות בנין וחרושת, בערבון מוגבל. החוקה, אושרה סמסם סמשלת ארץ ישראל ונרשמה ביום ו' אדר ב' תרפ"ד (12 למרץ 1924) לפי פקודת החברות השתופיות 1920. ירושלם, דפוס הפועלים, ניסן תרפ"ד, 15 ע, 8°.

[יצא גם אנגלית בשם] Solelboneh, Jewish Workers Cooperative Association for public works, building and manufacturing, Limited. Rules, approved by the Government of Palestine and registered on March 12th, 1924, under the Cooperative Societies Ordinance 1920. Jerusalem, Jerusalem Printing Works Ltd. 1924. 16 ע, 8°.

158. סלושיץ, נחום. הכהנים אשר בג'רבה (מספר המסעות), הרפסה מיוחדת מה"תור". ירושלם תרפ"ד; 46 ע, 8°.

159. סליחת החטאים. דרשת ש. ב. ר. חבר החברה הגיאוגרפית המלכותית. חיפה, תרפ"ד (נדפס at the L. J. S. Printing Press, Jerusalem); 28 ע, 8° [מספרי המסיון הירושלמי].

✓ 160. ספרית האופרה הארץ-ישראלית. יפו, דפוס שהם, [תרפ"ד].
✓ 5 מ' גונן, צ. רומאו ויוליה. (פרולוג, חמש מערכות, שש תמונות). המוסיקה מאת צ. גונן, בהנהלת המנצח ס. גולינקין, תרגום עברי מאת א. חשמן, [גם בשער אנגלי: Palestine Opera Library, No. 5. Romeo and

Julietta ... of C. Gounaud, conducted by M. M. Golinkin
[מספור המאורעות גם ערבית ואנגלית] 24, 6, 6 ע', 8°. [מספר 4 של המספריה
עדיין לא הופיע]

6 № הלוי, פ: היהודיה. אופרה בחמש מערכות. המוסיקה מאת
פ. הלוי. בהנהלת המנצח מ. גולניקין, חרגום עברי מאת מ. פריידמן, La Juive,
opera in 5 Acts, Music of F. Halevy, Hebrew translation
by M. Freidmann [מספור המאורעות גם ערבית]. 82, 8, 7 ע', 8°.

161. עבר. רשימת הספרים שיצאו בארץ ישראל, מוצגים בתערוכה וירד
של תוצרת הארץ [ע"י] חברת מסחר לדברי ספרות ואמנות "עבר", ברלין, ורשה, ארץ
ישראל. תלאביב, דפוס "אחדות", תרפ"ד. 11 ע', 8°.

162. עזריהו, יוסף (אוזרקובסקי). היצירה ההפשית בחבור. [הוצאת]
מחלקת החנוך של ההנהלה הציונית בארץ ישראל. ירושלים, דפוס הפועלים, תרפ"ד.
IV, 94 ע', 8°.

✓ 163. פישמן, יהודה ליב הכהן. הבונים הראשונים. פרקים בדברי
ימי בוני הישוב הראשונים מימות ר' יהודה הלוי והרמב"ן עד ר' שמואל טהליבר
ור' יצחק יעקב רינס. חלק ראשון. ר' יהודה הלוי [עד] ר' עובדיה מברטנורה. ירושלים,
דפוס סילמן, הוצאה מיוחדת מן ה"חור", תרפ"ד. 102 ע', 8°.

164. פפן, דוד. פני דוד, שו"ת [על כל חלקי השו"ע]. ירושלים, ש. צוקרמן,
תרפ"ד. 2, 165, 1 דף, 2°.

165. קאהאן, צבי הירש צלאל יבין [א]. ס' אמרי צבי. חידושים למס'
ע"ן, סנהדרין ולמסכתות שונות. נדפס פעם ראשונה בוולנא תרנ"ח. חלק ראשון,
שני, שלישי. ירושלים, דפוס העברי, תרפ"ד, [2], 59, 78 דף, 4°.

קוק, אברהם יצחק הכהן, ובתי ראיה; חרושים ובאורים על מס' חולין
ראה: גולדשטיין, משה: ס' יביע אומר.

✓ 166. קשוטא עברי. זר קמן מציוני שלמה ידידיה וילנפריינד.
נאסף על ידי ידידיו ומקרבייו למלאת חצי יובל לעבודתו האמנותית העברית.
תרנ"ט-תרפ"ד. [בהשתתפות סופרים שונים]. ירושלים, דפוס גולדברג, תרפ"ד.
80 ע', 8°.

✓ 167. רמון, יוסף צבי. נביאים; ספר ישעיהו. ירושלים, דפוס ק. י. סילמן.
תרפ"ד. 51 ע', 8°. המחיר שילינג וחצי.

168. רשימת הנדרבות טכני הנסיוות בחג הפסח התרפ"ג וחשבון קצר וכללי
של בית זקנים וזקנות הכללי, משנת תרע"ח עד טבת תרפ"ד. ירושלים, דפוס רפאל
חיים הכהן, תרפ"ד. (4), 24 ע', 8°.

169. שלום עליכם. בגדי יום טוב, על פי סמורו של — בחרנומו של...
ברקוביץ מעבר בשביל החיאטרון לילדים ע"י מ.י. פולונסקי. חל-אביב, דפוס אחדות,
תרפ"ד. 19 ע', 8°. (קופת ספר).

✓ 170. שליוניגר, עקיבה יהוסף בן ר' יחיאאל. לב העיברי [ח], חלק ראשון,
והוא סירוש על צוואת רבנו... משה סופר... בעל חתם סופר... ונכלל [1] בו דברי
סופר בפרט בענינים הנוגעים לפרצת דורנו בעו"ה נגד המשנים והמתחדשים... עם
קונטרס אחרון הנקרא "יד עיבדי". וכעת י"ל בתוצאות בן המחבר חת"ג... ר' שמעון
משה שמואל שליוניגר ובהשתדלות חתן המחבר ר' משה סרדכי היימן. ירושלם,
צוקרמן, תרפ"ד. [8], 98, [4] דף, 8°.

המחבר, ר' יעקב, שהלך לעולמו באייר בשנת תרפ"ב בהיותו קרוב לחשים שנה, היה מן
האנשים אשר בגללם בשעתם הרעישו את העולם בפרסבורג ובירושלם. הדפוס הראשון של החלק
הראשון יצא באוגוסט בשנת תרכ"ה 1864, ובשנת תרכ"ה כבר הדפיסו בפרסבורג "כתב יושר
דברי אמת" (והדפיסו שוב פעם אפרים דיינרד בספרו "שבלים בודדות", ירושלם תרע"ה, ע'
49-57) להבאיש ריחו ברבים. ונרפס גם לבוב תר"ל ותרל"ג (ח"ז?), ובדפוסים האלה גם חלק
שני "לספר את בני יהודה קשת" [המערערים כתבו "קשות"!] נגד... האפיקורסים...
והמול"ים החדשים הוסיפו הערות מכ"י המחבר ומבטיחים להדפיס עוד חלק ג' וד' ושאר ספריו;
והולכים ומונים את ספריו ולא לחנם יעברו הם על ס' בית יוסף חדש (ירושלם תרל"ה) בשחיקת
כי ע"י ס' זה יצא למחברו מוניטין בשעתו, כי החיר בו אסורים חמורים ביותר וחרם של ר' גרשם
בכללם. ויצאו רבני ירושלם ואסורותו ודגותו לגניזת (יש בספריה חלואות שני קונטרסים בענין
זה, שומר ישראל תרל"ח, חזקת אצל דיינרד, גניזת הבית תרל"ה). ורק ספריו האחרונים
(משנת תר"ס ואילך) נתקבלו כנראה בלי עוררין. ועיין גם בבית המדרש לא"ה ויום שנה I.
תרכ"ה ע' 41-44. ג. שלום.

✓ 171. שיין, ברוך. ירושלם הבנויה. חלום בהקיץ, ספר ראשון. ירושלם,
הוצאת בצלאל, דפוס העברי, תרפ"ד. 194 ע', 8°.

172. תזכיר. [של] בית המלאכה שערי-תורה ביפו. ירושלם, דפוס רוהתר,
תרפ"ד. 8 ע', 8°.

173. תקנות האגודה ההרדית ביהמכרם. (בערבון מוגבל). מאושרות ע"י
הממשלה 20 ינואר 1924; ירושלם, דפוס העברי, תרפ"ד. 19 ע', 8°.

174. תקנות האגודה ההרדית הלואה והמכון. ירושלם (תרפ"ד, בדפוס
הפועלים). 16 ע', 8°.

175. תקנות האגודה "תלפיות". אגודה הרדית בערבון מוגבל. נחאשרה
ע"י ממשלת ארץ ישראל ביום 18 לחדש סברואר 1924. ירושלם, רפאל כהן, תרפ"ד,
2, 8 ע', 8°.

הספרות העברית ומדע היהדות.

(Hebraica et Judaica)

הספרות העתית.

108. אפריון. ירחון לדרוש ולכל עניני ישראל סבא[נ] העורך והמזל: שמואל מיללער. שנה ראשונה, חרפ"ד. נדפס בכודמשט, אחים קאמטצבורג, חרפ"ד. 8°.
109. הבאר. מאסף וקובץ רבני... נערך ויוצא לאור ארבע פעמים בשנה ע"י צבי הירש פרידלינג. כרך ראשון, חלק ראשון. ואמושטין, חרפ"ד. 88 ע' / 4° [כולל רק דרושים ודברי תורה באגדה].
- 109 a. דיימיץ, כלל בלעטער פאר אונטערזאכט און וויסן, № 1. אפריל Klal-Verlag, Berlin, 1924, 4° 16 ע'.
- 109 b. דער וועג, זשורנאל פאר פראגן פון יידישע/עמיגראציע און קאלאניזאציע. № 4, ברלין, מרץ 1924; 82 ע' / 8°. [צאה באפריל 1928]. המערכת: Berlin-Schöneberg, Schwäbische Str. 18, A. Rosin.
110. טרויטפלדור, ירחון עברי-יהודי לבני הנעורים. שנה א', ורשה, חרפ"ד, 8°. העורך הראשי: אליעזר חודורוב, העורך האחר והמזל א. ל. גליצקי. [החוברת הראשונה יצאה באדר א'. המערכת: ורשה, 22 Sliska].
111. נר מערבי. Ner Maarovi, a magazine devoted to Jewish research [in Hebrew and English]. Published by the students of the Rabbi Isaac Elchanan Theological Seminary, New York. Vol. I, 5684 [1924].
112. עתוננו. דברי החלוצין בפולין הקטנה. שנה ראשונה. קונטרס 1. לבוב. חרפ"ד, 8 ע' / 8°.
113. פרייהייט. געווידמעט ציוניזם און ארץ-ישראל. ביאליסטאק, ערב פסח חרפ"ד. העורך חיים בלידשטיין. ע' 27, 8°.
114. אונזער צוקונפט. [קובץ לעניני הציונות] פינסק, ז. ניסן, 11 אפריל 1924. ארויסגעבער א. א. פיינשטיין. [נדפס אצל] גלאזבורגאן, פינסק. 11 ע' / 8°.
115. קולות. ירחון, שנה שניה חרפ"ד, ורשה. המערכת: I. Lipkin, Warszawa.
116. להשחר. ירחון, ערוך ע"י נפתלי ויגל. הוצאת "חוג הנשים" בלבוב. גל' 54. חרפ"ד. 8°.
117. התקופה. יוצאת ארבע פעמים בשנה. תשרי-כסלו חרפ"ד. ספר עשרים ואחר. ורשה, הוצאת שטיבל, חרפ"ד. 508 עמ' / 8°.

118. **Ewer-Blätter.** Bibliographische Nachrichten, herausgegeben von der Ewer-Buchhandlung, Berlin W. 15. Heft 1, April 1924. ע' 26. 8°.

119. **Le Foyer nouveau.** Organe mensuel de Yeschouroun. Directeur: W.-L. Horowitz. 1re année, № 1, Mars 1924. (Paris 18, 19 Rue Carpeaux). ע' 24. 8°.

120. **Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums...** herausgegeben von J. Heinemann... 68. Jahrgang. Neue Folge. 32.-Jahrgang. Heft 1-3 Immanuel Löw zum 70. Geburtstag gewidmet. Frankfurt a. M. I. Kauffmann, 1924. 8°.

121. **Jüdische Nachrichten.** Organ für die Interessen der Juden im Freistaat Braunschweig. Herausgegeben von der Zionistischen Ortsgruppe Braunschweig. Erscheint 2 mal im Monat. Jahrgang 1. [התחיל לצאת] März 1924. Braunschweig Druck v. F. Bosse. 4°.

122. **Progress, The Palestine.** Monthly Bulletin of the Palestine Development Leagues. Editorial direction: Jacob de Haas. Vol. I. (No. 7: January 1924). New York. 8°.

ידיעת הספרים והדפוסים; הביבליוגרפיה; המדע העברי
ומוסדות מדעיים.

123. אלמאליה, א[ברהם]. היצירות הספרותיות בסלוניקו (שנת רע"ה עד תרנ"ג) (החור תרפ"ד, גל' כ"ד, כ"ג, כ"ב, ל"א, ל"ב).

124. אלמאליה א. הספרות והעתונות האישפניולית בסלוניקו (החור, גל': י"ב, י"ג, י"ד).

125. הספר העברי, קבץ מאמרים ל"תערוכת הספר העברי" (תרע"ד-תרפ"ד). ורשה, הוצ' "תרבות" תרפ"ד; 20 ע', 8°. [מאמרים של יעקב פייכמן, אהרן צייטלין, י. נ. שמחוני, סלא].

(22) פרימן, אהרן. האוצר למלאכת הדפוס העברי הראשונה עד שנת ר"ס. Thesaurus Typographiae Hebraicae saeculi XV. Editor Prof. Dr. A. Freimann. [Fasc.] II, III, IV. Berlin - Wilmersdorf, Marx & Co, 1924. דף 41, 41, 41. 4°.

126. פֶּרְנֶק ע. נ. דער „יום טוב“ און וויין היסטארישער הינטער-

גראנד. ווער איז עס אויפגענומען דער ארויסגעבער און דער רעדאקטאר פון דער ערשטער אידישער צייטונג? (צוקונפט 1924 חוב' ג. 188-188).

על יסוד כתבי יד והעדות מגלה לנו המנחם ע. נ. פרנק את פרצופו הנכון של אנטוני אייזנבוים, מיסד העתון הראשון בלשון היודית, דער בעאבאכטער און דער ווייכעל — הצופה על פני הוויכסל — שזה לא כבר חגגו את חג המאה להולדתו. להאור אישיותו של א. ולחולדות הזמן ההוא — השנה Perejitoe כרך א' וד' — יש פה קוים אחרים חשובים, התעודות מוכיחות, כי בעיקר הדבר היה א. לא „משכיל“, כי אם מלשין ומדיח, אגב, א. רצה בראשונה להוציא עתונו בעברית, אלא מפני שלא היה בין המשכילים מי שיעמוד במחיצתו ולעבוד אתו יחד — א. לא ידע עברית — החליט להוציא „אשכנזית באותיות רשיות“, בני שיביו אותו „כל היהודים והיהודיות“.

ב. דינבורג.

127. קרויס, שמואל. אקדמיה ואוניברסיטה. [לשאלת יסוד

האוניברסיטה העברית בירושלם וכוונת המדעין] (התרגום חוב' ג. ע' 66-79).

128. Pfannmüller, Gustav. Handbuch der Islam-Literatur. 1923. Berlin und Leipzig, de Gruyter & Co. 436 ע', 8°.

מ 436 העמודים אשר בספר הקריש המהב לאמנות האיסלאם קרוב לשלש מאות עמוד (י"ב פרקים). שאר המחלקות דנות על הביבליוגרפיה, על עמי האיסלאם וארצותיהן, על ההיסטוריה המדינית והתרבותית של האיסלאם, על הפילוסופיה, האמנות והספרות (הערבית, הפרסית והטורקית). המחבר אינו מסתפק רק ברישומי הספרים והמחברים בכל שאלה; הוא נותן לנו ע"פ רוב גם תכן הענינים של הספרים החשובים ומציין גם את נקודות-ההשקפה הפרובלמיות והמסקנות המדעיות של הספרים; והמחברים, הסקירות הללו הן בהירות ומלאות ענין וחזרות להן יש לספר ערך של טבוא מדעי לחקירה האיסלאם. יש להצטרף שבפרקים הרבים על ההיסטוריה המדינית והתרבותית של האיסלאם (עמ' 32-59) לא נתן לנו המחבר רשימה ביבליוגרפית וסקירה מתאימה על המקורות לחולדות האיסלאם להוצאותיהם ולתרגומיהם ללשונות אירופה חשובות, והסתפק בחבורים הכלליים והיסודיים שבמקצוע זה, לא לגמרי מובן ג"כ, מדוע עבר המחבר בשתיקה (בפרק ההיסטוריה) על התקופה שגין מסעי הצלב עד המאה ה"ט? להיזהר והאיסלאם מקריש המחבר שעה עמודים (98-104), והעמודים הללו ראויים הם לתשומת לבם של החוקרים העבריים. הם מעידים על הצורך הגדול שיש בדבר, לשוב ולברר בכל הקיפה את שאלת השמעתה של היהדות על האיסלאם על יסוד התומר המרדני והאגרי הרב שנתפרסם מוזמן ספרו של גייגר, Was hat Mohammed aus dem Judentum aufgenommen? Bonn 1833. (הערותו של המחבר, כי ההוצאה השנייה של גייגר „חמתוקנת“ — אינה מחוקקת לגמרי, היא בודאי נכונה). וחקירותיו של הירשפלד (1878, 1886, 1902) ויש יסוד לקנות לחרושים והפתעות במקצוע זה; השנה, למשל, הקטע המענין בכת"י נגר הקראים שנתפרסם ב. J.Q.R. חרשים בשנת 1921 עמ' 140. — בצד 101 מאשים המחבר את ר. לישצניסקי (Die Juden in Arabien zur Zeit Mohammeds, Berlin 1910) „בנשיה יחירה כלפי היהדות ובחמקטת דמותו של היסוד הנוצרי והערבי“. ברם, על כגון דא אפשר להגיד: „פול קורה מבין עיניך! המחבר בעצמו, ככל החוקרים הנוצרים איננו יכול להשתחרר מחשפעתו של

ולחזונו. שחקירותיו בשאלות הללו הן כולן איפה ואיפה. והשוה למשל, עמ' 112—113 בסעף ע"ד כת ה"חנפים" והאיסלאם. ביחוד בהרצאת השקפותיו של פ' בוחל במאמרו הידוע ע"ד שאלה זו שנתחיל בזה. "שהחנפים" הם בעלי האמונה הקדומה, הסבעית, בנגור לבעלי האמונה המיוסרת (ע"י מחוקקים) — ומסיים (מבלי הוכחות מתאימות). "שהם עמדו תחת השפעת הנצרות". המחבר אינו מרגיש בנגורים ובסתירות שבאו בתור תוצאת השאיפה לקיים את השפעתה של הנצרות אף במקום שהעובדות הן נגד זה. והשוה בקוראן שורה ג. ג'ז—ג"ט. ב. ד.

129. Sassoon, Flora. שפת פרח שושן. Address delivered on speech day of Jew's College (בית מדרש לרבנים) London, 9th. of Nissan 5614 (13th. April 1924). Oxford, printed for private circulation, Frederick Hall, 1924. 10 ע. 8°.

130. Sidersky, D[avid]. Liste des publications hébraïques et des études orientales (1874—1924). (Paris, Impr. H. Elias, 1924), 8 ע. 8°.

מדע המקרא.

131. ולדשטין, א. י. ש. שבטי ישראל. (התקופה כ"א, ע' 194—209).

132. קלוזנר, יוסף. מחברו של ספר קהלת. (השלח כרך ט"ב 46—56).

עוד ארנסט רנן—בספרו: Histoire du peuple d'Israel חלק ד. עמ' 275—חביע את דעתו. "כי הורקנוס (בן-שוביה) היה האדם חיומר מוכשר בשביל לחבין את מצב רוחו של שלמה המיואש" וכי גם מקומו של הורקנוס (עראק אל-אמיר) הוא. המקום המתאים ביותר להכיר "את כל האמת של קהלת". ברם, במחו של רנן רק הכריק הרעיון והחוקר הצרפתי לא התעכב עליו. מאמרו של הד"ר ק. הוא הנסיון הראשון, דומני, לגשת לחקירה רצינית בכון זה. ביחוד מוצלחת היא ההשוואה שבין תאור ארמונו של הורקנוס (קרמוניה י"ג, ד, י"א). ובין קהלת ב: ד"א. אולם הד"ר ק. איננו נוגע במאמרו כלל בשאלות הצורות הספרותיות שבספר קהלת (למשל, הנוסחא של ה"חכמ" המדבר אל נפשו, נוסחא של "אנוי, והנוסחא הלמורית—פתגמית—אתח"; הרב או התלמיד — של ה"מלמד דעת את העם" השוה קהלת י"ב: ט"ז — ויחסם החדרי) ומבלי לפתור את הסרובלימות הספרותיות של ספר קהלת, מסופקני אם אפשר לגשת לפתרון השאלה ההיסטורית.

רמון, יוסף צבי. ספר ישעיהו. ראה: א"י מספר 187.

133. Bertholet, Alfred. Der Beitrag des Alten Testaments zur allgemeinen Religionsgeschichte. Tübingen, J. L. Mohr, 1923. 24 ע. 8°.

(Sammlung gemeinverständlicher Vorträge aus dem Gebiet der Theologie und Religionsgeschichte. No. 106.)

134. Bruppacher, H. Das Problem der Armut im A. T. Zürich 1924. XII, 119 ע. 8°.

135. **Dürr, Lorenz.** Die Stellung des Propheten Ezechiel in der israelitisch-jüdischen Apokalyptik. Münster, Aschendorff, 1923. XVI, 108 ע. 8°. (Alttestamentliche Abhandlungen Bd. 9, H. 1.)

136. **Farbridge, Maurice H.** Studies in Biblical and Semitic Symbolism. London, Kegan Paul, Trench, Trübner & Co., 1923 [תרפ"ד]. XV, 288 ע, 8°.

137. **Nötscher, Friedrich.** „Das Angesicht Gottes schauen“ nach biblischer und babylonischer Auffassung. Würzburg, L. J. Becker, 1924, VI, 189 ע, 8°. 3,50 מרק.

הנה חקירה חשובה להתפתחות השפה הדתית ומגוונות. המחבר הולך ומבקר את כל הצורות ממין ראה, קדם, הזה פני ד' בספרי התנ"ך ומאיר פרטים רבים בחולדות המספוריקה הזו. ביהור משחרל הוא להבליט המעברים אשר בין חכונות השמות והמוחשיות של הניבים האלה ובין שמושיות הסמבוליים. השמוש הסמבולי ביותר אשר לגביו מתייחסת ראיית ד' אך ורק לעולם הבא. הוא תכלית ההתפתחות הזאת. על סף ה"גנוזים" וספרי ברית החדשה נגמרת החקירה שיש לה חשיבות ג"כ לחולדות המספוריקה היחודי בזמן הבית השני ואחרי כן. ג. ש. ל.

138. **Pace, Edward.** Ideas of God in Israel. London, Allen & Unwin, 1924. 260 ע. 8°. 10 sh. 6.

139. **Patai József.** A biblia képekben. Klasszikus és modern mesterek remekművei [תהנ"ך בתמונות קלאסיות ומודרניות] összeállította és bevezetéssel ellátta... [Budapest] Mult és Jövo, [1924] 240 ע, 4°.

140. **Proksch, Otto.** König und Prophet in Israel. Rede. Greifswald, L. Bamberg, 1924. 23 ע, 8°.

141. **Putnam, Charles Elsvorth.** The ten lost tribes; a Biblical investigation. Chicago, The Bible institute colportage association, [1924]. 31 ע. 8°.

142. **Wiener, Harold M.** Das Hauptproblem des Deuteronomiums, mit einem Begleitwort von Lic. Dr. Kegel... und einem Gutachten von Oberverwaltungsgerichtsrat Dr. Knauth-Jena. Gütersloh, Druck und Verlag von L. Bertelsmann, 1924. 56 ע, 8°.

143. **Wiener Harold M.** The Integrity of the Old Testament, with Introduction by the Editor, Nashville (Tennessee) Lamar & Barton, 1924. 8°. (The Aftermath Series, a sym-

posium of reviews of modern critical discussion of biblical history and doctrine, edited by Horace... du Bose. Number 5. 185—225 ע.)

144. Ziegler, Ignaz. Die sittliche Welt des Judentums. I. Die sittliche Welt der heiligen Schrift. Leipzig, M. W. Kaufmann 1924. 270 ע, 8°.

מדע התלמוד, ספרות רבנית, הלכה.

145. אסף, שמחה. שמחת קרקע. (תקופה כ"א ע' 209 — 225).

✓ 146. ברוך, י. ל. ראשי פרקים בתלמוד. ספר ראשית למדי התלמוד

בבתי הספר התיכוניים ובכיתות העליונות של בתי הספר העממיים. מסודר ומתוקן
בדי רר. י. ל. ברוך. ברלין, חרפ"ד, הוצ' "שחרות" (Eschkol Verlag)
VIII, 191 ע, 8°.

גולדשטיין, משה. ס' יביע אומר, ראה: א"י 188.

גאנצפריד. ראה: פלדמן.

147. גרובבסקי, יהודה. ילקוט אנדות. מבחר אנדות ישראל. ספר למד

ומקרא. ורשה, הוצאת "תל-אביב", חרפ"ד, 64 ע, 8°.

הגדה. ראה: קפלן.

הדאיה, שלום. ודבר שלום. ראה: א"י 141.

✓ 148. וואהלמאן, מנדיל. מסתרי-האגדה. גלוי התעלומות של אנדות

התלמוד ע"י חקירות מדעיות. חלק ראשון. ורשה, הוצ' "חברים", חרפ"ד, 170 ע, 8°.

מוקצינסקי, יחיאל. ס' תקופת החמה וברכתה. ראה: א"י 147.

149. בהן, אהרן מענדל. קונטרס עגונות, בו יבואו הסכמת (ו) רבני

חדור להחיר גט ע"י כתבו של הבעל במקום עיגון, ע"י המאסף אהרן... הכהן, רב

ראשונים בעיר קיירה. נדפס בשנת חרפ"ד, דפוס ראובן מוסקוויטש (ו), מצרים. [2]

21 דף, 8°.

149 a. לעווטאן, שלום יצחק. דברי שלום... ענינים בתלכה... ובאורים...

על... סאטרים ואנדות חז"ל. חלק ראשון. בודפשט. דפוס האחים קאטצבורג, חרפ"ד;

[8], 48 ע, 8°.

✓ 150. מדרש הלל או ספר המעשים. (יצא בתור חלק של) מדרשים

ואגדות, סדורים ומפורשים לכל אדם מישראל, בצירוף רשימות השמות המקומות

והענינים ומפתחות לפסוקי התנ"ך המובאים בהם. ורשה, הוצאת "מרקליו", חרפ"ד.

48, [12] ע, 8°.

151. מרמורשטיין, אברהם. קדיש עתיק מימי הגאונים. (החור

תרפ"ד גל' י"ח).

152. משניות. עם פירוש הגאון רבינו עובדיה מברטנורה... ועם... עיקר

תוספות יום טוב... וכעת תוספת... הגהות מהגאון... רבינו אליהו ד"ל מוילנא גם
ראשי פרקי הש"ס ע"פ א"ב... ניויורק-ברלין, הוצ' "חורב", תרפ"ד. III, 80; 88;
82; 108; 108; 180 דף, 8°. [בסופוטפיה].

152 a. מילוערסטאן, גדליה. סוכת שלום חלק א' וב', והוא חדושים

ובאורים על מסכת סוכה ונלות אליו חלק שני על דרושים. St. Louis
Moinester Printing Co., תרפ"ד. 48 ע' / 8°.

153. פלדמן, דוד. קצור שלחן ערוך עם כללים נחוצים מכתב יד שלא נדפס

✓ עדיין מאת הגאון המחבר ר' שלמה גאנצפריד ו"ל עם עיר דוד המכיל מצודת ציון
מצודת דוד, המתרגם, שער הציורים, שיעורי המצוות, לוח הקביעות, נוסח שמרות ועוד...
מאת ד. פ. לייפציג, אביגדור טייכער, תרפ"ד. VI, VI, 164, [25] ע' / 8°.

פסו, דוד. פני דוד, ראה: א"י 164.

קאהן, צבי הירש. אמרי צבי. ראה: א"י 165.

154. קפלן, ח. א. הגדה של פסח. תוצאה אמנותית ומדעית עם באור

עברי חדש. ורשה, תוצאה "למוד", תרפ"ד. IX, 128 ע' / 8°.

155. קרעלענשטיין, עזריאל זעליג. ס' שארית עזריאל, באור הפטרות

של חמשה חומשי תורה... יוצא לאור ע"י בנו ותלמידו... דוב צבי קרעלענשטיין
הבר' צ' דירושלים. חלק ראשון, בראשית-ויקרא: גראיעווא Grajewo. בדפוס
אברהם מרדכי פורקא, תרפ"ד. 1928; 104 ע' / 8°.

156. רוננברג, יהודה יודל. מאור החש"מ. שאלה ותשובה על דבר

מאור האלקטרין בשבת ויו"ט ואחרת גדולה על דבר אפיית פת בשבת... מאנטריאל,
Rapid Printing Co., תרפ"ד. 16 ע' / 8°.

156 a. Horovicz, J. Über Kopfbedeckung. Halachische
Klarstellung. Frankfurt a. Main, Verlag H. Bergmann, (תרפ"ד);
0,50 Mark. 14 ע' / 8°. [Aus dem „Israelit“]

157. Strack, H[ermann] L[eberrecht] und Billerbeck, Paul.
Kommentar zum neuen Testament aus Talmud und Mid-
rasch. Band II: Das Evangelium nach Lucas, Marcus und
Johannes. Die Apostelgeschichte. München, C. H. Beck, 1924.
IX, 867 ע' / 8°. [הכרך הראשון יצא 1922.]

הסטוריה והמדעים הקרובים אליה.

158. בר טוביה (פרנקל פ.) שני כהנים גדולים. [יוחנן בן נרבאי;
רבי ישמעאל בן פיאיב]. החור הרפ"ד גל' ט"ז.

159. [דיינרד, אפרים] מכתב גלוי לישו הנוצרי. מהא, חברה ונרמטה
על ידי אחד מוקני הסופרים, בפקודת רוח הקדש, יציר כפיו של הקב"ה. חמוש"ד
[נורק Newark חרפ"ד]. 52 ע', 8°.

160. גינבורג, שאול. די קליינינקע אידישע מארשערע און די קליינינקע
אידישע העלדין. (צוקונפט 1924 חוב' ה'. 802-806).

מתאר ע"פ מקורות רשמיים, כנראה, מהארכיון של המיניסטרום לצבא, ענייניהם של
ה"קנטוניסטים" הנערים שלוקחו לצבא — שהכריחו אותם להתנצר בימי נקולי הראשון. חבל, שמר
ג' לא נודיע לנו בדיוק מאיזו ארכיון הוא לקח את החומר הרשמי. ב. ד.

161. לוינסון, א. מהעבר. זכרונות. [מחיי המהגרים בשנות השבעים והשמונים
באמריקה] (הד ליטא הרפ"ד גל' 5).

162. ציטרון, ש. ל. מאחורי הפרגוד. סומרים, בוגדים, מתכחשים; חלק
ראשון. וילנה, הוצ' צבי מין, חרפ"ד. II, 236 ע', 8°.

קלזנר, יוסף. תולדות בית השמונאים. ראה: בחוב' א. אי' 108.

שמונה פרקים (שעורים) בספר: תחילת המדר, המלחמה בעד השחרור המדיני, השחרור
הגמור, הרחבת חובלים, הכתות בישראל, מלכות בית השמונאי בתקפה, חספרות העברית בימי
הגדולה של החשמונאים, כבוש רומי וחורבן בית השמונאי. בסוף הספר באו שלש סבלאות
כרונולוגיות: בית השמונאי, בית סילוקס ונציבו רומי בסוריה (ובא"י) בימי החשמונאים. בסוף
ספרו אומר המחבר "שאלמלא הכבושים והנצחונות החשמונאיים ואילמלא כל הפוליטיקה
המדינית והכלכלית החולונית של החשמונאים, היו היהודים נשאים או כנסיה דתית קטנה
ודלה, שאפשר היה יוצרת דת של קרן זנית, בדת השומרונית... ואפשר אף היה נשמעת בין
הסורים והיוונים". ובחמאם להשקפתו זו עוסק המחבר בעיקר על הכבושים והנצחונות, הפוליטיקה
המדינית והכלכלית של החשמונאים, משחדל לבאר אותה ולהסבירה וללמד פניגורית עליה. כוון
מסוים זה, מלבד שהוא נוהן לספר שלמות ואחדות פנימית ידועה, ומאיר חרבה דברים הארה
חרשה, הוא מקרב גם את התקופה הרחוקה לקורא בן-זמננו, מעורר בו ענין רב וחי ומכנים הו
אל "גווי התסיסה" של הימים החם. ברם, אין המחבר הנכבד מסתפק בקרבה הבאה ממילא,
מתוך הארת הדברים, צרוםם וברורם; המחבר מביא דוגמאות והשוואות, מרגיש את המוסגטים
החשובים לפי השקפתו וחוזר ומרגישם, מסבירם ומלמד עליהם פניגורית, אם יש בהם טעם
לפגם. (השוה, למשל עמ' 22, 28, 41, 45, 51-52, 72, 137, 139 ע' ד). ואולם, בדברים
כאלו, כידוע, נוהג הכלל: כל יחד כנטול דמיון... ולמוד פניגורית, לדעתה, טעון וחירות יתירה,
כי עלול הוא לקלקל את השורה. הנח, למשל, מיחס המחבר הנכבד כמיט את כל הידיעות
חפוגמות במלכי בית החשמונאים שבאו בספרי המקורות לסרי דמיונם ורעונם הרע של
מתנגדיהם ואויביהם המדיניים והדתיים, ליונים, לסורים או לפרושים. (השוה, למשל, עמ' 120
על יתורה אריסטובולוס, עמ' 126 על כבוש עזה ע"י אלכסנדר ינאי, עמ' 130 על נקמתו של
אלכסנדר ינאי במתנגדיו, עמ' 131 על המלחמה ע"י חדיר, עמ' 144 על המלכה אלכסנדרה—

פה המקור של המחנך הוא — צדוקי, והנה, אין ספק בדבר שיש בהרבה מן הרברים הללו מן האמת, אולם הרבר מעון בסום והוכחה, ויש להצטער, על שהמחבר הנכבד לא אסף את ההערות הבודדות על המקורות ולא הרחיב אותן בשביל לתת לנו בראש הספר סקירה כללית על המקורות וטיבם ולהוכיח לנו, עד כמה שאפשר, את זמנו, סמכותו ונאמנותו של כל אחד מהם. כי בעינינו אלה, כירוע, רדושה מתינות יתירה, והסתלקות מן הוודאות בחקירות מסוג זה היא יותר קרובה אל האמת, המחבר, למשל, משתמש בציור הכלכלי של ארץ ישראל, שאנו מוצאים באגרת אריסמיאס (פ"ג — ק"כ הוצ' ונדלנדר) בתאורו המלא ענין של התוצאות המדיניות, הכלכליות והרוחניות של מלכות ינאי (עמ' 134—139), מר ק. אמנם מסביר לנו, כי הוא נוטה לדעתו של פ. ונדלנדר, המיחס את הספר לזמנו של ינאי, ברם, אם גם נניח, כי אגרת אריסמיאס נתחברה בימיו של ינאי, קשה להסכים שתאור איי שבספר הוא ג"כ מאותה התקופה. ע"פ כל התאור, ע"פ מה שהוא יודע וע"פ מה שהוא איננו יודע, יש לראות בו קטע מאינן peripulus של סופר יוני מתקופת שלטון התלמיים על ארץ ישראל עם הוספות מאוחרות. זה מוכיח תאור המצודה והיל המצב, שהוא מתאים למצב שלפני החשמונאים. (קדמוניות י"ב: ג. ג. וחשמונאים ב' ד' ו"ב). הארץ שהוא מתאר — היא מדינת איי של התלמיים וגבולות שלטונם בה, זה אפשר לראות ע"פ תפקידה של העיר עכו במסחר הארץ. לרעתה, שייך קטע זה, אחרי הסרת ההוספות המאוחרות, לקטע שב"נגד אפיאן א. כ"ב, המתאר את גדל ארץ היהודים בגדלה לפני החשמונאים ושהוא לקוח מהיקאמיאוס מאבדירה. (לא המוויף: המוויף לא היה מקטין את מדה ארץ יהודה!) וכנראה, חזר היקאמיאוס את מסעו בא"י (בעיקר בערי החוף — בספר מיוחד. (peripulus) שהכניסו אח"כ לספרו "הולדות מצרים" aegyptiaka historiai ושמש לקהגס ריאודורוס מסיקיליה את הפרק ע"ד היהודים 2, 3, XL). ובכלל נרמז לי, כי מגמתו המדינית של המחבר הביאה אותו בלא יודעים לעוות הדיון כלפי כמה חזיונות היסטוריים חשובים, שאינם מתאימים לכוננו. הנה, מצד אחד למשל, מסקידין הקשה "שאך שפחיות (!) היא מצר אחרים מחכמי הנזירים (שנמשכו אחריהם אף כמה מצעירנו (שהמתונים היו אף הם בעלי איריאה רמה"...) (עמ' 41—42). שאינו מתאים לגמרי עם הערתו הנכונה בעמ' 152, כי בתקופה שבין עזרא ונחמיה ובין גזרות אנטיוכס עוסקים כמעט כל הספרים בשאלות אנושיות כלליות; והאמנם אין קשר בין תנועה ספרותית זו ובין התנועה הצבורית של "נחיה ככל הגוים?" — והלא גם מר ק. מודה בקשר זה? (עמ' 109). והשווה ספרו של מרידלנדר: Geschichte der jüdischen Apologetik 1903 בפרק האחרון ע"ד ה"זדים והרשעים" שבפרקי התהלים. ומצד שני (עמ' 19) הידיעה, שיהודה המכבי דאג לעבודת הארמון החרבה והלק את אדמת הבוגרים, שהרג או הכריח, בין הנאמנים לדתם, מכלי שציין לנו, מאין שאב את העובדה המעניינת הזו; ושוב המתונים כלם הם מטפוסים של יאזון ומינילאוס" (עמ' 27, 91 ועוד) וג"בית החשמונאי היה מתחילה מקושר בקהל חסידים" (עמ' 91) ברם, יאזון היה הראשון שהרים את נס המרד כלפי הסורים (חשמונאים ב' ה'), ומחבר ספר דניאל, כבר מתייחס "בהירות" לחסידותם של החשמונאים (דניאל י"א. ל"ד).

נכונה ומבוססת היא ההרצאה ע"ד הכתות בישראל, ביחוד מעינים הם הרמזים ע"ד הקשר החינוכי שבין ההשקפות הדתיות והמדיניות של הפרושים והצדוקים. יש להצטער, שהמחבר הנכבד קצר קצת מה (ביחוד עמ' 111—112) ולא עמד על המסקנות המדיניות שהצדוקים צריכים היו להסיק מן האמונה בשכר ועונש של הכלל, של האומה, ובבחירת הפשית שלמה: מעיליותם המדינית זוהי דרכם להגשמת היעודים הנבואיים, שתבוא רק ע"י מעשי האדם (תאדם הוא תגורם לאשרו והוא גם האחראי בעד אסונו). ומכאן מלחמותיהם של הצדוקים בתור חובה דתית (ובמובן זה קרובים הצדוקים לקנאים), בה בשעה שלפי דעת הפרושים: הכל בידו שמים

חוק מוראת שמים (ברכות ל"ג). מתגם זה מוסר, לדעתו, ביהר דיוק את השקפות הפרושים בשאלת זו מאשר מאמרו של ר' עקיבא: הכל צפוי וחרשות נחונת (עמ' 102), ולכן התנגדו לכל אקטיויות מדיניות, (והשוה תהלים קכ"ז, שיש, לדעתו, ליחסו לחקופת יונתן לראשית חלוקי הדעות בשאלת זו). הסעיפים ע"ד המצב הכלכלי והתרבותי הם מלאי ענין רב, ויש רק להצטער, שלא חמיר הראה המחבר את המקורות והחובכות שעליו בנויות הנחותיו (למשל ע"ד האכיות האמידה בימי החשמונאים עמ' 76) ויש שהחובכות שהוא מביא לא מספיקות, ורצוי היה לכל תפחות לסמן את הדברים בתור ספק, ולא בתור ודאי (השווה, למשל, ע"ד מס הכללים, עמ' 77, שמר ק. מחליט שהוא "על עשרות חתן וכלה", ובעמ' 42 הוא מביא ראיה להשערתו זו משנה סוטה "ש"ט מ"ד—ואולם במשנה כתוב כי "גזרו על עשרות חתנים" — והמנחה, לקשט את התהן בעשרות ידוע לנו גם ממקורות אחרים, למשל, חזון ברוך הסורתי: י"ג—ואין שם רמז למס.). והשוה Pauly-Wissowa II, 2552 במאמרו של קוביששק: aurum coronarium. אין מה המקום להעיר על כל כזה שיש להעיר על ספרו החשוב של הדר. ק', שהוא בליים אחת התופעות הכי מענינות במסורותנו ההיסטוריות בזמן האחרון, ויש לאחל למחבר הנכבד ולקחל העברי — שיוציא בחקרו גם ספריו "תולדות בית הורדוס" והסדר הגדול והרחב הבית השני — ותיו לנו בפעם הראשונה תולדות ימי הבית השני כחובים ע"י חוקר מרעו מא"י בלשון העברית ומנקודת-השקפה לאומית.

163. Baroway, Aaron. The Cohens of Maryland. (Mary-

land Historical Magazine, vol. 18. 19.) Baltimore 1923, 1924.

Vol. 18. pp. 357—376, vol. 19. pp. 54—77.

דברי ימי משפחת כהן, צאצאי רבי מאיר הכהן, שחי בהתחלת המאה ה-19 לסה"ס. באורגנזציה בבוריה, בניו באו בשנות השמונים של המאה ה-19 לסה"ס.

164. Felsenthal, Emma. Bernhard Felsenthal, Teacher

in Israel; selections from his writings with biographical sketch

and Bibliography by his daughter. Foreward by Cyrus Adler.

New York, Oxford University Press, [1924], X, 362 ע', 8°.

165. Gelber, N. M. Aus zwei Jahrhunderten. Beiträge

zur neueren Geschichte der Juden. Wien und Leipzig, R.

Löwit, 1924. [4], 265, [1] ע', 8°.

166. Herford, R. Travers. The Pharisees. London, Allen

& Unwin, 1924. 248 ע', 8°, 10 s. 6. d.

מתוך המבא של המחבר: "חספר הזה איננו בשום פנים רק מהדורה חדשה של ספרי

Pharisaism, its Aim and its Method (1912) כי אם מחקר לגמרי חדש על אותו הנושא.

הרפורד מזכיר את שמותיהם של י. צ. לויסרכ (1913) Kohler-Festschrift וליוא בק (Das

Wesen des Judentums) בתור אותם החוקרים, שחקירותיהם השפיעו ביותר על שני דעותיו והתפתחותן.

167. Judaism and the Beginnings of Christianity,

A course of Lectures delivered in 1923 at Jews College,

London, under the Auspices of the Union of Jewish Literary Societies. London, George Routledge & Sons, VII, [תרפ"ד], 231 ע', 8°.

168. **Lazarus, Joseph.** Der Numerus Clausus in der Weltgeschichte. „Den Wirtsvölkern gewidmet“. Leipzig, Neue-Geist Verlag, 1924. 38 ע', 8°.

169. **Pereyra, Mosseh.** Notícias dos Judeus de Cochim, mandadas por M. P. de Paiva, acuya Custa se imprimiraõ. Amsterdam... 5447 [רפס אנסטטיר חדש], en la estampa de Louis Lamm en Berlin 5684 (1924), 16 ע', 4°.

Novam publicadasia con introd. de M. יצא בשנת שעברה גם ברפס משובח.
B. Amzelak, Lisboa 1923, 4°, אכס' 150, בפקסימיליה.

170. **Rieger, Paul.** Wer war der Hebräer, dessen Werke Hrabanus Maurus benutzt hat? (Monatsschrift, 1924. 1—8, ע' 66—68.)
משתדל להוכיח, שכל הענין הוא אינו אלא אגדה.

171. **Warschauer, A.** Philipp Bloch. (Monatsschrift f. Gesch. u. Wissenschaft d. Judent. 1924. 16—1 ע').

172. **Wellhausen, J[ulius].** Die Pharisäer und die Sadducäer. Eine Untersuchung zur innern jüd. Geschichte. 2. unveränd. Aufl. Hannover, H. Lafaire, 1924. 164 ע', 8°.

173. **Wertheimer, Max.** Das Mysterienjudentum und der Heidenapostel Saulus-Paulus. Wien, R. Löwit 1923. 23 ע', 8°.

קבלה וחסידות.

✓ 174. בלוק, חיים. קובץ מכתבים מקוריים מהבעש"ט ז"ל ותלמידיו ז"צ, על פי העתקות נאמנות ומדויקות עם הערות וחמונות ומבחר מאמרים ואגדות מעולם החסידות. נצרך לזה א). ה"ש"א ומחן בין לשכת הצר הקיסר בווינא עם נשיאות המדינה בלבוב בענין הארמור... רבי ישראל מריון ז"ל אחר ברחו מרוסיה לאוסטריא ב). מכתב מקורי מהגאון הנודע מהר"ל ממראג משנת שט"ג עם פקסימיליה ע"ד יצירת הגולם. ברלין—וין, הוצאה עברית „מנורה“, [תרפ"ד]. 111 ע' 8°.

הקבץ מענין למדי. שאלת היוגף מתעוררת לגבי אחרים מהמכתבים. ביחוד אמתת הראשון „מכתב ההתגלות“ משנת חצ"ג חשוד הוא מכל צד ועבר. הבעש"ט שחזם א"ע תמיד „מסלוסט“, חותם פה „מאקופ“, וכל המכתב עושה רושם של נבואה post festum. ועד שלא נזכה לפקסימיליה של המכתב שחובל לעמוד בפני מבחן קשה להאמין בו. ההוספה א) לקוחה מספרו של גלבר: Aus zwei Jahrhunderten. שיצא 1924. Wien. ע' 116—121, ובלוק

שכה גם להוסיף, כי מה שהביא הורודצקי בענין זה [ובלוד מיסרו על זה] רק "קבלה ומסורת אבות אצל החסידים" (ע' 18) היא, ועין למשל ספרו של החסיד המופלג אהרן מרקוס בספרו על החסידות ע' 332. ואם כן לקבלת החסידים אין ערך בדברים כאלה. ואיך נאמין לקבלה כזו, שאין לה כל יסוד, במה שהוא מספרת לנו על השתתפותו של חכמי-טובות הפרנקיסטים? ואולם בלוד בענין זה מוצא לנכון לסמוך על "קבלת דור אחד דור ומסורת אבות..." ואולי בחר רובא בחאי מילתא. ואך שכתב, כי דעתו של בלוד המכחיש השתתפותו, לא "דעתו" של החוקר הזה היא כי אם דעת התעודות, ותעודה פרוטוקלרית אחת, כמאת ספרי חסידים ומסורת אבות" דמיון ונקדיש דברים אחרים ל"המכתב המקורי" מהגאון... מהר"ל מפראג משנת ש"מ עם פקסימיליה ע"ד יצירת הגולם. האי חיים בלוד אפילו, אפריון ממשי לוח"ל להרב שמואל ניוורטה בזוין שמסר לו כתב יד ישן, אשר בשנים הספר אך, מיוחס" הוא להמהר"ל והוא מכתב של המהר"ל להג"מ יעקב גינצבורג אבד"ק פרידברג בענין הגולם. והאי בלוד הרבה עמל להעתיק אותו כי מטושטש מאד היה, ואולי יתעוררו החכמים וישתדלו לברר אם המכתב הזה כתב ידו ממש של מהר"ל מפראג" (ואולם על שער הספר לא יפקפק עוד ויכתב "מכתב מקורי" ודי למבין). ואמנם הזיוף ער לעצמו ואמלא זיוף זה כפי הנראה שמש מקור לזיוף אחר, שכבר נכשל בו לפי תמוז בלוד, בהאמינו לספר "נפלאות המהר"ל" אשר הוציא בגרמנית בשתי מהדורות, לא היה מן הראוי להאריך בזה.

הזיוף עצמו יוצא מדברים אלה: כתב הפקסימיליה אינו כתב של המאה השני (1583) כלל וכלל כי אז טרם כתבו בכתב הגהוג היום ומה שפרסם א' בלוד, הוא כתב חדש מאד מאד ועל פי צורת האותיות אפקקס אם עברו עליו אפילו מאה וחמישים שנה, ונראה יותר שנכתבו במאה שעברה! ואשר ללשון המכתב הריהו משתמש בסגנון זרדגוני לגמרי (ועיין למשל בע' 86 השורות האחרונות "ומה ההכרח והצורך גדול היה לי על זה" הכל בסגנון ספורי החסידים!). ע' 88 הוא כותב על "יהודים אשר מדרגתם בהשכלה נמוכה מאד", סגנון מסוף המאה שעברה [ובכלל נראה, שכל השורות האלה נכתבו בזמן מאוחר מאד אחר אשר נחתרשה אצל שונאי ישראל התיאוריה על Geheimsekten או יהודים בורים שמשתמשים בדם נוצרי והוא דבר אשר לא עלה בדעת דורו של המהר"ל ונתן המזיוף בפי הכומר Thaddeus דברי שונאינו האחרונים. ויתר מזה: המהר"ל כבר יודע בעמוד 91 את מכונו במובן של Maschine, מלה שנחתרשה במאה שעברה ע"י המשכילים! בע' 92 מבאר ענין אחד בדבר הפסיכולוגיה של הגולם על פי הקדמות האר"י ויודע את המונחים "אור פנימי" ו"אור מקיף" שעוד לא היו להם מהלכים בקבלה בשנת ש"מ! ע' 87 שנת השלוש או השלוש צ"ל השל"ב וכן הוא בס' "נפלאות מהר"ל". והנה כל המכתב הזה מתאים מלה במלה עם מ' נפלאות מהר"ל הנדפס בפיטרקוב הרס"ט ועל זיופו של ספר זה כבר העיר אחרים ובתוכם ה' עמנואל אקשמיין ב"ספר יצירה" שלו הנדפס בסיגטש בשנת 1910. לברר אי-אמתת הס' נפלאות מהר"ל הנדפס כעת ומייחסו להג"מ יצחק כ"ץ". מכתבנו כולל (במובן בגוף הראשון) המקומות והסעיפים האלה של נפלאות מהר"ל מלה במלה §§ 4—5, 7, 8, [קטע] אחד חסר במכתב, ובצדק 22, 23. כל הקטעים הספוריים ביותר, §§ 9—21 חסרים במכתב. והשאלה היא, מי קדם להודיף! על כל פנים נראה לי, כי שניהם נתחברו אחר שנת 1888 תרמ"ח! כי בשיחות המהר"ל על הגולם [שהוא אמנם פרק מענין מאד מאד מצד הפנימי!], "נפלאות" ע' 73 למטה ובמכתב ע' 90 נאמר, אין שייך ללמוד צרופי האותיות של הספר יצירה כמו שהם נדפסים ולברוא על ידו גברא... שיש בהן הרבה שיבושים וחסר מהן הרבה. ואולם בזמן המהר"ל הצירופים האלה טרם נדפסו, ובדפוס הראשון של מ' יצירה [שהוא גם

היחידה, שהיה בימי המהר"ל אין להם זכר ובאמת נדפסו אך פעם אחת והיינו בפירוש ס' היצירה להרוקח הנדפס בשלמותו בפרצמיושל בשנת 1888. וחמזיף אנב שיטפיה שכתב כי זוהי הפעם היחידה שנדפס, ומתאונן על שבוש הנוסח שבאלפא ביתות אלו. ואשער כי ה"מכתב" קדם ל"נפלאות" אולם היה לפני מוזיף הנפלאות עוד תעודה ממין המכתב הזה (בגוף הראשון) שכלל דברים אחרים שנכנסו לספרו. למשל במקום § 6 כתובים ב"מכתב" רק הדברים האלה "וכבר כתבתי הוכחות [עם הבומרים ע"ד עלילת הדם] בספר לזכרון" וכל מעשה הוכחות הזה נדפס באריכות בנפלאות שם. ולא יתכן לחשוב כי אחר זייף שתי התעודות אלא אם כן היה חצוף ושוטה גם יחד להכניס בפי שני אנשים שונים אותם ההרצאות סלה במלה. ונוסח השיחות ב"נפלאות" מועיד כי הוא רומז פה לדברים ששם בפי המהר"ל עצמו וגם כמה דברים עולים יותר יפה בפי המהר"ל מבפי תלמידו. את הספורים כנראה הכניסו אך בימים האחרונים לפני הדפוס. ה"מחיקה" במכתבנו ע' 92 מתמלאת יפה יפת. מנוסח הנפלאות פרק 23 סעיף 10. ובהעתק שבא לפני בלדך. מחקו המלים בלי ספק בכוונה לעשות רושם על הפתאים שיאמינו ביושן הכתב. ר' יעקב גינצבורג שאליו נכתבו דברי המכתב, נזכר באופן חשוד מאד גם בספר "נפלאות" § 14, ע' 32 שמביא אותו בנובילה ארוכה ומספר עליו, "שהיה נחשב השני של המהר"ל בדורו. ויש לשער כי הכמה זו הוציא מן ה"עובדה" שהמהר"ל הריץ לו מכתבו בענין גורא ונשגב כזה. ואולי זייפו אותו חיים שרשטיין, שספר למוציא לאור של ה"נפלאות" כי מצא את התעתיק "בהביבליאטיקא הגדולה דפה ק"ק מיץ" [ספריה שלא היתה ולא נבראה!!] ושאר דברי הבאי הנדפסים על שער הספר.

מהר"ל, אהרן שלמה. ס' טועמיה חיים וכו'. ראה: א"י 152.

175. Aronson, A. Le Hassidisme. (Foi et Reveil, revue trimestrielle, Paris 1923/24, 5684, ע' 129-144, 207-221, „a suivre“.)

176. Maeterlick, Maurice. Das grosse Rätsel. Übersetzt von Lulu von Strauss u. Torney. Jena, Eugen Diederichs, 1924. ע' 8, 211.

המחבר מתחקה על שרשי תורת המסתורין מימים קדומים בהודו עד המשפטיכולוגיה של ימינו אלו. בהקדמתו הוא אומר, כי דמיונו לחייר שעבר במדינות רחוקות והוא רוצה למסור רושמים חיים ונאמנים ממה שראה בעיניו. לאמור: הוא רוצה לסכם כמה שקרא במשך שנים מרובות במבחד ספרים הדנים בתורות הרוים. למעשה נתן מעט יותר מזה. כפיטן נסה לתת את באוריו ואת תפיסתו הוא. יפה ביחוד הפרק הראשון הדן על הודו, המשתרע על ששים עמודים. (הקמעים שהוא מביא מספרי-יורה וספרים אחרים הרגמו עברית במקצת בשעתם ע"י הפרוס. יוסף הלוי וכן גם ע"י קלמן שולמן). אך עיקר החרוש הוא הפרק האחרון. תמה אני אם נכתב על הדברים האלה של המשפטיכולוגיה באותו הסבר וכשרון כמו בספר הזה. הצירוף של איש השירה והחקירה עלה כאן יפה מאד. הפרקים הבינוניים באים רק למשוך את הקיום מהודו לזמננו. הם יצאו איטא קלושים ביותר. כזה הוא גם הפרק על אדות "הקבלה". הדן על הענין הזה מתוך קריאה מרפסת בספריהם של פרנק, יואל ועוד. בסיה ספר שנכתב בכשרון רב, מעורר את המחשבה ונעים לקריאה.

י. איגר.

177. Müller, Ernst. Der Sohar und seine Lehre. Einleitung in die Gedankenwelt der Kabbala. Zweite erweiterte Auflage. Wien-Leipzig, R. Löwit, 1923, 111 ע', 8°.

178. Savini, [Savino. Il Sepher Jetzirah (Libro della formazione) tradotto dal testo ebraico con introduzione e note. Lanciano, R. Carabba, תש"ד, 125 ע', 8°. (Cultura dell'anima n. 91). Appendice הכולל את פרשת בראשית על פי הרגומו של החיאוסוף הצרפתי [עם Fabre d'Olivet].

✓ 179. Stenring, Knut. The book of formation or Sepher Yetzirah by Rabbi Akiba ben Joseph [II]. Newly translated from the original Hebrew and annotated by St.; with an introduction by Arthur Edward Waite. London, Rider & Sons, 1923. 67 ע', 8°.

„Including the 32 paths of wisdom, their correspondence with the Hebrew Alphabet and the Tarot Symbols [II]“.

הספרות העברית בימי הביניים.

✓ 180. אבן-עזרא, ר' משה בן יעקב. ספר שירת ישראל (אלטמאצרה ואלמאכרה) מתרגם לעברית עם מבוא והערות מאת בן ציון הלפר. ליפסיה, הוצאת שטיבל. תרפ"ד. 218 ע', 8°.

181. אסף, שמחה. באיוזו ארץ נתחברו „חקי התורה“? (הצופה לחכמת ישראל תרפ"ד, עמ' 119 — 121)

השערתו של הר"ש אסף, שם „חקי התורה“ נתחבר בביהם אינה לדעתי, מבוססת ואין בראיותיו משום הוכחה. המחברת: „כיצד סדר משנה“ היא מאוחרת מאד (שנת שצ"ה!) ואין לחסוק ממנה שום מסקנות. אותו „קצת הדמיון“ שהח' שזח"ה מצא בין סדרי הלמוד בבבל ובין אלו של „חקי התורה“ הוא דוקא לא בדברים עיקריים. והשוות תאור הלמודים בשיבתו של ר' משולם הברשי אצל ר' ידעיה הפניני בפירושו לאבות (R E J, XX) ומצב למוד התורה בפרובינצא ע"פ מסעותיו של ר' בנימין מטודילה: נרבונו — „עיר קדומה לתורה“: זה ספר חקי התורה הקדמונים. בירוש — ושם קהל תלמידי חכמים, לונגל — ר' אשר המרוש. „וכל הבאים מארץ מרחק ללמוד תורה מפרנסים אותם ומלמדים אותם ומוציאים שם פרנסה ומלבוש מאוצר הקהל כל ימי היותם בבית המדרש“ — והשוה עוד את היחסים התכופים שבין נרבונו ובין בבל ואת הדברים בראש הספר: „ואשר תקנו אנשי שכל הראשונים יראי השם בהסכמת הנאונים, ואם לצורך לזה את ראיותיו של גידיוס (גם תר"ש אסף מודה בתשפעתה של צרפת על החוקים הללו) — אז כמעט שאין לפקפק בזה, שהחוקים נתחברו ונאספו בצרפת, לדעתי בצרפת הדרומית, בנרבונו.

ב. ד.

182. וייס, מאיר צבי. שרידים מהגניזה. ספיוסן ר' שמואל מוכה.
(הצופה לחכמת ישראל תרפ"ד, חוב' ב, ע' 154—202).
[מכת"י קייפמן. פיוטים על סדרי שבתות מפרשת לך-לך עד מקץ.]

183. משה בן מימון. כתבי רבינו משה בן מימון הספרדי (רמב"ם)...
שמונה פרקים והם הקדמה למסכת אבות, חובר בלשון ערבית ותורגם לעברית על ידי שמואל ברבי יהודה אבן-חבון. ורשה, הוצ' "מרקלין", תרפ"ד; [6], 48 ע', 8°.

184. משה בן מימון. כתבי רבינו משה בן מימון הספרדי (רמב"ם)
במהדורה חדשה, סוגה ומתוקנת. ספר סלות ההגיון והוא באור המלות והשמות המוסכמים... בפי חכמי ההגיון ומפריהם... חובר בלשון ערבית ותורגם לעברית על ידי רבי משה ברבי שמואל אבן-חבון. ורשה, הוצ' "מרקלין", תרפ"ד; [6], 31 ע', 8°.

185. Mendelson, Walter. Maimonides, a twelfth century physician. A foreword in appreciation of Solomon Schechter. Annals of medical history (New-York), September 1923. pp. 250—262. [הרצאה פופולרית]

הפילולוגיה העברית.

186. אברונין, א. לתקון הלשון בפי החינוקות. (החנוך תרפ"ד, חוברת ד).
187. ברנגרין, ניסן. תורת הצורות של הלשון העברית. ברלין, תרפ"ד.
הוצאת "דביר". VIII, 186 ע', 8°.

וורטהיימר, שלמה אהרן. שמות נרדפים, ראה: א"י 142.
ליפשיץ, א. מ. שאלות הלשון. ח—מ. (חנוך, תרפ"ד, חוב' א, ג, ד)
[המשך מאמריו בהשלה כרך ל"ב וב"שפחנו" קובץ א.]

188. יענידור, מרדכי בצלאל. תורת הלשון בהתפתחותה; תורת
הלשון העברית בהתפתחותה ההסמורית מראשיתה עד הזמן האחרון על פי המקורות
הישנים והחדשים והחקירות והתגליות האחרונות. חלק שלישי (המחצת הראשונה) ע'
235—359 [ספירת העמודים מתחילה מן החלק הראשון] 8°. [ראה חוב' א' ע' 89]

189. Jouon, P. Grammaire de l'hébreu biblique, avec
paradigmes et index. Rome, Institut Biblique Pontifical, 1924,
XII, 548, 80 ע', 8°. 100 fr.

190. Levy, J. Wörterbuch über die Talmudim u. Mid-
raschim. Nebst Beitr. von H. L. Fleischer. Mit Nachträgen
u. Berichtigungen von L. Goldschmidt (2. Aufl. des Neuhebr.
u. chaldäisch. Wörterbuches.) Berlin 1924. 4 Bde. 4°.

- ✓ 191. Löw, Immanuel. Die Flora der Juden. 2. Teil. Iridaceae-Papilionaceae. Wien, R. Löwit, 1924. XII, 532 ע.

[חלק א' טרם הופיע]

192. Sidersky, David. L'Inscription hébraïque de Siloeh, Index bibliographique. (Extrait de la Revue Archéologique, janvier-juin 1924), Paris, Leroux, 1924. 20 ע, 8°.

193. Willing, Carl. Hebräisch. Brieflicher Sprach- und Sprech-[?] Unterricht für das Selbststudium Erwachsener. Methode Toussaint-Langenscheidt. (Erster Kursus.) Berlin-Schöneberg, Langenscheidt, 1924. 349, 15, 16 ע. 8°.

שער הספר מטעה. אין כאן ספר למוד לשפת העברית המדוברת, אלא ספר למוד לשפת עבר הקלסית. המכתבים מורכבים מסרקי חת"ך ומסודרים על פי שיטת לנגנשיירט הידועה: ההעמקות בידועות. יחד עם הוספה של פהגמים, תאורים מדברי ימי השפה והחת"ך בכל הארצות ואצל כל תרבויות וכו'. המיועדת להמתיק לתלמיד את חרסות המורה שעליו לבלוע. המצאות אחדות של מחבר המכתבים ראויים לציון. כגון הבחנת שוא הנע ושוא הנח באופן התרשמה. השוא הנח סגור בסוגרים. המחבר מכנים את תקוני בקרת המקרא אל תוך מכתביו.

ע' 155 אנו מוצאים "משפתי" (ל) משפתי (ל). ע' 166 כרב (=קרב). ה. ברגמן.

פילוסופיה.

- 193a. קלצקין, יעקב. שקיעת החיים, פרק ראשון, VI—I. (התקופה,

כ"א ע' 175—193).

194. Breuer, Isaak. Elijah. Frankfurt a. Main, J. Kauffmann, [המחליות וסקירות בעקבות ש. ר. הירש, "להשיב לב בנים על האבות"]. 1924. 142 ע, 8°.

Ziegler, Ignaz. 144 ראה למעלה.

195. Kinkel, Walter. Hermann Cohen. Eine Einführung in sein Werk. Mit einem Bildnis. Stuttgart, Strecker und Schröder, 1924. VI, 356 ע, 8". 5 טר.

הספר מכיל הקדמה ביוגרפית והסברה מקיפה של שיטת כהן. בעבודתו ביוגרפיה השתמש המחבר גם במכתבי כהן הנמצאים ברשות אלמנתו וגם במקורות אחרים הידועים רק למתי מספר, ע"י כך הצליח למסר לקוראים פרטים אחרים בלתי ידועים מדברי ימי חי כהן ויחוסיו אל אנשים. (גוטפריד קלר, קורט איזנר וכו') החלק העיוני של הספר מבאר את שיטת כהן בתורת החינוך, המוסר, הדת וחיוסיו. ההשקפות של כהן על הדת ומקומה בפילוסופיה נשתנו בשנותיו האחרונות. קרם היה חושב שהדת צריכה להתמוזז במוסר ושאינן לה מקום מיוחד במערכת חשיבה — ובהסברה המוסרית חזאת רואה קינקל את זכותו הגדולה כנוגע ליהדות — אבל בשנותיו האחרונות (ביחוד בספרו על "דת התבונה מתוך מקורות היהדות" שהופיע אחרי

מותו) מיהם כהן לדת תכן מיוחד שאיננו יוצא מחוץ ההנחות של המוסר. קינקל חולק כאן על דברי רבו. לשנוי ההשקפה גרם ביחוד מאמר של התיאולוג הפרוטסטנטי ה. הרמן. בין מאמריו של כהן ישנם אחרים המוקדשים לשאלות תאוריות שלנו. קינקל מוציא מכאן מסקנה שכהן היה חבר חבונים החופשים. קינקל (שאיננו יחודי) איננו יודע, כנראה, שהאורדן שלנו הם בני ברית שכהן היה מחבריהם.

לספר רצופה ביבליוגרפיה של ספרי כהן ושל ספרים על אודותיו. מכאן אנו למדים שהולך ונדרס ספר "יהדות ואנושיות" של כהן שיכול את מאמריו לפילוסופיה הדת (הוצאת שושק). כמו כן יופיעו מאמריו הפילוסופיים הקטנים מאוחרים בספר. קינקל עצמו מוכן באור לתורה ההגיון של כהן. תמחנו שמהבר הביבליוגרפיה הזאת לא ידע את ספרו ומאמריו של קלצקין על כהן.

196. Landauer, Gustav. Beginnen. Aufsätze über Sozialismus. (Im letztwilligen Auftrag des Verfassers herausgegeben von Martin Buber). Köln, Marcan-Block-Verlag 1924. VII, 184 ע.

מכיל 22 מאמרים המטפלים בשאלת בנין החברה הסוציאליסטית. המ"ל מכין כרך שני שיכיל את המאמרים המוקדשים לפעולה הפוליטית.

197. Popper-Lynkeus, Josef. Über Religion. Hrsg. von Margit Ornstein. Wien, R. Löwit 1924. 231 ע, 8°.

ידיעת ארץ ישראל

198. ארבעטער-פאנד, דער פאלעסטינער (פ. א. פ.) [קבץ מאמרים לתעמולה]. ווארשא, הורוויץ, [תרפ"ד]. 28 ע. 8°.

198a. וילנא, זאב. החפירות בארץ ישראל. (החקופה כ: 488-481 כ"א: 454-464)

יעלין, יהושע. זכרונות. ראה: א"י מספר 151.

פישמן. הבונים הראשונים. ראה: א"י 168.

✓ 199. קליין, שמואל. מאמרים שונים לחקירת ארץ ישראל. ✓
וינה II, הוצ' "מנורה" (רחוב הינה 18), תרפ"ד. [4] 76 ע. 8°. (מחקרים ארצי-ישראליים... חוברת שניה).

200. קליין, שמואל. קצורים בכתבות ארץ ישראל. (הצופה לחכמת ישראל, תרפ"ד, חוב' ב. עמ' 114-119)

[לע' 118: קשה להאמין שעל המצבה לא כתבו שהנפטר היה כהן וראש מתיבתא בבבל ובמקום שמו העברי כתבו רק את שמו הערבי... ב. ד.]

201. קפלן, ישראל. לתולדות העיר הברון. (התור תרפ"ד גל' ג'-ה' ט, י"ב, י"ג, י"ד, י"א).

[בגליון ט. תובא קטע מענין מכת"י ערבי ע"ד בית הכנסת ליהודים במערת

המכפלה בחקומה הערבית; חבל, שלא צין, מה טיבו של כח"י וְהוּא מחברו—
"לפני ת' שנה לערך"—אינו אומר לנו כלום. ב. ד.]

202. **Albert von Aachen.** Geschichte des ersten Kreuzzuges. I. Die Eroberung des heiligen Landes. I. Das Königreich Jerusalem. Übersetzt und eingeleitet v. Hermann Hefele. Jena, Diederichs, 1923. 8°. Band II: XIV, 359 ע'; Band II: 309 ע'.

תרגום מוצלח זה של ההיסטוריון העממי של מסע הצלב הראשון מהמקור הלטיני נעשה
מן ההוצאה של האקדמיה הצרפתית: Recueil des Historiens des croisades, publié
par les soins de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres. Paris 1879.
בנוגע לסמכותו של אלברט, שלא היה בעצמו בא"י וכתב רק מה ששמע מפי אחרים—
רגילים, לדעתו, ההיסטוריונים לזלזל בה יותר מדאי. הוא היה זהיר במסירת ידיעותיו והצטיין
ברעה צלולה ובלתי משוחדת, לדוגמא יכולים לשמש לנו היריעות המועטות שיש אצלו ע"ד
היהודים (ספר ראשון פרק כ. כ"ו). בזהר מענינות ידיעותיו על כבוש חיפה (ספר ז' פרק
כ—כ"ו). אלברט, כידוע, מספר בפרק כ"ב, "כי אורחי העיר, יהודים ע"ם מוצאם, יושבים בעיר
בחדר מלך בבל—זהו מלך מצרים, ולא החליף מבגדד; השווה אלברט ספר ז' פרק
ל"ט: "המדרבן בין אשקלון ובבל"—וברשותו ומשלמים לו מס שנתית. ישוב היהודים במבצר
חיפה ושלטונם בעיר הוא, כנראה, מימי שלטון הסטיומים במצרים, ועובדה זו, שרק אלברט מספר
עליה, נתאשרה עכשו ע"י תעודות הגניזה—מאן The Jews in Egypt etc. ח"ב עמ' 203
"ואנשי מבצר חיפה", ואפשר שהמבצר היהודי בחיפה לא היה יהודי בימים ההם. השווה מאן
שם: "הדרים במבצר דן". ב. דינבורג.

203. **Ashbee, C. R.** A Palestine Notebook 1918–1923. Garden City N. Y., Doubleday, Page and Cpy, 1923. XIII, 278 ע', 8°.

המחבר, אדריכל אנגלי, נקרא לא"י ע"י הממשלה הצבאית בשנת תרע"ח להיות לה
ליועץ בכל עניני האמנות וביתוד בעניני בנין ירושלים. במשך ארבע שנים וחצי חי בירושלים
במבוכה הסקירות האנגלית ויומנו מגלה לנו הרבה פרטים מתוך המבוכה הזאת, השקפותיה
ותחבולותיה. המחבר עוין לציוניות ודן אותה לכף הובה ככל האפשר. ואולם יש לנו הרבה
ללמד מתוך דבריו. ח. ב.

204. **Böhm, Adolf.** Der Palästina-Aufbaufonds (Keren Hajessod), herausgegeben vom Head Office of the Keren Hayessod, London [תרס"ד], 64 ע', 8°.

205. **Brown, David, A.** Seeing Palestine through neutral eyes. [New York] March 1924. 15 ע', 8°. [דמוס פרטי לתעמולה].

206. **Cust, Lionel.** Jerusalem. A historical sketch... illustrated by Major Benton Fletcher. London, Black, 1924. X, (1), 222 ע', 8°.

207. **Hermann, Hugo.** Vom werdenden Jüdischen Palästina. Drei Jahre Arbeit des Keren Hajessod. London, Keren Hayesod, 5684/1924. (2) 81 ע', 8°.

208. **Krimsky, Joseph.** Revisits and revisions. The Scrap Book of a Journey through Europe and Palestine. New York, Bloch Publ. Co. 1924. 148 ע', 8°.

209. **Mickley, Paul.** Die Konstantin-Kirchen im heiligen Lande. Eusebiustexte, übers. u. erläutert. Leipzig, Hinrichs, 1923. 56 ע', 8°. (Das Land der Bibel, Bd. 4, Heft 3/4).

210. **Reisner, George Andrew.** Harvard excavations at Samaria, 1908—1910, by George Andrew Reisner, Clarence Stanley Fisher, David Gordon Lyon. Cambridge, Mass. Harvard university Press, 1924. 8°. 2 vol. I Text, II Plans and plates.

211. **Schuhmacher, G.** Karte des Ostjordanlandes (in 12 Blättern). Nebst Erläuterungen. Herausgegeben vom Deutsch. Verein zur Erforschung Palästinas. Farbendruck. Leipzig, Hinrichs, 1924.

212. **Schneller, Paul.** Die Krankheiten Palästinas und ihre Bekämpfungsmöglichkeiten. Hannover, Lafaire, 1923. 96 ע', 8°.

213. **Stähelin, Felix.** Der Name Kanaan. (Antidoron. Festschrift für J. Wackernagel S. 150—153, Göttingen 1924).

ישראל בעמים, ציוניות.

אחד העם, אגרות. ראה: א"י 184.

214. גארדאן, א. ד. ואמל העפ"ט. פערלאג „החאחרות" ווארשא, חרס"ד.

31 ע', 8°.

215. קלימק, ד. שיבת-ציון — שיבת תרבות. הוצאת משרד „קרן

היסוד" בביסארביה; קישנוב חרס"ד 88 ע', 8°.

216. **The American Jewish Committee.** Seventeenth Annual Report. New York 1924, 124 ע', 8°.

217. **The American Jewish Joint Distribution Committee** in Russia. January 1924; New York 1924. IV, 83 ע', 8°.

218. Holdheim, Gerhard. Zionistisches Handbuch. Berliner Büro der zion. Organisation. IV, 455 ע', 1923, 8°.

219. Landauer, Georg. Das geltende jüdische Minderheitenrecht, mit besonderer Berücksichtigung Osteuropas. Leipzig-Berlin, Teubner, 1924. VIII, 124 ע', 8°.

Osteuropa-Institut in Breslau. Quellen und Studien; 1. Abteilung. 9. Heft.

219 a. Statistiques, Les — des migrations continentales en Pologne. (Revue internationale du travail, Mai 1924, 777—805).

מחקר רשמי של המשרד הבין-לאומי לעבודה על החגירה של עמי פולניה והיהודים בכלל.
אם נשוח את דעתנו מארצות הבריה, מוצאים אנו שהיהודים מבכרים בתור ארץ הגירה את
ארגנטינה ואת ארץ ישראל והנוצרים את קנדה.

ספרות עברית חדשה.

✓ 220. דיקנס, צ'רלס. אוליבר טוויסט. תרגום הלל בבלי. ליפסיה, תוצאת שטיבל, תרפ"ד, 454 ע', 8°.

הלל'ס, שלמה. ראה: ספריה "לכל".

✓ 221. ורן, ז'ול. אל הירח. ספור תרגם דוד צמח. ורשה, "תל אביב", תרפ"ד. 228 ע', 8°.

✓ 222. ורן, ז'ול. בין קרחי הצפון. הולדות אחבה אחת בים הקרח, תרגם י. קושטן. ורשה, "תל-אביב", תרפ"ד; 78 ע', 8°.

223. ורן, ז'ול. מסעו ופגעי של הקפטין השרס. תרגם יצחק ספיבק. פרנקפורט ע"נ מין, הוצ' "אמנות", [תרפ"ד] 408 ע', 8°.

✓ 224. ורן, ז'ול. סביב הארץ בשמונים יום. ספור. ורשה, "תל-אביב", תרפ"ד. 179 ע', 8°.

225. מולסטוי, ל. נ. מלחמה ושלוש. תרגם י. א. טריווש. כרך שלישי, חלק א' וב'; ורשה, שטיבל, תרפ"ד; 99, 174 ע', 8°.

226. מורגניב, א. ס. קן-אצילים, רוסן. תרגום א. ל. חזן. ורשה, שטיבל, תרפ"ד. 160 ע', 8°.

227. לבנון, מיכה יוסף. שיריו, תרגומיו, אנרותיו בצורף מבוא וציורים מאת יעקב פייכמן. ברלין, "עינות" התרפ"ד. 40, [2] 276 ע', 8°.

שירי מיכ"ל יצאו עכשו כחוצאת חדשה בתור כרך ראשון של השירה העברית החדשה מימות ר' משה חיים לוצטן ונחלק לחמשה ספרים: שירי בת ציון, כנור בת ציון, תרגומים, שירים לעת מצוא ואגרות. המוצאים לאור השמיטו מחסר שירי

בת ציון את הערותיו של מיכ"ל. מדוע? האמנם הושבים הם כי הערות אלו פחות חשובות הן להבנתו של מיכ"ל מ"ציוניו" הקלושים של מר פיכמן בסוף הספר? — "כנור בת ציון" — זהו השם שקרא אר"ם לשיריו הליריים של בנו. מאגרותיו של מיכ"ל (עמ' רס"ה) רואים אנה כי היה ברעחו להוציא ספר שירים בשם "שושנים וחוחים" — וראוי היה עכשו להקים "שם המלך על נחלתו". אגב, מכיון ששני המוציאים מהמטבע שקבע אר"ם הכתוב בסדר שיריו הליריים של מיכ"ל, רצוי היה לסדרם בסדר כרונולוגי. הערותיו של אר"ם לשיר "מיכל דמעה" (שירי שפת קדש ח"ב, עמ' 241), אגרותיו של מיכ"ל והשירים בעצמם נותנים מפתח בזה למעין. מן השירים המקוריים הושמט השיר "מה יקר לאדם משיכ"ל" שנדפס במאסף הרוסי: Perejtoe כרך ג. (גם אצל צימרון: יוצרי הספרות החדשה ח"א ע' 85—86). מן השירים לעת מצוא הושמט שירו של מיכ"ל לשניאור זקש (מה נאווה אף נעים אל חקרי לב רעת), שנדפס בראש "התחיה" (ברלין תר"י). יש להצטער, שער עכשו לא ידוע לנו גורלה של הרומה "אחרית שאל", שהרגם מיכ"ל ושרק קטע ממנו נדפס ב"כנור ציון". על המיל היה להשתדל בנידון זה, כי לאו בכל יומא מוציאים מחדש שירי מיכ"ל. אבל, שמלבד ההערכת הספרותית (המבוא) של פיכמן ושלשה הציונים בסוף — לא נתנו לנו גם ביאוגרפיה מסודרת ושלמה וגם הערות לענינים הרושמים באור, השונה, למשל, סופו של השיר שלמה וקהלה, שהוא לדעתי נוסף ע"י אר"ם ואינו שייך כלל למיכ"ל. — ההוצאה "עונות" ראויה לתודה בעד ההרמפה הנאה והחדור החיצוני.

228. לנגדן, ד"ק, זאב הים. חרגם מאנגלית ש. הלקין. ורשה, שטיבל, חרפ"ד, 302 ע', 8°.
229. מן-רד. בתחתית אניה. חרגם יצחק ספיבק, פרנקפורט ע"נ מין, אמנות, [תרפ"ד] 217 ע', 8°.
230. מרמר, ק. בעל מחשבות (דר' י. אלישיב) התרן חרפ"ד, חוב' ו' ע' 79—86.
231. ספריה "ליל". ספר ד"ח: שלמה הלל'ם הנסיעה (ספור); פרנקפורט ע"נ מין, אמנות, 1924; 120 ע', 8°.
232. פרידמן, ד. א. ש"י עגנון. (מסח). השלח כרך מ"ב עמ' 80—86.
233. צייטלין, אהרן. התפלה והחרון. (התקופה כ"א 470—475)
234. שילר, פ. וילחלם סל. חיוון סחרגם ומבאר מאת ש. בן-ציון. פרנקפורט ע"נ מין הוצ' "אמנות", [תרפ"ד], VI, 361, 56 ע', 8°.
235. שכנוביץ, ז. במסלכת כוור היהודית. רוסן הסמור. חרגם ש. ל. צימרון, פרנקפורט ע"נ מין, אמנות, [תרפ"ד]: 830 ע', 8°.
236. שלנגר-מאדור, משה. בסעלה חחר. ספורים. הוצאת "פלס" ברלין. חרפ"ד, 81 ע', 8°.
237. שקספיר, ויל'ם. קוריול'גוס, טרגדיה בחמשה אקטים, חרגם מאנגלית לעברית דוד פרישמן, ורשה, שטיבל, חרפ"ד, 271 ע', 8°.

ספרות חדשה ביידיש ובשאר לשונות.

237. בירערמאן, אימ'שע וו. שפענער. דראמע אין פיר אקטן. מיט א איינל. ניו יורק, פארלאג „טעאטער שפיל“, 1924. 64 ע', 8°.
239. ברייל, ד. אויף דער שוועלע. [ר' מהוות] ברלין, הוצ' שוועלען 1924. 99 ע', 8°.
240. גרינבערג, י. פ. פון בלוטיגען פעלד. דערציילונג פון א זעלנער. ארויסגעבער: „שערלעצער וואכענבלאט“. 47 ע'.
241. רייזין, זלמן. פון מענדעלסאן ביז מענדעלע. האנטיבוק פאר דער געשיכטע פון דער אידישער השכלה-ליטעראטור מיט רעפראדוקציעס און בילדער. באנד 1. ווארשא, פארלאג „קולטור-ליגע“ 1924. 420 ע', 8°.
242. שאר, זיגמונט. פינס לעבען, א זאמלונג הומאדעסקן און סאטירען. פארלאג „סנונית“ לבוב 1924. 64 ע'.
243. Block, Etta. [מחרומת]. One-act plays from the Yiddish; authorised translation by Etta Block. Cincinnati, Stewart Kidd Company [1923]. 165 ע', 8°.
- Contents: Champagne by J. L. Perez. — Mother and son, by J. L. Halpern. — The stranger, by P. Hirschbein. — When the dew falleth, by P. Hirschbein. — The eternal song, by M. Arnstein.
244. Fischer, Ottokar. Heine. Praha, Zatisé, 1923—24. I: 217 ע'; II: 257 ע'. 8°.
- [בשפה טשכית. חלק ראשון: חיי הינה, חלק שני: המפעל. בסוף החלק הראשון ביבליוגראפיה.]
245. de Haan, Jacob Israel. Kwatrijnen. [שירים] Amsterdam, P. N. van Kampen en Zoon, 1924. 187 ע', 8°.
246. Lips, Julius Ernst. Ferdinand Lassalle, eine Tragödie. Leipzig, Verlag „das Zelt“, 1924. 95 ע', 8°.
247. Nadel, Arno. Jüdische Liebeslieder (Volkslieder) übertragen und erläutert . . . mit einer Notenbeilage. Berlin-Wien, B. Harz, 1924. 120 ע', 8°.
248. Pap, Izsák. Találkozás az urral; versek. [שירים] Budapest, Mult és Jövő, 1924; 94, (2) ע'. 8°.
249. Pinsky, David. King David and his wives. Translated from the Yiddish by Isaac Goldberg. New York, B. W. Huebsch, 1923. 186 ע'. 8°.
250. مراد فرج . القديسات . فلم فرج . [שירים על ירושלם] مصر [Le Caire], חרפ'ד, 1923. 64 ע', 8°.

251. مراد فرج . ديوان مراد . الجز الثاني . [דיואן מוראד . חלק שני ; שירים] . مصر [Le Caire] 1924 . 89 , (2) ע' , 8° .

ספרות הנער.

252. ביאליק, ח. נ. שלמה המלך והאדרת המעופרת . אנדה מסופרת על ידי ח. נ. ב. הציורים של נ. ידיל . פרנקפורט ע"נ מינ, אמנות 1924 . 22 ע' , 8° .
253. בן-ציון, ש. כתבים לבני הנעורים , סצורים ע"י גוטמן, ספר שלישי רביעי וחמישי : [שלושה כרכים] . פרנקפורט ע"נ מינ, הוצ' "אמנות", חש"ד [תרפ"ד] , 156 ע' , 136 ע' , 151 ע' , 8° .
254. הלפרן, פאלק. ספורי פראג , קבץ ספורים ומסורות עם מחי הרב ר' יהודה ליב ליוא , מספרים וערכים לילדים . ורשה , הוצ' "ברקא", תרפ"ד 1924 , 106 ע' , 8° .
255. זנלימנר, א. ת. ילדי המערות בבנין הקורות . הרגס א. פרנק פרנקפורט ע"נ מינ, אמנות, חש"ד [תרפ"ד] ; 292 ע' , 8° .
256. ביבליותיקה "תלפיות" . חיאטרון לילדים . המכשפה , מאת ב. סמולאר . הפ'ה המסלחה שלש בקשות , מאת פלדקרני . ורשה , "תל-אביב", תרפ"ד . 28 ע' , 8° .
257. קרול, ל. עליסה בארץ הנפלאות . כתוב עברית בידי ל. סימן . פרנקפורט ע"נ מינ, "אמנות" . [תרפ"ד] ; 172 ע' , 8° .

חנוך, הוראה והשכלה.

עזריהו, יוסף . היצירה החפשית . ראה : א"י 162 .

258. Erziehungskonferenz, Jüdische. Veranstatet v. 8.—10. Oktober 1923 v. d. Zentralwohlfahrtsstelle d. deutsch. Juden. Gekürzte Referate. Berlin, Selbstverlag, 1924, 96 ע' , 8° .

ספרי למוד.

- ברוך, י. ל. ראשי פרקים בתלמוד . ראה למעלה 146 .
259. זלדזק, א. אירופה . ספר למוד לגיאוגרפיה לבתי ספר תיכוניים ולמחלמים (ע"פ הידיעות היותר אחרונות) עם תמונות דיאגרמות, טבלאות ומפות ודמוגרפיה ומטמטיקה של היהודים, חלק א' . וילנה , "אוניברס", תרפ"ד ; 145 ע' , 8° .
260. נדל מ. י. בהשתתפות י. א. טריווש . היסטוריה כללית . העולם העתיק . III רומה . עם 74 תמונות ומפה . לבתי ספר ולמחלמים . וילנה — ורשה "אוניברס", תרפ"ד 1924 . 99 , [4] ע' , 8° .
261. סמירנין, ש. בהשתתפות א. ח. חזן . גיאומטריה , II — סמאומטריה . קורס שטחי לבתי ספר תיכוניים ולמחלמים . וילנה—ורשא , "אוניברס", תרפ"ד , 118 , [2] ע' , 8° .

מגנזי בית-הספרים.

תשובות גאונים.

מאת י"ש אסף.

בית-הספרים הלאומי בירושלם נתעשר בימים אלה בכתי אחד חשוב מאד. כת"ר זה היה בידי הגאון המפורסם ר' חיים יוסף דוד אוולאי — הוא מזכירו בשם הגדולים" אות ש' בדברו על ר' שלמה סכך לנדון וכח"ב אות א' בהזכירו את מ' אסור משהו להראב"ד — ועבר בירושה מאב לבן לידי ר' אברהם אוולאי והוא נתנו בטובו לבית-הספרים. בכתב"ד זה שנכתב סמוך לשנת ה'א קנ"ג⁽¹⁾, נמצאים ששים וארבע תשובות להרשב"א⁽²⁾, פסקי ר' שלמה סכך לנדון, פסקי ר"י מקורבייל⁽³⁾, פסקי ר' יקר מביאונא וכן גם פסקי ר' אליהו⁽⁴⁾ למס' ברכות וסדר זרעים שנתחברו בשנת ה'א י"א, ועוד כמה פסקים למחברים שונים, ביחוד להראב"ד, ולקוט"ס מספרי קדמונים. כגון ס' האשכול וכו'.

קובץ זה נכתב על קלף בכתיבה דקה, קרובה לכתב הש"י, ובכל עמוד יש משלשים ושש עד ארבעים שורות. קונטרסים אחדים ממנו חסרים. עתה יש בו י"ד קונטרסים, ובכל קונטרס שמונה דפים.

אחד מן הקונטרסים הוא מיוחד לתשובות הגאונים. בראשו כתוב: "הלכות גיטין מתשובות". בצד כל תשובה רשום על חגליון שם הגאון המשיב. התשובה הראשונה היא התשובה הבאה להלן ס' ג'. ואחר תשובה זו באות כמעט כל התשובות שנדפסו ב"שערי צדק" ח"ג שער שני, בסדר זה: א, ב, ג, ד, ה (ולא נזכר עליה שם רב שרירא) ו, ז, ח, ת, תשובות רב סעדיה שהועתקו מערבית ובאו בסימני ט—י חסרות בכתב-היד, יי, יא (סי' יב חסר גם כן), יד, טו (אך לא נרשם בצדה שם המשיב), יו, (סי' יז חסר), יח, יט, ך (על שם רב צמח), כא (ולא נזכר שמו של רב משה בר רב חנוך), סי' כב חסר, כג, כד, כה, כו, כז, כח, כט, ל, לא.

אחר זה כתוב: "סליקו תשובות גרושין ומתחילות תשובות שאלות מקדושין".

- (1) ר' אליהו כותב בפסקיו: "ושנת השבע היא שנת זו שהיא שנת אחד עשר לפ"מ, שהיא שנת חמשת אלפים ואחד עשר ליצירה", ועל חגליון העיר המעתיק: "אינו מהספר בשנת קנ"ג מאלף ששי היה שנה שנית לשמטה ול' שנים ליובל".
- (2) חיו בקובץ זה שמונים ושלוש תשובות, אך השע עשרה הראשונות נחסרו ונאבדו. תשובות רבות שנחקצו בדפוס באות כאן בארוכה.
- (3) נדפסו ביאחריבוק ד. יוד. — ליט. ניו, אשר בפס"ט כרך ט', אך בשנוי סדר ונוסחא ע"ם כת"י אחר.
- (4) אולי הוא ר' אליהו ב"ר מנחם מלונדרוש או ר' אליהו אבן ר' פרץ מקורבייל. במקום אחר הוא כותב: ומפי ר' שמשון ב"ר אברהם שמעתי, תאור יותר מפורט, מכתב-יד זה ינתן בפעם אחרת, ואז גם יתחבר הדבור על פסקי ר' אליהו.

בראש התשובות השייכות להלכות קדושין באות שתי התשובות הנדפסות בזה להלן סימני א—ב'. אחריהן באות כל התשובות שנדפסו ב"שערי צדק" ח"ג שער ג' בסדר זה: א, (המחצית השנייה של סימן זה: רביהא דקרישתה אמה וכו') באה כתשובה מיוחדת על שם רב משה, ב, ג, ד, ה, ו, ז, ח, ט, י, יא (לא נרשם עליה שם רב שרירא), יב, יג, יד, טו, יו, יז. אחר זה באה תשובת רב האי הנדפסת בזה להלן סי' ר', ורשום על הגליון: "מגרושין", היינו שנשטמה מן הקבוצה של התשובות השייכות להלכות גרושין. אחרי "תשובות שאלות מקדושין" באות "תשובות מילה", והן התשובות אשר ב"שערי צדק" ח"ג שער ה': א, ב, ג, ד, ה, ט, י, יא, יב, יג. והנה בכתב-היד אנו מוצאים כמה וכמה נוסחאות-חדשות בתשובות הגאונים, המאירות את העינים בכמה מקומות שנשתבשו בדפוס, וראוי ללקטן ולהדפיסן, אך לעת עתה אני מדפיס את התשובות השלמות שעוד לא נדפסו עד היום.

חיץ מן הקונטרס הזה יש בכתי' זה עוד קצת תשובות מן הגאונים, המפורזות בו בין הלוקטים השונים, ולקטתי מהן את התשובות הבאות להלן. בסימני ה, ו, ז. א. מי ⁽¹⁾ שקדש אשה קדושין גמורין ולאחר זמן בא עליה בלא כתובה ובלא ברכה. הווי' יודעין ⁽²⁾ שבבבל כולה אין מנהג בשעת נשואין לא כתובה ולא ברכה, אלא שניהם בשעת אירוסין ⁽³⁾ ואחר שנכנסה לחופה מברכין ברכת חתנים, אבל אתם מנהגכם בשעת אירוסין בלא ברכה. אין אנו יודעין היאך, אם החתן עומד בפני עדים ואומר לכלה: אריסת לי ומקודשת לי אנת פלג' לדילי אני פל' קדם סתרי אילין בהדין

- (1) שם הגאון המשיב היה רשום על הגליון, אך הגליון נחתך אחר כך במקצת ולא נשארה רק המלה "רב". דעתי נוספה ליחסה לרב האיי, ועי' בהערות הסמוכות.
- (2) התחלת תשובות בבטוי זה: הווי' יודעין ש... נמצא להגאונים רב נטרונאי, רב צמח ורב שרירא, וכן לרב האי (תג' פ"ב; ג"ה ק"פ, ר"י, ר"ח, תל"ב; הלכות ר"י, ג'אות II ע"י ע"ד: הווי' יודעין גם כי בבבל כולה... ועוד בכמה מקומות מציאנו לו בטוי זה).
- (3) על מנהג בבלי זה מעיר רב האי בקטע מתשובתו שנתפרסמה ע"י ר"י מאנן ב-J.Q.R. n. s. VII, 471: "וכתב רב האי ז"ל הווי' יודעין כי הספר גדול אצלכם בזה שיש לכם מנהג לקדש אשה שלא בשעת כתובה... ומק' שנת לא נשמע בבבל כזאת ואין יודעין כל כל עיקר קידוש אשה אלא בשעת כתובה. ובכוראסן... תקן להם וקיגעו מרנא ורבנא יהודה גאון שלא יקדשו אלא כסדר בכל ככתובה וחתם ידי עדים וברכת אירוסין... אף אתם ראויים לסלק מנהג כזה, וכל המקדש שלא בכתובה ובשטר אירוסין קנסוהו עד שיתקן הדבר". בתשובה שלמינינו אין הגאון בא אמנם בדרישה שיקנסו את העובר על מנהג' בבלי אך אין לחיוב מזה שאין היא שייכת לרב האי, כי אפשר שבין כתיבת שתי התשובות מרביל זמן של עשרות שנים אחרות, וכבר מציאנו כמה פעמים חבדלים יותר חשובים בתשובותיו של רב האי שנכתבו בזמנים רחוקים זה מזה. [אחר כך ראינו שקטע זה מתשובת רב האי הובא גם בתשובת ר' שמואל בר יוסף שנכתבה בשנת ה'א ט"ו, עי' R. E. J. כרך ט"ו עמ' 88, ושם מסיימם דברי רב האי: ואף אחם ראוי לכם לתקן כזה ושיסתלק מביניכם מנהג כזה". ועל קנסות לעוברים לא נזכר כלום]. ועי' עוד בתשובות רב האי שבתמרה גנוזה" סי' קס"ב וארחות חיים ח"ב עמ' 96.

כסא ובמה ראית ביה¹ הרי הוא כרת קדושין, אלא מוטב שלא תעובו ברכת ארוסין בשעת ארוסין ושלא תשהו אותה עד נשואין. ואעפ"כ מי שקדש קדושין ובא עליה בלא ברכה ובלא כתובה אינו חייב מלקות², אלא שלא יפה עשה ואין רוח חכמים נוחה הימנו. וברכת ארוסין לא שמענו אחר בעילה אבל ברכת חתנים ראוי לאוסרן כל יומא. והילולא לפום מה דמפרש בגמ' דתנו רבנן³ מברכין ברכת חתנים בבית חתנים כל שבעה. ומסקנא רב אשי איקלע לבי רב כהנא יומא קמא בריך כולחו מכאן ואילך אי איכא פנים חדשות מברך כולחו, ואי לא—אפוש שמתה הוא, מברך שהשמתה במעונו ואשר ברא. ומחייבין אותו אחר כך לכתוב כתובה במקום שכותבין דאסור לשהות עם אשה בלא כתובה אפי' שעה אחת.

ב. והא⁴ דאמר רב הונא⁵ מנין לאב שנאמן לאסור את בתו מן התורה שני את בתי נתתי לאיש הוה לאיש אסרת. הוה למה לי מבעי ליה לכדתני יונה⁶ דתני יונה את בתי נתתי לאיש הוה לזה ולא ליבם. דאיבעי לכוון תחלה למה אמר מן התורה הואיל והוא מביא ראיה מן הפסוק אנו יודעים כי הוא מן התורה. מיהא לא קשיא. דאי אמ' מנין לאב שנאמן לאסור את בתו הוה דמי דסאן דקבעי דהין בעיא לא קא מורי בה במילתא וקא תבע ראיה⁷ על עיקר מילתא, והכא הלכתא ידועה היא וברירה ומחורא וקיימה בקבלה שהאב נאמן לאסור את בתו ולא צריכין ראיה אחרת, ואבעיא לן מי אית ליה נסי ראיה מן התורה. וכן כל דאסרינן מנין לדבר פלני מן התורה אותו הדבר נכון וקיים הוא.

אבל סאי דכחכיתון שמצינו תשובה לשאלה [ואנו כותבין] השאלה ותשובתה, שיעמר עליה אדוננו ויודיענו אם הוא כהונן אם לא: אם יאמר אדם בבית דין

בקצת מקומות היו מברכין גם ברכת חתנים אחרי הארוסין, וכן דרך קהלות בני רומאניה⁸ (ר' ישעיהו דמראני לכתובות ז' ב' וחקנתי הנוסחא ע"פ כת"י פאריז מס' 364), וע' גם בש"ץ ח"ג שער ג' סי' ויד; ג"ה סי' ס"ה; ג"ג עמ' 152 סי' תקס"ט; שו"ת ר"א מורחי סי' ד'; אולם עי' ספר האורה לרש"י עמ' 179.

(1) נוסחא קרובה לזו מצאתי בכת"י אחר השמור בבית-הספרים בירושלם: "מקודשת לי ומאורסת לי אנא חתנא פב"ס ואנתי פב"ס כלתא בחולתא, או ארמלתא או גרושתא, בחמרא די בכסא הדין ובכסא דבגדויה. דבהון תיעלין לרשותי לדידי כרת משה וישראל, ואחר כך כתוב: "ועוד נוהגים שיחא הכסף שיקדש בו מבעת".

(2) אולם בירושלמי מסכים פ"י היא אמרה, שהבא על ארוסתו בבית חמיו לוקה.

(3) כתובות ז' ב'.

(4) באה בכת"י אחרי התשובה הקודמת, ומסגנונה נראה שהיא לרב האי.

(5) כתובות כ"ב ב' וצ"ל: איך חונא אמר רב.

(6) לפנינו חגורמא: ר' יונה, ועי' בבית יוסף ודרכי משה לטור יו"ד סי' כ' וחולין מ"ג ב'.

(7) במין רגיל בתשובות רב האי, עי' חג"ק סי' ב' עמ' שכתב על פירוש, וס' פ"א:

ומבעתון למכתב גירסא דבריימא.

שקדשתי את בתי ואחר כך יכפור ולא ימצא בית דין עליו שני עדים, היהיה האב נאמן בדברו שקדש את בתו ותהיה צריכה לגט או יבוקש שני עדים על קידושין. — כך ראינו, אם זה האיש שאמר קדשתי את בתי על בתו שאינה בוגרת, חרי הוא נאמן כי האב זכאי בקדושי בתו שאינה בוגרת, כאשר שנינו⁽¹⁾ האב זכאי בביתו בקדושה בכסף בשטר ובביאה וזכאי במציאתה ומעשה ידיה ובהפרת נדריה ומקבל את גיטה ואינו אוכל פירות בחייה. ולכן אמרו רבו אמר רב חונא א"ר רב מנין לאב שנאמן לאסור את בתו מן התורה שני את בתי נתתי לאיש הזה, לאיש אסרה הזה התירה, בנישואין הימניה רחמנא. הלכך האיש הזה הנשאל עליו אם אמר קדשתי את בתי על בתן שאינה בוגרת חרי הוא נאמן לאסרה. ואם אמר על בתו שבגרה שקדשה כשהיא בוגרת ואין עדים בכך אינו נאמן. כאשר שנינו⁽²⁾ משבגרה אין לאביה רשות בה. ועל פי ההלכות והשמועות האלה אשר הקדמנו אם אמר האיש הזה שקדשתי את בתי קטנה לפלוני צריכה הימנו גט. זו היא השאלה ותשובתה בלא פחות ובלא יותר. ואם אמר האיש לא קדשתי בופין אותו לכתוב גט ואם לאו⁽³⁾. — הכין חזינא דאית בהדה תיובתא דשאלתא כמה טעואתא, ותחילה אנו כותבין מה שראוי להיות תשובתה של שאלה זו ואחר כך מוכיחין אנו את המעיות שבתשובה. כך תשובת שאלה. אם בשעה שאמר אדם זה שקדשתי את בתי גם בשעת אמירתו זו אינה בוגרת נאמן הוא, ואעפ"י שעדי קדושין אינן עכשיו דבריו האמר כדרך חונא אמר רב. ודוקא שאינה בתורת בוגרת בשעת אמירתו אבל אם בשעה שאמר קדשתי בוגרת היא אע"פ שהוא אומר קטנה היתה בשעה שקדשתי אין חוששין לדבריו אלא אם יש עדים שקבל בה קדושין קודם שתבגר, וזו היא ששנינו⁽⁴⁾ קדשתי את בתי קטנה קדשתי וגרשתי כשהיא קטנה והרי היא גדולה אינו נאמן. ואשר כתוב בשאלה שאחר כך כפר אם בבית דין אמר קדשתי את בתי והרי היא קטנה בשעה שאמר וב"ד מעידין כי כך אמר לפניהם אם חזר ואמר לא אמרתי כך לפניהם קיימא לן⁽⁵⁾ לא איברו סהדי אלא לשקרי. והרי בתו בחזקת אשת איש. אבל אם לא כפר במאמרו אלא אמר לא קדשתי וכשאומרים לו הלא אמרת כי קדשת אותה נתן אמתלא לדבריו נאמן ואינה בחזקת מקדשת, ואם לא נתן מעט לדבריו פנויה שהתיר לדבריו הרי היא בחזקת אשת איש, כי דומה הדבר כאילו היא אמרה אשת איש אני וחזרה ואמרה פנויה אני נאמנת שהפה שאמר הוא הפה שהתיר⁽⁶⁾.

(1) כתובות מ"ו ב'.

(2) ע"י כתובות מ"ג ב'.

(3) אחרי שהעתיקו חשואלים את נוסח השאלת ותשובה שמצאו בכרי שהגאון יודיעם אם היא כהוגה, הוסיפו עוד שאלה אחת חדשה שאין עליה תשובה הנאון תקודם.

(4) קדושין ס"ד א'.

(5) קדושין ס"ה ב'.

(6) כתובות כ"ב א'.

ואמרינן אמאי נאמנת, הא שויתיה לנפשה חתיכה דאיסורא, אמר רבה בר רב הונא כגון שנתנה אמתלא לדבריה, תניא נמי הכי אמרה אשת איש אני וחזרה ואמרה פנויה אני אינה נאמנת ואם נתנה אמתלא לדבריה נאמנת. ומעשה באשה גדולה אחת שהיתה גדולה בנוי וקפצו עליה בני אדם לקדשה ואמרה להם מקודשת אני לימים עמדה וקדשה את עצמה אמרו לה חכמים מה ראית שעשית כך אמרה להם כשבאו עלי בני אדם שאינן מהוגנין אמרתי להם מקודשת אני עכשיו שבא עלי מי שהגון לי עמדתי וקדשתי את עצמי וזו הלכה העלה ר' אחא שר תבירה באושא לפני חכמים⁽¹⁾ ואמרו אם נתנה אמתלא לדבריה נאמנת. והטעות שיש בחשובה שכתבתם כי כן כתוב בה: ואם אמר על בתו שבגרה שקדשה כשהיא בוגרת ואין עדים בכך אינו נאמן, וזו טעות גדולה כי אם אמר קדשתי את בתי כשהיא בוגרת אפילו היה ק' עדים שקדשה בפניהם אין חוששין לקדושיה. דתנן משבגרה אין לאביה רשות בה. ועוד שלא מירש שאם אמר על שהיא עכשיו גדולה כי קדשה כשהיא קטנה ואין עדים מצוין שקדשה כשהיא קטנה אינו נאמן. ועוד כי כפירתו שפירשה בשאלה לא החזיר עליה תשובה. ואשר שאלתם אתם אם אמר האיש לא קדשתי כופין אותו לכתוב גט או לאו, הא מילתא מפרשא בנמ' דרמיא לאשה שאמרה לאיש קדשתי והוא אומר לא קדשתיך ואמ' בגמרא⁽²⁾ איבעי' להו מהו ליתן גט רב אומר כופין ושמואל אמר מבקשין ומוקמינ' לה בקדשתי והוא אומר לא קדשתיך. ומקשינ' בשלמא מבקשין לחיי אלא כופין אמאי לימ' לא ניתא לי דאיתמר בקריבתה ומתריצינ' ומסקינן אלא אי איתמר הכי איתמר אמ' שמואל מבקשין ליתן גט אמר רב ואם נתן מעצמו כופין אותו ליתן כתובה.

ג. רב האי. ושאלתם מי שאמ' לעדים אחר יציאתי מזה המקום אם לא באתי סכאן ועד י"ב חדש כתבו ותנו גט לאשתי. ואחר שהתנה תנאי זה על עצמו ישב עם אשתו יום או יומים ואחר כך יצא לדרכו התנאי קיים או לא. שיש מי שאומר כיון שנתיחד עמה אחר התנאי בטל התנאי יש בדבריו ממש או לא. גם בזה תוסהים אנו חכמים גדולים שכמותכם איך מסתפק לחן דבר זה⁽³⁾, אלא שאמרנו להוציא מירי מתאנים כתבתם. כשנתיחד עמה יום או יומים היאך תהי שליוות קיימת לעדים שכותבים אחר כך גט, והיאך יהא ספוס עמה ומתיחד בה ואחר יכתב לה גט בדבריו הראשונים קודם

(1) לפנינו חגי: רב אחא שר תבירה לפני חכמים באושא, ועי' במחקרים ארצישראליים מאת הרב י"ח שמואל קליין, חוב' ב' עמ' 75-76.

(2) קדושין ס"ה א'.

(3) כמיו דומה לזה נמצא גם בתשובת רב נטרונאי, שחובאה בסרע"ג ד' מ' ע"א (שהיא לרב נטרונאי יוצא מג"ג עמ' 114) וביתר שלמות בס' מעשה רוקח (פאנוק חרע"ב) ס' נ"ג: "ותמוהים אנחנו מכם, חכמים ובעלי תורה כמותכם יעשו כטעות זו". ועי' גם תשובת רב נטרונאי בגמ"מ ס' כ"ז ותשובת רב צמח (או רב שרירא) שם ס' פ"ג.

שנתיחד עמה. ולא נצרכו רבותי לשאת ולתת אלא בעסק מי שמסר גט לאשתו ואמר לה הרי זה גיטך אם לא באתי מכאן ועד שנים עשר חדש שאין בידו ביטול הגט וגירושיה חלויין עד אותו היום. שלענין מי שאמר זה גיטך מהיום אם מתי מחלי זה שנינו⁽¹⁾ לא תתיחד עמו אלא על פי עדים ואפילו על פי עבד ואפי' על פי שפחה חוץ משפחתה מפני שלבה גם בשפחתה. ותנן בבריית' עלה ראוה שנתיחדה עמו או שישנה תחת מרגלות המטה, אין חוששין שמא נתעסקו בדבר אחר וחוששין משום זנות ואין חוששין משום קדושין ר' יוסי בר יהודה אומר אף חוששין משום קדושין. ואמרינן מאי קאמר רוב נחמן אמ' רבה בר אבון טעם' ופירכיה אביי. ואביי אמ' טעם' ופירכיה רבא. ומסקנא כדרבא דר' יוסי בר יהודה סבר אפי' לא ראוה שנבעלה חוששין משום קדושין, ואפילו מסר לה גיטא שלמא בלא תנאי הא תנן⁽²⁾ המגרש את אשתו ולנה עמו בפונדקי ב"ש אומ' אין צריכה הימנו גט שני וב"ה אומ' צריכה הימנו גט שני, אימתי בוסן שנתיגרשה מן הנשואין ומודים בשנתיגרשה מן הארוסין דאינה צריכה הימנו גט שני שאין לבו גם בה ואי הות פלוגתא דב"ש וב"ה שראוה שנבעלה מה לי מן הארוסין מה לי מן הנשואין ופשמינן מינה דפלוגתייהו אעפ"י שלא ראוה. שנבעלה שכיון שלנה עמו בפונדקי סברי ב"ה צריכה הימנו גט שני ומסקינן לה דאיכא עדי יחוד⁽³⁾ הן הן עדי ביאה וב"ה סברי הן הן עדי יחוד הן הן עדי ביאה, ב"ש סברי עדי יחוד לאו כעדי ביאה דאמנו וב"ה סברי כעדי ביאה, דחוקת יחוד לביאה. ומודים בנתיגרשה מן הארוסין שאינה צריכה הימנו גט שני דכיון שאין לבו גם בה לא אמרינן הן הן עדי יחוד הן הן עדי ביאה. האי גמרא דאלמ' חוקת יחוד דארוס' לאו לביאה נינהו. ואית' לסנקט מן הא קל וחומר: מאן דמסר גט מסירה התוכה ונתיחד עמה צריכה גט שני מאן דלא מסר גיטא ושלושים בעלמא הוא דשוי בתנאי ואית' ליה לבטלינהו ואי אמ' לה גט ששלחתי לך בטל הוא הרי זה בטל, אם נתיחד עמה מאי שליחות איכא⁽⁴⁾, ואפי' לא נתיחד עמה חוששין שמא פיים במקום דלא הימנה דתנן⁽⁵⁾ הרי זה גיטך כל זמן שאעבור מנגד פניך שלשים יום היה הולך ובא הולך ובא ולא נתיחד עמה חרי זה גט ותנא הכי תנא כותיה דר' יוחנן לא תנשא לאחר עד שיעברו עליה שלשים יום ולגט ישן אין חוששין שהרי לא נתיחד עמה דאלמא אם נתיחד עמה אינו גט ואמרי' וניחוש שמא פיים אמר רבה בר

(1) גיטין ע"ג א' וגמרא שם.

(2) שם פ"א א'.

(3) צ"ל: ב"ש סברי לא אמרינן הן הן עדי יחוד הן הן עדי ביאה.

(4) וכן כתב גם הרמב"ם בחלי גירושין פ"ט הל' כ"ה: נתיחד עמה אחר שאמר לה הן לכתוב ולחתום וליתן לה הרי אלו לא יכתבו. וקל וחומר הדברים אם הגט שניתן לה לידה כשנתיחד עמה נפסל הגט שמא בעל ק"ו לזה שלא נכתב. אך הרמב"ן, הרשב"א והר"ן חולקין עליו וסוברין שאין זה ק"ו של כלום. כי הלא אין כאן לחוש לקדושין ולשמא יאמרו גיטה קודם לבנה. והנה נראה ברור שהמקור לדברי הרמב"ם היא תשובת רב האי של פנינו.

(5) גיטין ע"ו א'.

אבנה הכי אם' אבא מרי משמ' דרב באומרה' נאמנת עלי לומר שלא באתי. הילכך כיון שנתחד במלה אותה שליחות ולא יכתבו לה השלוחים כלום.

ד. רבינו האי. (והא דתנן²) התקין הילל הזקן שיהא חולש את מעותיו ללשכה ויהא שובר את הדלת ונכנס ושאלת לפרשה ולפרש חולש. היא ברורה ולשון חולש מעין מגריל או משליך או אפי' נוח, כמה ששנינו³ מטילין חלשים על הקדשים, כמי שאומר מטילין פורים או משליכין חבל בגורל. ואמרין על הדין לישנא קמא אמר רבא סתקנתו של הילל [נשמע] אמר לאשתו הרי זה גיטך על מנת שתתני לי מאתים זוז ונתנה לו מדעתו מגורשת על כרחו אינה מגורשת, מדאיצטריך הילל לתקוני נתינה על כרחו הויא נתינה מכלל דבעלמא לא הויא נתינה. סתקיף לה רב פפא ואיתימא רב שימי בר אשי ודילמא כי תקון הילל שלא בפניו אבל בפניו בין מדעתו ובין על כרחו הויא נתינה דהכיין הויא מילתא בראשונה ואם לא וגאל עד מלאה לו שנה תמימה וקם הבית לקונה שאם נסמן הקונה במלאה השנה ולא מצא המוכר להחזיר לו את הדמים הרי הבית נעש' שלו עד שתקן הילל שיהא מטיל את המעות ללשכה ואפי' שלא בפני הלוקח ויהא שובר את הדלת ונכנס ואימתי שירצה המוכר יבא ויטול את מעותיו והא' אמ' רבא כי תקין הילל לענין בתי ערי חומה תקין אבל הרי זה גיטך על מנת שתתני מאתים זוז ונתנה על כרחו אינה מגורשת כד דהוה מילתא בבתי ערי חומה קודם תקנת הילל. סתקיף לה רב פפא ואיתימ' רב שימי בר אשי מניין אתה יודע שכך היה בראשונה שאם נתן לו על כרחו לא שמה נתינה דילמא כי תקין הלל שלא בפניו אבל נתנה לו בפניו כך היה הדין שהיה נתינה בין מדעתו בין בעל כרחו ואף כן היה ראוי שיהא דין הרי זה גיטך על מנת שתתני לי מאתים זוז ונתנה לו בין מדעתו ובין על כרחו מגורשת וכי איצטריך הילל לתקוני שלא בפניו וקאמ' רבא כך היה בראשונה דין בתי ערי חומה שאם הביא המוכר את הדמים בפני הלוקח שמה נתינה אבל הכא שלא בפניו לא שמה נתינה. סתקיף לה רב פפא ואיתימ' רב שימי בר אשי דילמ' כי נתנה מאתים של תנאי בין בפניו ובין שלא בפניו וידע' כי הביאה אותם לתת לו מגורשת אבל אם לא ידע כי הביאה אותם לתת לו לא נתגרשה והילל מאי דאיצטריך ליה תקן שאפילו לא ידע הקונה כי החזיר הלוקח⁴ את הדמים אני קורא בו כי גאל קודם מלאה שנה תמימה כשחולש את המעות ללשכה יש לו לשבור את הדלת ולהכנס ומוניין בכי הא מילתא כלישנא בתרא⁵.

- (1) צ"ל: באומר. (2) גיטין ע"ד ב. (3) שבת קמ"ח ב. (4) צ"ל: וקא.
(5) נראה שלרב האי היתה גירסא אחרת בלישנא בתרא, כי לפי גרסתנו אין מקור להכדיל בין ידע ובין לא ידע רק בין מדעתו ובין בעל כרחו או בין בפניו ובין שלא בפניו.
(6) צ"ל: המוכר.
(7) פסק זה הובא ע"ש רב האי במ' העטור (ד' למברג דף ד' ע"ב) ומסנו גם בחי' חרשביא וברא"ש ור"ן ובשו"ת מהר"ם אלשקר סי' ל"א. ועי' גם בב"י לאה"ע סי' קמ"ג.

ד. כתב רב הא"י. הא דאמ' רב יהודה⁽¹⁾ חינוק בן יומו עושה יין נסך והלוקח עבדים מן הגויים ומלו וטבלו לאלתר אין עושין יין נסך ורב נחמן אמר שמואל קטן בן יומו אין עושה יין נסך שאין עושה יין נסך אלא היודע במיב ע"ז ומשמישה אבל הלוקח עבדים מן הגויים אע"פ שמלו וטבלו עושין יין נסך עד שתשקע ע"ז מפייה וכמה אמ' ר' יהושע בן לוי שנים עשר חדש. ואפליגו רבוותא⁽²⁾ איכא מאן דסבירא ליה כרב⁽³⁾ דהלכתא כרב באיסורא. ואיכא מאן דסבירא ליה כשמואל⁽⁴⁾ מדקא מפרש ר' יהושע בן לוי ממריה ש"ם כותיה סבירא ליה. אבל בני השפחות שמלו ולא טבלו לדברי הכל גויים גדולים עושים יין נסך קטנים אין עושין יין נסך ואם מלו וטבלו אין עושין יין נסך.

ו. השובה לגאון⁽⁵⁾. ישמעאל שהכנים ידו לתוך יינו של ישראל לאסרו ומתכוין לאסרו עליו מהו בשתייה כי יש במקומנו שמתירין אותו בשתייה מדר' יהודה בן בתירה ור' יהודה בן בבא⁽⁶⁾ שמתירין אותו בשתייה ואוסרין אנו כשהתירו בהנאה התירו והן אוסרים בשתייה⁽⁷⁾. ועוד אומ' ישמעאל עושה⁽⁸⁾ אינו עושה יין נסך מפני שאין מנסכין יין כי האי גוונא שרי או אסור. כך ראינו ישמעאל האידנא עובר ע"ז⁽⁹⁾ ואינו מכיר שאינו עובר ע"ז⁽¹⁰⁾ ולית הלכתא כר' יהודה בן בתירה וכו' יהודה בן בבא ורב אשי הוה ליה בתרא והלכתא כותיה⁽¹¹⁾.

- (1) ע"ז נ"ז ב/ וצ"ל: אמר רב יהודה אמר רב.
- (2) דברי רב האי אלה מובאים סתם גם ברי"ף, מלה במלה.
- (3) זוהי דעת רב שר שלום גאון בתג' ס' מ"ו, ועי' בחמדה גנוזה ס' ק"ג.
- (4) כך פסק בעל הלכות גדולות, וכן גם ר"ח, עי' בחוס' ד"ח לאמוק.
- (5) מובאה בקצור בס' האשכול ח"ג עמ' 150 בשם "השובה ישנה". ועי' בענין זה חשבות רב האי בר רב נחשון באגוני קדם ספר ב' עמ' 2 וס' האשכול ח"ג עמ' 31.
- (6) עבודה זרה נ"ט ב/.
- (7) זוהי גם דעת רב האי בר רב נחשון, אולם עי' תג' ס' מ"ו חמדה גנוזה ס' קיד, ובאשכול כת"י פאדים מובא כעין זה על שם רב נחשון, ועי' גם חשבות רב צמח בחי' הרי"ד למס' ע"ז ד' נ"ז.
- (8) מלה זו מיותרת.
- (9) עי' בתשובת הגאון [רב האי] שהובאה בס' האשכול שם עמ' 150 המכרזלח בין התקופה הראשונה של ארץ האשלמית ובין זו שאחריה וכן בין ישמעאלים לנוצרים, ועיי"ש עמ' 152 חשבות רב. ועקב בן רבנא משה, גם בכתביהיר שממנו העתקתי את חשבותנו כתוב: כתב חכם אחר, שמו ר' שאול ב"ר דוד, שבני ספרד אינן נוהגין על מגע ישמעאלים כלל, וכן כתב היר"ר שלמה ב"ר אברהם (הוא ר' שלמה מן החר שעורר, יחד עם תלמידיו ר' יונה מגירונדי ור' דוד ב"ר שאול, את המחלוקת על ספרי הרמב"ם) שאינם עוברים כלל ע"ז ואף אם הם משתחווים לצורת (מלה אחת מחוקה ע"י הצינזורה) אינן מנסכין לו ומורים שאיננו אלוה... (שורה שלמה מחוקה כנ"ל) ואין מפרסמין את הדבר.
- (10) בס' האשכול: אף שאינו מכיר שעובר ע"ז, וכצ"ל.
- (11) וכך נפסקה הלכה גם בחשבות הגאון שבאה בס' האשכול ח"ג עמ' 31.

ז. תשובה לריש מתיבתא¹. הא דתנן² אף במקום שאמרו להשכיר לא לבית דירה אמרו ששאלתם לפרש לכו' נמי' עד סוף פירק'. ואם יש לישראל פונדק או מרחץ או בית חדר או פורני וכיוצא באלו ונקראין על שמו כנון פורני או מרחץ של ראובן או פונדק של ראובן מהו להשכירו לגוים ועושין בו מלאכה בשבת וימים טובים ואם מקנה יש לו או³ בדבר בעולם. ילמדנו רבינו. סוגיא דרישא ברור הוא שבשכירות בחים הלכה כר' מאיר⁴ מדאמ' רב [יהודה] אמ' שמואל וכדאמר ר' אמי⁵ ובלבד שלא יעשם שכונה וכי תנן במתני' דבתרי' אף במקום שאמרו להשכיר לא לבית דירה אליב' דר' מאיר אמירא אבל ר' יוסי לא אכפת [לית] אע"ג דגוי מכנים לה ע"ז דכמה דאיתיה לבית בשכירות דגוי לא קרינא ביה ביתך. וכי קאמ' ר' אמי אליב' דר' יוסי ובלבד שלא יעשם שכונה מצוה היא וכמה דיכיל אדם ועביר הכין [שפיר], אבל להשמע דבר זה למלכות שאנו תחתיהם לא חוי למעבד הכין, דאינהו טפי יכלי שלא יעשו אותנו שכונות ומשום איבה חישינו ולא מודיעין הכין למלכות. ודתנן ובכל מקום לא ישכיר לו מרחץ מפני שנקראת על שמי לית בתא מילת' איסורא אלא מפני מראית העין בלבד דלא ליתי ישראל לירי חשדא שהוא עושה בה מלאכה או שמלאכתו נעשית בשבתות וימים טובים אבל שביתת כלים או שביתת בחים ליכא לרבנן וב"ש היא דמחייבי שביתת כלים⁶ ואעפ"כ אין אוסרין להשכיר כלים לגוים ור' שמעון בן אליעזר⁷ לית הלכתא כותיה.

ודשאלתון משום פורני ופונדק ובית חדר וכיוצא בהם פונדק עשוי להשכירו לא חבשי לכו' כל עיקר דכבתים דמי ומותר להשכירו לגוים החר גמור ואין בו

(1) קטע לא גדול מהשובה זו נדפס בגיל ס"ד. ר"י מילר מחסה במפתח להשו"ג. עמ' 217 לרב האי. אולם דעת רב האי בענין זה דרשת ברור. כי בהשובות גמורים ס"ד נ"ד ותש"ר II. 58 (=גמורים י"ח=ח"ס קפ"ט) הוא מדטה פורני למרחץ ואוסר להשכיר את שניהם וכן מובא בשם רב האי בשבלי חלקט ס"י קי"ג (אמנם נראה שלבעל שבה"ל נתחלק רב יוסף גאון ברב האי, והשובה רב יוסף באה בח"ס ס"י קכ"ז וסוף ס' כלבו), אך בארחות חיים ר' נ"ד עמ' ג' וסוף ס' כלבו, וגם בכפתור ופרח פרק י' וסוף אות' ס"י רמ"ג מובאת תשובה רב האי שאם השכירם לחרבת שנים ונתפרסם הדבר מותר בין במרחץ בין בפורני, וכן נהגו חחר בבבלי. ובחשובה שלפנינו הוא מחלק בין מרחץ לפורני. כנראה כתב רב האי חשובות אחדות בענין זה ובפורני חזר בו ממה שכתב לאסור. ועי' גם במסקי חקנאטי ס"י קי"ז: «מותר להשכיר לעכום פונדק וחצר ושפיר כתב חז' ברוך מארץ יון בשם רב האי גאון ז"ל דמותר כר ממרחץ חנקרא על שם ישראל דוקא, קרוב למה שכתוב בתשובתנו.

(2) עכורה זרה כ"א א.

(3) =א' איסור.

(4) צ"ל: כר' יוסי.

(5) לפנינו: רב יוסף, אך בספר חמקה לרב האי שער י' גורם גכ"ז ר' אבי.

(6) שבת י"ח א.

(7) ע"ז כ"א ב.

חשש כל עיקר אע"פ שנקרא על שמו של ישראל כי ידוע הוא שחשוכרין עושין בו בלא כותיהון לעצמן ואין על בעליו בו חשד מראות העין אבל בית הבר ופורני בזמן שהדבר ניכר ומפורסם שאין מלאכתו של ישראל נעשית בהם מותר להשכיר לגוי אבל אם חוששין שיש חשד על ישראל כזאת לא ישכירם לגוי, ומעשים בכל יום נעשים בבבל שיש בית ברים לישראל ומשכירין אותן לגוים ולא מיחו בידם חכמים. והכין חזינן דשאני קריאתו של מרחץ על שם בעליו מקריאת בית הבר ופורני על שם בעליו. הילכך מרחץ נכר נאסר אבל פורני ובית הבר וכיוצא בהן שאין חוששין להחשד בדרך שחוששין בכלל ישכיר לגוים ואין בכך כלום.

ושמעתיא בסוף פר' (1) הנהו מוריאקי כך הוא תורף הלכה שדה שיש בה קיבולת בית (2) ישראל לגוי שהגוי אורה ולוקט ביום השבת פירות שנגמרו וראויין ללקטן ביום ישראל יש לו יום אחר כנגדו שלוקט פירות שראויין בו ללקטם אם התנו מעיקרא כי הליקוט ביום השבת לגוי והליקוט ביום אחד בשבת לישראל ואין באין לירי חשד אלא מה שבא בשבת לגוי אם הרבה אם מעט ומה שבא בירו כנגדו מן החול לישראל אם מרובה אם מועט ואין אחד אומ' לחבירו נטלת יותר ממני שפיר דמי ואין בכך כלום. אבל אם נודמן לגוי שליקט בשבת ונודמן לישראל שליקט בחול ולא היה תנאי ביניהם מעיקרא כזאת קודם השבת אע"פ שאין באין לירי חשבון אסור. ואם באו לירי חשבון אע"פ שהיה תנאי ביניהם אסור. וזה שאמרנו משום ראיבעי' להו סתמא ולא איפשטי. ונקיטנ' למי' דצריכין להני מילי תרויהון שהתנו מעיקרא ושאין באין לירי חשבון וכי שרא רבא אדעתא דאיתרמי ליה לגוי דליקט בשבתא ומ"ה איכסף כי אותביה רבינא לא יאמר לו טול אחת חלקך בשבת ואני בחול ואם התנו מעיקרא מותר. וכי איגליא מילתא דהתנו מעיקרא נמצא הדבר כהוגן אבל התרת רבא טרם יודע לו שהתנו מעיקרא לא היתה כהוגן וכי אפליג רב גביהא מבי כחיל הכין פליג אהא מעשה היכי הוה אבל ברייתא דאמרה כתנא קמא ולא איצרכא. וראיה לדבר דמינה קבעי' למיפשט סתמא מאי לא אשכחן למשמע מינה להודיעך דהיא גופה סתמצא והלכה היא. ורב גביהא מבי כחיל אמר מעשה הכי הוה דהנך ישראל וגוי שתלא דערלה היו גוי אכיל שני ערלה וישראל אכיל שני היתרא כנגד זמן דאכל גוי והתנו מעיקרא ולא באו לחשבון ולפום הכי כי באו לקמיה דרבא שרא להו. ומקשינן אי כהוגן שרא להו רבא היכי אמרת אותביניה רבינא לרבא מהא ברייתא ולא הדר. רב גביהא [אמר ר'] לאו אותביניה אותביה אלא סיעתא סיעתא. והדר אקשינן אי סיעתי סיעתא היכא אמרת איכסף רבא והדר ביה ואהדר רב גביהא דלא איכסף רבא ודאמ' איכסף לא היו דברים מעולם. מכל מקום ברייתא סתמצא היא וכוחה עבדינן לפום דפרישנא לעילא.

(1) שם כ"ב א', ולפנינו: מוריאקי. (2) צ"ל: בין.

"שערי צדק", מאמר בקבלה, מאסכולת ר' אברהם אבולעפיה.

מיוחס לר' שם טוב (ק' גאון?).

מאת גרשם שלום

במסריה הלאומית בירושלם מצאתי כתב יד, מקדון שהפקיד שם א' מייכר, והוא כולל 75 דף, כחוב על קלף בתבנית 12", וכל עמוד ועמוד כולל מ"ו שורות בכתיב רש"י, ועל פי צורת האותיות נראה שנכתב במאה ה"ו למספרם. שם המעתיק לא נזכר. סימני הדפים [שהם מיד מאוחרת] מתחילים מ"ת. וא"כ, היה בתחלת הכ"י עוד דבר מה. בהעתיקה נפלו כמה שבושים, קלים ברובם, ובראש הכ"י כתוב מיד המעתיק. לאמור:

זה ספר חיברו הר' שם טוב ספרדי בכלל ספרים שחבר והוא מעיר

ליאון היה והיה מקובל גדול חברו בגליל העליון ביאור ספר יצירה.

ואחרי כן באה "הקדמה" זו:

הקדמה. זה הספר אכיון לחלקו שערים שפזורים כוללים ענינים עיוניים ומקובלים. מהם מתנהגים על פי סדר האותיות כהנהגת ספר יצירה בנימטריאות וחלוק צירוף וחילוף וראשי תיבות / col b / ותוכי תיבות וסופי תיבות ושאר דרכי ספר יצירה. ומהם מתנהגים על פי העיון המושכל המתפשט ומתעלה ומתלבש בצורה המדומה להישיר שכל עיפי הדעת בחקירה הפנימית, לעורר לבותם, אולי יתעוררו משנת כסלוחם לדעת מציאותם ונתיבותם וקיום אחריתם. ואכיון עוד לבלתי הנבילו בסדר מיוחד ר"ל הענין השפל במעלתו והעליון במדרגתו. והבינוני ¹ אל זה שתי סבות. האחת היות הענין אשר אנו מעירים עליו בלתי נאחו בסדר ובגבול מפי מהותו, והשנית כפי ההמשכה הנמשכת אלי מן השפע ההוא העליון אשר איננה [1] מסודרת. / 19 a / על פי רצוני, רק על פי רצוני ית' וית' שמו הגדול הנבחר והנורא.

ואחרי כן החרוזים האלה, אשר כנראה הם שקולים [במין משקל סריע]:

אוכיר לשם אל מחויק ... ² שכלי ואורה יה בלב צדק

הוא יעור לי על פתיחת דל [1] יפתחו בו ³ שערי צדק.

ואמנם אין זה פירוש לספר יצירה כל עקר, כי אם מסכת קטנה בפני עצמה, המפרשת הקדמות קבליות ע"פ שטחו, ומחברו יוצא בחקירתו מסמניות אחדות מפורסמות שבס' יצירה, ותו מיד. הספר הקטן נחלק לשני שערים שהם "שער היוד" ו"שער האותיות". החלק הראשון של שער היוד הוא מלא עיון פילוסופי (כתוב בסגנון קשה מאד).

(1) צ"ל הביאנוני.

(2) בשולים נוסף מיד אחרת "ברך".

(3) או "ב".

בשער הספר ישנה סתירה פנימית הראויה לעורר חשד באמתת דבריו. אם המחבר הוא באמת ר' שם טוב שחי [בצפת] בגליל העליון — הריחו ר' שם טוב ׳ן גאון בעל מגדל עוז וכחר שם טוב. ואין ספק כי המעתיק כיון אליו בדבריו, ואולם ר' ש״ט ׳ן גאון לא היה מעיר לראון כי אם מעיר שוריא עפ״י עדות עצמו (ועיין ברשימת ה-Bodleiana ע' 2521). ואולי טעו המעתיקים והחליפוהו בר' משה בן שם טוב מעיר לראון, אשר שם אביו גרם באמת לכמה וכמה שבויים בכתבי יד שמיחסים לו ספרי קבלה שונים, והנה מצאתי בכ״ז זה פרק מענין ומושך את הלב אשר בו ספר המחבר מקצת דברי ימי חייו ומה ראה בקבלה לגשת אליה וכיצד ניסה מה שניסה בה. ולמטה אפרסם את כל הקטע החשוב הזה, והנה יוצא לנו מדבריו שם (וגם מכל דרכו והשקפתו בשאר הספר) כי היה מתלמידיו ר' אברהם אבולעפיה, אף כי לא יזכרנו בשמו. כל מה שהוא אומר, נמצא בספריו של אבולעפיה, והערות על נסיונותיו דומה מאד לזו של אבולעפיה בספר חיי עולם הבא⁴, והמורה הנזכר בכ״ז אשר לפנינו, הוא ע״פ סגנון לשונו ר' אברהם אבולעפיה בכבודו ובעצמו. וביחוד יוצא זה בהכלית הברור מתוך האמור ברף 68 על טיבם של ספרי המורה הזה, וגם המושג חידוע „קבלה גבואת“ אשר חרשו אבולעפיה, נמצא מה בסוף הקטע אשר אפרסם, 76a, והוא רואה בהשגתה את חכלית חקבלה, כי היא „מקובלת מפי השכינה“, והרי ידוע לנו מעדותו של אבולעפיה עצמו בס' אוצר ערן גנוז⁵, שהיה לו בעיר בורגוש תלמיד בשם ר' שם טוב „בתור נחמד וטוב אלא שהבחירות מנעו מן הלמוד ולא למד... כי אם קצת קבלות הצוניות...“ שטיינשניידר (ברשימת ה-Bodleiana ע' 2522) משער בתלמיד הזה את ר' שם טוב ׳ן גאון, ודברים אלו גם כותרים לדברי הספור אשר בכ״ז שלפנינו, כי האיש המדבר פה, בודאי למד טרבו יותר מן הקבלות החיצוניות שהרי זכה אפילו להתפעלות ואקסטזה בדרכי אבולעפיה. ואם לא נאמין, כי טעה ר' אברהם אבולעפיה בזכרוננו בכתבו הדברים האלה או שר' שם טוב עוד למד ממנו אחרי שנת ה' אלפים מ"א (שבה נכתבו דבריו באוצר ערן גנוז) — קשה להבין איך יהיה ר' שם טוב דגן אותו ר' שם טוב הנזכר אצל אבולעפיה. ייתר מזה — הרי ידוע כי ר' שם טוב ׳ן גאון היה מתלמידיו הנלהבים של הרשב״א, והלא הרשב״א היה ראש הסתנגרים לר' אברהם אבולעפיה⁶. ובספריו האחרים של ר' שם טוב ׳ן גאון, עד כמה שהם ידועים לי, בכל מה שהוא מרבה להביא מקבלת הרשב״א ושאר מוריו בקבלה, לא יביא אף פעם ענין מקבלת אבולעפיה. ואולם האיש אשר חבר את הספר

(4) עיין ילינק Philosophie u. Kabbala ע' 45/44.

(5) ועיין המקום אצל ילינק בית המדרש III, ע' XLI של ההקדמה.

(6) עיין ילינק, גנוי חכמת הקבלה, ע' 21 כחלק הגרמני.

(7) תרמו הרחוק תיחיד אשר מעיר בספריו ר' ש״ט ׳ן גאון, כי השקפות מאסכולה

אבולעפיה היו ידועות לו, הוא בזה שמביא במגדל עוז, כידוע, את „מגלת סתרים“ המיוחסת

הקטן „פירוש ס' יצירה“ היה מלא מקבלה זו על גדותיו, ואך יעבר עליה בשתיקה בשאר חבוריו? גם ידוע שמשנת ה' אלפים מ"א ואילך לא היה אבולעפיה עוד פעם בספר, וגם מאידך גיסא לא נודע לנו משום מקור כי עזב ר' ש"ט ׳ נאון את ארץ ספרד ללכת לאיטליה בשנים שלפני מותו של אבולעפיה. ואם נחשוב שכל השלשה המכונים בשם שם טוב אחד הם ושם טוב ׳ נאון הם, הלא לא נמלט מלהאמין כי עזב את ספרד עוד פעם ללמוד מפי אבולעפיה קבלות יתר פנימיות. וכל זה לא נראה⁸). ואם כן עלינו לשער, כי המקובל הסדר פה אלינו היה מתלמידי אבולעפיה הבלתי נודעים וכי כל הפרטים המענייני כ"כ, אשר יספר על הקורות אותה, אינם מתייחסים לשם טוב ׳ נאון להעשיר ידיעותינו הביוגרפיות על אדותיו. ואולם לא אכריעה בזה הכרעה מחלטה, ואשר ימים ידברו.

ואעיר רק על דבר אחד שאולי יוכל לפתור במקצת שאלתנו. בספר שושן סודות לר' משה בן יעקב (קארעץ תקס"ח) מביא בדף 69a מקומות שונים הראויים מאד מאד לשימח לב כל חוקרי הנסתרות. שם מדבר על ענין זה שיש בני אדם שרואים צורת עצמם עומדת לנגדם ומדברת אתם ומביא דברי מקובלים שונים בעילום שמם המעידים על זה. ובתוכם כדברים האלה: „וכתב חכם אחר על זה וז"ל: ואני בכה הצירוף וההתבודדות קרה [לי] (את) אשר קרני והאור אשר ראיתי הולך עמי כאשר זכרתי בספר שערי צדק אמנם אראה [לראות?] צורת עצמי לנגד עצמי עומדת לזה לא זכיתי ולא יכולתי על זה“. והנה, המפור חזו איך קרה לו מה שקרה בכה הצירוף ואיך הלך האור עמו—כל זה נמצא פה וביחוד בדף 68b ו641 ואם כן, יהיה שם הספר אשר מצאתי, שערי צדק. וחבל על שם המחבר שהעלימו בעל שושן סודות.

והנה עוד פרטים אחרים מענין הספר. המחבר החשיב מאד את הרמב"ם ואת המורה נבוכים ויוצא הרבה פעמים להגן בעדם. וגם בזה הוא הולך בעקבות אבולעפיה. מציטטים ושאר דברים ראוי לציין המקומות הבאים.

בדף 28b: „... אעתיק לך ענין אשר גלה בספרו מקובל שלם בראשי פרקים על דרך צירוף, זה לשונו אמ' י"ה מעמקת ו"ה ו"ה מעתקם י"ה ואמ' כי הוא סוד מצורה, צדפתו תבינהו“. האם זה מכתבי אבולעפיה? המחבר מבאר את המאמר הזה באריכות: „רצה... להורות על עניני הנפש במציאותה בעולם הזה“.

בדף 82 בא הקטע המענין הזה: „ואמרו קצת המקובלים כי התחלת ספר יצירה

לרמב"ם. והמגלה חזו בלי ספק מאסכולא של אבולעפיה יצאה כפי אשר יוצא מסופח ששם נזכרה חקבלה הנבואית. עיין בחמדה גנוזה לעדלמן ע' 45.

(8) וגם זה לא יתאים לידיעותינו על שם טוב ׳ נאון ועל שם טוב הנזכר באוצר עדן גנוז. כי מחבר הכ"י שלנו כותב, שחלף כסח שנים בימי נעוריו לארץ אחרת ללמוד גמרא. וכנראה כבר היה אדם ברידעת כאשר התחיל עוסק בקבלה ונפגש באבולעפיה.

והוא אמר בל"ב [נתיבות] מורה על מעשה מרכבה והיא הרכבת שם בשם. ומן הצריך [1] להתעורר עליו, כי מעשה מרכבה לפי הנגלה מורה על כל המציאות הן הטבעי העליון והתחתון כמו שידעת, כי התנועה הסיבובית /col b/ מחייבת הורדת הכחות הפועלות ביסודות תנועה הכרחית, עד אשר מתדרגות [2] בשינוי החלקים ויפסיד כל חלק יסוד צורהו בחלק יסוד וולחן, עד אשר יתרכבו מהם ד' מיני המורכבים אשר הם דצה"ט. אמנם חיוב התנועות הישרות והכרחיות אשר תחשבנה הפכיות, והסיבה המכרחת ושינוי הנשיות והכנת כח לקבל כח סמה שכנגדו וצורת פעולתם בחומר השפל כפי הכנת מזגו—כל זה מסתרי מעשה מרכבה על דרך ההנהגה הטבעית. אמנם סתרי מעשה מרכבה על /83 a/ דרך השמות הוא דעת הנקודות והן חיוורן אשר כל נקודה ונקודה מתפשטת לצורה כפי המשכחה וסגולתה המתחייבת מאין סוף אשר כחו וסגולתו איננה נגזרת ולא ספירה נספרת ולא תשורנו עין ולא יאמר עליו לא יש ולא אין. והנה משה כשעלה למרום, גלה לו ארון הכל הכחות העליונות ואיך צירופו על פי האותיות הנעלמות מכלתי דמות ומסר לו כחותיהם וסגולותיהם בדמות וצורת הקשר וההתרחקות והמשכה והשנוי, ועל כן לא נתגבאו הנביאים אלא בדמות שני ועל דמות הכסא וגו' /col b/ והנה משה שנה טבעיו על פי אותיות הש"ם והוליד בן זכר, קורם שירד מן ההר שהרי עמר מ' יום ומ' לילה. וכן עומדת תולדת הבריאה בטבע האדם כאשר נתייבה מן העליונים ומשם הוצרך לשנות טבעיו ולהתיר קשריו החתומים באדני' ולהטביעם ולחתמם ביהו"ה וכשנגמרה תולדתו אחר מ' יום, קרן עור פניו ועל כן האריך ביוצאי מצרים מ' שנה במדבר לרוב ענים והוא ע"ה לא הוצרך אלא יום לשנה והסוד חסר הנבול הטבעי ונגבל בגבול האלהי.

המחבר קבל גם קבלת הספירות בכל פרטיה ודקדוקיה.

בדף 36: ידוע וברור לכל משכיל בעל דעת שלימה, שהנגלים אי אפשר היוותם פחות מחשעה אבל רובי רבבות אפשר ולא נדקדק אנהנו עתה על זה, וכל לכל מורכב מחומר וצורה והוא בעל תכלית מצד ההרכבה... והתכלית ההוא בלשונינו נקרא שיעור מדה וספירה, והכח הבא אליו מן העליונים להעמיד הרכבתו ולהעמידה יתחייב להיות לו תכלית ושיעור... וכן עוד השכלים הנבדלים כל שכל בערך אל מאצילו בעל מדה וספירה, שאלו היה כחו מבלי תכלית, היה מקיף מאצילו, וזה שקר גמור להיות המקיף מקיף את מקיפו. והנה ישחלשל הענין אל מאצילו אשר /87 a/ איננו נאצל והוא עלת העלות ית' וית' שמו הגדול אשר לא יפול בו לשון מדה וספירה. וזולתם מהשמות והוא מדה המדות וספירת המפירה מכלתי ספירה [1]. ועליו נאמר מה שאין ההמשכה יכולה להשיג רק חיוב מציאותו ית' לבד. הנה נתבאר לך מכל המציאות כולן... וזולתי עלת העלות כולם בעלי מדות ושיעורים רק בערכים. ואחר שנתברר לך זה על דרך העיון הפילוסופי הטבעי, דע שבעלי הקבלה נשתנית הסמכתם בשמות וקורין להם נסיעות, מלשון התורה וישע גן בעדן /col b/, וקורין להם

שיעורים והיינו שאמרו ר"ל כל הידוע שיעורו של יוצר בראשית וכו' ושיעור קומה, וכן מדות וספירות... והמשילום בעלי חכמת הקבלה על צורת האדם הפנימית הנשפעת מצורת הספירות הנלגלים הנאצלות מהספירות העליונות האלהיות והכלל צורת אילן אחד אשר שרשיו וענפיו ופירותיו ועליו כולן רבוקין בו, וקראו הספירות העליונות האלהיות אדם העליון השם [?] הגדול והתחתונות אדם התחתון אדם הקטן והנה /88a/ האילן הזה כולל כל העולם ונקרא גדול, ספני שהוא מקיים בפרטיו אשר הם כללים בערך אלינו ר"ל מיניו וסוגיו מן השרשים המקימים ומעמידים מציאותו מבח עילת הכל ית' שמו הגדול וכן צורה [!] המין האחרון אשר הוא מין האדם, נקרא עולם קטן⁹.

דף 89b בענין השמים הנקראים „ערבות“ מביא דעת ה„מורה צדק“ אשר חקר ברוב העיון הפילוסופי בטורה“ ואומר עוד „וכמרוסה לי שקורין לה [לערבות] הפילוסופים נפש הכל“. ובדף 40b: „וכמה מן המעיינים המתפלספים טעו באמונת חקדמות והשדו הרב ו"ל הכשר והשלם מכל מיני שלימות במושכל המוגבל ובמושכל האלהי“. משאר הפילוסופים הוא מביא את אריסטו (דף 42 „אומר בהגיון בספר המופת“) ואת בן סינא דף 60 בקטע אשר אפרסם למטה.

בדף 48a מביא את קבלת „הרמב"ן ו"ל“ בחקדמת פירושו על התורה כי התורה כולה שמותיו של הקב"ה.

בדף 50b: סימבוליקה של השלשה יודין בכתיבת שם הויה „שמורין על ג' עולמות לפי דרך השמות“.

בדף 51a: „דע כי המקובלים ציירום [הספירות] בצורת אלף אשר הוא דומה לצורת אדם, ועשו חלוקין במעלות וקראות [וקראום?] בשמות, כל צורה כפי מעלתה. חלקו הראש לג' מעלות, העליון קראוהו מחשבה וחר עליון...“ הולך ומונה הספירות כפי סדרם בצורת האלף „והנה אצייר לך הצורה אשר ציירום המקובלים להישייר דעתך על מציאות הענין לא ידיעתך, כי לא יודע ידיעה אמיתית רק מפי נביא או עד שיבוא אליהו ו"ל עם מלך המשיח שיבוא במהרה ויגלה סתרינו... [באה הצורה].. זאת היא הצורה אשר ראיתיה בספרי המקובלים מעוררים על מציאות הנטיעות וכללן בצורת האילן לעורר על אחדותן וכל המקצין בנטיעות כופר בעקר כי כל אלו הצורות אשר b/ 52/ אנו מציירים, בערך אל ידיעתנו החלושה הם. ומה נכבד מאמר הרב נחמני באמרו שכל מי שישלוש שכלו באלו הענינים בלתי קבלה מפי רב מקובל, הנני מביא לו בברית נאמנה ועצה הוננת כי לא יבין מכוונתנו דבר“.

מי הם הספרים אשר המחבר רוסו להם, ואת לא ארע. בסימבוליקה על צורת

(9) בתיאור הזה של ה„אילן“ מתגלה מעבר לכל ספק השפעת ה„אילן“ אשר השתמשו

בו בחכמת ההגיון בימי הבינים הנקרא arbor Porphyrii.

האלף, שיש לה במדה ידועה יחס לסימבוליקה הנמצאת פה, השתמשו גם בעלי חקוני הזהר בתקון ג"ה.

ואולם החלק היותר חשוב בכל הכ"י הוא הבא סבאן ואילך, ואעיר פה כי זהו הספר היחיד בספרי המקובלים הידועים עד היום המוכר ומתאר בפירוש דרכי הסופים, בעלי הסוד אשר באיסלם, ויש רגלים להשערה שגם הידיעות הנכונות האלה ברבר ה"ה, הומרות" ומדרגת ה"מחיקה" קבל המחבר מרבו ר' אברהם אבולעפיה. ואם באמת כך יוצא לנו כי "המראה הסופי" של הקבלה הנבואית אשר יצר⁽¹⁰⁾, דבר היא אשר נוצר בה שפעתה הישרה והבלתי ממוצעת של הסופיות הערבית ולא רק בהקבלה אליה.

הוא יוצא ומבאר בדף 57 ענין האספקלריא המאירה והשגתו של משה רבנו "שהשיג מראית הפנים מתחת מכסה הכף". וזה לשונו:

והנה הצורות העבורות בו [ר"ל שעברו באספקלריא המאירה] דקות /b/ 57 מאד וממהרות בה עברה לרוב דקוהם, ויצטרך המעיין להיות עיונו⁽¹¹⁾ דק מאד למשך כל צורה בהעברתה ולהשיג מעלתה מבלתי זמן. ואל תחשוב שאין כל הצורות [ה]עבורות עליה [על האספקלריא] הפנימיות מאד. אמנם לרוב רוחניותם ומהירות תנועתם יעברו עליה ולא תרגיש בהם. ועל כן ית' ית' שמו אמר למשה: הנה מקום אתה ושמתך בנקרת הצור כלומר בשורש ההתחלה קצוריית, וחמל עליו ית' ואמר לו הסוד להשלים השגתו: ושכתי כפי עליך, כלומר כל מה שתשיג מראית הפנים, תשיגה מתחת מכסה הכף. והנה כ"פ /a/ 58 בניסטריא ד"מ"ו"ן... ודע שאם לא היה מכסה עליו, לא היה משיג דבר מראית הפנים, והיה קורא [i] לו כאשר קורא לעמלך מאור השמש אשר הוא מסמא אותו ואינו רואה אפילו מה שיש ביכלתו לראות, ובא ליחשך הלילה להשלים הועלת ראותו עד אשר באמצעות החשך ההוא יגיע אליו קצת אור מן הכוכבים ויראה. כן קרא [i] למשה ע"ה עד שהשיג קצת מן הצורות שנקראות פנים /b/ מתחת מכסה הכף, אבל מראית האסור לא היה צריך למכסה, שכבר נתן לו כח בהשגתו בהיותה בתכלית ההפשטה.

ואני הצעיר פלוני אלמוני הדרך בעקבי הסוסים ומחפש בחדרי חורי השביטים תרתי בלבי למצוא דברי חפץ בהפשטה וצורת ההבטה (?) ואמצא מיני ההתפשטות שלשה. המונית, פילוסופית, וקבלית. החמונית היא אשר שמעתי שדרכו בה פירושי הישמעאלים והוא שהם מסירים מצורת נפשם כל הצורות הטבעיות בכל מיני חסרתה עד אשר אומרים שאם תעלה על נפשם שום צורה /a/ 59 רוחנית, נבדלת מזה ברמזונם ומחזקתו לשער העניינים המתחדשים אצלנו קודם היותם, ומהם מי שלא יספיק לו בגלוי זה רק סתעננ בגלוי רוחני ההוא לפי מהותו. ושאלתי בענין ר"ל איכות פעולתו

(10) כדברי ילינק Philosophie u. Kabbala ע' VI.

(11) פה בהוראת "התבוננות" מיסמית, meditatio.

ושמעתי שזוכרים חשם בלשון ישמעאל אללה, עיינתי עוד יותר ושערתני שאחר שהם זוכרים אותיות ומכוונים מחשבת נפשם לנמרי משאר מיני הצורות הטבעיות, תפעלנה בהם אותיות אללה לפי טבעם ולרובי פעולם והם מתפעלים ולא מרגישים ממה כי לא נמסרה להם קבלה. והנה הסרת כל הצורות הטבעיות אצלם /col b/ נקרא מחיקה⁽¹²⁾. המין השני והיא הפילוסופית והיא בתכלית הקושי להעבירה לרוב מחקרה אצל השכל האנושי ושלמות השנתו בה, וזה כי הוא יצייר צורה בחכמה הלמודית על דרך משל, עוד יעבור מואת להקיש עליה צורה אחרת מן החכמה הטבעית עוד אל האלהית עוד ישוב להתגלגל על מרכזו לרוב מחק מה שיחדש לו, ותמשכחו המחקות עד אשר לא ימצא פתח ושער לצאת מאשר נצטייר בו כבר ואפשר שלפעמים ברוחק גדול יתערן בצורת המשכת המחשבה ויתבודד לה שלא ללכלך שום אדם /60a/ מחשבתו עד שתעבר מעט תתהפך כדמות להם החרב המתהפכת. ומבת זה גם כן האותיות המחשביות אשר הוא מצייר העניינים באמצעותם ויגבור הענין אשר נצטייר בו בשכלו האנושי ויראה כי גדל כמו בכל החכמות כי זה טבעו ויאמר כי הענין הפלוני בא אלי גליו כדמות נבואה ולא ירגיש בסיבה, רק יחשוב שבעבור המשכת שכלו האנושי לבר קרה לו זה, וכן מצאתי בדברי אחד מן הפילוסופים גדול בדורו ושמו בן סינא, אמר שהיה מתבודד כשהיכר אותם החבורים הגדולים וכשהיה מתקשה עליו /col b/ ענין, היה מעיין בגדרו התיכון וממשיך המחשבה בו ואם היה מתקשה עוד היה מוסיף עוד המשכת המחשבה ושותה כוס יין חזק כדי שיבא לידי שינה ותחזק תנועת המחשבה אשר היתה חיצונית בפנימיותו ויותר לו קושי החכמה ההיא, וזה גם כן צורת אותיות המחשביות הדמיוניות אשר היתה כוונתו להמשיכם על העניינים הקשים עליו פועלת בו דרך תנועותיהם והוא לא יבצע.

ואם תקשה עלי ותאמר מדוע היום אנו מוזכרים ומניעים ופועלים ואין שם הפעלות השמע, התשובה /61a/ במין הג' מענין זה בעזרת שדי, ואני הצעיר אספר לכם את אשר נסיתיו בענין זה. דעו רבותי כי בראשונה היה לי חשק בלמוד התורה ולמדתי קצת ממנה ומן המקרא, רק לא מצאתי מי שידריכני בענין החלמוד לא מצד רק מצד נענועי הבית ותענוג האב והאם, עד ששם בי השם כח לבקש התורה ויצאתי ובקשתי ומצאתי ועמרתי בענין החלמוד חוץ מארצי שנים. ועדיין אש התורה בוער בי ואנכי לא הייתי מרגיש, חזרתי אל ארצי ומן לי השם פילוסוף אחר יהודי ולמדתי מעט מורה הנבוכים והוסיף לי חשק /col b/ על חשקי. שםתי עצמי מעט בחכמות החגיון ומעט בחכמת הטבע ומסתקה לי זאת החכמה מאד, כי הטבע כמו שידעתם מושך הטבע, מין במינו לא בטיל, וחשם יודע ועד, לולי אשר לי קרם לי חזק באמונה במעט אשר למדתי מן התורה והחלמוד כבר היה מתקלקל עלי עניינים רבים מן המצות וזולתם אעפ"י שהיתה אש הכונה שורפת בלבי. ולא הספיק לי מה

(12) וזאת אמה, והוא מור של חסופים.

שגלה הרב על דרך העיון עד שזמן לי השם איש אלתי מקובל והורה לי דרך הקבלה בראשי פרקים, ואעפ"כ מצד אותו המעט אשר היה אצלי /62a/ מחכמת הטבע, היתה הדרך נראית לי כדמות נמנעת. ענה לי מלמדי: בני מדוע אתה מכחיש עניין אשר לא נסיתו, אמנם ראוי לך לנסות ואם לא חמצא דבר ואין בך כל כך שלמות להלות החסרון מצדך אז אמור כי איננה דבר, ולעולם בכל מה שהיה מדריך אותי היה מגביל לי תענין בגבול טבעי לחמיקו לי עד אשר יקבלנו שכלי ואכנס בו בחשק. נשאתי קל וחומר בעצמי ואמרתי זהו עניין אשר יש בו דיוח בלא הפסד, אראה אם אמצא דבר הנה הרוחתי ואם לאו מה שהיה לי הוא אשר יהיה, שמתי אם עצמי והורני /col b/ דרך הצרוף והתמורות והגימטרי' ושאר דרכי ספר יצירה ובכל דרך היה מניח אותי לטייל בו שתי שבועות עד שתחקק הצורה בלבי בשוב, וכן המשיכני כמו ד' חדשים והיה מצוה עלי למחוק הכל והיה אף לי בני אין זו הכונה שתעמיד על שום צורה מוגבלת ואעפ"כ שתהיה בתכלית המעלה כי כן דרך השמות כל מה שהם בלתי מובנים אך זאת היא מעלתם לעצמם עד אשר תגיע אל פעולת הכח אשר /68a/ איננו ברשותך רק שכלך ומחשבתך ברשותו. עניתי לו וכבודך מפני מה מחבר ספרים בדרכי הטבעים משוחפים בהוראת השמות? אמר לי בעבורך והדומים לך מן המתפלספים למשוך שכלם האנושי בדרך טבע, אולי תהיה ההמשכה הזאת סבה להבאתם אל ידיעת השם, והוציא לי ספרים ממוכרים מאותיות שמות וגימטריאות אשר לא יבין לעולם האדם בהם דבר, כי אינם מורכבות מרכבת הבנת [?]. אמ' לי זאת היא דרך השמות. באמת לא רציתי לראותה כי לא קבלה שכלי. אמ' לי ששות /col b/ גדולה עשיתי שהראיתי אותם לך. סוף דבר שאחר שעברו עלי כמו ב' חדשים ונחפשטה מחשבתי וראיתי מתחדשים לי עניינים מעולים, שמתי את עצמי בלילות לחבר ולהנהיג חומר האותיות מנהג העיון הפילוסופי בקצת שנוי מעט כאשר אני עושה עתה ועמרתי כמו שלשה לילות ולא הודעתיו, כשבאתי בלילה הג' בעבור חצות לילה עלי וחקלמסם בידי והנייר על ארכובתי נתמעת וראיתי שהנר הולך וכבה עמדתו לחקנו בביתו [1] כאשר קורא פעמים רבות למקיץ. ראיתי שהאורה נשארה. חמתי תימה גדולה כאלו עיינתי וראיתי /64 a/ שהיא יוצאה מפני. אמרתי איני מאמין, הלכתי בכל הבית והנה היא הולכת עמי נכנסתי במצע ונתכסתי והנה היא הולכת עמי. לפי שעה¹⁸). אמרתי בוודאי זה סימן גדול וחדוש עניין אשר ראיתי. כשהיה בקר הודעתי לר' והבאתי לו אשר חברתי, ישרני ואמ' לי בני אלו היית משים נפשך בהרכבת השמות היה מתחדש אצלך יותר ענין גדול, ועתה בני אמור לא תוכל לסבול שלא תחבר, הן חציו לשם וחציו לכם כלומר תחבר חצות לילה וחצות לילה תצרף, וכן הייתי עושה כמו שבוע אחד וכשנכסתי /col b/ בשבוע שני נתחוק בי כה העיון ולא הייתי יכול לכתוב החבור עד שאלו היה שם עשרה בני

(13) וראה מה שהבאתי למעלה מס' שושן סודות a 69.

אדם לא היה אפשר להם להכיר מה שהיה נשפע עלי על דרך משל, כשהגעתי
ללילה שלישי לזה הכח אחר עבור הצות הלילה שזה הכח נחשפש ונחזק עד למאד
והנוף נחלש, שמתי את עצמי לקחת שם של ויסע לצרף בו ולגלגל. אני בהיותי
מגלגל שעה אחת קטנה והנה נתגדלו האותיות בעיני כדמות הרים גדולים על דרך
משל ורעדה גדולה אחזתני ולא עצרתי כח ועמדו שערותי a/ 65/ וכאלו אינני בעולם.
מיד נפלתי כי לא הייתי מרגיש שום כח בכל איבר. והנה כדמות דבור יוצא מתוך
לבי ובא עד שפתותי מכריע אותם להתנועע אמרתי שמא הם ושלום רוח שמות היא
שנכנסה בי והנה ראיתי מדברת חכמות, אמרתי ודאי כי זה רוח חכמה היא, והנה
אחר שעה קטנה שב עלי הכח הטבעי וקמתי חלוש מאד ועדיין לא האמנתי בעצמי
והוספתי עוד לקחת את השם לצרפו כאשר עשיתי בראשונה והנה פעל בי אותו
הפועל בעצמו ועם כל זה לא הייתי מאמין עד שנסיחתי כמו ד' ה' פעמים. b/ col
כשקמתי בבקר הגדתי לרב אמ' לי ומי הרשה אותך לגעת בשם, אמרתי לך לא חצרף
אותיות לבד אמ' לי זו ודאי מעלה גדולה מן המעלות הנבואיות היא והוא הוציא
להפרידני כי ראה שנשתנו סניי [אמרתי לו למען השם אפשר לך לספור לי שום כח
שאוכל לסבול הכח ההוא היוצא מלבי ולקבל ממנו כי הייתי רואה להמשיכו ולקבל
ממנו כדמות מעיין ברכה גדולה מלאה מים אם יפתחה האדם ישקע במימיו והפרד
נפשו ממנו. אמר לי בני השם יספור לך אותו הכח כי אין אותו הכח ברשות האדם
ועוד פעל בי a/ 66/ בליל שבת כדומה לזה ושני סימנים היו לי בעת כשהייתי
יודע שאני מוכן לקבל אחר עבור שתי לילות בלא שינה כי אם מעיין יום ולילה
בצירופים ובעינים מושכלים ביריעת המציאות הזה ובטול כל המחשבות חזרות. הסימן
האחר הוא חנבורת המחשבה בדרכים מושכלים עמוקים מאד לפי הטבע ותולשח הנוף
ותגבורת הנפש עד שהייתי יושב כל עצמי נפש. והסימן השני שהיה כח המדמה בי
חזק והיה נראה לי כאלו מצחי כשכר [נשבר?], או הייתי מכיר כי אני מוכן לקבל השם.
נסיחתי גם כן זה בליל b/ col / שבת שבת בשם הגדול המפורש. ומיד כשנגעתי בו
והנה החלשתי [נחלשתי?] מאד ויצא ממני קול ואומר מות תמות ולא תחיה ומי
מביאך לנגוע בשם והנה מיד התנפלתי והתחננתי לפני המקום ואמרתי רבונו של עולם
לא נכנסתי לזה המקום אלא לשם שם' כמו שכבו יודע ומה פשעתי ומה חטאתי חלא
נכנסתי כי אם לדעתך וחלא צוה דוד לשלמה דע את אלהי אביך ועבדהו וגלה לנו
משה רבי' ע"ה זה בחורה באסרו חודיעני נא את דרכיך ואדעך וכו' כי או אמצא
הן בעיניך. ואני בחוד כדי דבור והנה כדמות שמן a/ 67/ המשחה משחתי מראשי
ועד רגלי והקפחתי שמחה גדולה מאד ואיני יודע להעריך לה דמות לרוב רוחניותיה
ומתק תענוגות. זה כולו קרה לעבדכם בחתולתו ותלילה והם ושלום כי לא מפני
התפארות ספרתי זה המעשה כדי להתגדל בו בעיני החסון כי אני יודע באמת שהגדלה
החמונית היא חסרון ופחיתות בערך אל מבקשי המעלה האמתית הנבדלת במין ובסוג

כהבדל האור מן החשך. ואם יעיינו בו מתפלספים מאומיתנו הנמשכים אחר המושכל המוטבע וחלש כה /col b/ שכלם סאד בסחרי התורה, יצחקו עלי ויאמרו ראה איך רוצה להמשיך שכלינו זה בדברים ספוריים כל' מו' [14... 14] רוח ומעשיות ודמיונות אשר בלבול דעתו וחשבם לאמתיות למיעוט כה שכלו בחכמת הטבע. אמנם אם יראום מקובלים שהשיגו קצת מן הענין וכל שכן אם נתגלה להם דבר על ידי שום נסיון ישמחו בהם ויאמרו הדברים בעיניהם. רק יקשה עליהם על אשר גליתי כל זה ספורי. ואני השם יודע ועד בי, כי כוונתי בזה לשם שמים והייתי רוצה שכל אדם מאומיתנו הקדושה היה יותר /68a/ מעולה ממני בזה הענין ויותר נקי, שמא היה אפשר לגלות דבר מה שלא הייתי יודע, שזה חכמה האמתית דרכה אינה מקובלת קראת והמוסר לזה ולזה אינו נפרע והוא באמתחו אחר מלמד לכל בריותיו המוכנים לקבל בחנם לפי מדת חסדו השלימה וחפץ בו שנתרמה לו בשלימות מדותיו, ולא יכולתי לסבול שלא להשפיע על נולתי מה שהשפיע השם עלי ובעבור שזו החכמה אין עליה מופתים סבועים מפני שהקדמותיה רוחניים כדמות התולדת הוצרכתי לספר /col b/ זה המעשה אשר השיגני על פי הנסיון, כי אין מופתי זה החכמה באמת אלא מנסיונות, ודומה מי שלא ניסה אל מי שנסה בזה הענין כמי שהשיג מושכל אחר מופתים רבים ותולדות רבות אל מי שלא השיג אלא תולדה ראשונה אשר הראה בערך אל האחרונה בדמות הכריית [?] עד שיביאנה המשכיל שהוא ביריעת אותם התולדות הרבות אשר אומת ליו [1] אותו הענין בהם במופת מושכל אחרון ותנוח דעתו. כן אני אומר למי שיכחיש זה הדרך: אני אתן לו בו מופת נסיוני במה א' [1] שאעיד לפני /68a/ בע"ה בחכמת האותיות על דרך ספר יצירה בפעולות הרוחניות אשר נסיתי. אמנם הגופניות לא נסיתים, ותענין אצלי אפשר היות לו צורה ואינני חפץ בה כי היא בויה והכל בערך אל שלימות הנפש ברוחני, ואדרבה הוא אצלי הפועל בה מחלל את השם, ולזה רמזו רז"ל באמרם כשרבו הפריצים וכו' (15) כי הנכנס אל זו הדרך, יצטרך לחיות לבו דואג בקרבו אפילו על הענינים הטבעיים ההכרחיים מצד היותו מורכב ממנו ונקשר בו, כל שכן בבקשה היתרונות /col b/ תמים [1] דעות. ואם, כן הגני מיישר דעת כל מי שרוצה להכנס בזו הדרך, שתהיה כוונתו לשם שמים ושלא יכחיש דבר מאשר לא ידע עד שינסנו. וידעתי שאם הוא שלם ולא יפעל בו הנסיון, יתלה החסרון בו, כי לא הוכן הכנה ראויה לקבל, ואם הוא חסר, יתלה החסרון בענין כדמות בעל המופת הנגלה אשר לא היה לו חרוד שכל להכנס לפנימי ומכחישו. אעפ"כ האמת אמת כי היא בעצם מציאותה ואעפ"י שלא ישכיליה, עד שיומן השם משכיל יתפשט שכלו בה ויתענג במציאותה ועל אותו נאמר שכל העולם /70a/ נברא בעבורו

14) בין "מוי" ובין "רוח" יש מקום לארבע אותיות, ואולי חסר.

15) קידושין דף ע"א ע"א.

ר"ל. עולם האמת אשר פקה השם עין שכלי בו ותתענג עליו ונחן לו משאלות לבו לקבל הרברים האמתיים.

המין השלישי והיא הקבלית, הוא שיחבור בנפש האדם שרשים מן החכמה הלמודית והטבעית אחר עברו על פשטי התורה והאמונה להרגיל שכלו בחרוד החכמות ולא יהיה פתי מאמין לכל דבר ולא יצטרך אל כל זה אלא מצד היותו מוטבע ונאסר, שאין ראוי למשכיל האסור בבית האסורים שלא יעיין במאסרו לבקש שום /col b/ חור או נקב קטן לברוח ממנו. ואלו היה לנו נביא היום מורה לנו הכלים המהירים השכל הטבעי והממציאים הצנועות הדקות להתפשט מהם, לא היינו צריכים אל כל אלו החכמות הטבעיות מצורף אל היותינו מקובלים מן השרשים הנקראים ראשי פרקים על דרך ספר יצירה האותיות [1] והיא דרך רחבה מאד יתגלו ממנה סודות נפלאות בין בטבע בין באלהות ובין בגלגלים ובנשיות ובתנועות הישירות והספירות על פי גלגול האותיות. אמנם הנביא היה מוסר לנו סתרי /71a/ מחברת האותיות ומחברת התנועות בהם הנקודים ודרכי התברות ושילי ההמשכה בכחות וסבת הנעלמות הפועלות וסבת המניעה לפעמים מן העליונים מה היא, כמו שנא' לברוך בן נריה ואתה תבקש לך גדולות גדולות אל תבקש כלום שסדת הרין היתה מונעת העור האלחי מחבוע בו כל זה היה מוסר לנו בדרך קרובה מאד ואנחנו עתה נצטרך להרחיק בגלגלים רבים ולחבר התנועות חבור הכרחי מונבל ולצאת ולבא אולי יקרא האל לקראתנו. שבודאי כל מה /col b/ שנשיג מן החכמה הזאת איננה רק במקרה לפי מהותה, אע"פ שהיא בעצם לפי מהותינו. ואמנם צורת דרכה בהחלתה הכלול שהרת הנגף שהגופני דמיון לרוחני. עוד תתעלה מדרגה אחרת לטהר המדות הגופניות והנפשיות וכל שכן מרת הכעס והדאגה על דבר חוץ מהשם ואפילו לעיין ולהשגיח היחיד הנאה כלו [2] וזהו סוד והאלהים נסה את אברהם שהוא בנימטריאה כ"ו מלא והרמו ואתה בן אדם. עוד יתעלה אל צורת טהרת נפשו מכל שאר החכמות אשר לבד [למד 2], והסבה כזה מפני היותם טבעיות מוגבלות /72 a/ מלכלכות הנפש ומונעות אותה מלעבור בה הצורות האלהיות אשר הם דקות מן הדקות וצורה קטנה, אשר היא ענין גדול ופנימי. בערך אל המושכל, המושכל הזה הטבעי היא לכלוך ומסך גדול בערך אל הרוחני וזה כלו לרוב דקות הענין. והנה אם כן יצטרך אל התבודדות בבית מיוחד ואם יהיה בית שלא ישמע בו קול יהיה יותר. חשוב מחובר אל היותו צריך בה תחלה תכשיט הכיח בעשבים לחים לעדן הנפש הצומחת המשותפת עם החיה. עוד יתקן אל קול נעים ונגינות בפסוקי דמורה ובחשק /col b/ התורה לעדן הנפש החיה המשותפת עם המדברת. עוד יתקן אל ציור המושכלות והבנת דבר מתוך דבר. עוד יתקן אל תנועת האותיות אשר הם בלתי מובנות, להפריד הנפש ולטהרה מכל הצורות אשר קדמו לה. וכן יעשה בתקון החומר במאכל ובמשתה, יתקנהו על פי מעלות וערכים. ואמנם צורת תנועת האותיות כבר נעזר על קצת מדרגם בשער האותיות. עוד

יעתק אל מעלת חדלוג כד"א ודגלו עלי אהבה והוא שאחר כל הפעלים אשר עבור
 עליו, יעין בסרות מחשבתו וימשך סמנה /a/ 73 כל דבור בין מצוייר בין זולתי
 מצוייר. וכל אלו הפעלים צריך שיניעם בתנועה מהירה מחסמת המחשבה ומגדלת החשק
 והשמחה, עד שיתכסלו ממנו תאות המאכל והשינה וכל דבר זולת מה שהו בו החשק
 ותגבורת. והנה בהמשכתו הרבורים מן המחשבה יכריח עצמו עד שחצא מתחת רשות
 שכלו הטבעי שאם ירצה שלא לחשוב לא יוכל, וידריכנה במעלות תחלה בכתב
 ובלשון ועוד בפה שהוא הציור וכשחצא מתחת רשותו, יצטרך אל טורח אחר והוא
 החמשכה במקומה בדרך מעלות /col b/ עד שיגיע אל מעלה שירצה להכריחה,
 שלא תדבר ואין לה יכולת עליה, ואם יש ביכלתו להכריח ולהמשיך יותר, יצא
 מפנימיותו לחוץ ומצטייר לו בכה הדמיוני הזך בצורת מראה זכה וזהו להם החרב
 הסתהפכת שיהוו האה[ו]ן ויתהפך להיות פנים, ויכיר מהות פנימיותו מחוץ לו
 כרמות האורים והתומים, שחללה מאירים מבפנים והגדתם אינה ישרה מסודרת רק
 מצטרפת מפני היות הצורה בלתי שלימה נפרדת לעצמותה עד שתבדל ותחלש בצורה
 דמיונית ובה מתברת האותיות חבור חמים /a/ 74 מסודר ומוכן, וכמרומה לי שזאת
 הצורה נקראת אצל המקובלים מלוש. ואמנם מענין השמות ופעולותיהם כבר הערנו (1)
 כל ענינם במעשה הנסיוני אשר קדם לנו זכרו, והנה א"כ הסבה אשר אנו מזכירים
 השמות ומניעים אותם ואינם פועלות קדמו לה שתי סבות, האחת ההכנה בכל אלו
 הצורות מצורף אל חסוג השלם בעקר יצירתו אחר היותו מוטבע בשבע סגולות שר
 האחר. והסבה היא שאחר שיפריד מחשבתו מתחת רשותו לא יפגע בה העור האלהי
 אשר מצד מטטרון שר /col b/ הפנים וזהו ענין אמר' מרת הדין מעכבת כלומר
 סגולות השוער והקושר והסוגר כל שערי מעלה ושולח מלאכיו אשר הם מלאכי חבלה
 וכי. והנה אם כן, אם תצא מחשבתו ולא ישתתף אליו עור אלהי ולטבעו לא יוכל
 לחזור יהיה מסוכן מן השדים והסמנים והרוחות הרעות, וזהו ענין פלוני הציץ ונפגע
 כלומר נשחטה, כי ד' מדות בנכנסים לפרדס: או יציץ וימות לרוב אורת האלהית
 המושכת אור הנפש לחולשתה בערך אליה או יקצץ בנשיות ויחשוב שני רשויות
 ויאמר לית דין ולית דיין /a/ 76 או יכנס בשלום מפני שיתוף עור מטטרון בהכנסה
 ועור סגולות ביציאה. הנה נשלמה שער היור לפי הנסתר הכוללת שער הספירות
 עם מערכותיהן וכליהן המהראין ומחגלין בכאן.

ונחליל שער האותיות בעזר שדי.

שער האותיות. דע שתאותיות האלה אשר הם אותיות הקדש הוכל סימנים
 ומסורות שנצטיירה צורתם התארת בהסכמה נבואית על פי רוח הקדש והיא הצורה
 /col b/ המחדמה לנביאים בהתהפך הצורה השוקעת הפנימית לצורה בולטת היצונית
 כענין התומים אשר זכרנו למעלה ואעפ"י שצורת התומים נאצלה מן הצורה הנבואית
 של משה רבינו ע"ה כי הענינים ההם גם כן מעלות ומדרגות הם כד"א ואר"א איל

אברהם א"ל יצחק וא"ל יעקב בא"ל שר"י ושמ"י ה' ל"א נודעת"י לה"ם. אם כן אין לך כל נקודה וכל עוקץ וכל הג אשר בהם שאינו מורה תלי תלים של חלכות בערך אל המערכת העליונה. ואנחנו נותנים לפעמים בהם צורות על דרך השכל a/ 76 האנושי בהגבלות ובהוראות, ועל דרך האמת צורתם האמתית קבלית היא ולמעלה מהם קבלית נכואית אשר היא מקובלת מפי השכינה. ואחר שהוא כן כל מה שנצייר בהן צורות מוגבלות ומסודרות כסדר האנושי איננו רק להישיר השכל המוטבע ולהמשיכו בטחיקות כפי חולשת כחו להשיג הענינים חנמנעים מהגבלת טבעיו.

אמרי נואש (המשך)

מאת אריה מובר.

לפנים נבאו כסה נגידים	נבני לב בשר הדברי נגידים ⁽¹⁾
וספיהם ברכים יהלכו	וכידודים ולפידים ואודים
וסליגים תלונות על זמנים	אשר לפני תלוח פרשו סצורים ⁽²⁾
ועל עולם אשר נתן תליפות	ועבא לאנוש יצאו גידים ⁽³⁾
וסביעים בשר ציר של פנעים	עלי רעים אשר נעים ונדים ⁽⁴⁾
וכר צוררים ועזחים גאנחים	עלי אחים בנדימים ואובדים ⁽⁵⁾
צומח על זמן נשאו בניהם	כאז אחים בגנן האסדים ⁽⁶⁾
אני לא על גידוי שח בבודי	ולדברו שעפי לא תרדים
בשור כי סעדי נוח וסנוד	אלי תבל ויושבי בה יעודים ⁽⁷⁾
כלי חרון ורון גלגל יסובב	וססדי דור ודור על זה יסודים ⁽⁸⁾
וכי הם ססקור חיים פליטים	וכי הם סגדוד סנות שרדים
בכל סעור אנוש סוער לעולם	ליום טובה ויום פידים ופידים ⁽⁹⁾
ולסה נחלה נפש סיד	במום רגליו וקסוליו סעודים
פעמיו אם בהקשל נקלים	ונדיו ססצוא ססצו בברים
לאל דעות להשקות כוס ישועות	לענוי הוסן בסה אדרים
ועץ רבש הלא יציץ ופרח	והמטה אוי נמל שקדים ⁽¹⁰⁾
דעו כי הוסן נצב בסלם	ובו ילדי זמן עולים ויורדים

(1) הראשון שרים וחשני דברים קשים. (2) יותר נכון הוא לבני חלוק. (3) איוב י' יז.
 (4) שבעות ט"ו ע"ב. (5) אולי במקום צוררים צ"ל צורחים. (6) בראשית נ' י' י"א.
 (7) תהלים כ"ד א'. (8) ראה הקדמתי. (9) ב"ק כ"ז ע"א. (10) במדבר י"ז כ"ב.

וַיֵּשׁ חֹשֶׁב יָמֵי רָעָה שְׁנוֹתָיו
וַיֵּשׁ קִשְׁתוֹ לְהוֹרוֹת חֵץ תְּשׁוּעָה
וַיֵּשׁ דְּבוּק וּמְרִחִיק הַקְּרוֹבִים
וַעַת לְתַפּוֹר שָׁגִים עֶשֶׂר קַרְעִים
וְרֵאיוֹתָי תְּמֹל דְּרֹדִים פְּרוּדִים
יֹאשֹׁר אִישׁ בְּעוֹד יוֹחִיל תְּלִיפּוֹת
אַתָּה לַיּוֹם יוֹסִיפוּן בּוֹ יְגוֹנִים
בְּגִי יָמִים סְכָלִים וְאֵוִילִים
וּמַסְכָּלוֹת וְהוֹלְלוֹת תְּלִיכָם
יְשִׁיחוּן בְּזֶמֶן שִׁיחוֹת נִכְחוֹת
אִישׁר בְּחִמּוֹרוֹת מוֹעֲצוֹתַי
אִישׁר בְּהַפְכִים לֵב נְבוֹכִים
קְרוֹמָא הַפְּעָעִים בְּנִנְעִים
וְלָקֶה מוֹצְאוֹתַי אוֹת וּמֹפֶת
אֲשֶׁר גָּזַר לְתַרְחִיקוֹ וְקֵץ מֶן
וְדִמִּיתִי אֹצִי יוֹם לַתְּחִי
וְאֵוִילִם נִתְפַּךְ בִּי נִהְלָנִי
וְנִחְמִי מִקּוֹם בִּיעַת שְׁקִינָת
בְּדוֹר הַדּוֹר מֵאֹזֶר שְׁמֵשׁוֹ וְנִתְּרוֹ
נִשְׂיָא חוֹד חוֹמֶן כִּי הוּא לְבֵדוֹ
נִשְׂיָא כָּל שׁוֹא וְרוֹם כָּל רוֹם אֲנָשִׁים
גְּדוֹל עֲצָה בְּשִׁבְתּוֹ עִם מַלְכִים
גְּדוֹל הַדּוֹר אֲשֶׁר דָּגְלוֹ וְנִסּוֹ
אָבִי בִינָה וְהוּא צִנָּה וּמִגֵּן
לְהוֹלִכִי חוֹם בְּחוֹם קָצִיר קָעַב טַל
יְהִי יָדָיו אֲמִנָּה לְאִמּוּנִים
יְנַיִפוֹן כָּל שְׁתַּקְּיוֹ טַל נְדִיבוֹת
תַּסְדִּיּוֹ מֶרֶד דְּרֹד נוֹסְפִים וְעוֹדְפִים
שְׂבָעִי לַעֲנָה נֹנָשִׁים וְרוֹדִים
שָׂמוֹ יָרוֹם בְּקִצּוֹ יָם וְדָרוֹם

וְהִסֵּת לוֹ יָמֵי הַיָּם וּמַעֲדִים
וַיֵּשׁ חֶרֶב לְחַשְׁקִיט רִיב וְאֵוִידִים
וַיֵּשׁ פְּרוֹד וְחֶבֶר הַיָּדִידִים
וַעַת וּפְרוֹד שָׁגִים עֶשֶׂר צְמוֹדִים
וְנִצְעָדִים בְּעוֹד יָמִים אֲחֵרִים
וְאִם יִלְבַּשׁ תְּכַרְזוֹת אוֹ רָעִים
וּבּוֹכִים סָבְבוּ בְּשׁוּק וּמַפְדִּים ⁽¹¹⁾
בְּאֵין הַבֵּין כְּסוּסִים אוֹ פָּרָדִים ⁽¹²⁾
דָּבָר בִּינָה מוֹמֹתִי לְמָדִים
וּמִתְמַלֵּל לַיּוֹם סָחָר מַעֲדִים
וּמֶן הַחֹלְפִים אֲשַׁפּוּט עֲתִידִים
וּמִתּוֹכָם אֲשַׁמַּח לֵב מְרוֹדִים
וּבְכַפְּשֵׁים וּכְפָר הַמְּרָדִים
וּמְקוֹדוֹתִי וְאֵוִדוֹתִי לְעָדִים
מִיַּעֲדִים וּמִרְעִים וְרוֹדִים
בְּיַד רוֹדִים וּמַעֲבִידִים וְרוֹדִים
וְנִחְמִי גְדוֹד בְּקוֹל תְּסִידִים ⁽¹³⁾
יְחִיד הַדּוֹר בְּחִיר מִבְּחֵר יָדִידִים
חֹלּוֹתָיו סָבִיב רֹאשׁוֹ עֲנוּדִים ⁽¹⁴⁾
בְּמַלְכּוֹת תִּיקַר וּפְקֹד פְּקִידִים
נִשְׂיָא וְרוֹם כִּי הוּא וְכֹאשֶׁר מַעֲבָרִים
גְּדוֹל הַדּוֹר וְגְדוֹל לִיהוֹדִים
בְּמַרְבֶּבֶת עֲצָתוֹ מַעֲבָרִים
לְהוֹלִכִי חוֹם וּמִסִּבֵּי אֲעָרִים
יּוֹם שֶׁלֹּג בְּחוֹם אֵשׁ תִּיקוֹדִים
וְהֵם שֶׁבֶט לָגוֹ מוֹרְדִים וּבּוֹגְדִים
וְטַל אוֹרוֹת בְּאֵין עֶשֶׂן וְאֵדִים
וּמִסִּיפִים וְכָל הַיָּם תְּמִידִים
דְּבִשׁ מַעֲרוֹ לֹקְחִים וְרוֹדִים ⁽¹⁵⁾
וְטוֹב וְכָר פֶּאֶת צִפּוֹן וְקָרִים

(11) קחלת י"ב ה'. (12) תחלים ל"ב מ'. (13) צ"ל בקחל.

(14) צ"ל חולדותיו. (15) הראשון הוא מושלים וחשני מוציאים.

וְכָל יוֹשְׁבֵי קְצוֹת מִן הַבָּרָה
 בָּבֹאִי מִשְׁבְּנוֹתָיו מִהַ יְדִירוֹת
 חֲבָרִים נָעֲמֹו אֶמְצֹו בְּחוֹקֶם
 וְעַל רֹאשֵׁי צְנִיפֹת עִם רִדִּידִים
 חֲבָרִים מַעֲלָתֶם לֹא תִסְנֶלֶה
 לְהַשְׁפִּיל מִדֶּם יִסּוּד טַעַם וְהַשְׁכֵּל
 גִּשּׁוּא הַחֵן אֲשֶׁר בָּל יַעֲלֵי חֵן
 כְּאֵלִים חֲרָרִי שְׁכָל תִּלְוִלִים
 לְשׁוֹן וְהֵב לְשׁוֹן שִׁירִים וּבִלְתֹּו
 בְּחוּטִי מַעֲלֶה אוֹרְגִים מַעֲלִילִים
 תִּסְדֹּוּנִי אֶתְבּוֹנִי וְהִנֵּנִי אֶתְבְּתִים
 יַעֲזֹרִי בְּאִשִּׁישׁוֹת אֶתְבְּתִים
 בְּנֹכְרָם אֲשַׁבְּתָה אִתִּי וְרַעֲי
 בַעֲזָרָם מִשְׁבָּרִי חֲנוּכָה אֲשַׁבֵּר
 בַּעֲזוּבֵי עוֹ נֹאֹת לְבִי וְלֹא חֵת
 עָדִי אֲגִיל בְּצִאתִי מִנִּנְתִּי
 בְּצִאת מִנוֹף קְדוּמִינוֹ וְחִנּוֹ
 הִכִּי חוֹפֶשׁ וְנוֹפֶשׁ לְעַמִּלִּים
 מַעֲוִלוֹת הַנְּדוּד אֵלֶּה וְלִכֵּן
 בְּהִמִּיר מִסְרֹר נֹעִי בְנֶפֶת
 וְלִבִּי לִי בְּאַרְצֵי נֹד לְבִיבוֹת
 יִמְעַדְנִים וּמִטְעָמִים עֲרָבִים
 וְשֵׁם לְאִכּוֹל פָּרִי פְרוֹת לְפָנַי
 וְשִׁתִּיתִי בְּכֹסֶם יַיִן פְּרִידָה
 בְּכֵן קִסְתִּי לְצַחֵק עַל גְּבוּאוֹת

וְכָשְׂרוֹן פָּעֵלֹו מִנְדִּידִים וּמִדִּידִים
 וְאֶתְלִי בְּסִרְבִּידִים רְבִידִים
 נִשְׁאָחִים עַל וְרַעֲי בְּצִמִּידִים
 וּבְגִרְוִנִי וְעִנְאִרִי רִדִּידִים
 וּמִנְתֵּב וּמִסּוֹ נְחִסִּידִים
 בְּאַתְלִי דַת וְדִין עִסְקִידִים וְשׁוֹקִידִים
 בְּמִנְבֹּחַ אֶתְבְּתִים נַעֲקִידִים
 לְמִנְלֶם חֲנוּגִים הוֹלְגִים וְרוֹקִידִים
 לְשׁוֹן עִסּוֹס אֲשֶׁר הָיָה בְּנוֹקִידִים⁽¹⁶⁾
 וּמִבּוּץ הַיָּקָר לֹבֶשִׁים בְּגָדִים
 אֶתְבֶּת אֶל יִלְדִים⁽¹⁷⁾
 וְחִפּוֹתֵי יְדִירוֹתֶם רְמוּדִים⁽¹⁸⁾
 אֲשֶׁר מִצָּר וְצוֹק עִתִּים שְׂדוּדִים
 וְנִגְלִי הוֹסֵן אֲשִׁים בְּסִידִים
 לְקוֹל שׁוֹט יַעֲבוֹר וְלִקּוֹל פְּתִידִים
 כְּגִיל עֶבֶד בְּצִאת מִבֵּית עֲבָדִים
 לְמִוֵּל סִינֵי בְּנִסְעָם מִרְסִידִים⁽¹⁹⁾
 בְּמִלְכֻטֹּת סִתִּי מִשְׁנֶה לְכֹוִדִים
 מִשְׁבֶּת לֹאֵל גּוֹמֵל חֲסִידִים
 וְשֵׁם רִיחוֹ בְּמֹו רִיחַ גִּידִים
 וּמִסְשָׁשֶׁן וּמִן יוֹד גִּידִים
 אֲשֶׁר מַעֲסֵם כְּטַעַם הַלְשָׁדִים
 לְחִכִּי יַעֲרֵב בְּפָרִי מְגִידִים
 וְאַתְלִי וְשִׁבְעִתִּי גִידִים
 לְפָנַי גְּבֹאוֹ כֶּסֶף גִּידִים⁽²⁰⁾

(16) עִסּוֹס א' א' (17) חֲסִידִים אב אל יִלְדִים (18) יַעֲזֹרִי יצוּעִי (19) שְׂדוּדִים

י"ט ב' (20) סִימִים כִּמְהַ שְׁפַחַח.

על המחלוקת בין הרש"ז מלאדי ור' אברהם הכהן מקאליסק.

(מכתבים מר' אברהם)

מאת אברהם יעקב בראוור.

לפעמים יש מחלוקת בין הצדיקים אעפ"י ששניהם משורש אחד ושניהם גדולים במעלה מאד רק מחמת שאחד מהם הוא בבחינת חסד דאחפשט לבר היינו שמגלה תורתו לאחרים ומלמד לרבים והשני הוא בבחינת טוב דטוביה גנוז בגויה ואינו מגלה תורתו לאחרים והתורה היא בבחינת חסד ומחמת שאינו מגלה אותה והיא עצורה בלבו כאש בוערת ע"ז בוקעת ויוצאת בבחינת רעמים שהוא בחי' מחלוקת נמצא שהמחלוקת של צדיקים הוא נמשך מהתורה... (לקושי עצות למהר"ן מבראצלב ערך מחלקה)

דברי מהר"ן אלה מכוונים בלי ספק למחלוקת שהיתה בזמנו בין הר"א מקאליסק וחברו הגדול במעלתו הרש"ז. שניהם משרש אחד ינקו, תלמידים מובהקים למגיד ממזריץ', היו, שניהם התקרבו במות המגיד לרמ"מ מויטבסק, יחד אותו הגו את רעיון ישוב ארץ ישראל וסדרו את עלית החסידים, העליה הראשונה בהמון אחרי ר' יהודה חסיד; שניהם נשאו בעול הישוב קרוב לל"ה שנים, הר"א בתור מנהיג בא"י והרש"ז, שנשאר למרות רצונו בגולה, בתור גבאי של כספי התמיכה, סקור החכנסה היחיד של העולים. יותר מעשרים שנה החליפו החברים, הקרובים בלבם ורחוקים בסקום, מכתבי ידידות מלאי הערצה וכבוד איש לרעהו, פעם או פעמים בשנה. הר"א פנה גם במכתבים אל אנשי שלומי החסידים שברייסין, בתחלה בשולי הגליון של אגרות הרמ"מ, ובמות הרמ"מ (תקס"ח) באגרות מיוחדות, ובכל פעם הוא מורום לקחת לקח מפי רבם הרש"ז, השוכן בחוכם, כספי מלאך ד' צבאות, ושלא להלאותו בעסקיהם החמריים, כנהוג אצל החסידים מנישי הפתקאות. ובעבור עשרים שנה לצאת הר"א הכהן סארץ מולדתו, במכתבים משנת תקנ"ז, מתהווה פרוד בין הדבקים גלוי וברור לעיני קהל החסידים¹. מאסרו של הרש"ז (תקנ"ח/ט) ומקרים חצונים אחרים גורמים שהקרע אינו מתרחב בתחלה, אבל בשנת תקס"ג מקבל הוא צורת מחלוקת גלויה וענינים חמריים קשורים בה: שאלת הממונות על כספי ארץ ישראל. הר"א הכהן אינו בורד בהתנגדותו להרש"ז, גם ר' ברוך מזוביז' נכדו של הבעש"ט וצדיקים אחרים בוהלין, בפורוליה ובאוקרינה חולקים על בעל התניא, מתנגדים הטה לשיטתו של הרש"ז המבוססת בעיקר על דעת אלקים — ספר הבינונים הוא כעין מורה נבוכים של החסידות החב"דית — בשעה שהם מדגישים יותר את האמונה התמימה בלי חקירות וכלי התחכמות, כי השכל אינו בר סמכא בעניני דת. להרש"ז ה"רבי" הוא ראשית כל מורהו ומדריכו

1) עיין בסוף הספר בינת משה לר' משה בריע"ה מקאזוניץ ובהיבט הארץ לר' ברוך דוד הכהן (ירושלם תרנ"ז) דף ע' ובלקושי אמרים לרמ"מ חלק ב' דף ל"ב. רק בל"א נכתבו המכתבים בשלמותם.

של העם, לכן הרבה לדרוש ולגלות את חורתי ברבים (בחינת "חסד" בפחגמו של מהר"ן), בעוד שמתנגדיו רואים ב"רב" את הצדיק אישיהמופת, המשמש מופת לרבים במדותיו ובהתנהגותו. העם מאמין בו, ואמונת צדיקים זו מספיקה להמון להדריכו בדרך ישרים. סתרי תורה, כלומר את הקשר הפנימי שבחשקפת החסידות, אין לגלות להמון. בין תלונותיהם של צדיקי הדור על הרש"ו חזרת לעתים קרובות התלונה על אשר הוא מרבה לדרוש ברבים בסתרי תורה.

נגזרים בשאלת חפיד חרעת בדת, על הפצת החורה ברבים ועל סמכות המנהיגים (אוטוריטט) מצויים בתולדות הכתות של הדתות המפותחות האחרות. במחלוקת כזו אין לבקש אשמים או זכאים. מהר"ן סבראצלב הבין את העובדה הפשוטה הזאת ובטא אותה לפי רוחו. לא כן ההיסטוריונים של החסידות סכת החפשים, ש. א. הורודצקי ואברהם כהנא הכרוך כאן אחריו. בעיניהם לא זכה ר' אברהם מקאליסק, הוא הגורם למחלוקת, וזו לא היתה מצדו בכלל לשם שמים, כי אם לשם כבוד והתנשאות ומסון². ולא רק במחלוקת זו, אלא גם בכל מפעליו של הר"א מקאליסק, רואה הורודצקי שאיפה להשחמש בחסידות לטובתו ולכבודו. אפילו העליה לארץ-ישראל — דבר שהיה בו בזמן ההוא מעין מסירות נפש וקדוש השם — מגמתה היתה, לפי הורודצקי להחליץ סרדיפות הפרושים, וביחוד הוכרת הר"א לעקור את דירתו. ברייסינ נשאר רבבות חסידים שכלכלו אח"כ את העולים בתרומותיהם, נשאר הרש"ו בתור רבי ומנהיג, ורק הרמ"ם ושלוש מאות נפשאחו והר"א הכהן ש"התחבר" אליהם הוכרחו לעזוב את ארץ מולדתם. זוהי הפרות ערך הגורמים החסריים בתולדות התנועות הרוחניות, דבר מצוי בדורנו, דור הבולשביזם.

ואם הרדיפות גרמו להגירה לא", הרי הגורם העקרי להחרטת החסידים בשנת תקל"ב היה הר"א הכהן בשיטתו המזורה ובבמה שהקים לו בקאליסק בחיי רבו — והמקור להשקפתו זו של הורודצקי הוא סכת מהרש"ו שנכתב בשעת רוגו ומחלוקת. את חסדות המגונות של אהבת השררה והכבוד והקנאה ברש"ו טיחם הורודצקי לר"א מלכתחלה, אלא שלא נחגלו רק ברוב הימים. השאיפה להפטר מאפטרופסתו של הרש"ו על כספי ארץ ישראל היא שהולידה גם את הנגוד בעיני דעות. כהנא סרחיק עוד ללכת מהורודצקי. בקצורו ובשלבנו את דבריו הוא משחיר את פני הר"א הכהן וטופל בו דברים שהורודצקי מוכירם רק בתור חשד מסופק. ואלו דבריו: "בא" לא היה (הר"א) מתנהג כהוגן בחלוקת הכספים הנאמנים בחו"ל ע"י הרש"ו, ולפיכך יצא הרב (הרש"ו) וערער על החלוקה... הורודצקי "מקורו" של כהנא כותב: חשדו (בר"א הכהן) כנראה שאינו מחלק כראוי את הכסף המגיע לידו... או יצא הרש"ו בקצף גדול על החולקים והוא קוראם "חכמים בעיניהם וישרים בלבותם להרוס הבנין ומצב ישיבות אה"ק ולעורר מרנים חנם על תחנת ארוננו הרב הכהן". —

(2) הורודצקי, לקורות החסידים, חשלח IX 420 וכו'; חסידות ותחמידים ח"ב ל"ט וכו'; כהנא סי' חסידות מהדורא ב', דף 230.

כהנא מקשר את החשר הזה שחשדו „כנראה“ (ואצלו בברור) בר"א הכהן במחלקת שפרצה שנים אחדות אחרי כן ורואה את הסבה למחלקת שאיפתו של הר"א לנבות את הכסף המעמדות ישר בלי עזרתו של הרש"ז ובלי השגחתו. „דרך אגב רצו לפרסם (הר"א הכהן ור' ברוך מסובות) ערעור על דרכיו של רש"ז בתורה ובעבודה שלא יתכנו ושאינן לפי דרכי אבות החסידות“... „תלמיד שלא שמש כל צרכו“ זהו התואר של ר"א הכהן בספרו של כהנא.

מעניי שני ההיסטוריונים נעלמו כנראה לגמרי המכתבים שכתב הר"א הכהן מטבריה בשנת תקנ"ז תיקף אחר שהגיע ספר הבינונים (התניא) לירו וקודם שהספיק לבוא בדברים עם ר' ברוך מסובות ועם מתנגדיו האחרים של הרש"ז. מתוך המכתבים הללו יוצא מפורש שהפרוד בא מפני חלוקי דעות. לר"א הכהן שיטתו אינה פחות ברורה מאשר לרש"ז שיטתו הוא. ואם נבוא לבדוק באופן אוניקסיבי נכיר ונודה שהרש"ז היה אמנם גדול משכמו ומעלה מכל צדיקי דורו וכל הדורות הבאים אחריו, גדול היה בעומק שיטתו גם מרבו המגיד, אבל מצד אחר אין להכחיש שאין זאת השטה שקבל מרביתו. הוא הרחיבה ובנה עליה עליות, וחר"א וכל החולקים על הרש"ז צדקו באמנם שלא שמעו כדברים האלה מפני הבעש"ט. בהערותיו של הר"א הכהן במכתבו בשנת תקנ"ז להרש"ז הם דברים היוצאים מתוך לבו של מאמין חמים הדואג לתורת רבו שלא תפסל בשנוי צורה, אפילו אם המשנה כמלאך אלקים הוא.

אחרי פתיחה ארוכה אשר בה מביע הר"א את צערו על אשר אינו יכול לנסוע להרש"ז ולדבר אתו פה אל פה ואחרי שהדגיש וחזר והדגיש את חבתו ואת הערצתו לו הוא הולך ומונה את פרטי התנגדותו לס' התניא :

„וכשאני לעצמי לא מצאתי לי קורת רוח ממה דעייל כת"ר חמה בנרתקה דהיינו להלביש דברי חר"ק ממעוריש שהן המה דברי חר"ק הבעש"ט בתוך „דברי קדוש האר"י ו"ל. חגם שהגם שהכל חולך אל מקום אחד לשון תורה לחוד ולשון „חכמים לחוד, ובפרט מפני הסכנה שבעוה"ר שהגשם יורד ונוקב ולא אכשור דרא... וקא חוינא לספר הבינונים שהרפס כת"כ ולא מצאתי בו תועלת כ"כ להצלת נפשות... וכך היה מנהג רבותינו היו נשמרים ונוהרים מאוד בדבריהם שלא להשמיע לרוב החסידים ורובם ככולם כ"א בדרך מוסר ולהכניסם בברית אמנות חכמים, וריבור של תורה קב ונקי ובטועם מחויק את המרובה... מתירא אני כי מרבוי החסידים אולי הוא ח"ו עצת הסט"א לאבר הבר בתוך התבן ר"ל... וחם אני על זרעיה ראבא ה"ה בנו המופלג חותיק מו"ה רוב בער לאשר כת"ר הכנים אותו בנסיון גדול [להיות מרריך לחסידים]... וכ"ש אחרים קטני האיכות ורבי הכמות אשר בכל עיר ועיר חמה אשר נקראו ראשי מנינים ללמדם ס' הבינונים...“

מלבד התנגדותו לס' הבינונים התרעם הר"א על הרש"ז על אשר הרחיק מסביבתו אנשים קרובים ורצויים להר"א.

אותו השליח שהביא מכתב להרש"ז הוביל גם מכתב גלוי לחסידיו רייסין מהר"א, אשר בו הוא מזכיר מפני שיטתו של הרש"ז מבלי שיוזכר את שמו ואת שם ספרו. בתוך יתר דבריו הוא אומר:

"כללא דמילתא עיקר האמונה והיראה הוא מקור הברכות והטוב הגנוז וכל השכליים ומקור השכליים הוא מקור הדינין רח"ל לכן שומר נפשו ירחק מהם... כי בתחלת הרע הוא מן השכל דמיניה דינין מתערין ומרגלא בפומיהו דצדיקייא שיהת "חולין על פסוק ובת איש כהן כי תחל לזנות, כי התחלה שהוא השכל ממנו נמשך "הזנות וכסה נאבדו ונתפקרו מן השכליים".

המכתב אינו משאיר מקום לפקפוקים ולספקות נגד מי ונגד מה הוא סבון. לולי האסון שבא על ראש הרש"ז אין ספק שהמחלוקת היתה מתפרצת כבר אז. בארץ ישראל היו כבר אז אנשים מן החדשים אשר מקרוב באו שנאו אחרי שיטת הרש"ז, והר"א מתנגד להם בתכלית הנגוד. החסידים המתנגדים להר"א לא נהגו בו כבוד ביותר והם השתדלו להרחיב את הפרוד בינו ובין רבם שבח"ל. האחד אשר לו חלק רב בהפחת אש המחלוקת היה ר' אלעזר מדיסנה, מהלמידיו המקורבים של הרש"ז, איש ריב אשר בימי שבתו המועטים בא"י הציק מאוד להר"א. עד כמה שר' אלעזר היה "יהודי קשה" אנו רואים שבהיותו אח"כ בסות הרש"ז מתנגד לבנו, האדמו"ר האמצעי הציק גם לו עד שהלה מצא לנכון לפנות אליו במכתב חריף³.

המכתב הבא להלן מפיץ אור על היחס שבין הר"א הכהן להרש"ז בזמן שאחרי התחלת הפרוד ולפני פרוץ המחלוקת בדבר הסמונות על כספי ארץ ישראל.

אגרת הק' מהרב הק' מו"ה אברהם הכהן נ"ע

להרב מהורש"ז ומעשה אלעזר. שנת תקס"א⁴

מגודל צערי וכאב לבבי אשר הגיעני ממשי עד הנפש מגודל חלול השם הנעשה בארץ, מאיש יגרה מדון ועל שפחיו כאש צרבת ה"ה אלעזר מדיסנא⁵, אשר נעשה אויב לי וילחמני חנם, וקצרה היריעה מהכיל להודיע לכת"ר בפרטיות, ועל הסדר כי

(3) עיין ספר בית רבי לר' חיים מאיר היילמאן בדריצ'ב תרס"ב ח"א דף 151. כאשר האין הר"א בר' אלעזר שישאר בארץ ורמו לו שיש סכנה בים ענת לו: איני מוסר, יש לי רבי, כלומר הרש"ז שיגן עלי.

(4) האגרת הזאת והאחרות, חמש במספר, אשר תחת ידי העתקתי מכתב יד שהמציא לי הרב ר' יעקב יוסף סלונים בחברון ולו נאזה תורה גם על שנדב את כתב היד לבית הספרים. לפי דברי הרב נמצא כתב היד בגניזה בחברון. העתקות רבות היו ממכתבי הרי"א הכהן, אבל מטעמים מובנים לא נפוצו המכתבים המזכירים את המחלוקת. בידי יהודי ירושלמי יצחק אייזיק אייזון, מלמד בת"ת חיי עולם, נמצאים כ-120 מכתבים מתר"א ומבני דורו בא"י, אבל מפני חששות שונים אינו חפץ להראותם ורק מתוך שיחות הכרתי שידוע לו תוכן מכתבים בלתי נרשמים אשר בידי.

(5) דיסנה עיר במחוז וילנה.

אם אפס קצתו אחד מני אלף להודיע קושט אמרי אמת, האלקים הודע ועד כמה צער סבלתי ממנו וכמה מרחתי ויגעתי בכל עת להזהיר לכל הסרים למשמעת, לסבול ממנו ופשיטא שלא לבנותו כי כבר התחלתי להכיר את האיש ואת שיתו ואפילו שהיה קשה מאד לשמוע מה שדיבר על כל הצדיקים שבדורינו שיתו ואשר מכבר נ"ע כולם כאין בפניו אשר לא ידעו מאומה מאשר הוא יודע ומבין. והי' מרגלא בפומי כל שאינו יודע ואינו הולך בדרך הזה⁽⁶⁾ הוא אפיקורס. ופעם א' הוכחתי אותו על זה ואעפ"כ הי' כולם בעיניו כחגבים לכולם בשם רע יקרא, דורש מעשה כולם לגנאי, נבון בעיניו גמאס. ועל כל זה הזהרתי לכולם במאד לכוף כאגמון ראשם, הכל מפני השלום. ועד שהלך החלוץ⁽⁷⁾ מכאן לא יצא מגדרו כ"כ ואחר נסיעתו הי' גרמא בניזקין ישראל קוויאניער⁽⁸⁾ אוכל לחמי שהיה בביתו קרוב לב' שנים, אשר אין בו לא דעת ולא תבונה, שוטט מוחלט והוא קירב אותו בשתי ידיים וחוק אותו בדברי ריבות. והוא כלי מוכן לזה נוח לכעוס וקשה לרצות וכל עניניו בשיגעון ותנהג, כי חכם הוא בעיניו ואין דומה לו, אשר לשעבר לא הייתי מכירו כ"כ והתחילו לבנות אותי בפני נערים וקטנים ולקרב לכל איש בער וישחקו האנשים ממני ומכל האנשים אשר עמי. והם היו מביאים לו בכל יום לשה"ר בכובים ושקרים ודברו דמיונות הבל ושוא. ואלעזר הנ"ל קשר נימא בנימא ודן דין לעצמו ויבער כמו אש ולהבה ופער בא לאמור אין לכם חלק בעולם הבא ואינו רוצה לדור עמו ושיעקור דירתו לחוץ עכ"ב⁽⁹⁾ ושלחתי אחריו לדבר על לבו ולפיסו הליכה זו למה, ומה גם שיש לך חבר לדבר עמו מו"ה אהרן ש"ץ⁽¹⁰⁾ ועלי להזהיר לכולם שלא יהי' לך שום צער ובזיון כלל, ואולי יתיישב בדעתו וישתכך חמתו ולא הסת אוזן לשמוע להעיו בפני בקול רעש גדול. ולמחרתו שלחתי אחריו כמה פעמים עד שיצאתי עמו מחוץ לעיר ותתחלתי לדבר עמו, מה אתה רוצה להתקומט עמי ועם ארה"ק. ואם לא למעני יעשה למען כת"ר שלא יצא ח"ו איזה צער ולא יתעורר ח"ו איזה מחלוקת במדינתו מזה ההליכה. והעיו בפני בעזות מצה ושפך דמי כמים בדבריו בזיונות אשר אני מחבייש לפורשם. וסבלתי הכל ולא השיבותי שום דבר. ואדרבה הזהרתי לכולם מאד שלא יקנאו על כבודי כי כבר ראיתי מעותות וכעסו הנולד מה שיוכל לצאת מזה ושלחתי אח"ז את אהובי מו"ה מאיר מוכ"ז נ"י לדבר על לבו אולי ישוב מכעס ומשגעון של ההליכה ואחר כמה יגיעות עד שחזר בו עכ"פ לא שב לאיתנו ובכל יום הי' הולך ומוער בכעס ובחמה שפוכה כאש בוער בלבג, כי אין מעצור לדתו

(6) דרך חרשיו.

(7) חשריר שהלך מדי שנה בשנה לקבל ולהביא את מעות החסיכה.

(8) קוויאני ע"נ דניסר מדרום לויטבסק.

(10) הש"ץ ממוקשאני במולדבה היה מחסידיו מקורביו של הרש"י. הוא נזכר

עד שהלך להרב משפוטיוקא⁽¹¹⁾, שם הרחיב פיו ולשונו לבנות אותי בפני בדברים שאין להעלות עה"כ, והגם שהרב הנ"ל לא ה' בשלימות האהבה עמ' כידוע לא יכול לסבול דבריו, ובתוך דבריו אמר להרב שרוצה לילך ג"כ להרב חריצ"א הפקיד⁽¹²⁾, וגער בו ואמר ח"ו שלא יהיה ח"ו חורבן הארץ. אחר הליכת אלעזר אמר הרב בפני כמה אנשים מוטב שיה' הרש כל ימיו ולא ישמע דברי חרופים וגדופים ובזיונות כאלו ושעפ"י ד"ת צריך לקרוע ע"ו. וגם שלח אלי עוד שליח אף שה' בדעתו להתירמו ולנדותו, אך שה' מפחד שלא יבוא הדבר לידי ענינים גדולים ולידי מסירות, כי כבר הכיר בו. וחזקתי את הרב הנ"ל ע"י שליחו בדברים הרבה שלא יעשה כזאת ח"ו ואפ"י אם יבוא עוד הפעם וידבר כהנה וכהנה. שישבול למעה"ש הכל ולא ידבר שום דבר בעת הנ"ל הש"ץ מפאקשאן הגם שהיה כרוך אחריו פירש המנו מחמת שלא ה' יכול לסבול בדברים האלה שיצא מפיו כאש אוכלת בלי הפוגות ולא ה' יכול לסבול, ונשבע הפקיד בפנינו שממש רוצה להכות על פניו בשתי ידים, ונחאפק מפני ששמע מפיו שקרוב הדבר שימסור אותנו להשר ג"כ ויביאו אותו בשלשלאות של ברזל ג"כ. ואמר בפרוש בפני הפקיד הנ"ל, אם ה' ר"מ בהרב ור"ו מוילנא עדיין בחיים בודאי ובבירור שה' הדבר בא לידי שפכ"ד ולידי מסירות מפני שלא ה' סבלנים כ"כ, וה' נחרב אה"ק עד היסוד סמש, ועל כל הדברים הנ"ל נשבע לפנינו הפקיד בשבועה חסודה ועיני לשמים נטויות אף רוחי בקרבי ישתומם מה זאת עשה ה' לנו. אי שמים הנשמע כזאת מעשים אשר לא יעשו עשה עמנו זה האיש לחלל שם שמים בפרהסי' נפלו שמים ארץ יראי ה' וחושבי שם, אשר כמה יגענו וטרחנו מיום היותנו על אדמת הקודש עד שהרחיב ה' לנו מעט בארץ, למען דעת שם ה' וקדושים אשר מעולם אנשי השם ובפרט קדוש אדמו"ר והרב הבעש"ט כבר היו חשובים בעיני הספרדים כולם, ועתה נחבזו כולם וזהו' כשחוק בעיניהם. כי שבח עצמו לפניהם שיודע רזין דאורייתא ופנימיות התורה, מה שקבל מכת"ר וכת"ר מאדמו"ר מה שקבל מהבעש"ט. ואמר לפנינו איזה דברים עמוקים. ואמר מה זאת, איך אפשר שיה' זה ענין דבר מוב, אם מוסרין סודות התורה לאיש אשר כמוהו מסולא מסדות רעות⁽¹³⁾ אשר יכול להחריב עולם סלא מרוב כעסו ואין יראת ה' לנגד פני' כלל, אהובי אחי, עיני ולבי צר לי מאד מאד וממש כלה ביגון חיי מאשר עשה לנו זה האיש. לא יאבה ה' סלוח לו. ולולי ד' שה' לנו מי יודע מה שה' יכול להיות ועכ"ז פעל ועשה שנכנס מורך בלב כל המלווים מלהלות לנו עוד⁽¹⁴⁾. ומי יודע מה שיה' כשיבוא השר"ר מו"ה דניאל נ"י

(11) ר' יעקב שמשון.

(12) הרב הרשמי של הספרדים בא כח העדה העברית כלפי השלטון וממונה על כספי

החלוקה הספרדית. היחסים בין חרס"ם וחרי"א ובין הפקיד היו עת"ר מתוחים.

(13) יש כאן כונה נגד שיטתו של הרש"ו כמבואר בהקדמתנו בענין המחלוקת על הרש"ו.

(14) היו לוקחים סחורה בהקפה על חשבון החלוקה העתידה לבוא.

שלא יצערנו אותנו ולא ידחקנו אותנו יותר מדאי וזה ממש ח"ו סכנות נפשות. אשר ע"כ נגמר ברעתי לשלוח את אהובי ידידי נאמן ביתי המר"פ מו"ה מאיר 'סוכו' נ"י כי קשה דבריו שדיבר בפני הרב הנ"ל. והנה אח"ז לא נה דעתו ולא נשקט אש חמתו בכל זאת, כ"א הפקיר עצמו לכלות שונאיהם של ישראל ושיחרב ישוב הארץ לגמרי ח"ו. ואמר תחילה צריך שישתחך דמינו בכאן ואח"כ יעשה בצאתו החוצה לגרש אותנו יחד מנחלת ה'. והלך בהיממה שפוכה ועשה מעשה לבנות אותנו בפני חכמי ספרדים ולגלות כל מסתרינו לפניהם אשר אנחנו היינו נוהרים מהם מעולם שלא ידעו שום דבר⁽¹⁵⁾. ודיבר עם חר"א יום אחר יום וסיפר לו כל הענינים הכל בפרטיות. ומאוד היה כמתמיה בשמעו איך אפשר שיהי' ביני ובין כת"ר דבר חוצץ אפי' כמלא נימא. ואדרבא היו שומעין מאתנו תמיד לשונינו יהגה צדקתו ורום תפארתו בחורתו ועבודתו וחסדו של כת"ר וגדול התאמצותו וכי הוא המשביר לכל עם הארץ ברוב עוז ותעצומות. ומה מאד הי' יקר בעיניהם הדבר הזה וחיובות כת"ר למעלה ראש בעיני כל. והוא נתכוון לברר הדבר שיש קנאה בינינו ולא האמין לו עד שהראה לו האיגרת שכתב כת"ר אליו שלא יכניס עצמו עמו בשום ענין כלליות ושלא יחתום עמו בחובות. וגם המכתב שכתב להמנוח מו"ה זוסמאן⁽¹⁶⁾ בסוד סיפר לו כל דיבור ודיבור. ואשר כת"ר ימנע עצמו מלהחזיק עוד ישוב הארץ ולא ישלח לנו עוד אפי"א⁽¹⁷⁾, ואפי' השד"ר מו"ה דניאל ספק גדול אם יביא איזה דבר ונתן עצה להפקיד הנ"ל א"כ אפוא זאת עשו שלא להלוות לנו עוד אפילו פ"א וכשיבוא השד"ר מו"ה דניאל ליקח הכל מאתנו מחוט ועד שרוך נעל, כי לא יש להם לשונאיהם של ישראל עוד תקומה בארץ. וסיפר לפניו את כל ענין הטלאך שהי' במדינתנו קודם שיצאנו משם, אשר כמה אנשים באו לידי עבירה על ידי ח"ו ושאיין אני יודע להנהיג ושאיין בי רוח חורה לא נגלה ונסתר, והכל חלה באילן גדול שכן שמע מפי כת"ר כדברים האלה ויותר מזה דיבר איך שהאיגרת ששלחתי לכת"ר הי' בהם דברים אפיקורסות ח"ו⁽¹⁸⁾. ארץ אל חכמי וכו'. והוא נתכוון לגנות כולם כאחד אין נקי ואמר לו בפירוש שכולם רשעים גמורים. והאמת שחר"א הפקיד הנ"ל נבהל מלשמוע. [קשה] לי מאוד לבאר את הכל במכתב, והכתב נדרש לכמה אופנים. ובפרט מה שראיתי שכת"כ טעה בדברי לפרש פרושים שונים אשר חוכן לבנות יודע שלא עלתה במחשבותי ושמתי דברי בפיו כל אשר עם לבבי כפי המדבר אליו הכל בפרטיות, והשי"ת יודע ועד שאני אוהב שלום ורודף שלום. ושמתי בפיו כל אשר עם לבבי באמת ואמונה להוציא מלב כת"ר מאשר התבוננתי וראיתי שעכ"פ יש בלב כת"ר שנאה כבושה

(15) על הנגוד שבין הרי"א והרשי"ז.

(16) ר' אליעזר זוסמן היה אחר מחשובי החסידים, ראה את מכתבו שנדפס ע"י בהחור"ה

שנת תרס"ד, וגם בהדפסה מיוחדת.

(17) אף פרופה אחת.

(18) חכונה לאגרת משנת תקנ"ז.

עלי, חמה אני, דואג ומשתומם איך יצא מפי כת"ר לדבר בפני זה האיש ולבנות אותו בפניו כל כך עד שנקל אני בעיניו כאחד הפחותים. והיטב חרה לי, יראה ורעד יבא בי ותכסני פלצות על דיבור הזה שיצא [מפי] כת"ר מענין האפיקורסות ח"ו. ובאמת קשה לי מאוד להאמין שיצאו דברים כאלו מפי כת"ר. אבל מפני רוב דברים שדיבר בפני (כל) חסיד ה' מאמת דבריו מאוד שכל מה שאומר אינו אומר דברים שלא שמע מפי כת"ר, נראין בדברים שיש בהן איזה שורש ואשר הוא מתפאר עלי שכת"ר נלה לפניו כל מצפוני לבו ונשלח לרגל את הארץ ולחקרה. וכת"ר מסר דבריו בע"פ שיתווכח עמי, אם יש לי איזה יריעה סדברי הרב החסיד האמתי מו"ה אברהם¹⁹) נ"ע שכת"ר אמר לפני. אני רואה שאני יודע ומבין וכבר נשכחו מלבי הליכות עולם וזהו הדבר ה' מרגלא בפומי חסיד לעשות שחוק בפני נערים וקטנים, וכדי ביוון, ונשתוממתי על המראה למה נקלותי בעיני כת"ר כ"כ כמו שלא ראיתי מאורות מימי והכל דבר חדש לפני אשר נפשו יודעת מאוד שלא נחלם ממנו דבר וכל אשר שמעתי מפה קדוש אדמו"ר ובנו הרב הקדוש נהירין לי ומאירין כספירים כאלו היום נתנו ותורתם בתוך מעי הולך ונובע מקדושת הארץ מוכן לקבל טהרה מאוד. וה' יודע ועד שאני דן לכת"ר לכף זכות מאוד על הכל מאשר ה' לו צער מה שנתוודע לב"א ממכתבי אשר שלחתי לכת"ר כמו שהודיעני במכתבו. והגם שהמכתב שכחב להמנוח מו"ה זוסמאן במוד וסיפר לפני כל דיבור דברים קשים כנידים קבלתי דבריו באהבה. הגם שידעתי באמת שלא נתכוונתי ח"ו לצערו רק מאהבה עמוקה ומעוצם החשוקה וגליתי לפניו את אשר עם לבבי כאשר ידבר איש אל אחיו, כי אחים ורעים אנחנו מאז ומעולם ונפשי קשורה בנפשו. וכשאני לעצמי תמה אני על מה כל הרי האף הגדול הזה. וכבר קבלתי יסורים ומרירות הלב הרבה מאוד אלף פעמים ממש יותר מכת"ר. עכ"פ סוף דבר היה ועמד האיש בנצחוננו ועקר דירתו מכאן והלך לעיה"ק צפת ח"ו וישב שם כמה שבועות. ומברתי אולי יחזור בו עדיין ויקבע דירתו שם ולא היה מספיק לו מה שעשה לי בכאן, גם משם שלח אלי כתב בדברי ביונות עכ"ו שלחתי אליו שני אנשים המופלאים מו"ה סמוליאנער²⁰) ומו"ה מוכ"ז אולי יוכלו לפייסו. ורציתי לקבל עלי עוד יסורים באלה הפצתי יותר בכדי שלא יהי' ח"ו איזה צער לכת"ר בהליכתו מזה ולא נתפייס בשום דבר ואחר כל המעשים עשה באחרונה מעשה אשר לא יעשה ולקח אותו עמו בנו של המנוח מו"ה צבי משקלאוו זה ג' חדשים אחרי החתונה וכמה צער סבלנו מזה כאשר יספר מוכ"ז... עכשיו הולך ונוסע באורחות עקלקלות עכב"ב, כי לא נשא הארץ לשבת, הולך להרוס ולא לבנות וכל... [מע]שי נרגז כמתהלטים והם יורדים בהדרגה בטן הכל בתהבולות ומרמה וכמה יחרצה זה אל כת"ר כ"א בדברי תהפוכות. וכל

(19) ר' אברהם ב' דוב"כר המגיד ממזריץ' "המלאך" בפי החסידים.

(20) מעיר סמוליאני פלך מוגילב מהז' אורשה.

הפצו וישעו ומגמתו הוא להגדיל התבערה כאשר שמענו באמרו שיש לו דמויות כוזבות איך שגורתי בחרם שלא ילכו ב"א אצלו. ואשר נדמה לו והבין מדברי הפקיד שדיברתי לפניו איזה דברים על כת"ר. יאמין לי אהובי אחי חי נפשי שלא היו דברים מעולם. לא זה ולא זה הכל שקר גמור ומי יודע מה שיכול לומר עוד מה שנראה ונדמה לו. ע"כ באחי בנ"א ובמטי שאל ישים כת"ר את לבו אל דברי האיש ההוא ואל שיחו ויסתיר פניו ממנו וישים לבו לדברי אלה הנאמרים באמת מפי מוכ"ז ציר נאמן אשר גלוי לפניו כל נקודת לבבו והוא איש חכם ונבון וירא אלקים ולא ידבר כזב כ"א באמת ואמונה ומובטחני בה' שעל ידו יצא הדבר לאורה להוציא מלב כת"ר מה שנכנסו ונדמו בעיניו ויכנסו נא דברי באוני רב אחא, והכל על מקומו יבוא בשלום. ולא יוכרו עוד ראשונות ומה שעבר עבר וכבר הייתי באמנה אתו מאז ומעולם כן יהי' לנצח ומובטחני שיחוסף אהבה עזה מוסף והולך ואומר מי יתן לי אבר כיונה אעופה ואשכונה לראות עמו פא"פ. אתה ה' ידעת שבתי וקוסי בנת לרעי מרחוק, מתי יבוא פניו בפני אלקים וירצני אשר יחדיו נמתיק סוד בבית אלקינו, הן ה' ידעת כולה. דברי הכותב במרירות הנפש ובצער גדול.

(עוד יבוא).

מארכיונו של ש"ר.

מאת בן ציון דינבורג.

א.

בין המכתבים וכתבי-היד שאסף דר. יוסף הוננביץ בשביל בית הספרים הלאומי נמצאת חבילה של מכתבים וכתבים מארכיונו של ר' שלמה יהודה רפפורט (ש"ר), בעיקר מוטן רבנותו בפראג (ת"ר - תרכ"ח). חבילה זו מכילה בקרבה כמאה ועשרה מכתבים שנשלחו לש"ר משמונים חכמי ורבני זמנו. כארבעים מכתבים מש"ר, ע"פ רוב הטיוטות של תשובותיו על המכתבים הללו, והן כתבות לעתים קרובות על הצד השני של המכתבים, וקטעים שונים משיריו, מכתביו ודרשותיו של ש"ר. מלבד המכתבים הללו, שנשלחו אל ש"ר או ממנו, יש בחבילה זו עוד כעשרים מכתבים ותעודות שיש להם שייכות לתולדות ש"ר או לתולדות זמנו והעתקות ממכתבים שונים של חכמי דורו או חרור הקורם (למשל, שני מכתבים של הרנ"ק לר' צבי הירש חיות, נדפסו ע' רח"ד פריידברג ב-הקדם' שנת ג' חוב' א--ב, עמ' 86-89; העתקה ממכתבו של אברהם גייגר לרצ"ה חיות, העתקה ממכתבו של מנדלסון לטריאמטי בענין החרם על ר' נפתלי הירץ וויזל ועוד). בבית הספרים הלאומי לא נשמרה שום רשימה, תעודה או מכתב-עדות אחר בנוגע לחבילה זו. רק תחומתת של הדר. הוננביץ על אחדים מהמכתבים מעידה כי הם נשלחו לירושלם על ידיו. נראה הדבר, כי הדר. הוננביץ קבל חבילה זו מיורשיו של רש"י

פין, שהרי כן נמצאו בחבילה זו על יד מכתביו של שי"ר ובני דורו — שרידים ושיירים מסלה של מערכת ה"כרמל" ומכתבים אחדים ע"ד מצבו החמרי של הסופר קלמן שולמן שישב בוויילנא. לרשותו של רש"י פין הגיעו הכתבים הללו מידיו של החכם רפאל בן שמעון קירכהיים מפרנקפורט ענ"ס (תקס"ד — תרס"ט). רפאל קירכהיים היה אחד ממקורביו של שי"ר בימי רבנותו בפראג של האחרון ובשעתו הוציא לאור והרגם לגרמנית את ספרו של שי"ר תוכחת מגולה (פפד"ס תר"ו). ואחרי מותו של שי"ר פרסם מכתבים ומאמרים של שי"ר שהיו אלו בכתובים (השוות, למשל, השחר שנה ד. ה. המגיד תרל"ב, תרל"ג, תרל"ד ותרל"ח). ואמנם, כשנדקתי מצאתי בין הכתבים של שי"ר והמכתבים שנשלחו אליו גם מכתבים וקטעי־מכתבים שנשלחו לרפאל קירכהיים. ונראה הדבר, שהרבה גלגולים עברו על חבילה זו עד שהגיעה לירושלם. ובדרכי נדויה אלה עברו לידי אחרים רובם של המכתבים והכתבים של שי"ר, ורק שרידים הגיעו הנה. וכראי היה, שאלו החכמים והסופרים שיש בידם כתבים ומכתבים מארכיונו של שי"ר יאספו את נדחי אבי חכמת ישראל יקבצו את שרידיו למקום אחד, ואז יש תקוה כי יבוא יום והדברים החשובים שבכתבים אלו יפורסמו כולם וגם ע"פ שאריהם אפשר יהיה להפיץ אור על כמה דברים סתומים ומעונים בירור בחייו ובהבנת אישיותו של החוקר הגדול ובני דורו.

הארכתי קצת בהרצאת תולדות גלגולי ארכיונו של שי"ר, כדי לעורר את ידידי בית הספרים הלאומי ומוקרי חכמת ישראל לחפש בארצות ובסקומות האלה (פראג, פרנקפורט ענ"ס פין, וילנה, ורשה) את שאר חלקי הארכיון הזה.

* * *

ע"פ עניניהם אפשר לחלק את כל המכתבים והכתבים הנמצאים בארכיונו של שי"ר לשלשה סוגים: 1. לתולדות שי"ר, 2. לתולדות דורו וזמנו, 3. לעבודתו הסדעית של שי"ר. בין אלה הסוגים דורשים עיון ומפול מרובה דוקא השיירים מכתביו הסדעיים של שי"ר, אחרי אשר רובם, מלבד השירים, הם סקוטעים, לעתים קרובות רק גליונות בודדים שצריך לבררם. לצרפם ולחברם. ביניהם ישנם דרשות שדרש בביה"כ בפראג, קטעים מספרו ערך מלין והערות שונות. ואם כי עברתי עליהם ברפרוף בעלמא, בכל זאת, נראה לי, שאין שם דברים חדשים, ורובם נתפרסמו כבר ע"י רפאל קירכהיים. (השווה המאמר דברים אחדים לשי"ר השחר שנה ה' ע"ס 11—23, 73—78) אולם אם אין הכתבים הללו מוסיפים לנו דברים חדשים לתורתו של שי"ר, יש בהם כדי להוסיף הרבה קיום מענינים לתולדותיו. כך, למשל, מוצאים אנו בכתבים הללו תעודה רשמית (כלי חתימה ותוחם!) מענינת משנת 1828 סכ"ו לאפריל שסמנה יוצא שהלשינו לפני ה"מגיסטרט" (בלמברג) על "היהודי שלמה ליב רפפורט שנשא לו לאשה את חיהודיה פריידה שלא כחוק וכמשפט" ושלשם זה "נערכה חקירה ודרישה מפורטת כנהוג"... (מעטפה מספר 80) ואת הסלישין "ישראל פיקלאנצור" צוו להודיע

„שהוא יכול להיות שקט“, אחרי שהודעתו, שרפפורט חי ב„נשואין שלא כחק“ (Dass Rappaport in der wilden Ehe lebe) אינה נכונה... — מכאן יש לראות, שדעתו של ברנפלד (תולדות ש״ר עמ' 18), כי הרבה מן הספורים על הרדיפות שרדפו את ש״ר „אינו אלא מדרש אגדה, ושככלל מגדילים מאד את ערך הרדיפות האלה“ — אינה נכונה.

במדה ידועה יש ענין במכתב המלצתו של הרב ר' צבי הירש חיות לטובתו של ש״ר. המכתב הוא משנת תקצ"ב, כשמצבו החמרי של ש״ר היה רע מאד. „משמרת פקודתי, כותב ש״ר לשד"ל, אשר ממנה שחרתי טרף לביתי זה כחמש עשרה שנה מאז הייתי לאיש ועובתי שלחן אבי — תמה ואיננה ונשארת בלי מחיה בן ארבעים ושנים שנה עם זוגתי ת"י וארבעה ילדים יקרים“. בימים ההם, כמו שמספר ש״ר במכתב אחר, „הודיעוני אנשים יקרי לב מברלין והמבורג, ובהם גם נבונים ויראים אשר לא ידעתי עד כה, כי יכינו למעני משמרת רבנות בעיר אלטונא, מקום אשר רבניה היו גדולי עולם ושכר פקודתי אלף פרחים כסף לשנה“ („אגרות ש״ר עמ' 256) מכתבו של רצ"ה חיות, כנראה, נכתב בקשר עם ההצעה ברבר רבנות אלטונא¹) במכתבו אל רצ"ה חיות מאותו הזמן (השחר שנה י"א עמ' 264) כותב ש״ר: „גם אנכי כאיש מתבושש לשמוע מהללים לא יכינו לו, הייתי משים יד לפת, לולא ידעתי כוונתו הרצויה, כי לא לבד לדוממני, אך גם לתמכני בעת צר לי ולנסות אם יוכל לעזור ולכלכל ביחי אשר אבד דרכו מני זה ירחים אחדים, מגמתו היקרה“, ממכתבו זה יוצא, כי המכתב של רצ"ה חיות נתפרסם ברבים, ונשלח להרבה קהלות שאתם נהלו משא ומתן ידיריו של ש״ר ברבר משרת רבנות בשבילו.

למכתב זה יש ערך בשביל הבנת יחסם ההדדי של שני המלומדים הללו, ואני מביאו פה ככתבו וקלשונו.

ב"ה יום ד' טו"ב מבת תקצ"ב פ"ק ואלקווא יע"א.

נדרשתי לאשר שאלוני על אודותיו של הרב החריף ובקי החכם המפואר ומהולל מאוד מ' שלמה יהודא ליב הכהן גי' ראפאפורט מלבוב להגיד חות והכרע דעת על חכונת רוחו ומעלותיו היקרים הנמצאים באדם המעלה הלזה והגני להשיב כאשר עם לבבי הנה האיש היקר הלזה אשר כבר נודע למשגב בכל ערי ארצינו לגבר משכיל בעוז מעוטר בתורה. והכמה ויראת חטא כאשר מכתביו היקרים אשר כבר הפיץ על

1) ברנפלד בתולדות ש״ר (עמ' 44—45) אינו מזכיר כלל את ענין הרבנות שבאלטונא, אולם כדאי לציון את הענין הזה מכמה פנים: באלטונא היה אז ראב"ד (ר' עקיבא ורשתיימר, חשונה יחזקאל דוקס: אוז למושב עמ' 102—107) כשם שהיה ראב"ד במרנופול, בשעה שנחקבל שם ש״ר לרב; אח"כ נודע לי מבריהם, כותב ש״ר לשד"ל, כי רק לפקודת ראש ב"ד היתה כונתם, ונרע מעט ששוננו, כידוע לא קבלו גם בפראג את ש״ר לרב, כ"א לראב"ד, מה שגרם לש״ר צער ואי-נעימות.

פני תבל יתנו עדיהן ויצדקו וביותר יראה המעיין חכמתו בש"ס ופוסקים בהנהגותיו
היקרים על ספר אבני מלואים על ה' קידושין אשר חיבר חותנו הגאון בעל קצות
החושן וזה"ל וגם הרבה פעמים פלפלתי עם הרב החריף ובקי החכם הגיל ומצאתיו
מלא וגדוש מדברי חז"ל וראוי הוא לכתר הרבנות להנהילו באחת העירות הגדולות
וכל מן דין סמוכו לנו כי כן אמנם תקותי לדור ישראל כי ימים יבואו ולא רחוקים
המה אשר איש יקר כזה יבוקש כמסמנים וכל ערי ישראל ישחו מימיו הנובעים
ממקור מים חיים". ידירותם של שני החכמים, כידוע, לא האריכה ימים, ובקרוב התבלטו
נגודים ביניהם, שקבלו צורה של התחרות לא יפה ביותר. התחרות נגד גרסה הרבה
דאגות לש"ר והכאיבה לו בשעה ש"ישב אל עקרבים" במרנופול, ובחשדליותו בדבר
הרבנות בפראג היה בבחינת "עני המתפקח בחררה" — והנה באו הרצ"ה חיות וידידיו
ורצו לדחוק את רגליו. כמובן, לא חסרו מהרחריריב. עד עכשו ידענו רק ע"ד ה"רואים"⁽²⁾ —
יעקב בודק⁽³⁾ וחבריו, בעיקר גיסן א. מענדל⁽⁴⁾ מאחר ונחמן יצחק הכהן פישמאן⁽⁵⁾ —
שפעולתם ידועה לנו למדי ע"פ ציור המכתבים מעובדו של ר' משה לנדא מפרג
שפרסם סולנסקין בהשחר שנה י"א.

בארכיונו של ש"ר מוצאים אנו באחד המכתבים את "בעליהריב" מצד השני, שהפריעו
בעד התקרבותם של שני החכמים, בשעה שש"ר, תיכף לביאתו לפרג, דאג לה ורצה בה.
כוחב המכתב, הסופר ר' נפתלי מנדל שור⁽⁶⁾ מלכוב, חותם בשם "תלמידו" והיה,
כנראה, אדם קרוב לש"ר ולמשפחתו (בסוף המכתב הוא מבקש את ש"ר בעד אחותו
— של ש"ר — האלמנה שנשארה בלבוב היא וילדיה וסובלת חרפת רעב. לבסוף הוא
אמנם מצטרף על אשר התערב בעניני משפחה) — הנני מביא פה את רוב המכתב
מפני שיש בו מ"פני הדור" ומנמוסיו...

"הנני קורא ושונה את כרם חמד חלק 9, 7⁽⁷⁾ ומסיף ששון ושמחה על עומק

(2) ע"ש "הרואה ומבקר ספרי חכמי זמננו" חוב' א' לכוז תקצ"ז, ב' תקצ"ט.

(3) ר' יעקב בודק, מת בלכוב שנת תרמ"ז, הוציא ביחד עם אי"מ מאחר גם את שלש
המחברות של המאסף ירושלם תר"ר — תר"ה. לענינינו השווה גם מאמרו תולדות רצ"ה חיות
בהמגיד שנת א' גל' ח' — י"א. ומכתביו לרי"מ לנדא בהשחר שנת י"א עמ' 502—508, 564—568.
(4) = א. מ. מ. אברהם מענדל מאחר (הקע"ה—תרכ"ה) סופר עממי ידוע בשעתו.
מספריו נחפרסמו ביותר: קאלומבוס (תר"ז), מקוה ישראל לר' מנשה בן ישראל. תרגום. (תר"ז)
מבשרת ציון (תר"ז) וביותר שבילי עולם (הגיאוגרפיה של אירופה) ג"ח; בחלק השלישי רשימה
אויסוביאוגרפיה (תרמ"ז—י"ז).

(5) והג"ח"ף = הכהן נחמן יצחק פישמאן. מת בשנת תרל"ג. משורר ומחבר הרמזות:
מפלת סיפרא (תר"א) וקשר שבנה (תרל"א)

(6) = י. ל. ר. (ע"פ סופי חיבות). מת בשנת תרמ"ג. מו"ל המאסף העת (תרכ"א).

(7) בכרם חמד הששי (עמ' 204—226) פרסם ש"ר בקורת שוננה על מחברת אגרת
בקורת להרב צבי הירש חיות; כידוע לא נזכר הרצ"ה חיות בכבודם של ש"ר ונצנץ ובמכתרתו
דבר עליהם קשות. והשווה לחלן במכתבו של גייגר.

חכמהך ועל עז לבבך לענות כסיל כאולתו ולהכותו פעם אחת לבלתי שנות לו. ואם אמנם העציבני הדבר הזה, כי למה תרהיב כלבים עזי נפש האלה, אשר לא ישוו מלה אחת מפיו, בהשיבך להם דבר על כל נביותם ועל כל חלומותיהם, במשפחתם לכל מבקש ללמד דעת את העם? ישכבו בבשתם וכלימחם תכסה פניהם, למען לא ישאו ראש לעולם ולא יקראו עוד בגרון את רב פחזותם ומכלותם באוני קהל ועדה, ובדרום ימה שמש. ורע עוד מזה אשר שמעתי כי הנך משיבם עתה דברי אהבה, ומבטיה לראש כלב הזה, לאיש רמים, אשר תעמול ותיגע לבקש עבורי משא עבודת רב ונכבד בקהלה מקהלות יעקב שמה? והפגרים האלה רצוא ושוב ירבו לאראות מכתבים לאיש ואיש לכבודם ולא לכבודך! לו הייתי אני יושב לימינך, או מנעתך באהבתי מצעדים כאלה; השמר לך אחי ומורי! מהגדילם ומהירים עוד לעתות חבאנה. אתה חראה במכתבך אשר הנך אוהב שלום ורודף שלום כל היום, והם יתפארו ויאמרו, אשר רק פחדך מדברי טעם אשר ידברו נגדך יניעך לדרת אליהם ולהתרפס להרהיבם. ובוה בשלח כמעט כל דברך על דבר הבקורת אשר העיוז לשלוח נגדך!! מלה נא לי, אם הרביתי מלים לחכם ונבון כמוד, אשר בינתך עמוקה מבינתי, ורחב לבך איך קץ; אכן רוח היא באנוש, ונשמת אהבתי חבינני אשר לא כן היו לך לעשות! הרב צבי (שבור) (בל) חיות יתמנה פרנס ורב פה בעיר מולדתך, ובלעדו אין כוסף ואין מתאוה להתמנות הזאת. ומי המה מחזיקיו ותומכיו? מי מנהל לו מכל אנשי העדה? או מי יחזיק בידו מכל קהלך? האחד הוא ר' וואלף פרענקעל, השני השלישי והרביעי — הם בעליהראתן או הרואים המכובדים, והחמישי הכי נכבד ר' בעריש שטערניקלאהר. ששה האנשים האלה החאספסו עמו בעיר קטנה קרוב לעירך, ויקראו בקול גדול ימי המלך לעולם. והקרייו הויפטמאנן עונה אחריהם: אמן יהא שמי רבא — בכל כחו; כן העם הזה עתה, וכן יבחרו עליהם מלך, קצין שוטר ומושל, ראש וזנב במשא אחד! אין אחד מכל קציני העיר הזאת רוחו נוטה מרב הזה, וכלם משתאים ומחרישים, עד יפסע האויל הלזה על ראשיהם, ולא תהי עוד תרופה למחץ מכתם" — (מעטפה מספר 77). ברם, צריך להודות, כי במדה ידועה היתה ההתחרות בין שני החכמים הללו טבעית. זו היתה התחרות בין רב משכיל ובין משכיל שהיה לרב... הראשון חרד על השכלתו ועל כבודה ולא פסק מעולם מלחשוד במלומדים הנאורים שהם מפקפקים בחכמתו ואינם נוהגים כבוד בהשכלתו⁸) והשני לבו רואג לסופלנים ולרבנים המרגנים אחריו במתן ומפקפקים בלטרנותו... וצרה היתה עינו של האחד בשני, ונכנסו תמיד האחד

(8) רמזים, בלא יודעים, על הדברים הללו יש למצוא במאמרו של יעקב בורק "כתר תורה", כוכבי יצחק כ' עמ' נ' (1854). שיר המליץ על חקירותיו של רצ"ה חיות שהיו מופלגות את הכתוב: ושלח לעוננו, כי רב הוא. בנוגע להשכלתו של רצ"ה חיות השווה אבן הראשה לר' אברהם קרוכמל (השחר שנה ב') שכתוב בצורת דיאלוג בין חיות (מצ"ח) וקרוכמל (רנ"ח). שיש בו חומר מענין, גלום, גם להולדות הרנ"ק ורצ"ה.

לתחומי חבריו. אולם, אין גם לקפח את שכרם של „הידירים“ משני הצדדים. יש לשער, שידו של נפחלי מנדיל שור וחבריו היתה גם בזה, ששי"ר לא נענה להרצ"ה חיות, כשהלה בקש להשלים אותו (ע"י רח"נ דמביצר בשנת תר"י. ישרון א. 45—46). והשוה ברנפלד תולדות שי"ר (111).

קיום אחרים — לא בהירים, אמנם ביותר — לתאור אפים של ה„רואים“ — הכסילים ההולכים בחשך הקוראים עצמם בשם רואים. „שד"ל אגרות סי' שע"ה, עמ' 944 — יש למצוא במכתביו של מאהר לשי"ר משנת חר"ה. כשנתבססה עמדתו של שי"ר בפראג השלימו אותו „הרואים“ ולא נמנעו מלהראות לשי"ר, כי נכונים הם לשלום על „חשבוננו“ של הרצ"ה חיות. רא"ם מאהר כותב: „בהיותי אחמול אצל ידידי החכם ר' מענדיל שור, ספר לי כי ר' מאטיל ברוין הראה לו בשכוע העבר מכתבו אשר ערך אליך, ובתוכו אמר כי אנכי ורעי (אשר הוא) בטוב לבו מכנה אותנו הרואים למען הזכר ראשונות בראוי ונכון לו כדבר המלך החכם⁽⁹⁾ מנטלים ומנשאים את הרב מאלקוא עד לשמים ומוחים כעב פשעו בדבר הבעלזער⁽¹⁰⁾“, ואחרי כי שקר דבר האיש הזה ואין כל אמת בדבריו, העירני ידידי החכם היקר שור לסהר ולבטל אותם, וכעצתי עשיתי. וחנני מודיעך, אלופי ואדוני, כי אין הרבר כאשר ספר לך ברוין, והי להפך. ברגע באה השמועה מהרב סבעלו לאזנינו כתבנו אל הרב מאלקוא ותוכחת סגולה ודברים קשים כגידין — ומאז יחרה אפו עלינו, ולא ענה לנו למשוב עד הַעַ — וכבר נטל שכרו משלם, כי ה' טארלער המבקר מחק את כל מאמרו אשר כתב אודות הרעפארס פערציין בפפד"ם אשר פתחנו לפניו שערי ירושלים, והבטיחו ע"י הסרים למשמעתו, כי לא יניח אותו עוד מעתה והלאה להרבות כחול ספרים ולגלותם בקהל. (מעטפה 46) ובמכתב שני מאותה שנה (ר"ח סיון) מבקש שוב מאהר משי"ר שישתתף במאספס ירושלם — אחרי „שהראשונות כבר נמחו מכל לב ואין זוכר אותם, ובפרט שאין שם וזכר על שער הספר מי המה הסוציאלי לאור“ — ברם, לחנם נעסו „משכילי לבוב“ וה„טבקר טארלער“: לא רק את קרבתו של הרבי סבעלו בקש הרצ"ה חיות; מכתבו המענין של אברהם גייגר אל הרצ"ה חיות — משנת חר"א — (ארכיונו של קירכהיים מעטפה מספר 1) מעיד, כי הרב המשכיל לא התרחק גם מסחיצתו של ראש המתקנים בגרמניה, ופנה לעזרתו ועצתו בשעה שתקפוהו „טבקים“ מכל הצדדים... וצריך להודות, כי גייגר הבין לרוחו ולמרות שראה את כל לקויו וחסרונותיו של חיות, ידע להעריך אותו יותר מידיו „הרואים“. אגב סגלה לנו מכתב זה משהו חדש באישיותו המפליאה של גייגר ובהלך-רוחו בתקופת „סערות התקונים“. בארכיונו של קירכהיים השחסר לא גוף המכתב, כי אם „העתקה ממכתב החכם גייגר נ"י“, כמו שרשום סמלעל למכתב. מעבר לשני רשומה

(9) משלי י: ז. וזכר צדיקים לברכה ושם רשעים ירקב?

(10) על איזה „פשע ידובר פה“ לא ברור. שמעתי פעם שמשכילי לבוב התרעמו על רצ"ה חיות על אשר „הקביל“ את פני הרבי סבעלו, כאחר החסידים.

ומחוקה כתבתו של מ. קרייצנאך¹¹) בפרנקפורט ע"מ, שעל שמו נשלחה ההעתקה ע"י הרב חיות בעצמו. נראה הדבר, שרצוי היה לחיות שהמכתב יתפרסם בדפוס. וזה לשון המכתב: „אלהים יענה את שלום הרב הגדול נודע בשער בת רבים וכו' כש"ת מו"ה צבי הירש חיות נ"י.

ידעתך ולא מקרוב, הכרתי את רוס מעלחך מאת בוא ספרך הנכבדים לנגד עיני; לא אכחד תחת לשוני, כי רחקו מחשבותי ממחשבות כבודך ובדרכים שונים נלך לנעת אל המטרה, מטרת האמת והאמונה, אך אמרתי בלבי כל איש ילך לדרכו אם על תורת ד' התמימה ישען ותבונתו תהיה לעזרו ודעת הקדושים אשר בארץ החיים ינחו תהייה ענק על גרגרותיו, והנה ספרי אדוני מלאים כל טוב רבותינו בעלי התלמוד והבאים אחריהם, אסף וקבץ את דבריהם וקרב את הרחוקים ושבעם למשבצותם ויהיו לאחרים בידו, גם לא פנה אל דבר שפתים לפלפל ולהראות את עשרו בדברים של מה בכך, לבנות דיק ולשפוך סוללה אשר בין לילה יהיו ובין לילה יאבדו, רק שזה נגדו חסיד לחקור על דברים יקרים ונכבדים אשר עמודי התווך נשען עליהם ויפן בשכלו הוק והחד להתוות גבול לאסור: כזאת יש לאל ביד נביא וכזאת כח ב"ד וכדומה להביא בכור הבחינה כל המאמרים הנוגעים לענין, על כן אמרתי מצרף לכסף דבריו וכו' לזהב חקירותיו ובוחן לבות ד' כי הדברים יגעים, לא יוכל איש לדבר אל אחיו: „למה לא תלך בדרכי חכי לא תראה ולא תדע כי השווית דברים אשר ירחקו זה מזה הרבה ולא על יסוד אחד נאמרו הדברים בעתות שונות, כי במשך הזמן נשוב רוח על נחלי הדעות המושכים ויהיו לקרח עד תבוא שמש החכמה ונסס וישאבו כל הצמא ממי מקור החיים ולא ממקור אכזב ואם לא תעשה כמוני או אספת רוח שקר בחפניך ולבך מלא מרמה ותוך". לא לבי הלך אל דמיונות כאלו, כי רוח הוא באנוש ולא כל הדעות שוות, זאת הולכת אל דרום, זאת סובבת אל צפון וכי יודע איוה היא העולה למעלה? לכן שמחתי בספרי רוס על מבהר הענינים אשר הפיץ בהם ועל רוחב חקירותיו ועל מוסד האדנים אשר עליהם המבעו. גם הללתי אותם ואספר יקרתם אל אוהבי אשר עינם תשוטט לעלית מצפוני הרה איך נהייתה ברונף העתים, ובעת הוציאי לאור מכתבי¹²) אשר בהם בקרתי ספרי חכמים היה לבד נגד עיני ספר רוס הראשון אשר בשם יכנהו תורת נביאים¹³) ולא מנעתי את ידי מחוות דעי גם עליו, רק על כי רציתי לשוב ולקראו מראשיתו ועד סופו ולדרוש על כל עניניו, אך באו עלי מטרידים הרבה ואניחתי עד כי ירוח לי בע"ה. ובתום העת כלתה ידי להפיץ את מכתבי. לעת מועד על כן לא יכולתי להרוץ

11) מכאל קרייצנאך (מת בשנת תר"ב) עורך „הציון", ביחד עם יוסט. חיות השתתף ב„ציון". ביניהם מת קרייצנאך והמכתב נשלח, כנראה, בחזרה לרציה חיות.

12) המאסף שהוציא גייגר: *Wissenschaftliche Zeitschrift für jüdische Theologie* הופיע בהפסקות בשנות 1835—1848.

13) תורת נביאים המכונה אלה המצות ואלקווא אמית קג"ה (תקצ"ו).

את משפטי על ספר ר"ם כאות נפשי. ויהי כשבתי פה. ויהי היום ויבא אלי איש ויאמר הנה בא עובר אורח מער ברדאי ובידו ספר שלוח אליך ואקרב אליו ואראה והנה נהר אשר יסרד לארבעה ראשים באר חפרוהו הרב ודלה דלה מעמקי תבונה. אמנם גם עתה גם אז בעת בא לידי הספר הראשון לא ידעתי מי הוא השליח ואל מי אפנה לערוך אליו תודה, על כן בקרב לבי הבאתי ברכתי לאיש אשר נדבו לבו להעניקני בטובו, ויען כי עד עתה לא הוספתי לדבר באוני בני עמי (בדפוס) כאשר עם לבבי וכאשר היה משפטי לפני (רק כהיום אשתדל מאת השררה י"ה רשיון להפיץ את מכתבי כמקדם כאשר ישבתי בתוך אחי בני מערב ואקוה להשיגו בקרב ימים) על כן היה כמוס בתוך לבבי וגם עד אנך לא בא, רק אמרתי בתוך לבבי: ברוך האיש לה' כי לא ינוח ולא ישקוט להוציא פנינים מים התורה והחכמה, ואם גם סדרכי יסור הלאה גם יעצום את עיניו מראות ספרי אחרים אשר פעם יחזקו במסמרות בניני ופעם יחרסנו הלא בנפש חפצה יקבל את אשר יועיל ¹⁴) לנו, כי רוח דעת נוססה בו ודברי קדמונינו רגילים על לשוננו. והנה זה שבועות בא אלי מכתב מאת ר"ם ובהוכיח מאמר ¹⁵) תפארת לישראל ואשמח בו אל גיל, כי ראיתי כי גם ר"ם ישים עלי עינו ולמה יעמדו החוקרים בעד האמת הרחק זה מזה כמטחוי קשת ויורו חצים זה נגד זה וירחש בזה דבר טוב לאדוני. אולם קראתי את המגילה ואת המאמר, נקרא נקראתי ללכת עיר שווערין לחנך שם בית אלהינו ובשובי ויבאו ימי החג אשר בהם אבשר צדק בקהל רב ומב[יתי לא] ימנעו ההולכים והבאים לראות את פני, וכעברם ותכרע אשתי ללדת ותקש בלדתה ויהי לבבי כים סוער לא מצאתי שנת לעיני ו[מנוחה לעפעפי ¹⁶] כי ה' לקח את ראשית אוני את בני בכורי אשר ילדה לי אשתי לא ראה אור אך החלים והחיה את אמו. אודה ד' בכל לבבי כי אנף בי [ושב ורחמיני על] כן שא נא אם התסהמהתי, כי גם משא קהל גדול עלי, ורבים אומרים פנה אלינו והיה לנו למורה ולגוסל חסד ודבר בעדנו עם וזה בכה וזה בכה על כן אספר רגעי למצוא לחקור עוד ולהשלים את נפשי.

ידוע הדע כי קראתי מאמר תפארת לישראל, ואם מך הוא בעיני בערך חיבורך האחרים לא ראיתי בו דבר אשר יאמר עליו כי הוא גנוב [אחוז] ומה לעשיר לחטוף הון לא לו על כן לא ידעתי מה היה למבשר עליך רע במכתבי הר"ר סדרכי יאסמ מדי דברו על מאמר אנרת בקורה, אשר בו דברת על דברים כבר לבנום וצרפוס מ' שלמה ליב ראפאפורט ומ' ליפסאן צונו וגם אנכי הצעיר יגעתי בהם בקצה הסטה [אשר בירי] ואתה כפי יד שכלך הוספת וגרעת ובררת לך מקום אשר מהם תראה את הדברים.

¹⁴) העיין לא ברורה בכתב-היד.

¹⁵) המאמר (נגד עלילת הרם) נדפס בספרו עשרת צבי, זאלקווא חר"א.

¹⁶) המכתב קרוע קצת בשוליו והשלמתי ע"פ הענין: את אשר השלמתי הכנסתי בסוגרים

סרובעים. סמני החפסק הם שלי ברובם, ההטעמה היא של כתב-היד.

האמת אני, כי ר"ם הסב להניא את לבב הוה מאחריו בכחדו [תחת] לשונו שמות החכמים אשר הקרו ודרשו על דברים יקרים ונכבדים אשר גם הוא ידבר אודותם ויכנס רק בשם חכם אחד או התעוררו הסבירים ואת שמותם יעלים. ומה יענה לעם הוה כי יאמרו "למה ועל מה יעשה כזאת לא נדע, אם לא כי בגובה אפיו בל ידרוש שלום" רק הוסיף עוד לדבר סרה עליהם לקראם הסתחכמים וכדומה כנוכר על שער מאמרו משפט ההוראה ⁽¹⁷⁾ וגם בכלל וגם בפרט רמו עליהם בדברי חידודים, גם ספריו האחרים ישנו לו בזה; על כן אמרתי מה יתהלך אדם חי גבר על חטאיו? הלא איש חי אתה ובן חיל ויצאת לקרב ואורת כגיבור חלציך להלחם נגד חכמים מדע שמם בקרבינו לתפארת ויצאת לדונם כסמרים את ר', על כן גם הם יצאו חלוצים נגדך וכאשר עשה ר"ם שלמו לו. חלילה לי להעדיף את מעשיהם ולחלל כבוד חכם גדול גבר חכם בעון, אך אל נא יפלא בעיניך, אם נמצאו אנשים אשר לבם מר לחם עליך וישפכו מרתם עליך במקהלות. אמנם הלא ר"ם יודע כי בומנינו על כל אחד ואחד ישפך בון, על זה מפה ועל זה מפה, ולמה לו להאדיב את לבו על דברים כאלה אשר הם רק להג הרבה ויגיעת בשר, הלא כל איש שהור לב יחזק את נפשו נגד דוברי נאצות וישען על דברי הנביא: גוי נחתי למכים ולחיי למורטים ואדוני אלהים יעזר לי וגו' את רוח מי הסרו יותר ממני? הורידו לארץ ⁽¹⁸⁾ כבודי ובעלילות ובטרטות התנפלו עלי לאמור: אין ישועתה לו באלהים סלה, אולם יקללו הם ואני אברך יאמר ר'; וגם אני נשאתי את חרפתם חנם אשר שתו עלי ואדע כי גואלי חי וכי אצדק בריבי; נלחמתי בעד האמונה הטהורה כפי אשר חנני ר' להחיות בה ובנגד דעות רחוקות יריתי חצי, אך את תוסבה לא השפלת, וחללה מדרכה הלכתי ואל נפשי קראתי: אל תשתוהחי ואל תחמי כי כן דרך האדם בתבל הנשמה חלו; יערמו קרב אלה סול אלה ואך בסחלוקת כזאת אמת מארץ תצמח, כי יחרדו הלבבות ויוכו מאור עיני העורים ויקיצו הנרדמים משנת האולת כי לקול שופר ולתרועת מלחמה יאמרו הוא; ברוך ר' כי זכני להיות מן הנלחמים ולא מן הרואים בארובות, ואם גם חרב אויב תרונה דמי, ותצר נפשי להנצל מן מתקוממי, בחבורתי נרפא לי ושוב לי פצע במלחמה מלהיות נחבא אל הכלים ולאמר אך שלום יהיה לי כי בשרירותי לבי אלק. על כן גם אתה אל יבהלך לבך ופיך אל יחטיא אם יעציבו את רוחך, לך בדרך אשר תאמר לך נפשך, כי הוא הטוב והנכון בעיני ר' ופי יתן ויהיה דרכי כדרכך ואם גם יפנה מזה, איני חוקר לבות והאל יודע.

אך די והותר בזה אל (על) דברים אשר יקרו כל איש העומד על המצפה. ובסרם אדבר על חיבורי אשר בדעתו לשלחם אלי, אודיעהו כי לא ראיתי עד הנה את ספרו דרכי ⁽¹⁹⁾ משה אשר היה לו המאמר תפארת לישראל לסניף; ויאל בטובו

(17) נרפס ג"כ בספר עמרת צבי.

(18) סרמו על חבקת החריפה שפרסם גרץ בעת החיוב ב"ליטעראטורבלאטש" דעם ארוענפס' על ספרו של גייגר: רקדוק לשון המשנה. המאמר עשה רושם וגרם הרבה צער לגייגר.

לשלח לי גם את זה למען יהיו כל חיבורי אדוני לאחדים בידי ואני אשלם בטוב לב
המחיר אשר יושט עלי. ואם ישאל ר"ם מדוע לא שלחתי גם אנכי ילדי שכלי הבל?
כבר מלתי אמורה, כי לא ידעתי עד הנה כי באו ספרי ר"ם אל ידי מכבודו בעצמו
וכי ישים את עין השגחתו על ספרי, ועוד יכבד עלינו לשלוח ספרים למדינתכם כי
שופרי הנבול יתפשו ויחקרו אחריהם יותר מאחר מטמונים, גם ספרי כלם נתונים אל
הסוחר אשר יוציא ההוצאות על הדפוס וכל העסקם מפלארן שלו הם ובידי רק מעט
מועיר על כן לא יכולתי לחלקם ביעקב כאשר עשה אדוני; וחתייה זאת לי למליץ,
כי לא יאשימוני, כי נכבד ויקר ר"ם בעיני כאחד החכמים אשר באהבתו הפצתי
ונכבדתי בעיני ר"ם כי ר"ם שם את עינו עלי. ובחר בי להיות מוציא לאור שני
סאמריו היקרים והנני למלאות שאלותיו אם קראתי את הסאמרים ואמצאם שווים
לטובה על [אל] חיבורי ר"ם אשר ראיתם עד הנה ואם ירשני לספח אל דברי וגם
דברי המעטים בהתנגד דעתי אל דעתו (כאשר שערתי לפניו טרם ראוה את הספרים
ואם יאבה ר"ם לשלוח לי המכתבים או אערוך אליו דעת אחרי כלותי לקרוא אותם
וסה יש את נפשי להוסיף מקרב לבי ואם ייטב בעיניו כזה או אחיש ולא אחמהמה
לעשות רצונו; וישהדל ר"ם למצוא עובר אורח אשר יוביל המכתבים אלי, כי דרך
הפאסט יקר הוא בארצנו ולמה יוציא הוצאות בלא תועיל?

עד כה דברתי אליך, איש יקר בחכמה, ויהיה נא לך קרוב אלי והשם
יברכך בשלומי כאות נפש ידיך אברהם ניני חוס"ק ברעסלו.
[יום יום ג' בח' 18] למב"י את עם נועז לא חרא"ה לפ"ג.

ברם, מכתבו של גייגר מכנים אותנו אל גופי הפרובלימות של הימים ההם,
תנועת החקירה הסדעית בחכמת ישראל ודרכיה, תנועת התקונים בדת ושיאיפותיה
ויחסן ההרדי, וכמעט כל המכתבים בארכיונו של ש"ר זונעיס, — בפירוש או ברסו,
באופן ישר או בלחי ישר, — בפרובלימות אלו ונותנים לנו האפשרות לחדור, להסתכל
ולהתבונן אל הנעשה והמתהווה בחקופה סוערת זו, וכדאים הם שנרחיב עליהם קצת
את הדבור.

(חפשי יבוא)

ה ע ר ו ת

בענין שריפת ספרי הרמב"ם. ע"ד שריפת ספרי הרמב"ם יש לנו שתי מקורות. (א) בספר מלחמת ה' לר' אברהם בן הרמב"ם ובמכתב הנספח להספר הנזכר הנשלח לר' שלמה ב"ר אשר. (ב) במכתב לר' הלל⁽¹⁾ הנדפס בס' טעם זקנים לר"א אשכנזי. בעיני כל החוקרים היה הדבר פשוט וברור ששתי המקורות הללו מדברים אדות שריפה אחת, ועל כן דחו⁽²⁾ את עדות ר' הלל שהשריפה היתה ארבעים יום לפני שריפת התלמוד, כיון ששריפת התלמוד היתה בשנת ד' או ב' לאלף הששי, ושריפת ספרי הרמב"ם היתה לפני שנת תתקצ"ה לאלף החמישי, שהרי בשנת התיא הודיע כבר הרופא ר' יצחק ב"ר שם טוב מעכו⁽³⁾ לר' אברהם אדות שריפת ספרי אביו.

אך לא שמו לב לזה ששתי המקורות מדברים על שתי שריפות. ר' אברהם מדבר על שריפת ספרי אביו במונשפליד. ור' הלל מדבר על שריפת ספרי הרמב"ם בפריי, וכיון שהם מחלקים במקום אפשר שהם מחולקים גם בזמן, שריפת מונשפליד היתה לפני שנת תתקצ"ה, ושריפת פריי בשנת ב' או ד' לאלף הששי ארבעים יום לפני שריפת התלמוד.

מחבר ספר החינוך. מחבר ספר החינוך על תרי"ג מצוות העלים את שמו. ורק במקום אחד בהקדמתו נמצא רמז לשמו. "איש יהודי מבית לוי ברצלוני". על יסוד הרמז הזה בא כנראה בעל שה"ק לידו השערה שמחבר החינוך הוא ר' אהרן הלוי מברצלונא הידוע בשם הרא"ה. השערה זו נחקבלה ברצון מהרבה מחברים. ביחוד מהתורנים שבהם שאין עסקם בביבליוגרפיה, והמדפיסים נודדו וכתבו על שער ס' החינוך כדבר ברור שמחברו הוא הרא"ה. אך נמצאו חכמים שדחו השערה זו מכמה טעמים. וביחוד העירו על כמה סתירות בין החינוך ובין דברי הרא"ה בשאר ספריו. הובעו גם השערות אחרות בדבר מחבר ספר החינוך. ולכולן אין יסוד.⁽⁴⁾

(1) ר' הלל מכנה את עצמו בריש האגרת ובסופה "הלל החסר", המעתיק או המדפיס הראשון לא הבין שזה כנני ענות ורשם על האגרת "אגרת ר' הלל החסר", (טעם זקנים דף ע'). ובקובץ תשובת הרמב"ם תיקן ליכנסברג מדעתו. "הלל החסיד" (אגרות קנאות צד 13). הרמב"ם במכתבו שבריש ספר תגמולי הנפש לר' הלל (צד 11 הערה 3) העיר שזהו רק לשון ענות. אבל לא ידע טעמו. מפני שנעלם מהם שר' הלל בחר לו בכנני ענות "חסר" כדי לרמוז על הספק שבכתיב השם הלל מלא (הילל) או חסר.

(2) השוה הערה המגיה בטעם זקנים (צד ע"ג), וגרץ ח"ה צד 372.

(3) השוה מה שכתבתי אודותיו במאמרי לתולדות היהודים בעכו התור ש"ג. גליון 6 צד 10 הערה 15.

(4) השוה חיר"א, שה"ג א. 132. מיכל, אור החיים צד 139. רייפמן, תולדות

הרו"ה צד 55.

אך יש להעיר כי בספר פעמי מצות להרדב"ו המכונה מצודת דוד (ואלקווא ברכ"ח) נמצא: „וכן ר' ברוך בעל החינוך האריך הרבה" (מצוה ר"ו דף ל"ט). והמעייין בספר החינוך שלנו באותו ענין (מצוה חקמ"ה) ימצא שבאמת האריך הרבה בענין זה. ולכן קרוב הדבר שכונת הרדב"ו להחינוך שלנו. ומיחס אותו לחכם בשם ר' ברוך. ואם נצרף השם הזה לדברי המחבר בהקדמתו. יוצא ששמו של מחבר החינוך. היה „ר' ברוך הלוי מברצלונא" אך חכם בשם זה אינו ידוע לנו ממקום אחר. ש. ח. קוק.

כנפי רוח לר"א אזולאי כ"י. בין כתבי היד שרכשתי בזמן האחרון נמצא כתב-יד אחד קטן בכמות. — הוא מגודל 12° ומחזיק שלשה וחמשים דף מכתובה ספרדית, מתחיל מדף קכ"ו וגומר בדף קע"ט, על כל עמוד רשום שם הספר „כנפי רוח" והוא מתחיל עם הכנף הרביעי ומסיים בכנף ה"א. עפ"י החזיקו שלש כנפים הראשונות יותר מפי שנים משמנת כנפים האחרונות. חוכן ה"ה הוא כונת התפילות, והחלק הזה שיש בידי מכיל את תפילות שחרית של שבת וגומר בערב הרגל. הכונות הן עפ"י האר"י ומהר"י שהוא מביא את שמם פעמים רבות. שמות מקובלים אחרים לא נזכרו בכל הספר וכבר נתיאשתי מלעמוד מתוך כתב היד עצמו על מחברו. רק כמעט בסוף הספר הוא מרמז פעמים ושלש על מה שכתב בחבור מעשה חושב ועי"ו רציתי להחליט ששם המחבר הוא ר' עמנואל חי ריקי, שחבר באסת ס' בשם זה. אמנם הכרתי שזה היה אור מתעה, כי ה"ה מעשה חושב של ר' רפאל עמנואל חי ריקי הוא על סלאכת המשכן ואין לו עסק בנסחורות. ועוד כי ה"ה מעשה חושב המובא בכתב היד מחולק לרמונים ככתוב בדף קע"ח סוף עמוד א': כמו שנחבאר אצלינו בס' מעשה חושב בס"ד ברמון ג', ובדף קע"ט ע"א בראשו כתוב: כבר כתבתי לך בס' מעשה חושב רמון י"ו. בעת שהמעשה חושב של ר' עמנואל הוא בלי רמונים.

אך אחר כך מצאתי בשו"ת ננת ורדים לר"א הלוי, חלק או"ח כלל ב' סי' י"א, שהוא כותב באמצע התשובה: „ואחזיאו לי ספרא דארם קרמאה סגלת סתרים — הכינה וגם חקרה החכם השלם כסתר"ר אברהם אזולאי ו"ל ספר מעשה חושב שכלל בדברים קצרים ענינים גדולים — מחבר וסאסף נובלות חכמה של מעלה — מלקושי הרב הגדול בדורו כסתר"ר חיים ויסאל", מזה אנו רואים שהרב בעל חסד לאברהם חבר ספר בקבלה בשם מעשה חושב. גם נזכר חיד"א במערכת ספרים כותב: מעשה חושב לסו"ה מחר"א אזולאי זל"ה קצור כונת המצות מהאר"י זצ"ל. לדעתי אין כל ספק שאב אחד לכנפי רוח ומעשה חושב ושניהם ילדי הר' אברהם אזולאי הם בהיות לשניהם מסרה וכונה אחת. מעשה חושב הוא קצור כונת המצות להאר"י, וכנפי רוח הוא קצור כונת התפלה להאר"י.

א. מויכר.

למחלוקת על ס' בשמים ראש. בראותי בחוברת הראשונה של "קריית ספר", עמ' 68, שבין אוצרות בית הספרים

הלאומי בירושלם נמצאים שני מכתבים מאת ר' רפאל הכהן אבד"ק אה"ו—נתעוררתי שגם בידי ישנם שני מכתבים מאת הגאון הנז', שנשלחו אל הגאון ר' משלם איגרא מסיסמניץ, והריני שולחם במתנה לבית הספרים הלאומי שלנו. את שני המכתבים האלה, המוסבים על הסער הספרותי שהתחולל לרגלי הופעת הס' "בשמים ראש", כבר הדפסתי במאמרי: Zur Geschichte des literarischen Streites über die Werke des ר' יחזקאל וואסערמאן. בשמים ראש und מצפה יחזקאל Israelitische Monatsschrift № 6 (Wissenschaftliche Beilage zur "Jüdischen Presse"). אל המכתבים האלה אני מצרף בזה את מכתבו של ר' אליעזר (ליזר) קצינאילבונג, חתנו של ר' רפאל, אל אביו ר' יעקב הרב באסיננץ שנכתב בכ"ו אלול תקנ"ג. הריני מפרסם בזה את אותו החלק של המכתב הנוגע ג"כ לדברי הריב על הספר הנ"ל.

גם אנחנו קבלנו שבוע זו מכתב מר"ב הגאון הג"ה מר"ה משולם נ"י אורות הספר מירושלם אשר כתבנו אליו. וביקש שנשלח אליו הספר הנ"ל למען למראה עיניו ישפוט את אשר הפליא אותו הרשע ימ"ש לדבר נגד ד' וחסידינו ותורתנו. שוחה עמוקה פי ורזה ואנחנו כבר שלחנו אליו ספר הנ"ל זה חמשה שבועות, ובטוחים אנו בצדקתו כי יראה את הספר הזה, כאש חבוע בקרב, ותלחש להבת הקנאה בעצמותיו, ויקנא קנאת ד' צבאות, להושיע לעדת ישורון אשר נתנו עיניהם אליו, והוא לבדו יוכל לשבר מטה רשע ולבלעו מן הארץ. ואחריו ילכו כל בית ישראל. ובקום למשפט אלהים להושיע ענוי ארץ, ולנער רשעים מן הארץ, יבואו הגאונים האלו אשר עליהם חפה דברים אשר לא כן יחבטו עלבון תורה ועלבונם. וד' ישפוך עליו ועמו, עליו ועל חומיו, וב"ד וכל ישראל יהיו נקיים, אמן."

ד"ר שמואל קליין

מחברת של כתבי חובבי-ציון. מכילה מאה וחמשה מכתבים שונים, שנכתבו

בשנות תרמ"ב, תרמ"ד, תרמ"ה, תרמ"ו, תרמ"ז, תרמ"ח, תרמ"ט.

(המכתבים והכתבים נאספו בידי מר השיל קלמנטינובסקי מביאליסטוק (אחד מחבורתו של ר' שמואל מוהיליבר) והוא, קלמנטינובסקי, מסר אותם להד"ר חזנוביץ בשביל בית-הספרים הלאומי בירושלים).

במחברת שלפנינו מצאחי:

(א) כתבים, שאינם ענין כלל לחבת-ציון וישוב ארץ-ישראל ונכנסו

למחברת עפ"י מקרה בלבד. והם הנומרים: 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000.

(ב) כתבים, שאינם יש להם ענין לחבת-ציון וישוב ארץ-ישראל, אלא שבכלל

אין להם שום ערך וחשיבות, לפי דעתי. והם הנומרים: 2, 4, 7, 9, 11, 14, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000.

להשתמש בהן לתאור דמותו הרוחנית של דוד גורדון בעל "המניד"
 37, 38, 39, 42, 43, 46, 47, 48, 50, 51, 52, 54, 56, 58, 60, 68 (מכתב-חוזר
 קורייזי של שמואל יעקב וַצְקָן, שנתפרסם אחר-כך בתור עורך "תהינטי")
 70, 72, 73, 79, 80, 81, 82, 83, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 94, 95, 96, 97,
 98, 99, 100, 101—105.

ג) כתבים, שכבר נתפרסמו בדפוס. והם הנומרים: 8 (נחפרסם ב"ספר
 הכתבים" שלי, כרך א', אלא שבמחברת שלפנינו יש הוספה קטנה: מכתב אוהרה
 מאת הקיימאקס ביפו מוסה אפנרי אלהוסיני (אולי הוא הוא מוסה קאזים פחה?)
 לערבי הכפר אוסלבט, כי לא יוסיפו לעשות רעה עם היהודים אכרי פתח-חקה), 1, 5,
 6, 8, 10, 12, 22, 23 (כלם נתפרסמו — אמנם בשנוי-לשון ובתקוני-סגנון — בקבוצת
 מכתבים" לק. ג. וויסוצקי (ווארשה, תרנ"ח).

ד) כתבים, שיש להם ערך וחשיבות בתור חומר לתולדות חבתי-
 ציון וישוב ארץ-ישראל, ואני אפרסם אותם — קצתם בלי השמטות וקצתם
 בהשמטות גרולות או קטנות — בכרך השני של "ספר הכתבים", הנדפס עתה בחל-
 אביב. והם הנומרים: 13, 15, 16, 17, 21, 24, 28, 36, 40, 41, 44, 45, 49, 55,
 57, 59, 61, 69, 71, 74, 75, 76, 77, 78 —

א. דריאנוב.

בדבר חכמתא רבתא דשלמה ורבי אברהם הלוי הזקן. הח' אלכסנדר

מרקס פרסם ב' Journal of

Biblical Literature, XL p. 65 (1921) שני מקומות בלתי ידועים מס' חכמתא
 רבתא דשלמה, אשר מצא בלבנת הספיר, הנדפס בירושלם תרע"ד. ובאמת המקום
 האחד, על מצבת של ישראל באחרית הימים, כבר נדפס במאמר משרא קמרין לר'
 אברהם הלוי הזקן, דפוס קושטא רע"ו, דף b 9: "וכן מצאתי מאמר אחד לשלמה המלך
 ע"ה הביאו בסוף ספרו המתורגם הנקרא חכמתא רבתא שאומר זה ג"כ, ולא מפני
 שדברי דניאל צריכים חזק... רק למתיקות ענינו וצחנות לשונו ישר בעיני
 להביאו הנה. אמר כן מבני לעמא דישירי בירושלם... ואילך בסורית כמו בלבנת הספיר
 דף 5a וגם מביא פחרון הרברים בעברית. ואולם הרבה שנויים בין הנוסחאות ואפשר
 לתקן מנוסח של משרא קמרין כמה שבושים שנפלו בלבנת הספיר הנדפס. ואין
 ספק כי גם אברהם הלוי לקח מלבנת הספיר וגם מתחלת דבריו נראה שלא ראה
 את כל ספר חכמתא כי אם מאמר אחד ממנו. מאמר משרא קמרין חובר ע"פ דברי
 המחבר בשנת סר"ח (1508) בכרך הנקרא שיריו" ביון, גם שם כבר הוזכר את אחיחו
 ד' שלמה הלוי (15b) הידוע סן ה"תוראה" (עיין שטיינשניידר באוצר נחמד II, 146,
 ומביא ממנו "הנה כתב אדוני אחי ר' שלמה הלוי ז"ל שרמו בפסוק כי יד על

כסיה מפלחו של המן, כי כסיה בגמ' המן. אם כן, בזמן הזה אהיהו כבר שבק
 חיים לכל חי. וזהו קושיא עצומה, אם באמת דעתו של שטיינשניידר נכונה אשר אומר
 בוודאות כי ר' שלמה בן אליעזר הלוי בעל ס' עבודת הלוי הוא הוא אהיהו של ר'
 אברהם (ברשימת Bodleiana ע' 2308 ואוצר נחמד II, 146). ס' עבודת הלוי
 נדפס בפעם הראשונה חמוש"ד ובאמת בקושטא וע"פ דברי רמשי"ש, סמוך לשנות
 רע"ד-רע"ח, ולא אדע מה הביא אותו דוקא לשנים אלו. ומתוך דברי המחבר בסוף
 הספר יוצא, כי הוא עצמו הביאו למכבש הדפוס: „ואקום... ואצות להדפיסו בעט ברזל
 ועופרת". ודברים אלו, שעל פיהם עוד היה חי בשנים אלו, סותרים את עדותו הברורה
 של אברהם הלוי. ואם כן, או ר' שלמה הלוי בעל עבודת הלוי לא היה אחיהו של
 ר' אברהם הלוי או ספרו נדפס עוד לפני שנת שס"ח ויהיה איפא אחד הדפוסים היותר
 קדומים בקושטא. ולא אבוא להכריע, אמנם נוסח אני לדעת הראשונה. כי מדברי ר'
 שלמה בסוף ספרו יוצא כי היה אז בן כ"ה שנה, „ורק בצרות כבן שבעים"; ואם
 כבר היה מת בשנת רס"ח הרי נקטף בלא עתו. ואולם ר' אברהם אינו כותב עליו
 כעל איש שמת בדמי ימיו. ואולי יבוא מי שיכריע. מאמר משרא קסרין יקר המציאות
 מאד, ונראה שעל כן נעלמה הזכרת ר' שלמה בו מעיני הרמשי"ש.

ספר גירושין מדרו? על ספרו זה של ר' משה קורדובירו מתעים דברי הביבליוגרפים,
 ועוד שטיינשניידר כותב עליו ברשימת ה-Bodleiana

ע' 1794, כי חברו לרגלי הגרוש בשנת ש"ח (occasione expulsiōnis 1548)
 composita) וקרובה השאלה מהו גרוש צפת בשנת ש"ח? ובאמת אין כאן גרוש
 בהוראת expulsiō, אלא המלה „גרושים" משמשת אצל רמ"ק בחור מונה קבוע
 למינולים מיוחדים, שטילו מצפת לכפרים אשר מסביב, ואלה הם דברי הרמ"ק בס'
 אור נערב ויניציאה שס"ז, דף 32d, שטרם שמו לב אליהם: „המגולה... השמינית היא
 מה שניסיתיו אני וזולתי בענין הגרושים שהיינו מתגרשים השדה [ר"ל מטיילים
 לשדה] עם האלהי כמהר"ר שלמה ׳ אלקביץ הלוי נר"י לעסוק בפסוקי
 התורה פתאום בלי עיון ותיו הדברים מתחדשים דברים שאי אפשר להאמין ענין
 זה אלא מי שראה, או נסה הענין פעמים רבות, ומתנות שקבלתי בגרושים ובאו לחלקי
 בחמלת ה' עלי, אעתיק אותם בקונטרס בפני עצמו ונחלק אותם סימנים א' לא' בס"ד".
 והקונטרס המרומז כאן הריהו ספר הגירושין אשר לפנינו בצ"ט סימנים. והוא אינו כולל
 הדחשים מ„גרוש" [אחד] בשנת ש"ח" כדברי שטיינשניידר, כי אם מעשרה גרושים
 למירון, לעין ויתון, לנוש חלב, ולכפר ברעם בשנת ש"ח ובשנת אי"ש (1551) כפי
 שיוצא מן 918 שם. וגם בספר זה עצמו משתמש חמיד במלה „התגרש" בהוראת מייל (וראה
 לדוגמא 388 בסוף „ויצאנו השדה אל המלעים להתגרש"). המנהג או יותר טוב המכניקה
 הקבלית הזאת כדי לזכות לאתערותא דלבא, מזכירה מאד את חרגיליהם של כמה וכמה
 כתות נוצריות, שנהגו בכדומה לזה.

זיופים על שם ר' נחשון גאון. דברי קבלה אשר פתיחים לר' נחשון גאון, נמצאים בס' האמונות לר' שם טוב (דף 68a) ובכ"י קבלה מספר 9 אשר במספריה הלאומית, שכולל מעין ילקוט בקבלה, הבא מחיטון ונכתב אחרי 1714, מצאתי על דף אחד בודד ורופף עוד קטע של פסיונרפיה עתיקה אשר אעתיק כאן. המושג "מספר הנאהב" במובן הקבוע של סכום חלקי המספר (summa divisorum) לא נודע משאר ספרים העוסקים בגיטריאות. וביחוד לא בדרכי הגטריאה הנמצאות בפרדס רמונים לרמ"ק בסוף שער הצירוף. ואולי ידע אחד החוקרים מקור לענין זה. ואנכי אורחא אעיר כי הקטע הנמצא בכ"י מינכן (112) דף 109 הוא הנדפס בפרדס רמונים בהשפעת מין צירוף אחד, וגם נמצא כולו בס' סולם העליה לר' יהודה אלבוטיני, כ"י הספריה. וז"ל הקטע הנזכר:

מצאתי כתוב בשם ר' נחשון גאון זה הלשון: יעקב אבינו הכין בדרך חכמה מנחה לעשיו אחיו עוים ר' ותישים ר' [כראשית ל"ב, ט"ו]. המנין הזה לסוד נסתר וערב עמהם מנינים אחדים להסתיר הסוד. אמנם לכך אמר עדר עדר לבדו ורוח תבעו"ע [בר' ל"ב, י"ז]. והסוד דע כי חכמי החשבון אומרים כי יש מנין נקרא "מנין נאהב" וזה כי הם שני מנינים וחלקי כל מנין מהם כמנין החשבון השני, והם מאתים ועשרים וחלקי מאתים ועשרים הם רפ"ד וחלקי רפ"ד הם מאתים ועשרים. ויעקב אע"ה כיון בזה החשבון. והיודע סגולתו יהיה אחוב למי שירצה יקחהו, לפיכך "ויפצר בו ויקח". וכבר נסוהו הקדמונים באהבת המלכים והשרים. וזה כאשר יתן לאשר ירצה להיות אוהבו המנין האחד ויאהו לעצמו המנין השני. והנה חלקי המנין אשר נתן הוא עצם המנין אשר תפס וחלקי המנין אשר תפס הוא עצם המנין אשר נתן. ובדרך זה עשה יעקב אע"ה נחת לעשיו. עוים ר' ותישים כ' והפס לעצמו מנין רפ"ד ורמו זה באסרו אכפרה פניו במנחה, למלת [במלת?] אכפרה וידוע כי מלת אך למעט, וכאשר חסעט ממלת פרה אחר, ישאר רפ"ד והו כוונת הסוד. לכך כתיב "ויפצר בו ויקח". עכ"ל

ר' נחשון ז"ל. פירוש הענין: כל מנין שנחלקהו לחלקים שווים, אותם החלקים חשוים הם הנקראים מנין הנאהב, ואין כוונתו על חשבון השוה בחלקיו אינו אלא אחד בכל מערכה, במערכות האחרים הוא ששה, בעשרות הם כ"ד, במאות חכ"ה, באלפים ח' אלפים קכ"ד. אלה הם חשבון השוה בחלקיו, שכל החלקים שבו עולים שוים כמנהו כמו ששה שיש לו חצי ושליש ושתיים וכולם ששה וכך בכל מערכה אך כוונתו במנין שחלקיו הנמצאים בו הוא הנקרא מנין הנאהב והם עצם הדבר. ומנין רפ"ד החלקים הנמצאים שהם עולים ר"כ והם המנין הנאהב. במנין רפ"ד יש א' ב' ר' העולים אלה החלקים שבעה ויש מחצית העולה מאה וארבעים ושנים ויש רביע העולה שבעים ואחר. בהצטרף כל אלה החלקים שהם שוים במנין רפ"ד יעלו מאתים ועשרים. והחלקים חשוים במנין ר"כ עולים רפ"ד והוא כי במנין ר"כ יש א' ב' ר' ח' עולים י"ב... [וחולך ומפרש החשבון]... והכל שב אל מקום אחד ית' וית' חשם א' ויעקב אע"ה

ידע חכמה וזי כאשר ידע חכמת המקלות וחכמה זו לא יבין עיקר סודה כי אם מתי מועד, ונבער כל אדם מדעת. עכ"ס.— החלק הראשון של הפירוש הזה כנראה לא ברור. **ספור בלתי ידוע על מציאת ס' הזהר.** ר' אברהם אבולאי כותב בהקדמתו לפירושו הגדול על הזהר: "אור

החמה", "ירושלים תרל"ו דף א' ע"ב על זה: ואמרו שספר הזהר היה גנוז במירון במערה אחת ומצאו ישמעאלי אחד ומכרו לרוכלים בגליל העליון ונפלו קצת ניירים ממנו ביד חכם אחד שבא מן המערב והלך וחיפש וקיבץ כל הניירים מכל הרוכלים גם חפש באשפות ומצא כי היו הרוכלים מוכרים בהם תבלין, אסמגס עיקר מוצאו היה מעיר מערי המערב הנקראת תודג' א' ואפשר שאותו חכם המערבי הנזכר הוא שהוליכו לעיר. מקור אחר לספור זה לא נודע לי. אברהם אבולאי בא מן המערב, כידוע, ונראה שמוסר פה את מסורת בני המערב. העיר תודג' נזכרת בתור מקום מרכזי של "מחוז תודג'א" בס' נר המערב לר' יעקב משה טולידאנו, "ירושלים תרע"א ע' 62 בתעודה מזמן אחרי גירוש ספרד.

ציטאמים בזהר. אלפא ביהא דבן סירא מובא בשם ס' בן סירא, פעמים בתקוני זהר. תקון ס"ה מביא על האשה ועל מדותיה: ועל אחת דאחנתמילת

מגרמא, אמר בן סירא גרמא דנפל בחולקך טב או ביש גרדיה. ודברים אלו באמת נמצאים שם (הוצ. שטיינשניידר 2b) וגם שם מוסבים על האשה. ובחקקן ע' (דפוס מנומכת, 181 a) מביא "בספר בן סירא כליל דקן קורטמן, עברקן איהו ברבויא. דליחא... ובגין דא איהו פתיא שטיא". (והלשון מגומגמת וצ"ל כליל דקן או ולדקן). הדברים האלה נמצאים בסנהדרין ק' ע"ב ומובאים שם בשם "דכתיב", סימן לבן-סירא. וגם באלפא ביהא, נוסח אחר, 18 b נמצא רמז לזה "ולדקן ועברקן אל תהי מהם".—אנחיות דר' עקיבא מובאות בעילום השם בחלק ג' דף 108b. "הא תנינן אלף בית אלף בינה" ועיין בבית המדרש 58, III. **ספר הבטחון.** מספר זה נודע עד עכשיו רק מלאכת הגולם של בן סירא, שנמצא בספרים ובתריבת כתבי יד. עיין המזכיר 66, XVI, רשימה מניכן כ"י 24⁹.

אמת, ספר זה קרוב מאוד לס' העיון, ס' מעין החכמה והדומים להם, שאחם נמצא יחד ברוב הכתבי יד. וכנראה, כל ספרים אלה שמשו בערבוביא, כי מה שמובא במקום אחד בשם הראשון, נזכר במקום אחר בשם השני. על פי כ"י גינצבורג 607 (ועיין ב"הקדמ' 115, I) מביא ס' הבטחון את מעין החכמה: "אל סירא דע והבן שעיינתי בדברים הפנימיים שהשי' ית' הוא מיוחד בענפי שרש התנועה היוצא [I] מפה האדם ומתפשטת ומתגברת בי"ג מיני[ם] כפי שאמרו בספר מעין החכמה כיצד הוא התיקון...". והדברים האלה נמצאים בסגנון זה ממש בכ"י מניכן 24 דף a 205 ולפנינו נמצא חלק מהם בספר העיון (י' ל' נק, גנוי חכמת הקבלה ע' 9/10). ובס' הפליאה a 86 חשמים את שם ס' מעין החכמה. באותו כ"י 607 דף 56 מובא גם החרוז "טוב ומטיב והכל שלו... תר"ך הם ראש מלולו" מס' הבטחון, ובכל שאר ספרים ממעין החכמה (וזה חסר לפנינו) ועיין כבר ברקאנאמי, דפוס רפ"ג, c 84. ה' הננאל בן אברהם מחברו של כ"י גינצבורג חי על פי דעת גינצבורג בערך שנת ג' לאלף הששי. הוא אסמגס מייחס את ס' הבטחון פעם אחת ליהודה בן

בחורא כרגיל ופעם אחרת [שם דף 56] לר' חנניה [1] בן חרדיון. ועוד מקום אחר מס' הבטחון מצאתי בכ"י מינכן (92, דף b 16; בפירוש ס' יצירה המיוחס לה-ראב"ד" ובהיות מקום זה חסר בנרפס, אציגנו הנה. הוא נמצא שם בסבוא ללוח הל"ב נתיבות (שם הוא בלי ספק קרוב מאד לסוג ס' מעין ההכמה, ס' העיון ועוד) ואחרי המלים "ולהעמידו על כל העתידות" בדפוס מנסובה 15b נמצא שם: "וזהו שאמרו ר"ל קודם בריאת העולם היה המצוי הראשון יחיד ולא נקרא מצוי אלא הממציא את עצמו והיה יושב בעצם שמו זש"ה אני ה' וכבודי לאחר לא אתן כלומר לא אתן כח לשום אדם לעמוד על אמתת העקר [1] מהות מציאות כבודי ועיצומי כמו שהוא. באחרית מציאותי כי אם מציאות שמי הנכבד ועל זה אמרו חכמי המחקר בספר הקבלה הנקרא ספר הבטחון בכלל דבריהם אמרות מתורות שהיו מדברים על ענין המציאות: המצוי לכתחלה עקרא [נקרא?] ארארית"א" ומכאן ואילך כמו שנרפס. ובאמת ענין אראריתא נמצא גם בס' העיון (ע' 10) ובתפלת ר' נחוניא בן הקנה (בס' חסרת ימים IV, ליוורנו תקכ"ד דף 69b). וגם בסוף הקטע מספר הבטחון, אשר נמצא בכ"י מינכן 24 דף 206 מצאתי ענין אראריתא, כמו שהוא בס' העיון, ובנו ניתנה חשובה חיובית לשאלתו של שטיינשניידר, ברשימתו עמוד 10 שורה 5 סלמטה.

דפוס בלתי ידוע של פירוש שיר השירים המיוחס להרמב"ן.

מפירוש זה נמצא בספריה הלאומית גם דפוס אחר וזה שער: ספר / שיר / השירים / הדור אחם ראו את ספר הקדוש והנורא מרבינו הקדוש הנאון הרב / החכם המופלא מהר"ר אליעזר [1] ברבינו יהודה מגרמיוא / [פה שתי מלים קרועות] ולה"ה. וגם ראו* את דבר ה' וראיתם / ושש לכבכם ונודעה יד ה' את עבדיו עבדו משה נאמן ביתו. מהנאון האמיתי / המפורסם מורינו ורבינו משה בר נחמן וצוק"ל ובחוכו רצוף / אחבה תר"ג מצות הנרמות בעשרת הדברות / ופירוש על איזה פרשיות בזכריה ובדניאל אשר עמוק עמוק הוא* ומעלות / הפירושים על השיר השירים [1] אין לנו לספר, והנה הנם שיש בפירושים / הנ"ל דברים קושי [1] ההבנה לפי הבנתינו יש בישראל עם קדוש ה' להבין / דבריהם הקדושים הנאמרים ברוח הקודש. ועוד נוסף לזה פירוש תרגום / ופירוש מספיק הוא מאוד לעיין הקורא בו: / עפ"י רשיון צענזאר / HRUBIESZOWA / בהרובשוב / בדפוס הרבני הנגיד... מהור"ר מנחם / מענדיל פינקל שטיין / וה"ה הרבני הנגיד המפורסם [1] מהור"ר משה בר"י ציקור / מלאשצוב / בשנת וזה מע"ש'ה' ה'ר"ק לפ"ק. הספר מכיל גם את החרגוס ותוא נרפס בחבנית 8°, כולל VI דף בלי סמנים 69 דף. והמניה דוד מעבל בר יחזקאל ויל מראפא מקראקא בהקדמה הקצרה דף II אינו מזכיר את דפוס אלמונא אף על פי שברור הוא כי משם לקוח כל פירוש הרמב"ן, וכנראה רק השאר הועתק מכ"י שהיה תחת ידי הר' שמואל זענגיל בן הר"ר ישראל בק"ק ווירסיוא הנזכר בהקדמה זו לשבת. המלים השומות למעלה בין כוכבים הן הן סלה במלה סן השער של דפוס אלמונא, וכמו כן דברי המניה [שחוא המניה הראשון]

בגוף הספר. מנין חתרי"ג מצות הנמצא בדפוס אלטונא ברף ח' ע"ב לפני הפסוק בן נעול הריהו נמצא פה בסוף כל הספר כאלו היה מאמר נפרד, מרף ט"ג ע"ב ועד חסוף. וקרוב לשער שוהי החוצצה הנזכרת אצל Brüll, *Jahrbücher* V/vi p. 219, אשר לא ידע לקבוע אותה כי השער היה חסר באכסמפלר שלו, שבלי ספק יקצא בפרנקפורט.

מוטיב של Elysium אצל אליעזר מגרמיוזא. דבר מעניין מאד ומזור מצד מקורו נמצא בס' חכמת הנפש לבעל הרוקח, ויען כי הדפוס (1876) אינו לפני, אביא הדברים כמו שהעתיקתם לי מכ"י מינכן 81, דף 928 b וז"ל: "אמרו חכמים חצר גדולה יש למתים ולפני החצר נחל גדול היוצא מן עדן ולפני הנחל שדה ושם המתים רועים ושותים מאותו נחל ובערבי שבתות הקב"ה מחיה אותן ומעמידן על רגליהם ונחים בשבת ומשוררים על קבריהם ירגנו על משכבתם ובשבתות ובר"ה מקבלים פני השכינה". החלק הראשון הריהו מיתוס יוני בעצם טהרה, וכאשר מצא לו מקלט אצל חסידו אשכנזי גם קבלת האחרונים לא ידעה מזה דבר.

יוסף בן טודרוס אבולאפיא. ד"ר יצחק בער, אשר קיים זה עתה ברביר II ע' 314 את עדות ס' היוחסין על שנת מותו של ר' טודרוס בן יוסף אבולאפיא [1283], כותב לי הערה חשובה זו: "בתעודה אחת משנת 1266 הולך ומונה את הכתים בעיר Jerez de la Frontera אשר אלפונסו X. מלך קשטיליא יחד ליהודים אחר כבוש העיר הזאת ע"י הנוצרים. ובכלל היהודים האלה נמצאים גם אחדים (וקרוב לודאי שהיו מטולידו) אשר אחוזת בית ניתנה להם במחנה. ובתוכם "הרב דון טודרוס (el rab Don Todros) או "הרב" סחם וגם "דון יוסף בנו של דון טודרוס (Don Yucaf fi de Don Todros). נראה לי קרוב לודאי מאד, כי שנים אלה טודרוס אבולאפיא ובנו הם. el rab סחם, הוראתו "הרב מקשטיליא, וכמו כן קורא אברהם הברשי את ר' טודרוס בשם "ראש גלות ספרד". הוא היה רב ראשי. התעודה נדפסה ע"י Fita בקבץ Boletin de la R. Academia de la historia (Madrid) כרך X, ע' 465 ואילך והשמות נמצאים שם במספרים 15, 17, 18, 19, 21, 22, 23. ע"כ דברי ד"ר בער, ומה יוצא, כי יוסף בן טודרוס בשנת 1266 כבר היה גבר, לכל הפחות בן כ"ה בערך, איש שנתנו לו בית לעצמו. ואם נניח שנולד אך בשנת 1240. בערך, הריהו בן גילו של משה די ליאון או אפילו זקן סמנו. וממה נפשך נולד טודרוס אבולאפיא הרבה שנים לפני שנה 1284!

למאמרי על "שערי צדק", למעלה ע' 129. שמו של הספר "שערי צדק" נרמז גם כן בסוף השיר הקמץ אשר בחלחת, כנהוג בימים ההם.

ג. שלום.

CONTENTS

LIBRARY NOTES AND NEWS . . . by the Editor	P. 85
BIBLIOGRAPHY:	
Palestinian Prints	88
Hebraica and Judaica	94
MANUSCRIPTS of the LIBRARY:	
S. Assaf: Unedited Geonical Responsa	115
G. Sholem: "Shaare Zedek", a kabbalistical Pamphlet by a Pupil of R. Abraham Abu- lafia, adscribed to R. Shemtob (ibn Gaon?)	127
A. Tauber: "Imre Noash" (Continuation)	139
A. J. Braver: On the Quarrel between R. Senior Salman of Ladi and R. Abraham of Kalisk. (Letters of R. Abraham)	142
B. Dinaburg: From the Archives of Solomon Jehuda Rapoport	150
MISCELLANEOUS NOTES:	
S. H. Kuk: On the Burial of Maimonides' Books.	160
— — The Author of Sepher ha-Hinnukh	160
A. Tauber: "Kanfē Jona", a Ms., by R. Abraham Azulaj	161
Sch. Klein: On the Quarrel concerning the book "Besamim Rosh"	162
A. Dryanow: A Bundel of Letters of Choveve Zion	162
G. Sholem: Kabbalistical Miscellaneous Notes	163

KIRJATH SEPHER

A QUARTERLY BIBLIOGRAPHICAL REVIEW

THE ORGAN
of the
JEWISH NATIONAL AND UNIVERSITY LIBRARY
in
JERUSALEM

edited by

HUGO BERGMANN AND HERMANN PICK

with the constant collaboration of

S. ASSAF, B. DINABURG, L. A. MAYER, G. SHOLEM, A. TAUBER

FIRST YEAR · NUMBER TWO

JERUSALEM, JULY 1924

(Workmen's Printing Press)

Annual Subscription 10 Sh.

Sole Agents

F. Ostertag, 28 Augsburgerstr. Berlin W. 50.

קריית ספר

רבעון לביבליוגרפיה

כלי מבטאו

של

בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי העברי בירושלים

יוצא לאור על ידי

הוגו ברגמן וחיים פיק

בהשתתפותם הקבועה של

ש. אסף, ב. דינבורג, א. מייבך, ל. א. מאיר, ג. שלום.

שנה ראשונה · חוברת ג'

ירושלים, השון תרפ"ה

דפוס הפועלים

דמי החתימה 10 שילינג לשנה

המספר הראשי אצל פ. אוסטרמג

Berlin W. 50. Augsburgerstr. 28.

התכון:

ע	ישיבת בית הספרים
169	ביבליוגרפיה
173	מאמרים וחקירות:
222	דפוס פולניה ורוסיה (א) דפוס קארעץ
	מנני בית הספרים:
	על המחלוקת בין חרשי מלארי ור' אברהם הכהן מקאליסק
226	(מכתבים מר' אברהם)
238	שאלת שנשלחת לרבי אברהם חנגור
	הערות:
240	הערה

ידיעות בית הספרים.

פתיחת ספריה גולדציהר.

העבודה שנעשתה בבית הספרים במשך החדשים אב תרפ"ד וחשרי תרפ"ד היתה בחלקה הגדול מוקדשת לספריה גולדציהר. שכרנו מול הבית הנזכר של בית הספרים בית מיוחד, בעל ארבעה חדרים ואולם, ובו סדרנו בשני חדרים את הספריה של הסגנון גולדציהר. שאר החדרים ישמשו לנו להמשכת אסף ספרינו. על ידי שכירת הבית הזה שוחרר בית הספרים לשנים אחדות מן הראגה למקום שכל כך העיקה עלינו במשך השנים האחרונות. בבית החדש יש מקום להכנסת עוד 80,000 כרך בערך.

בחול המועד סוכות נפתחה ספריה גולדציהר לקהל באופן חגיגי. הפתיחה היתה חג צנוע של הסדע בירושלים. מלומדים וחוקרים יהודים, ערבים ונוצרים יחד עם באי כח הממשלה, העירייה הירושלמית ומסדותינו הלאומיים והקונסולים של הממשלות הזרות נתאספו לשעה קלה באולם הבית החדש ושמעו לדברי הנואמים: הד"ר סגנס ותד"ר ויצמן. שני הנואמים גם יחד הדגישו את חצד האנושי-תרבותי שברכישת ספריה זו, שבה יפגשו מלומדים מכל חנועים וחדתות שבארץ ישראל לשם עבודה משותפת. בתור ספרן לספריה גולדציהר הוזמן ע"י ההנהלה הציונית ח' ד"ר ד. צ. פגס, שעבד במחלקת כתבי יד הסודריים בבית הספרים הממשלתי בברלין.

ועידת האוניברסיטה בלונדון.

בסוף הקיץ התאספה בלונדון ועידה לסדור המכון למדעי היהדות בחוף האוניברסיטה הירושלמית. בשם בית הספרים השתתף המנהל בוועידה זו ומסר דין וחשבון על המצב הנזכר של בית הספרים. הועידה קבלה את ההחלטה דלקמן: "היות שהרחבת בית הספרים של האוניברסיטה ע"י קניית ספרים וחתימה על עתונים הוא הנאי קודם למכון, מבקשת הועידה את ח' ד"ר סגנס, שבעברו את הקציב המכון יתחשב עם רכישת ספרים ועתונים".

מתנת ה' ז. לאב.

ה' וינסנדר לאב מקלוי' (רומניה) נדב לבית הספרים אסף של 500 ספר, רבם ככלם דפוסי הסאה הי"ו וח"ח בשפה גרמנית וצרפתית. בין הספרים האלה נמצאות גם תוצאות ראשונות בעלות ערך רב. בהביענו את תודהנו למנדב, הננו מזכירים גם את שמו של ה' אדולף פולק, בא כח הקרן הקימה, אשר ידע לענין את המנדב בעד מוסדנו.

ספרי המנוח חזנוביץ.

בידיעות הקודמות כבר הזכרנו שחברינו בורשה-חברת דורשי האוניברסיטה- העבירו את הספרים שהשאיר המנוח חזנוביץ, מביאליסטוק לורשה. הספרים נתנו לכריכה על חשבון ועדחנו בורשה וחלק מהם הגיע כבר ירושלים ונספר לידו חקל.

עזבון מושקובסקי - עזבון מרנחולץ.

ועדחנו בורשה קבלה כ-200 ספר מאת יורשי ה' שמואל היינריך מושקובסקי ז"ל בורשת. מר מושקובסקי היה ציוני מסור ואסף הספרים האלה שביניהם ישנם אחדים בעלי ערך רב, ביחוד בשביל מוסדנו. - הסמודנט של האוניברסיטה בורשה, מרדכי מרנחולץ ז"ל, ציוני נלהב אשר מת בשנת 1928, השאיר בצוואתו את כל ספריו, ברבם במקצע המתימטיקה, לבית הספרים. הספרים נמצאים כבר ברשותנו. כמו כן קבלנו על ידי ועדחנו בורשה, את הספרים מעזבוננו של ר' טוביה ליפשיץ ז"ל בוגירו (פולניה).

הארכיוון של המיניסטריון לעניני היהודים באוקראינה.

קבוצת היירים אקדמאים מפולניה שבקרו בא"י בקיץ, הביאו בתור מתנת חברת "דורשי האוניברסיטה" בורשה חלק מן הארכיוון של המיניסטריון לעניני היהודים באוקראינה. הארכיוון מסודר כבר ומכיל בין שאר דברים: עניני הסדור הפנימי של המיניסטריון, התקציב, רשימת התוצאות והעזרה הכספית שנתן המיניסטריון לקהלות ולהסתדרויות של היהודים, תעודות על התנועה הצבורית נגד היהודים והתעמולה בין-הצבא והנסיונות להסתייע בשלטון לשם מלחמה באנטישמיות. בארכיוון נמצאים גם הפרוטוקולים של החברות וחומר רב לדברי ימי הפרעות באוקראינה.

נדבת וילנה לבית הספרים.

האדונים הייכל לונסקי, ספרן של ספרית מטרשון בוילנה, וד"ר רגנסבורג אספו בוילנה מאת מנדבים שונים 8000 ספר בשביל מוסדנו. הספרים העברו לעת עתה לורשה וישלחו משם לארץ ישראל, כשימצאו האמצעים הדרושים לשם זה.

נדבות אחרות לוועדת הספרית בורשה.

ועדתנו בורשה הצליחה לבד מן הנדבות הנ"ל להשיג גם מספר גדול של ספרים בודדים מאת מוציאים לאור שונים, ספרים בשפה יודית מאת ה"קולטורלינה" בורשה, ספרים פולנים מאת מוסדות כדעיים פולנים כגון החברה להגנת עתיקות פולין והוצאת האוסוליניאום.

פרטי-כל של חברת חובבי ציון באודיסה.

ה' חיים אטינגר (חל אביב) הביא לאי, במכנת נפש ממש, את הפרטי-כל של הוועד האודיסאי, ונתנם לבית הספרים: פרטי-כל אלה — תשעה ברכים בתבנית פולין — מכילים את דין וחשבון של הוועד משנות 1890 עד 1911. אין צורך לומר כמה גדולה חשיבות המקור ההיסטורי הזה לדברי ימי התנועה הציונית והישוב החדש בא"י.

ספרית רפואית.

המחלקה הרפואית של בית הספרים המתקיימת זה שנה בתור ספריה מיוחדת מקצועית, מתפתחת כראוי. בקיץ זה בקר אותנו הר"ר ישראל ס. נכמלר בשם חברת הרופאים היהודים באמריקה והבטיח שהברתו בעזרת הר"ר יוליוס ירחו תשתתף גם להבא בסדור החקציב למחלקה זאת.

בברלין נוסדה על ידי הפעולה של הפרופסור יוליוס ציטרון ועדה מיוחדת לטובת המחלקה הרפואית. בעבודת הוועדה הזאת משתתפים ה' פרופסור י"ס ישראל, פרופסור חנס כהן, ד"ר סנדלר והמו"ל לספרים רפואיים ה' קרגר.

הוועדה נגשה במרץ רב לפעולתה, פנתה אל כל הרופאים היהודים בגרמניה והצליחה בזמן קצר לאסוף מספר גדול של ספרים רפואיים שנשלחו כבר לארץ ישראל.

ועדתנו בוינה הצליחה לקבל בשביל הספריה הרפואית את הספריה שעוב בירושה רופא-העינים הפרופסור קנינשטיין. הספריה המקצועית היפה הזאת מכילה כ-450 ספר וחניעה כבר לירושלים.

המו"ל ה' קרגר בברלין קבל עליו להחתים את הספריה הרפואית על עתונים רפואיים. ככה עולה מספר העתונים המקצועיים המתקבלים בספריה הרפואית, יחד עם העתונים שהחברת רופאים יהודים באמריקה חותמת עליהם, לחמישים.

פסל פופר-לינקיים.

תלמידי ומעריצי הפילוסוף והסוציולוג פופר-לינקיים, שעזב כידוע את כל ספריו לבית הספרים שלנו, שלחו לנו כעת את פסל פופר-לינקיים, מעשה נחשת.

מתנות אחרות.

בתור תוצאת האספים שנעשו בעריהם, שלחו לנו בזמן האחרון: ההסתדרות הציונית בניו-יורק חמש חבות ספרים, החברה, פרו ביבליותיקה "יודאיקא" בפרג שלש חבות, ועדתנו בינה חבה אחת.

הגנו אוסרים חודח לקבוצת משה קס ביוחסיבורג, לגב' מ. יודיקינגולד בניו יורק ולועדתה, לפרופסור אוסקר דונט ולא' ר. בלום בבדין (משכיה) לא' אלכסנדר מוריס, ל. פולצובסקי וע. אופנהיימר בדרום אמריקה שאספו כספים בכדי לאפשר לנו להעביר ספרים לארץ ישראל. כמו כן נחונה חודחנו להוצאות לזק בלונדון, בוני ולירייס בניו-יורק ולקרן קרנטי בשינגטון ששלחו לנו ספרים, ולחוצאת אוניברסל בינה ששלחה לנו תוי נגינה שהוציאה לאור.

ספריים טיקה

לרגלי השנה החדשה סודר ספקד ספרים בספריה הלאומית והאוניברסיטאית. עפ"י המפקד חזו נמצאים בספריה בראשית שנה תרפ"ה:

כרכים	ספרים		כרכים	ספרים	
331	206	מדעי הטבע הכלליים	1704	1096	ספרים כלליים וביבליוגרפיה
456	382	הולדות הטבע	802	490	גיאוגרפיה
1000	319	חקלאות	3385	2245	דברי הימים
692	512	פיסיקה	4131	3012	מדע החברה ומשפטים
821	497	כימיה	1250	1032	בלשנות
5159	3123	רפואה	6767	5028	ספרות יפה לועזית
141	83	ספורט	1001	718	מדע הדת
23869	21380	ספרים עבריים	3053	2608	פילוסופיה ופרגומיקה
1673	1427	ספרים ביוזית	615	339	מכניקה
10899	8820	יודאיקה בשפות לועזיות	1207	897	אמנות
			614	529	מחשבים

סך הכל, מספר הספרים הנמצאים כעה בספריה — ובכללם גם הכפולים והעומדים להרשם — הוא 67,519 שחם 82,468 כרכים. במשך שנה תרפ"ד נוספו 9655 ספרים שחם 14,295 כרכים.

ביבליוגרפיה.

הכוכב * מורה שלא ראינו את הספר.

הספרות הארץ-ישראלית.

a. ספרות עתית.

176. ארבעמער פראקציע. ארויסגעגעבען פון צענטראל-ראט פון דער ארבעטער פראקציע. ירושלים, דעם 15 יולי 1924, דפוס העברי, תרפ"ד. 24 ע' 8°.
177. הדאר והטלגרף. קבץ מקצועי. יוצא לאור ע"י הועד המרכזי של הסתדרות פועלי הרכבת הדאר והטלגרף בארץ ישראל. חיפה, דפוס מ. סוכולובסקי, תמוז תרפ"ד. 20 ע' 8°.

178. ועד חכמים. ירחון תורני. יוצא לאור ע"י חכמי ורבני הישיבות סעיה"ק. שנה ב' חוב' א' השרייחשון תרפ"ד. 82 ע' 8°.
- התחיל יוצא בשנת תרפ"ג.

179. Fund, Our. Bulletin of the Head Office of the Keren Kayemeth Leisrael. - J. N. F. Jerusalem, Azriel, 1924. Vol. 1 No. 1. 12 ע. 4°.

180. Journal of the Palestine Oriental Society. Jerusalem, published by the Palestine Oriental Society. The Editor: Herbert Danby. Vol. IV. Jerusalem 1924. No. 1 - 4 8°.

דפוס רוגוליון בליססיה.

b. ספרות.

181. אנדות של צדיקים. (א) מעשה בבת מלך שאברה - פ. אייבנך. (ב) חשר הנאמן - י. ל. פרץ. תל-אביב, קפת ספר, תרפ"ד. 18 ע' 8°.
- (= קפת הספר, חוב' ל"ו).

182. אלמאליה, אברהם. לתולדות היהודים בסלוניק. (א) הספרות והעתונות האשפניולית בסלוניק. (ב) היצירה הספרותית בסלוניק. ירושלים, דפוס רוחלד, תרפ"ד. 24 ע' 8°.

הוצאה מיוחדת מהתורה שנה ד', וראה קרית ספר חוב' ב' ע' 95.

183. אלעזרי, מ. שאלת תעשית סוכר בארץ מבחינה הקלאית. תוצאה ראשונה. תל-אביב, דפוס המועל הצעיר, תרפ"ד. [8] 80 ע' 8°.
- (= הספרות הציונית, מכון לחקלאות ולמדינה המכונה: חזנה חכמית לחקלאות. קונפריס ג').
- יצא גם אנגלית. ראה מספר 233.

184. אָסֶנֶס, מִנְחָם]. רשימות בתורת הנגינה. חמר השעורים הנתינים

בבית המדרש לנגינה. ירושלם [נרסם באוטוגרפיה] חמוז חרפ"ד. 21 דף 40.

185. אָסֶס, שִׁמְחָה. בתי הדין וסדריהם אהרי חתימת התלמוד. (חמר

לתולדות המשפט העברי). ירושלם, דפוס המועלים, חרפ"ד. 148, [1] ע' 80.

(= ספריה משפטיה יו"ל ע"י יתורה יוגובין, ג').

המשפט העברי עתיד להיות שדה קרב לכמה מלחמות המתחוללות ובאות: מלחמת חיים בין נאמני משפט מורשה ובין הנוחים אחרי משפטי העמים, ומלחמת דעות בשאלת התפתחות המשפט. ובארץ יש זכויות ומקום למשפט העברי כחיי הברה, ומוסדותיו חיים ופועלים, ויש מנגדים ושוללים, ויש מחיבים ודורשים. וכמו בכל מקום ישנן שאלות ופרובלימות דוקא לאלה החפצים לסדר חייהם לפי משפט התורה. החקירה החיסתורית כאן היא על כן יותר מחקירת עבר. היא יוצאת ללמוד את העבר, ובאה ללמד על תהוות, וחביעה צפונה בה, להיות מציאות, ולשובב נתיבות.

והמחבר לא שמן את יחסו הוא בחובו. במבוא אמר ברברים ברורים את דעתו על משפט השלום העברי, החפץ לתשליט פסקי בעלי בתים בחיינו בארץ. הוא מביא מראי מקומות מכתבי גדולים שפסקי בעלי בתים גרועים אף מפסקי ערכאות. ובימינו השלמה דעות בעלי בתים במשפט, היא השלמת משפטי העמים בחיינו בארץ, כי החכמה המשפטית של עולי גולה היא זרה ונכריה. סדרי בתי דינים הם מקצת רצוף שאלות במשפט העברי מאז ועד הנה. וסודות בתלמוד מועשים, והלכות חיים מרובות ושונות. כשנחתם ונכתב התלמוד נשאר סדרי בית דין בכל זאת תורה שבעל פה סמך, כי עצם החיים לא דרשו חתום וכתובה, ולכן גם לא נסדר כלום כגופי משפט אלה. ודוקא באלה הענינים רבתה ההשתנות והתפתחות בימי הבינים, ואחרי ימי הבינים, ורבו הדרישות והמלואים, ואף חיוס במקום ובחוק שבו המשפט העברי חי, תובעים תביעות דוקא כנוגע לסדרי המשפט והשפוט.

הספר כולל מספר מונוגרפיות בתולדות המשפט העברי. ענוותנות היא זו מצד המחבר לקרא לזה "חמר". חרצח כאן גופי תולדות ביושר חרצאה, ובקלות הסבר המבליעות את החמר המופלא בנעימה. נכוחה וישרה העמדת השאלות שאחרי השלשלותן ופותרותן מדור דור, התחקת המחבר. הרי בחבור מדעי כזה השאלה היא התשובה המדעית, את כל נושא הוא מרצת לתקופותיו ולא רצותיו, ומשקיע את החמר של מראי מקומות מרובים, בהרצאת פנים ובהערות, בנספחים שבסוף הספר יש עשרה פרקים תעודות וחמר, שאינם תופשים אלא כשליש הספר, אסוף החמר ועבודו נעשה בכל מלוא הדיוק המדעי ויש לסמוך על נכונותו. התרחק מהשערות אף במקום שרמז לתן. הסברתו פשוטה ונאה ומתאימה לנושאים ומקורבת את התכן לקורא. בפרק הראשון על "היחס לערכאות של גוים" (ע' 11—24) אין בו גלגולי דעות, כי אחת הייתה התלכת בכל חדורות. שאסרה להשפט בערכאות. יש רק עליות וירידות, חרבת ותגבלת בדורות וארצות.

פרקים אחרים עוסקים בשאלות שהן שאלות עד היום הזה, ושעונות עדין פתרון ותרוחות מתעוררים ומתעוררים לרגלי הנוכח. "מורשים ושווענים" (ע' 95—99) מבקשים עדין חיוס, בדור עורכי הדין, לתפש מקום בדין ישראל, ועוד לא באנו לכלל הכרעה. יש כאן נגוד מסותר בין רוח המשפט ובין הרבים והמציאות, ומתוך הנגודים אין להגיע לצורה נאה למוסר עורך הדין אצלנו. "שפט שלא בפני בעל דין" (ע' 34—38) הוא חיוס שאלה לענות בה בבתי דין צדק בארץ ישראל, וכאן אנו רואים איך התחרטו בשאלה במשך דורות, ואם בתחלה השתמשו

בזה רק אחר כל שאר אמצעי כפיה, הנה הגיעו לבסוף לסדר משפט שלא בפני בעל דין אחריו
התראות לבד, ועדין השאלה שנויה במחלוקת, אלא שהמסכנא ברורה. רמ"י פסקי' (ע' 93—96)
היו הצורה שמצאה הגלות למדגמת הדינים, ואף חיוס אי אפשר לוותר עליהם, (אנב: בבתי
דין בירושלים לא נהגו כלל רמ"י פסק מעולם ולכן כאן אף זוהי שאלה) ובכל הדורות מבקשים
דרך לבלי חיותם גרם לנגיעות ופניות. בית דין גבוה לערעורים' (ע' 74—86) הוא ענין
חסעור את הלבבות בארץ ישראל, שאלה חרבנות הראשית סבוכה בו, וסודרו היה תנאי קודם
מצד השלטונים, והנה נתברר כאן שיש הרבה פנים ותקופות לשאלה זו. שאמנם גם אצל
הקדמונים עוררה ספקות, אלא שבכמה צורות ואופנים ושמות נסדרו בתי דין לערעורים בכל
הדורות ואין כל חדש במעשים של חיוס. בכל אלה הפרקים הרצה המחבר על החיסתוריא של
שאלות בוערות, ונטל חודן ועמס להבין בהרצאתו השקפה של תולדות ימים עברו.

בפרקים אחרים התבלט המחלף החיסתורי, והם כדוגמא לנדודי התרבות בישראל. בתחלה
ימי חבינים היו שני מרכיבים לחיי תורה ותרבות בישראל, בבבל ובארץ ישראל, וכבר נטו לציון
את אסים של מרכיבי התרבות וקבוציהם והיקפיהם. והשפעתם רבתה על כל מחלף התרבות
בענפי חיוס וספרות, וססתמות במרחקי חסוצות ותקופות. גם בספר זה במסודות משפט נחבלטה
השתלשלות ההשפעה משני המרכיבים לארצות היקסס. בפרק "הדרכים לחכריו את הסרבן"
(ע' 25—34) נתבררו תולדות. עקוב הקריאה" והנה יש לו יסוד בתלמוד ירושלמי ומקורו במרכז
הארץ ישראלי ונחג בארצות האשכנזים חשיכות על חוג התרבות הארץ ישראלי, ומכיון שלא
נחג בבבל אין אנו פוגשים בו כלל בתפוצות ספרדים חשיכים על החוג הבבלי. כאן הגיעה
ההוכחה עד לירי וודאות היסטוריות. (התאור שהביא מספרו של שורש מענין. הבטוי. אני כלאוי
חוג מסתמא מעות גוי). כמו כן "העקול" בחור כסיה קודמת לרין מתגלגלת מארץ ישראל
לארצות חוג השפעתה. ההוכחה איננה מוכיחה לגמרי במשפטי בוררים (ע' 54—57) שהפך גם
כן ליתרם לארצות תחשפעה הארץ ישראלית.

מענינים הפרקים: עצם ספור בתי הדין (מנוי ריינים (ע' 38—46), בתי דינים של שלשה
(ע' 46—50), הרב בחור שופט (ע' 51—53), שלטון הקהל ובית הדין (ע' 86—92). אלה הפרקים
מאירים על תולדות חרבנות שהמחבר הקדיש לו חבור אחר (לקורות חרבנות רשמות כרך ב').
יש לראות כאן איך מסתעפים התפקידים הדיניים והדתיים של חרבנות.

פרקים אחרים יש להם רק ערך חיסתורי ונוגעים לתולדות הקהלות כפולין בעיקר (בתי
הדין של הירידים, בית דין של סוחרים וחברות מועלים ע' 57—64; מסכות בתי הדין בקהלות
קטנות ע' 65—68; תפקידים המשפטי של ועדי מדינה ע' 68—74). תולדות הגולה יצרו צורות
אלה למשפט ולא תגיעו לכלל התגבשות בתלכות כוללות.

המחבר גדר בעד עצמו ומשני קצות המשפט בנת גדר לעצמו. הרצה התפתחות מוסדות
המשפט ולא התפתחות המשא והמתן ההלכותי והבסוס המשפטי בתקופות, הראת את הצורות
ולא את התאוריא שביסודן. ולכן מעט בברור חיסודות התלמודיים מן המקור ולא נתת לרין אצל
החקופה האחרונה בוסננו. על ידי כן אמנם עשה את הספר שוח לכל סבין ונתן לו צורה של
קובץ מונוגרפיות היכולות לשמש דוגמא נאה להרצאה נוחה של חומרי תולדות. לייס שי.

186. בודנהיימר, פריץ שמעון. כניסות-הסגן בארץ-ישראל. תל-

אביב, "הסועל הצעיר", תרס"ד, 49 ע', 12 מבלאות 8°.

(= חסידות הציונית, מכון לחקלאות ולמדע המבוע, תחנת חנמין תחלקאית. קונטרס א').

יצא גם אנגליה. ראת מספר 231.

187. בורגרשמיין, ליאו. הלכות בריאות. כללים לשמירת הבריאות של החלמידים והתלמידות. ירושלים, דפוס רחלד, תרפ"ד. 16 ע' 8°.
(= מחלקת החנוך של ההנהלה הציונית בא"י חוברת ו').
מחרגם מנרמנית.
188. בורגרשמיין, ליאו. לשמירת הבריאות של תלמידי בתי הספר. תרגם [מנרמנית] ר. הערות לחורים ולמחנכים. ירושלים, דפוס רחלד, תרפ"ד. 16 ע' 8°.
(= מחלקת החנוך של ההנהלה הציונית בא"י חוברת ו').
189. בורלא, י. ברוכי אלהים. תל-אביב, קפת הספר, תרפ"ד. 41 ע' 8°.
(= קפת הספר חוב' ליא—ל"ב).
ר' בנימין. ראה: פלדמן, יהושע.
ברוד, יעקב חיים. שלחן ערוך. ראה: קרן, יוסף.
190. ברוידנא, אברהם צבי. קיצור תניא של... האדמו"ר... מלארי...
גם קיצור דקיצור מכל פרק על כל עמוד... גם לכל ענין וענין. ירושלים, דפוס החרש, תרפ"ד. [4] 100 ע' 8°.
191. ברנר, יוסף חיים. כל כחבי י. ת. ברנר. כרך רביעי. הוצאת שטיבל א"י. תל אביב, דפוס המועל הצעיר, תרפ"ד. 247 ע' 8°.
192. דודד, אלפונס. ילד מרגל. תרגום דבורה לחובר. תל-אביב, קפת הספר, תרפ"ד. 18 ע' 8°.
(= קפת הספר, חוב' ל"ג).
193. דין וחשבון [של] בנק המועלים בע"מ (The Workers' Bank Ltd.) לשנת 1928 (תרפ"ג—תרפ"ד). שנת החשבון השניה. תל-אביב, המועל הצעיר, תרפ"ד. 22 ע' 8°.
194. דין וחשבון של מועצת מועלי יפו לימי הבחירות של המועצת. ח' אלול תרפ"ד. יפו, הוצאת מועצת מועלי יפו, תרפ"ד. 84 ע' 8°.
195. הודעות הועד המרכזי להתאחדות התימנים בארץ ישראל. תרפ"ג—תרפ"ד. תל-אביב, איחוד שושני, תרפ"ד. 65 ע' 8°.
196. הרליף, יעקב משה. לחשוב ת... [דברי מוסר]. ירושלים, דפוס העברי, תרפ"ד. 6 ע' 8°.
197. מולשמוי, ליב. כמה קרקע דרוש לאדם? תרגום י. ספינק. תל-אביב, קפת הספר, תרפ"ד. 80 ע' 8°.
(= קפת הספר, חוב' ל"ו).

- 197a. [יעקב בן עקיבא]. חלק ב' מהקונטרס קיום התורה... הנחוי
לכל אחב"י... בכל מקומות... וכו' פרקים... ירושלם, דפוס העברי, תרפ"ד
[2] 80 ע' 8°.
- בענין ח"ת וקיום המצות. החלק הראשון יצא בשם סחברו בשנת תרפ"א.
198. יעקבם, חיים. הדת והלאום. מהדורת שניה עם הוספות. יפו, דפוס
שהם, תרפ"ד 1924. 15 ע' 8°.
- מהדורת ראשונה נדפסה בירושלם תרפ"ב והוא ספר מסיונרי.
199. כהן, חיים. מאיר עיני עורים. מסתעף לשלשה שריגים מספרי
עץ חיים. [משטים]. ירושלים בארץ אנגליא [11]. דפוס רוהלד, תרפ"ד. 24 ע' 8°.
200. כפר גנים. שימה חדשה להתישבות כפרית בארץ ישראל בעריכת י.
ס. תל אביב, הוצ. החברה ליסוד מושבי "כפר גנים" בא"י, תרפ"ד. 15 ע' 8°.
201. בצנלסון, ברל. הסשכיר. סקירה לראשית תרפ"ד, כליות מספרים
ומבלאות, תל-אביב הוצאת הסתדרות העובדים העברים הכללית בא"י, דפוס "אחרות",
תרפ"ד. 82 ע' 8°.
202. לוח הגאולדה. לשנת תרפ"ה לפ"ק. יו"ל ע"י אליעזר שווארץ—שחור, ירושלם.
ירושלם, דפוס העברי, [תרפ"ד]. 240 ע' 8°.
- ראה חוב' א' א"י 84. יצא ראשונה תרפ"א.
203. הלוחם. קובץ מאמרים. יצא לאור על ידי פועלי-ציון המרכזיסטים
בארץ ישראל. תל-אביב, פועלי ציון, אב תרפ"ד. 82 ע' 4°.
204. לוק, ד. מ"ש; קימ"רוטש, אדוארד. ספרה של ארץ ישראל.
ההוצאה העברית של ספר השמוש לא"י. עם הקדמה להוצאה העברית מאת חור
מעלתו סיר הרברט סמואל. חרנם מאנגלית ועבר ע"י יצחק א. עבאדי. ירושלם,
דפוס רוהלד, תרפ"ד. [12] 268 ע' ומודעות 8°.
- המקור האנגלי יצא בשם זה: Luke Harry Charles... Handbook of Palestine
205. מאזן שנת 1928 [של] קסת-עם א"י, בנק קואופרטיבי, יפו-ירושלם.
יפו, דפוס מ. ו. גרארד, אדר ב' תרפ"ד. 15 ע' 8°.
206. המאירי, אביגדור. קבוץ גלילות. אפוזיונות. ליום הזכרון העשרים
לנשמת ר"ר הרצל ז"ל. תל-אביב, קסת הספר וקרן קימה לישראל, תרפ"ד. 88 ע' 8°.
(=קסת הספר חוב' ל"ח).
207. מגלת השבת. מחאות פוסכיות בירושלם ויתר ערי ארץ הקדש
והמושבות ביום ו' סיון... תרפ"ד... לרגלי העובדא המעציבה של חלול שבת בפרתסיא
ע"י שני חברי ההסתדרות הציונית. י"ל ע"י תועד המרכזי "משמרת שבת". ירושלם,
דפוס רוהלד, שנת תשאים תרד"ף רעה [1] 122 ע' 8°.
208. מכתב י"ל ע"י פועלים מזרחים מתונים. ירושלם, תמוז תרפ"ד. 18 ע' 8°.

209. מנצ'קובסקי, פ. הרכבת החיטית של ויחי הארץ ושמונ. ההרכבה החיטית של גסה השומשום וערכה המון. ההרכבה החיטית של מי הגשמים בחל-אביב. תל-אביב, "הפועל הצעיר", תרפ"ד. 86 ע' 8°.

(= הסתדרות הציונית, מכון לחקלאות ולמדע, תחנת הנסיון החקלאית, קונסרס ב').

210. מסלד. ספר למד וקריאה לגדולים. חלק ראשון: תנועה הפועלים העברים בארץ ישראל. הוצאת ועדת התרבות, תרפ"ד. XII, 286, [2] ע' 8°.

נרפס ברפוס, "אחדות" בתל אביב, ויל על ידי הסתדרות העובדים העברים הכללית בא"י.

מערבי, אליהו משה. ראת: סמא רחיי.

211. מעשה נורא על רבי יוסף דילת רינה וחמשת תלמידיו. הובא לדפוס

ע"י אברהם כהנא. תל-אביב, קפת הספר, תרפ"ד. 18 ע' 8°.

(= קפת הספר, חוב' ליד).

נורצי, רפאל. ראת: סמא רחיי.

212. סמא רחיי. חלק א' וב'. השתדלתי בהדפסתם... אליהו משה מערבי.

ירושלם, דפוס החדש, תרפ"ד. [6] 117; 44; 86 דף 8°.

כולל: כ' סאה מלת, מדפא לנפש, אורח חיים — רית סמא — לר' רפאל מנורצי, לקופים שונים מספרי מוסר; ח"ב על תקון פגם הברית מהמבלחיד; תוכחה מגולת, עשרת דיושום מר' יעקב קצין; דורש מספר, שני הספרים מן המבלחיד.

213. סנר, ז'ורז'. פד'יטה הקטנה. תרגם מצרפתית ש. ת. ברכוב. תל-אביב,

קפת הספר, תרפ"ד. 208 ע' 8°.

(= קפת הספר, חוברת מ'—מ"ה).

214. אונזער פאן. ואמעהלעפט פאר אקטועלע פראגען פון יידישען ארבעסער-

לעבען. ארויסגעגעבען דורך די מארקסיסטישע פועלי-ציון אין א"י. תל-אביב, "פועלי ציון",

אב תרפ"ד. 89 ע' 4°.

הוצאה יהודית של "הלוחם" ראת למעלה 203.

215. פישמן, ישראל [מרתגם]. ארנק הברכה ומצנפת הקסמים.

תרגם מאנגלית. תל אביב, קפת הספר, תרפ"ד. 18 ע' 8°.

(= קפת הספר, חוב' ל"ה).

216. [פלדמן, יהושע]. תאודור הרצל. מלחמת חייו. מאת ר' בנימין.

ירושלם, הוצאת הקרן הקיימת לישראל, דפוס רוזנבל, תרפ"ד. 48 ע' 8°.

217. קול הנוער. הוצאת הסתדרות הנוער העובד בא"י ע"ש ב. בורוכוב.

קובץ סוף יולי 1924. ירושלם, דפוס העברי, תרפ"ד. 25 ע' 8°.

218. קלוויזנר, יוסף. היסטוריה ישראלית. שעורים בדברי ימי ישראל.

חלק שלישי: תולדות בית-העורדים. (87 קורס ספח"נ—44 לספח"נ). מהדורה

שנית, ירושלם—תל-אביב, דפוס איתן-שושני, תרפ"ד. VIII, 268 ע' 8°.

חלק רביעי: הסדר היתודי הגדול ותורבן בית שני. (44—78 לספח"נ). עשרה

שעורים, ירושלם—תל אביב, דפוס איתן-שושני, תרפ"ה. XI, 248 ע' 8°.

219. קפלן, ישראל. עיר אבות. (בעבר ובהווה). לתולדות העיר חברון ירושלים, דפוס רוהלד, תרס"ד 50 ע' 8°.

הדפסת מינחה מ, התורה.

220. קרן, יוסף. שלחן ערוך אורח חיים... עם כף תחיים ח"א... לבאר הרינים המובאים בש"ע ובמגנים מר' יעקב חיים ברוד. ירושלים, דפוס וייס, תרס"ד. 179, [1] דף 4°.

221. קרעלענשטיין, יהושע. ס' עשרת ישועה. באורים על כל אגרות מסכת שבת... להבין פירושי חכמי אבות. ירושלים, יודא אהרן וויס, (תרס"ד). 185, 4 ע' 8°.

222. קרעלענשטיין, יהושע. מעיני ישועה. לקושים נחמדים... על כמה פרשיות סדורים... ירושלים, יודא אהרן וויס, תרס"ד. 5, 90 [8] ע' 8°.

223. רבינוביץ, א. ז. ספר זכרון ליוכל השבעים של אלכסנדר זיסקינד רבינוביץ. (מקדש לחקירות בספרות ובשפה). בהוצאה הסתדרות הסופרים העברים בארץ ישראל. העורך ד"ר א. צפרוני. תל אביב, דפוס "הפועל הצעיר", תרס"ד. 128, 24 ע' 8°.

224. רבינוביץ, אלכסנדר זיסקינד. חני לבי ניקולייביץ מולקסוני. חל אביב, דפוס אהרות, תרס"ד. 78 ע' 8°.

225. ריבלין, אליעזר. לקושים מפירוש על התורה כתב יד (נמצא בבית הספרים הלאומי בירושלים) מאת ר' רפאל מרדכי מלכי, רב ורופא בירושלים, באמצע המאה התשיעית לאלף הנוכחי. ירושלים, דפוס רוהלד, תרס"ד. 89 ע' 8°.

מחברת ב', כוללה מאמר הרפואה בקור חולים. נעתק... ויצא לאור עם הערה ומבוא...

עם הערות ובאורים לשמות חשיכים לרפואה מאת ד"ר אהרן מזיא.

226. רשימת עסקי-החרשת היחודים בארץ-ישראל עם פרטים אדות כל בית תעשיה. הוצא ע"י מחלקת המסחר ותתעשיה של התנהלה הציונית בארץ ישראל. ירושלים, חסון תרס"ד, 48 דף 4°.

בכתיבת מכונה.

227. שחר. חוברת לכ' חסון, נערכה על יד מערכות "הגדוד", "המכבי" ו"הצעיר" ויצאה לאור על ידי "גדוד מניני השפה", "המחברות המכבי" והתאחדות עולמית צעירים עברים", בהשתתפות הקרן הקיימת לישראל. ירושלים, רוהלד, תרס"ד. 70 ע' 8°.

228. שלונסקי, אברהם. דני. שתי פואמות דרמטיות. חל אביב, הוצ' הדים, תרס"ד. 183 ע' 8°.

229. שלעזינגער, עקיבה יהוסף. לב העיברי [1]. חלק שני. ללמד את בני יהודה קשת נגד... האטיקורטים... ועליו ספר מערכות ישראל מאסף ומלוקט מאת חכמי ישראל... האתרונים, חכמי אשכנז... מולין... ספרד... איטליה...

בהוצאה בן המחבר... שמעון שלעזינגער עם הוספות רבות... מעצם כ"י בעהמ"ת.
ירושלם, דפוס צוקרמן, תרפ"ד. [5], 119 דף 8°.
עין חוב' ב' ע' 193.

שניאור זלמן מלאדי, ראה: ברונא, אברהם צבי.

230. שערי דמעה השלם. עם מענה לשון, חפלות ובקשות... בכל מקומות
הקדושים עם הלכות תרומות ומעשרות... איבער גיועצט אויך אויף עברי טייטש. תוצאה
שלישית [ובאמת רק השער נרפם מחדש, והשאר תוצאה ראשונה]. 'רק השער
נרפם בדפוס החדש', תרפ"ד. [2], 64 דף 8°.
מרפם עיקר הספר לא נזכר.

231. Bodenheimer, F. S. The Coccidae of Palestine.
First Report on this Family. Tel-Aviv, "Hapoel Hazair", 1924.
8° מבלאז 12 ע' 100.

(=The Zionist Organisation. Institute of Agriculture and Natural
History, Agricultural Experiment Station. Bulletin 1.)

ראה למעלה 186.

232. Economic Data. Issued by the Trade & Industrial
Department, Palestine Zionist Executive. Jerusalem. No. 11.
May 1924. [18], 49 [2] ע' 4°.

Contents: Detailed Statement showing the Quantities and Value
of Merchandise imported into Erez Israel during the 9 Months up to 30. Sep-
tember 1923.

מכונת כתיבה.

233. Elazari, M. Preliminary Report on the Agricultural
Aspects of a Sugar Industry in Palestine. Tel Aviv, "Hapoel
Hazair", 1924. 108 ע' 8°.

(=The Zionist Organisation. Institute of Agriculture and Natural
History, Agricultural Experiment Station. Bulletin 3.)

ראה למעלה 183.

234. Memorandum of the Hebrew College Herzliah,
Tel Aviv. January 1924. Printing "Achduth" [תרפ"ד]. 8 ע' 8°.

יצא גם עברית: [תזכיר על הגמנסיה העברית הרצלית, חל אביב, דפוס
מסרוד, אדר א' תרפ"ד. 4 ע' 8°.

235. Ordinances, Regulations etc. issued during the
half-year January-June 1924. חמ"ד. (דף 108). 8° [כלי כמני עמודים].

תוצאה מיוחדת מהדק העתון הרשמי.

236. جغرافية فلسطين تأليف خليل طوطح وحبيب خوري.

מכנתה פלסטין הליכית פי הדקס ויפא 1923, 18 ס.

ניאוגרפית ארץ־ישׂראל של חליל סוטח וחביב חורי, ספר לסוד בשביל בת־ספר.

237. درجات القراءة الدرجة الاولى, كتاب الف باء, تأليف

خليل بيدس, الطبعة الخامسة. مطبعة ديرالروم في القدس 1924, 32 ص.

ראשית לסוד הקריאת הערבית של חליל בידס.

— — — — — الدرجة الثانية, 1923, 80 ص.

חלק שני של אותנו הספר.

238. دقائق القلب الديوان الثاني لناظمه اسكندر الخوري

לייטגאלי. • مطبعة بيت المقدس بالقدس, 1923, 111 ص.

שירים של אסקנדר אל־חורי אל־בית־נאל.

239. روح القومية تأليف مكس نوردو, وتربط عادل جبر,

طبع في مطبعة جريدة لسان العرب (1923), 40 ص.

רוח האנשיות של נורדו, מתורגם מצרפתית, בחוספת מבוא ובאורים, על ידי קארל ג'בר.

240. شقاء الملوك رواية ادبية غرامية اجتماعية مصرية بتصرف بقلم

خليل بيدس, طبعة ثانية, مطبعة ديرالروم في القدس 1923, 243 ص.

רוסן של מרי קוקלי, מתורגם מן התרגום תרוסי של ג. דוראפסקאיא על ידי

חליל בידס, עם חוספות ושנויים.

241. قلب عربي وعقل اوروبي خطا خطها اسفاف النشاشيبي.

מטבעה בית המקדש פי הדקס, שנת 1342 (1924) 18 ס.

לב ערבי ושכל אירופי, הרצאה אסעאף אל־נשאשבי במכללת בירות.

242. كتاب احكام الاراضي المتبعة في البلاد العربية المتصلة عن السلطة

العثمانية, تأليف دعبس المر, مطبعة بيت المقدس بالقدس 1923, 232 ص.

דיני קרקעות של דעבס אל־מר.

243. **كلمة حق وسلام في خوف العرب من الصهيونية**. بقلم الكاتب الكبير الدكتور يوسف كاوز. **تصريب نسيم ملول**. مطبعة السلام بالقدس ١٩٢٤. ١٩ ص.

דברי אמת ושלום, על פחד הערבים לפני הציוניות מאת ד"ר יוסף קלונר בחרגום של נסים מלול. והוא מחקך השלה כרך מ"א ע' 99—108.

244. **المجموعة الاصولية لتعليم القراءة العربية**. في سبعة أجزاء, تأليف ايلياس نصر الله حداد. طبع على نفقة مكتبة فلسطين العلمية في القدس ويافا. مطبعة الآباء الافرنسيين في القدس, ١٩٢٣. ראשית לסוד הקריאה הערבית של אליאס נצר-אללה הראר.

הספרות העברית ומדע היהדות.

(Hebraica et Judaica)

הספרות העתית.

262. אל על. עתון חשומים. יוצא לאור ע"י ההנהגה הראשית של הספרות השומר הצעיר בפולניה.

יוצא לפעמים עברית ולפעמים פולנית.

El Al, Pismo szomrowe.

ורשה, דפוס Estetyczna, תרפ"ד.

אדר שני חוברת פולנית; חסון עברית.

263. ארץ-ישראל צייטונג. ידיעות פון צענטראלן ארץ ישראל אמט אין פוילן. ערשיינט יעדע צוויי וואכן, ווארשע ל' חסון תרפ"ד. [כל מספר] 16 ע' 4°.

246. בלעטלעך, ארטאדאקסישע. פאר יהדות, ליטעראטור און צייט-פראגען [יוצא פעם לחדש]. שנה שלישית תרפ"ד, לאור, פערלאג סגלה. כל חוברת 16 ע' 8°.

265. ביבליאטעק אידישע וויסענשאפט. א צוויי וואכענשליכער זשורנאל פיר ליטעראטור היסטאריע וויסענשאפט ביאגראפיע... [העורך] שמואל שוועטער. שנה ששית, תרפ"ד. יאס" 8°.

266. בית העד לחכמים. יוצא לאור פעמים בחדש... עורך מאתי יוסף שמעון פאלאק. סאטמאר (רומניה), דפוס יעקב וויר ב Seini, שנה ג' תרפ"ד. 8°.

267. דער נייער דור. אילוסטרירטער חודש-אורגאן פאר דער פראלעטארישער יוגנט. ווארשע. 1924. 1 מער יאר גאנג, נומר 1: 1. אונגסט 1924. 4°.

268. דוד הנער. עתונת של הנער העברי. ירחון. [שנה א']. חוברת א'. ורשה,

אדר תרפ"ד. 82 ע' 8°.

יצאו מס' 1-4.

269. יונגמ. איינמאג אויסמאכע. ווארשע, 1 יולי 1924. כרפוס ארבייטרחיים.

8 ע' 2°.

יידל ע"י פועלי ציון השמאלים.

270. אונזר לעבען. אומפרטייאישעס וואכענבלאט פאר דאס מורה-אידענמס

אין דייטשלאנד. לייפציג, דפוס מ. קליינמאן, תרפ"ד. 2° (מספר 2 יצא 2-מטען מאי 1924).

מספר א' יצא חול המועד מסת תרפ"ד. בשם, דאס מורה-אידישע לעבען אין זאקסען.

271. המורה. ירחון יוצא לאור על ידי אנודת המורים העברים בנידורק

וסביבותיה. שנה ראשונה, חוב' א' סיון תרפ"ד. 82 ע' 8°.

272. עדן. ירחון מצויר לבני הנעורים. המוציאה: בת שבע גרבלסקי. העורך:

דניאל פרסקי. שנה ראשונה, חוב' א' ניידורק, ניסן תרפ"ד. 8°.

כל חוברת מכילה 24 ע'.

273. עלון. מכתב עתי, מוקדש לעניני בתחום העברים והמורים, יידל בסופיה

ע"י הועד המרכזי של הסתדרות המורים בבולגריה, חוברת ד' אדר שני תרפ"ד. 16 ע' 8°.

א' - ג' יצאו בשנת תרפ"ג.

274. פאלק און לאנד. העורך: דוד א. זילבערשיין. ווארשע - לוב:

1 יאחרנאנג, נומר 1 יצא כ 2 המון תרפ"ד. 8 ע' 2°.

שכועין.

275. יידישע פילאלאגיע. צווייטודשדיקע בלעטער פאר שפראכאויסנשאפט,

ליטעראטורפארשונג און עטנאגראפיע, אונטער דער רעדאקציע פון מ. וויינרייך, נח

פרילוצקי און ולסן רייזען. ערשטער באנד, העפט 1, יאנואר-פערברואר 1924. ווארשע,

קולטור לינע, 1924. 100 ע' 8°.

276. קבוצי אפרים. קבץ מחי חורה בענין הלכה, דרוש ואגדה... יוצא פעם

אחת בחודש על ידי העורך אפרים לאנדא. Seini, דפוס יעקב וידר, תרפ"ד. שנה ג'

תרפ"ד. 8°.

277. שול און לעבן. פערטער יארגאנג. 10-11, סערץ 1924. ווארשע,

קולטור לינע, 1924. 61, 65 ע' 8°.

מכיל במסגרת דפים מיוחדים גם את הפרטיכל של נעירת המורים בבתי ספר היודיים בפולניה.

278. שערי תורה. ירחון רבני. קבץ שרץ חידושים וביאורים בהלכה ואגדה.

העורך: ישראל פיינענבוים. ורשה (גרסא בפעמקוב). שנה יד, חוב' א', ורשה, תשרי

כסלו תרפ"ד. 8°.

279. תבונה. מאסף לעניני היהדות, פלפולי אוריינתא וחכמת מוסר התורה.
שנה שלישית, חרפיד, חשרי—חשון, חוברת א"ב. לודו, הוצ. סגלה, חרפ"ד. ט"ז ע' 8°.
נערך ע"י ישראל יוסל דווארץ.

280. תל תלפיות. גרון ח"ה ורבנים השואל ומשיב בכל חודש... ערך מאת...
דוד צבי קאטצבוונג. בודפשט, דפוס האחים קאטצבוונג, חרפ"ד. אדר שני —
מתברר ל"א. 8°.

281. Jüdischer Almanach auf das Jahr 5685 vom Keren
Kajemeth Lejisrael in Prag. [Herausgegeben von Friedrich
Thieberger.] Prag, [1924.] 182 ומורעו [1], ע' 8°.

282. Hebrew Union College Annual. Continuing the
Journal of Jewish Lore and Philosophy. Volume I. Cincinnati,
Ohio, [Leipzig ב דפוס] 1924. VI, [1], 689 ע' 8°.

283. Gemeindezeitung für die israelitischen Gemeinden
Württembergs. Erscheint jährlich mindestens zwölfmal.
Schriftleitung: Stadtrabbiner Dr. Rieger. 1. Jahrgang. Stutt-
gart, Israelitische Verlagsanstalt G. m. b. H., 1924.

No. 6 vom 15. September 1924.

284. Zidovsky Kalendar na rok 5685, 1924—1925. Redaktor
Emil Waldstein. Praha, Nakladem zidovskych zprav, 1924.
182, 1 ע' 8°.

285. Jüdisches Wochenblatt. Berlin. העורך: Dr. Alfred
Wiener. Jahrgang 1924 [הראשון ע']. כל חוברת [הראשון ע'].
2°.

No. 28 vom 18. September 1924.

* 286. Jewrejskaja Starina. Tom XI. יוצא לאור ע"י Jewrej-
skoe Istoriko-etnografitscheskoe obszestido. Leningrad, 1924.
XXXV, 398 ע' 8°.

287. Jüdische Zeitung für Ostdeutschland. Erscheint
wöchentlich. 1. Jahrgang. Breslau, Verlag der Jüdischen Zei-
tung u.s.w. Schnell & Co. 1924. 2°.

No. 1 vom 22. Februar 1924.

288. Nowe Zycie. Miesiecznik. Poswiecony, nauce, litera-
turze i sztuce zydowskiej. Redaktor: Dr. Majer Balaban.

שנה א' חוברת א'—ג', יוני—אוגוסט 1924. 476 ע' 8°.

ידיעת הספרים והדפוסים; הכיבליתורפיה;

המדע העברי ומוסדות מדעיים.

289. יהודה, א[ברהם] ש[לום]. ספרית גולדציחר. (העולם שנה י"ב,

גליון כ"ד—כ"ה).

— — גולדציחר והמלומדים. (שם גליון כ"ו).

— — גולדציחר האיש והיהודי. (שם גליון כ"ז—כ"ט).

290. קלוזנר, יוסף. חסידי אומות העולם על היחדות. [השלח

כרך מ"ב חוב' ה' ע' 408—426].

על חקירותיהם של מור, דנבי והרפור על אמונת הפרושים.

291. רשימת ספרים (קאטאלוג) [של] ה"ספרית עמית" בטרנוב. טרנוב,

דפוס ענגעלבערג, חרפ"ד. 106 ע' 8°.

Katalog Zydowskiej Biblioteki Ludowej „Sifrija Ama-
mit“ w Tarnowie.

*292. Gabrieli, Giuseppe. Italia judaica: saggio d'una
bibliografia storica e archeologica degli ebrei d'Italia. Roma,
Fondazione Leonardo per la cultura italiana, 1924. 84 ע' 16°.

(=Guide bibliografiche No. 19.)

293. Bernheimer, Carlo. Paleografia Ebraica. Firenze,
Leo S. Olschki, 1924. XIX, 423 ע' 30, לוחות 4°.

הופעת הספר החשוב הזה באיטלקית ראויה לדבריו של ביאליק (ב.חבלי לשוני) שאם
אנו מעמידים את זכות קיומה של חשפת העברית על מדע היהדות בלבד, גזורים אנו עליה כליות
למפרע, כי גם חכמת ישראל מופה להכתב בלועזית דוקא, וחבל מאד שספר זה, שהכמת ישראל
הכתה לו כל כך ואין מי שקדם לו במדע הספר וכתב חיד העברי, נכתב בשפה, שרוב חוקריו
אינם נזקקים לה ושרוב החוקרים הנזקקים לה, אין להם ענין בספר זה. באיטליה, אומר המחבר
(ע' 192) „שורר, לצערי הרב, למרות תחומי העשיר והטוב הנמצא כאן, [שיוון נפש גמור כלפי
הלמודים האלה ולמודי היהדות בכלל].“

עם כל זה — הופעת ספר זה הוא מאורע במדעו. אנו נסתפק תפעס לתת לקורא סקירה
כללית על תכן הספר. הפרקים הראשונים מוקדשים לאות העברית בצורותיה השונות. טבלאות
מיוחדות נותנות את הצורות היוחר שכיחות — כ 20—25 — של כל אות ואות. אחרי זה עובר
ברנהיימר אל האפשרות לקבע את זמנם של כתבי יד על פי צורתם החיצונית: כתב, חסר,
תכנית, ועל פי חכנם, עריכתם וקשויטתם. פרקים מיוחדים נתונים לחסרי הכתיבה — הקלף
למיניו השונים; חזיר, חריו. המחבר מרמז בתורמנות זו מתוך כתבי יד בלתי ידועים שני קטעים
על חשמוש בין נסך לצרכי עשית דיו. בסעיף מיוחד מדבר ב. על הכריכה של כתבי חיד
העברים. הפרק הרביעי מדבר על הקולומן בצורתיו הרבות. על התאריך והמספרות השונות,
על חוספות הצנוורה ותעלוליות, צלומים רבים מן ה"ויסמא" של הצנוורים מליום את הפרק הזה.
בפרק החמשי עובר ב. אל כתבי חיד של התנך ששטיונשניורר בתצאותיו על ידיעת כתבי חיד

העברים דלג עליהם בכונה. בהתייחס יסד את הפרק החשוב הזה על מאסף כתבי היד של החנך הנמצא בפרקה ונקרא על שמו של די רומי והמכיל כ-800 כתבי יד של החנך. (בבוליאנא: 150, במוזיאום הברזי: 170, בבית הספרים הלאומי בפרס: 135). לפרק זה תוסף ב. הוספת מיוחדת: תאור 20 כתבי יד של החנך מחנך האוסף של די רומי, והוספת שניה: הדפוסים הראשונים של החנך. בפרק המוקדש לכתבי היד של סדרים ומחזורים נוגע המחבר בענין הנוסחאות השונות של "כל נדר" לפי מנהג האשכנזים והאיטלקים, והספרים ומביא קטע מכ"י של מחזור הנמצא בבית הספרים של האוניברסיטה בבולוניה המקיים דוקא את הנוסחא האשכנזית (הפרק נדרים לשנה הבאה). פרק מיוחד דן על כתבי יד מקוששים והפרק האחרון מוקדש לעמדת הסופר בצבור העברי, למסחר הספרים בזמן התלמוד ובימי הביניים ולמחירי הספרים העברים באקופות שונות.

כדאי לציין, שלא פעם ושנים מעורר המחבר את אחינו היהודים באיטליה לעשות את החכנות הררושות לחוצאת Italia judaica.

הספר יצא בהדור רב והמירל הי אולשק, ראוי לתהלה ולתורת.

ה. ברגמן.

294. Halper, Ben Zion. Descriptive Catalogue of Genizah Fragments in Philadelphia. Philadelphia, Dropsie College. 1924. 285 ע' 8⁰.

295. Marquardt, Martha. Paul Ehrlich als Mensch und Arbeiter. Erinnerungen aus 18 Jahren seines Lebens. (1912–1915). Mit einer Einführung von Dr. Richard Koch. Mit 4 Bildnissen und 2 Faksimiles. Berlin-Leipzig, Deutsche Verlags-Anstalt, 1924. 112 ע' 8⁰.

296. Schneider, Georg. Handbuch der Bibliographie. Zweite, unveränderte Auflage. Leipzig, Karl W. Hiersemann, 1924. XVI, 544 ע' 8⁰.

ספר מלומד ועמוק, ואף על פי שמטרתו העיקרית הוא לתת לקורא ביבליוגרפיה של ביבליוגרפיות, אין המחבר מסתפק בהשגת המטרה הזאת, אלא מרחיב דבריו ומרצה על דברי ימי הביבליוגרפיה, על שיטותיה השונות, ביחוד על השיטה העשרונית (הוא דן אותה לחובת), ולפעמים הוא מפסיק אפילו את השרות השוממים של הביבליוגרפיה ומכניס קצת פילוסופיה של נושא המדע הביבליוגרפי. חרשימה עצמה אינה מסתפקת בשמות הביבליוגרפיות אלא מעריכה את ערך כל אחת ואחת ומציגה את עמדתה בדבר ימי הספרנות. חרשימה מכלילה: ביבליוגרפיה של ביבליוגרפיות, ביבליוגרפיות בין-לאומיות, רשימות של חובבי ספרים, אנציקלופדיות כלליות, ביבליוגרפיות לאומיות (גרמניות, צרפתיות, אנגליות, איטלקיות, צפוניות, ספרדיות ופרשיות), מליות, מורחיות, ביבליוגרפיה של עתונים, של הוצאות האוניברסיטאות, של דפוסים רשמיים ודפוסים פרטיים, ביבליוגרפיה של הספרות האנונימית והפסידונומית, וביבליוגרפיה של ביוגרפיות. החלק "ביבליוגרפיות מורחיות" מכיל גם את הביבליוגרפיה העברית. בין הספרות הביבליוגרפית בהן המחבר גם מקום—אמנם מקום צר—לביבליוגרפיה של היהודים. תחת הפסידונומים העברים

היה למחבר להזכיר את כתבי וילוס צייטלין המספלים בזה, רשימת וינר כבר מסקה לצאת זה שנים רבות ולראובנם של כל הנוגעים בענין אין לקנות שתתחדש.
ברגמן.

297. Wohlgemuth, Joseph. Das Rabbiner-Seminar zu Berlin. Ansprache aus Anlass des fünfzigjährigen Bestehens am 1. Marcheschwan 5684 (11. X. 1923). Berlin, נוכר, שם המדפיס לא נוכר, 1923. 16 ע' 8°.

298. Yahuda, A. S. Die Bedeutung der Goldziher'schen Bibliothek für die zukünftige Hebräische Universität. (Der Jude, VIII. Jahrg. 1924 ע' 575--592).

ראה למעלה 289.

299. Zeitungskatalog 1924. Wien, M. Dukes 1924. XXXVIII, 275 ע' 4°.

הרשימה מכילה גם מחלקת "עתונות היהודים" אבל המחלקה הזאת לקויה לגמרי. מספר העתונים היהודים הנזכרים — 53. הבחירה היא לגמרי מקרית, אפילו עתוני וינה — ששם יצא הקטלוג — אינם נזכרים בשלמותם. א"י חסרה לגמרי.

מדע המקרא.

300. ברגמן, ה. פ. ספורי התורה. עם אנדוה וציורים. חלק א': בראשית.

ורשה, הוצאת תליאביב, תרפ"ד. 109 ע' 8°.

* 301. העליר, חיים. הנוסח השמרני של התורה — העתקה מתוך נוסח המסורה. ברלין תרפ"ד. VIII, 207 ע' 8°.

302. רבן, זאב. שיר השירים. ציור זאב רבן, בצלאל, ירושלים. ברלין, ✓
"המפר", תרפ"ד/1923. [השער האנגלי].

The Song of Songs, illustrated by Zeew Raban. 30 דף 4°.
באנגלית ובעברית.

שיר השירים. ראה: רבן, זאב.

303. Baikie, James. The life of the ancient East. Being some chapters of the romance of modern excavation. New York, McMillan Co. 1923. IX, 463 ע' 8°.

מתוך הקדמתו של המחבר: "מגמתו של הספר הזה היא לספר בפירוט את דיו החפירה המודרנית במקומות אחרים של המזרח העתיק ולנסות להראות לא הק מה שנעשה בגלוי שרידי העתיקות עצמם, אלא להראות דבר-מה שיש לו חשיבות הרבה יותר גדולה ושבלעדיו גלוי בנינים עתיקים, מעשה אמנות, כל-יזין וכל-שמוש לא היה אומר הרבה — היינו הידועה החרשה על היו העמים-החלוצים הגדולים של המזרח העתיק, מחשבותיהם, אמונתם ומוסרם, שרכשנו לנו ע"י החפירות. אחרי ככלות הכל, הרי זוהי המגמה האסתית של כל ארכיאולוגיה המבינה את המקורות: להחיות מחדש את העבר המת לעיני הדור הנוכחי לענינו ולתועלתו. אם התוסר

אינו יכול לעשות את זאת ולכל המצער לתת לנו את החמר שיתן לאחרים את האפשרות לעשות זאת וישראל מפעלו הכל וריק, גם אם ימצא חכמה טרחתיו עושר ומעשי אמנות, העובדים את כל חלומותיו, אבל אם יוכל לעשות את זאת הוא גופל חסר לאנושיות, גם אם טרחתו לא תעלה דבר אחר אלא שבירי חרס.

המלים האחרונות רומזות לא"י, המחבר מראה בפרק הסוקרש לחפירות גור את האכזבה הגדולה, שזיתת מנת חלקם של ראשוני החוברים בא"י, כשלא מצאו "עושר ומעשי אמנות" אלא שבירי חרס, ומבאר את חשיבות החפירות בא"י מנקודה זו, שאר הפרקים מוקדשים לחפירות באבירוס, תל אל עמרנה, ולחפירות אחרות שנעשו במצרים, לחפירות בבלי, נינוה, שרייה, מיקני וקנוסוס.

ב.

*304. *Bibbia, La. Tradotta dai testi originali e annotata da Giovanni Luzzi. Gli Agiografi (Ketubim). I Proverbi, Giobbe. Con introduzioni e 10 tavole fuori testo. Firenze, G. C. Sansoni, [תרפ"ד]. 808 ע' 8°.*

שתי חוברות, כבר יצאו לאור חמשה חומשי חורף וס' תהלים.

*305. *Carp, Horia. Strainii in Biblie si Talmud. Bucaresti, tip. Triumful, 1924. 24 ע' 8°.*

306. *Cassuto, Umberto. La Bibbia e l'Ebraismo Moderno. Estratto da „Il Progresso Religioso" No. 8, pag 117—126. Genova, Zoagli, 1924. 12 ע' 8°.*

307. *Cooper, Chas. W. The Precious Stones of the Bible, with an account of the breastplate of the High Priest, the Ephod and Urim and Thummim. London, Allenson, 1924. [I], 127 ע' 8°.*

רשימה של האבנים היקרות המובאות בתנ"ך, המחבר מונה את השמות העבריים עם שמות מקבילים ביוונית, לטינית, ערבית וכיוצא בזה, השערות על המקורות שממם יכלו האבנים היקרות לבא לא"י. פרק מיוחד מוקדש להשן משפט, לצורתו החיצונית ולשמושו בקדש. ב.

308. *Dalby, Oliver L. Rambles in Scriptural land. A key that helps to unlock the treasures of the Bible. Salt Lake City, בלי שם מ"ל, 1924. 102 ע' 8°.*

*309. *Eberharder, Andreas. Die soziale und politische Wirksamkeit des alttestamentlichen Prophetentums. Salzburg, Katholische Vereinsbuchhandlung, 1924. XII, 159 ע' 8°.*

310. *Erman, Adolf. Eine ägyptische Quelle der „Sprüche Salomos". Mit 2 Tafeln. [Berlin], de Gruyter (1924). (Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften, Philol.-histor. Klasse 1924. XV, p. 86—98).*

311. **Eucharisterion.** Studien zur Religion und Literatur des Alten und Neuen Testaments. Hermann Gunkel zum 60. Geburtstage dargebracht von seinen Schülern und Freunden. Herausgegeben von Hans Schmidt. המחר 20 מרץ.

1. Teil: Zur Religion und Literatur des Alten Testaments. Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht, 1923. 425 γ 2 Tafeln 8°.

(=Forschungen zur Religion und Literatur des A. u. N. Testaments. Neue Folge 19, 1.)

Hugo Greßmann: Ursprung und Entwicklung der Joseph-Sage.— Otto Eißfeldt: Stammesgeschichte und Novelle in den Geschichten von Jakob und von seinen Söhnen. — Hans Schmidt: Mose und der Dekalog. — Keruben-Thron und Lade. — Walter Baumgartner: Ein Kapitel vom hebräischen Erzählungsstil. — Gustav Hölscher: Das Buch der Könige, seine Quellen und seine Redaktion.—Emil Balla: Das Problem des Leides in der israelitisch-jüdischen Religion.—Max Haller: Die Kyroslieder des Deuterjesaja. — Sigmund Mowinckel: Die vorderasiatischen Königs- und Fürsteneinschriften, eine stilistische Studie.—Paul Volz: Der heilige Geist in den Gathas des Sarathuschtra.—Paul Kahle: Die Totenklage im heutigen Ägypten.

המאמרים על התנ"ך הנמצאים באסף זה ראויים לבקרת כלליה. כולם כתובים מתוך בקורת סבבה של תורת המקורות, שאינה עלולה להחזיק מעמד כיום. כולם לקויים מצד בקרת הנוסחא. רק חשומת לב מצערת מוקדשת לראיות של התרגומים הישנים, וכשעושים פעם נסיון להשתמש בהן, המושג הקדום כה רב הנהגה עד שהנסיון עולה בתהו. בזמן שנכתב הספר היה היו כבר חוקרים רבים שעשו התאמצויות רציניות ללמד למצער חלקים אחרים של התנ"ך ולהפיק את התועלת מן החמר הרב הנמצא בהם. על אחת כמה וכמה, שקשה להבין את עמדת החוקרים בכך זה. צריך לציין בצער את העובדה, שמאמרים רבים בספר זה מראים רק את הסוביקטיביות של מחברם. הנחות שאינן יכולות להחזיק מעמד משמשות בסיס להסקת מסקנות המרחיקות לכת, שכל בסיסן הוא רק ב-Ipse dixit של המחבר.

מתוך המאמרים על התנ"ך היותר טובים הם מאמרו של בללה על „הפרובלימה של היסטוריה“, שאסף בו חמר רב ושל בוימנטר. על סגנון הספור העברי, אבל בדרך כלל אין ערך רב לכך זה בשביל חוקר התנ"ך.

טובים הם 3 המאמרים המוקדשים לשאלות אחרות. החקירה של מובינקל היא יסודית, מענינה ומשמשת פרודור לחקירת „זכרונות נחמיה“. מה שתהיה תועלתו של המחקר לצורך זה—חשוב הוא לבשעצמו בחור הוספה לידיעתו על ההיסטוריה והספרות של המזרח הקדום. מאמרו של פולץ מעורר את תשומתנו לקבל יותר, יש לקוות, שהוא יעבוד עוד כבון זה. מחקרו של קלה מכלי חמר מענין וחדש.

תרולד ס. וינר.

312. **Gressmann, Hugo.** Die Aufgaben der Alttestamentlichen Forschung. Gießen, Alfred Töpelmann, 1924. 88 ' 8°. Sonderabdruck aus der Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft.

*313. **Foakes-Jakson.** A brief Biblical History, Old Testament. 3rd. ed. New York, George H. Doran Co. 1924. XIV, 241 ' 8°.

*314. **Gramatica, Luigi, e Castoldi, Giovanni.** Manuale della Bibbia (in sostituzione del Manuale di G. M. Zampini). Milano, M. Hoepli, 1924. XIX, 410 ' 8°.

315. **Hoschander, Jacob.** The Book of Esther in the Light of History. Philadelphia, Pa., The Dropsie College, 1923. IX, 318 ' 8°.

316. **Jensen, Paul.** Gilgamesch-Epos, Judäische National-sagen, Ilias und Odysse. Leipzig, Eduard Pfeiffer, 1924. 68 ' 8°.

(= „Ex Oriente Lux“, neu herausgegeben von Heinrich Zimmern III. 1.)

המחבר מראה את ההתאמה בין האליאס והאודיסאה מצד אחד והאפוס של גלגמיש מצד שני ובא לידי מסקנה שיוצר האפוס היווני קבל את חומר שיריו מבבל. האגדה הבבלית באה ליון עיי ישראל. מקורה של האליאס במיתוס של שמואל-שאויל-דוד (דוד ובת שבע מתאימים לאיגיסמוס וקליסמנסטרא, דוד לאכילס, יונתן לפטרוקלוס וכו') והאודיסאה — מקורה בספורים על משה ויעקב (נחיקאה=לאהדרחל, מירואס=בלעם וכו'). המחבר מאמין שחקירותיו פותחות את הדרך להסמוריה עולמית של האגדה.

ב.

317. **Kegel, Martin.** Wo opferte Israel seinem Gott? Ein Hauptproblem der Israelitischen Religionsgeschichte. (Neue kirchliche Zeitschrift XXXVI, 1924. ' 239—280.)

318. **Kegel, Martin.** The History of the Israelitish Priesthood. Nashville, Tenn., Publ. House of the M. E. Church, 1924. ' 47—84 8°.

(=Part I No. 2 of the Aftermath Series.)

319. **Kegel, Martin.** The Religious Reformation of Ezra. Nashville, Tenn., Publ. House of M. E. Church, 1923. ' 87—186. 8°. (=Part I No. 3 of the Aftermath Series.)

320. **König, Eduard.** Das neueste Dogma von der Untergeordnetheit der althebräischen Geschichtsbücher unter die „altorientalischen“ Quellen. (Jeschurun XI, ' 169—185).

321. Krauss, Samuel. Service Tree in the Bible and Talmud and in Modern Palestine. (Hebrew Union College Annual I ע' 179—217).

322. Lambert, Meyer. A Study of the First Chapter of Genesis. (Hebrew Union College Annual I p. 8—12).

323. Max, Löhr. Untersuchungen zum Hexateuchproblem I. Der Priestercodex in der Genesis. Gießen, Alfred Töpelmann, 1924. 82 ע' 8⁰.

(=Beihefte zur Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft. 38.)

הקירה זו, למרות היותה קצרה, משמשה נקודת-מעבר בדין הקירה המקרא. בתימור-שם של אספרוק, אייכהורן, וסקה, רויס, גרף, קינן, ולהיוון שלט זמן רב בכל האוניברסיטאות הפרוטסטנטיות של גרמניה, וממילא גם בכל החוגים המדעיים שהושפעו ע"י גרמניה. בשנת 1900 פרץ הפרוס. אדמנס בליידן, מ"מ קינן הנוכחי, את הגדר, אולם האוניברסיטאות הגרמניות לא לקו משום כך. במאי 1923 פרסם הפרוס. וייש מינו-קולג' באוניברסיטת מאמר ב-Expositor שממנו יש ללמוד, כי אמונתו בחורה השלמה כשלח. בעיקר בתור הוצאה של התאמצות הסופרים הקונסרבטיבים. ואחריו הפרוס, להר, הממשיך ללכת לאור בחשקתו הקודמת, שנתפרסמה ב-Orient. Literaturztg. 1921, נכנס אל חוג מהגנרי אותה החורה, שלפנים חסך בה בכל לבו. המחקר הנוכחי הוא הראשון בשירה של הקירות. הוא מוקדש לבירור ההיפוטזה שם בראשית מכל בתור אחד מיסודותיו חלקים של "הורה הכהנים" המדומה. החקירה היא מפורשת מאד ואי אפשר להת כאן ברשימה קצרה סכום מתאים. אבל המחבר הגיע לירי מסקנה שהיא מסכנת לא רק את תורת הכהנים, אלא גם כל שארית תורת המקורות. נדמה לי יותר טבעי לשער, שהחומר השונה של מ' בראשית חובר למצער מעיקרו ע"י איש אחר ועוזריו ע"י תכנית ידועה ולשם מטרה ידועה. מלקבל את הפרוצס המורכב של צרף שורה כתבים מקוריים עומרים ברשות עצמם. ההשערה הזאת כורה לה שוחה בעצמה בהנחת אי אחרים של המקורות. היא זקוקה, לשם חבור של כתב מקורי ולשם צרף המקורות האלה, לצבא של עורכים, למען באר בדרך זאת את התחבורה המקרא כמו שהוא". (עמ' 31—30).

אמץ הלב והלמדנות, אשר בהם אשר להר את מלחמתו על האסכולה השלמה ראויים לחברתנו ולהערצתנו. אנו מחכים בכליון עינים להמשיך חקירותיו. ויש סימנים לרבו שהוא יצליח לעזור וכוה הרש על פרובלימה חשובה זו.

*324. Minocchi, Salvatore. Le Perle della Bibbia: il Cantico dei Canticie l'Ecclesiaste. Bari, Gius. Laterza e figli, 1924. 160 ע' 8⁰.

*325. Moore, George F. I libri del Vecchio Testamento; traduzione italiana di A. Pincherle. Bari, Gius. Laterza e figli, 1924. 236 ע' 8⁰.

326. Morgenstern, Julian. The three Calendars of Ancient Israel. (Hebrew Union College Annual I ע' 13—78).

327. Naville, Edouard. The historical method in the study of the Old Testament. (The Princeton Theological Review XXII, 1924, ע' 869—876).

נגד חיאורית המקורות.

* 328. Noyes, Carleton. The Genius of Israel. A Reading of Hebrew Scriptoros prior to the Exile. Boston, Mass., Houghton Mifflin Co, 1924. VIII, 451 ע' 8⁰.

329. Popper, William. A Suggestion as to the Sequence of some Prophecies in the first Isaiah. (Hebrew Union College Annual I ע' 79—96).

* 330. Priero, Giuseppe. Questioni introduttorie al libro di Tobia. Como, Tip. Editrice Ostinelli, di C. Nani, 1924. XII, 79 ע' 8⁰.

331. Qohaleth. The record of the lecture given by the son of David who was king in Jerusalem. A new and original translation and paraphrase ...by Lionel E. Z. Aaronson. [Tulsa, Oklohama] הוצאה עצמית, 1924. 100 ע' 8⁰.

* 332. Ricciotti, Giuseppe. Le Lamentazioni di Geremia. Versione critica dal testo ebraico, con introduzione e commento. Torino, P. Marietti, 1924. 97 ע' 8⁰.

333. von Riess, Richard. Atlas Scripturae Sacrae. X tabulae geographicae cum indice locorum Scripturae Sacrae..., Scriptorum ecclesiasticorum et ethnicorum. 3. editio, recognita et emendata... studio Ludovici Heidet. Freiburg i. B. Herder, 1924. IV, [4] 39 ע' 4⁰. עם 10 מפות.

האטלס ההיסטורי הזה של איי הוא קתולי לכל פרטיו ודקדקו ודברי אבות הכנסייה נעלים אצלו גם בענין השוטוגרפיה מכל החקירות החדושה. על יסוד זה הוא מחליט למשל שאלי-גיב היא לא גבעון כי אם בארות, דבר אשר לא יעלה על לב שאר החוקרים. מעלה טובה יש לאטלס זה לגבי האטלסים הפרוטסטנטיים—יהודיים אין לבשתנו—שהוא נותן לנו אי-אלו מפות וחוכניות עד הכבוש המושלמי בשעה שאלו פוסקים אחרי מות ישו. רשימת השמות מצטיינת במראה-מקומות של המקורות, מה שאין אצל אחרים. מסבה זו לא יעלים גם השוטוגרף העברי של איי את עיניו מחבור זה, שלא נוצר לכחלה אלא לקתולים כדי שלא יצטרכו לעין במפרי הפרוטסטנטים.

א. י. בראוור.

334. Sellin, Ernest, Archaeology versus Wellhausenism. Nashville, Tenn., Publishing House of the M. E. Church, 1924. ע' 229—271.

(=No. 6 of the Aftermath Series.)

*235. Sellin, Ernest. Introduction to the Old Testament, translated by W. Montgomery with an introduction and a bibliography for English readers by A. S. Peske. New York, George H. Doran Co. 1928. XXXVIII, 271 ע' 8°.

336. Simpson, D. C. Pentateuchal Criticism. With an introduction by the Right Rev. H. E. Ryle. 2. impression. London, Oxford University Press, 1924. XVI, 211 ע' 8°.

קשה היה למצוא ראייה יותר ברורה למיצרים, שבית מדרשו של ולחון נמצא בהם, מן הספר הזה. ההתנבשות החולכת וגרלה לתאוריות של ולחון הביאה לפני 10 שנים את הספר לפרסום הספר הנוכחי, שבו הוא חפץ להכות אתור את התקפותיהם של מתנגדיו ולחון. סימפסון מבסס את ראיותיו על ההנחה, שהמתנגדים האלה לא שמו לב לכל הסעיפים שנתעוררו ע"י הבקרה, אלא מסלו בשאלה שמות באלהות בתור הבסיס היחיד של עמדת הבקרה (עמ' 34). ההנחה הזאת היתה כבר בלתי צודקת לפני 10 שנים, והחקירה שנעשתה במשך חוסן הוסיפה להראות את אי-נכונותה. למרות זה פרסמו ד"ר סימפסון וחבריו את הספר הזה בלי שנויים בחוסים רק הערה חדשה וביבליוגרפיה קצרה וחד צדדית. מי שיוסך על הנחותיה של זה, יבוא לידו, מעות.

337. Speyer, Heinrich. Von den biblischen Erzählungen im Koran. (Korrespondenzblatt des Vereins zur Gründung und Erhaltung einer Akademie für die Wissenschaft des Judentums 5. Jahrgang. 1924. ע' 7—26).

338. Sturman, Manfred. Althebräische Lyrik. Nachdichtungen. Mit einem Vorwort („über alte jüdische Gedichte“) von Arnold Zweig. München, Allgemeine Verlagsanstalt, 1923. 197 ע' 8°.

339. Täubler, Eugen. Kharu, Horim, Dedanim. (Hebrew Union College Annual I ע' 97—123).

340. Torczyner, Harry. The Riddle in the Bible. (Hebrew Union College Annual I ע' 125—149.)

341. Wiener, Harold M. The present position of the pentateuchal question. (Nieuwe Theologische Studien, 1924. p. 70—76).

342. Wilson, Robert Dick. Is the Higher Criticism Scholarly? Nashville, Tenn., Publ. House of the M. E. Church, 1924. ע' 189—182 8°.

(=No. 4 of the Aftermath Series).

* 343. Wreszinski, Walter. Die Kinder Israel in Ägypten. Ein Vortrag. (Deutsche Rundschau, Juni 1924. ע' 251—268)

344. Wolfenson L. B. Implications of the Place of the Book of Ruth in Editions, Manuscripts and Canon of the Old Testament. (Hebrew Union College Annual I ע' 151—178).

מדע התלמוד, ספרות רבנית, הלכה.

345. אליווענשטיין, זאב. ס' מעשה בראשית וכו' ג' ספרים. א) מעשה בראשית ע"ד נוסדוקן במלח בראשית נרמז כל התרי"ג מצות בחרוים, ב) אגודת אר"ב... מראה... שכל מצות עולה במספר תרי"ג, ג) שה"ם בנו"ד א"ב. באור בקוצר ע"ד חפרדים סאה בן הסתבר... ר' משה אליווענשטיין, חלק ראשון, ווארשא, הוצ. יצחק מאיר אלמער, גרפס בבילגורייא, תרפ"ד. [8] 310 ע' 8°.

אס"ת, שמחה. ראה למעלה: א"י 185.

346. ברמן, שמעון בן פינחס. חכלת וחלון. (ישרון תרפ"ד. ח"א, ע' 4—14).

347. גוטמן, יחיאל מיכל הכהן. אסמכתא. פרק מסבוא מדרש ההלכה.

ברסלוי, דפוס שאטצקי, תרפ"ד. 48 ע' 8°.

(=Jahresbericht des Breslauer Seminars 1923).

348. העליר, חיים. שני קונטרסים. ע"ד מסורת הש"ס בירושלמי גרפס

בס' לדוד צבי, ברלין תרע"ד. המעלות לשלמה, איזו ציונים והערות לירושלמי בס' תרומות

גרפס בס' לשלמה, ברלין תר"ע. ברלין, שם מ"ל לא נזכר, תרפ"ד. 31 ע' 8°.

* 349. העליר, חיים. לחקרי הלכות. כרך ראשון. בירורי דינים וענינים

בחלק השני המשפט. ברלין תרפ"ד, רעיה ע' 4°.

350. משניות. ששה סדרי משנה בנקוד האותיות מתורגמים איטלקית עם

מבוא והערות. מלאכת יצחק חיים קסטיליוני ו"ל. Mishnaioth. Testo ebraico

punteggiato; con traduzione italiana, proemio e note illustrative di Vittorio Castiglioni triestino. יצא.

חלק רביעי: סדר נזיקין. Trieste, Casa editrice italiana, 1924. 84 ע' (281—284).

לדוד צבי, ברלין תרע"ד. המעלות לשלמה, איזו ציונים והערות לירושלמי בס' תרומות

גרפס בס' לשלמה, ברלין תר"ע. ברלין, שם מ"ל לא נזכר, תרפ"ד. 31 ע' 8°.

* 351. מילווערסמאן, גדליה. דברי חז"ל, דרושים... והספרים. חס"ד [גרפס

באמריקת], תרפ"ד. 82 ע' 8°.

- שמא דחיי. ראה למעלה א' 212.
352. עמידה, יהודה בן נסים. ס' מנחת יהודה ח"א: והוא כולל רמזים במספר פ"ו בפרסם התורה הנחמדת מפיו... לקטתי מפי סופרים ומפי ספרים... עם קצת חדושים. ארס צובה, בדפוס הר' ישעיה דיין... ע"י נכדו... יוסף בן עזרא עבאדי, תרפ"ד. [32 ע'] 116 דף 8°.
353. פערילמאן, ירוחם יהודה ליב. אור גדול, חשבוות וכתבים. ווילנא, גארבער, תרפ"ד. 340 ע' 2°.
- חלק א' מכתבי קדשו שחננו אחריו... המפורסם בפי כל בשם "הגדול" מסינסק. סודר ע"י בנו ותלמידיו אליהו פערילמאן... בלויית הגהות והערות וחדושים מיוחדים בסוף הספר מחנ"ל.
354. קפלן, א. א. על עריכת פרוש לחלמוד בבלי צרכו ודרכו. (ישרון, תרפ"ד. חוב' ב', ע' כ"הינ"ו).
355. ישתרונ, משה. ס' שבת אחים... דיני בריקה וטרפיות (!) מסודר על סמני יורה דעה... עם מנחגי פת העירה חונם המעשירה, (Djerba) נרבת, בדפוס ה"ציוני" של דוד עידאן, תרפ"ג. 7, 176 דף 8°.
356. Aptowitz, Victor. Asenath, the Wife of Joseph. (Hebrew Union College Annual I ע' 239-306).
- *357. Byalik, H. N. Law and Legend or Halakah and Aggada. Translated from the Hebrew by Julius L. Siegel. New York, Bloch Publishing Co., 1923. 32 ע' 8°.
- Castiglioni, Vittorio. Mishnaiot. 350 משניות. ראה: משניות.
358. Ehrentreu, Ernst. Untersuchungen über die Entwicklung und den Geist der Massora. (Jeschurun XI, ע' 34-59).
359. Gaster, Moses. The Exempla of the Rabbis, being a Collection of Exempla, Apologues and Tales culled from Hebrew Manuscripts and rare Hebrew Books. London-Leipzig, The Asia Publishing Co., 1924. XLV, [8], 314 ע' 208, אנגלית ע' 314, [8], XLV, 1924. The Asia Publishing Co., London-Leipzig.
- מחם עד ע' 144 דפוס מגול.
- (=The Asia Publishing Co.'s Oriental Series, edited by Bruno Schindler. Section III. Palestine. (Hebrew) Vol I.)
- לחלק העברי שער מיוחד:
- ספר המעשיות, כולל אנדרות וספורים מתוך קובץ כ"י ישן נושן...
- זה קרוב למאה שנה שאנשי חמורע שבאומות העולם מחענינים באוצר האגדות וספרי מעשיות השגורות בפי העם בכל קצו חבל. בחומר הגדול הזה משתמשים באופן סרעי להרבה ענינים ובזמן האחרון אפילו למקצוע חיותר מודרני, לטובת המסיכו-אגליטיקה. אצלנו החומר עדין לא

מסודר ולא מעובד והרבה מונח עוד ככתובים, בכתבי יד בגנוי הספרים בבריוש מוויאנס, אוקספורד, ברלין ועוד ועוד.

גמסער, אחד המומחים היותר גדולים במקצוע הזה, הצליח עכשיו להוציא לאור באופן משוכלל ובחדור רב כתב יד מספרותו, שכולל אנדרות וספרות מתוך קובץ ישן נושן ומכנה אותו בשם ספר המעשיות. הכי נדפס ב-208 עמודים. לזה הוסיף המו"ל (הכל לדאבונו באנגלית) רשימה, שנוחנת בקצרה את התוכן של כל 450 המעשיות, הסיפורים וכו' (ע' I—XXIII) ביבליוגרפיה רבת ערך ועשירה בספרות העברית (XXIV—XXXVI) ובספרות הכללית (XLV—XXXVI). אח"כ הקדמה מלאה תוכן (ע' 1—49), תרגום בקצור (ע' 194) ואחרון אחרון חביב, העיקר של כל העבודה המדעית של המו"ל, התקבלות הספרותיות (ע' 185—270), מפתחות על פי העניינים והשמות (ע' 270—314).

יותר מעשרים וחמש שנים הכין המו"ל את ההוצאה הזאת ובפה מלא אנחנו יכולים להורות לו בעד הפעולה הרבה הזאת. המו"ל בבקיותו הנפלאה בכל ענפי ספרות של אומות העולם במקצוע הזה נתן לנו כעין ספר שמוש לידעת האגדה בספרות. הספר הזה צריך למוד ובדאי שיהיה מה ושמ עוד מה לתקן. ברשימת הספרים חסרים למשל: A. Sulzbach, Das Targum scheni zum Buche Esther 1917; Salzberger, Salomos Tempelbau und Thron 1912. בהקדמה מביע המו"ל את דעתו על הילקושים ובאיוז אופן נסדרו האגדות ומביא הוכחות על עתיקות הקובץ שהדפיס אותו. הוא בטוח שלכ"י שלו אין שום שייכות. לאותו מקור ששאבו ממנו התלמודים והסדרשים (ע' 45) ובסוף הוא כותב (ע' 49): בכל אופן הוא—הכ"י—הנוסח היותר שלם והיותר עתיק שבידנו. בודאי שאפשר לחטיל ספק בהנחה הזאת ולא מה המקום לבסס הספקות כי על כל פנים יש לכתב יד הזה ערך מיוחד. מה שמקטין בכלל את ערכה של ההקדמה. זוהי העובדה שהיא נכתבה כבר בשנת תרג"ו (י) ולא מתחשבת עם כל הדיעות שנתוספו לנו אחר הזמן הזה. (אפשר ג"כ לשער שהמו"ל לא מצא שום מעט לשנות את דעתו). חסרים ג"כ שתי הרושמות Facsimilia שעליהם מדבר המו"ל והם באמת נמצאו בהוצאה הראשונה (עין למטה). התרגומים הם לפעמים קצרים יותר מדי, ראה למשל No. 39, No. 43. מה שנוגע לתוכן האגדות והסיפורים צריך להזכיר שרובם המכריע ידוע לנו ג"כ ממקורות אחרים אלא שיש בכ"י הזה הרבה שנויים והרבה נוסחאות שיהיו לנו לעזרה אם נצליח מעט להוציא עין יעקב מתוקן ושלם על יסוד כל החומר, שנמצא כבר לפנינו.

מעשה V. מספר האגדה הירועת על אלכסנדר מוקדון שעלה לשמים. המוטיב הזה הוא עתיק מאוד. ראה מאמרי ב"חקרים" II, 28 על הגבור הבבלי Etana. על זכרונות קלושים ממין זה, שנשארו בתוך האגדה מעידים גם הסיפורים על גמורד ואברהם (מעשה IIa ו II). עשר שנים נחבש א"א בבית האסורים שבע בכותי ושלש בקרדו. (ע' 5) כותי זוהי העיר הידועה בבבל וקרדו בודאי קרדוגיש, שמה של מדינת בבל באמצע האלף השני לפני המספר הרגיל. מעשה XV (ע' 14). והוא (מלאך דומה) מרדף אותנו למקום חשכת ששמה ארצית, זוהי המלה האשורית irsitu (ארץ בעברית) במובן גיהנום שרגיל באשורית (ראה המלונים האשורים). הערות כאלה, שאפשר להרחיבן, מראים מה טוב יהיה לבחון את כל האגדות מצד הלשון באופן בלשני. יש לקוות שגם בדרך הזו יבאו לאיוז מסקנות על הזמן והמקום אשר בו נתחברו האגדות האלה ועל יחסם אל העולם השמי הקדמון. את הדרך הזה הוניתו כמעט כל המחברים וגם גמסער לא נגע בשום מקום בספרו בשאלה הזאת. ובסוף שאלה! בשנת תרג"ו 1896 חדשים גמסער בדיח של יהודים-סונטפירי-קולג' (רמסגט) את ספר המעשיות ע' 1—144

והספר שמונה לפנינו מכיל את אותם העמודים ברפוס אנאסטסי (מצוין!) וכל ההקדמה נרפסה
 מה עוד פעם בלי שום שנוי מלה במלה. זה מענין לכל הפחות מן הצד הביבליוגרפי, ולא די
 הרמו שבע' X! אבל עוד פעם: ספר יקר מאד וחודרה להמול. חיים פיק.

Gollancz, Hermann. Pedagogics of the Talmud.

ראה למטה 516.

360. Kohler, Kaufmann. The Origin and Composition of the Eighteen Benedictions with a translation of the Corresponding Essene Prayers in the Apostolic Constitutions. (Hebrew Union College Annual I ע' 387-425).

* 361. Koplowitz, Isidore. ... מדרש יין ושכר. Talmudic and Midrashic Exegetics on Wine and Strong Drink in Hebrew and English. Compiled and Translated. Detroit. Mich., 1928. 66 p. 8°.

362. Lauterbach, Jacob Z. The Arrangement and the Division of the Mekilta. (Hebrew Union College Annual I ע' 427-466).

363. Mann, Jacob. Rabbinic Studies in the Synoptic Gospels. (Hebrew Union College Annual I ע' 323-355.)

364. Zeitlin, Solomon. The Halakha in the Gospels and its Relation to the Jewish Law at the Time of Jesus. (Hebrew Union College Annual I ע' 357-373).

המסורה והמדעים הקרובים אליה.

אלמלית, אברהם. ראה למעלה: א"י 182.

365. דובנוב, שמעון. דברי ימי ישראל בדורות האחרונים. כרך שני.

ברלין, חליאביב, הוצ. "דביר" תרפ"ד. ע' [1], 358 VII 8°.

תקצי"ה-תרס"א. 1881-1815.

366. הרשברג, א. ש. חיי התרבות בישראל בתקופת המשנה והתלמוד.

חלק ראשון: הארג והעשיית הארג, עם ציורים. ורשה, שטיבל, תרפ"ד. XI, 328 ע' 8°.

367. כהנא, אברהם. קראי על הקראים. (השלח כרך ס"ב חוב' א' וב')

תרגום הרצאתו של הקראי אליהו קיזא - משנת תרע"ג - ע"ד תולדות הקראים. מצבם

הדת והתרבות.

קלוזנר, יוסף. היסטוריה ישראלית. ראה למעלה, א"י 218.

368. שבת (בן מאיר) הכהן. מגלת עיפה. עם תמונת המחבר, פתיחה

והערות. לוד, הוצ. נצח, תרפ"ד. 64 ע' 7 1/2 X 5 cm.

* 369. Ahimaaz. The Chronicle of Ahimaaz translated with an introduction and notes by M. Salzman. London, Humphrey Milford, 1924. X, 106, 24 ע'.

370. Auerbach, Moses. Zur politischen Geschichte der Juden unter Kaiser Hadrian. (Jeschurun XI, ע' 59—70, 161—168).

371. Benzinger, J. Geschichte Israels bis auf die griechische Zeit. 3. verbesserte Auflage. Berlin, Walter de Gruyter, 1924. 148 ע' 8°.

(= Sammlung Götschen, 231.)

372. Borchardt, Paul. Die Falaschajuden in Abessinien im Mittelalter. („Anthropos“. XVIII/XIX. Heft 1—3 1924. ע' 258—267).

373. Caro, Georg. Sozial- und Wirtschaftsgeschichte der Juden im Mittelalter und der Neuzeit. Band I. Das frühere und das hohe Mittelalter. Zweite Auflage. Frankfurt am Main, J. Kauffmann, 1924. VII, 514 ע' 8°.

דפוס מנול, יצא ראשונה בשנת 1909.

374. Drews, Arthur. Die Entstehung des Christentums aus dem Gnostizismus. Jena, Diederichs, 1924. 384 ע' 8°.

375. Raschke, Hermann. Die Werkstatt des Markusevangelisten. Eine neue Evangelientheorie. Mit 2 Karten als Beilage. Jena, Diederichs, 1924. 380 ע' 8°.

שני ספרים אלה קשר אמין ביניהם, כי מבית מדרש אחד יצאו ואל נקודה אחת ישובו: גם ספרו של הרב וגם של התלמיד באו להוכיח ולהראות עוד פעם כי אין יסוד היסטורי מאחורי פרגוד האונגליון, ומבטלים מציאותו ההיסטורית של ישו הנוצרי בטול אחר בטול, אודה ולא אבוש כי הספר הראשון, ספרו של הרב, מטביע רושם, כאשר יצא כרסין פירדלנדר מוניה בשעתו להוכיח לחכמי ישראל, כי היה היתה גנוזים בישראל עוד לפני צמיחת הנצרות, לא ראה טובה, ובטלו חרושן אשר באמת היה חרוש נכון וגדול, והיום בודאי כבר קשה למצוא מי שיעזו לפנות מה נגר פ. ולא זו בלבד, אלא אפילו זכה שיעשו את מציאותו יסוד מוסד לבטולו של ישו ההיסטורי. וביחוד אחרי שמצאו ספר שירי שלמה בסורית (Odes of Solomon) אשר בלי כל ספק הוסיפו חומר חשוב בידי מבטלי מציאותו של ישו. דרבים נותן סקירה חד-צדדית ובכל זאת מענינת מאד על מצבם הרוחני של עם ישראל בימים ההם אשר לפי דעתו הצמיחה את המיתוס הנוצרי. ואולם בהיותו מוכרח לסמוך בהרבה פרטים ופרטי פרטים על חוקרים אחרים בתולדות הדת באותה התקופה וביניהם על בלתי-נאמנים מאד (כמו בוסט ואחרים) לא נמלש מלשעות הרבה ויש שמעיותיו וגוומאותיו ימילו ספק בכל אמת בנינו, ובכל זאת בודאי יזכה המחבר להוכיח לרעת רבים כי המרובלימה יותר מסובכת משרגילים להורות מניני מציאותו של ישו. על פי עניות דעתי הוכרח דרבים להשתמש יותר מדי בשטח הפרשנות של הגנוזים כדי למצוא

כל מבוקשו. על כל פנים ספר חשוב הוא ומעורר את הדעה—מה שאין כן בספר השני, החולק בעקבותיו של המחבר. הוא בא להוכיח כי האונגלין על שמו של מרקוס נחבר בבית מדרשו של מרקיון וכי הוסד בראשו ורובו על משחקים אטימולוגיים, "לשון נוסלה על לשון", של איש העומר בין לשון ארמית ולשון יונית, על האטימולוגיות האלה אין מה להתוכח והם שייכים באמת לסה שקורין Hokuspokus בלעז, בבחינת שברירי ברירי וכו' ועל חלק כביר מהם אפשר לחשוב כי באו לשם היתול בעלמא. ולעומת הארמי אובד" זה כל פירושי בעלי הגנוזים כאין וכאספ, וזו ודאי מדרגת ככה, למשל, יספר כי "גלעד" הוא ארץ הגלעדים. ומה לנו גימיל מה לנו יוד, הרי כתוב מפורש הוא ב"לוי רבא" כי יאה=גאה ובכ"ן גלעדים=ילדים ובכ"ן ברור הוא כי בארץ גלעד הביאו לישו את הילדים שבע מינה שכל הספור בטל ומבוטל ב"פשטנים" כאלה מעייל פילא בקופא רמחשא, כמובן, ומי שיתחיל בספר הרב ויסיים בספר התלמיד, בעל כרחו יבא להרחיק כלבו אחרי מדות שנאלה וישוב יפקק: שמא באמת היה ישו במציאות? ג. שלום.

376. **Drexler, Hans.** Untersuchungen zu Josephus und zur Geschichte des jüdischen Aufstandes 66–70. (Klio, Beiträge zur alten Geschichte, XIX, (1924) ע' 277–312).

377. **Elbogen, Ismar.** Der jüdische Gottesdienst in seiner geschichtlichen Entwicklung. Zweite verbesserte Auflage. Frankfurt a. M., Kauffmann, 1924. XVI, 619 ע' 8°.

בעקר דמוס אנסטטי, רק ע' 511–580 הכוללים את ההערות ודפסו מחדש ונוסף בהם

כתבה וכתבה.

*378. **Frisch, Ephraim.** An Historical Survey of Jewish Philanthropy from the Earliest Times to the 19th Century New York, The MacMillan Co. 1924. 196 ע' 8°.

*379. **Fuchs, Leo.** Die Juden Ägyptens in ptolemäischer und römischer Zeit. Wien, M. Rath, 1924. XX, 157 ע' 8°.
(=Veröffentlichungen der Dr. A. S. Bettelheim Memorial Foundation.)

380. **Geiger, Abraham.** Über den Austritt aus dem Judentum, ein Briefwechsel. Berlin, Philo-Verlag, 1924. 16 ע' 8°.
Aus dem 1. Bande von Geigers „Nachgelassenen Schriften" p. 213 ff.

381. **Gelber, N. M.** Szkice do historii zydow w rzeczywospolitej krakowskiej. Krakow, Nowo Dziennik, 1924. 61 ע' 8°.

382. **Hertz, Joseph H.** The first Pastoral Tour to the Jewish Communities of the British Overseas Dominions by the Chief Rabbi. London, Oxford University Press, 1924. 72 ע', XV plates. 8°.

383. **Jeremias, Alfred.** Allgemeine Religionsgeschichte. Zweite, verbesserte Auflage mit 22 Abbildungen auf 16 Tafeln. München, R. Piper & Co., 1924. XI, 259 ע' 8°.

ספר זה מתכוון לתת השקפה קצרה על כל המקצוע של חקירת דתות העולם, מלבד היהדות והנצרות. אחרי הקדמה קצרה ופרק המוקדש למחשבות הדתיות של העמים הפרמיטיביים באים פרקים המטפלים במזרח הקרוב (בעקף בבבל, מצרים, ערב ופרס), במזרח הרחוק (הודו, חינא ויפן), באמריקה הקדומה ובאירופא (יוונים, רומאים, סלטים וגרמנים). הודאות אחדות נתנו גם על דתות אשר כמעט נודע עליהן לא כלום כמו הדת העילמית, לכל ענין נוספו לוחות-זימן מלאים וביבליוגרפיות. עמדתו של המחבר נמצאה לה במני ברבריו אלה: "ואולם רצוני להזכיר בפירוט כי לפי דעתי יש ויש זכות הקיום לחקירת הדת הנוצרית במסגרת תולדת הדת הכללית. במדרגות העליונות של כל דת ודת נמצאו "הכנות" דתיות לנצרות שהיא הדת המוחלטת. כל מה שמופיעים לברר את הערכים הדתיים הנמצאים בדתות הבלתי-נוצריות, מראים לדעת כי בנוצרות נמצאה גאולה לכיסופו של כל העולם כלו, ודבריו מכס מילר מתאמתים: הפרוי היפה שבכל חקירה משונה של תולדות הדת הוא הדת הוא רבני השמחה בדתנו אנו" (ע' 5).

ערך הפרקים אינו שווה, אולם הספר בכללו דבר מתוקן הוא, גם כי נפלו בו טעויות. ככה, למשל, אי אפשר לקיים עוד את שנת 606 לפני ספח"ג בתור שנת מפלחת של נינוה מאחר שנתפרסמה הכחבת חידועה ע"י Gadd בשנה העברה, תועלת כפולה תמצא בספר: השקפה כללית על הענינים שהוא מטפל בהם והוראת דרך ללמודים יתר עמוקים. ואולי המחבר המלומד עוד יוסיף לתת לנו מחקרים המכוונים לבאר מה שבחירי האנושיות חשבו על איזה ענין פרטי ואשר יתנו את דרך ההתפתחות העתידה.

* 384. **Josephus.** Complete Works. Antiquities of the

Jews, the Wars of the Jews, Against Apion, etc. A New and Revised Edition based on Havercamp's translation. New York, Bigelow, Brown & Co., [1924] 4 vols. 8°.

* 385. **Levi della Vida, Giorgio.** Storia e religione nell'

Oriente semitico, Roma, Libreria di scienze e lettere, 1924. VII, 156 ע' 8°.

386. **MacCall, Samuel Walker.** Patriotism of the American Jew. Foreword by Charles W. Eliot. New York, Ply-

mouth Press, 1924. 288 ע' 8°.

מכיל גם פרק על דברי ימי "בני ברית" ופרק על התחנות ה-Joint Distribution Committee.

387. **Margoliouth, D. S.** The Relations between Arabs

and Israelites prior to the Rise of Islam. London, Published for the British Academy by Humphrey Milford, Oxford University Press, 1924. [6], 87 ע' 8°.

(=The Schweich Lectures 1921).

הספר הזה כולל שלש הרצאות אשר קראן פרופ. ברגוליות לפני האקדמיה הכריתית ע"ד היחסים בין הערבים ובין בני-ישראל לפני האשלים. ההרצאה הראשונה מוקדשת לתקופה שלפני התנ"ך, השניה לתקופת התנ"ך והשלישית למאות שנים הראשונות של הנצרות. את החומר היסודי שואב המחבר מן התנ"ך, מן הכתובות שנכללו בדרום ערב ומאוצר השפות השמיות הדרומיות, בעקר מכושית. הוא מרגיש את הקרבה הגדולה שבין חלשון העברית והערבית הדרומית. הרבה שמות נמצאו בכתובות הערביות כמש בצורתן התנכית, חלק חשוב של הפתיון הערבי נשמר עוד בשמות התנכיים, והמחבר מבאר על פי השפה הערבית שמות ומבטאים בלתי מוכנים בעברית. וכמו כן הוא מביא גם חומר רב להבנת פרקים שונים מן התנ"ך, בעקר בספר איוב. ההרצאה השלישית מבוססת על החלמוד והשירה הערבית, בפרט על הכתאב אל-אנאני, ונותנת לנו עובדות היסטוריות ומעשיות חצי היסטוריות רבות מרחבי ימי השבטים היהודים בערב. כראי לציון אמונת המחבר כי השבטים היהודים בערב הם שבטים ערבים שנהגו, כי אין יסוד למסורת שיתרב (הידועה יותר בשמה האשלמי "מדינה") היתה עיר יהודית, כי מכל מלכי ערב הדרומית הירועים באנדה או בהיסטוריה בתור יהודים רק דו נואם יכול להחשב כנר (וגם זה הוא מקבל בזירות גדולה). המחבר איננו מסכים לדעתו של האב הישועי שיתו החושב את המשורר שמואל בן עדיה לנוצרי, אך הוא מרגיש כי גם אם עדיה היה יתורי כחבולל בין הערבים או ערבי מחיה, אין בשירה נכדו שמואל אף זכר ליהדות והדיון שלו איננו שונה במשהו מאסמי השירה הערבים הטהורים.

388. **Marmorstein, Abraham.** Eine angebliche Verordnung Hadrians. (Jeschurun XI, ע' 149—156).

משתדל להכחיש את הידיעות ע"ד האיסור ליהודים לשבת בירושלם מימי אדריאנוס.

389. **Marx, Alexander.** Glimpses of the Life of an Italian Rabbi of the First Half of the 16. Century. (David ibn Yahya). (Hebrew Union College Annual I ע' 605—624).

390. **Myers, Jack M.** The Story of the Jewish People. With a Prefatory Note by the Chief Rabbi. Vol. II. London, Kegan, Paul, 1924. XVI, 256 ע' 8°.

391. **Norton, Frederick Owen.** The Rise of Christianity. A Historical Study of the Origin of the Christian Religion. Chicago, University of Chicago Press, 1924. XXVI, 269 ע' 8°.

ספר נועד בעיקרו לחלמידים. ע' 255—258 ביבליוגרפיה, כלה מרכבה מספרים באנגלית.

392. **Rieger, [Paul].** Vom Heimatrecht der deutschen Juden. 3. te erweiterte Auflage. Berlin, Philo-Verlag, 1924. 81 ע' 8°.
(=Das Licht, Heft 4.)

393. **Roth, Cecil.** Gli Ebrei a Firenze sotto l'ultima repubblica. Firenze, 1924. 27 ע' 8°.

Estratto dal Giornate „Israel“, April 1924.

394. **Salomo aben Verga**. Liber Schevet Jehuda. Hannover, Lafaire, 1924 [Manul-Neudruck der Ausgabe 1856]. 8°.

Fasciculus I: textum hebraicum continens. XII, 148 ע.

Fasciculus II: interpretationem germanicam continens. XXVIII, 286 ע.

395. **Samuel, Wilfred S.** The first London Synagogue of the Resettlement. With Plans by M. N. Castello. London, Jewish Historical Society of England, 1924. [8], 152 ע 10 plates 8°.

396. **Spomenica o proslavi tridesetogodisnjice jevrejskog kulturno-potpornog drustva „La Benevolencia“ u Sarajevu.** Maja 1924. Beograd „Vreme“, 1924. 126 ע 4°.

397. **Verfassung der israelitischen Religionsgesellschaft Württembergs vom 18. März 1924.** Stuttgart, Israelitische Verlagsanstalt, 1924. 52 ע 8°.

398. **Vogt, Joseph.** Die Alexandrinischen Münzen. Grundlegung einer alexandrinischen Kaisergeschichte. Stuttgart, W. Kohlhammer, 1924, 2 vols. 8°.

I: Text. X, 234 ע, 5 לוחות; II: Münzverzeichnis. IV, 185 ע.

מצרים נכנסה כחשיבה מיוחדת לתוך גוף-הקיסרות הרומית, נחשבה כרכוש הפרטי של הקיסר עצמו. אלכסנדריה של מצרים, זו העיר שיסר הכובש המקרני על חושי ים התיכון אמנם ירדה עם כבוש רומי מגדולתה, אחרי היותה כשלוש מאות שנה עיר מלוכה, אבל גם תחת השלטון החדש נחשבה לעיר השניה במדרגתה בקיסרות, אחרי העיר רומא. החפיקור הכללי העצום שהוטל על מצרים, להיות אוצר המזון של הקיסרות, הועיל בהרבה להתפתחות שטת המטבעות שלה, עד שלפעמים עלתה על זו של רומא עצמה.

המטבעות הרומאיות של אלכסנדריה מקיפות תקופה של אוגוסטוס וגומר בדיוקליסיוס ומכסימוס. בציורים השונים רואים אנו איך שרומי נפלה לאש-לאש תחת השפעת התלנונות המצרית ובמקום הותורים התכרחים לאמונת העם המצרי שנעשו עוד בימי אוגוסטוס, ותורים שלא היה בכ"ז בכחם לסכן את האמונה השלטת, הוכרו כבר אלולי מצרים באפן רשמי בימי השושלת הפלווית, שראו באפס ובסרפס את מגניהם הפרטיים. בימי פריגוס, הדריגוס ופיוס מוצאים אנו על המטבעות כבר כמעט את כל הפנתאון המצרי. שנוי גדול ניכר אחיכ בסוף המאה השניה לספחה. קיסרי רומא הכירו כעת בסכנה הגדולה הנשקפת לאחרות הקיסרות מתוך הגברת התרבויות הפרובינציאליות, רק מעטים מבין אלולי מצרים מבינים עלינו במאה השלישית מעל המטבעות...

מאורעות שונים מוצאים הרם במטבעות האלכסנדריה, ביניהם גם נצחון רומי על הגרמנים, שלוכרו נשבעה בימי רומיטיוס מטבע ועליה הכתבה Nike kata germanos. רק אין זכר בין המטבעות לנצחון רומי על יתודה. המקרה הוא חרבר או אולי יש לראות בואת את דרכי הפוליטיקה של רומי, שלא הצפה להרגיו את הישוב הגדול והחשוב היהודי שישב אז במצרים?

המחבר מעביר בסדר כרונולוגי את טפסי המטבעות השונות, מבאר את כתובותיהן, ערכן,

תאריך וציוריהן ומראה ידועה עמוקה בכל המקצעות השיכים לזאת בהעלותו מתוכם את המסקנות ההיסטוריות והתרבותיות. חבל רק שאין מפתח לחלק הראשון, יהיה מקול בהרבה את השמוש בספר החשוב הזה.

399. Weill, Raymond. L'Installation des Israélites en Palestine et la Légende des Patriarches. Paris, Ernest Leroux, 1924. [2], 95, [1] ע' 8°.

Extrait de la Revue de l'Histoire des Religions, 1923.

400. Zoller, J. La Comunità israelitica di Trieste. Studio di demografia storica. Ferrara, Taddei, 1924. 35 ע' 8°.

הדפסה מיוחדת מתוך: Metron, Rivista Internazionale di Statistica, 1924

קבלה והסידות.

ברודנא, אברהם צבי. קצור תניא. ראה למעלה: א"י 190.

401. הורודצקי, שמואל אבא. תורת הקבלה של רבי משה קורדובירו. נלקטה ונערכה בצרף מבו. ברלין, הוצאת אשכול, תרפ"ד. 326,110 ע' 8°.

אנתולוגיה זו מכתיב הרמ"ק באה לפתוח פתח לקבלה לרורנו זה המואס בגוילים הבלים של הרמסוס הישנים, וראויה היא שתצלית בזה. הצורה החיצונה נאה ומשובחת. בעיקר הספר מכיל דברי הרמ"ק ולפעמים גם באריכות כלשונם בלי שנויים, ואולם יש להעיר הערות אחרות וביחוד למבוא. הרמ"ק לא נולד בשנת רס"ה כמו שכתוב ע' 20 כי אם רפ"ב. דברי הורודצקי על יחסו של הרמ"ק לספרות הקבלה שבדורות לפניו ובדורו אינם נכונים כלל. מרת ההפירה היא לצערנו מחולשותיו הגדולות של הור. ומסבך זו לא אחת ולא שתיים סותרים דבריו במאמר אחד את דבריו במאמר שני. (ככה כתב במאמרו על ס' חקנה בשעתו ההפך מדבריו עתה על יחסו של קורדובירו לקנה). הרמ"ק השתמש בספרות הקבלה מתקופת הרמב"ן ועד תקופתו במדה רחבה מאד ומי שיעבור על הסדרס רמונים יראה בעליל מה רב החלק שלקח מכפרי זולתו. לא חשוב הוא שלפעמים יצא נגד מאמר מסאמרי הסופרים, כי כמעט תמיד התנגדותו מוסבת אך על אותו המאמר ושני דפים אחרי כן כבר חמצא שאותו מחבר נזכר אצלו לשם ולתהלה. לא היה לתורודצקי להביא ראיה על התנגדותו של רמ"ק לר' יהודה הייט ממקום אחד בודד בהיות שבשאר הסקומות דבר הרמ"ק עליו בכל הכבוד הראוי; והוא הדין גם ביחס לר"מ ריקנשי אשר ישמילה עד עפר ירימהו עד שמי מרום. הכל כפי קשר העניין, ועיון למשל בפרס (דפוס קראקא) דף 21 d, 23 b, 23 d. הספר היחיד מספרי המוסת שבקבלה אשר הרמ"ק התנגד לו באמת חכלית נגוד הוא ס' חקנה וגם בפרס רמונים כבר יוצא נגדו אם כי ביתר העלם ומביאו תכיד בל' כל סימני כבוד, ככה למשל כתב עליו, דף ב' 79, ש"נ נתחכם לכתוב דבריו בשם מגידים וכמעט כל פעם שמביאו נמצא נאיוה רמו קל למעוט ערכו. לא כן הדבר לגבי ספר חמונה כי למרות דבריו בשעור קומת ספך עליו לגמרי בשער האותיות שבפרס. — דברי הורודצקי על רושם ספרי הרמ"ק מגוימים מאד. מעולם לא מצינו כי פירוש הרמ"ק על ספר יצירה החליש השמעתם של יתר המפרשים. פירוש זה באמת לא נתפשט כלל וכלל ורק בצפת נמצאו מי שעסקו בו, וגם לא השאיר שום רושם בספרות הקבלה. ע' 33 יאמר כי עד ימי הפרס, לא

היה ספר שהוא מכיל כל שאלות הקבלה וכתוב בסגנון בחיר כמותו וכו' וכו' וגומא קתני. ואם ס' האמונות לר' שם טוב וס' החיים לא כלום הם בעיני הור' הרי ס' עבודת הקודש לר' מאיר בן גבאי בודאי קדם לרמ"ק ולא די שקדם לו אלא בודאי גם מלא את התפקיד לתאר את תורת הקבלה המקובלת הרבה יותר טוב משעלה בירי הרמ"ק, אשר שכלו העמוק גרם לו שחדש חרושים גדולים, ביורעים או בלא יודעים, ושנה את פני הקבלה שנוי רב, וכדי להכיר את גודל השנוי הזה די בהשוואת ספרי הרמ"ק עם ספרי חבריו בצפת ועם ספרי הרדב"ז, והנה פה מקום אתי להעיר על דבר משונה אחר, יחסו של ר' שלמה אלקבץ גיסו ומורחו של הרמ"ק בקבלה לזה האחרון עוד לא הוברר, כנראה, מעין השפעת גומלין השפיעו זה על זה, ואולם בספרי ר"ש אלקבץ שנחברו אחריו בואו לצפת וביחוד בספר ברית הלוי לא יכירו עקבי הרמ"ק, וגם לא יזכירוהו, וקשה לדון עד כמה קלט לחוכו שיטת גיסו הצעיר ממנו, והנה בכתבי יד אחרים — למשל בפרנקפורט כ"י מרצבך 44, ב-Jews College כ"י הלברשטם 13 ועוד — נמצאו לקושי הקדמות בחכמת הקבלה מהר"ש אלקבץ או מיוחסים לו, בכ"י מרצבך שראיתי, נוסף שמו של ר"ש אלקבץ מיד אחרת, ובעברי עליו הנה ספר עמים רמונים, לא בצורה הנדפסת המשובה שפיג כי אם מלה במלה בצורה שגורסת באמשיטרס חס"ח בספר פעמון ורמון, וזה תחת גרול, מתחלה לא רחוק הוא לשער כי באמת מהר"ש אלקבץ עשה לו קצור מספר פרס רמונים, ואמנם העדויות הברורות על תולדות גוסס ס' עמים רמונים וכתובותו להאמין כי כל הכתבי יד האלה טעות הוא בידם — כמו שטענו כל הכי ביוחס את ס' השם לר' משה די ליאון, ס' עמים רמונים נדפס בשלש צורות שונות וקל לראות איך שני המוסיפים והמגיהים ששמוהיהם נודעו בשערים ואין בהם חשש זיוף, ער שהוסיף הור' מרדכי בן יעקב מפראג הוספותיו המרובות, במאה החמישית לאלף הששי, ויצאה הצורה שבס' פעמון ורמון, ואי אפשר לומר כי צורה זו הייתה מתחלה ורק גרעו ממנה מה שגרעו, נגר ערותו של הרמ"ע מפאנו בהקדמת דפוס המשובה, בכ"י מרצבך — על זמן כתיבתו אינני ראו להרוץ משפט, ואולם עושה רושם מאוחר, בערך משנת 1700 — השמיט את שער ערכי הכנויים, ולא אדע מה הביא המעתיקים לירו מעותם, האם נחלף לאבי הטעות מהר"ש (שהוא שמואל) גאליקו במהר"ש (שהוא שלמה) אלקבץ על ידי איזו טעות קריאה, גאליק=אלקבץ או בדומה לזה?

ס' אלימה איננו "בעין קצור הפרדים" בשום אופן, ומהנני על הורוצקי מה ראה בספר זה לכתוב כדברים האלה, ראשית כל הוא גדול ממנו פי שלש כי נדפס בבראדי רק חלק קטן ממנו, רביעי בערך, ולבד מזה הוא כולל ענינים אחרים לגמרי וכבר הסכימו כל המקובלים כי הוא חולך ומבאר שם, הקדמות יותר פנימיות שלא בא פרושן בס' הפרס שהוא פשוטרי בערך אליו ונועד לקהל רחב, ואין כאן משום קצור, השם "אלימה רבתי" שקוראים לו המקובלים בא להוציא את "אלימה זוטרתי" שמביאו באלימה רבתי דף 4b, וכנראה אבד, בדבר ס' גירושין כתב הורוצקי דברים נכונים, וכוננו לדעת אחת, עיין בתולדות העברה ע' 164, עוד רואנים בספרו תולדות ישראל בתוגרמה כרך ב' ע' 163 כתב בענין הגירושין האלה קטן שלם, דברים שלא היו ולא נבראו — לגמרי עבר הורוצקי לחמחוני על ספר "תפלה למשה" פירוש התפלות הנדפס בפרעמישלא הרנ"ב (ולפי רואנים "כמה פעמים", וברוך היועל!) ספר גדול וחשוב מאד שפי' זבחי שלמים אך חלק מצער ממנו, הורוצקי לא הזכירו בטבוא ולא נשתמש בו באנתולוגיה וכנראה לא ידע ממנו, ס' שעור קומה הנדפס בורשה הוא רק חלק אחר מן התקדמת לספרו הנדול אור היקד אשר כלל גם את פירושי הוהר והיצירה וגם את פירושי התפלות לכל השנה ועיין בתפלה למשה דף 91 ובחקרמת ס' פעמון ורמון, ס' תפלה למשה מובא גם כמעט על כל דף ודף שבפירוש הסידור, שער השמים להשליה, לכרונולוגיה של ספרי הרמ"ק

נראה, כי הספ"ר — ככה קרא הרמ"ק עצמו בר"ת לספר סדרם רמונים — נגמר ראשונה, לפני פירוש הוהר כי כבר בשנת ש"ח מביאו בגרושיו כמה פעמים.
האנתולוגיה טובה במה שהיא מכילה, אלא שהחלוקה מעוררת ספקות. המסגרת שהורוצקי מכנים לתוכה את כל תורת הרמ"ק איננה מתאימה. לפי עניוה דעתו, הסדר שקבע הרמ"ק עצמו בספ"ר, טוב מאד ומה ראה הוהר. לשנות? וגם שנחן והוסיף "ראשי פרקים" מוזרים במקצתם. פרק מיוחד על ה"צריק" איננו מתאים לקבלת הרמ"ק. ועוד מה שנוגע לקטעים מן הספ"ר, קשה לדון מי הם אשר באמת מיסודו של הרמ"ק ומי הם שרק הועתקו מספרי וולתו בעולם שמש. כי אמנם כאלה רבים. ככה למשל נלקחו דברי הרמ"ק על ממשלת השדים ולילית רבתא וווסרתא (ע' 224) מלה במלה ממאמרו הבלתי נדפס של ר' יעקב הכהן משגוביא הנמצא בכ"י בברלין. (וגם במקומות אחרים העתיק הרמ"ק ממנו לא מעט, אך בשמו הוזכרו רק פעם אחת.) עכשיו בלי מראה מקורות, אי אפשר לדעת במה עלה הרמ"ק על קבלת הראשונים אשר אמר לבאר בדבריו. ואם יוציא הוורוצקי אולי "תורת הקבלה של ר"ם בן גבאי" או "תורת הקבלה של הרמ"ק מפאנו" יחיה עלינו לשאל מאי שנא הכא ומאי שנא התם?
ע' 36 של המבוא צ"ל צפת במקום ציפת. ג. שלום.

402. זליגמאן, רפאל. הקבלה. (השלח כרך ס"ב חוב' ה'—ו' ע' 437—444)

494—502.

403. ספר חסידים. על פי נוסח כ"י אשר בפאראם עם הנהגות תקונים באורים ומראה מקומות מאת יהודה הכהן וויסטינעצקי. מהדורה שניה, עם מבוא ע"ד הספר ומחברו ומפתחות מאת יעקב פרייטאן. פרנקפורט ע"ג סן, מ. א. וואהרמאן, תרפ"ד. 73, 537 ע' 80.

הדפוס הראשון שהוציאו מקיצי נדרמים בשנת תרנ"א זה מוסן היה בבחינת אחת בעיר רבני ורבו השואלים לו. ואם כן טוב עשו שהדפיסוהו מחדש בדפוס מנול. בנוסח הספר, כמובן, לא נשתנה דבר במהדורה זו. במבוא אשר הוסיף הר"י פרייטאן, כלל עוד פעם כל מה שירוע לנו על ר"י החסיד וכל ספר החסידים, אשר יצא מביט מדרשו. וגם חדש בזה הרבה. בהוספה אחת ע' 49—56 זכה הר"י ס. אותנו בלקוטים מספר הכבוד לר"י החסיד שנמצאו בשני כתבי יד של מ' ערוגה הבושם לר' אברהם ב"ר עזריאל והם דברים חשובים מאד לחקירת הקבלה. לבד מזה יחויקו לו טובה כל המעיינים על שעשה אזניים לספר בתתו מפתחות מפורשים בסוף המבוא וגם מראה המקומות אשר מובאים בס' חסידים מן ספרי תורה שבכתב ושבע"פ. עבודה נחוצה מאד. לגבי ס' גיכטריאות (ע' 5) לא הזכיר המחבר את דברי עפשטיין בספרו מקדמוניות היהודים ע' 122 וכו' שמביא משם ספור המעשה על הגולם של בן-סירא והוא המקור הראשון הנודע עד עתה. דברי פ. לגבי פירוש ספר יצירה (ע' 7). והרוקח בפירושו לספר יצירה מביאו עיין צונץ לט"ז ע' 301 הע' ד" תמוהים, שהרי אצל צונץ אין זכר לדבר ואינו מזכיר שם את הרוקח כלל. ובנראה סמך פ. על קאמלעלאר כס' חסידים הראשונים ע' 70 ובאמת אין זה נכון. בפירוש הקצר של הרוקח הנדפס ברוב הדפוסים מזכיר את ר"י החסיד אך ורק במשנה הראשונה לגבי "ספר ספר ספור" וז"ל: כן קבל החסיד מאביו ור' שבחאי פירש... ותו לא מיד. וגם בנוסח האמיתי הרחב הנדפס בפרעמישלא תרמ"ח לא נמצאו מקומות אחרים אלא שדברים אלה נאסרו עוד ביותר ברור וז"ל שם: ספור הוא דבור ומאמר כך קבלתי אני אלעזר הקטן מפי אבא מורי רבינו יהודה שקבל מסורי הרב רבי יהודה החסיד והוא קבל מאבא רבנא שמואל... ור' שבחאי פירש... ובכן אין כאן פירוש ספר יצירה בכתב כי אם דברי קבלת

בלבר. ולא זו בלבד אלא תמה גדול הוא אצלי כי הפירוש הזה (שמציאותו מיוסדת אך ורק על עדותו של אבואלעפיה) לא נזכר אף פעם גם בשאר ספרי הרוקח המדוברים עד כמה שזכותי לראותם בכ"י. ואם בפירוש רחב כמו הגדס בפרעמישלא לא הזכיר אותו וידע רק את פירוש ר' שבתאי, קרוב אצלי שלא ראיתו. ויחד מזה מסופקני אם עדותו של אבואלעפיה נאמנה היא, כי כל המקום המובא מילינק הוא חמוה מאד מאד גם בשאר פרטים, ודברי נביא זה צריכים חיווק. והלא גם הקרקטריספיקה אשר נתן שם על פירוש הרוקח איננה נכונה כלל וכלל כפי אשר יראה כל חקורא בו. כי איננו "קבלת עולמות" [וזה מתאים באמת במקצה לפירוש המיוחס לר"ס גאון]. ודבריו על פירושו של ר"י החסיד שהוא במשך קצה אחרי דברי ר"ש הרופא, הרי הם חלים דווקא על פירוש הרוקח אשר לפנינו. ואולי דבר הוא זה? אולי היו לפני אב. שני פירושים אלה הנמצאים אצנו גם היום וטעה ליחס אותם לאשר לא כתבום, ופירוש ר"י החסיד על ס' יצירה לא היה ולא נברא.

ועוד עלי להעיר בענין ה"סליחה ליוה"כ" שעל פי פ"ר. (וצונץ אשר עליו סמך בזה) יצאה מ' יהודה החסיד. התפלה הזו "אלהים בישראל גדול וכו'" היא חלק של "תפלת ר' נהניא בן הקנה" ושם בודאי לא באה בחזר סליחה כי אם בתורת "סימן" לשם של מ"ב. מנין באה למחבר "תפלת הייחוד"? באמת היו מקובלים שייחסוה לרוקח, וכתובם בעל שושן סודות דף כ"א ע"א אשר מביאה בתור. סוד תפלת ר' אליעזר [1] רוקח מהלמירי ריה"ח, ואולם לא מצאתי שייחסוה לר"י עצמו. ויסוד לדברי המייחסים אותה לרוקח היה כנראה שהוא נמצאת באמת בסוף פירוש ספר יצירה של הרוקח, גם בכ"י שראיתי במינכן ובירושלם וגם בגדס (ושם נאמר כראשה "תפלה נאך וחשובה אשרי האומרה בכל יום"), וכנראה לא במקרה בלבד באה שמה. הכ"י היותר קדום אשר כולל את שבע השורות הראשונות הוא כ"י מינכן 209 משנת 1298. שם הבליעו אותה כבר בין דברים אחרים, בסוף "תפלת הערער" דף 100 והנה כבר כותב הכ"י שם אותה במסגרים. רק בזמן מאוחר הכניסוה לקובצי סליחות כמו בכ"י מינכן 67. ג. שלום.

404. קורדואירו, משה. תמר דבורה והוא מאמר נכבד... בדרך ישרה שיבור לו האדם והתבודדותו ותכליתו והתבוננות [1] דרכיו ולהתנהג בקדושה... בארדיב (סלאוואקיה), דפוס מנשה יחזקאל הורוויץ, תרפ"ד. 86 ע' 8°.

מעשה נורא על ר' יוסף דילה רינה. ראה למעלה: א"י 211.

405. נפלאות אחרים. מעשיות פון דיא צוויי ברידער... ר' שמעלקא ז"ל פון ניקלסבורג און... ר' פנחס... אין פראנקפורט דמיין... איבערגעזעצט אויף זשארנאן. פשעמישל, אמקרויט אונד פריינד, תרפ"ד. 40 ע' 8°.

406. נפלאות ר' שמעלקא ז"ל... זעהר ווינדערליכע מעשיות פון הייליגען גאון און צדיק רבי ר' שמעלקא... איבערגעזעצט אויף זשארנאן... פשעמישל, אמקרויט אונד פריינד, תרפ"ד. 92 ע' 8°.

407. אדלי שם. זעהר ווינדערליכע מעשיות פון דיא צעהן הייליגע צדיקים... איבערגעזעצט אויף זשארנאן. פשעמישל, אמקרויט אונד פריינד, תרפ"ד. 48 ע' 8°.

408. Leisegang, Hans, Die Gnosis. Leipzig, Alfred Kröner, 1924. VIII, 404 ע' 8°.

(= Kröners Taschenausgabe Band 32.)

ספר זה מענין מאד גם לחוקר תורת הסוד בישראל. בתרגום יפה ומוצלח ורחוק מרמיונות מביא את שירי המקורות עצמם מצד ה"יודעים" ומצד סחננדיהם בכנסיה העתיקה. הקשר החזק שבין היודעים ותורת הסוד בישראל משתקף בקטעים אלה כמדה נפלאה. הרבה פרטים חשובים מצד הקבלה, למשל הסימבולים של ת.אילן הסודי אשר פרוי נשמת האדם (ע' 69). הספר כתוב גם בסגנון יפה וקל ושוה לכל נפש. רעונתו של המחבר מכבוא על מולדת חגנוזים אינן נראות. לפי דעתו רוח יונית עיקר בה. ג. שלום.

409. **Vulliaud, Paul.** La Kabbale. Histoire et Doctrine. (Essai critique.) II vols. Paris, Emile Nourry, 1923. 8°. I: 516, [4] ע'. II: 456, [3] ע'.

הספרות העברית בימי הביניים.

410. **אברהם אבי עזרא.** פתגמים. לודו, הוצ. נצח, תרפ"ד. 47 ע' 5×7 cm.

411. **דושינסקיא, יעקב קאפלי.** פסק דין תימני. בודאפעשט, דפוס קאמצבורג, תרפ"ד. 7 ע' 8°.

תוצאה מיוחדת מהצופה לחכמת ישראל.

412. **הלוי, מאיר בן אברהם.** פירוש ר' יוסף בכור שור על ס' ויקרא י"ל ראשונה מכת' מינכן 52 №. (הצופה לחכמת ישראל תרפ"ד ע' 209—267).

413. **שלמה בן יהודה אבן גבירול.** שירי שלמה בן יהודה אבן גבירול. מקובצים על פי ספרים וכתבי יד, סדורים, סוגיים ומבוארים על ידי ת. ב. יאליק וי. ת. רבניצקי. כרך ראשון. שירי חול. ברלין, הוצ' גביר, תרפ"ד. XVI 209, 174 ע' 8°.

414. [Anonymus] Hebraic Literature in Portugal (Times, Literary suppl. 7. II 1924.)

415. **Rosenzweig, Franz.** Sechzig Hymnen und Gedichte des Jehuda Halevi deutsch. Mit einem Nachwort und mit Anmerkungen. Konstanz, Oskar Wöhrle [1924]. 175 ע'.

חשוב ומענין הוא הסוף דבר" שהוסיף רוזנצויג לתרגומו זה ושבו הוא מביע את דעתו על הפרובלימה של תרגום שירה בכלל ותרגום יהודה הלוי לגרמנית בפרט. הוא דן את כל המתרגמים שקדמו לו, לכך הובה — פרט להלוי. החיזיר שהוא משכמו ומעלה גבה מכל אלה שקדמו לו ומן אלה שבאו אחריו. ומפני כך חושבת אותו דעת הקהל למתרגם שאין אפשר לחנות מתרגומיו. הלוי ראו לפי דעת רוזנצויג לתהלה הזאת יען שהכיר בחובתו כלפי הצורה התרבותית של שירי יהודה הלוי. שאר המתרגמים לא התאמצו לשמר על צורה המקור, והסבה לזה — עצלותם. האמתלה הזאת שאי אפשר למתרגם לשמר על הדקנות של התרגום, נטלה ע"י תרגומי לכל אלה שיבאו אחריו. הספר מוקדש לס. בוכר. ת.

416. **Sakheim, Arthur.** Das jüdische Element in der Weltliteratur. 7 Vorträge. Hamburg, Verlag Hazoref, Buchhandlung Goldschmidt, 1924. 191 ע' 8°.

הפילולוגיה העברית והיהודית.

417. אלפגנדה, אבן אסחאק. ספר תורת שפת ערב. זהו ראשית למודי שפת ערב לתועלת יודעי שפת עבר הרוצים לנסוע לארץ אבותינו או לחשונות שתי הלשונות עברית וערבית. ורשה, הוצ' "ארינטי", הרפ"ד. 36 ע' 8°.
418. גורדון, יהושע. מנחי המסחר Business Terms. הצעה לועד הלשון. (מסחר ותעשייה חרפ"ד י"א—י"ב ע' 349—356).
419. פרילוצקי, גת. מאמ-ע-לשון. יידישע שפראכנוויססענשאפטליכע פורארבעטען. I באנד, ווארשע. קולטור ליגע, 1924. 162 ע' 8°.

(=יידישע דיאלעקטאלוגישע פורשונגען, V באנד.)

*420. Levi, Jakob und Goldschmidt, Lazarus. Nachträge und Berichtigungen zu Jakob Levy's Wörterbuch über die Talmudim und Midraschim von Jakob Levy. Sonderabdruck. Berlin und Wien, Benjamin Harz Verlag, 1924. I—XII, 564—72, 537—46, 733—42, 681—90 ע' 4°.

ראה בחוב' ב' 190.

חבורת זו היא כשמה, נוספות ותקונים למלוגו של לוי, שהוציאה אותה הוצאת ספרים במהדורה חדשה. מקצת דברים על המלוג גופו. החסרון במלוג מודעי מקיף, לפי מצב המדע שבזמננו, לכל ספרות חז"ל לעברית ולארמית שבה לא ימנה במהדורה הזאת. ואף הנוספות והתקונים הללו לא יועילו לכך. ומה אם בשעת תופעתו (89—1876) אפשר היה לקבל על המחבר, כי "לא נכנסו בחוג עבודתו כ"י והוצאות עתיקות; שמות גיאוגרפיים ושמות אנשים גרשכו רק בחלקם ובלי שטח; הרגומאות או שחן לקויות או שחן מרבות ומיתדות; יש שהוא סומך על עבודת קודמיו ואינו מעין כלל בטקסט גופו" וכו' וכו' (מתוך רבני גולדשמיד בחקרמה השנייה) אם אז כך, היום לא כל שכן. והלא בינתים יש לה לחקירת הלשונות השמיות הרבה ציוני התקדמות; חקירת הסורית והארמית והעברית אף היא לא רממה, והרבה תמר לשוני נתגלה והמון פרטים חשובים הוארו ונתבהרו; יצאו חלקים רבים של ספרות חז"ל במהדורות מדעיות מתקנות. הגיעה השעה ללקט ולעבד ולהוציא דבר חדש מתקן. אעפ"כ טוב שיצא לוי במהדורה חדשה, אחרי שכלה זה כבר מן השוק ורבים המחזרים אחריו. מי יודע, מתי נזכה לטוב ממנו ועד אז ירבו בודאי לעין בספר זה וביחוד עם הערוך השלם ויסטרוב ובן יהודה עתיד הוא עוד להביא ברכה רבה. גם זו לשוכה.

הנוספות (כמחציתם של לוי בעצמו ואותם אינם מבקרים בזה) רבים השלמות בערכים גופם. מהן חדשות ומהן — ואולי רבן — נמצאות כבר ביסטרוב, בדלמן ובבן יהודה, וחבל שלא העיר המחבר על כך במקומות הללו. שרחה קלה זו לא היתה גורעת וביחוד מאחרי שמרבה המחבר לגנות את בעלי ה"פליגאטיס" ואת ה"מתהדרים ביריעותיהם של אחרים" וכו' (עין בהקרמה חשניה). כאן וכאן יש גם תקונים והערות אטימולוגיות בשמו ובשם אחרים.

מעט הערות: "אפוקי שבתא" (שבת ק"ט ע"ב) היא ממש "אפוקי שובתא", שמביא לוי במקום אחר (בב"ר ס"ג ח' תיאודור הגירסא שבתא בלי וי"ו) ומה ראה להביאה בנוספות ולהוציא ממנה יחיד אפוקאן בנוגע לנקוד: זהו בודאי אפעל של נמק וצ"ל אפוקי. אגב: מכיון ששפסל

וחקן בערך זה. חייב היה לחקן דברי לוי ולחעיר. כי אֶתֶּמַּסְק — משרש נספ — אינו אֶתֶּמַּעַל אלא אֶתֶּמַּעַל. עין דלמן, דקדוק הארמית עמ' 297. — אפן שבִּעֲבִירִית חז"ל "מרכב כנראה מן או מן" והו' דרש. ועוד: המלונות מצינים רק מקום אחד, אהם עומדים על אופניו שלהם" (רות רבה ב' א'). יסטרוב בשם ילקוט יושוע ב' "אופניו" ביו"ד אחת. בערוך אין. הגירסא, כנראה, כספיקא (בולקוט ווילנא גב. אופיה" בחכר מרבע) והפרזה היא ממש כמו במאמר "אין אחת יכול לעמוד על אופי של אומה הזאת" (ירוש' שקלים מ"ה ע"ד) ולוי מביא: אין אנו יכולים לעמוד על אופי של דוד (ויקיר ל' ג') בהוצאותינו אפה, והערוך בשם פסיקתא דסוכה אופי של דוד. — גהר נמצא גם בחוראתו שבמקרא "גוהר על טרפו" (ס"ד החל' כובר כ"כ) ואינו במלונות.

המחבר מביא בשם כ"י המבורג את השם מועדות (בב"ק ל"ט ע"ב) ומוסיף, שזוהי גירסא נכונה. נראה, כי גירסת מועד שבהוצאותינו נכונה יותר, מפני שבשקל כזה — מפעלות — אינו מצוי בעברית של אז. אעפ"כ יצין הדקדוק אותו משקל ויכיר שובח למעור. — לא רק בארמית מצינו "כורחא" בח"א, אלא אף בעברית. במדח"ג פעמים הרבה על כרחו, על כרחם. עין למשל בוא י"ב ל"ו, מ"ד. — משאיל בו (בר' ו' ע"ב) בדקדוקי סופרים אמנם שואל בקל, אבל יסטרוב מביא משאיל בחוראה זו — שאלה לטובה למעשיו של פלוני — גם ממקומות אחרים (יבמ' ע"ז ע"ב — פעמים — בב"ח קכ"ג ע"א) וגירסא זו מקוימת גם בכ"י מינכן, רק בבית שם, מביא בעל דקדוקי סופרים גירסת "שואלת" בשם כ"י המבורג ועוד. ביכמ' שם, נמצא גם, שאל עליו" בקל וכן בכ"י מינכן. חרי שבמשמש כאן קל ומפעיל בחוראה אחת. ועוד חרוש: בדוגמאות חללו של יסטרוב מקשר פעל זה ב"על" כמו שמצינו כתנ"ך וְאֶשְׁאֵלֶם עַל הַיְּהוּדִים (נחמ' א' ב'). אמנם רק פעם אחת ופעמים הרבה בלמיד. משאיל או שואל בו הוא כמו "שואל בשלומו" הנמצא בחלמוד. מענין, כי במדח"ג שכבר וירא י"ט כ"ז נמצאת במאמר זה גירסת משאיל עליו. — על שעתא בחוראת מול (ע"ז ל"ד ע"ב) הוא סעיר כ"י כך הוא גם בגרמנית. קרוב יותר היה להביא: "אין לך אדם שאין לו שעה" (אבות ב' ג'). "כסערת שלמה בשעתו" (תע"ז כ"כ ע"א). בדוגמאות חללו שעה. מול, בכתוב ובנקוד נמשך המחבר אחרי לוי ונשתבש: מלאכי חבלה, כבלא חמ' כבלא, מילתא מרובע. קידוש, היירא תמי תורא ועוד רשם קשה עושים החרפות והגדופים שבמבוא, שהוטחו ביחוד כלפי קוחט ודלמן.

חנוך ילון.

421. Stevenson, Wm. D. Grammar of Palestinian Jewish Aramaic. Oxford, Clarendon Press, 1924. 96 ע' 8°.

מטרת המחבר הייתה לתת ביד התלמידים ההפצים ללמוד דקדוק לשון ארמית של ארץ ישראל קצור מחבורו הגדול של דלמן, וכמוהו הוא עובר בבת אחת על לשון התרגומים (אונקלוס ויונתן) ועל לשון התלמוד הירושלמי וחמדרשים. אך זאת עוד יותר עשה לספח אל חבורו גם את חורת הלשון הארמית שבכתב (דניאל ועזרא) בתכלית הקצור. אבל המחבר נמנע מלהכניס דקדוק הלשון של חמפירורים של סונה ויב מפני ש Cowley מתעתד להוציא לאור חבור מיוחד במקצוע זה. לפי דעתי לא טוב עשה שהניח ידו מזה, חן מפני שלפי מטרת החבור שלפנינו היה מקום לקצור גם בנוגע לסליטת הלשון מדורות מוקדמים כמו אלה והן מפני קורבתה של "סליטת לשון" זו אל הארמית שבתנ"ך (ביחוד אל הארמית שבעזרא).

החבור חקטן חזה ערוך בדעה ומכוון ותלמידים שחבר עומד על נביחם, מסופק אני מאד אם יעלה ביד מתלמידים על ידי עצמם להשתמש בספר הזה אף אם על פי מצות המחבר ישימו לה כחללה אל חסעופים שבא עליהם כוכב וידלגו על חיתר שהוא הרוכ. המחבר הרגיש שאי אפשר ללמוד דקדוק ולשון סבלי קריאה רצופה. התניך מצוי בידי כל איש, והמחבר מיעץ

לתלמידים לקרוא סימנים הראשונים סבראשית בבריסטוטמסיה של מרקס (שאיננו מצויה בידו כל אדם), ומצטער שה-Dialektproben של דלמן עם הקטעים מהתלמוד והמדרשים אי אפשר להשיגם, לפי דעת המבקר יותר טוב היה עושה המחבר לו הכניס בתוך חבורו פרקים מהחרגום וגם מהלשון המאוחרת של התלמוד והמדרשים, ואולי גם מהתנייך עם מראי מקומות ומעיינים שברקוקו, ואז היה חבורו המעשי משלים את משרתו לגמרי. המחבר מוריע אותנו שתורת השמוש שלא מצא אצל דלמן היא נוסף משלו, אך בנוגע אל התלמוד ואל המדרשים הצטמצם במה שהעלה מה-Dialektproben של דלמן. אם כן יצאה תורת השמוש מקופעת ועוד הנית מקום להתגדר.

אין לנו לדון עם המחבר מפני שנכרך אחרי דלמן וערך לשון התנייך והחרגום המוקדמת בלשון התלמוד המאוחרת, כי לשניהם היתה המטרה לעמוד על הלשון שביומי ישו ושהיא מתחמט אל שתיהן אבל השיטה המדעית דורשת להפריד בין המוקדם ובין המאוחר, ויותר נוח היה להגביל החבור שיוסב אך ורק על הלשון המוקדמת כמו שבאה בתנייך, בפסוקים של סוגה ויב, בתרגומים—ובכתובות של אותם הומנים, בשטרות של בבל ואצל בני נבט ותדמור, או לחלק את החבור לשני חלקים, חלק ללשון המוקדמת בנבול שהצבנו, וחלק ללשון המאוחרת של התלמוד—ממש כמו שעשה לוצאטו בחבורו (אלא שהוא שם לבבו אל התלמוד העברי). הנסיון יורה ער כמה החיבור שלפנינו יהיה מסוגל למתלמידים הלשון הארמית חופסת מקום חשוב בלשונות השמיות, ואסרי תורה אנו, למחבר שהרגיש בחשיבות זו מסאת הלשון ומסאת הספרות שאי אפשר לכל חוקר במקורי הנצרות להבטל ממנה.

מדרבי יו"ט מרגליות.

421. Eitan, Israel. A Contribution to Biblical Lexicography. New York, Columbia University Press, 1924. VII, 66, [2] ע' 8°

(=Contributions to Oriental History and Philology No. 10.)

422. Völter, Daniel. Die althebräischen Inschriften vom Sinai und ihre historische Bedeutung. Leipzig, Hinrichs, 1924. 56 ע' 8°.

פילוסופיה.

423. ראבידוביץ, ש. נחמן קרונמאל בתור חוקר ומבקר. (השלח כרך מ"ב

חוב' ב'—ג ע' 167—182, 252—266.)

424. Altkirch, Ernst. Maledictus und Benedictus. Spinoza im Urteil des Volkes und der Geistigen bis auf Constantin Brunner. Leipzig, Felix Meiner, 1924. 211 ע' 8°.

מחוך הספרות העברית מובאים רק דברי ידיל על ספינוזה.

425. Baneth, David Hartwig. Jehuda Hallewi und Gazali. (Korrespondenzblatt des Vereins zur Gründung und Erhaltung einer Akademie für die Wissenschaft des Judentums 5. Jahrgang 1924. ע' 27—45.)

426. **Birnbaum, Nathan.** Wesen und Wesentlichkeit der Form im Judentum. (Jeschurun XI ע' 129—149).

427. **Marmorstein, A.** The Unity of God in Rabbinic Literature. (Hebrew Union College Annual I ע' 467—499.)

428. **Mose ben Maimon.** Führer der Unschlüssigen. Ins Deutsche übertragen und mit erklärenden Anmerkungen versehen von Dr. Adolf Weiss. Erstes Buch. Leipzig, Felix Meiner, 1923. CCCXXII, 394 ע' 8°.

(= Philosophische Bibliothek Band 184 a.)

המהרגם אשר זה מקרוב נספר לעולמו נתן מה למדע האירוסאי ספר חשוב מאד ועליו לקוח כי הפעם לא יוסק חתונתו באמצע ושנים שני חספרים חספרים עוד יופיעו במהרה. ויס חרגם על מי אכן חבון ורק לפעמים שנה על מי שנווי הנוסחאות אצל מונק. ובאמת יצא בזה חרגום מוצלח מאד שירבו כמותו לדיוקנות ולזהירות, גם הרבה מאד בהערות כפי הצורך ונתן בחן כמעט באור רחב, רובו ע"פ המפרשים הראשונים, לפעמים נמצאו גם טעויות קלות, כמו בע' 228 שחלך אחרי הנרבוני וטעה ביחסו את המאמר על השם בן יצב אותיות שבספר הבתיר אל ר' נחוניא בן הקנה והוא מיוחס שם לר' אהילאי, המכוא אשר הוא כספר בפני עצמו, נתן לפנינו חיי הרמב"ם וביחוד תאור פרטי ונתחם של תורתו נחר מן הקשר אשר קשר אותה הרמב"ם בפסקיו חניך ובמאמרי חו"ל. ג. שלום.

429. **Neumark, David.** Saadya's Philosophy. (Hebrew Union College Annual I ע' 503—573.)

430. **Roth, Leon.** Spinoza, Descartes & Maimonides. Oxford, Clarendon Press, 1924. 148 ע' 8°.

ההנחה העיקרית של הספר: שפינוזה לא היה הממשיך של פילוסופיית דיקרט, להפך, שיטתו היא הנגוד הקיצוני של פילוסופיית דיקרט, אף על פי שלבאורה דומת האחד לשניה במחודת המחמטיות של מבנת השיטה, שיטת דיקרט מביאה לידי פלורליזם, היא איננה מוצאת את הדרך מן היחידים הרבים אל האחדות, שפינוזה רואה את זה ועל כן הוא יוצא מן האחדות. מנין הדרך הזאת לשפינוזה? הוא למד אותה מן הרמב"ם. אמנם, האתיקה איננה מביאה מקורות, אבל רוב מראה על זה שבאמצע עבודתו באתיקה נמר שפינוזה את הטריקטאט. על כן יכול הטריקטאט לשמש נסחח לחבנת מקורות האתיקה. זאת ועוד אחרת: אותה המלחמה שנלחם שפינוזה נגד הפלורליזם של דיקרט, נלחם הרמב"ם נגד פילוסופי ערב, ויחסו של הרמב"ם אל פילוסופי הכלאם הוא כיחס שפינוזה אל דיקרט. ה. ב.

431. **Wolfsohn, Harry A.** Notes on Proofs of the Existence of God in Jewish Philosophy. (Hebrew Union College Annual I ע' 575—596.)

דת יהודית.

*432. **Abrahams, Israel.** Some permanent values in Judaism. Four lectures. Oxford, Clarendon Press, 1924. VIII, 86 ע' 8°.

Contents. I: The permanent value of primitive ideas. II: The permanent value of Apocalypse. III: The permanent value of Philo. IV: The permanent value of the Talmud.

*433. **Feldmann, Abraham J.** God's Fools. Sixteen Discourses. Philadelphia, Pa. 1923—24. 208 ע' 8°.

*434. **Levinger, Elma Ehrlich.** Jewish Festivals in the Religious School. A Handbook for Entertainments. Cincinnati, Union of American Hebrew Congregations, 1923. XI, 587 ע' 8°.

*435. **Levinger, Elma Ehrlich.** The Jewish Holydays. Brief descriptions and explanations of the Jewish Holy Days and Festivals. New York, Bloch Publ. Co., 1923. 82 ע' 8°.

436. **Singer, Isidor.** A Religion of Truth, Justice and Peace. A Challenge to Church and Synagogue to Lead in the Realization of the Social and Peace Gospel of the Hebrew Prophets. New York, the Amos Society, 1924. 818 ע' 8°.

437. **We and our children.** Shall they remain Jews? A Vital Problem and an Attempt to solve it. New York, Jewish Education Association, 1924. 16 ע' 8°.

ידיעת ארץ ישראל.

לוק, הרי ישראל. ספרה של ארץ ישראל. ראה למעלה: א"י 204.

מסלה. ראה למעלה: א"י 210.

438. **פרידלאנד, מיכאל.** מין טאגבוך, פון מין ריינע איבער ארץ ישראל,

מצרים און איטאליע. אילוסטרירט, ורשה, דרוק „ארביטערהיים“, חרס"ד. 40 ע' 8°.

439. **קרויס, שמואל.** ארץ ישראל בתקופת הגאונים (השלח כרך

מ"ב חוב' א—ג, ע' 71—77, 189—151, 284—246).

Bodenheimer, F. S. 231, 186, ראה למעלה: א"י.

440. **Buxton P. A.** Applied Entomology of Palestine, being a Report to the Palestine Government. (Reprinted from the Bulletin of Entomological Research, Vol. XIV, Pt. 3. March 1924). עם לוח אחר 289—840 ע'.

441. **Buxton, P. A.** A Key to the fourth Stage Anopheles larves of Palestine (Dipt.). Le Caire, Imprimerie Barbey, 1924. (Extrait du Bulletin de la Société Royale Entomologique d'Égypte. Année 1923) ע' 45—50.

The Establishment in Palestine of the Jewish National Home.
ראה לסמך 453.

442. **Harry, Myriam.** A Springtide in Palestine. London, Ernest Benn, 1924. 206 ע' 80.

מן החכין: יושק וטבריה, חברמל, בית החלוצים בחיפה, מרחביה, טבריה, מנרה, ראשי-סנה, בשומרון, הל אביב, פתח תקוה, ירושלים, ההנהלה הציונית, אילעזר בן יהודה.

443. **Luke, Harry Charles.** Anatolica. London, McMillan, 1924, XII, 205 ע' 80.

המחבר, שהיה קרם סגן המושל בירושלים, ידוע גם לקורא העברי על ידי ספרו Handbook of Palestine שתורגם כעת גם לעברית. לפני באו לא"י שמש במשרות פוליטיות בקושטא, קפריסין, והיה חבר למשלחת הבריטית לרפובליקת שמעבר לקוק. במסעות אלה נוצר הספר הזה המכיל פרקים על ההר אחוס, על סלוניקי, אדריאנופול, קושטא, קפריסין, והערס שמעבר לקוק. שני פרקים בספר מוקדשים לא"י: אחד, "לקבר הקדוש" ואחר, "למסדה". הפרק על סלוניקי מדבר גם על היהודים בעיר זאת.
הספר מכיל 40 תמונות ומפת המזרח הקרוב.

443a. **Mead, Elwood.** Agricultural Development in Palestine. Report to the Zionist Executive. London, published by the Zionist Executive, 1924. 31 ע' 80.

"This Report ist also published in Hebrew."

444. **Jewish Progress in Palestine.** Facts and Figures. Being the 5th and Revised Edition of the Jewish Achievements in Palestine. London, Keren Hayesod, 1924—5685 16 ע' 80. לוחות 4.

de Riess, R. Atlas Scripturae Sacrae. ראה לסמך 383.

445. **Schachtel, Hillel Hugo.** Erez Jisrael-Merkbuch. Des Zionistischen Merkbuches 5te Auflage. Herausgegeben vom Keren Hajessod, Abteilung für Zentraleuropa. Berlin, Ewer, 1924. 144 ע' 80.

446. **Schroetter, Hermann.** Das Tote Meer. Beitrag zur physikalischen Geographie und Balneologie mit Bemerkungen zur Flora der Ufergelände. Wien und Leipzig, Moritz Perles, 1924. 74 ע' 80.

המחבר היה רופא ראשי לצבא האוסטרי בירושלם בימי המלחמה ולרגלי עבודתו עבר בא"י וחקר דרך אנב את טבעת. בתקופת המון הרעיון עבר במשך יומים בסודית-מוטור בים המלח. את רשימותיו השלים בשבוע מן המלחמה בתערות מתוך הספרות ואלו האחרונות רבו על העיקר. לבקאים במבנה של אי אפילו מתוך הספרות בלבד אין כאן חרושים, כי מהו למשל ערך הבדיקה החימית של מימי ים המלח שנבדקו כבר פעמים רבות — בפעם האחרונה ע"י משלחת ברזל שנעלמה מידעת המחבר — אם הוא צוה לברוק עוד בקבוק מים אחד חמש שנים אחרי שנדלו מהים? אבל יש שהוא מחזק את דבריו החוקרים שקדמו לו, למשל בדבר ההבדל במדת הגשמים בירושלם בנקודות שונות בשטח הקרית, תחנתו היתה במוסר של רשומות, במקום שלא נעשו מדידות מיטאורולוגיות לא לפני ולא לאחריו, וגם זהו חשוב.

במקום שבא לחדש דבר, כגון שעמק הארגון, התחתון נוצר ע"י התבקעות געשית ברעוש האדמה, אינו אלא טועה, וכנגדן רא קדמויהו ריליטנטיס משלגו בא"י שהפיעו ידיעות כאלה אפילו במקומות שאין זכר לגעשיות. דיו כח המים כדי לבאר את יצירת הגיא הצר, תחלול והעמק הזה.

בסוף הספר הערה חשובה בנוגע הערך הרפואי של מימי ים המלח והמעיינות החמים אשר על חופיו. על זה עיין ב"רפואה" שנה זו חוב' ד'.
א. י. בראור.

447. *Steuart Erskine, Mrs. Trans-Jordan. Some impressions. With an Introduction by the Lord Raglan. London, Ernest Benn, 1924. 126 ע' 48 צלומים 8°.*

הסופרת בקרה את הארץ בחדש מרץ שנה זו וכבר הספיקה להוציא ספר, שבו היא מוסרת את רשימה על עבר הירדן מזרחי. במבוא הקצר שכתב לספר הלורד רגלן, הירוע בהתקפותיו נגד ממשלת עבדאלה, שהיה קצין מדיני בארץ בשנות 1919—1921 מוצא הוא את יתרונות הספר הזה בזאת, שהסופרת איננה מרבה לדבר על עצמה ואינה מאריכה, כדרך הסופרים התיירים, בתאור השרדות והמכשולים שעמדו להם על דרכם בהשגת צרכי האכל, משרתים וכו'. זהו ודאי יתרון גדול לספר ממין זה.

מה שיש בו — רשימות פילוסופיות מורכבות מרשמים, שיחות, שמועות ואילו פרטים, מדעיים" לקושים מתוך ספרים ומפי השמועה שלכלם צריך להתיחס בזהירות. הסופרת מצאה, למשל, הרבה בניני לבנים בירושלים העתיקה מה שאינו מתאים לע"ע למציאות. הגומה בלי דיוק יש למצוא גם במה שהיא מספרת על תוצאות האכספריציה האמריקאית לערי הכנר ועל כלי ההרס מתקופת הברזל, 1400 שנה לפני סחיג (sic!) וכו'.

יפים הם הצלומים בספר, ביחוד, אלו מסלע-ערב, מתוצאות נחל ארגון (של מר למברט) ואלו שנעשו על ידי המושבה האמריקאית בירושלם. מהצלומים האחרונים מענינת היא התמונה המראה את האנגלי פיק פחה, ראש הבטחון הצבאי בעבר הירדן, עומד "הכן" לפני המלך חוסיין בקשם האחרון אותו באורדן של הלגיון הערבי.

א. ל. ס—ק.

448. *Tharaud, Jérôme et Jean. L'an prochain à Jérusalem. Paris, Plon, 1924. 303 ע'.*

ישראל בעמים, ציוניות.

449. די יוגנט און ארץ ישראל. ארויסגעגעבען דורכן יוגנט-קאמיטאט פארן "קרן היסוד" בריסק. בריסק, סיון תרפ"ד, דפוס א. גענזלער. ע' 16 8°.
450. כהן, מוריס י. לה פאטריאה יודייה. פור איל לאכזרו זודיו אפילו אל פואיבלו זודיו אין אונה אורה דיסייביה. לונדון, קרן היסוד, 1924. 35 ע' 8°.
451. שבוע החלון. ארויסגעגעבען פונם צענטראל-קאמיטעט "עזרה" פאר קליינפילן. לעמבערג, 1924. 26 ע' 8°.
452. **Brentano, Lujo.** Der Judenhass. Mit einem Vorwort von Dr. Max Eschelbacher. Berlin, Philo-Verlag, 1924. 16 y 8°.
- (=Wege zur Verständigung Heft 1.)
453. **The Establishment in Palestine** of the Jewish National Home. Memorandum submitted by the Zionist Organisation to the Secretary-General of the League of Nations for the Information of the Permanent Mandates Commission. L'Etablissement du Foyer National Juif 'en Palestine... London, (Zionist Organisation) 1924. 46 y 8°.
- "The Hebrew text of this Memorandum is submitted separately."
454. **Hexter, Maurice B.** The Business Cycle, Relief Work and Desertion. Part I & II. Reprint from the Jewish Social Service Quarterly, Vol. I, No. 1, 2. תש"ד, 31, 30 y 8°.
455. **Jahrbuch** für Wirtschaft, Politik und Arbeiterbewegung 1923—24. Hamburg, Verlag der Kommunistischen Internationale, 1924. XLIII, 926 y 8°.
- 704—706: Palästina.
456. **Lapradelle, A.** La loi polonaise de 1920 sur la nationalité et les traités de Versailles. Paris, Impr. Beresniak, 1924. 27 y 8°.
457. **The League of nations and mandates.** Geneva, Information Section, League of Nations Secretariat, 1924. 37 ע' 8°.
- מכיל סרך על המסנות הארץ-ישראליות וביבליוגראפיה של המסנות על המסנות.
458. **List of Jewish & other Institutions for the Use of social Workers in London.** Compiled by the Union of Jewish Women. London, Union of Jewish Women, 1924. 25 y 8°.

459. **Magnes, Juda Leon.** Ware-Time Addresses 1917-1921. New York, Thomas Seltzer, 1923 [באמ"ת י"ז א' 1924]. 115 ע' 8°. ע' 91-116: Jews.

*460. **Newman, Louis I.** Anglo-Saxon and Jew. Jewish Questions of the Day. A Collection of Essays. New York, Bloch Publish. Co., 1923. 103 ע' 8°.

461. **Patai, Jozsef.** Politika nélkül. [Budapest], Mult és Jövő, [תרפ"ד]. 136 ע' 8°.

באמרים על היהדות באונגריה.

462. **Proceedings of the Union of American Hebrew Congregations.** Fiftieth Annual Report, November 1, 1922 to October 31, 1923 and the Special Council April 13, 1924. Published July, 1924 חס"ד ע' "9388-9576" 8°.

463. **Roditschew, J. F. [und] Nossig, Alfred.** Bolschewismus und Juden. Wien, Berlin, New York, Interterritorialer Verlag „Renaissance“, [1924], [IV], 38 ע' 8°.

שני באמרים.

*464. **Sterling, Ada.** The Jew and Civilisation. New York, Aetco Publ. Co., 1924. 330 ע' 8°.

465. **Weizmann, Chaim.** Israel und sein Land. Reden und Ansprachen. Mit einem Geleitwort von A. Einstein. London, Keren Hajessod, 1924. 58 ע' 8°.

466. **Weizmann, Chajim.** Sagi e Discorsi. a cura di Dante Lattes e Mose Beilinson. Firenze, Israel, 1924. 187 ע' 8°.

467. **Zangwill, Israel.** „Watchman, What of the Night“? Address, delivered before the American Jewish Congress, New York October 14, 1923. New York, the American Jewish Congress, 1923 (תרפ"ד). 52 ע' 8°.

468. **Zunser, Charles.** The National Desertion Bureau. Its Functions, New Problems and Relations with Local Agencies. Paper, read at the National Conference of Jewish Social Service, May 1923. New York, National Desertion Bureau, 1924. 19 ע' 8°.

ספרות עברית חדשה.

469. בערקאוויטש, מיכל ד"ר, נייע מאטעריאלען וועגען אהרן ליבערמאן
(דער ערשטער פרעדיגער פון סאציאליזם אין העברייאיש. צוקונפט תרפ"ד חוב' 6.
יוני, ע' 376—380).

מעזבונגו של החכם ר' מאיר איש-שלום, שהיה ירדו של עורך "האמת" ומיסדה של חתנועה
הסוציאלית היהודית. הרבה מן החומר העברי שבזבונג זה פרסם כבר המחבר כחצפניה שנת
1919. עכשיו מפרסם מר ב. מכתבו של ליכר. לאשתו וספרו "מעשה ששן" (שנתפרסם ע"י
ליברמן במחברת השלישית של "האמת"). אגב, מודיע לנו מר ב. ע"ד כתב יד אחד עברי:
של ל. "חופות הבקרת והרמיון לתקן עולם על פי חמלאכה" הכולל בקרבו תולדות האוטופיות
מימי טומס מור עד ימיו, והיה מן הראוי, כי ליובל החמשים לחוסר "האמת" (בעוד שנתיים)
תראה הסתדרות העובדים העברים בא"י—כי לה נאח הדבר—להוציא את כל כתביו של ליברמן.
כי יש בהם ענין רב להבנת ראשית תנועת העבודה ברחוב היהודים. ב. ד.

ברנר, יוסף חיים. ראה למעלה: א"י 191.

✓ 470. דיזרעאלי, בנימין. (לורד ביקונספילד). דוד אלראי. סמור
היסטורי מחקופת הנאונים. חרגום א. רוזט. ורשה, "ברקאי", תרפ"ד. 178 ע' 8°.

✓ 471. דיקנס, צ'רלס. אוליבר טוויסט. חרגום מאנגלית הלל בבלי. ורשה,
שטיבל, תרפ"ד. 454 ע' 8°.

✓ 472. היישריק, ח. ח. לבדר. חרגום מר"י. ליפקין עם הקדמה מאת א.
שטיינמאן. ורשה, קולות, תרפ"ד. 77 ע' 8°.

✓ 473. מופסק, גואי די. חיים. רומן. חרגום מצרפתית י. ה. ייבין. ורשה,
שטיבל, תרפ"ד. 217 ע' 8°.

474. מיניץ א. ל. שירי יהודה קרני בקרת. (השלח כרך ס"ב חוב' ה'
ע' 476—481).

✓ 475. עלילות גלגלמש. חרגום שאול משרניחובסקי עם מבוא מאת י. ג. שמחוני.
ורשה שטיבל, תרפ"ד. 98 ע' 8°.

✓ 476. רובינזון, אברהם. משלים נבחרים. קבץ משלים מתרגמים מתוך
ספרות העולם. ברלין, הוצ. "שחרות", תרפ"ד. 62 ע' 8°.

✓ 477. רולן, רומן. י"ן כריסטוף בפריז. חרגום י. ה. ייבין.
ב. [VI] אנטואנטה. ורשה, שטיבל, תרפ"ד. 98 ע' 8°.

ג. [VII] בבית. " " " " 152 " 8°.

✓ 478. רייזין, מרדכי זאב. דשוהן סילטון, האיש המשורר הנביא. בצרף,
ארבע חמונות ואבטוגרף. ברלין—לונדון, הוצא. רמון, תרפ"ד 1924. 222 ע' 8°.

גם שער אנגלי John Milton: the Man, the Poet, the Prophet
נרמס בברלין.

שלונסקי, אברהם. דוי. ראה למעלה: א"י 228.

ספרות חדשה ביווית ובשאר לשונות.

479. אלמן, א. (א. ה. בעשם) אין עליאש'ם קיניגרייך. הומאריסטישע ליבעסלידער. ווארשא, גראובארד, 1924. 112 ע' 8°.
480. אנדרעיעוו, לעאניד. יהודה אן-ש-קריות, יידיש נ. מיזיל. ווארשא, די וועלט, 1924. 96 ע' 8°.
481. אניסקי, ש. (שלמה זלמן ראפאפארט). געזאמעלטע שריפטען, XII באנד. פיאנער, ווילנא — ווארשא — ניו-יורק, פערלאג „אניסקי“, חרס"ד 1924. 198 ע' 8°.
482. גברבים, אנרי. דאס פייער. איבערגעזעצט פון פראנצויזיש בונם ווארשאוסקי. ווארשא, יאמשקאווסקי, 1924. 515 ע' 8°.
483. ברוין, לילי. מעמארן פון א סאציאליסטן. פון דייטש פועה ראקאווסקא. ווארשא, פערלאג ש. גאלדפארב, 1924. 328 ע' 8°.
484. גארקי, מאקסימ. דריי. פון רוסיש: סדכי נידון. ווארשא, יאמשקאווסקי, 1924. 520 ע' 8°.
485. הוגא, וויקטאר. דער גבור אין קייסען (Les misérables). ראמאן. ווארשא, שיינ, 1924. 259 ע' 8°.
486. ווארשעווער אלמאנאך. חרס"ד 1928. ארויסגעגעבען דורך דער בעלעמריסטן-פארייניקונג. ווארשא, קולטורליגע, 1928. [510] ע' 8°.
487. טונקעלער, דער [פסאדונים]. אויף-צו-כלוסרשט. הומארעסקעס. ווארשא, צענטראל, 1924. 216 ע' 5°.
488. טונקעלער, דער [פסאדונים]. סימן קאפ אראפ. פאראדיעס. ווארשא, צענטראל, 1924. 189 ע' 8°.
489. יאקובאוויטש, ראזא. מיינע געזאנגען. ווארשא, סיקאר, 1924. 47 ע' 8°.
490. לאמי, קיער. די פישער פון איסלאנד. פון פראנצויזיש: מארק ראקאווסקי. ווארשא, יאמשקאווסקי, 1924. 285 ע' 8°.
491. ניימאן, יחזקאל משה. שבת-אויבס. פאלקשטיק אין דריי אקטן. ווארשא, סיקאר, [חרס"ד]. 168 ע' 8°.
492. קארנאוו, יעקב. אויף דער ערד (נאוועלן). ווארשא, גאלדפארב, 1924. 108 ע' 8°.
493. ראזענפעלד, אברהם. די גרינע בריק. ווארשא, יאמשקאווסקי, 1924. 191 ע' 8°.
494. שענקעוויטש, הענריק. מיט פייער און שווערד. יידיש: משה בלייטשטיט. ווארשא, יאמשקאווסקי, 1924. 322 ע' 8°.

405. **Barbor H. R. Jezabel.** A tragedy in three acts. London, Arthur Brenton, [1924]. 151 ע' 8°.

טרזגריה בעקבות ספור התניד. המחבר הוסיף ספורי-אחבים בין יוכל וכן נכות ויהו, שאת שניהם גם יחד חספה המלכה ללכד במצודתה.

496. **Bialik, Chaim Nachman.** Poems. From the Hebrew. Edited by L. V. Snowman with an introduction by Vladimir Jabotinsky. London, „Hasefer“, 1924. XVIII, 114 ע' 8°.

*497. **Cannan, Gilbert.** Sembal. (A Novel). New York, Thomas Seltzer, 1924. 309 ע' 8°.

498. **De Haan, Jacob Israel.** Jerusalem. Skizzen vom Tag. (Aus dem Holländischen übersetzt.) Frankfurt a. Main, L. Sängers Verlag, 1924. חמונה המחבר. 184 ע' 8°.

499. **Haunch, Paunch and Jowl.** An Anonymous Autobiography. New York, Boni and Liveright, 1924. 300 ע' 8°.

First published August 1923. Eighth Printing July 1924.

אוטוביוגרפיה סתומה משפחה יהודית באמריקה.

*500. **Ish-kishor, Sulamith.** The Heaven on the Sea and other stories together with twenty poems. With Illustrations by Penina Ish-Kishor. New York, Bloch Publ. Co., 1924. 191 ע' 8°.

701. **Kiss, Arnold.** A fekete Horovitz és más elbeszélések. [Budapest]. Mult és Jövő, [תרפ"ד]. 160 ע' 8°.

„הורוץ השחור ושאר ספורים“.

502. **Sochachewsky, Ben A.** Hear, o Israel. London, (printed and published by J. Narodiczky) תרפ"ד 1923. 71 ע' 8°.

First published in the „Jewish Guardian“ 17. August, 1923.

503. **Tharaud, Jean & Jérôme.** The Shadow of the Cross. Translated from the French by Frances Delanoy Little. New York, Alfred A. Knopf, 1924. 244 ע' 8°.

504. **Vukelich, Wilma von.** Die Heimatlosen. Ein Roman. Wien-Leipzig, Deutsch-Österreichischer Verlag, 1923. 368 ע' 8°.

*505. **Wasserman, Moses.** Judah Touro. A Biographical Romance. Translated from the German by Harriet W. Mayer. New York, Bloch Publ. Co., 1923. 275 ע' 8°.

*506. **Zangwil, Israel.** Dreamers of the Ghetto. New York, Bloch Publ. Co., 1923. IV, 523 ע' 8°.

ספרות הנער.

507. ד"ר, קטרינה אלי"שבע. שוכני העצים. תרגם מאנגלית ש. טשרניחובסקי עם מבוא מאת העורך. תל-אביב, "עת לבנות", דפוס הפועל הצעיר, כ"ז לקונגרס (תרפ"ד). 128 ע' 8°.
- (=ספרות של אורח העתיד בעריכת י. פיסרובסקי, הספרות הספרות סוציאלית ותעשייתית).
508. הלפרין, פאלק (מתרגם). וסירך ועילם. ספור מחיי האדם הקדמון, ורשה, "ברקאי", תרפ"ד. 146 ע' 8°.
509. מונטגומרי, אגא. יורם; ספור לבני הנעורים. תרגום יצחק ברקמן. ורשה, "ברקאי", תרפ"ד. 149 ע' 8°.
510. צירינבסקי, ח. בונים ופועלים מצינים בין בעלי החיים. סקראה וואולוגית מעבר ע"י ח. צירינבסקי. ורשה, לוינאפשטיין, תרפ"ד. 127 ע' 8°.
511. צירינבסקי, ח. מעולם החי. ספורים ושיתות וואולוגיות עם 26 ציורים לקריאה עצמית, מעבדים ומלקטים מסקורות שונים. ורשה, "ברקאי", תרפ"ד. 164 ע' 8°.
512. רובקין, נ. מחשבת הדורות. קורות השתלמות האדם עם ציורים. תרגום ס. קפלן. ורשה, "ברקאי", תרפ"ד. 114 ע' 8°.
513. Blach, Samuel. Kindertage. Erinnerungen aus einem jüdischen Lehrerhaus. Halberstadt, H. Meyer, 1924. 71 ע' 8°.

תאור הסביבה של העירה הגרמנית ותקלה היהודית הקטנה.

הנזק, הנזרה והישיבה.

- *514. Goitein, E. David. Wonderful Tales of a Wonderful People. New York, E. P. Dutton & Co., 1924. VIII, 229 ע' 8°.
515. Gamoran, Emanuel. Changing Conceptions in Jewish Education. In two books. New York, MacMillan Co., 1924. 237, 186 ע' 8°.

הספר נחלק לשני חלקים. בחלק ראשון נותן המחבר סקירה על דרכי החינוך בישראל בימי הביניים, לפני תקופת ההשכלה, ובתקופת ההשכלה וההנועה הלאומית. המחבר הן בארוכה על דרכי החינוך ברוסיה ופולין, הארצות שממין יצאו רובם של יהודי אמריקה. לשם תאור דרכי החינוך והלמוד לפני תקופת ההשכלה השתמש המחבר בעקר בספריו של ר"ם גרדימן ובספרו של ה' שמואל מארגשים A History of the Curriculum of the Jewish Schools in Germany from the Middle of the 17th to the Middle of the 19th Century שעור לא נתפרסם בדפוס, ולא שאב ידיעותיו ממקורות ראשונים, וע"כ אין התאור שלם ומדויק בפרטים רבים. [בסוף חלק זה ע' 229-235, נתן המחבר רשימת באורים לכל המלים העבריות ולשמות הספרים והמחברים הקדמונים הנוכחים בגוף הספר, ובה אנו קוראים (ע' 229) שהרא"ש

נולד במאה הי"ד (אולם ע"י ע' 233 ששם קבע זמנו לנכון). וחסור בתחבר ע"י ר' יעקב בן הרא"ש במאה הטי"ו (235): הרי"ף הי במאה הי"ג (233) מהרי"ק ור' יעקב ווייל הם בני המאה הטי"ו וכו'). החלק השני הוא חשוב הרבה יותר מן הראשון, המשמש באמת כעין מבוא לחלק השני. בו עוסק המחבר בתכנית הלימודים של בתיה"ם העבריים באמריקה. פרקי הספר הדנים על תנאי ההנך העברי בארץ זו, שבה התרכז חלק חשוב מעמנו ועל הפרובלמות השונות הכרוכות בו מלאים ענין רב. לא לכל השקפותיו של המחבר אפשר להסכים, אבל הן ראויות לחשיבות לבם של המתעניינים בחנך הדור הצעיר ובעתידת של היהדות באמריקה. א. ש.

516. Gollancz, Sir Hermann. Pedagogics of the Talmud and that of modern times. A comparative study. London, Humphrey Milford, Oxford University Press, 1924. VIII, 120 ע' 8⁰.

מטרת הספר להבליט קוים עקריים אחרים של המידגוגיקה בזמן התלמוד ולהשוותם עם החנך של הזמן החדש. המחבר משתדל להראות שבמעט כל התיאוריות החדשות השתקפו כבר במושגים של החנך התלמודי. "אין חדש תחת השמש"—גם בחורת החנך לפי דעת המחבר. לשם זה מנתח גולנץ בקצור את ההשקפות החנוכיות של לופר, רשיכוס, קומניוס, לוק, רוסו, בורו, פסטלוצי, הרברט, פרבל, דיספרנו ומביא את ההשקפות המקבילות המובאות בתלמוד. ה.

ספרי למוד.

517. אסטוואלד, ווילהעלם. די טיל פון לעבן. (פיויקאליש-כעמישע יסודות פון די לעבענספראצעסן). איבערגעזעצט מ. רייז. ווארשע, מאיר רייז, תרפ"ד. 185 ע' 8⁰.

518. סקריין, י. בהשתתפות ת. א. קזן. אלגברה, חלק ב', קורס שמי שלם לבתי ספר תיכוניים ולמתלמדים. וילנה, אחים רוזנטל, תרפ"ד. 88 ע' 8⁰.

519. פרוז'נסקי, א. תולדות העמים. (הסטוריה כללית) לבתי ספר ולמתלמדים. עם ציורים ומפות. ורשה, הוצ' תל-אביב, תרפ"ד. 157 ע' 8⁰. חלק שני: ימי הבינים.

520. Special Report of the Commission on Jewish Education. March 1924. המוש"ד. [באמריקה] 27 ע' 8⁰.

מאמרים והקירות.

דפוסי פולניה ורוסיה

א. דפוסי קארעץ.

מאת אריה מויבר.

דברי ימי הרפוס העברי לא נכתבו עוד עד היום, מפני שהעבודות המוקדמות והחלקיות עוד לא נשלמו. די רופי היה הראשון שכתב על דפוסים עבריים באיטליה, וצונץ בספרו ג'אל¹) הוסיף שרשומים אחרים לדפוסים מנוסחת. גם בזמן האחרון, כשהחילו להתעניין בדפוסים ישנים וביחוד במה שנרפס לפני ר"ס, עד שכמעט כל ביבליוגרף מפורסם כתב מאמר או ספר אודותם, נצטמצמה כל החקירה רק על דפוסי איטליה, כי כמעט כל הספרים שנרפסו לפני ר"ס המכונים בשם אינקונבל, איטליה היא ארץ מולדתם. רק מאמרים מעטים נכתבו על דפוסים אחרים של מדינות אחרות כמו צונץ על דפוסי פרג בספרו הג'ל מעמוד 261 עד עמוד 308, לפרס על דפוסי ויען בלי רשימת הספרים ב„בכורים“, הר"ר פרימן על דפוסי וילמרשורף ועוד. בין כל הדפוסים נשארו דפוסי פולניה ורוסיה קרקע בתולה. על אלה לא נכתב עד היום שום ספר מדעי, מלבד העבודות הנסיונות של החכם א' ח' פרידברג על דפוסי קרקו ולובלין, והן מצד הביבליוגרפיה יש חשיבות גדולה לעבודה מפורסמת במקצוע זה מכמה פעמים:

(א) גם הספרים האלה הולכים וכלים מן השוק ונעשים יקרי המציאות. — ע"י המלחמה העולמית נחרבו המון ספריות פרטיות שהיו ברובן מדפוסים אלה, לכן כל הרושם אותם בעוד מועד הרי הוא כמציל מן הדליקה. ובו בזמן שהאינקונבלים כלם ידועים לכל רושמי רשימות, מוצאים אנו ספרים רבים מדפוסים פולניה ורוסיה שאינם ידועים כלל אפ"י לספרנים מהארצות האלה.

(ב) במאה הראשונה של הרפוס העברי לא ידעו את המנהג לקחת הסכמות על ספרים ולאסור על אחרים את הדפסתם על זמן ידוע, באופן שספר אחד נרפס בעונה אחת ובשנה אחת בשני מקומות בלי קפסות ומריבות. הטורים נרפסו בשנת רל"ה פעמים, במנוסבה ובפכיו די שאקי; הוחר בשנות ש"ח—ש"ך בקרימונה ובמנוסבה, והם מערכת האלקות בשנת שט"ו בפירארה ובמנוסבה, רק על יד החוקה של הרמב"ם עם הגהות מהר"ם פדובה שנרפס בשנת ש"י פעמים פרצה מחלוקת והחרמות הניעו עד לפני כמא הרבנות בפולניה, (ראה שו"ת רמ"א סי' י' ונ"ב). לכן לא מצא שום מדפיס לנתחן לויף את השנה או את המקום. השער של הספר היה גם ראי הספר

(1) בגרמנית Zur Geschichte und Literatur, Berlin 1845 p. 249—261

וחרושם יכול להעתיק מהשער את הפרטים הביבליוגרפיים מכלי להסס אף רגע, לא כן הדבר בדפוס פולניה ורוסיה! הרבנים בחרמותיהם ובהסכמותיהם נחננו יד למדפיסים להעלים ולשנות את הזמן והמקום של הדפוס עד שלעמים קרובות הזמן והמקום שעל חשער שניהם מזויפים⁽¹⁾.

ביחוד הצטיין בויזפים אלה ה"ר אברהם יצחק המו"ס מזאלקווא "המוציא ומביא בעזה"י כמה חדושי ספרים הגלויים וידועים לבית הדפוס". כמובן לא הדפיס על ספריו את ההסכמות והחרמות "ספני חסרון כים" או "מסעם חכמים", ככתוב בהקדמתו לס' פרי עץ חיים, שהוא טעות הדפוס של "מסעם חכמים" כנרפס על נכון בס' עץ חיים, והמסע חכמים או "חכמים" הסה להרע הוא שהזיק לאחרים ולא חס לחסרון כים של המדפיסים בזה שעבר והדפיס חוץ הזמן. לפעמים שינו המדפיסים את המקום והזמן כדי להבריה את הסכס שהיו צריכים לשלם להסמטלה המקומית מכל ספר.

לכן מי שרוצה לרשום את הספרים שנרפסו בפולניה ורוסיה עומד בפני פרובלמת קשה, עליו להשתמש במקרים ידועים במקורים שונים, אך לא בשער הספר. אבל דוקא ספני זה עבודה זו מענינת מאד ויש לה ערך ביבליוגרפי מיוחד, לגלות את הוויף ולמצוא את המקום והזמן הנכון. עפ"י רוב נמסר פרט השנה בגימטריאות הדתיות שנחנף חרור מיוחד לעמוד עליו. [ראה סה שכתבתי ב"הדביר" שיצא בירושלם שנה ג. קובץ א--ג לענין הפרט שעל הס' משנת חכמים].

ספרים רבים הם חמודים, וכדי לברר את הזמן ואת המקום נחוצה חריפות מיוחדת. אם היו מדפיסים או מצלמים את החמונות והקשומים של כל בית דפוס עפ"י הסדר, אז היו יכולים לברר על ידיהם את מקום הדפוס ולפעמים גם את השנה כמו שיראה הקורא בהערותיו הביבליוגרפיות לספר האנור וגם אצל אחרים מדפוס קארעץ. לתכלית זו נחנף לסדר את רשימת ספרי כל עיר וכל דפוס לחוד ולחת בכל רשימה — אם אפשר — את כל חמונות הקשומים והעצצועים ואפי' הקיום והזרים של הדפוס או בתי הדפוס של העיר הזאת.

ע"י רשימת מפורטת של הספרים לעריהם יצא לנו שלכל עיר היה צביון מיוחד בהדפסת ספרים. בקארעץ למשל הדפיסו תשעים ותשעה לסאה ספרי קבלה, במדילקוב במספר זה ספרי שו"ת וחיידושים, במלאוויטא ש"ס ופוסקים, ושקלאו היתה היחידה שהדפיסה גם ספרי מדע. ההופעה הזאת עומדת בקשר עם השקפתם ורוחם

(1) שבעת ההסכמות שעליהם האנור שנרפסו בהוצאה הראשונה של שנת ר"ג—ג"ב בגפולי ובריסני רפ"ו (בהוצאות האחרות השמיטו המדפיסים את ההסכמות האלה) ושעפ"י עדותם של הביבליוגרפים הוא הספר הראשון שנרפס עם הסכמות, אינן הסכמות, או חרמות במובן של המאות האחרונות, אלא הן בעקר המלצות ומורעה לחקונים. מסופקני אם קלעו בהן אל חמטרת, כי כמעט כלס מדגושים שהמתבר הוא מהחמטירים, מודעה שכזו אינה עלולה כלל לחבב את הספר על חקונים. ח"ס הראשון עם הסכמות במובננו אנו ועם איסור מפורש לזמן ידוע הוא, לדעתי, ח"ס שו"ת תורת אמת למחרי"א ששון שנרפס בוויניצא שנת שפ"ו.

של רבני וחכמי הערים האלה, לכל בית דפוס היה בהתפתחותו מה שקוראים נקודת העליה. בויניציא היו בלי ספק שנות רפ"ג ורפ"ד השנים היותר פוריות ופרודוקטיביות וכן גם בערים אחרות ישנה שנה אחת רקורדית, בסדילקוב היא שנת תקצ"ד ובקארעץ שנת תקמ"ה. את הסבה לכך עלינו לחפש בדברי ימי המדינה או הקהילה ההיא של אותה הקופה. מאורעות מדיניים פעלו לטוב ולרע על בתי הדפוסים העבריים בכל פעם. ע"י גזירת ח"ה נהרסו הדפוסים היותר עתיקים בפולניה, דפוסי קראקו ולובלין ולא שבו לקדמותם או חדלו לגמרי. בשנת תקע"ה, ע"י ספוח חלק גדול מפולניה לרוסיה, נוסדו בערים שונות בתי דפוס, כמו בלאשצוב, הרובשוב וטרניפאל. כל הדפוסים האלה לא האריכו ימים ולכן גם מספר הספרים שנדפסו שם אינו גדול. מדפוס טרניפאל נודעים לנו רק ארבעה ספרים: אמרי בנימין, פענה רוא, שערי ציון וראש אמנה של אברבנאל, ומלבד אלה גם לוח לשנות תקע"ה ותקע"ו.

הרשימות האלה יגידו לנו בדיוק כמה ספרים נדפסו בכל עיר, ישנן ערים שלא נדפסו בהן רק ספר אחד כמו ביטטריץ, לאדי ומוהליב ע"נ דניפר, באחרות נדפסו ספרים אחדים ובאחרות למאות. לפעמים התחילו להדפיס ספר אחד בעיר אחת ונגמר בעיר אחרת; הספר פדס רמונים מר"מ קורדובירו נדפס בקראקו בשנת שנ"ב ונגמר בנאווידוואהר באותה השנה ולא הוסיפו להדפיס בעיר הזאת עד סוף המחצית הראשונה של המאה הששית. את חס' אמרי שפר על רש"י מרנ"ש התחילו להדפיס בקראקו והשלימוהו בלובלין בתוספת של שנתיים. דבר שזוה קרה בדפוסים הראשונים וגם באחרונים. מחזור רומא נדפס בשנת רס"ו בשונצין ונגמר בקזאל מיורה וחס' אליסה ממהר"ם קורדובירו התחילו להדפיס בברודי ונשלם בלבוב.

ע"י הרשימות נלמד שלא רבני האוכלוסים היהודים הוא התנאי היחיד ליסוד ולהתפתחות בית דפוס עברי. קראקא ולובלין היו בסוף המאה השלישית ובמשך המאה הרביעית מרכזים חשובים ע"י הישיבות המפורסמות, והאחרונה היתה גם המטרפולין של ועד ארבע הארצות, ובכ"ז לא יכלו בתי הדפוס של הערים האלה להתחרות עם ערי איטליה ובייחוד עם ויניציא, כי העיר הזאת היתה מרכז המסחר בשביל המזרח והמערב. משם שלחו את התלמוד למזרח ולמוריאה באכסמפלרים רבים, שמה נהרו חלמידים עברים גם מפולניה ללמוד באוניברסיטה או בישיבות ואח"כ שבו לארצם וחלמדם בידם. לכן גם כשעברה הבולשת ושרפו את כל ספרי התלמוד שנמצאו באיטליה נשארו לפליטה עד היום אלה שהגיעו למזרח או למערב. והסבה היא כי דפוס ויניציא היו דפוסים כלליים ושוק המסחר שלהם היה כל העולם היהודי, בעת שדפוסים פולנית נשארו רק דפוסים מקומיים. במאה החמישית, אחר המלחמה לחופש בהולנדיה, עבר המרכז המסחרי לאמסטרדם ומאז נכנסו דפוסים אמ"ד במקום דפוס ויניציא ופרופס נעשה לבומברג הולנדר, גם דפוס קושטא ושאלוניקי לא עמדו על מדרגה יותר גבוהה מדפוס פולניה, אף שבערים אלה היה אחרי גרוש ספרד קבוצ גדול מיהודים,

ובזמן ישבו גם גדולי הסתברים. גם שם לא התפתח הדפוס ולא נשתכלל במאותה, אדרבה אנו מוציאים במשך חומן ירידה וקלקול. לרגלי השרפות שפרצו שם לעתים קרובות נתקלקלו האותיות והמדפיסים לא חשו להחליפן באחרות. השערים המצוירים שאנו מוצאים בדפוסים הראשונים חדלו ושו"ת הרש"ך ומהריב"ל נדפסו בלי שערים, גם כל הספרים שיצאו מבית הדפוס של אלמנט יוסף הנשיא הם בלי שערים. לכן סתברים רבים שהיתה היכולת בידם שלחו את חבוריהם ישר לויניציא להדפיסם שם ולא רצו להדפיסם בקושטא הקרובה להם. ר' יוסף קארו הדפיס כמעט את כל ספריו בויניציא, וכן המבר"ם ומהרי"ם. אחדים שעשו נסיון להדפיס את ספריהם בדפוס המזרח וראו שלא תאר ולא הדר להם הפסיקו את ההדפסה ושלחו את חבוריהם לויניציא, או חזרו והדפיסו את כל הספר עוד הפעם בויניציא. מהר"ם אלשיך הדפיס ס' בראשיה לבד בכליידר, וכן ס' ראשון של תהלים מספרו רוממות אל בקורי גשמי, ולא הוסיף להדפיס שם והדפיס אח"כ כל ספריו בויניציא. מהר"י אדרבי הדפיס ספרו שו"ת דברי ריבות בשאלוניק, בשנת ונרוס"ם (שמ"ב), ובשנת ונרוס"ה (שמ"ז), זאת אומרת המש שנים אח"כ, הדפיסו אותם מחדש בויניציא, גם שו"ת מהריב"ל ח"ד שנדפס בקורי גשמי בשנת שנו' בערך (ראה עתיקות יהודה לא' דיינאדר) הדפיסו בשנת שס"ו מחדש בויניציא. רק ר' יונה בר' יעקב מולאוץ אשר בגליל לבוב הביא חיים חדשים בדפוס קושטא מעת שקבע שם את דירתו ואת בית דפוסו. המדפיס החרוץ ובעל מעם הזה הוציא לאור ספרים רבים ויפים ע"י סדור נכון ומלאכה נקייה. פעולותיו של האיש הזה קובעים ברכה לעצמם.

יופי ההדפסה הלוי הרבה מהניר וזה הוא חסוד שהדפוסים הראשונים הם כ"כ יפים, מפני שאז השתמשו רק בניר היותר טוב, אך כשהתחילו להשתמש בניר גרוע, דק ושחור, אז אפור כמו באלעקסניץ וחלקווא והדיו עברה לצד השני מפני דקותו של הניר קלקלו את כל הספרים ויצא שכרם בהפסדם. גם בקארעץ אנו מוצאים שתי תקופות כאלה, תקופת האדון קריגר מורשוי, שהדפיס על נייר גרוע אף שהאותיות לעצמן הן יפות וההגהה מדויקת אין הדפוס מהמובחר. רק מעת שפתח בית דפוס בנאוידוואהר ודפוס קארעץ עברו לידי יהודים והתחילו להשתמש בנייר יותר טוב ויותר עב, מאז הוטב הדפוס בהרבה.

אני מתחיל בדפוס קארעץ מפני שרוב הספרים שנדפסו שם – משנת תקל"ח עד תקע"ט – נמצאים בבית הספרים הלאומי או בספריית הפרטית. ברשימתי נתוספו ספרים אחדים שאינם נמצאים ברשימת הביבליוגרפים, לעומת זה פסלתי אחדים, אף שכתוב על השער שנדפסו בקארעץ, כפי שבררתי את הזיוף אצל כל אחד במקומו. יכול להיות שישנם עוד ספרים שנדפסו בקארעץ וישנעלמו גם מסני, כמאמרם „לא ראינו אינה ראינו“, בכ"ז חושב אני שיצאתי ידי חובתי בזה שבדקתי עד מקום שירי מנעת. ואם ע"י עבודתי זאת יתעוררו אחרים ויוסיפו על הרשימה וישלימו אותה, אז יהיה זה שכרי שאני הייתי הגורם, וגדול המעשה יותר מהעושה. (חמשך יבוא).

מגנני בית-הספרים.

על המחלוקת בין הרש"ו מלאדי ור' אברהם הכהן מקאליסק.

(מכתבים מר' אברהם)

טאט אברהם יעקב בראוור

(סוף).

בין המכתב הקודם וזה שלאחריו בכתב הוד שלפנינו יש הפסקה של ארבע שנים. באגרת על מעשה אלעזר מדיסנה מושיט הר"א יד לשלום לחברו הרש"ו ומשתדל להשכיח את רועם מכתבו משנת תקנ"ו: ולא "זכרו עוד ראשונות וסם שעבר עבר וכבר, הייתי באמנה אהו מאז ומעולם כן יהיו לנצח". ובמכתבים שלפנינו אנו נמצאים בעצם המחלוקת והר"א ממסיר אש וגפרית על ראש הרש"ו. מה קרה באותן השנים? לדאבונו אין לפנינו חליפת המכתבים מאותן השנים ואנו יכולים לדון על סבת המחלוקת ועל התפרצותה רק סתוך המכתבים המאוחרים, שבהם חוזרים שני הצדדים על טענותיהם. דברי הרש"ו ידועים למדי סתוך מכתבו לסתותו הרב מברדיצ'ב ומתשובתו להר"א שנחפרסמו ברפוס¹, ממכתבו של הר"א להרב מברדיצ'ב נתפרסם רק חלק קטן². אנו נציג כאן את דברי הרש"ו לעומת דברי הר"א סתוך המקורות שנרפסו כבר וממכתבים שלפנינו.

הרש"ו כותב במכתבו להר"א משנת תקס"ה או תקס"ו שמכתבו של הר"א על מעשה אלעזר הגיע לידו בחורף תקס"ב ע"י המשולה מאיר [בן יעקב] וחכנו הם דברי נחומים ותרשה מצד הר"א על המכתב משנת תקנ"ה, כלומר זה מתקנ"ו שהגיע בתקנ"ח. הרש"ו שמה שלא הראהו לאחרים ("דניתי בגניזה") כדי שלא להרבות במחלוקת. מלבד שהר"א חשתדל לפיסו התאמצו גם המשולח וידידיו לפעול עליו שישותק את המכתבים הקודמים אחרי שנחבטלו כבר על ידי האחרונים. "ועינתי להם הרי שכנגדיכם אומרים שהם רק לפנים"³... אבל התומכים בהר"א "צעקו מרח איך אפשר לחשוב זאת על אדם גדול כמותו שבשביל דבר שבכסמון יפקיר אלפים נפשות מישראל ח"ו, אלו לא היה הדרך ישר בעיניו ח"ו, וגם היא שפלות גדולה לארץ הקדושה להיות יסודת על ענין כזה ח"ו, והתאמץ בכל לב ונפש להכניס ולאמת בלבו כדברים האלה...". לא דברו בכלל כדי להתנגד.

(1) עין בבית רבי לר' חיים מאיר חילמן ח"א 84. ובטאמרו של תורודצקי בהשלח IX 424. ובספרו של מ. שוילבוים, הרב מלאדי ח"ב 231 וכו'. שוילבוים חרפים מכתבו של הרש"ו להר"א בשלמותו ואנו משתמשים בו להערותינו.

(2) אצל תורודצקי במקום הנ"ל ואצל שוילבוים ח"א 143.

(3) קל לשער מי הם ש"כנגדם": אלעזר מדיסנה ובנו של ר' צבי מסקלוב שעזב אהו יחד את הארץ. הר"א מוכיח לחלו את הרש"ו שהשפע מאלעזר הנ"ל.

לשיטתו, כי אם להפך לבסל את הנגוד שהיה במכתבים הקודמים ולהחזיר את האהבה בינו ובין חברו שבא".

גם בשנת תקס"ב כתב חר"א, "מכתב חבה ורעות כבשנים קדמוניות ביתר שאת ויותר עז". המכתב נשלח ע"י חיים משרה והגיע בראשית תקס"ג אחרי נסיעת מאיר לארץ הקדושה⁽¹⁾. באותו החורף הופיעו שליחים מהר"א בלאדי וידרשו מהרש"ו שיסלק את ידי מנבית כספי א"י על ידי שליחו ושימסור את הדבר לשליחו של הר"א בלבד. הרש"ו שאלם, איך יספיקו לסבב בזמן קצר בכל המדינות שמסבבים השליחים, והשיבו לו כי די להם בשליחות של מהר"ס⁽²⁾ שהוא ערך שליש מכל המשולחים, יען היוהם, מתי מעט כי רובם חלכו לעולמם ולא נצרך להם יותר מערך זה... הרש"ו לא שמע אליהם, כדי שלא לתרבות מחלוקת בישראל, לעשות אנדות אנדות בכל ועיר ומנין... או הודיעו השליחים שאם לא ינתם הרב לסובב במדינתו לא יקבלו אפילו פרוטה במדינה זו, כי יש להם הבטחות מהצדיקים שבוהלין ואוקרינה. בעטל רב עלה ביד מהר"ס לפעול אצלם שיקבלו לכל הפחות בשנה זו. אבל בנסעם בלאדי התחרטו והודיעו מויטבסק שהם בעצמם יסובבו לאסוף את כספי א"י והוזכרו שלא יהיו אחרים לקבץ, כי לא יתקבלו בארץ הקדושה, מהנחתים לשליחי המדינתו [של הרש"ו]. הרש"ו חשש שמא ירד הכסף לסמיון ומסר את כל המנבית ליד מהר"ס וחזר חלוה את הכסף בבטחון גדול על חכשו עיסקא, ואם שירצה האדון כת"ר לקבל המעות יכתוב לכאן מכתב של חבה איך שרצונו לקבל, ואשלח כל חסך המונבה הקרן והריחוק. — רק מעות יחידים שלח מהר"ס לא"י ובאר לחר"א את ענין הכספים שנעכבו בחו"ל. לפי דברי הרש"ו הגיע מכתבו של מהר"ס ליד הר"א — הר"א אינו סוכירו בשום מקום — ורק תואנה יבקש הר"א להעליל עליו עלילות. הרש"ו סוכיה לו שמכתבו סוחרים זה את זה ואומר, "קרוב הדבר כי מכתב שנגע בו יד ה' כנודע⁽³⁾ שכח מה שעשו ידיו שנת תקס"ב, כי אלו היה וזכר לא היה נותן אמתלאות אלו שנראו לעין שהם שוא..."

אחר הוא תאור המאורעות בנוסחו של חר"א. לפי דבריו כתב הוא מעט ופעמים לכל אנ"ש ולתרב בעצמו להעמידם על שיטת הבעש"ט והסגיד הנכונה. השליחים הפיצו העחקות מהמכתבים הללו, אבל הרב העלים את המכתבים תחת ידו. מאז נדלה שנאת הרש"ו אליו והשתמש נגדו באלעזר מדיסנה בתור מכשיר נאמן

(1) מבין שירות מכתבו של הרש"ו אפשר לקרוא שתמשולחים לא חציתו לחוציא מלכו את הטינת על חר"א. את חרושם חזר הביא אתו חשר"ר ר' מאיר לטבריה ומסרו לרבו הנערץ, ומכאן סבה כעסו של חר"א. אם אין כאן דמיון של שטות בלבד, היה ר' מאיר זה שוב בחו"ל בחורף תקס"ג ותאם היה חמוסן בגלגל המחלוקת.

(2) ר' יעקב סמוליאנער חוזר לעיל.

(3) מה היה חמוסן שקרה את חר"א לא נדע.

„שיצא לחתריב ארץ ומלואה“. בפחדו ספני תוצאות המחלוקת לישוב בא"י כתב להרש"ו „דברי רצוי ופיים ולא נתפיים כ"א דוקא שאכתוב לאנשי שלומינו דמדינתנו שרעתו „נוחה בהנהגתם כדי לחבב דברי הרב ותלמידיו אשר משמיעים דרושים ברבים... „הגם שתוכן לבות הוא יודע שהישוב חרה לי על הדבר וכמו סער בנפשו, לחסכים על „התנהגה והדרכה אשר מעולם לא ראיתי ולא שמעתי מרבוה"ק ונשתוממתי על „המראה הזה לא יום ולא יומיים ונמלכתי עם קוני עד שמצאתי לי מקום עפ"י „התוח"ק לכתוב כדברים האלה בהכרח למלאות רצונו אך לא מלבי וגפשי... אך בראותו שאין תועלת במכתבים שלה לו שלוחים את ר' מאיר [מכיוכב] ואת ר' צבי סג"ל שיבואו אהו בדברים „להחזיר שורש נקודת האמת נצר מטעינו במדינתנו“, במכתב אחר הוא גומר שמטרת השליחים תיחה למצוא „חיקון נכון עמו [הרש"ו] „בכל הענינים הן במילי רשמיא וכו' ולהוציא הסינא מלבו ולחזור ולחבב את הארץ „בחיבת הקודש כבראשונה [ואם לא יעלה הדבר בידם] עכ"פ סמא דהאי מילתא „להוציא הדבר ענין הנהגת קבוצת המעות אר"ק מתח"י כאשר היה מקדם קדמוחא ויבוא הכל על מקומו בשלום“...

הרש"ו החזיר את פני המושלחים ריקם ובבזיון, המשיך לקבץ את חכמים, עכב את מגבית תקס"ג ותקס"ד, תוליד שולך את חיים משרת והשתמש בו לפי רוחו ונגד רוחו שולחיו, לסוף שלח חלק מהכסף ע"י חיים משרת בתנאי שהר"א יחתום שהוא מסכים לשיטת חב"ד¹).

קצור דבריו של הר"א הוא איפוא: שיטתו של הרש"ו לא מצאה חן בעיניו ולא הסכים לה, אבל למען השלום ולטובת הישוב רצה לעבור בשחיקה על מעשיו אבל הרש"ו לא נתפיים אחרי המכתב משנת תקנ"ז ודרש הודאה בשיטתו בפה מלא. אז שלח לו הר"א משולחים להדריכו בדרך הבעש"ט ותמגיד וצות עליהם שאם לא יצליחו לתקנו יוציאו לכל הפחות את הממונות על כספי א"י מידו, כדי שלא יהיה לו יותר סגע ומשא אותו. אבל הרש"ו לא הסכים לוחר על הגבאות, בהסצו להשתרר עליו ועל כל הישוב. לשם כך עכב גם את הכסף ופגע בחייהם של יתומים ואלמנות וכו'.

הודע רבא מאדמו"ר כהן צדק נ"ע משנת תקס"ה.

להודיע לכל מאן דבעי למידע את אשר כתב לי הרב מהרש"ו בכתב ידו ע"י חיים משרת באם שאסכים לדבריו לכתוב לו כרצונו ביתר שאת² אזי יהיה חלקי שמונה מאות אדומים בעד ב' שנים תקס"ג ותקס"ד. דהיינו שנתן לחיים שם קודם

(1) במכתב משנת תקס"א לעיל אינו נוגע בשיטת הרש"ו, אפשר שבמכתב שנשלח בשנת תקס"ב ע"י חיים משרת תיתה מעין הודאה, אשר עליה תתחדש אח"כ, אבל את רצונו של הרש"ו לא השביעה.

(2) שהוא מסכים לשיטתו, ראה להלן.

נסיעתו שלש מאות וששה ושלשים אדומים להצטרפותו כאשר הכטיח לו¹. ועוד ספר
בדיו ס"ד אדומים השייכים לי לשמי ברשימה מאיזה יחידים וצוה לחיים באם שאסכים
לדבריו לכתוב לו כנ"ל אזי יתן חיים השל"ו אדומים הנ"ל לי וישלח לו של"ו אדומים
אחרים תחתיהם, וגם ישלח לי הת' אדומים השניים דהיינו בעד חקס"ד. ובאם שלא
אעשה כנ"ל אזי יקח חיים השל"ו אדומים הנ"ל לעצמו וכן עשה. הואסמן כי יסופר
רחמנא לשויבין מהאי דעתא ח"ו לשחדני בסמון לשנות ח"ו אסחת נקודות לבבי
אשר מיום עמדתי על דעתי נקודת אמת דבר היו יקר בעיני מכל הון דעלמא. גם הס"ד
אדומים הנ"ו הרשומים מאיזה יהודים שהתגדבו מונחים תח"י ולא רציתי לנגוע בהם
וכתבתי לידיד נפשי השד"ר מוהר"ם נ"י שיראה להקו"י שם אולי או"ה מהמתגדבים
שלא בעין יפה ח"ו או שה" דעתם ג"כ באופן שאכתוב כרצון הרכ אזי כעמוד ותחזור
קאי שאתור להם שם עד כדי דמיהן ולבי נכון במוח בה' הרועה אותי מעודי כן
לנצח אל יעובני ואל ימשני בקודש ה' לאורך ימים נאום אברהם בלא"א מוהר"ר
אלכסנדר כ"ץ וצללה"ה.

* * *

מן המכתב הנ"ל לשד"ר ר' מאיר נדפסו והתחלה והסוף בלקוטי אמרים
לרמ"ם מויסבך ח"ב דף ס"ג. את כל ענין המחלוקת השמיט המו"ל או המסדר ר'
בנימין שקרלר כפני כבוד הצדיקים.

אינרת מאדמו"ר כהנא קדישא מו"ה אברהם נ"ע
להרב מו"ה מאיר נ"י משנת תקס"ה.

לאחובי ידידי נאמן רוחי המופלג השד"ר כבוד מו"ה מאיר נ"י יהי שמו
לעולם כיר"א. הן אמת נועם סכתבו קריתי ושניתי ועיינתי על כל דבריו הנאמרים
באמת. כן הראני השם בכל דרכיהם השכילו בעזה"ש. וה' גמר בעדם והסכים עי"ד
לחדש דבר ביסוד מוסד מחדש על נכון כל תמוט. והנה ראה ראיתי את כל העשוי
לכם במדינתנו מה שלא עלתה על לב מעולם אחרי דברים עמו מלב ללב כל
הדברים והאמת אשר שמתי בפיו שיצאו ממנו בפתי נפש ובזיונות נצמערתי למאד
בנפשי אשר לו כן רמיתי להיות שנאחו גוברת כ"כ בחדרי לבו לבלתי שמע עוד לדברי
אהבה מארץ האמורים ספי ומתנוכא דליבאי שכל מגמתי בא להעמידו על האחת אמת
והשלום ראינון קיום העולם ומה לי למעבד עמו עוד. אני את נפשי הצלתי וחוינא
דלית לי עוד עסק עמי כלל ועיקר. וזאת נחמתי שנפרק עולו מעל צוארי לבל יהא
לבן משעבדי לי עוד להפיק רצונו במכתביו עפ"י דרכו אשר מעולם חווינה מצערנא
מוה מוכא ולא ה" דעתי נוחה מעולם בכל הענינים שהכריחתי לכתוב בע"כ שלא
ברצוני, והייתי מחפש למצוא מקום עפ"י חתורה אך לכתוב עפ"י דבריו שלא לפי

[1] 336 אדומים להצטרפותו של איש פחות הערך כחיים משרת. כמעט שלא יאומן.
במכתב הרביעי להלן בעמוד 231 נזכר שחביא אהו רק ר"ג אדומים בערך.

דעתי ורצוני ולצאת ידי שמים וכו'. ברם אמרתי משום תיקונא דארעא קדישא ומשום קירוב לבבו בשמעתי לדבריו אולי ימה אוון לשמוע בלמודים בדבר ה' אמת מארץ והוא לא הלי ולא סרגיש וגם הוסיף שנאה על שנאתו ופסק רחמנותו להפקיע נפשות אביוני הארץ ולהסיר לבב אנשי המדינה למנוע משובם מאתנו ח"ו⁽¹⁾ אנא מהכא קאמינא בקודש חזק ואמץ ועצת ד' לעולם תעמוד ובטחוני שכל מי שזכה במצוה זו כתיקונה בל ירח ממנו נרח ח"ו ושכר מצוה נוררת מצוה להיות מוחזקת בידי עושיה באמונה. ועתה אהובי ידידי חזק ואמץ ח"ה עמך גבור החיל לחזק ולאמץ לבב חדשים וגם ישנים הבאים לעזרתנו ברוב אהבה וחיבת הקודש ה' עמם להאזיר להם בנר מצוה זו כי רבה היא מסיף והולך לאור ביתר שאח ויתר עוז ותעצומות לאלקי חיים עד אשר ספרי מעשיהם תשבץ הארץ חיים עה"ע יחי מעשה הצדקה שלום. כ"ר רחמו לנצח. נאום אברהם בלא"א כמחז"ר אלכסנדר כ"ץ וללה"ה.

* * *

גם בהכתב הרביעי פרסם המו"ל של לקוטי אמרים להרמ"ם מייסבסק את הדברים הכלליים והשמיט את ענין המחלוקה (ח"ב דף ס"ד), אבל פענותיו של הר"א ידועות לנו ברובן סתוד מכתבו לר' יצחק לוי מן ה'ר"ב שנתפרסם במקצתו ע"י הורודצקי (השלח IX 420 וכו') והחסידות והחסידים ח"ב עמוד ס"ב - ס"ג). לתולדות הישוב השובה הידיעה על העניות הנוראה ששררה אצל החסידים בסבריה וכצפת שחיו תלויים בכל פרנסתם בתמיכה מחו"ל והיו ליום ע"ה הכסף העתיד לבוא על ידי המשולח השנה.

אגרת הק' מאדמו"ר כהנא קרישא ג"ע⁽²⁾.

דרשתי את ה' שלום מארץ החיים. ושלום על ישראל אחינו אנשי מדינתנו אנשי רוס' ומסיכותיהן המקשיבים לקול דברי אלקים ושלום לכם אל תיראו אלקי אבותיכם יתן לכם לב לדעת להבין ולשמוע דבר ה' מארץ החיים, כי הוא חייכם ואורך ימיכם למען ירבו ימיכם וימי בניכם כדכתיב על האדמה אשר יהיו עינם ולבם שמה בכל חשוקת נפשם ולבם דורשים טובה מימים ימימה. בקשו שלום ואמת מארץ החיים עד העולם. דבר שלום ואמת מארץ אשר ה' דורש מכלל דבעי דרישה. דרשו נא מעל ספר מכתב הכללי אשר כתבתי להורות את אשר עם לבבי באמת ה' לעולם. שימו נא לבבכם לכל הדברים והאמת לאמיתו העסקו נא לדעת ולהבין אמרי בינה מעומקא דליבא. הן עתה אותיות אלה בלכתן יעידון ויגידון לכל סאן דבעי לשמוע דבר ד' החודים אל דברו. אהוביי אחיי ומרחמי מאוד קשה עלי פרידתכם ממצוה יקרה כזו שהחזיקו בה יותר מעשרים שנה אשר הייתם קשורים ועטופים במצות חיוזק ישוב הארץ ברוב אהבה וחיבת הק'

(1) שעכב את הכסף.

(2) מן החובן אשר לחזיר שנכתב בשנת תקס"ה בעידנא דיתחא קרוב אחרי גלוי חרעת והמכתב לשד"ר ר' מאיר דלעיל.

בכל לבכם ובכל נפשם, ואיך עתה נסוגו אחור ח"ו לסמוך עצמם מקו החיים הוא
 למחזיקים בה. ובאמת שמוע שמעתי שנגבו כל קבוצת הכסף הקדשים מזה שנתיים
 ליד הרב והוא השמיט הכספים תח"י והעביר קול במדינת שישלם המעות על ידי
 הש"ץ ספוקשאן⁽¹⁾ באמרו כי הני שלוחי דידן אינם רוצים לקבל מעות ארה"ק.
 ובאמת לא הניעה לכאן ע"י הש"ץ הנ"ל ששלח ע"י תלמידי כ"א דבר מועט דהיינו
 סך מאה ועשרים ושבעה אדומים כל גבית שנת תקס"ג. ולא הראני נוף הרשימה
 הכתובה משם בכדי לידע מי הם השולחים. אבל אמר שהוברר הדבר שנתקבץ ע"י
 אהובינו מר"ס וה"י נראה שזה המעט נשלח לכל אחד מקרוביו ומיודעיו גלל כן לא
 מנעתי אותם מליקח המעות הנ"ל ולכתוב קבלות על סך הנ"ל ואחרי התפרסם שם
 שלא שלח קבוצת הכסף ע"י הש"ץ הנ"ל השמיע הרב קול שישלח הכל ע"י חיים
 משרת. והכריחו הרב לחתום קבלות על סך רב. ובאמת לא הביא חיים הנ"ל
 כ"א מעט סוער דהיינו בערך מאתיים וחמשים אדומים⁽²⁾ וזה ידוע ומפורסם
 לכל, בכבוד חיים לשם ארבו לו על הדרך והביאחו לק"ק לאדי וגיוס
 לפני חיים הנומחות על שלומי יקירי דידן הסופלאים יראים ושלמים ח"ה מאיר
 וצבי סג"ל נ"י אשר יצאו משם בפחי נפש וביונות וצווה לחיים להעיד לכל המדינה
 ששלוחי ידידי הנ"ל עשו הכל שלא מדעתי ורצוני, הגם כי חיים יודע ערכם בקודש
 כי אנשי לבבי הםה מעולם וכל אשר דברו ועשו הכל בוודאי באמת, כאשר צויתם
 באמת. אך באמרו ששלוחי הנ"ל אינם רוצים לקבל עוד מהמדינה, והוא רוצה לשלח
 כל קבוצת הכסף ע"י הש"ץ ועי"דו בזה תפס לבו לדבר סרה על שליחי מהימני
 הנ"ל לפי גירעון שכלו הקלוש, כי לא דעת ולא תבונה לו ונתפחה לכל הדברים
 באונס וברצון כאשר ספר לי הנ"ל בעצמו, והחזיקו הרב אצלו זה שנתיים סדתי אל
 דחי ולבסוף לא שלח קבוצת הכסף ע"י. וחיים מצווה ועומד שמידי עברו דרך הליכו
 יפרסם לכל בכלל ובפרט להרב הנאון דק"ק בארדיששוב⁽³⁾ שחבר שולח עי"דו מעות
 ארה"ק משני שנים ולא העלת על לבו שום רחמנות על עם ח' אל הנפלאות רבות
 במה יזנו ובמה יתפרנסו בקודש. ובאמת אמרו שלוחי ידידי נפשו הנ"ל שליחותיהו עברו
 כאשר צויתם כשלא ימצאו חיקן נכון עמו בכל הענינים חן במילי רשמי וכ' ולהוציא
 המינא מלבו ולחזור ולחבב את הארץ בחיבת הקודש ככראשונה עכ"ס סמא דהאי
 מילתא להוציא הרבר ענין הנהגת קבוצת המעות ארה"ק מתה"י כאשר היה מקדם
 קדמייתא ויבוא הכל על מקומו בשלום, כי באחרא דלא שלמא ב"י עינא הברכה

(1) ר' אהרן ש"ץ מחסידיו של תרשיני היה יורדו של ר' אלעזר מדיסנה. עין במכתב
 הראשון, כמעשה אלעזר.

(2) לעיל בגלוי הדעת ע' 229 נזכרו שליו + סיד אדומים.

(3) ר' יצחק לוי בתשובתו לתריא מעיר שחיים חמשרת שקר, שמעולם לא אמר לפניו
 כדברים האלה. טיטלבוס, הרב מלאדי ח"א 145.

שרוי' במחנת ידיהם [כברכת] ה'. וידעתי את כשרון לבכם במעשי ידיהם צדק מעולם כל חד לפום שיעור' דיל'. גם בענין הגביות שעשו... תשלומי חובותינו. ידעתי שנתעורר לבכם לעזרתנו כל איש אשר ידבנו לבו באמת נתן כאור'א לפי כחו מהונו ויש יותר מכדי כחו ברוב חסלתם לחושיע מצרותינו ולא הגיע לנו מזה לשליש ולרביע¹) כי הוא לא חלי ולא מרגיש בצערינו ועושה עצמו בלתי האמין עוצם החובות וסיבותיו הידוע ומפורסם לעין כל ומה המעט שהגיע לנו לא יכולנו לצאת ידי חובותינו אף במקצת כ"א להשלומי הכשירות²) והקדן קיימת בריבית אוכלת מוסיף והולך. וכחב לנו לכתוב קבלות בסתם שקבלנו מה שנעשה על החובות לצאת ידי חובותינו. וכל זה הייתי סוגל ועושה רצונו אולי יתן לבי לדברים הנאמרים באמת מפי שלוחי מחמוני הנ"ל למצוא תקון נכון עמו בכל הענינים על מכונם באמת ובאמונה והוא לא כן עשה ולא הסה אוזן לכל הרברים והאמת וגם הסיר רחמנותו מכל אנ"ש היושבים בקודש זקנים עם נערים יתומים ואלמנות ותינוקות שב"ר לפסוק חיוחם זה שנתיים. וכל משא העת הוזה עלי היו כולנה, להיות לוויין ומאכילין לכל אחד חיות נפשו בקודש והשתרנו עלינו עוד חובות לבר עולות חובות רבים ועצומים המוטלים עלינו מכבר מאשר נראה בעליל לארץ זה פעמים ושלוש כאשר בוראי הקול נשמע למרחוק. וממש חיינו אינם חיים מפני הנוגשים אשר ממש לא ניתן השב רוחינו. והנה ראה ראיתי זה מכמה שנים מיום ששלמה עין בכסף הקרשים ה' הולך הלך וחסר חסורי מחסרא מסיבות מתהפכים ההם והכא כסף רב אויל למסיון. ונשאתי עיני לשמים על מה עשה ה' כמה ואחרי רואי נתינת עיניו בדמים וגם מטינא דבליב' להקטין המצוה בעיני עושיה³) להיות נתינתם ג"כ שלא בעין יפה, ולדעתי דין גרמא כל הרפתקאות דעדו עלן ועליהון במתן דמים שלא כנגד היסוד, כי הכי דאחי הכי אויל, ומה יקר דברי קדוש ה' הסנוח מו"ה מ"מ נ"ע שכתב אליו על פתגם דנא מראשיתו שיוהר מאוד לנפשו מליתן עיניו בכסף הקרשים הן בכלל והן בפרט, כי היכא דלא ליפוק חורבא מיני' לבסוף רח"ל⁴). והשתא קא חוינא כי רוח ה' דבר בו. ואני ג"כ הרבה פעמים רמזתי לו במכתבי על רוא דנא, ולא הרגיש ולא הסה אוזן. גם אם כה אבנים כוחי לסבול

(1) המשולחים אמרו להרש"ז שדי להם במגביות של חר"ים שהוא בערך שליש מכל הכסף. כנראה שלח הרש"ז רק את מגביות חר"ים, כי אותה הסכימו לקבל. - מה דב הוא החבדל בין תאור המצב מצד השדרים שדי להם במעט, כי רוב העולים כבר נאסרו, ובין התאור במכתב הזה, שאפילו המגביות המלאה אינה מספיקת והחובות גדלים מאד ליום.
(2) בהיתר עסקא.

(3) ממכתביו ומספריו של הרש"ז יוצא כמה חביבה הייתה בעיניו מצות החזקת הישוב בא"י. הוא האמין שבזכותה של א"י נגאל משבינו. טיטלבוס, הרב מלארי ח"א 78.

(4) אין במכתבים הנדפסים. הרב מברדיצ'ב עונה במכתבו שלא שמע כזאת. טיטלבוס ח"א 144.

ולחמאמק עוד על כל הדברים יגיעים ועל גודל השפלה ארה"ק ויושביה בפני כל שנעשה להם כהיתר להאמין ולשמוע מסוציאלי ריבה הארץ השפלים הפחותים והנבזים לבנות כל יושבי הקט' עה"ג ולא עוד נס לפסוק חיותם ולמנוע רבים מלהיות פוסקי צדקה אשר יסדו ראשונים בכמה מרחות ויגיעות אנשי אמת ויראי ה' וחושבי שמו שהעמידו המעמדות שם לקבוע חוקי חיים עד העולם. ועתה עד היכן הדבר מגיע להסיר את הרחמנות מכל אחינו אנ"ש למנוע טובם מאחזנו ח"ו, ע"כ אמרתי נאש הוא לדבר אליו ובפרט מענין חיווק ישוב ארה"ק אין לי עוד עסק עמו כלל ועיקר. ולא רציתי להשיבו דבר על מכתבו ולא כתבתי לו בשנה זו אפי' אות אחת. רק אליכם אישים אקרא בעפוף לבי ומעיי המו עליהם כזכור בנים אוכרם לקשרם בחליבת הק' לכו בנים שמעו לי וכי מי האיש החפץ חיים אוהב באמת לראות את טוב הארץ. איש את רעהו יעוזרו ולאחיו יאמר חזק בעדינו ובעד ערי אלקינו, לכונן ארץ ומלוואה למלא בארץ חסדם בכל לבבם ובכל נפשם ובכל מאודם, כאשר קיימו וקבלו עליהם ברוב אהבה וחיבת הקודש מאז ומקדם, כי חפץ ה' לזכותם במצוה יקרה המוחזקת בידם, מה טובים דודם ומה יקר חסדם לאלקים ולב"א. בפתוני בה' כל מי שיעשה מצוה זו בשלמותה לא תזוז עוד מלבו נקודת אהבת אמת מארץ להחיות בצדקתו צדיק לעולם ישמור חסדו מחת אלק' היא בידו והי' ידיהם אמונים ונוצר ה' עמכם נבזרי החיל. שיתו לבכם לחילם מהיום ולמעלה, ואני עיני אל ה' לנמור בעדם, להושיע כל עניי ארץ חיים סלה. דעו לכם אהוביי אחיי ומרחסיי כללו של דבר כל החפץ חיים באמת לחמכינו בקודש אנו הפצים בו ובנתינותו שהנותן בנודאי בעין יפה הוא נותן ומסור ונוסף עוד, והי' אך שמה במחנת חלקו בקודש. וכל מי שהוא בהסתר פנים או בע"כ לית לאיתחני מיני' שלא יבוא זה ויאבד כל ח"ו. עתה אחינו אחם הדבקים כולם והיו קשורים במצוה זו בדביקה כו' ולהתנדב במצוה זו מתוך... לבבם המהור, להיות מתמכין דאורייתא בארע' קדישא וצינור לשפע ברכה עליונה למיזן אחיהם... ואז ישמחו במחנת ידיהם צדק ושלום החם והכא עד העולם. וח"ל ראינו בעינינו את כל מעשה ה' כי נורא הוא אשר עשה עמנו להפליא ברוב מעידנין דחלפו עלון בקודש ראה ראינו כי ה' עמנו בשחנו בד' ובכח קדושת הארץ] כי לא יטוש ה' את עמו ואת נחלתו לא יעזוב. את חסדיו לעולם נשמרו השומר אמת לעולם כל מי שיהעורר... לקראתנו באמת ה' יהי' בעזרו ומערו ומגן בעדו. וכל איש אשר יעשה בזדון לבלתי שמוע⁽¹⁾ ולחיות... גורם מנוע ליחידים או לרבים בדבר מצוה זו אפי' בדיבור ובתנועה כל דהו ידע נאמנה כי בנפשו הוא, ומעיד אני עלי שמים וארץ כי לא לכבודי ח"ו אני כותב זאת ולא על ידי קא סכוונא, כי ת"ל נכון לבי במוח

(1) הפסוק בדברים י"ז י"ב נוסר, לבלתי שמוע אל הכתן העומד לשרת שם את ד'... ומת האיש החוטא. יש כאן כונה קלה לכותב בעצמו ר' אברהם הכהן. כתנא רבא, כתנא קדישא בפי מעריציו. גם הוא מזהיר בנפשות כי בנפשו הוא.

בה' הרועה אותי מעודי כן לנצח אל יעזבני ועל יפשוני. ברם מצער נפשי מדוהקא דעבורא נפשות אבינוי הארץ ומרוב לחץ חובותינו שלא יאמן דברתי כ"ו ופא"ס באתי להזהיר לבל יקל הדבר בעיני הגורמים למנוע טוב הארץ ויושביה ואלמנה ויתום ענין בוודאי יגמרו רעה לנפשיהם ופסם כ"י ואין עונשין אלא מזהירין וזהו וזהו מאוד לנפשם וידעו נאמנה שנקרא בחוקה כולנו אל ה' מן הסיצר ובמרחב יעינו ה' מהר קדשו סלה, כאשר הבטיחנו בתה"ק שמוע אשמע צעקתו כי חנון אני ובוראי יתחרטו באחרונה בזה ובבא. לכן נא ונא אחוביי אחיי אל נא תיראו חזקו ואמצו לבבכם כל המיחלים לה' עמכם להאיר להם בהוד הדרה מצוה זו שהוא הפארת לעושיה באמת ובחיבה יחירה נודעת להם חדשים לבקרים רבה אמונתם וישועתם וחסדם לא ימוש ויחזיקו נא ידי הנבאים והמאספים והמתאמצים בצדק¹ בכל עיר ועיר וסביבותיה. גבוליה מהימרים בעיניהם מצוה זו כי רבה היא ולא זו מחבבה. והם יספרו מפרי צדקתם יפה יפה ליד מאהבי נפשי הגוים הנאמנים מחבבי הארץ ויושביה לעד, והם יביאו את כל שקלי הקודש ליד גזברי הקודש אשר הודיעתי במכתבי לידיד נפשי השד"ר מו"ה מאיר נ"י וכאשר יצאתי בפני ידידי השד"ר מוכ"ז נרו יאיר כן יקום וכן יהי ומיד הגוברים יגיע לדינו על נכונת בעוה"י ע"י שליחינו מדי שנה בשנה חסידין כסדרם. ובמחוגי בה' ישים שלום על ישראל הבוסחים בו ברוך עוז ואהבת אמת מארץ חזור וניער בלבם באיחערותא רבה מוסיף והולך ואור. בנר מצוה זו האיר להם אור עולם ואוצר חיים וברכה למשמרת שלום ולשמוח בעולם. והי' מעשה הצדקה שלום ועבודת הצדקה השקם ובטח עד העולם. והי' צדק אור מחנם ואמונה ומשכונתם חסיד ברוב עוז הצפונה, וגדולה צדקה שמקרכת את הלבבות להתקשר עמנו בקישורי עבודת האהבה והאמונה. והיו קשורים ועטופים עמנו כל הימים, יחרינו יהי' חמים בקודש ה' לאורך ימים, דברי המדבר בצדקה ורב להושיע דורש שלוםם וטובתם מלב ונפש ומעולם לא זזתי מחבבם באהבת הקודש ומעתיד בעדם ובעד נקודה לבבם מעולם וע"ע נאום אברהם בלא"א מו"ה אלכסנדר כץ וללח"ה.

* *

המכתב האחרון בקובץ כח"י שלפנינו, אין לו תאריך ולא נודע גם למי נשלח. ענין הכסף ותחשדים שחשד במכתב הקודם לא נזכרו כאן, אפשר שהמכתב הזה נכתב בשנת תקס"ו אחרי שנחה כבר דעהו של הר"א עליו במקצת ואחרי שבררו לו שהרש"ז לא השמיט את כספי המגבית. אבל יכול להיות שהוא מוקדם, משנת תקס"ז, קודם ששב חיים משרת עם מגבית מהר"ס ועם דרישת מכתב חבה שהרגיו כל כך את הר"א. העובדה שיש לנו שני מכתבים כוללים מהר"א משנת תקס"ז מעידה שהמכתב שלפנינו קודם לשנת תקס"ה למרות שהוא מאוחר בקובץ, לשנת תקס"ז או תקס"ח, אשר מהן אין לפנינו מכתבים ידועים בדפוס, קשה ליתמו. בקובץ חקרוע שלפנינו היו בוודאי גם המכתבים משנת תקס"ז אשר בלקוטי אמרים להרמ"ם.

(1) כלומר הנכאים שלו ולא של הרש"ז.

אגרת הקודש מאדמו"ר כהנא קדישא

דבר ה' אמת מארץ להשמיע על אודני' דשמעי' שמעו וחזי נפשכם.
 באמרי פי קושט, דברי אמת יחגה חכי לגלות לפניכם מצפוני לבבי הלא זאת
 מראש בסתר דברתי אל לבו מכמה שנים בראותי ובשמעי' טעניני הנהגת הרב
 מוהרש"ו והדרכתו לבי' לא ערבו לי כלל וכלל, אשר לא כן ראיתי ושמעתי מרבוה"ק
 נ"ע, ואעפ"כ הייתי כמחריש, חנם שמתחילה הוא בעצמו הרבה והפציר במכתביו להוציא
 המכשלה הזאת מתי' באמרו שלא נסמך ואינו יודע איך להנהיג את אחב"י ולנתותם
 בדרך האמת, וחוקתי את לבו מאוד וחשיבותיו יאחז צדיק דרכו בקשר אמיץ בשורש
 נקודת האמת כפי שקבלתי מרבוה"ק. ואני עיני חסיד אל ה' יהי' בעזרו להאיר לפניו
 נתיבות האמת לדעת מה יעשה ישראל⁽¹⁾ ושבתי וראיתי גודל הקטגוריא אשר נעשה
 במדינתנו אשר נעשה אגודות אגודות, והאמת נעדרת עדרים עדרים וכו' וגודל ההח"ש
 שנחללוהו מזה נצטערתי למאוד בנפשי והתבוננתי על אחרית דבר מראשית וידעתי בין
 שכל זה נכתב מחוסר הנהגה וחדרכה העם בנתיבות ודרכים אשר מעולם לא ראינו
 ולא שמענו מכל גדולי הצדיקים יסודי עולם ביסוד מוסר מאוד עליון הרב האלקי הבעש"ט
 נ"ע וכל תלמידיו קדושי עליון המפורסמים ובפרט קדוש אדמו"ר הרב המגיד ממעזריטש
 נ"ע ששמשתי לפניו הרבה⁽²⁾ וחייתי נוחן חסיד עיני ולבי על כל עניני הנהגת קדשו
 שחזי כל דבריהם כנחלי אש ללהב לבות ב"א בנקודת אמת אהבה... ונכסרו רחמי, על
 אנ"ש אשר במדינתנו, ואמרתי אל לבי עת לעשות לה' לבוא עם חספר והגלוי לאונם
 את אשר עם לבבי. וכתבתי מגילה עפה מדברי אלקי' חיים ושולם לכל אנ"ש מעם
 ושתי' וגם בחלוק כבוד להרב לתיקונא האי עיוותא ופרודא רבא חשערויות שם להעמיד
 על האמת והשלום, כאשר יראה... מהעחקות אשר נעשו במדינתם ע"י שלוחי דידן כי זה
 כמה שנים שהעלימו הרב חח"י לכל יראה לשום אדם⁽³⁾ ומה גם שחרה לו על דברי
 המכתבים ולא הי' יכול להוציא שנאתו מכח אל הפועל כ"א ע"י אלעזר מדיסנא בחזרתו
 משם מלא דברים שבכתב ושטסרו לו בע"פ דברי נרגז אשר שמו בפיו לחלק יצא להחריב
 ארץ ומלואה ח"ו כאשר מבואר בהעתקה שכתבתי להרב סמעשה אלעזר הנ"ל וחשבתי
 להשקיע את אש התבערה של אלעזר בדברי רצוני ופיוס ולא נתפיים כ"א דווקא שאכתוב
 לאנשי שלומינו דמדינתנו שרעתי נוחה בהנהגתם כדי לחבב דברי הרב ותלמידיו אשר
 משמעים ברבים באמרו שכן מצווה ועומד הוא משם פי הרב להיות כל מגמתו שאמכים

(1) חרשיו במכתבו אל חר"א מכתיש שבקש מהר"א איזו הסכמות או חררכה: מעולם לא
 בקשתי מכנו שום הסכמה על מילי דחסידות להיותם אמרי' ע"ק רבינו ולח"ח. בית דבי לרי'
 חיים מאיר הילמאן ח"א 84 וטיבלום ח"ב 232. גם חרשיו מעיר שלא רצה ברבנות בחו"ל כי
 אם השתוקק לעלות לאח"ק.
 (2) חרשיו במכתבו הנ"ל מעיר שהר"א לא היה תלמיד חביב על רבו המגיד.
 (3) חרשיו אומר במכתבו. ויפת עשיתי שדנתי בגניותי [את המכתבים] כי אח"כ התחרט
 חר"א עליהם.

על כל הנהגתו הגם שחוכן לבות הוא יודע שהיטב חרה לי על הרבר וכמו סער בנפשי להסכים על הנהגה והדרכה אשר מעולם לא ראיתי ולא שמעתי מרבוה"ק ונשתוממתי על המראה לא יום ולא יומים ונמלכתי עם קוני עד שמצאתי לי מקום עמ"י התוה"ק לכתוב כדברים בתכרה למלאות רצוני, אך לא מלבי וגפשי⁽¹⁾, ועדי בשחק נאמן שכוונתי ה' לש"ש ומעמי ונמוקי עמי כמוס עמדי מראשית ועד אחרית. אין די באר לבד האי מעטא רהבנתי דשכית היוקא דאלעזר שהי' מוכן למסירות ומלשינות ח"ו. והיה אחרי רואי שלא חיתה תועלת במעשה הכבוד באגרות הראשונות כו' גמרתי בדעתי לשלוח אליו אנשי לבבי, בלב ולב ירברו אליו ואליהם ושלחתי את ידיד נפשי ונאמן רוחי המו"ס מ"ה מאיר נ"י וגיליתי לו את תוכן נקודת לבבי באמת. ושמתי דברי בפיו וגם במכתב לאמור לירידי נפשי עוד הרב המופלג מ"ה צבי סג"ל נ"י⁽²⁾ באשר הוא שם במדינתם פולין מקודם שיתוועדו שניהם יחדיו יכוננו לדבר עם הרב כל הדברים והאמת פא"פ אשר לפניהם נגלו כו'. המה יביעו אמר ויפרשו שיחתי ומצפוני לבי בשוב טעם ודעת השכל כי אמרתי בשמעו דברי היוצאין מן הלב מפי ילוחי יקורי מהימנא הג"ל יתן רעתו וישים עיניו ולבו להתוויר שורש נקודת האמת נצר מטעינו במדינתנו ע"י הרב הסנוח קדוש עליון מ"ה ס"ס נ"ע ועדי בשחק כמה יגיעות יגענו וכמה נסיונות ומסירות נפש ה' לנו עד שנפענו מטע נאמן ליראת אלוקי' ואמונת אומן. וכל זה היה בלא תועלת ויצאו משם בפתי נפש מלבד חביונות והשפלות שהי' להם שם אשר תצילנה וכ', כידוע ומפורסם לכל. ובשמיני מזה נצטערתי טובא על כל העשוי להם ממש כי כ"ז עשו לי כי אנשי לבבי המה מעולם.

וכל אשר דברו ועשו הטיבו אשר דיברו כאשר צווחים וכווננם ושפלותם המה בזיון קדושת הארץ. היאומן כי יסופר גודל שנאתו על שאיני מסכים בהנהגתו והדרכותו בדבר אשר לא ראיתי ולא שמעתי מקדושי עליון נ"ע. ובפרט מה שאני רואה ההסתעפות מהנהגותו משנה לשנה והימנותא להווי שגם כבוד הרב הסנוח קדוש עליון מ"ה ס"ס נ"ע בחיים חיותו רוח ד' דיבר בו ומלתו על לשונו ומרגלא בפומי' שהי' מצטער מאוד בשמעו הנהגתו בכמה שנים אחר התמנותו ומאו ה' רואה בלבו ה' יודע מה יסתעף מות. עתה אהובי אחי ורעי ידעו נאמת שלא כן הי' עמדי מעולם בעזרת ה' מעולם לא חזי ולא אוז מנקודת האמת שקבלתי מרבוה"ק. המבין יבין ובוהן לבות ה', ה' יאיר להם אור האמת לאמתו, אם וכו' יחישנה ובא"ל ח"ו עכ"פ ימים ירברו איש אל רעהו וכחפשמם חפש מחומש בנר מצוה ותורה אור אל נקודת האמת בוסחני ימצאו טוב ויסיקו רצון מה למען ידעו ויבנו ראש דבר ה' אמת מארץ, ומעיד אני עלי שמים וארץ שכל זה אני כותב מתוך נקודת לבבי אחר הרבה חקירות ודרישות בכל דבר ודבר עד מקום.

(1) כאן רוגמא איך תצפיה לכספי חו"ל משפילה את כבודו של הישוב בא"י מאז ועד עתה.

(2) לפי חרשי' מופרזים התוארים. שבהם סכבר הריא את משולחיו, ודי לקראם יודעי

ספרי. מישלבוים ח"ב 234 ראה לחלן איך ר' מאיר זה מעריך את הריא.

השג שכלי אשר חלק לי ה' בבינה ודעת קרושים אשר קבלתי מרבוה"ק נ"ע. ומאוד
המו מעי עליהם כזכור בנים אזכרם תמיד עיני אל ה' ויאר להם אור עולם ואוצר
חיים לחזק לכבות באור האמת ואמונה כל חר לפוס שיעור רלית. סוף דבר הכל
נשמע וכי אם תבעיון בעיו וכי ויש עוד לאלק' מילין ברם לאו עידני' הוא עד יבוא
דברם הטוב ועלחה תשובתם אלי מתוכן נקודת לבבם בה אדע בעזר הש"ת מרעה
עליון כל אשר קרבת אלק' יתפצון לקרב לכבות [לאבינו] שבשמים ואני בעזרש"י
עודנו עומד לפני ה' בארץ החיים נוכח פתח השמים לשפוך את נפשי עליהם
[להשפיע] עליהם ברכה ממקור הרחמים. וברכם ה' סציון וראו כסוב ירושלים כירא.
דברי המעורר בעדם... המיד עלוני' (1) נאום אברהם בלא"א מ"ב אלכסנדר כ"ץ וצללה"ה.

* * *

האם הצליח הר"א בריבו להוציא את המסונות על כספי א"י מידי הרש"ז?
על שאלה זו אין לנו תשובה בתוך הספרים המוקדשים להרש"ז ובמאמרים
על הר"א מקאליסק, אבל בלקושי אמרים" לר' מנחם מנדל מויטבסק בח"ב, שהזכרנו
כבר לעיל פעמים אחדות, נדפסו עוד שלשה מכתבים מהר"א. מהם שנים משנת
תקס"ו חשובים מאוד לעניננו. על ידם נמצא גם מכתב מהשד"ר ר' מאיר. מן
המכתבים הללו אנו למדים שר' מאיר חזר בחזית' של מכות תקס"ו לסבריה עם כסף
חסגבית אשר בידו. ר' מרדכי מלך'ין, אחד הצדיקים שהתנגדו להרש"ז, חסך
במשולחיו של הר"א ור' ישראל, בודאי אחד מחסידיו, היה תגובה הראשי של כספי
א"י. הר"א ור' מאיר מפורים תהלות ותשבחות לר' מרדכי. הריא מצינו לבני לימא
בחור רכס ומורם: "והנה עיניכם רואות את מורכס", כמש אוחם הרברים שאמרו
מלפנים על הרש"ז. את איש ריבו אינו מזכיר כלל—אפשר שהמליל השמים דברים
קשים שנאמרו על אותו צדיק. כמו במכתבים הקודמים חזר הריא על תאור המצב
הרחוק, על התוכות שעלו, לאלפים גדולים ומתאונן על מוצאי דבת הארץ רעה,
קרי: אלעזר מדיסנא, והנגררים אחריו.

מענין תוא מכתבו של ר' מאיר, בשמחה הוא מודיע על מהירות דרכו—רק
תודש מאודיסה לסבריה. וראונו עיני אשר זכיתי לחוות בנועם זיו הוד הדרת קדוש
פני כבוד אדמו"ר נאון עוזינו רוח אפינו אמת. ומה נהדר הכתן הנדול בקדושתו...
כי קרן עור פניו ומפיו יצא הנה וקוקין דגורא... וכל אחינו ידידינו הנלויים אליו אנשי
קדוש... שמחים בבנין עיר קדשנו"...

מכתבו האחרון של הריא הידוע לנו מתוך לקושי אמרים הנ"ל נכתב בשנת
תקס"ט ובתוסס שלמנינו אין בו שום ידיעה היסטורית. בתורף תק"ע נפטר הריא
במבריה ושלש שנים אחריו נפתק הרש"ז בכמר נרה באוקריינא. אין לו שום ידיעה
על חשלמה בין שני הצדיקים הללו. כמעט ברור שהרש"ז ובניו לא הפסיקו את קבוץ

הכספים בשביל ישוב א"י אף שנה אחת. כולל חב"ד קים עד היום חות, ובראש
ארמ"ר משושלת הרש"י⁽¹⁾.

מתוך המכתבים אנו למדים שהמחלוקת היתה בעיקר בשל מילי דשמיא.
מתוך אופורטוניות ולפונת הישוב בא"י נסוג הר"א בתחלה אחר, אחרי
שהתחיל במחלוקת בשנת תקנ"ו בחתונתו ל"סדר הבינונים" הכולל את שיטתו
של הרש"י. אבל האבן שנורקה פעם ההגלגלה מעצמה, בלבד של הרש"י
נשארה סינה על חברו הר"א, והיות שלא הושב השלום על כנו כמקודם הבעיר
הר"א שוב את אש המחלוקת בחפצו להסיר את הרש"י מלהיות מסונה על כספי
א"י בחו"ל. גורם חשוב במחלוקת היו המשולחים מצד אחד ונרגנים שעזבו את הארץ
מן הצד השני והרש"י קלע אל המסרה בדבריו, "במשך שנים רבות אשר שננו כחבר
לשונם מדי שנה הני נחוחאי דנחתי מהתם להכא ומהכא להתם נעשה [רכילות]
כעבותות הענלה והסאה נתמלאה וגבה מורא..."

(1) החבר"ם החלו בשנת תקפ"ג להתרכז בחברון ואחרי הרעש בצפת ובטבריה תקצ"ו
עזרו כלם שמה. מחברון הלכו רבים אח"כ לירושלים. מכאן רחוב חברון בפנים העיר העתיקה.
בעת יושבים בני כולל חב"ד ברובם הגדול בירושלים. על הכולל נמנים בעיני קבורת מתים גם
חפשיים. בן-יהודה האסיקורוס הגדול היה "חבד"י" ונקבר בקבורתם.

שאלה שנשלחה לרבי אברהם הנגיד.

ערוכה ע"י אבינעם ילין.

השאלה הזאת נמצאת באסף קטעי הגניזה הפוסטמית אשר בבית הספרים
הלאומי בירושלים. היא נשלחה אל "אדוננו נגידנו אברהם", אשר הוא באין ספק רבי
אברהם הנגיד בן הרמב"ם. חאר כבוד ארך כזה הסלוח את שם הנגיד בודאי שלא
היה נתן לאיש שמדרגת ערכו היתה פחותה מזו של בן הרמב"ם. תארים דומים לאלה
הננו מוצאים גם במכתב אחר שנשלח אליו, הנמצא באסף כתבי הגניזה מילור-שכטר
אשר בקסברידג' (*). התאריך אשר בו נכתבה השאלה צריך להיות בין 1205 השנה
אשר בה עלה רבי אברהם על כסא הנגידות, אחרי מות אביו, ובין 1287 שנת
מות רבי אברהם.

לשאלה זאת אין תשובה בכתב-יד.

השאלה כתובה בערבית, מעריבת במאמרים עבריים. היא כתובה בכתב מרבע
על צד אחד של דף אשר סרחו צ"מ $16 \times 25\frac{1}{2}$, הניר נרמב מעט בצדדים
אך הכתב הוא ברור. אותיות אחרות מתקרבות לכתב הקורסיבי.

(*) ר' ספרן של הח' יעקב מן The Jews in Egypt and Palestine ח"ב, ע' 328.
ר' גם הערה 2.

נוסח גוף השאלה.

מא תקול הדרת יקרת צפירת הפארת מרנו ורבנו
 אדוננו ננידנו אברהם הרב המוכחק הפטיש
 החוק נר המערבי דגל הרבנים אור העולם ופלאו
 מסורה שמש עד מבואו ירום הודו ויגדל כבודו
 פי שכין חוונן אמראה ואקאם מעתא נחו תלאת
 סנין וסן חין אן חוונגהא מא ונידהא תענבה פי
 סאיר אמורהא וחרכאחהא ולא פי האגיה מן אלחואני
 והו שכין פקיר מא ימלכה אללה שי אלבתה ולא ימכנה
 עשא לילה יורנו רבנו אן כאן ינוו להא אלקיאם מעה
 ואלסבב אלטעיק ען אלקיאם מעהא שום כצאילהא
 מע כפה עקלהא יורנו הל ינוו אן יקסס עליחא חקחא
 בחקסיס עלי קלה כסבה ומעישחה ושכרו כפול מן
 השמים

תרגום.

מה האמר הדרת יקרת צפירת הפארת מרנו ורבנו
 אדוננו ננידנו אברהם הרב המוכחק הפטיש
 החוק נר המערבי דגל הרבנים אור העולם ופלאו
 מסורה שמש עד מבואו ירום הודו ויגדל כבודו
 על דבר איש אשר נשא אשה וישב עסה בערך שלש
 שנים. וסן חוסן אשר נשאה לא מצאה חן בעיניו
 בכל עניינה והליכותיה ולא בשום דבר מן הדברים
 והוא איש עני. לא הקנתו ח' מאומה ולא נתן לו אפילו
 סעודה ערב אחת. יורנו רבנו אם צריכה היא לשבת עטו
 והסבה המונעת [אותו] קשבת עסה היא רע תכונותיה
 וקלות דעתה. יורנו אם אפשר לו לתת לה את הסניע לה
 בשעורים בחיות קוחו ופרנסתו מצער ושכרו כפול מן
 השמים².

(2) תתייחס דומה לזאת ר' בשאלה אחרת שנשלחה אל רבי אברהם הנניד במאמרו
 של תלפרי: Gentzah Fragments in Philadelphia, No. 159, Jewish Quarterly
 Review, New Series, Vol. XIII, 49.

הערה.

מאת מיכאל וילנסקי (ברלין)

במכתבו של ר"א מקאליסק לרש"י מלאדי—„הרב הוקן" כמו שמכנים אותו החסידים—שפרסם מר א' י' בראוור ב„קריית ספר" חוברת ב' נמצא מקום אחד: „וספר לפנינו את כל ענין הסלאך שהיה במדינתנו קודם שיצאנו משם (עמ' 148) שהוא סתום מאד והמורל הנכבד לא פירש אותו גם לא העיר עליו.

אם מלה זו אינה מעותן פשוטה של הדפוס, כמדומה שבעל המכתב סבון לאותה התנועה שהחסידים מכנים אותה בשם חברה תלק ושר"א מקאליסק עמד בראשה (החסידים אומרים שנקראה כך, לפי שנתיסדה בשנת תק"ל, ואפשר שהשם הוא באדיית בלשון סני נהור). חברה זו הציבה לה למטרה לצאת לא רק למלחמת מנן, אלא גם למלחמת חנופה כנגד סדרו של עולם; החסידים אומרים שהם היו מעולם ההנהגה; הם היו „מהפכנים" והיו מהפכים את העולם ממש; העולם, החגשם לפניהם בצורת החנינות שהיו עומדות בשוקי העירות הקטנות ושגם רוח מצויה היתה עלולה להפך אוהן על פניהן, לפעמים לא רחוקות היו בעלי חנויות אלו מוצאים את חנויותיהן בבקר הפוכות. זה היה אחד ממעשה תקפם וגבורתם של גבורי ישראל „מחברה תלק". הרש"י התקומם כנגד זה בכל תוקף והכניו „חברה תלק" היה כמעט לשם של ננאי בפי חסידי ליובוויץ, ובכל זאת היו זרמים כאלו גם ביניהם (ביותר באוקריינה) בימי בנו ר' דוב בער „הרב האמצעי", וגם לאחר כך.

אל לנו לחשוב את זאת להשתובבות גמורה. תנועה זו היו לה שרשים עמוקים. החסידות רצתה להעשות תורת החיים בכל היקפה הגדול של מלה זו. היא הכניסה מושגים חדשים בתורת האלמות (ואין אני נוגע כאן בשאלה אם היו הרשים לגמרי; לגבי היהדות של הדור ההוא היו בודאי חדשים), הכניסה יחסים חדשים בין אדם לחברו (כולנו חסידים בני רב אחד נחנו) וגם שנויים במובן האיקונומי. חסידים הראשונים של החסידים היה בהם צד גדול של השויה עם הקהלות של הנוצרים הראשונים, היתה בהם גם מעין אחדות איקונומית, וכאן כמו שם (אצל הנוצרים) התעוררה השאלה הגדולה, אם יחיו בני התנועה החדשה לכת עומדת מחוץ למחנה החברה, ואפשר עוד סתגרה בה, או להשלים עם החברה ולהשתדל לכבוש אותה. ר"א מקאליסק היה בעד הכת, רש"י מלאדי בעד החברה. פה כמו שם נצחו המתונים.

תקון טעויות.

למעלה ע' 181 מס' 239 צ"ל „לאומיות" במקום „אנושיות".

למעלה ע' 191 מס' 323 צ"ל Löhr, Max במקום Max, Löhr.

CONTENTS

LIBRARY NOTES AND NEWS	P. by the Editor	169
BIBLIOGRAPHY:		
Palestinian Prints		173
Hebraica and Judaica		182
STUDIES:		
A. Tauber: Russian and Polish Prints. 1: Koretz		
Prints		222
MANUSCRIPTS of the LIBRARY:		
A. J. Braver: On the Quarrel between R. Senior		
Salman of Ladi and R. Abraham of Kalisk.		
(Letters of R. Abraham)	(finish)	226
A. Yellin: A Fragment of a Question to R. Abra-		
ham ha-Nagid		238
MISCELLANEOUS NOTES:		
M. Wilensky: Note		240

KIRJATH SEPHER

A QUARTERLY BIBLIOGRAPHICAL REVIEW

THE ORGAN
of the
JEWISH NATIONAL AND UNIVERSITY LIBRARY
in
JERUSALEM

edited by

HUGO BERGMANN AND HERMANN PICK

with the constant collaboration of

S. ASSAF, B. DINABURG, L. A. MAYER, G. SHOLEM, A. TAUBER

FIRST YEAR NUMBER THREE

JERUSALEM, NOVEMBER 1924

(Workmen's Printing Press)

Annual Subscription 10 Sh.

Sole Agents

F. Ostertag, 28 Augsburgerstr. Berlin W. 50.

קריית ספר

רבעון לביבליוגרפיה

כלי מבטא

של

בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי העברי בירושלים

יוצא לאור על ידי

הוגו ברגמן וחיים פיק

בהשתתפותם הקבועה של

ש. אסף, ב. דינבורג, א. טויבר, ל. א. מאיר, ג. שלום.

שנה ראשונה · חוברת ד'

ירושלים, שבט תרפ"ה

דפוס הפועלים

דמי החתימה 10 שילינג לשנה

המסכר הראשי אצל פ. אוסטרמג

Berlin W. 50. Augsburgerstr. 28.

ידיעות בית הספרים.

(חשרי - כסלו תרפ"ה).

מתנת ממשלת הולנדיה

חובבי בית הספרים בהולנדיה - "החלקה הציונית לעבודה מדעית" העובדת תחת חנהלתו של הפרנס' אורנשטיין - הצליחו לענין את הממשלה ההולנדית בעד בית הספרים שלנו, והמינסטריון ההולנדי להשכלה ולאמנות נתן פקודה לאוניברסיטאות ולבתי הנכאח לשלח את הוצאותיהם אלינו. באופן כזה נאסף באמשטרדם משלח של 806 ספרים - מתנות: הספריה האוניברסיטאית באמשטרדם, הספריה הממלכתית בהאג, המוזיאום האמנוגרפי בליידן, המוזיאום לעתיקות בליידן ומוסדות אחרים - ביניהם גם הספריה חיתודיה ע"ש רוזנמל באמשטרדם, ושל אנשים פרטיים. לציון מיוחד ראוייה השורה השלמת של הוצאות המינסטריון לד"י הולנדית.

ספרי המנות חזנוביץ.

חברת "דורשי האוניברסיטה בורשה" העבירה לנו ב"8 תיבות 780 כרכים מעובנו של חמנות הד"ר חזנוביץ מוסד ספריהנו. הספרים נכרכו כולם מקדם בורשה על חשבון החברה הנ"ל.

מתנת הד"ר אבינדור יעקבסון.

ה' ד"ר אבינדור יעקבסון, לע"ע ב"כ החסדרות הציונית ע"י חבר הלאמי בנגה, שלח לספריהנו אסף של 650 ספרים, רובם ממקצע השאלה המוציאלית וד"י המורה הקרוב.

מתנת ה' ישעיה והנ' לאה ליאונרד.

ה' ישעיה ורעיתו לאה ליאונרד ססרו לבית הספרים ספריה מוציאלוניה ב"800 כרכים, כולם ספרים שתופיעו במשך השנים האחרונות. משלח הספרים ממקום מגורי נותניהם. - סאנט לואיס, מיסורי - נעשה ע"ה ה' גוטמן (סאנט לואיס) ותהסדרות הציונית באמריקה.

מתנת החסדרות הציונית באמריקה.

החסדרות הציונית באמריקה אשר עזרה לנו כבר במדה מרובה במשך השנים האחרונות, ותחלה מתרש באוסף ספרים. בתור תוצאה ראשונה נשלחו אלינו ע"י הד"ר ע. ברנשטיין, מוכר החסדרות הציונית, יחד מ"800 ספרים.

מתנת ה' שמעון ניהויון.

הסופר העברי שמעון א. ניהויון בבאליסטור הושיט לנו יד עוזרת בענין אסף ספרים בעיר מגורו. באספה קטנה שסדר בביתו הצליח לענין את חוג מכיריו וידידיו לטובת מפעל ביה"ס, ומאז עולה בידו לשלח לנו כמעט בכל דאר חבילות ספרים, ביניהם ספרי בנו של הנותן, המנות ד"ר בנימין ניהויון.

ספרית מ. ד. בראנדשטטר.

ה' משה נחמן וינשטיין (ניוירוק) קנה בשבילנו את הספריה—בת 100 כרכים—של הסופר הידוע סרדכי דוד בראנדשטטר, הנמצאת בטרנוב (גליציה) בביתו של הסופר. ספריה זו תשאר בידי בעליה כל עוד ירצה בת.

ביבליוגרפיה של כתבי זאב ז'בוטינסקי.

נמסר לרשותנו קטלוג נערך על כרטיסים המכיל רשימת כל כתבי ז. ז'בוטינסקי, שסודרה בשנת 1918 למלאת 20 שנה לעבודתו הספרותית ממעט ועד ציוני דרום רוסיה. הקטלוג מכיל 700 כרטיסים, ולא נרפס בוטנו מפתח המאורעות שאירעו בימים ההם.

כ"י של הקומפוניסט ברוך.

ה' בוסנוול (לונדון) מסר לבית הספרים כ"י של היצירה המוסיקלית הידועה "כל-גדרי" (אופוס 47) שתוברת ע"י מקס ברוך בליורפול בשנת 1880.

מתנת הוצאת רוס.

הוצאת האלמנה והאחים רוס, וילנה, שלחו לבית הספרים את כל הספרים הגדולים שהוציאה לאור, עד כמה שטרם נמצאו בבית הספרים, וביניהם ה"ירושלמי" החדש, וחרבה ספרים חשובים אחרים.

כ"י מכתבי שומלנדר.

ה' י. ל. גולדברג שהעשיר את ספרייתו כבר מקדם בכ"י חשובים נתן לנו במתנה אסף של מכתבים כתובים ע"י ברוך שומלנדר בשנת 1806, בהיות מחברם מנהל ביה"ס ע"ש יעקבמק בון (גרמניה). המכתבים כתובים בשפה אשכנז באותיות עבריות. נמסרו לה' גולדברג ע"י אחד מצאצאיו של שומלנדר, הד"ר שוש (נוצרי) שבקר את ארץ-ישראל אשתקד.

מתנות שונות.

אין לנו האפשרות להזכיר מדי פעם בפעם את כל היחידים המשחחפים בעבודתנו, בשלחם לנו ספרים בודדים מכל קצוי הבל. הננו מזכירים רק מתנות אחדות מהחשובות ביותר:

המתיאום הכריטי שלח לנו אחדות מהוצאותיו החדשות, ביניהן הקטלוג המקצועי

של הספרים שנחוספו בשנות 20-1916.

הרב סיר הרמן גולניץ שלח לנו את כל ספריו אשר חזר.
 ה' פ. מויה (נהלל) מסר לנו אסף ספרים הקלאיים חשובים.
 ה' ד"ר מאיר הוהן (קהיר) שלח לנו 70 ס' מספריהו.
 ה"ה משה פרלמן ושלמה כהנוב הביאו לנו אספים יפים של ספרים מרוסיה.
 ה' מאיר נתמר בארם צובה שלח לנו דפוסים עבריים יקרי-המציאות ביהודי מארם
 צובה ונס כתבי יד.
 ה' ה. ברבל נתן לנו אסף כ"י של משוררים עברים ויהודיים שונים.

מחלקת העיתונים.

במשך 3 החדשים האחרונים עלה בידנו להגדיל בהרכה את מספר העיתונים
 חסדעיים הסחקבלים אצלנו בקביעות. המצב הכספי של הספריה, אמנם, לא היה
 מרשה לנו לחתום אף על עתון אחד מחקציבנו הקבוע, אבל חובבי הספריה באו לעזרתנו
 והננו אוסרים בזה הודת לחברת דורשי האוניברסיטה בורשה, לועדת הרופאים
 היהודים בניו-יורק, לה"ה ד"ר ירתו (ניו-יורק), שולוינגר (אנטוורפן), ישראל כהן (לונדון),
 תרולד וינר (ירושלים), שעזרו לנו להרחיב את פעולתנו במקצע זה.
 הסכון למדעי היהדות שע"י האוניברסיטה העברית בירושלים, בהכירו את חשיבות
 רכישת עיתונים בעד הספריה הקציב ג"כ מחקציבו כסום ידוע לשם זה.

הכנסת השמה העשרונית לספריה.

מראש השנה תרפ"ה הכנסנו את השמה העשרונית של מלויל דיואי (Dewey)
 בספריהנו. אנו מקיים שהכנסת השמה הזאת בסדר ספריהנו בתחת לנו את האפשרות
 לסדר את הספרים לכל פרטי מקצועותיהם, האפשר לקוראנו לנצל בסדרת יוחר רחבת, את
 אוצרות הספרים הנמצאים אצלנו ולהתגבר על אותה המקריות, השולטת בהכרח
 בספריה העומדת בהתחלת בנינה. לא העלמנו אמנם את עיננו מן העובדה, שיש לקיים גם
 בשמה זאת, ביתור נתעכבנו על חוסר פרוט מקצועות היהדות בספרו של דיואי. לצרכי
 ספריהנו עבדנו בעקבות דיואי את חלוק מקצע היהדות לכל פרטיו ופרטי-פרטיו,
 וחננו מקיים להציע את החלוקה שלנו לפני משפט המסחים.
 הספרן ד"ר חניאיר (ברלין) עזר לנו כנסיונו על שדה השמה העשרונית, וחננו
 מביעים לו בזה את תודתנו.

סטטיסטיקה של בית הספרים.

במשך 8 חחדשים — תשרי, חשוון, כסלו — נוספו לרשימתנו 2025 ספרים שחם:

2281 כרכים.

ביבליוגרפיה.

[הכובב * מורה שלא ראינו את הספר]

הספרות הארץ-ישראלית.

a. ספרות עתית.

245. ארבעמער-קלאם. ואמעלהעפט. ארויסגעגעבן דורכן צענטראל-ראט פון דער ארבעמער פראקציע. ירושלים (דפוס כ. נ. חיפה) אקטאבער 1924. 82 ע' 8°.
246. ארבעמער-קאנפערענץ. ואמעלהעפט. ארויסגעגעבן דורכן צענטראל-ראט פון דער ארבעמער פראקציע. ירושלים (דפוס הנפיר, חיפה) דעצעמבער 1924. 80 ע' 8°.

247. הַזְבוּל. חוברות מוקדשות לשאלות הזבלים והזבול. מופיעות אחת לשלשה חדשים בעריכת ועד מוסחים. יפו, הוצאת ביה"ס של ש. שחור וש. נדפס בדפוס אחיזשושני בתל-אביב. שנה ראשונה, חוברת א', חוברת ב' 20 ע' 8°.
248. הישוב. שבועון סריני ספרותי. בעריכת ברידורא. תל אביב, דפוס שהם, תרס"ה. 4°.

גליון א': א' תשרי תרפ"ה.

249. הנוער העובד. עלון. הוצאת הסתדרות הנוער העובד בא"י ע"ש ב. בורוכוב. ירושלים, דפוס העברי, תרפ"ה 1924. 8 ע' 8°.
250. קול הנוער העובד. קובץ. 17 לדצמבר 1924. הוצאת הסתדרות הנוער העובד בא"י. ירושלים, דפוס העברי, תרפ"ה. 24 ע' 8°.
251. סדן. גליונות לבטוי. בעריכת אורי צבי גרינברג. [שנה א'] א'-ב'. ירושלים, דפוס העברי, כסלו תרפ"ה. 87 ע' 8°.

b. ספרות.

252. אבן-זהב, ארי. סגנון נשמה. רוסן, ירושלים, הוצאת סיל"ט (מקרא לשון טוב) אמריקה-א"י, דפוס ציון, תרפ"ה. 172 ע' 8°.
253. אזרחי, מ. השקתניח. משחק פרחים בשתי מערכות. תרגום חפשי מצרמנית. תל-אביב, קופת הספר, תרפ"ה. 24 ע' 8°.

(=קופת הספר חוברת ס"ח.)

254. ארץ ישראל וקרן היסוד. ירושלים, הוצאת הועד המרכזי של קרן היסוד בארץ ישראל, דפוס הפועלים, תרפ"ה. [4], 128 ע', 12 חמונות 8°.
- קבץ מאמרים קצרים מכל הצדדים של הישוב על פעולה קרן היסוד. בלוי, יצחק שלמה. לקוסי אמרים. ראה: דיסקת, ששח יחושע.

255. ברוך, אברהם, ואנני ויזנסקי אהרן. פסיקה כללית. ספר למד
למחלקות עליונות של בתי ספר עממיים ובינוניות של בתי ספר תיכוניים. עם 164 ציורים
בהדף הספר. חל אביב, הוצאת המחברים, דפוס אחי-עושי, תרפ"ח. [6], 160 ע' 8°.
256. גר גדוד יגודנו. מאנגלית: ישראל פישמן, חל-אביב, הוצ' קפת הספר,
דפוס "אחדות", תרפ"ח. 11 ע' 8°.

(=קפת הספר חוב' כ"ו.)

257. (די האן, ישראל יעקב). ה. קדוש" די האן. חיו ומותו. ירושלים,
הוצאת "עלה משמר", דפוס רוהלד, תרפ"ח. 66 ע' 8°.

נערך ע"י א. בן-ישי.

258. דין וחשבון על מועצת הסתדרות המורים בשאלת עתיד החנוך בארץ
ישראל. בימי כ"היכיו באב תרפ"ד. חל אביב, דפוס אחי-עושי, אלול תרפ"ד.
23 ע' 8°.

הוצאת הסתדרות המורים בארץ ישראל. תוספת ל"חנוך".

259. דין וחשבון [של] קרן הנאולה בירושלים. דפוס י. א. דם,
תרפ"ח. [4], 142, [1] ע' ומבלא אחת 8°.

260. דיסקין, משה יהושע יהודה ליב. לקומי אסרים, אמרות מהורות
בהלכה ואגדה, שיצאו מפי אותו הצדיק... משה... דיסקין (הנקרא בפי כל חרב מבריסק)
שאמר בדרך למדו בחיותו פה אחנו בקדש סיום עריה מניא שנה תרל"ג... עד
עריה שבט שנת תרנ"ח. נלקמו ונאספו מעט מן המעט ונסדרו על פי סדר פרשיות
תורה על ידי אחד... המקשיבים לקולו יצחק שלמה בלוי. ירושלים, דפוס ציון,
תרפ"ב [1]. 48 ע' 8°.

באספת יצאה חוברת זו אך בסוף תרפ"ד.

261. הירשענזאדק, חיים. מוצל מאש המלחמה העולמית והאחרונה
הנחיה למסכת הוריות בבלי וירושלמי. חלק ראשון על בבלי גמ' ותוספת. ירושלים,
דפוס העברי, תרע"ד-תרפ"ד. [2], 104, [1] דף 4°.

262. וואס איז געשעען און ווער איז גערעכט? ארויסגעגעבן דורכן
צענטראל-ראט פון דער ארבעטער-פראקציע. ירושלים [טרנס לא נוסד] 8. דעצעמבער
1924. 17 ע' 8°.

263. וילנאי, זאב. כפר השמונאים. (סודיעים בעבר ובאן הזה). חל-
אביב, הוצאת מסילת, דפוס אחדות, תרפ"ח. 20 ע' 8°.

264. נרדי, ז. "אידות". (ארבע מערכות ושבע תמונות). בהתלה המנצח
מ. גולניקין. הרגום עברי מאד. שלינסקי. יפו, דפוס שחם, [תרפ"ח] 42, 10 ע' 8°.

(=סגרת האופרת הארץ ישראלית No. 7.)

הוכן הענינים בקצור גם באנגלית ובערבית.

265. [רד"י ז. "טרובדור" (ארבע מערכות ושמונה חסונות). בהנהלת ס.

גולינקין, חרנום עברי מאת א. אשמן, יפו, דפוס שהם, תרפ"ה. 89, 8, 5 ע' 8°.

(=ספרית האופרה הארץ ישראלית No. 8).

G. Verdi. Il Trovatore... [גם בשער אנגלי:]

266. זוטא, ח'ניס [ארידן]. בנחל פרת. (חלום). ירושלם, הוצאת "התחיה",

תרפ"ה. 49 ע' 8°.

267. החבר. לוח שמושי-ספרותי לתלמידים ולעם לשנת תרפ"ה (שנה שנייה).

ירושלם, הוצאת "שחר", דפוס רפאל חיים הכהן, [תרפ"ד]. 208 ע' 8°.

ייל ע"י חיים דוד שחר וחיים אריה זוטא.

268. ממש, דוד. היסטוריה כללית. בשביל בתי ספר תיכוניים. חלק

ראשון: התקופה העתיקה. ירושלם, דפוס הפועלים, הוצאת הגמנסיה העברית בירושלם,

תרפ"ה. X, 336 [1] ע' 8°.

269. נחלה. עסקי קרקעות בעיר ובכפר והכשרתן. חל-אביב, דפוס אחרות,

[תרפ"ה]. 14 ע' 8°.

על הכניית החתישות בגור.

270. מולודר א. בטבע. האורים ושיחות (ספר ללמודי הטבע), מלקט וערך

בידי א. מולודר. ירושלם, "אלמות". דפוס "התחיה" ס. לכטמן, תרפ"ה. [8] 104 ע' 8°.

271. [סמופניקר, לאה]. קומץ עלים לזכר לאה סמופניקר ליום מלאת

שנה אחת למותה. יפו, הוצאת בית הספר לבנות, דפוס "אחרות", תרפ"ה. 86 ע'

וחמונה 8°.

272. ס' צעקת בני ישראל. כולל מאמרים מש"ס ומררשים ומוזער מהתעוררות

החשובה וסליחות ותפלות לאלהינו שבשמים... יצא לאור ע"י המנדב... כה"ר אהרני

בן הרב שמואל נסים למנוחת אשתו... ברכה בת מנחם. ירושלם, דפוס ש. צוקרמן,

תרפ"ד. 61 ע' 8°.

273. הקבוצה. מאסף לענייני הקבוצה וחיי (בעריכת כרל כצנלסון). חל-

אביב, הוצאת ועדת התרבות של הסתדרות העובדים העברים בא"י, תרפ"ה.

[8] 174 ע' 8°.

274. קוק, אברהם יצחק הכהן. אורות החשובה. י"ו פרקים על ערך

החשובה והירכתה בחיי הפרטי ובחיי הכלל. ירושלם, הוצ. "ירושלם", דפוס ציון,

ערב ראש חשנה תרפ"ה. [4] 96 ע' 8°.

275. קנטורוביץ, יצחק. הזכרת הנשמה. ספור מחיי הגיתו בבית-המית.

ירושלם, דפוס ש. צוקרמן, תרפ"ד. 60 ע' 8°.

276. (שליזינגר, עקיבה). ספר צוואות משה אשר צות כבוד רבינו משה

מוסר בעל... שירת תתים מוסר... לפני מותו אל בניו ובנותיו... ונלוח אליו מוסר

נער עיברי [!]. ... תוכחה סגולה להעוסקים בספרי חיצונים ומשנים את לשונם. ירושלים, דפוס ש. צוקרמן, תרפ"ד. 19, [1] דף 8°.

הצוואה גם בידיה! ועיין קריה ספר חוב' ב' ע' 93.

277. תזכיר ועד ההנוך לועד הפועל הגדול של ההסתדרות הציונית. [ירושלים, (תרפ"ד). 8 ע' 8°.

278. תקנות של אגודת הסופרים והמפרות העברית שנתקבלו בוועידת הסופרים בירושלים בחוה"מ סוכות תרפ"ה. ירושלים, דפוס הפועלים, תרפ"ה. 4 ע' 8°.

279. *The Bishop Gobat School News*. August to November 1924. Jerusalem, London Jews Society's Printing Press, 1924. 16 ע' 8°.

280. *Menchikowsky, F.* The chemical composition of Palestine olives and their oil. The chemical composition of the sesame oil cake. Composition of rain falling at Tel-Aviv. Tel-Aviv, August 1924. 88 ע' 8°.

(=The Zionist Organisation. Institut of Agriculture and Natural History. Agricultural Experiment Station, Bulletin 2.)

281. *The Syrian Orphanage*, Jerusalem, Printing Office of the Syrian Orphanage [1924]. 15 ע' 8°.

הספרות העברית ומדע היהדות.

(Hebraica et Judaica)

הספרות העתית.

521. ארבעט. זאמלבוך פאר די אויפגאבן פון אָרע. ארימגעגעבן פון לעמווישן קאמיטעט פון... אָרע. קאוונע, תרפ"ד. 80 ע' 8°.

522. יידישע בינע. דערשיינט יעדען חדש. ארגאן פון י"ד. ארטיסטן פאריין אין פולין. I יארגאנג 1924. ווארשע, 1924. מספר 1. אפריל ב' 8°, המספרים אחריו ב' 4°.

523. ליטערארישע בלעטער. וואכענשריפט פאר ליטעראטור טעאטער און קונסטמארגן. [1 יארגאנג]. ווארשע 1924. 2°.

1 № יצא בי-9. אפריל.

524. איל מכביאן. סוביליקאסיון אנואלה. אדיטארה פון... לה סוניטה ציוניסטה מאדור הרצל. סאלוניק, מדפיס לא נוכח, 5685. 74 ע' 8°.

525. שויבן. ליטערארישע, געזעלשאפטלעכע סלונ-בלעטער. רעדאקטאר: יעקב שמערנבערג. ערשטער נומער, אקטאבער 1924. שטערנאוויץ, דפוס הארניק און בירנבוים, 1924. 52 ע' 8°.

526. **התקופה.** יוצאת ארבע פעמים בשנה. טבת—אדר תרפ"ד. ספר

עשרים ושנים. ורשה, שטיבל, תרפ"ד. 515 ע' 8°.

527. **Gideon.** je slobodni mesečnik židovske omladine jugoslavije. Zagreb, god. VI, 1924. (br. 1–2, 40 ע.)

528. **Hechaluz.** Monatsschrift des „Hechaluz“, deutscher Landesverband. Jahrgang I. Berlin 1924. 8°.

No. 1: September 1924. 40 ע.

529. **Jahrbuch der Jüdisch-Literarischen Gesellschaft.** (Sitz: Frankfurt a. M.) XVI. Frankfurt a. M. 1924. VIII, 323, 30 ע' 8°.

530. **Jewrejskaja Letopis.** Sbornik wtorej isdatelstwo „Raduga“ Petrograd-Moskwa, 1923 [תרפ"ד]. 172 ע' 8°.

מן ההלן: ערב האימנציפציה של יהודי צרפת – ש. לווינסקי; הימים העגומים באוקראינה (הפרעות בקיבו) – נ. פוליקוב; ה„בונד“ לפני מהפכת פברואר – נ. קנבורג; הקנטוניסטים מסוג סיוחרי – א. פטרישצ'וב; „מנחות הממשלה“ בשאלת היהודים; עליית וחיזוריות תלמידות הקורסים של ביסטויב – ל. קליצ'קו; האחים שפירא (מדפיסי סליומא) ברכב לסיביר (תעודות) – י. הסין; במערכת ה„זכרון“ (זכרונות ע"ד יל"ג ולנדוי – ה. הנקל; לתולדות ישוב היהודים במערב-בז – מ. עפשטיין; המלחמה באימנציפציה היהודית. (בימי סטוליופין; תעודות) – ר. קנבור; אחרי פסק-הדין בענין בייליס – (שני סכתבים של ל. סיכומורוב) ש. לוי; העיר השולנית בשנות 1905–1906 – י. קליינסן. בסוף המאסף חולך ונדפס במהדורת חדשה ספרו של י. הסין: תולדות היהודים ברוסיה.

531. **The New Judaea.** A fortnightly Journal. London, Zionist Organisation, 1924. 4°.

Vol. I. No. 1: September 26, 1924.

532. **Renasterea.** Organ National-Evreesc. Apare saptamanal. Director: S. J. Stern. Anul I. Bucuresti, 1924. 2°.

Anul I No. 1: 15. Ellul 5684.

533. **Semanario Hebreo.** José Lutzky [או המרילי] Buenos Aires. Anno II, 1924. 2°.

שבועון. בית דפוס או בית הוצאה לא נזכר.

534. **A. Sómér,** félhavonkint megjelenő ifjusági lap. I. évf. 1. szám: 1 jul. העורים. „השומר“ דר-שבועון לבני הנעורים. Weinstein, Gyula és Sárkány, Imre. Targu Mures (Marosvásárhely), 1924. 8°.

535. **The Jewish Youth.** Published monthly by the Hebrew High School of the Associated Talmud Torahs. Vol. I. Philadelphia Pa., 1924. 8°.

No. 1: January 1924.

ידיעת הספרים והדפוסים; הביבליוגרפיה;

המדע העברי ומוסדות מדעיים.

536. מלאכי, א. ר. הצופה בארץ החדשה. (תולדות העתונות העברית

באמריקה). (הדואר חרפ"ה גל' ד. ע' 26—27).

537. *Bibliographie der deutschen Zeitschriften-Literatur mit Einschluss von Sammelwerken und Zeitungen. Band 53. Alphabetisches sachlich geordnetes Verzeichnis von Aufsätzen... Lieferung 1. Gautzsch bei Leipzig, F. Dietrich, 1924. 80 ע' 8°.*

הביבליוגרפיה הידועה הזאת מקיפה בכרך החדש חזת את ההקופה יולי—דצמבר 1923. גם העתונים היהודים בשפת אשכנז (פ"ס לעתונים יומיים) עובדו. בין כ-2000 עתון המובאים ברשימה, מצאנו 15 עתונים יחודיים. לא מצאנו ברשימה את המנורה (וינה), את הולבספור (פרג), את ת.א.א.על"ם.

538. *Catalogue of Hebraica and Judaica. Comprising the Library of Hebrew and Jewish Books collected by the Late Mr. S. Rehfisch. Offered for sale by his Administrator Mr. Alexander Rubens. London 1924. 25, 37 ע' 8°.*

הרשימה נעשת בידי א. סרמורשטיין. ע' 29—37. בשם בצלאל רשימת חוצאות של פרקי אבות וחרגומים ופירושים על פרקי אבות שאסף ורשם המנוח מר בצלאל רעחשיש.

539. *Lieben, S. H. Das Jüdische Museum in Prag. Prag. Verlag Dr. Josef Flesch, [1924]. 10 ע' 8°.*

540. *Whitaker's Cumulative book list containing a classified list of publications issued from January to September 1924, together with an index to authors and titles. London, J. Whitaker, 1924. 164 ע' 8°.*

רשימת הספרים הנוגעים ליחידות היא די שלמה.

מדע המקרא.

541. סולוביטשיק, מנחם. שכיוון המקרא. אוצר תמונות לכתבי הקודש ולקדמוניותיהם מלוקמות ומסודרות. כולל שבע מאות תמונות... ובסופו פרשת התמונות ומפתח מפורט. ברלין, הוצ. "דביר-מקרא", חרפ"ה. 218 ע' 4°.

542. סולוביטשיק, מנחם ורובינשטיין, זלמן. תולדות בקרת המקרא. סדר ראשון למדעי המקרא. ברלין, הוצ. "דביר-מקרא", חרפ"ה. VII, 167 ע' 8°.

(= סדרי המקרא. סדרים כוללים למחקר מדעי בכתבי הקודש).

543. קלוזנר, יוסף. מפלת נינוח על פי תעודה חדשה. (השלח כרך ט"ז חוברת ד' ע' 886—842).

ראה גם I. M. Price: *The Nabopolassar Chronicle* July של *Journal of American Oriental Society* 1924 ע' 122—130. ב. ד.

544. Allgeier, Arthur (und andere). Religiöse Volksströmungen der Gegenwart. Vorträge über die „Ernsten Bibelforscher“, Okkultismus und die Anthroposophie R. Steiners. Freiburg i. Br., Herder, 1924. VI, 154 ע' 8°.

מכיל בין שאר מאמרים גם מאמרו של אלג'יר (פרופסור בפרייבורג) על „Zukunfts-
erwartungen auf Grund der Bibel in alter und neuer Zeit“.

*545. Auchincloss, W[illiam] S[tuart]. Standard chronology of the Holy Bible... introduction by A. H. Sayce... New-York, D. van Nostrand Company, 1924. VI, 107 ע' 8°.

546. Blunt, A. W. F. Israel before Christ. An Account of Social and Religious Development in the Old Testament. London, Oxford University Press, Humphrey Milford, 1924. 148 [I] ע' 8°.

הספר הופיע במרדכי הגאונרפיהסמורי של האקף The world's Manuals ומיועד לספר שמושי לחוגים רחבים. לשם זה הכניס המחבר צלומים רבים המתארים את חיי אי כולם ומבלאות כרונולוגיות. עמדתו המדעית של בלנט היא עמדת מבקר מהון: הוא מקבל את התנ"ך בתור ספר מושפע על ידי האלהות. אמנם השפעת רוח הקדש פרושה לא אי-שגנה של כל מלה ומלה ושל כל עובדה הסמורית או עובדת-שבע המובאה בתנ"ך. המושג הזה של תהשפעת זר לרוח התנ"ך עצמו. אבל אם נבין את הכלה השפעת רוח הקדש באופן המתאים לרובי הדרכים שבהם חולק אלמים מחכמתו לאדם, נוכח שההשקפה המורה באופי המושפע של התנ"ך היא כיום יותר מבוססת משהיתה לפני תקופת הבקרה ונתחזקת הנוסח של התנ"ך. ברם, במסגרת זאת מורה המחבר בהשקפות של בית מדרש המבקרים.

547. Bonser, Edna M. How the early Hebrews lived and learned. New-York, MacMillan, 1924. 268 ע' 8°.

548. Wolf, Friedrich. Das Heldenepos des Alten Bundes, aufgespürt und in deutschen Worten. Berlin, Deutsche Verlags-Anstalt, 1925. 141, I ע' 8°.

שני הספרים מעידים גם יחד, אף על פי שהם רחוקים זה מזה כמרחק המקום שבו חוברו, על דבר אחד: שהתנ"ך גשאר ספר חי בין העמים למרות הרבים שחשבו שכבר נגזר דינו. הסופר הגרמני שחבר לפני זה דרכות מחיי האברים הגרמנים בזמן מרידתם, „מגרמן“ את התנ"ך, הוא משתדל לעשות ממנו „אדא“ חדשה ולשם זה הוא מתרגם פרקים נבחרים בשפת שירה חניבלונגים.

המחברת האמריקנית, מצדה, במוחה, שלמור התנ"ך הוא יסוד חשוב בכדי להקנות לילדים ידיעות בדרכי ימי התרבות האנושית. היא מורה למחנך את הדרך: צלומים, מבלאות כרונולוגיות, מפות, אופן הספור ודרכותיוציה. הספר יכול להיות מועיל גם למורה העברי.

ה. ב.

549. Causse, A. Les Origines de la Poésie Hebraïque. (Revue d'Histoire et de Philosophie religieuse, Strasbourg. IV, 1924, ע' 393—419).

550. Lehrbuch der Religionsgeschichte. Begründet von Chantepie de la Saussaye. Vierte, vollständig neubearbeitete Auflage herausgegeben von Alfred Bertholet und Edvard Lehmann. 2 Bände. Lieferungen 1,3 (Bd. 2 Bogen 1—16), Liefg. 2 (Bd. 1, Bogen 1—8). Tübingen Mohr, 1924. 8°.

אחרי כמעט 20 שנה מופיעה מהדורה חדשה של הספר הזה הנחשב לקלסי על שדה מדע הדת. מיכר הספר מת לפני חמש שנים. אדוורד להמן שעבד יחד איתו, צרף לעבודה את פרופסור ברטולט, בכדי שיהיה אחד העורכים גרמני. אחרי שהמהדורה הקודמת השמיטה כבר את הנצירות כחוק הספר, הוציאו העורכים הפעם גם את דת ישראל סכלל הספר. ונמוקס אחת, שהדורות הביבליות עובדו ע"י חוקרים רבים בספרים נפוצים והמוציא לאור ברטולט עצמו סבין ספר על דברי ימי דת ישראל - חיינו עד זמן גלוחנו. ודבריו ימי דת ישראל בזמן גלוחנו מה תהא עליהם - על זה אין השוּבָה.

המהדורה החדשה הזאת מראה כמה הסתעפה התקורה בדברי ימי הדת למקצועותיה הרבים. עד שהמוליים בעצמם חוששים מן הסבול מזה אחדות הספר. החבורות שלפנינו מכלות מאמר של חכמל להטן על ההסתוריה של דברי ימי הדת, מאמר של אותו החוקר על עולם האידאות של הדת, ומאמרים של סטן קונוב (קריסטיאניא) על דת החורים. אנקרטן על דת הפריוטיביזם, פרנקע על דת חינא".

551. Clay, Albert T. The Antiquity of Amorite Civilization. An Answer to a Paper by Professor Barton, read before the American Oriental Society. New Haven, Conn., printed privately, 1924. 82 ע' 8°.

552. Frazer, James George. Folk-Lore in the Old Testament. Studies in comparative Religion, Legend and Law. Abridged Edition. New-York, MacMillan, 1923. XXX, 476 ע' 8°.

ספר זה של חקירות בחשואות האמונות, האגדות והחוקים הוא אינו אלא חוצאח מקוצרת של ספרו הגדול של אותו המחבר בן שלשת חברים על אותו נושא. ארבעה חלקים בספר: חיסים הראשונים של העולם, ימי האבות, ימי השופטים והמלכים וחוקי ישראל. בכל חלק התעקב המחבר על המונחים החשובים, הפש וטצא להם סמכים באמונות-קדומים, במוסוי-שבטים ובאגדות עמים שונים. ואין המחבר יודע גבול - ובצדק - לסטוכים אלו. לא בזמן ולא במקום. כך, למשל, בפרק הרביעי מהחלק השלישי, עמ' 291—307, המקדש לבעלת חאוב בעין דור (שמואל א' כ"ה) מביא המחבר דוגמאות וחשואות מהאוב אצל הבבלים (חאיפוס של גלגמש), אצל חיונים והרומאים (עד האגדה על מותו של קרקלח), האוב בארצות אפריקה חשונות, באיי אוסטרליה, בארץ סין, אצל האיסקימוטים וכו' וכו'. באוצרות המולקלור של עמים רבים ושונים שאב המחבר ורק על אוצר האגדה העברית פסח... ועל זה יש וראוי להצטער. אין פסק בדבר, שבאגדה העברית

נשתמרו הרבה יסודות עתיקים בארץ הקשורים בקשר אורגני עם ספורי כתבי הקודש, ובמבחינה זו הורה שבעל פה ודאי אינה מאוחרת להורח שבכתב וגם אגדה למשח "מסיני" (ע"פ שיטתו של המחבר ושיטת החסר ע"פ סמוכים יש באגדה העברית הרבה יותר להסביר לנו את המוטיבים של ספורי כהן ולהעמיד אותנו על הארעם הנכונה וכוונם הקדום מאשר לאותו ה"נהח" ע"פ שיטת המקורות גירא, שהמחבר מקדים לכל ספור ומוטיב מכהן הסובא בספרו.

ב. ד.

553. Groot, Johann de. Die Altäre des Salomonischen Tempelhofes. Eine archäologische Untersuchung. Stuttgart, W. Kohlhammer, 1924. [7], 88 ע' 8°.

(=Beiträge zur Wissenschaft vom alten Testament, Neue Folge, Heft 6.)

לפי רע" המחבר שחקר חניני בטוב מעד ורע" מיעה הארכיאולוגיה העברית בחניחה שעמד בחצר בית המקדש רק מזבח אחד, "מזבח שלמה" הוא כשהדל להוכיח ששני מזבחות עמדו שם עד ימי אחז ומבאר מכאן את החשיבות של הרבדים המסופרים במלכים ב' מ"ז על המזבח החדש שעשה אחז.

ג.

554. von Hauff, Walter. Sexualpsychologisches im alten Testament. Bonn, Marcus & Weber, 1924. 60 ע' 8°.

(=Arbeiten aus dem Sexualpsychologischen Seminar von Prof. W. Liepmann, Berlin. Band i, 1).

555. Kegel, Martin. Away from Wellhausen. A contribution to the new orientation in Old Testament study. Translated from the German by Marian Nolloth. London, John Murray, 1924. 128 ע' 8°.

תרגום של הספר Los von Wellhausen שהופיע ב-1923. בעל הסדרגמט הכומר גולות, מביא בהקדמתו את דברי המנח Dean Wace כי הספר הזה הוא התחלפה היסוד מקביקה ומלוסדת, שנעשה נגד ולהיוון, התערכת תואת היא נכונה, אם נוסף אל הספר את שני המאמרים "איפה הקריב ישראל לאלהיו?" שפרסם המדבר ב-Neue Kirchl. Zts. ביוני ונובמבר 1924 ושבהם הוא חרס את העמדה העיקרית של ולהיוון, הספר הנוכחי הוא מבוט מציון לאותם שני מאמרים, הוא מראה חוסר הבסיס הפילוסופי שברקונסטרוקציה של ולהיוון ומחאר את הקיום העיקריים של המדידה בו בימינו אלה, יחד עם זה הוא מתיחס אל ולהיוון בכל הכבוד הראוי לו ואומר עליו שגם אלה שאינם יכולים להיות ממעריציו בכל דבר רואים בו את הוועד הגדול.

הרולד מ. וינר.

556. König, Eduard. Die messianischen Weissagungen des alten Testaments vergleichend, geschichtlich und exegetisch behandelt. 2. und 3. Auflage. Stuttgart, Chr. Belser, 1924. 888 ע' 8°.

שני עדים כעדים על חשיבות הספר הזה שם מחברו שמוניסין יצאו לו על הריצותו המלוסדת ועל בקיאותו, והעובדה כי כבר אחרי שנתיים צריכה לצאת מהדורה חדשה מספר רב-

זחקה כזה, אמנם, הנושא הוא אקסואלי למדי. שאלת הנבואות ומשיחיות נאז היה בעיני החורטות מן החלקים הכי חשובים שבתנ"ך (ולרבים אפילו הכי-חשוב). וגם למלומדים נעשתה פרובלימה זו (בתור חלק של, הקות העתיד, ההנביות) מריכות לרגלי חקירות חדשות (גונקל, גרסמן, מובינקל וכו'). בין הוקרי התנ"ך הפרוסטסטנטים בגרמניה קניג הוא העוסד על הצד "חימני" (בערך לחיאולוגיה) יותר מכלם, וגם בספרו לא יכתיר זאת אם רגע. ובכל זאת ספר זה יהיה רב ערך לא רק לקוראים ומלומדים נוצרים כי אם גם ליהודים. ראשית כל: חומש הספר, בולל מבוטא הנותן סקירה מובח על מצב שאלת הנבואות המשיחיות, ביחוד קושר ק' אותן עם אדמוניות המתאימים אצל שאר אומות ודתות, אשר בדרך זו מתברר לו, במס הנבואות האלה בושראל יחידות במינן הן ובמה יש להן הודאת ביוחרת, ושנית כי הוא עובר על שורת הנבואות בתור ספרש וזהו עיקר הספר. הוא ערך אותן בעריכת כזה, כי ההשתלשלות המחקרית של ה, "Heilsgeschichte" [חולדות ההתגלות] הראה בעליל, גם הפירוש אשר מתקדם, כדרכו של קניג, מתוך ויכוח חינני עם דעות מתנגדות, מכון לכך, ביחוד מחשב עם פירושים מסמן יותר ישן (כמו: הגסטנברג, בולוק וכדומה), ואין ספק כי זוהי זכות למחבר הרואה כי לא ישכחו הדברים שיש להם ערך קיים בפירושים אלה, ואילו לעומת זה קצר יותר מדי בשאלות מורכבות או מבטל ודוחה אותן בתנועה קלה. ל, "Mose" של סלין (שהיה חשוב ביחוד בפירוש ישע'י נ"ג), לחקירותיהם החשובות מאוד של גונקל ומובינקל המתיחסות לפרק זה, למיכה של ברונו — לאלם אין זכר פה. וכמו השמוש במסורת, כן בחידה המקומות היא סוביקטיבית ביותר. לישע'י נ"ג מקריש פירוש קצר מאד ולישע'י ט' — לא כלום, גם מכביר על הקוראים על ידי רוב הריסות לספריו היא. לבר כזה, אין ספק כי הספר ראוי לשבח ואיש לא יקראוהו בלי רות.

ח. ו. הרטנברג.

557. König, Eduard. Die Selbständigkeit der althebräischen Kultur (Jeschurun XI, 9/10, ע' 420—434).

558. Lawrence, C. E. The Wisdom of the Apocrypha. With an Introduction. London. John Murray, 1910[?]. 124 ע' 8°.

559. Liebschutz, N. An Interpretation of Psalm 74. („The American Journal of Semitic Languages and Literatures" Vol. XL. No. 4, July 1924, ע' 284—287). 4 ע' 8°.

560. Netter, Nathan. A travers l'Antiquité juive. Paris les Presses Universitaires de France, 1924. 184 ע' 8°.

ספר נועד ביחוד לצעירים.

* 561. Noyes, Carlton Eldredge. The Genius of Israel; a reading of Hebrew Scriptures prior to the exile. Boston and New-York, Houghton Mifflin Company, 1924. VIII, 451 ע' 8°.

562. Praetorius, Franz. Die Gedichte des Amos. Metrische und textkritische Bemerkungen. Halle a. S., Max Niemeyer, 1924. 46 ע' 8°.

המחקר דן ביהודי בצד הצורה המסורת של הספר, ומענין למי מצד זה. המחבר נגש הפעם למלאכתו ביהודי זהירות מאשר נהג במאמריו השונים בענין זה. ש.

563. Priero, Giuseppe. Il libro di Tobia. Testi e introduzioni. Studio filologico, critico-analitico, esegetico. Como, Nani e C., 1924. XVI, 214 ע' 8°.

המחבר, בהיותו כומר באחת מעירות איטליה, הפיק לערותו תועלת רבה מתוך ספר טוביה בין ערותו. הספר היחיד בין כתבי הקדש המצטמצם במקדש מעט של המשפחה. בתא זה של החברה. החליל להתעסק בו ועבר 11 שנים עד שהוציא מחקר זה. הספר מתחלק לשלושה פרקים: נחום הנזכר (השואת המקורות השונים), דברי ימי הספר (חומר לפי דעת המחבר בסוף המאה השביעית) וחשיבות הספר מצד דתו, החברות, המשפט, המדיני והפולקלוריסטי. ההוצאה היא יפה ומקושטת בציורים רבים. ב.

564. Saintyves, P. [Nourry, Emile]. Essais de Folklore Biblique. Magie, Mythes et Miracles dans l'ancien et le nouveau Testament. Paris, Librairie E. Nourry, 1923. XVI, 483 ע' 8°.

הספר הזה של החוקר הירוע המתעלם בשם Saintyves מכיל בקרבן קובץ של מאמרים בדבר פולקלור בתנ"ך ובצורת חדשה. המחבר מקבץ בעיקר השואות מימי הביניים ממקורות של אגדות הנוצרים באירופה ומביא בהרחבה השואות מהפולקלור של עמים פרימיטיביים וכו'. בזה הספר ראוי להיות לתועלת רבה לכל העובדים בשדה הרחב הזה. גם חוקרי האגדות שלנו ימצאו בספר הזה דברים מעניינים, למשל על המוטיב של הדג המביא מזל, חלק מהמוטיב של טבעת פוליקרסס, לכל מיניו וגוונים במסורות העולמיות. המחבר מביא חרבה חומר ב 40 עמודים. אך לא ידע את הנוסח בתלמוד בבלי שבת 119a על יוסף מוקיר שבת. ח. פ.

565. Sellin, Ernst. Geschichte des israelitisch-jüdischen Volkes. Erster Teil. Leipzig, Quelle & Meyer, 1924. 328 ע' 8°.

בדרך הראשון הזה המגיע עד גלות בבל של "דברי ימי ישראל" שלו נתן ז' ספר למדע אשר בודאי בהרבה דברים יעשה פרי. לזילין, הנודע בא"י בתור חופר ואשר מוכר במקצוע בתור אחד החוקרים הראשונים, נתן הכשרון לתאר בכח מושך ולהוכיח את הדעת. לפעמים — והו יתרון, ולפעמים גם שגיאה! כי יש שהוא עושה רושם ומוכיח גם במקום, שהמחשבה השקטה בודאי תשמוט אחרת. לכן מן הראוי הוא, להתייחס למסקנותיו במקצת זהירות על שדה השופוטריה (וששם הוא נספח כאד להקירותיו החדירות של ברונו) והפרשנות — כי כמו בפירושו על התרי עשר ובספרו על משה בן הוא מחיר לשנות הנוסח גם פה. ואולם זאת לא תקטין את המעלות הגדולות שבספרו, אשר הן, לפי דעתי, כחמשה דברים: א) הוא מכדיל למפרע הבדל ברור בין "Heilsgeschichte", ובין תולדות ישראל, ובכן עמדתו בפני החקירה ההיסטורית היא עד כמה שאפשר בלי משפט קדום והוא יכל לגצל כל מסקנותיה, תבאנה מצד שתבאנה. ב) ובכל זאת מיוחד לדת את המקום הראוי לת התולדות ישראל, עד שמתברר ונראה, כי הכתות והגורמים המכריעים של התולדות האלה מעמקי תחתיות הדת מוצאם. ג) הוא מראה במדה שאיש לא קדם לו בת, את הקשר בין המסדוקטורה הגיאוגרפית של הארץ ובין התולדות של החיים החיצוניים והמנימיים, וביתוד איך חגגו בין מדבר וישוב המביע תותמו על כל תולדות ישראל. ד) כן הוא מתאר בזירות (אשר בה מצטיין ספרו בכלל) את הקיום הגדולים שנמשכים דרך דברי ימי

ישראל. בעקר סתבררת השיבותו של משה בעד כלל תולדות ישראל. (ה) ובכל זאת שמר לו חביעת עין חודרת לפרשי התולדות אשר עומד עליהם בקצור אבל מתוך דעת מבוססת, עד שגם החוקר יעמוד על מצבה הנוכחי של כל שאלה ושאלה וגם המתחיל ימצא לו בנקל מהלכים בפרובלימות האלה. ועל כן ספרו של ז. ספר טוב הוא ושווה לכל נפש. וביחוד דבי-עירך למי שדר בא"י: תמיד יעורר הרעה, גם במקום הדורש התנגדות, ויתר על זה מראה הבנה עמוקה במה שעם ישראל יחיד בו במינו, ובתחיתיות הולדתו וירכתיו. ה. ו. הרשצברג.

566. Volz, Paul. Das Dämonische in Jahve. Tübingen; I. C. B. Mohr, 1924. 41 ע' 8°.

(= Sammlung gemeinverständlicher Vorträge aus dem Gebiet der Theologie u. Religionsgeschichte 110).

בכל שאר הדתות נשארו האלהים והשרים אלה על צד אלה, רק ביה ישראל נצחה האמונה בדשית אחת באותה הסרה עד שאפילו היסודות הדיומוניים סוגלו לאל האדר, הסתבר מאסם בהרצאה עמסית זאת הוכחות לדבריו.

567. Wickstead, Joseph H. Blake's Vision of the book of Job. With reproductions of the illustrations. A Study. Second edition, revised and enlarged. London, I. M. Dent, 1924. 248 ע', 8° חמונות 21 ע', 248.

21 חמונות על ספר איוב מעשה ידי המשורר והחקק ויליאם בליק (חי 1757—1827). החוצאה דגם הוציאה אותן בהרור רב ומחבר הספר (מהדורתו הראשונה יצאה בשנת 1910) חוסף את באוריו לכל חמונה וחמונה וסבא ארוך על יחסו של בליק אל ספר איוב. ב.

568. Wiener, Harold M. Early Hebrew History and other Studies. London, Robert Scott, 1924. VIII, 117 ע' 8°.

מדע התלמוד, ספרות רבנית, הלכה.

569. ברוידא, יהודה אידל. נאם יהודה. חלק ראשון. ביאורים וחידושים על פסחים, יוסא, ביצת, הוריות. ברלין, שם סרפס לא נזכר, תרפ"ד. 208 ע' 2°.

570. גוטמן, יחיאל מיכל דבהן. מפתח התלמוד. אנצקלופדיא הכוללת במדר אלה"בית אח תכן הספרה התלמודית לפי מקוריה בש"ס בבלי וירושלמי עם השוואת המקומות המקבילים... מכילחא, ספרא, ספרי, תוספתא וכו' והשוואת המפרשים והפוסקים.

כך שליש, חלק ראשון: אלהים—אפוסרופוס. ברסלוי, דפוס של מ. שאמצק, תרפ"ח. [8] 312, 48 ע' 8°.

בתור השלמה נספח לחלק זה המאמר על „אמסכתא" ראה קריה ספר חובי ג' ע' 194.

571. זרקא, שלמה. ס' רנה וישועה. חלק ראשון. הלכות חג בחג (א) תוכחת מוסר לאלה השלשים יום שקודם חמסת. (ב) דינים די חמסת. (ג) הגדה עם פירוש ערבי... (ד) דינים די רחצת, מוציא מצה וכו'. חונם, ברפוס ציון האג, תרס"ד. 128 דף 8°.

✓ 572. מדרש ויושע. ורשה, הוצאת „מרקלין“, הרפ"ד. [6], 30, [7] ע' 8°. מדרשים ואגדות סדורים ומפורשים לכל אדם מישראל בצירוף רשימת השמות, המקומות והענינים.

✓ 573. מדרש עשרת הדברות או „הגדה של שבועות“. ורשה, הוצאת „מרקלין“, הרפ"ד. 48, [7] ע' 8°.

מדרשים ואגדות סדורים ומפורשים לכל אדם מישראל וכו'.

✓ 574. מדרש תדשא. ורשה, הוצאת „מרקלין“, הרפ"ד. [6], 40, [12] ע' 8°.

מדרשים ואגדות, סדורים ומפורשים לכל אדם מישראל וכו'.

✓ 575. צורי, י. רב אשי. בילגוריי (הוצאת ספריה לבינוגרפיה תלמודית

ירושלים), ברפוס נ. קראנענבערג, הרפ"ד 1924. 130 ע' 8°.

576. קאמינקא, אהרן. תכונת משנתו של ר' אליעזר בן

חורקנוס. (ישורון. שנה ה' חוב' ה' ע' ק"ט—ק"ג).

577. שיין, שלום הכהן. ס' שערי שלום. מאסף בדרך שירת חירות

ומתחונים בר' הלך הש"ע. קנטרס א'. קלוזש (קלויזענבורג), רפוס וויינשטיין את

פריעדמאן, הרפ"ד. 42 דף 8°.

578. Abrahams, J. Studies in Pharisaism and the Gospels. Second series. Cambridge, University Press, 1924. X, 226 ע' 8°.

Contents: 1) „Thou hast said“. 2) The yoke. 3) The light of the world. 4) Confession of faith. 5) The high priest's confession. 6) Whited sepulchres. 7) The good Samaritan. 8) The second death. 9) Tabernacles. 10) The persecutions. 11) Some Rabbinic Ideas on Prayer. 12) The Lord's Prayer. 13) Pharisaic delicacies. 14) The cessation of prophecy. 15) The Tannaite Tradition and the trial narratives. 16) The imitation of God. 17) Miscellaneous Notes.

579. Donovan, John. The Logia in ancient and recent literature. Cambridge, W. Heffer, 1924. 44 ע' 8°.

על סוכן המושג Logia כחלקיק חרעות של החוקרים והפולגהא חזאת השוכה לגבי שאלת מקורות האונגליונים, המחבר עשה עבודת טובה ומועילה, באספו את החקר המקורי בספרות היוונית ובספרי אבות הכנסיה עד המאה העשירית. אנב הוא מראה שהמחברים החדשים הוסיפו עוד ערבות על ערבות בשמוש המלה הזאת.

580. Feldman, Asher. The Parables and Similes of the Rabbis. Agricultural & pastoral. Cambridge, University Press, 1924. XII, 290 ע' 8°.

חנושא מענין וחשוב: חקירת ה„סימולוגיות“ במשלים חרגים בעניני המבצע ועבודת ארסת. המחבר קבץ חומר רב וכל חפוס בשאלות מסין זה בוראי יכצא תועלת בספרו, חבל שהמחבר לא החשוב עם צד חשוב מאד בסימולוגיה זו אף אם רמו מעם אליו: שמוש המשלים האלה.

בתורת הסוד הכנויה ברוב סמליה על טיפולוגיות. ביחוד היה לו להקציר בענין החסד, האגוז והתפוח, שיש להם תפקיד חשוב בסמבוליקה של הקבלה לכל כינויה וגוונות. האגוז הוא סמל להכרה הסודית הפושטת מעליה בהדרגה כל הקלפות עד כוואה לגרעין (לגנת אגוז ירחימי כבר פרשו הקרמונים על מעשה מרכבה בדרך גמטריא) על תתמר עיין למשל ספרי על תהייר ע' 153, ויש בטיפולוגיה זו הרבה מוטיבים שונים. תהייר, הוהר ושאר ספרי מוסת הקבלה מלאים במשלים כאלה אל פה. גם התפוח הוא משל מצוי לדרבים העומדים ברובו של עולם, ביחוד ביחס לשכינה (תחת התפוח עוררתיך וכו' וכו' חקל תפוחין). ג. שלום.

581. Fiebig, Paul. Jesu Bergpredigt. Rabbinische Texte zum Verständnis der Bergpredigt, ins Deutsche übersetzt, in ihren Ursprachen dargeboten und mit Erläuterungen und Lesarten versehen. Mit Registern. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1924. [6], 152, 82 ע' 8°.

(=Forschungen zur Religion und Literatur des Alten und Neuen Testaments. Neue Folge, Heft 20).

582. Seymour, St. John D. Tales of King Solomon. London, Oxford University Press, Humphrey Milford, 1924. 191 ע' 8°.

המחבר הענותן מתחיל את הקדמתו בזה שהספר לא נועד למלומדים אלא לקהל הרחב המתעניין להכיר את האגדות הברוכות בשמו של מלך שלמה ושחזר מורה מראש שלא חצלה לאסוף את כל האגדות השייכות לענין. למרות כל התנצלויות אלה צריכים אנו לאתר שיש לפנינו ספר המעיד על עבודה רבה ומורית. הספר מחולק ל-11 פרקים, הלכת שלמה, חכמתו, כחו והדרו, שטיח הקסמים, שלמה, הצפרים והחיות, השמיר, בנין בית המקדש, מלכת שבא, בת פרעה, שלמה בגלותו, מוח שלמה, לקורא העברי חשוב החסר שאסף סימור מתוך מקורות רחוקים: בן האגדות של תערובים, תהודיים, חבשנים, חבולגרים, חקלמים, האורים ויש בין האגדות כאלה — כמו אגדות של המלאים, ששמע המחבר כשסופרו ושלא נתפרסמו בדפוס בכלל.

התוצאה קשטת את הספר בתמונות על פי סגנון חריש שכחרישים ת. ב.

הסטוריה והמדעים הקרובים אליה.

583. אסף, שמחה. ר' יהודה אלברצלוני על אגרת יוסף מלך הכוורים. (ישרן שנה ה' תרבת ה. ע' קרג—ק"ח).

קטע רב ענין סכתב יד של הסוציאליזם הבריטי. אותו. גוסס כתב אחר שכתב יהודי כל שונו בקונסטיטוציונליזם הוא, כנראה, הסכתב שמצא שכמר בגניזה ופרסם בשעתו. בלשונו — לא בלשון המלך. ב. ד.

584. ברנפלד, שמעון. ספר הדמעות מאורעות הגזרות והרדיפות והשמדות.

בדך שני. ברלין, הוצאת, אשכול, תרפ"ד. 850 [2] ע' 8°.

מוזן גזרת ריגדלייש עד שרפת האנוסים באנקונא, נ"ח—שייו לאלף הששי.

585. גינזבורג, שאול. ווי די משכילים האבען געפרואוונט אויסווירקען ביי דער צארענדערניונג צו פערזענלעך אידיש. (צוקונפט 1924, חוב' י"ב ע' 749—751).
חומר בארכיוני המניסטריום; לתולדות ועד הרבנים משנת 1862, שהדיוקו אודותיו מועטות מאד.

586. זנדר, יושעיהו. היהדות האיסלקית. (סקירה היסטורית). (התקופה כ"ב ע' 463—468).

587. מעסמל, יעקב. מלחמה-נאטיצן פון א יידישן אפיציר. ווארשע, יאמשקאיוסקי, 1924. 870 ע' 8°.

588. פרענק, עזריאל נחום. משומדים אין פוילען אין 19-טען יאהר-חונדערט. ווארשא, מ. י. פריד, 1923—1924. 8°.

ערשטער טייל 136 ע' שמואל פרענקל מיט ווין הויזגעזינד, יחזקאל חאזע, לעאמאל קראנענבערג.
צווייטער טייל, 1924. 201 ע': ווארשעווער משומדים.
המאמרים הופיעו בראשונה בה"היינס'.

589. פרענק, עזריאל נחום, און זאגאראדסקי, י. ת. די פאמיליע דאווידזאהן. מיט בילדער און פאקסימיליען. ווארשע, פערלאנ מ. י. פריד, 1924.

[4], 105, XXIX ע', 11 חמונה 8°.

(= מאנאגראפיע-ביבליאטעק I).

590. קליינמאן, משה. בתוך הסערה. (מן העבר הקרוב). (השלח כרך

מ"ב ע' 278—282, 367—373, 465—470, 516—528).

התנועה הציונית ברוסיה בימי המלחמה והמחפכה.

591. רייזפעדער, יעקב. דער חתם סופר. מיט א פאררעדע פון הלל

צייטליך. 1-טעם בוך. ווארשא, גיטליך, (1924) חש"ד. 102, (1) ע' 8°.

(= דאס לעבען פון אונזערע דענקער און גאונים).

*592. Bell, H. Idris. Jews and Christians in Egypt. The Jewish Troubles in Alexandria and the Athanasian Controversy. Illustrated by texts, from Greek papyri in the British Museum. With three coptic texts ed. by W. E. Crum. London, British Museum, 1924. XII, 140 ע' 4°.

593. Bericht der Israelitischen Kultusgemeinde Wien über die Tätigkeit in der Periode 1912—1924. Wien, Verlag der Isr. Kultusgemeinde, 1924. [2], 50, [10] ע' 8°.

594. Bruzкус, Julius D. Pismo chazarskavo Jevreja ot X bjeka. Novije materialy po istorii jujnoj Rossii vremen Igorja. Berlin, בלי שם מרפס או מויל, 1924. 46 ע' 8°.

גרפס קרם בקבץ Jevr. mysl בשנת 1922 ויצא עכשיו בהוספת הערות חשובות.
בר ב. נותן במחברתו פירוש היסטורי למכתב ע"ד חכורים שכתב שכתב בגניזה ופרסם

בשעתו ב JQR בשנת 1912. ביחוד מתעכב המהבר על כונו של המכתב המכפר ע"ד המלחמות בין הכוזרים והרוסים. על יסוד המקורות הביזנטיים והרוסים משתדל סר ב. להכיות, כי המאורעות שעליהם מסופר במכתב קרו והיו בימי של הנסיך הרוסי איגור (שגם הוא נקרא בשם הלגו) בשנות 935-941 לסח"נ. הוכחותיו מבוססות והמחברת כולה מלאה, ענין רב, בפירוש האגרת ישנם כמה מקומות רחוקים. כך, למשל, אי אפשר לפרש שהשם פסח הוא לא שם פרטי, ופירושו הוא "מחיה" (עמ' 28) : פסח בא תמיד במכתב בלא ה' הידיעה, אם כי העברית של המכתב היא בכללה נכונה וסדויקת. הקטע מר' יהודה אלברצלוני שפרסם הדי"ש אסף (ישרון תשרי-חשון שיז') מאשר, לדעתו, את פירושו של סר ב. : "מלחמות שאירעו בין מלכי קונסטנטינופול ובין אחרן המלך".

595. Carlebach, Joseph. Der Witebsker Prozess gegen den Cheder. (Jeschurun XI, 9/10, ע' 396-420)

למעכה של חרובות העברית ברוסיה.

596 Hendrick, Burton J. The Jews in America. London, William Heinemann, 1923. III, 171 ע' 8°.

*597. Maxe, Jean. Le complot Judéo-bolchevik mondial. (Cahiers de l'Anti-France No. 10). Paris, Bossard. 1924. 170 ע' 8°.

598. Meisl, Josef. Behrend Lehmann und der sächsische Hof. Frankfurt a. M., 1924. 26 ע' 8°.

Sonderabdruck aus dem Jahrbuch der Jüdisch-Literarischen Gesellschaft 1924.

599. Mun, Richard. Die Juden in Berlin. Leipzig, Hammer-Verlag, 1924. 143 ע' 8°.

כתב פלמטר אנטישמי על תולדות היהודים בברלין.

*600. Netchvolodow, A. L'Empereur Nicolas II et les Juifs. Essais sur la révolution russe dans ses rapports avec l'activité universelle du Judaïsme contemporain. Paris, Chiron, 410 ע' 8° [16°].

601. Rothschild, S. Raschi (Rabbi Sch'lomoh ben Isak). Ein Lebensbild. Worms, Christian Herbst, 1924. 12 ע' 4, 8°.

602. Sabatini, Rafael. Torquemada and the Spanish Inquisition. A History. With 16 Illustrations. London, Stanley Paul, (תרס"ד). 404 ע' 8°.

תולדות האב פוסט די טורקסמדה, אומר המחבר בהקדמתו, תן תולדות יסודת של האינקוויזיציה הספרדית. ומנקודת-ראות זו סדר המחבר את ספרו. הוא מתחיל את הרצאתו בימים רחוקים. במקום הראשונים הוא פורט על תרדימות ותריות הקדומות, על יסודה של האינקוויזיציה ע"י הכנסיה על "חבורת-חבריה" (אורדן) של דומיניק ואחרי כן הוא בא להצגות

לפגנו על איובל הקתולית, על היהודים בספר ועל הנוצרים החרשים (הטרנים), ורק בפרק השביעי הוא מגיע לנושא ענינו, לטורקומרה. בקצרה מסר לנו המחבר על דבר אושיותו של מורד קומרה, ראש הצלב הקרוש ועל המשרד הקרוש בשיביליה ומרחיב את דבורו על סדרי המשפט של האינקוויזיציה (הפרקים י"ג—י"ז) ועל ההתנגדות לאינקוויזיציה בימי יסודה ובסופה בערי ספרר השונות (הפרקים י"ד—י"ז). בקשר עם זה מקדיש המחבר חמשה פרקים (י"ט—כ"ד) לעלילות הילד הקרוש ולבירור השתתפותו של טורקומרה בענין זה.

שלושת הפרקים האחרונים (כ"ה—כ"ז) דנים בגרוש היהודים מספרר ובהוראותיו האחרונות של טורקומרה לאינקוויזיציה—המחבר השתמש במרה גדושה במקורות הספרדיים והרבה קטעים מהם תרגם בספרו (למשל, "הוראותיו של טורקומרה בפרק י") ואוהב הוא לעיתים תכופות לדבר בלשון המקורות. הרצאתו קלה ונוחה והספר נקרא בענין. ברם, המחבר גם מושפע במרה מרובה ממקורותיו, והם שולטים בו... ולכן יש להתייחס בזהירות למסקנותיו ולהארכתו. המחבר, למשל, לא העקב במרה הראויה, לרעתו, על ההתנגדות לאינקוויזיציה בקטלוגיה (לרידה, ברצלונה ועוד). השתדלותו לבטל את הוכחותיו של איסידור לאב (REJ כרך פ"ק)—כי הילד הקרוש מאוילת לא היה ולא נברא אלא משל היה—מעונה בדיקה מעולה. בראיותיו הוא אין משום חוכמה. מזה שבמשך ארבע מאות שנה נשאר כל חמר החקירה והדרישה של הענין בארכיוני הסתרים של האינקוויזיציה ולא השתמשו בו לשם העבודה עממית—אין להסיק עוד מסקנותיו של המחבר (שטורקומרה השתמש בענין הפשע, אבל לא סר אותו). הלא המחבר עצמו מודה שטורק, "נצל" את המעשה לטובתו ככל אשר היה ביכולתו ואם בכל זאת הסתירו את הפרטים, בסו עליהם ולא נתנו להם לבוא בקהל—היו יש ללמוד מזה שפרסום הפרטים לא היה נוח לעלילה זו, ושאי אפשר היה לפרסם פרטים של מעשה כדאי ושהיה, להפך, צורך לכסות עליהם ולהתרחק מהם מפני חשש הכחשה והומה...

הפרקים הנוגעים ליהודים כתובים לא ע"פ המקורות הראשונים, וגם בספרי חכמי ישראל (גרץ ואחרים). לא השתמש המחבר ואינו מביאם גם ברשימה הביבליוגרפית בסוף הספר וחוקרא מרגיש בעת קריאה בחסרון זה...

603. Theilhaber, Felix A. Jüdische Flieger im Weltkrieg, Berlin, Verlag „der Schild“, 1924. 124 ע' 8°.

604. Wachstein, Bernhard. Notizen zur Geschichte der Juden in Prossnitz. Frankfurt a. M., 1924. 14 ע' 8°.

Sonderabdruck aus dem Jahrbuch der Jüdisch-Literarischen Gesellschaft.

605. Watson, Eric R. Trial of Adolf Beck (1877—1904). Edinburgh and London, W. Hodge & Co., [1924]. XI, 296 ע' 8°. (=Notable British Trials Series.)

606. Wijler, Jacob Samuel Isaac de Pinto. Sa vie et ses oeuvres. Academisch Proefschrift... Universiteit van Amsterdam. Apeldoorn, C. M. B. Dixon & Co., 1923 תרס"ד. 114, [4] ע' 8°.

607. Years, These eventful. The twentieth century in the making as told by many of its makers being the dramatic story of all that has happened throughout the world during the most momentous period in all history. With 160 full-page illustrations and numerous maps. In two volumes. London—New-York, The Encyclopaedia Britannica. 1924. Vol. I: XXI, 692 ע. Vol. II: XII, 695 ע 8°.

מערכת האנציקלופדיה בריטניקה בחרה ב-84 אנשים — אנשי המעשה וסופרים — בכרי שיספרו את דברי ימי השנים האחרונות. י. ל. גרין, הסויל של האובסרו, כותב את הסקירה הכללית על השנים בלואה העלילה האלה, אחריו באים המחברים השונים אשר מספרים מה שקרה במלחמה ואחריו, אנשים שנבחרו בשני המחנות של המלחמה וסכל המפלגות שבכל מחנה ומחנה: לורנדורף וסירפיק וזליקה, ברטרנד רסל וסקס. הרן וכו' וכו'. על ההפתחות חסדע כוחים כומחים ספרופסור פרייד חכותב על פסיכואנאליות עד הגברת קירי הכותבת על חרדיאוס. שאלה היהודים לא מצאה לה את חרת הנכון בשני הכרכים חסקיפים חאלה. המערכת לא מצאה לחוץ להזמין איש אשר יכתב על דברי ימי עמנו בעשר השנים האחרונות, לסאורקות אוקראינה אין זכר. על שאיפות הפוליטיות של היהודים בגולה לא נאמרת מלה. רק על היהודים חפולנים כוהב מנקודת מבט פולני הפרופסור ריבוסקי (קרקא), ובכן נשאר ליהודים רק חפרק חקצר על ארץ ישראל שנכתב על ידי חי אלברס מ. חייססון. ח. ב.

קבלה וחמידות.

✓ 608. ביחובסקי, חיים אליעזר הכהן. ס' גנזי נסתרות, מסתעף לשלשה אורות, אור ישראל, אור נערב, אור רב. נלוו עליהם מאמרים קצרים מפי ספרים ומפי מספרים. ירושלים, דפוס "ציון", חרס"ד. [4] 82, 84 [2] ע 8°.

[אור ישראל: מכתבים קדומים מוסן רבינו הבעש"ט עד שנת תק"כ, אור נערב: מכתבים מוסן רבינו חסנד הגדול, מן תקכ"א עד תקמ"ח, אור רב: מכתבים קדומים מן תקמ"ח... עד שנת הקע"ב].

ספר זה הוא חקבץ היותר מקיף ממכתבי צדיקים אשר ראה אור עד חיום. חחרשים שבו ראויים לתשומת לב חוקרי החסידות מאד מאד, הם מעודדים מחרש את שאלה חשחתמות זגבעשים בויכות הפרנקיסמים כי כאן נתפרסמה לפעם הראשונה חעודה חסעידה כי הבעש"ט דחה באותו מעמד, וחבר צריך חקירה חודשת. גם נתפרסמו הרבה מכתבים חסובים מחלסירי הבעש"ט שיש בהם ענין רב, בענין ה"נסתרים" נמצא פה חומר במכתבים — לא יאסן כי יסופר. ג. ש.

609. זליגמן, רפאל. הידענות. (תקופה כ"ב, ע 824—841).

610. Buber, Martin. Das verborgene Licht. Frankfurt a. M., Rütten & Loening, 1924. 214 ע 8°.

דברי תורה של צדיקים וחמידים אשר מזה התברר תורה חחסירות חזיקן חחיה.

611. Gewürz, Elias. Beautiful Thoughts of the Ancient Hebrews. With an Introduction by Martin A. Meyer. New-York, Bloch Publ. Co., 1924. 59 ע' 8°.

ספר זה באמת כעין אנחולוניה צנוטה של קבלה, המקורות קצת משונים וחלק כביר של המחשבות היפות' הן לא מחשבות העברים הקדמונים כי אם של המחבר, וגם זו לטובה! אולי יודיע המחבר לנו, לאיזה ספר עברי כוון בחיאו מקומות שונים בתוך the golden Gate כי פרם שבענו מספר כזה וברוך ה' יודע.

ג. שלום.

המפרות העברית בימי הביניים.

612. (מרבם, אלכסנדר). ששה משלים בענין העולם הזה והבא,

יצא לאור על פי כ"י ניויורק לחג הבר מצוה של הבחור יעקב בניסין בר משה מרקס, ברלין, תרפ"ה. 12 דף 8°.

Gedruckt in der Officin W. Drugulin in Leipzig in 60 Exemplaren.

613. שם טוב בן יוסף אבן פלקירה. ספר המבקש. ורשת, הוצאת

„מרקלין“, תרפ"ד. [4] 148 ע' 8°.

כתבי רבי שם טוב... פלקירה, במהדורת חדשה מונחת ומחוקקת.

614. שם טוב בן יוסף אבן פלקירה. ספר הנמשש. ורשת, הוצאת

„מרקלין“, תרפ"ד. [4] 85 ע' 8°.

כתבי רבי שם טוב... פלקירה במהדורת חדשה...

615. Ruska, Julius. Arabische Alchemisten. I. Chalid Ibn Jazid Ibn Mu'awija. II. G'a'far Alsadiq, der sechste Imam. Mit einer Nachbildung der Handschrift Gotha A. 1292, (Haleb 888) in Manuldruck. Heidelberg, Winter, 1924. 56 ע' 128 ע' 8°.
(=Heidelberger Akten der Von-Portheim Stiftung. Arbeiten aus dem Institut für Geschichte der Naturwissenschaft 6, 10)

ב' חוברות.

חכמת האלכימיה שהיתה מונחת בקרן זוית מאות בשנים, עוררת בדורות האחרונים התענינות החוקרים יותר ויותר וזה משתי סבות: האחת מפני שהיא אם ושרש לכימיה המדעית שבוימינו והשנית מפני שהיתה נחשבת מכלל חכמות הנסתר שחן חלק חשוב מתרבות ימי הביניים ובהן נחלו צמיותהן של רבים מגדולי הדורות ההם. שני הצדדים הללו בולטים גם בחוברות אשר לפנינו שהן מפיצות אור גם על תולדות האלכימיה בין עמי האסלאם גם על מעמד האלכימיה בין שאר חכמות הנסתר, אםנם עצם חקירת המחבר היא לענין שלילה: הוא סוכיח ששני האנשים (שניהם מזרע הסלוכה ופרושים) אשר נחשבו לראשוני בעלי האלכימיה בין הערבים, לא חברו את חסמרים המיוחדים להם ממקצוע זה וכפי הנראה לא עסקו באלכימיה כלל, אך אגב אורחא, כיהוד בחוברת השניה, הוא נותן תימר רב להסמוריא של האלכימיה בפרס וחכמות הנסתר בכלל, תחבורת הראשונה מכילה חרצאת מפורטת בהוספת חקירות על אורות

שני ספרים אלכסיים, ספר קראפט החכם (בצורת חרויות) ומעשה מאריאנוס תרומי עם כאלר בן
 יחיד (שמינישניידר שער שבאריאנוס זה הוא הוא מאריאנוס תנזכר בס' הכוזרי לריה מאמר ד' כ"א. ר'
 חוצאת קפל, אכל זה רחוק). בחוברת השנית הובא הנוף הערבי של ספר אלכסיי חשוב מיוחד
 לנ'ספר אלצאדק (ע"י צלום הכ"י) עם תרגום גרמני. חבל שלא חקר הסתבר על הצורה הספרותית
 המעניינת כאר של הספרים הנזכרים ולא על השאלות הפסיכולוגיות הכרוכות בהן (וכדאי היה
 לבחון בעיון אם הכליחות הדמיות והאזהרות המוסריות המצויות בהן כל כך אינן אלא אחיות
 עינים או באמת הייתה כונת האנשים האלה להשיג כמין סוד אלהי בחכמתם). ועוד חבל
 שהעיתקה הגרמנית נפלו שגיאות רבות, בפרט בחלקי הצוואות והאזהרות; בחלקים השכניים
 עש"ר אפשר לסמוך על התרגום יוהר.
 ד. צ. ב.

616. Gebhardt, Carl. Die Schriften des Uriel da Costa. Mit Einleitung, Übertragung und Regesten herausgegeben von Carl Gebhardt. Curis Societatis Spinozanae. Amsterdam, Menno Hertzberger; etc. 1922. XL, 286 ע' 8°.

617. Salaman, Nina. Rahel Morpurgo and Contemporary Hebrew Poets in Italy. With a foreword by the Chief Rabbi and an afterword by Herbert Loewe. London, Allen & Unwin Ltd, 1924. 70 ע' 8°.

לרחל מורפורגו הקדישו במחברת א רק 14 עמודים: עמ' 34—48. הרב חירץ סבר
 בחקירתו שבמחברת של המחברת והרבה ליה נותן לנו במקום הספר רשימה קצרה—שיש גם
 בה ענין— בדבר חיהודים המלומדים באנגליה. העמודים שהוקדשו לרחל נכתבו בהנחה ומתוך יחס
 לבני. הרשימה הביאוגרפית לקוחה מיצחק (יצחק חיים קספיליוני), בחקירתו לספר עתה רחל
 (קיקו 1890), הכולל שירים ומכתבים של המשוררת. המחברת לא השתמשה בכל החומר
 שנותנים שירים ומכתבים לחבנת נשמתה הכשרה והשוויה של בתישראל אודואלה א (חשתי,
 למשל, במכתבית עונב רחל ע' 116, 117, עיר יחסה לאי, ע' 107 על הגאולה הקרובה.
 ע' 108—110 על יחסה אל הקבלה ואל ההגיון והפילוסופיה, במכתבית לכי שטרן. עודך
 ה.כוכבי יצחקי ועוד). מן העמודים שהוקדשו למשוררים האחרים יש לציון אח שלשה העמודים
 (31-33) עיר יצחק לוצטו ועיר שיריו שנכללו בספרו, אלה תולדות יצחקי שנמצא בכה"י אלמנצי
 (עכשו במוזיאום הבריטי). ארבעה העמודים שהוקדשו לשרל— צריכים היו לבוא בראשונה
 ספני שערכם הוא לחבנת תולדותיה של רחל ולא כשחם לעצמם.
 ב. דינבורג.

הפילולוגיה העברית והיהודית.

618. קפלן, ח. א. דקדוק הלשון ושמושת. חלק שני. מסכת שלמה
 מודרנה ומשוכללת של תורת הפעל. ורשה, תוצאה, למד, תרס"ה, 1904, 190, [2] ע' 8°.
619. שארפשמיי, צבי. תוראה הלשון העברית. [ניו יורק] התוצאה
 בית המדרש למורים. סימון של בית המדרש לרבנים דאמרקת, חש"ד. [8],
 100 ע' 8°.

620. **Hempel, Johannes.** Hebräisches Wörterbuch zu Jesaja. Giessen, Töpelmann, 1924. VIII, 56 ע' 8°.

621. **Herrmann, Johannes.** Hebräisches Wörterbuch zu den Psalmen. Giessen, Töpelmann, 1924. VI, 58 ע' 8°.

(=Einzelwörterbücher zum alten Testament... herausg. von Prof. Friedrich Baumgärtel, Hefte 2, 4.)

מטרת הקצץ הוא בעצם וראשונה להמציא ללומדי חז"ל כלונים זולים ומאוימים למפרטם, העומדים על גובה ההכרה המדעית. הקצץ רוצה לעורר ללמודי החז"ל. ואולם יתר על זאת גם לאהרם יביא תועלת. משפט זה יצא לנו דוקא משתי החובלות שיצאו עד היום. הספרים קצרים ובכל זאת עומדים על ענינם. מקדקום בנוסחאות והשנוני בנוסחאות וכן מנהיגים טובים הם לאותם כחבי החז"ל וראויים להכללה מאד.
ה. ס. הרטצברג.

622. **Schulthess, Friedrich.** Grammatik des Christlich-Palästinensischen Aramäisch. Herausgegeben von Enno Littmann. Mit Nachträgen von Theodor Nöldeke und dem Herausgeber. Tübingen, I. C. B. Mohr, 1924. XVI, 159 ע' 8°.

ספר זה כפלא אחת הפגיונות של הפולולוגיה השמית בכלל ושל הארמית בפרט. והוא פרי חקירת יגיעה של שנים הרבה להכרת דילקט קשת. שנטסר במקצת בלקוים, דילקט שהמחבר הוא בלי כפך הגדול שבידועי (הכזיל ע"י III).

נוצרים באי מצאצאי היהודים יצרו להם בארמית של המדרשים והירושלמי — משפעת מסורית ובכתב סורי — ספרות דתית מהרגמת כלה מיונית (קטעים של החז"ל ושל הדת החדשה, תפלות וכו'). עם השכחות הארמית באי נגנזה גם ספרות זו. וכך היה אותו דילקט — הארמית הנוצרית שבאי — משקע זמן רב בכ"י ורק בסוף המאה השמונה עשרה התחיל גלוי ועבורו המדעי. מאז הולך החומר והתרבה ומתפרש ושלמות הצורה נגמרת ומתבהרת. בשנת 1903 הוציא המחבר את מלוני הידוע, חסר חרש, שהתגלה אח"כ, הרחיב ואשש את היסוד והגדיל את הבטיחות בקביעות הדקדוק לצורותיו השונות.

הספר, שאנו דנים בו, הוא ספר לסוד בהכנית ה-Porta בערך. אחרי המבוא על מהות הדילקט בא חלק כפרש על תורת הקול והצורות ואח"כ פרקים אחדים על שמוש הלשון ולבסוף רשימת הספרות, פרקי מקרא ומלון. הקורא הידוע סורית וארמית — ורק לו מכון הספר — ימצא כאן הרבה פרטים מענינים; ההשוואה לדילקטים הקרובים וגם לעברית יש שהיא נעשית כמעט מאליה, אלא שהמחבר, שהכניחו, כאמור, כגבולת, נמנע מכך (רק לעמים נאמרת איזו הערה קלה) והבטיח לתקריש לזו מחקר מיוחד, שיבאר בו גם את המעשים, מפני מה שונה כי"ס מבטא (שבהעתקה) משל הארמית הגלילית לפי הנקוד שב-Dialektproben של דלמן (עמ' VIII). הכל שלא זכה המחבר, שחט בינתים, לקים את דבריו ואף את ספרו הנדפס לא ראו עיניו. הסרע יחזיק טובה למר פרופ. ליטמן, שעשה חסד עם חמת ושקר על הקנתו והוצאתו של הספר.

§ 143. המקורות לחמה לחסות, לנשר לטעין הם בליס עיד העברית תחת למתמה וכו'. ולפי"ו אין צורך לתקן ע"פ מרטי ושטרק את שח"פ לבנא (עזרא ה' ג') ולגרס לבנא והוא חרין באותן צורות, שמביא דלמן בדקדוקו ע' 279. אף הן אינן סתם "כתיבה משבשבת" ואינן אלא עיד העברית. אם בדילקט נוצרי מאחר, שבעליו מהרגמים מיונית, נתקיסת השפעה עברית.

בארמית היהודים, שכל עסקם אינו אלא בטקסטים עבריים אעכו"כ. ועין מאמריו של יאקוב ZDMG כרך 55 עמ' 142, ZAW כרך 22 עמ' 83-86. מדבר שם על ערך הדילקט הזה אף לעברית.

§ 174, 3. פרט מענין. לציון, עמר, היה מוכן לעשות" משמש הפעל עבר, עברין דאיתון" מרדשו "עומדים, מוכנים לבוא". יאקוב במקומות הנ"ל השווה ופרש עפ"י את הבטוי הירדע "עובר לעשותן" והוסיף דוגמאות "ועובר לצאת מביתו" (פסדר"כ בוכר קט"ז ע"ב), "עובר למות" (פסדר"ב איש שלום ק"ל ע"א), בפין נמצא "עוברת לשמש ביתה" (נדה א' ז'), כבר העיר מיסנוך, כתבי האוניברסיטה XII 3, כי המשמעות הראשונה של "עבר" היא "הלך, עבר לדרכ" ועפ"י חוראת "עבר" שבכל הדוגמאות הנ"ל היא "הלך" כלומר, עמר, היה מוכן ומזמן לכך ועובר למוח" ו"עבר דימות", שמביא יאקוב, הוא, כפי שחעיר, הולך למוח". אולי בהפרש גונים, ויש להוסיף, ההולכים (= העומדים, המוכנים) לדרת מצרים" (ישע"י ל' ב'), ואפשר להאריך עוד ולא כאן המקום.

דבר חדש בספר זה הוא, כי בנין אהפעל הוא סבנין אהפעל קדום (עמ' 60 למעלה). דעה כזאת נאמרה בקצור לשון גם ע"י הנפ"ט באחד מסדרי ZDMG האחרונים, יש להתנגד לכך בהחלט. מכיון שמדרג הארמית, וביחוד המאחרת, לשוב ולהראות את הננין במקום שנבלעת ולהשתמש בו אף לדיוסילציה (עין ברוקלמן §90 a-e), א"א לחניה, כי בבנינו דוקא נתקמה בכל מקום הבלעות הננין. לא קשה ויש צורך להאריך בראיות לשם בטול דעה זו ושוב המקום מעכב.

פילוסופיה.

623. יוגוביץ, יהודה. עמנואל קאנט. למלאת מאתים שנה להולדתו. (השלח כרך ט"ב ע' 101-108, 197-206).

623a. מירקין, יצחק. יסודות תורת ההכרה של קאנט. (השלח כרך ט"ב ע' 160-167).

624. נימרק, דוד. תמצית השיטה של עמנואל קאנט (התקופה כ"ב עמ' 309-329).

625. Cohen, Hermann. Jüdische Schriften. Mit einer Einleitung von Franz Rosenzweig, herausgegeben von Bruno Strauss, Band I-III. Berlin, C. A. Schwetschke & Sohn, 1924, 8°.

(= Veröffentlichungen der Akademie für die Wissenschaft des Judentums).

I: Ethische und religiöse Grundfragen LXIV, 341 ע'; II: Zur jüdischen Zeitgeschichte 482 ע'; III: Zur jüdischen Religionsphilosophie und ihrer Geschichte 375 ע'.

626. Loewenthal, Leopold. Gotteskindschaft. Eine religionsphilosophische Abhandlung. Berlin, G. A. Schröder & Co., 1924. 105 ע' 8°.

627. ירושליםסקן, אפרים. שבת וראש-חדש. (השלח ירך ס"ב

ע' 311—322).

628. קלמנסון, אלחנן. סיני וגולגלחא. סקירה חסטרית על היהדות,

חנוצרות וחהתגירות. ריגא, הוצאה א. פ"טר, תרפ"ה 1924. 40 ע' 8°.

*629. Berman, David. Esquisse d'une doctrine juive.

Paris, Impr.-édition les Presses universitaires de France,

1924. 64 ע' 8°.

630. Essays on Jewish Life and Thought. (The Letters of Benammi: second Series). London, Longmans, Green & Co., 1924. 237 ע' 8°.

המסך לספרו הראשון 1922 Aspects of Jewish Life and Thought
אסף של מאמרים שהופיעו במשך שנתיים האחרונות בעתון Jewish Chronicle, רבם
הוצאות פופולריות מדברי ימי ישראל (האפיפיונים והיהודים, מסעי הצלב והיהודים) ומשאלות
חיים (יהודים ומוזיקה, יהודים והתיאטרון, יחרות ואמנות וכו').

631. Feldman, A. Jewish Teaching and Modern Life. London, Council of the Jewish War Memorial, 1924. 12 ע' 8°.
(=Educational Publications No. 4).

632. Gollancz, Hermann. Fifty Years After. Sermons and Addresses, setting forth the Teachings & Spirit of Judaism. (Third Series). London, Oxford University Press, 1924. XI, 311 ע' 8°.

633. Guillaume, Alfred. The Traditions of Islam. An introduction to the study of the Hadith Literature. Oxford, Clarendon Press, 1924. 184 ע' 8°.

תכן הענינים: התפתחותה של המסורה (חרית), תקופת האומרים, תקופת העבאסידים;
בקרת חרית ע"י המוסלמים, פרקים נבחרים מתוך החרית (ישנו רמיון ספליא בין פתגמי
חרית ובין פרקי אבות של היהודים). השפעת המסורת הנוצרית, מוחמר במסורה

634. Jung, Leo. Essentials of Judaism. (A guide to Facts of Jewish Law and Life) 2nd. Edition, revised. New-York, the Union of Orthodox Jewish Congregations, 1924. 20 ע' 8°.

635. Jung, Leo. Judaism and Health (from the Jewish Forum). New-York, May 1924. 11 ע' 8°.

* 636. **Lipman, Benjamin.** Trois lettres pastorales. I. Sur la prédication. II. La Triple assise du judaïsme (la Loi, le Culte, la Charité). III. Les Quatre souvenirs (la Sortie d'Egypte, la Révélation sur le mont Sinai, l'Attaque d' Amalec, le Châtiment de Miriam). Paris, Durlacher etc., 1924. IV, 75 ע' 8°.

ידיעת ארץ ישראל.

637. **אטינגר, י.** כפר נחלל. אך בונה קרן היסוד כפרים חדשים בארץ ישראל על אדמת הקרן הקימת לישראל. לונדון, הוצא לאור על ידי המשרדים הראשיים של קרן היסוד וקרן קימת לישראל, תרפ"ד, 1924. 24 ע' 8°.

638. **איג, א. ופקטורי, י.** לחקירת צמחים הארץ. (השרה תרפ"ד ע' 188—189, 368—369).

639. **אשבל, ד.** סקירה על המשקעים בשנה תרפ"ג (אקלימה של א"י). (השרה תרפ"ד, ע' 181—187).

640. **וילנאי, זאב.** עצי מאכל בא"י: השקפה. תחות החסות האנס, תחבוש והעוזר בימי קדם. (השרה, תרפ"ד ע' 29—81, 878—876).

641. **סוקניק, אליעזר ל.** ארונות וכתבות. [שמצאו בנחל קדרון בשנת 1928. המחקר מביא את כל תכתובות]. (השלה כרך מ"ב ע' 885—844).

642. **Anonymi Gesta Francorum et Aliorum Hierosolymitanorum,** edited by Beatrice A. Lees. Oxford, Clarendon Press, 1924. 156 ע' 8°.

בפעם הראשונה נתן לפנינו אחד המקורות הכי קדומים לחולדות מסע הצלב הראשון בהוצאה מחוקקת בשביל תלמידיו האוניברסיטה העוסקים בהיסטוריה. ואנחנו ראו הוא ספורו של אותו אלמוני. — כנראה, אישיצבא שהשתתף במאורעות, עד המלחמה ע"י אשקלון (סוף 1099), והיה עד ראיה לרובם של "מעשי הפרנקים והירושלמים האחרים" שהוא מספר עליהם — להתחיל בו את הספור העיוני במקורות לחולדות מסעי הצלב. ההוצאה היא בכללה מוצלחת, סלבר גוף הספר עם שנויי הנוסחאות נחנת לנו המיל גם סבוא. הערות, ביבליוגרפיה וכרונולוגיה, בביור הספר. הלכה המיל בעקבותיו של Hagenmeyer (בהוצאתו של ספר זה: היירלברג 1890), אלא שחריבתה להשחשם — ובצדק — בנוסחאותיו של הכתב טודיבודי (Todibodi Historia de Hieros. itinere), שלקח ושם בכליו ממחברתו של האלמוני. במבוא נחנת לנו המיל שלשה פרקים: על כתבי היד בנוסחאות הספר, על הספר ומחברו ועל מסע הצלב הראשון. ראוייה לשבח בחירות החרצאה והזחירות היתירה שבמסקנות בפרק השני, למרות המחקרים חזרימים של ויבל והגנטיאר יש עוד מקום לעיון: דומני, כי לא כל דרכי הביור והחקירה נוצלו בשאלה זו. השווה למשל, השמוש המשובש בשמות הגיאוגרפיים של החניך ע' 36, 40 ועוד, שהשחרש אחיכ בספרות התקופה ושעוד פרט הוכרז אל נכון ראשיתו. ההערות מלאות ענין ומסכת, הביבליוגרפיה — בעקד של המקורות — עשירה ורשימת הענינים בסוף הספר מקילה על המעיין.

643. **Ashbee, C. R.** Jerusalem 1920—1922. Being the Records of the Pro-Jerusalem Council during the First Two Years of the Civil Administration. Edited for the Council of the Pro-Jerusalem Society. With a Preface by Sir Ronald Storrs. London, John Murray, 1924. XVI, 109 ע', 12 לוחות, 4⁰ ויחתי מסות.

644. **Binali, S. S.** Industrial Palestine. A Survey of Recent Undertakings and Future Possibilities. With an Introductory Note by G. S. Symes, District Governor of Northern District of Palestine. 71 Illustrations; and Map. London 1924. 86 ע' 8⁰.

644a. **Cook's Traveller's Handbook** for Palestine and Syria. New Edition, Revised by Harry Charles Luke, B. Litt. M. A. Assistant Governor of Jerusalem. With an Appendix on the historical interest of the Sites and Monuments of Palestine by Professor D. Garstang, Director of the British School of Archaeology in Jerusalem. London, Simpkin, Marshall, Hamilton, Kent & Co etc., 1924. VIII, 520 ע' 8⁰.

ספר טורה-דרך ככל יתר הספרים ממין זה הכתיבים ע"י נוצרים בשביל נוצרים, תאור המסעות בארץ בתשומת לב מיוחדת לעתיקותיה (בסוף הספר, ע' 449—482, נוסף מאמר חשוב מאת פרוט' גרסטנג, מנהל מחלקת העתיקות של ממשלת אנגליה, על עתיקות הארץ) ובהבלטת גיך הארץ בחור ערש הדת הנוצרית, בתור ספר אנגלי מביא הוא לפעמים קדושות בקשר עם תאור המקומות ההיסטוריים ציטטים מהתנ"ך, מהגברית החדשה, מספרו הכציון של גורג' ארם סמית Historical Geography of the Holy Land, מכתבי קונרד ומכתבי הסופרים נומן נוסטני הצלב, אין לפני המהדורות הקודמות של הספר הזה ואין אני יכול אפוא להשוות אתן את מהדורתו החדשה, בכל אופן דבר אחד ברור לי, שמעבר המהדורה החדשה התאים את הספר בדברים כלליים פחות או יותר למצב הנוכחי של הארץ. מלבד זאת לא ישנה ולא חדש ולא חוסף כלום על מה שידוע לנו מכבר מחוץ ספרי המסעות של ביריקר והדומים לו. שרלס לוק, שהיה במשך שנים מספר פקיד גבוה בממשלת ארץ-ישראל ושמש לה גם לפה ולעט בהוציאו את הספר Handbook of Palestine ואת הספר Jerusalem, שיכולים להחשב לספרים חצי-רשמיים של ממשלת ארץ-ישראל, עצם את עיניו לגמרי בפני כל מה שמחרחש בארץ-ישראל החדשה והעלים עין מהעולם המתהווה והולך בבית הלאומי העברי, היתכן שבזמנו מחבר של ספר על ארץ-ישראל, יהיה כיו ומה שיחיה, ולו גם סובייקטיבי ביותר, יעבר לגמרי בשתיקה על המאורע ההיסטורי רב-הערך המתהווה והולך בארצנו על חנונת התחיה של עם ישראל בארץ-ישראל החדשה, על הכחות הצדירים המושקעים בעבודות הכבירות לסלילת כבישים, פצור בצות ויבושן, הפכת שטחים רחבים בלחי מוצלחים למאומה לארמית-תרבות מועילה, בנין בקורות ישוב בכל רחבי הארץ והתפתחות התעשייה והמסחר, בקצור הפכת הארץ השוממה

מדורות לארץ-ישוב פורחת? האפשר להורות את החיר את הדרך בזו הארץ העתיקה לארכה ולרחבה בלי להראות לו גם מה שנחחדש בה במשך שנים מעטות ומה שחולף ונעשה בה בכל יום ויום? אבל כנראה שדבר, שהוא מן היסניע אצל סופר אחר, אפשר ומותר הוא למגן-מושל ירושלם.

תל אביב, שלה מקדיש המחבר ארבע שורות שלמות, היא בשבילו „מושב יהודי המתכון להיות העיר היהודית הראשונה עם סמא אחוים של יהודים“ (sic!). פתח תקוה היא „עור מושבת יהודית מצפון ליפו“. מדרוב ליפו נמצאות המושבות העבריות מקוה ישראל (1), ראשון לציון, ודי הנין, רחובות, קטרה ואל-קסטיניה. מלבד אלה הוא מזכיר בספר בהזדמנויות אחרות אנב אורחה את מוצא עקרון ומשולה, ובהן חט ונשלם כל הישוב היהודי בארץ-ישראל.

אצל תחנת מסה"ב דיר אבן (השם הרשמי היום הוא הר-טיב = Artuf) הוא מזכיר את הכפר הערבי בית ג'מל הנמצא מאחורי החרים, משני שהוא מזכיר בתור מקום קדוש בכתבי אבות הכנסיה ואינו רואה כלל את המושבה היהודית הר-שוב המתנוססת על הגבעה היפה הקרובה ממול לתחנה. בתאור הכביש יפו-ירושלם הוא מדבר על קרית ענבים, על בית נקופה (בית נקובה) ובית צביס (צובא) ואינו מזכיר את קרית ענבים. הוא נוסע ברכב סבית שאן לחיפה, עובר בהתננות בית השטה, קומית ועפולה וסוגר את עיניו בפני החיים הרעננים המסעמים בעסק ההולך ונהפך ע"י הליציו החרוצים משדות-בר ואדמת-מצוה לשטח תרבותי במדרגה ראשונה. בהזכירו את עין חרוד של גרעון הוא שוכח לגמרי להזכיר גם את עין חרוד של גרוד העבודה, הוא נוסע בכביש מנצרת לחיפה, רואה את יפוע, כמוניה, בית לחם ומגידל ואינו רואה את נהלל המהוללה המונחת לפניו כשטיח מגון וחנופלה לעיניו כל עובר דרך בתכנית בנין המיוחדת במינה, בגניה ובשדותיה; הוא רואה את יער האלונים אצל חרושת הגנים ועוצם את עיניו מראות את החורשה הרעננה, שנשעו חלוצי נהלל על יד דרך המלך, בדרכו משפח ים כנרת לצפת הוא עובר בתוך המושבה ראש פנה ואינו מזכיר אותה אף במלה אחת, כאלו לא היתה כלל על פני אדמת ארץ-ישראל.

ואיך מתיחס המחבר לישוב היהודי בערים? לירושלם הוא מקדיש 62 עמוד, מהם 18 ע"י לכנסית קבר הנוצרי, 11 ע"י למקום המקדש, 4 ע"י לרחוב המכאובים ואין בהם אף זכר אחד לישוב היהודי המרובה. באוכלוסיו ככל יחד מושבי עיר הקודש (מלבד זכרון לרובע היהודים במקום חלוקת העיר לארבעה רבעים הנקראים ע"ש יושביהם, ע"י 93) הוא מדבר סתם או יותר בפרטות על כל בניני הנוצרים ומוסדותיהם בלי יוצא מן הכלל, גם על מוסדות המוסלמים ואין בדבריו זכר לאף שכונה אחת מחמשים שכונות היהודים. בני ירושלם החרשה מימות משה מונטיפיורי ועד היום, ואין בהם זכר לאף אחד ממוסדות התרבות, החסד ותצדקה שלנו. בחיפה הוא מדבר על המושבה הגרמנית, הנחמדה, ואינו מזכיר את הרר הכרמל, את נוה שאנן, את בת גלים, בשבילו לא קימים בעיר חוף זו לא הבנין הגדול והנהדר ביותר שלה, הוא בנין החכניון שבשטח הכרמל ולא בנין טחנות הקמח המחרום ממול לתחנת מסה"ב המרכזית והנופלת לעיני הנוסעים הקרבים באניה לחוף העיר. בדבריו על התפתחות חיפה בתור עיר מסחר הוא שוכח להזכיר את חלקו של הישוב העברי החדש בהתפתחות זו.

הספר לקוי לא רק בחסר אלא גם ביחד. הנוסע בכביש סיפו לירושלם עדינו רואה על פי הסדר את חמשה עשר המגדלים, ששטשו לפני שנים רבות לשמירת הדרך והיום אין עוד זכר לחם, שארית המגדל האחרון אצל שיח' ברד (היום רוסטח), שלפי הספר הוא עומד וקים עד היום חזה, נחרט בחורף חקשה חרפ"א ועל מקומו הקיסה ההנהלה הצבאית בזמן שנכנסת השכונה רוממה בכניסה לשכונה הזאת מצבת זכרון לכביש ירושלם ולחללי המלחמה. כי במקום

הזה מסר ראש העיר את ירושלים לצבא הכובש. כוור הוא, שהמחבר רואה בסקום הזה את מנזר המצלבה ואת הכספה "המבריקה" של מסגר הסלע. למעשה רואים את המנזר הכנזי עמוק בסוף הגיא המתחיל אצל שית' ברר רק כשמתקרבים אליו עד לאמצע הגיא ואת כפת המסגר או אפשר לראות עד שמגיעים לבתי הרחוב האחרון שלפני מקום המקדש, שחלונותיהם נשקפים על פני שטח המקדש ובסגורו. החיר הרוצה לראות את היהודים המבכים את חרבן בית מקדשם, ילך ביום הששי משעה שלש עד חמש אחה"צ לכותל המערבי, שם יראה את המחזה המענין וישמע מפי החזן והקהל את התפלה הידועה על חרבן הבית, שנמסרה ע"י אחד הנוסעים הנוצרים מימי הבינים ומאז היא עוברת מספר לשפר ערי הגיעה לספרי-המסעות של קוק, שיצא בשנת 1924 בעבודו הבקרה של לוק, מי שהיה אז סגן-מושל מחוז ירושלים.

מהמון החידים, המבקרים מדי שנה בשנה את ארץ-ישראל בא ילד גדול, אלא החלק הגדול ביותר, והרובו יהודים למאות, באמצעות משרדי המסעות של קוק ובהנהלתם. החידים האלה ישאבו את ידיעותיהם על הארץ מתוך הספר הזה והם יראו אותה באספקלריה שלה, והתמונה שהם יקבלו מהארץ הישנה-החדשה לא תתאים כלל וכלל למציאות.

645. Gómez-Carillo, E. Jerusalén y la Tierra Santa. Madrid, Renacimiento, [1924]. 285 ע' 8º.

(=Obras de Gómez-Carillo. Edición definitiva. Tomo I.)

זהו ספרו של פיליפואני והרפאלסניס וההערות מרובות על התאורים והציורים, המחבר ירד נוצרי או מרגי (?) מקריש מקים רחב ליהודים בא"י וקובע פיק סינוח לשאלת היהודים בכלל. בשנאת העמים ליהודים אשמים לפי דעתו היהודים בעצמם בהבדלם מכל העולם ובשנאת בקנאות (con fanatismo) את זולתם. "איך להתפלא איפוא שהעולם הוא אינטימי כבימי סדרכי ואחר?..." בזה הוא גומר את פרקו. לציוניות ולפעולתה בא"י הוא מתיחס בכבוד ובחוקרה רבה, ובוה הוא שונה מרוב הקתולים. המבקרים את א"י שאינם רואים בה את ישראל בכלל או בצורה רצויה להשקפות הכנסיות. ואמנם ספרו, שהופיע בראשונה בשנת 1911 לא היה רצוי כלל לכנסיה הקתולית וכומר קנוניקוס בטולטילא חבר ספר שלם נגד הדעות הליברליות על ישו והפסקים בנוגע למסורת הכנסייה על המקומות הקדושים אשר בספרו של קריליו. הספר עשה רושם גדול בכל ארצות השפה הקסטילית, גם לנו חשוב הוא לראות כיצד משתקפת א"י בעיניו של ספרדי נוצרי מאמין וליברלי.

646. Goodrich-Freer, A. (Mrs. H. H. Spoer). Arabs in tent and town. An intimate account of the family life of the Arabs of Syria, their manner of living in desert and town, their hospitality customs, and mental attitude, with a description of the animals, birds, flowers and animals of their country. With many illustrations. London, Seeley, Service and Co., 1924. 325 ע' 8º.

ספר עשיר בחומר פולקלוריסטי, שנאסף על ידי המחברת במשך שנים רבות של שהייתה בא"י.

647. Grobba, Fritz. Die Getreidewirtschaft Syriens und Palästinas seit Beginn des Weltkrieges. Hannover, Orient Buchhandlung H. Lafaire, 1923. 201 ע' 8⁰.

I. Teil: Die Getreidewirtschaft... zu Kriegsbeginn. II. Teil: ... während des Krieges. III. Teil: ... seit Kriegsende.

בחלק הראשון נותן המחבר סקירה בקצרה על הסטטיסטיקה החקלאית בסוריה וא"י לפני המלחמה, על גודל השטח הזורע ויבולו, על הבטויים הדרושות להפקת צרכי חיטת הארץ בתבואה, על האמפוט והאכספורט וגו'. הסטטיסטיקה שעלו בידי גרובה על ידי תחנות ותערכות זהירות שלו, הן חשובים ויכולים לשמש יסוד מבוסס יותר מהסטטיסטיקה החקלאית המשוערת של הממשלה הטורקית הקודמת, לחלק השני יש ענין בעקר מצד ההסטוריה הכלכלית של ימי המלחמה, המחבר שבירר הסקרו תפקידים שונים המקישים בחספת הצבא הטורקי והגרמני בחיות הכורית, הצליח לאסוף חומר סטטיסטי רב הערך. בספר הזה נחשפנו לפעם הראשונה מספרים מבוססים מהות או יותר על כצב הפלחה בימות המלחמה, ואשר להפקת הצבא ויושבי הארץ — הרי כאחת מסלוי טאד מה שהשטיענו מחכבר, כי סוריה וא"י לא יוכלו להספיק את צרכיהן הן בתבואה אעפ"י שהארצות האלה היו בשנים רגילות מאיצות העזרה. לפי דבריו המחבר היה הקושי העיקרי לא בחוסר תבואה כי אם בחוסר ארגון וחוסר נאמנות השלטונות הטורקיים. החלק השלישי הוא חשוב ביותר ויש לו ערך אקטואלי. המחבר דן בראשונה על התוצאות העמוקות השליליות והחיוביות, שגרמו להן התנאים המדיניים החדשים ובעקר הפרוד הסדני הכללי טבעי הספירד בין סקוטות תיוצנים ובין מקוטות הצרכניים. אבל סצד שני סציון סחבר את ההתקדמות הגדולה, שהתקדמה הפלחה בא"י על ידי חקן ושפור תרכיס, ססלות חברול וכו', וביחוד על ידי החקלאות המסותחת של הפלחים היהודים. בכלל אפשר להעיר, כי המחבר סתחת לעולות ולטטרות הציונים מתוך שקול דעה אובייקטיבי.

שלמה קרוליק.

648. Herbert, Aubrey. Ben Kendim. A record of Eastern Travel, edited by Desmond Mac Carthy. London, Hutchinson & Co., 1924. XV, 380 ע' 8⁰.

הספר כולל זכרון מסעות אשר נסע חרברם, דיפלומט, מדינאי ועיתונאי אנגלי בחצי האי הבלקני ובקדמת אסיה בשנות 1904—1909, רשימות מיומנו אשר לא עובדו ומאסרים על תורכיה בעבר ובהווה. רוב הדברים נכתבו מפי הסחבר בשכבו על ערש דוי לפני סותו דימיוסיו. מעטים ססח סאנגלים אשר סגלו לחם את השפה התורכית כסותו, ידיעת השפה וסומץ רוחו גתנו לו היכלה לחרור לתוך חסרן הסקדוני והאלבני. כי שחזיר את הבלקן סקירוב וחי בו בשנים שלפני המלחמות וביס:חן יודח שצדק הסחבר כחכתו לחורקים. את היהודים לא הכיר כחוגן ותערותיו עליהם אינן נכונות על פי הרוב. מתוך דבריו (עמ' 15) אפשר לחשוב שכל יחודי סלוניק נסנים על הרגות.

מענין הוא תאור ססעו לצנעא בירת חימן בשנת תרס"ה אחרי שדכאו התורקים את חסרד וחדרו לתוך חטיר. סחצית יחודי סנחח וצנעא מתו ברעב ובסנחח; סליב בתי כנסיות היו רק ארבעה סחוחים סאין מהפללים, לשבחם של יהודי חימן הוא מודיע שחם אנשים חרוצים ואינם סחפרנסים סנסד.

בא"י שהיה רק זמן מועט. בשעת המספור בשל הגבול הדרומי נסה לעבור ברכיבת למצרים, אבל התורקים עכבוהו, כי חשבוהו למרגל.

בסוף הספר מעניגת שיחתו עם שלאת-פחה בשנת 1921. א. י. ב.

649. Jeremias, Joachim. Jerusalem zur Zeit Jesu. Kultur-geschichtliche Untersuchung zur neutestamentlichen Zeit-geschichte. Leipzig, Eduard Pfeiffer, 1923 — 24. 8°.

I. Teil: Die wirtschaftlichen Verhältnisse, [8], 97, 1 ע'.

II. Teil: Die sozialen Verhältnisse. A: Reich und Arm. 64 ע'.

הספר פרס נשלם, המחבר מבטיח להוציא עוד חוברת II B בשם Hoch und niedrig בשקירה ובחצלתה לקט המחבר את החומר לתולדות הכלכלה וחברתה בסוף ימי הבית השני. בפרקים ובמעיפים קצרים הוא דן על ענפי הכלכלה ועל סדרי החברה השונים; השקפה כוללת ומקשרת חסרה.

יריעה עמוקה במקורות העברים אין עריון למחבר חצער, הוא שואב את ידיעותיו מתרגומים ואינו נוהר סמני הגומותיות של האגדה, מהספור באיכה רבתי על החיס שקנה פלפל משען של מאחים גמלים, הוא מוציא מסקנות על דרכי המסחר וכן גם מהאגדה שעצי ירושלים קנמון היו, תהלה התלמודית אין ברורה לו והוא נכשל לפעמים בתוצאות לא נכונות, מן העובדה שעבר מחויב בקרבן המסח הוא דן שהיו עבדים עברים בזמן הבית השני, לפי דבריו היו פורדים את הבנים הבכורות בירושלים בקרבן; סרים אינו יכול להיות נר צדק (Vollproselet). בהעריכו את מספר עולי הרגל בפסח ע"פ השמח של חקירה ושלוש הכתות שנכנסו לשחוט את פסחיהם, הוא מגיע למספר של 18000 פסחים ול 180 אלף אוכלים, כלומר עשרה על קרבן אחד, המספר הזה קטן הוא, גם כבש בן שנה גדול מרי כשכיל עשרה אוכלים לשעות; אחדות עד חצות, וחלא גם בכיות היו יוצאים ידי חובתם.

המשנה ז' בשבת פ"ז אינה מחוורת לו כלל (ח"ב 33).

המחבר גדל בירושלים בתור בנו של כומר אבנגלי גרמני והוא משה לעתים קרובות את תקופות ישו עם זמננה אבל גם כאן לא נוצל מסעיונות. חיכן הפרור של כירואים—יהודים. אשר עליו מדובר בחוברת א' עמור 72 ?

כנראה החכון לחימנים ולחם אין פרור מיוחד. א. י. ב.

650. Klameth, Gustav. Die neutestamentlichen Lokal-traditionen Palästinas in der Zeit vor den Kreuzzügen. VII Die Ölbergüberlieferungen 1. Teil. Eine religionsgeschichtliche Untersuchung. (Neutestamentliche Abhandlungen, herausgeg. von Prof. Dr. Meinertz X²). Münster, Aschendorff 1923. X, 140 ע' 8°.

בשנת 1914 הומיע חחלק הראשון של ספר זה. באותה השנה יצא החלק השני של הספר תגדול "ירושלים החדשה" של ונסן ואבל. הספר הזה כא לחשלים את הקירותיהם של שני המחברים האלה בנוגע למקומות הקדושים של הנוצרים. על תר הוותים. המחבר מסתדל למצא את המסורות הקדומות והמקדויות בנוגע למקומות האלה ולבדק את יחסיהם גם למושגים רחיים אצל דתות אחרות וגם לשולקלור. נוספו 8 צלומים ותכניות המקום. ת.

651. **Lattes, Dante.** Nè arabi nè ebrei in Palestina, secondo il libro d'un italiano. Firenze, tip. „La Poligrafica“, 1924. 23 ע 8°.

Estratto dal Giornale „Israel“ N. 27, 28, 29 del 1924. נגד מסרו של רומולו טריטוני.

652. **Palestine Pavilion Handbook and Tourist Guide...** with an Introduction by ... Sir Herbert Samuel. (British Empire Exhibition, 1924). London, The Palestine Pavilion Organisation Committee, 1924. 118 ע 8°.

Part I: All information necessary to the Tourist in Palestine.

Part II: Plan of Palestine Pavilion, with catalogue of exhibits.

653. **La Sede Nazionale Ebraica in Palestina.** Memoriale presentato dall'Organizzazione Sionistica alla Commissione permanente dei Mandati della Lega delle Nazioni. Roma, Federazione Sionistica Italiana, 1924. 40 ע 8°.

הרגום אישליקי של החוכר, ראה חוב' ג' מספר 453.

654. **Tolkowsky, S.** The Gateway of Palestine. A History of Jaffa. London, G. Routledge & Sons, 1924. [12], 196 ע. 16 ע 8°, לוחות 1.

655. **Tritonj, Romolo.** Il sionismo e le sue difficoltà politiche in Palestina. Roma, „Rassegna Italiana“, 1924. 170 ע 8°.
 הספר נכתב ע"י קתולו מתנגד לציוניות. הוא מוכיח שעין מתנגדי הציוניות פקוחה לאסוף כל חמר הבא לידיהם. גם שביטות המורים שלא יצאה לפעולה כושמשת חמר. המחבר מתנגד לא רק לציונים אלא גם לערבים, מכחיש במציאות עם ערבי אחר. הוא דורש חזק השפעת „אירופה“ על עיניו א"י.

*656. **Wilhelm, Ivan.** La culture du coton en Syrie. Projet d'organisation sur une grande échelle, par Ivan Wilhelm, ingénieur en chef des ponts et chaussées, inspecteur des travaux publics de la Fédération des États syriens et conseiller technique du Haut Commissariat. Grenoble, Alice père et fils, 1923. 142 ע, 8°.

(Haut Commissariat de la République française en Syrie et au Liban).

657. **Yehoash [Solomon Bloomgarden].** The Feet of the Messenger. Translated from the Yiddish by Isaac Goldberg. Philadelphia, Jewish Publication Society, 1923. 296 ע 8°.

על נסיעתו של המחבר לארץ ישראל.

ישראל בעמים, ציוניות.

✓ 658. מורש, דובעריש. ס' הם קסיגור, המלמד סגוריא הציונית על התורה שבעל פה ועל מחוקקה ומראה... צדקה סאמריהם אשר הקסגור הפולני אנדויי ניסויבסקי העלה אותם בערמה על מולג בקרתו בפלסחר שלו המכונה בשם "מדות התלמוד". ורשה בהוצאת החברה "סקיצה נדרמים השניה" בעיר ורשא, תרפ"ד. III, 154 ע' 8°.

✓ 659. פישמן, ז. בניסין ואב (חיאודור) בן יעקב הרצל. ערך ביוגרפי-ביבליוגרפי. ירושלים, דפוס ציון, תרפ"ד. 52 ע' 8°.
הדפסה מיוחדת מ"החור".

660. *Aperçu du Travail Sioniste au Caire pendant les années 1920 - 1923.* Le Caire, שם מרפס לא נזכר, 1924, 48, [8] ע' 8°.

661. *Beschlüsse des 1. Weltkongresses der Jüdischen Studentenschaft in Antwerpen, 29 April bis 6 Mai 1924.* Herausgegeben vom Generalsekretariat des Weltverbandes der jüdischen Studentenschaft, Wien, 1924, 12 ע' 8°.

662. *Bragin, A., Kolcov, Michal.* Sud'ba jevrejskich mass v sovjetskom sojuze. Moskva, Mospoligraf, 1924, 22 ע' 8°.

663. *de Gontaut-Biron, R. et Le Révérend, L. D'Angora à Lausanne. Les Étapes d'une Déchéance.* Préface de M. Édouard Soulier. Avec 8 cartes. Paris, Librairie Plon, 1924, VIII, 280 ע' 8°.

המחברים נותנים סקירה על התפתחות היחסים המדיניים במזרח הקרוב במשך חשנים האחרונות. לפי דעתם היתה מדיניות צרפת חלשה ונסוגה אחור מפני אנגליה ופורקיה הם משווים את המנדט שנתן לצרפת על סוריה ואת המנדט על א"י. המנדט הסורי כפול על צרפת רק חובות ותחייבויות, והמנדט על א"י נותן לאנגליה רק זכויות — "פרט לחובות כלפי הציונים שאנגליה עצמה הכניסה לא"י בכדי להצדיק על ידם את נוכחותה בא"י". בסוף הספר ימצא הקורא מסות המבארות את החזוים השונים שנחתמו בזמן האחרון בנוגע למזרח הקרוב.
ב.

664. *Kaufmann, Fritz Mordechai.* Gesammelte Schriften. Herausgegeben und eingeleitet von Ludwig Strauss. Berlin, E. Laub, 1928, 264 ע' 8°.

שפרים אסף 14 סאמרים של המחבר שנפטר בלא עתה. המאמרים מוקדשים לאותן השאלות שקופמן היה אוהב לכתב עליהן: שאלות של הספרות היהודית, יחס יחודי מערב אל העברית והיהודית, על השירה העממית. ראוי לציון מיוחד הוא המאמר על שיי עגנון. כל דבריו קי' נכתבו בסוב שנים ודעת ודבריו בקרתו ראויים להשמע.
ג. ש.

665. **Medklin, John Moffatt.** The Ku Klux Klan. A Study of the American Mind. New-York, Harcourt, Brace and Cy., 1924. 244 ע' 8°.

המחבר כתב את דבריו ימי החנוכה של הקולוקלקלאן מראשית תפוצתה הראשונה הקצרה ז"א, משנת 1866. הוא מתנגד לה, אבל משהלך להכנינה, וכך יצא לו ספר מוב ומענין. הוא שם את לבו גם לסבות שגאת היהודים בחנוכה זאת של האזרות האמריקני. המחבר מביא גם ספרים אחרים המוקדשים לאותו הענין.

666. **Neches, S. M.** The Jew and American Citizenship. Los Angeles, Calif., 1924. 29 ע' 8°.

667. **Ralca, Michel.** Révolution et Socialisme. Essai de Bibliographie. Paris, les Presses Universitaires, 1923. 81 ע' 8°.

668. **Segel, Benjamin.** Die Protokolle der Weisen von Zion, kritisch beleuchtet. Eine Erledigung. Mit 6 Abbildungen. Berlin, Philo-Verlag, 1924. XXVI, 233 ע' 8°.

ספר מענין וראוי לקריאה לכל מי שמתענין בתולדות יוסי. סי' מגלה כל הסקרות אשר מהם שאבו מזיופי הפרטיכלים.

Tritonj, Romolo. 655: ראה מספר:

669. **Tsatskis.** Quelques aspects du probleme des minorités. 1878—1923.

(Bulletin de la Société d'Histoire Moderne: 24me année 1924 ע' 502—517).

על שאלת היהודים ברוסנית ובפולניה.

670. **Wechsler, Israel S.** Nervousness and the Jew. An Inquiry into Racial Psychology. Reprint from The Menora Journal, April 1924 (ע' 119—133) 14 ע' 8°.

671. **Weil, Bruno.** Die jüdische Internationale. 3. Aufl. Berlin, Verlag für Politik und Wirtschaft, 1924. 95 ע' 8°.

הספר הוא מסוג אותם הספרים שהמחבר ידע מראש מה עליו לחזות וחסדע שמש לו אי"ב רק כסות לחנחות שחניה מלכתחלה, ואלו היה בא בלי פרשנויות מרעיות והיה אומר שאין עם ישראל אחר בעולם ושהיהודים הם חלק אורגני של העם שהם יושבים בקרבו, היה מטיב לעשות.

מפרות עברית חדשה.

אבן-זהב, ארי, ראה למעלה א"י: 252.

672. **דיקנס, צירלס.** בית-המסדר-עתיקות. תרגם מאנגלית א. אובסי.

ורשת שטיבל, תרפ"ד. 261 ע' 8°.

673. **היינריך, יוהאן.** (1894—1924) (המחבר ז"ל ע' 103—118).

674. רייזין, י. ז. לורר ביירון. למלאת מאה שנה לפטירתו. (השלח כרך מ"ב ע' 456-465, 541-556).

ספרות חדשה ביודית ובשאר לשונות.

675. דאסטאיעווסקי, פ. מ. פאר יוגנט. אויסדערוויילטע דערציילונגען, יידיש: גיטל טייזל. ווארשע, יאטשקאווסקי, 1924. 301 ע' 8°.

676. וואלמאן, שמואל. גילגולים. (שירים ביודית). ווארשע, יאטשקאווסקי, 1924. 64 ע' 8°.

676a. וויינרייך, מאקס. 60 יאהר מענדעלען מוכר ספרים (לויט די נייעסטע מאטעריאלען). (צוקונפט. 1924 אוקטובר ע' 619-625).

677. נאמבערג, ד. ד. ראם בוך פערליעטאנען. ווארשע, יאטשקאווסקי, 1924. 352 ע', חסונה אחת. 8°.

678. ניידום, ליב. ליטווישע אראבעסקן. ווארשע, יאטשקאווסקי, 1924. (1), 365 ע' 8°.

(=אלע ווערק. II-סער באנד).

679. סענאלאוויטש, ז. אייביק איינזאם. I. פון דער טרילאגיע ועליקס יארן. ווארשע, יאטשקאווסקי, 1924. 321 ע' 5°.

(=סענאלאוויטש, אלע ווערק, X-סער באנד).

680. Bernstein, Henry. Judith. [Drame.] Paris, Fayard & Cie., 1924. 222 ע' 8°.

681. Geiger, Raymond. Histoires Juives, recueillies. Paris, Nouvelle Revue Française, 1924. 221 ע' 8°.

(=Les documents bleus 4.)

לפנינו אכססלר מן האלה חתשים ושנים !

682. Gronemann, Sammy. Hawdolo und Zapfenstreich. Erinnerungen an die ostjüdische Etappe 1916-1918. Mit Zeichnungen von Magnus Zeller. Berlin, Jüdischer Verlag, 1924. 247 ע' 8°.

683. Levy, Arthur. Jüdische Grabmalkunst in Osteuropa. Berlin, Verlag Pionier, 77 ע' 8°.

חוקבן המקיף הראשון על אמנות בתי הקברות היהודיים במזרח אירופה הוא ספרו של הרב ארתור לוי. המחבר אסף את החומר בערך ב 50 בתי קברות בפולניה ובליטא והוא מוסר לנו 100 צלומים מאספו זה, עם באור חכם, אך מבלי לדון על שאלות אמנותיות. הוא מסדר את "הנפשות" לשלשה מינים: האהלה, הסצנה בחוף בגין (Umbau) והסצנה, ומביא דוגמאות אופיות מכל מין ומין. יותר מחצי הספר מוקדש לפרוש הסמלים והמחבר מביא משלים רבים "חיות של", כי הסמלים האלה הם כעין armes parlantes ובי "צב" הוא סמן כי שם הסנות היה Hirsch. "ארי" כי שמו היה Löwenhaupt, Löw או דומה לזה וכו'.

הייתי הוד הוא נכון ויש ראיות לו מהאמנות היהודית ביהר ארצות אירופה; אך עד

כמה שצריך לחזור בשמוש הבאור הזה מראה לנו פרוש המצבה 32 אשר כובע חרוט עליה. המחבר מכאן, כי שם המנוח היה Gut, ובהיות כי Hut (=כובע) מתבטא ברוסית כמו Gut הוא סמל לשם בעל המצבה. האמת היא (חוץ מן העובדה כי יתורי רוסיה אינם מציינים כובע בשם Gut) כי המנוח היה — לפי שמעיר לי ארון סקניק, יליד בוליסטוק, אשר בה עומדת המצבה — סוחר כובעים, והציור הוא סמל מלאכתו. ל. א. מ.

684. **Mendele Moicher Sfurim.** (Schulem Jaankew Abramowitsch). Schloimale. Mit Vorbemerkung und Vorspruch. Berlin, Jüdischer Verlag, 1924. XX, 263 ע' 8°.

(=Mendele Moicher Sfurim, Gesammelte Werke, Autorisierte Übersetzung aus dem Jiddischen von Salomo Birnbaum. 1. Band).

685. **Nadel, Arno.** Heiliges Proletariat. Fünf Bücher der Freiheit und der Liebe. [שרים]. Konstanz, O. Wöhrle, 1924. 180 ע' 8°.

686. **Nicolaus, Paul.** Jüdische Miniaturen. Schnurren und Schwänke. Mit 11 Zeichnungen von Paul Simmel. Hannover, Paul Steegemann, 1924. 168 ע' 8°.

687. **Samuel, Maurice.** You Gentiles. New-York, Harcourt, Brace and Comp., 1924. 221 ע' 8°.

מאמרים שונים המגוישים קובלנא על אומות העולם.

688. **Tully, James.** King Saul, A Tragedy. London, Arthur H. Stockwell, 1924. 119 ע' 8°.

חנוך, הוראה והשכלה.

689. ברכיה, מ. (בורוכוב). היגיונה, חלק כללי. ורשה, הוצאת האחים

לוי-אפשטיין ושוחספס, חרפ"ה. 187, [1] ע' 8°.

690. שול-פינקס. פינק יאר ארבעט פון צענטראלן בילדינגס-קאמיטעט

1919-24 ווילנע, 1924. 387, [4] ע' 8°.

דו"ח ספורט—ספורט יוחר כרי—ממצב בחי"ם של היודיש-סיסטם בוויילנא. ומכל אשר עבר עליהם בשנות החירום בצדף תקורות רבות ותכנית חלומים וביבליוגרפיה מכל המאמרים שנכתבו עליהם.

691. **Gamoran, Emanuel.** Teacher-Training for Jewish Schools. Practical Suggestions for Rabbis and Principals. Cincinnati, Union of American Hebrew Congregations, Department of Synagog, 1924. IX. 89 ע' 8°.

692. Hertz, Joseph H. Jewish Religious Education. Its Meaning, Scope and Aim. London, Council of the Jewish War Memorial, 1924.—5685. 23 ע' 8°.

(=Educational Publications No. 5.)

ספרי למוד.

ברוך, אברהם. פסיקה כללית. ראה למעלה: א"י 255.

טמם, דוד. היסטוריה כללית. ראה למעלה: א"י 268.

693. פרוז'נסקי, א. תולדות העמים (ההיסטוריה כללית) לבתי ספר ולמתלמים

עם ציורים ומפות. ורשה, הוצאת "חשכלה", תרפ"ד. 184, [1] ע' 8°.

חלק שלישי: התקופה החדשה.

694. צרניבסקי, ח. בין ילדים וחיות. ספורי וואלוגיה. מתורגמים ומעובדים,

ורשה, הוצאת "ברקאי", תרפ"ד. 91 ע' 8°.

מאמרים וחקירות.

אפיזודה ספרותית.

מאת מיכאל וילנסקי, ברלין.

הספר הקטן "מהלך שבילי הדעת" לר' משה קסחי פתח בשעתו תקופה חדשה בספרי הלמוד לרקדוק השפה העברית; הוא ספר הלמוד הראשון לרקדוק — ובאשר כי מדעים אחרים לא למדו אז בבית הספר העברי — גם ספר הלמוד העברי הראשון בכלל, הראוי לשם זה. אין בו לא מהמדעיות והאריכות שבספרי חיוג ובן גנאה וגם לא מהערבוביה וחוסר הסדר שבספרי ר"א אבן עזרא; בכלל הספר אין אף מלה אחת שלא מן הענין והידיעות המועטות שהוא נותן, אפשר מועטות יותר מדאי, באות בסדר ובמשטר, קרוב לשער שבעיקר נחשב הספר על לומדיו מפני קצורו; גם הללו שהורו בצורך יריעת הרקדוק (להבנת פשטי הכתובים, שלא לבא לידי טעות בתפלה או בברכת הנהנין) לא חפצו לאבר זמן יותר מדי על למוד זה; אפילו הרקדוק ר' אליהו בחור משבח את הספר בזה: "כי הוא מסודר בסדר יפה, ללמוד כל הרקדוק על פה". על התפשטותו המרובה של הספר מעידים כתבי היד המרובים שלו ועשרים התוצאות לפחות, שזכה להן הספר משנת רמ"ח עד שנת תקס"ה⁽¹⁾. הוא זכה גם לתרגום רומי (ע"י מיונסטר ול'אמפריר), איטלקי⁽²⁾ וגרמני⁽³⁾, וכשרצה רא"ב הנ"ל להרצות לפני תלמידיו שעור ברקדוק לא מצא ספר טוב לצורך זה מספרנו; הוא הוסיף עליו עוד הערות ובאורים שנרפסו ביחד עם הספר ברובן של התוצאות הנ"ל.

(1) שטיינשניידר מונה י"ז תוצאות, אבל הוא, וולף, וכן שאר הביבליוגרפים השמיטו את התוצאה הראשונה בשונצינו (רמ"ח) ואת התוצאה ברומא (ש"ח); הראשונה נזכרת באנצקלופדיה האנגלית ערך "שונצינו", בין הספרים שנרפסו ע"י משפחת שונצינו (סימן 22) ותוצאת רומא מצאתי באוצר הספרים הממלכתי כאן בברלין; מלבד זה כותב ר' אליהו בחור במכתבו לסבסטין מיונסטר מי"ז איר רצ"א עיד ספר זה: "רק שנרפס שלש או ארבעה פעמים גם באיטליה גם בחוגרסה" (בפתיחתו לסירוש הרד"ק על עמוד שחול' מיונסטר 1531); לתוצאת חוגרמה אין זכר אצל הביבליוגרפים.

(2) בכ"ו בחספריה של מרק הקדוש בוויניציה משנת 1472; עיין מאמרו של בכר בעתון R. E. J. כרך 10 (ע' 238 הערה 2); הוא כותב שם, שבאותה ספריה עצמה נמצא הספר בכ"ו עם תרגום רומי.

(3) בכ"ו באוצר הספרים הממלכתי כאן (קסלוג שטיינשניידר מ' 77); כל מלה עברית כתובה בשיטה לברה וכנגדה תרגומה חגרמני באותיות נטיות; תרגום או העתק ע"י ניר; כת"י זה מסיים באותו מקום עצמו שמסיימת בו התוצאות חגנווא משנת 1518—1519, כלומר חסר הפנים שברף מיד ע"ב של תוצאת וויניציה ש"ו. דרך אגב, לאחר ספר זה נמצאים באותו כ"ו הפלות לנוצרים בעברית, כת"י כרוך בגליון של ספר תורה.

בסופו של הספר (בקצת הוצאות—בתחלתו) נמצא "שער בגדר השיר" שזכה ג"כ לפרסום רב, לפי שהוא דן ע"ד משקלי השירה הנהוגים בשירה העברית של משוררי ימי הבינים, מכאן את המונחים של תורת השירה ולדוגמה הוא מביא חרוזים משירים, יקרי המציאות לפעמים, עפ"י רוב בכנוי שם מחבריהם. מי שרואה את הספר במקרה שטחית, נוטה ליחס את השער לרמ"ק מחבר הספר (בטול דעה זו מכאן ממה שנוכר בה-שער": "הרשב"א" ו"ל) או לרא"ב מחבר הפירוש, ובאמת יחסו (ועוד מיחסים) אותו מחברים שונים להאחר וגם להשני. בהוצאת וויניציא ש"ו (הראשונה של המצויות ואפשר גם המשובחת בהן) נדפס "השער" באותן האותיות עצמן שנדפס בהן פירושו של הרא"ב (בכתב רש"י; גוף הספר נדפס באותיות מרובעות); מהוצאת וויניציא שנת שפ"ד ואילך (לאחר מיחתו של הרא"ב) ישנה בה-שער" לאחר המלים "שבעה מלכים" (בד"ו ש"ו דף מ"ה ע"ב שורה ג') הוספה וזה לשונה: "רוצה לומר המש תגנונות גדולות ופחה וסגול וסימנס: ויאמר אליהו", דברים שהיו עלולים להפוך את ההשערה שהרא"ב הוא מחברו לודאות, אלמלא העובדה הבאה ומספחת על פניה, שבההוצאה הנ"ל של שנה ש"ו, האחרונה שנעשתה בחיי הרא"ב ותחת השגחתו, לא נמצאת "הוספה" זו כלל.

שד"ל היה הראשון שהרגיש (לטבל' ר' אר' 1846 ג' 41) שה-שער" אינו אלא העתקה מס' דקדוק-שקל הקדש" (לאחר שיחסו מתחלה לרמ"ק ואח"כ לר"ד יחיא), ספר שמחברו לא נודע לנו; ס' זה נדפס בסוף הס' "לשון למודים" לר' דוד יחיא, ס' דקדוק ש"ל ראשונה בשנת רס"ו בקושטא (ולפיכך טעו רבים ויחסו לוגם את הס' ש"ה: עיין, למשל, מלוני הגדול של בן יהודה ערך "בית" ע' 586 א', ועיין גם להלן). ש"ה הוא ספר קטן המכיל י"ז פרקים קצרים, וה-שער" הוא העתקתם של הג' האחרונים מהם, העתקת מלה במלה, אם לא נביא בחשבון את הטעויות הגסות שישנן ב-שער" (ישנם שם אמנם גם תקונים אחדים), את השם "שער" שנתחדש כאן וזה שהפרקים לא נרשמו כאן במספרים. לכאורה, הכל נעשה כאן כדי לכסות על מקורו של ה-שער" ויש לנו עסק עם גנבה ספרותית. סקרנותנו תגדל עוד יותר ע"י העובדה שב-שער" נזכרות שתי פעמים המלים "שקל הקדש" באמצע ההרצאה, בלא שום קשר וחבור עם מה שלפניו ושלאחריו: א) "והמין השלישי הוא מורכב מיתד וארבע חנועות ויתד ושתי חנועות כמו שהוא שקל הקדש בשם אל חי" וכו' (דפוס וויניציא ש"ו מ"ז ע"א), ב) "מה ששורר בו הראב"ע והוא כל (צ"ל אל) אשר מעשיו עצומים שקל הקדש המין התשיעי" וכו' (שם מ"ח ע"א). בהשקפה ראשונה אתה נוטה לראות בזה מעשה קנחור כלפי הגנב מאיש שידע מהנעשה לפניו מן הקלעים. השאלה מתעוררת, מי היה הגנב? רא"ב בודאי לא היה הגנב, לפי שמלבד שלא יעלה על לב איש לחשוך אותו בזה, הרי נדפס ה-שער" הנ"ל, לפי עדותם של חביליונרפים, גם בההוצאות הקודמות להוצאה זו, הוצאות שנדפסו בלא השתתפותו של הרא"ב. בההוצאה של רומא הנ"ל (שנת ש"ה) הוחרה מסוג זה שהיחה למראה עיני, נמצא לא רק ה-שער", אלא גם אותן המלים

הקנתרניות, שקל הקדש באותם שני המקומות הנ"ל¹, על כרחך צריך אתה לומר ששתייהן העתיקות רברים אלו מהוצאה קודמת להן (ההוצאה של חנוניא. משנת 1519 חנ"ל, שראייתה נ"ב, אינה נוגעת לעניננו, לפי ששם נרפס חס' "מהלך" בלבד, בלא שום פירוש והוספות).

שורת הדין מחיבת אפוא שננכה זו היתה מעשה ידיו של המל' הראשון שהל' את הספר בצורה זו. לוח מרמז גם ר' אליהו בתור בחרוניו שנרפסו בסוף הספר "מהלך" (מהוצאת ש"ו ואילך). חרוזים אלו, החשובים בכלל לתולדות רא"ב ולהסאורעות שארעו לפירושו על ספר זה ביחוד, אנו מעתיקים כאן עד כמה שהם נוגעים לעניננו:

אליהו הלוי דל באלסי
אנכי
כאשר הייתי בימי חרפי

שנת סד"ר ליצירה	בק"ק פרואה הבירה
כאשר מחלמדי נחבקשתי	זה הספר פירשתי
החל הנגף בעם	ויהי באותו הפעם
בבית אשר אנכי בקרבו	וסוגר כל בית ומבוא
ואו עבדי רמני	ונסגרתי גם אני
והוא הרחיקהו מעל גבולי	כי נחתי לו הספר להעתיקו לי
ולחרפסו לו ממון מור	והוליכו עמו לעיר פו"ר
היתה בעיניו נקלה	והנה ואת הנבלה
ושמי על הספר לא זכר	ואת כבודי עכר
מר' בנימין מעיר רומ"א	אך שם בראשו הקדמח
שהוא הפירוש הזה חיבר	שכל הרואה אותו סובר
קצת ענינים טרעתי	גם הוסיף בו לפי שעתו
עקודים נקודים וברודים	גם לקט מלשון למודים
וחשאייר בו מה ששניתני וכו'.	וכל זה עשה בלי ידיעתי

בהשקפה ראשונה נמצא כאן לכאורה הפתרון לשאלתנו: הגנב הוא העבר הנוכח בחרוזים, שלא החזיר לרא"ב את כתב ידו ולקט מלשון למודים את העקודים

(1) חנוני רואה צורך להעתיק כאן את הדברים הכתובים על שער הספר של הוצאה זו. לפי שמלכר שיש להם חשיבות בפני עצמם, ליוקר מציאות, הוצאה, עוד נוגעים הם לדברינו שיבואו להלן וז"ל: "ספר דקדוק חברו ר' משה קמחי עם שאר מאמרים בדקדוק חב"ד וס זולתו נרפס מה רומיה תחת ממשלת אדוננו המפורסם פאולו (השלישי) מ"ן ינדל כסאו למעלה בשנת ש"ה על יד העוסק התלאות שפואל צרפתי [ובזה נפשטה בעית שפיונשניידר (B. C.) עמ' 3045 נ' 9224] אם הית ש' צרפתי מדפיס או מו"ל. סביב לדברים אלו מכל ארבע רוחותיהם כתוב: "כמו חורש שינהג | שוורים וידיו בלי דרכן | אשר למד ותורת לו | לקנין ויסוד דקדוק לא בן" (רמז למאמר התלמוד "למה נמשלו דברי חורש לרובן", חגיגה ג' ע"ב).

וכו' (נראה שגם רא"ב נכשל בהטעות שריד יחיא חבר גם את הס' שקל הקדש"י ומכיון ששני הספרים נדפסו יחד, לא הבחין שוב ביניהם (עיין לעיל), אבל יוהר קרוב לסר שהיתה לו להרא"ב כונת מיוחדת כאן שלא להיות [דייקן יוהר מדא, כמו שנראה להלן], ובאמת אנו מוצאים אצל הביבליוגרפים וכל כותבי תולדות הרא"ב ע"ד טעשת העשק שנעשה להרא"ב בפרושו לספר זה (וולף, די רוססי, שטיינשניידר, בוכר, כר' ד' גינצבורג בפתיחתו לס' „מסורת המסורת“, בכר ועוד). אבל אם נעיין חיטב בדברי הרא"ב נמצא שספרו כולו „מוקדש“, הוא מספר שמסר בשנת רס"ד בפרואה את הספר „מהלך“ עם באורו עליו בכ"י לעבדו, כדי שזה יעתיקה בשבילו. מכיון שהיה אצלו גוף הספר, מה צורך היה לו בהעתקתו! הוא מספר הלאה, שהלה לא החזיר לו את ההעתקה (וממילא הפסיד את המשימי דספרא שלו), המתין ד' שנים „ולהדפיסו לו“ (2) ממון פור" (הס' עם פירוש הרא"ב נדפס בראשונה בפזורו בשנת רס"ח) עם הוספות שונות: א) הקדמת ר' בנימין בר' יהודה סרומא (לפי השערת וולף שהחזיק בה שטיינשניידר הוא אותו ר' בנימין הב"א ממשפחת הענוים שאת פירושו לדה"י מזכיר ר' עזריה מן האדומים בספרו „מאור עינים“ ע' שכ"ג הוצ' קסל; ר"ב זה חי בסוף המאה ה"ג ובתחלת המאה ה"ד). ב) הוספות עצמו לפירושו של הרא"ב. ג) את ה„שער“ שלנו, ואע"פ שטרם בגופו ובמסונן, לא קרא ח"ו את הפירוש על ישמו (כמו שראינו בהוצאת רומא), אלא שהרא"ב מאשימו שהדפיס את הס' באופן „שכל הרואה אותו סובר“ שר' בנימין הוא מחבר הפירוש, האם היה זה חסד של שקר ביחס לר' בנימין שמת כסאחיים שנה קודם לכך? אינה טובנה שחיקתו של הרא"ב כל אותן הל"ח שנה (משנת רס"ח עד ש"ו). אינו מחזור ג"כ מפני מה חזר הרא"ב והדפיס את „העקדים הנקודים והברורים“ כמו שהם ולא דאג לפחות לעשות מחיצה מפסקת בין פירושו וביניהם? (1).

כל הורויות האלו יחבארו לנו באופן פשוט ומטבעי, אם נניח שריב כתב „לדוחק החרוז“ או לדוחק אחר „לי“ במקום „לו“ בהפסקא „כי נתתי לו הספר להעתיקו לי“, עבד זה לא היה אלא אחר מחלסידיו וכנהו כן, לפי ששניהם, העבד ומחלסידו, יש להם רב. הרא"ב נתן לו, כמו שנתן בוראי גם לשאר חלסידיו, את הס' להעתיקה, כדי שהלה יוכל לחזור על למודו מתוך הספר, מחלסיד הוכרח לצאת מן העיר בסבת המגפה, או, מה שהוא יוהר קרוב, בסבת הפרעות ביהודים שהיו כרוכות בה, לרגלי

(1) כנראה כבר הרגישו בזה אחרים מחביבליוגרפים וחצצו לעשות את ר' בנימין סרומא להמו"ל הראשון, כלומר להאיש שלקח את כתי של הס' מהרא"ב להדפיסו אח"כ בצירוף הקדמתו על שם עצמו; קצת מהחמיהות היו מתייבבות ע"י זה, אבל מה לעשות והרא"ב אומר אחרת, וכבר עמד ע"ז שטיינשניידר, ובכל זאת נכשל גם כותב המאמר Levita בהאנצקלופדיה האנגלית בטעות זו (הוא עוד כותב, עסי נוסחה משובשת של ההוצאות המאוחרות בנימין בלב, במקום בליב). שטיינשניידר מצרף מתקשת בהכנוי „עבד“ בספרו „ביבל' הנדבוק“ (ע' 75 הערת) ע"פ.

העלילה הידועה שהיהודים אשמים בהתפשטות המגפה, ולפיכך „סוגר כל בית ומבוא ברחוב אשר אנכי בקרב“, כלומר ברחוב היהודים (ההשערה האחרונה בדבר הפרעות שבאו לרגלי המגפה נמצאות בסתיחת ניצבורג לסי „מסרת המסרת“ הנ"ל) ולא היה יכול להחזיר לרא"ב את חסי השאול. ההיזק בוראי לא היה גדול כל כך, לפי שהיו העתקות אחרות מצויות. התלמיד היה כנראה חרוץ בלמודו ורשם במחברתו בין חרושי עצמו שחדש בשעת למודו — בינו לבין עצמו או עם תלמידים — גם דברים שמצא אצל אחרים השייכים לענין זה, כגון הקדמת ר' בנימין הנ"ל, הקדמת ש"צריך ללמוד תחלה כל הבא לדרוש ספרי המדקדקים" וה"שער" שלנו העוסק בדיני השיר העברי, דבר שה"מהלך" אינו עוסק בו, האחר בוכרון שם המחבר והשני בסתם, לפי ששם המחבר לא הוזכר עליו. תלמיד זה השתדל לעשות את מחברתו לספר „כל בו" של חורת השפה, כלומר שהתלמיד לא יצטרך לספר אחר במקצוע זה. עכשיו באה שעתו לתת את מחברתו להעתקות לתלמידיו הוא; אחד מהם שנודע לו עפ"י השמועה שהיה זה או אחר נמצא ב"שקל הקדש" רשם לו זה על גליון המחברת. אחת מאלו ההעתקות נתגלגלה לביה"ד של שונצינו בסיוורו ושם הרפיסו אותה ברמותה כצלמה, אלא שהכניסו המלים „שקל הקדש" שהיו כתובות על הגליון לפניו הספר. לרא"ב לא היה כל סבה לצעוק על החסם שעשו לו, לפי שהכל ידעו מי הוא מחבר הפירוש¹ ובוראי עוד יחסו לו גם את ה"שער" וע"כ נסר בדעתו שסיג לחכמה שתיקה ורק בסוף ימיו כאשר ראה צורך בדבר להרפס עוד הפעם את פירושו „לפי שלא נשאר מהם במציאות" וגם חפץ להוציא לאור במחברתו שניה שונה מהראשונה² הבלוע את הרבר בנעימה וחזר והרפיס את חסי באותה הצורה עצמה שיצאה מתחת יד „עבדו", אלא כדי לקיים ו"היחם נקיים" העמיד פנים של „נגול", כתב את החרוזים הנ"ל ובחר לו לשון ערוסים, כדי שהקורא לתוכו יאמין שאין דעתו נוחה מהמעשה שעשה לו ה"עבד".

וזהו כמדומה לי הפירוש האמתי לההגדה ע"ד נכתב כח"י מרא"ב.

(1) שזה היה סוד גלוי, אנו רואים מדברי מכתבו הנ"ל משנת רצ"א למיונסטר; הוא כותב לו: „תנה כשרתני"נו על העתקתך של דקדוק ר' משה קסתי עם באורי... כי זה יותר משלשים שנה שהברתינו" (נראה מזה שחברו בשנת ר"ס לערך) ובחקירתו חשנית לסי „מסורת המסורת" (רציח) הוא כותב: „הראשון אשר בהם חברתי הוא אשר בארתי מהלך שבולי הדעת, הועלתו לכל מודעת" ואינו מתמרמר כלל על חגיגת שגולו אותו.

(2) כח"י ברלין (קמלוג שט 36 א) ובחוצות רומא הנ"ל נמצא פירושו של רא"ב במחברתו ראשונה; בכלל המחברת חשנית היא קצרה מהראשונה ואפשר שחשמים במחברתו שניה את הדברים שהוסיף ה"עבד" (כח"י נכתב בשעה שהסי בסיוורו כבר יצא לאור; ה"שער" לא נמצא שם וכן ההקדמה של רא"ב).

הערות ותקונים לרשימת כתבי היד שבמינכן.

(כתבי יד בקבלה).

מאת גרשם שלום.

רשימתו של שטיינשניידר העוסקת בכ"י שבמינכן נעשית לספר מופת בביבליוגרפיה העברית. ועל כן גם תקונים קלים יוכלו להיות חשובים. ולכן אתן פה לקושי בחר לקושי ממה שנודמן לי בעברי על כתבי היד שבקבלה אשר במינכן. ולא תקנתי כי אם את אשר עיני ראו ולא זר. ואסדר הערותי על פי סדר כתבי היד. וממילא יובן, כי בכל מקום שכתבתי צ"ל, תקנתי אות באוח על פי מה שכחוב באמת ככתב יד ולא מדעתי. כ"י 10. יש להשמיט את דברי ש. „רבע Multiplizieren heisst“ „(כפל sonst gewöhnlich) כי בשגנה יצאו מלפני החוקר, ובכל הספר אין למלח „רבע“ כי אם הוראת quadrieren כרגיל. כ"י 11 דף 281 במקום „למה במחזה“ צ"ל „למה בסוונה“. ואחריו בא קטע על שמי ערבות דומה לחגיגה י"ב ע"ב בתוספות. דף 337 על מספר העשנים, בנימטריא אר"ץ וכן הוא גם בכ"י 48 דף 192 b עין למטה.

כ"י 12 דף 91 b במקום „בא' כד.“ צ"ל „אבל כד“.

דף 112 צ"ל „שור מועד“ וקריאת המלים הראשונות אינה ברורה ובודאי לא כש. ותמקום הזה לא נמצא בחלקי הזהר הנדפסים, ואולם דומה הוא להרבה מקומות בתקונים המבארים סוד השופר בשלוב עם סוד חד' חיות וחד' יסודות. ונראה שמקומו היה בחקון ע' לפני התחלת הקטע על חכמת הפרצוף, כפי שיוצא מדברים אלה: „אחא עופא ונחור באנפוי [דרשב"] ואמר בוצינא קדישא, יהא רעוא רי"י דסהגברין יסודין דשכינחא דאנון ד' על ירך ומחגברין על יסודות אחרנין דבחון ישראל מחגברין לד' מסרין ומחגברין עליהו בגלותא ומפר זה תולדות אדם אחקרי ספר חיים ברכה ושלום.“ והפסוק „זה ספר תולדות אדם“ וגם הפסוק „ואחא תחזה סכל העם“ הנזכר לחלן בסוף הקטע הלא הם ה„דבורים הסחחילים“ לחכמת הפרצוף, כידוע.

כ"י 15¹). פירוש התורה לד' אפרים ב"ר שמשון. החלק הנדפס חמוש"ד בליורנו עד תחלת פ' תצוה הוא רק מעין חמצית קצרה והחסר בו מרובה על הנמצא. כ"י 22 דף 126 b וכו'. החלק הזה הנמצא ברוב הכתבי יד אחרי ספר המשקל, שייך לספר הזה, ולא כדברי ש. ברשימת ליידן ע' 360 הטטיל ספק בדברי המעתיקים הכותבים בסוף הסודות האלה: נשלם ספר המשקל. והצדק אתם, כפי שיוצא מרמזותיו. כ"י 22 דף 136 b יביא את הדברים הידועים (עיין בהיר של, 64 g). „אילן יש לו להקב"ה“ בתוספת „כבר רמזנו בתחלה“ — והדברים האלה אינם ודאיים לא בתחלת הסודות עצמם ולא בתחלת משכן העדות, כי אם באמת בתחלת

ספר המשקל, בפרק הראשון, ואם כן, אין להפריד בין הרבקים האלה. גם פה הוא מוכיר את ספר הפרדס (וראו לדבר ברישומי ה-Bodleiana ע' 1850). ואלה דבריו: "... כפי אשר פרשתי בספר אשר חברתי הנקרא פרדס וקראתי שמו פרדס על ענין ידוע שחברתי אותו בסוד ד' דרכים בענין שמו כמש, ארבע נכנסו לפרדס פישט ר'סו ד'רשא סוד ענין סרדים ושם פרשתי על העניינים האלה בסוד הספורים. והמעשה הכתובים בחורה להורות כי הכל חיי עולם [1] וחורת אמת ואין דבר בכל החורה שאינו נכלל בסוד שמו ית' להרויח האדם המתעסק באותם הרברים חיי העולם הבא והסוב הננו אשר עין לא ראתה".

דף 160 b היכלות זוטרת, (במקום XXXV צ"ל XXV) לשון הקטע משובשת מאד, ביהוד בשמות, שיש בהם כאן הרבה חומר יוני.

דף 164 b אוריאל אימר הודו. צורה זו של ההלל הגדול נדפסה הרבה פעמים בסדורי המקובלים וביחוד בהגדה לפסח, ומצא למשל בסדור עם כוונת האר"י לר' שחתי טראשקוב, לבוב תרכ"ה חלק שני בסדר הגדה, ובכ"י חסר הרבה. דף 168 במקום "עדות" צ"ל "עדות זו". ובמקום "ששים רבבים (sic)" נמצא בכ"י על נכונה: רבבות, ואין חסיה.

דף 173 b במקום מיטיוס צ"ל מיטרוס יי, והוא השם הידוע בהיכלות: טופרוסא.

דף 229 b במקום "זו אח זו" צ"ל זו סוג.

דף 230 במקום "פוי Cod. 93¹⁴ bis" צ"ל "ני"ת bis 92¹³".

כ"י 424 דף 189 b בשם הספר צ"ל "משערי" במקום שערי, והוא קטע מחוך

ספר אחר, ואולי היה שמו שערי תפלה.

דף 190 במקום "ואל יתפשו עלי בעלי הפילוסופים (so)" צ"ל "ואל יתפשטו עלי בעלי הפילוסופים" וליכא חסיה. — גם במאמר זה נמצא הרבה על סיד הגאולה א"ל ח"י כמו בכ"י 83⁷.

כ"י 924 מתחיל בדף 199. סימן a) הוא קטע מחוך סדרש שמעון הצדיק הנדפס אצל ר'ס בוסריל. סימן b) במקום "והבין והשכל ישייחוד השם" צ"ל "והבין והשכל ייחוד הבורא יי", אודיעך אור יוצרנו, וחסתי על ש. מה ראה לשנות, ואולי היה שמו של הקטע הזה, "ייחוד השם" בכ"י קורניל הנזכר שם. או נחלף לו בכ"י לידן (ע' 98) אשר שם כתוב, "והשכל ייחוד השם". בנוגע לשאלתו בסוף סימן b) עיין דברי בקרית ספר ע' 167 ששם ניתנה חשובה חיובית. — ולפני הציטאט מס' הבטחון נמצא פה 204 b באור למלים חקון צרוף. מאמר מכלל וחשבון השגורים בספר סעין החכמה והדומים לו וז"ל "החקון שהרע השם לכוון מתחלתו ועד סופו כמו שהוא כתוב, חצירוף הוא שתצרוף אותו בכ"ב אלפא ביחוד שבס' יצירה ותרע לעשות מכל צירוף וצירוף מאמר ואחר כך לכלול הכל ביהוד שהוא המכלל ואחר כך לידע חשבון כדי שלא תטעה בחבור האותיות ובניקודם". ורברים

אלה נמצאים גם מלה במלה בשישן סודת דף b 87 למטה בפירושו להפלת ר' נחניא בן חקנה, אלא שהוסיף והרחיב את דבורו. ולא אדע המקור המשוהף לשניהם. כ"י 24⁷ דף 213 במקום חשבון צ"ל כחשבון. — ולפניו, בדף 211—212b, שתי הערות; א) על משלי י', י"ט, ב) אילן הספירות וקטע סתוך פירוש לזה, והוא לקוח מלה במלה מדף 180 b—181 a של הכ"י הזה.

כ"י 28 דף 258 b "ל"ב נתיבות אין סוף" וזאת עלולה להתענות את חוקר הסימבוליקה, כי אין צורך של שני הסמבולים האלה בנמצא בכל ספרי המקובלים. וחסר מה פסיק! "ל"ב נתיבות, אין סוף" ובאמת אין כאן "אין סוף" במובן הקבוע. אלה הם דבריו: "... ובה יסוד ל"ב נתיבות חכמה ונקראת חכמת לב והוא בית אחד שיתרבה באין סוף", והוא רמז למשנה ידוע בספר יצירה. — בשורה אחרי כן במקום 264 צ"ל 269.

דף b 267 במקום "ראיתי מאחד" צ"ל ר' לאחר. באותו ע' 11, הערה 2 למטה נראה שצריך לתקן kein Kennzeichen, במקום ein Kennzeichen, כי כן נותן ההגיון הישר. — בע' 12 ש' 10 מלמעלה צ"ל נה במקום תולדות, וגם "אגדה" במקום אגדות. בסוף הפרק שם במקום scheint verderbt וכי עם הרמיה לזהר ח"ב דף 66 יותר טוב לרמזו על זהר ב' דף 57 כי שם נמצא הציטאט באמת. כ"י 387³ (ע' 25, ש' 1) 211¹ V. wahrscheinlich אפשר להשמיט את wahrsch. כי באמת מצאתיו שם.

כ"י 587⁵ סוד הייחוד נמצא ג"כ בכ"י סרצ'בך 87, 89.

כ"י 840⁴ דף 118 b במקום שמה צ"ל שעות.

כ"י 1348¹³ דף 192 "ראיתי בשם הר' יעקב ו"ל שיש תשע מאות ונ"ה גלגלים בין גדולים בין קטנים כמנין הנ"ץ החסד, כשם שיש אלף מאות ותשעים מיני צמחים שהארץ נקרא על שמם".

דף 197—199 שמות בעלי ג' אותיות לאמרם בליל הושענא רבה ובראשם

תפלה קצרה ובהוכחה "תעשה את שלך, כי עשיתי את שלי"!!

כ"י 48^{16/15} צריך שנוי וזה אשר העליתי:

15) b 246 אשר [בן דוד]... פירוש השלש עשרה מדות, ססים (=כ"י 92

דף 208 ש' 2 מלמעלה) בדף 252 b "שם של ד' אותיות". באמצע, דף 249—250 מובלט לתוך דבריו "לוח האלפא ביתא" מתחיל: א' אחד ארון אל אור קדמון וכו'.

16) b 252 קטע מפירוש ישן לתפלות. ונראה לי קרוב לודאי כי הוא הפירוש הנמצא בבריטיש מוזיאום Add 27.009 (Margoliouth 751, Almanzi 119).

וצריך השוואה. מתחיל באמצע המשפט: "לכן חקנו בברכה מעליא כוו ענין גדול זה ואמר ברמז ובק"ע חלונ"י רק"ע". ואחר זה מאריך מאד בענין אל ברוך גדול דעה וכו'. הרבה רמזות "כאשר פירשתי". מרבה להביא את ס' הבהיר (בדפים המועטים האלה

6 פעמים) וכן מעיד טרגליות על הכ"י בבר. מזו. כי the most frequently
 ספר הבהיר quoted work is the דף 254 מביא את פרקי ר' אליעזר. דף 254b
 על בכבוד על הסככה מפרש. "ומלח" בכבוד" מורה שמציאותם מהכבוד השני
 כאשר פירשתי. דף 256b (נגד הפילוסופים?) "אמר המחבר מפני שכמעט אברה
 אמונתו בנטייתו אחרי הסכרות הנפסדות המובילות רגליו לבאר שחת הוצרכתי
 לבאר כאן קצת מוצר בענין הקול". דף 258: "מצאתי בספר העיון שחבר רב
 המאי על ענין הפנימיות מאמר על עשר ספירות שם הראשונה חיו על דרך תשר"ק
 כאשר פירשתי" למעלה נדבר שם. על הדבור כאשר תראה. אמר: החיו היא הספירה
 הראשונה שאין אדם יכול לחקור במשנותה מפני שאין לה גבול והיא כח מושכל
 שנעשת [1] מלאך עומד על החשקל והוא מלאך הנקרא ענפניאל שהוא מיוחד
 בכל זהורי האור המופלא והוא המינה מותרת מזה שיש בה פרצוף פנים ופתיחת
 פה ולשון ללמוד ולדבר באדם והוא רצון שזה מסציא כל הנבראים ונקרא תאור
 וזהו נגשו אותה ויעש" עכ"ל וזה ליהא בס' העיון אשר בידיו: דף 258b: "וגם
 בפילוסופיא הקדומה אמרו בראיות ברורות, שברום קולות חזקות מבינות [צ"ל מובנות]
 ליוצעים ולאשר הגנו השם".

כ"י 47⁸, הרמיה ל. H Üb. 986 חסוהה. ענין הגלגול נזכר רק בע' 939 וגם
 שם אין זכר לכ"י זה. גם לא הוזכר קטע זה במפתח הכתבי יד; ולא אבין כוונתו.
 כ"י 47¹⁰ צריך שנוי, כולל ר' דברים שונים: (1) דף 385b — 386b חלק,
 בערך המחצה, מספר אחד בלתי ידוע של ר' משה די ליאון, ונראה שהוא מס' שושן
 עדות, ראשית בכוריו. (2) מדרש שמעון הצדיק הידוע. (3) דף 389 — 395 מעין החכמה.
 (4) 389 — 404b קטע מתוך מאמר או פירוש על ס' יצירה, ונראה באמת, שהוא לר"ש
 מוטס. ועל ענין הכתב יד החשוב הזה הארכתי כפי הצורך במאמר מיוחד, ושם תמצא
 כל הפרטים.

כ"י 49¹ המחבר קורא את הוזהר פעמים בשם "הוזהר המופלא"
 דף 6b, 12a, ואולם לקח את כל דבריו מתוך טעמי המצות לר"ס, ריקנאטי.
 דברי ש. לגבי הציטאט מתוך ס' שבעה היכלות גדולות: also nicht den
 "Bestandteil des Sohar" צריך להשמיט כי כל הציטאט הארוך (דף 20b — 23b)
 נמצא מלה במלה בוזהר ח"ב דף 260b באמצע — 262a, וההיכלות האלה נקראות
 "היכלות גדולות" לאפוקי ההיכלות שבס' בראשית דף 38b — 45. — ואוסף עוד פרטים
 אחרים: המחבר מתנגד בהדיא לשמוש המלה "מדות" ביחס לשלש הספירות העליונות
 (3b). בכתר ישנם י"ג סעייונות חכמה (6a). בדף 8a מביא דברי הגאון רב המאי
 והגם נמצאים במספר הייחוד המיוחס לו. רובי קבלותיו של המחבר נלקחו מתוך ספרי
 הרקנאטי והוסיף עליהן מעט נוסף פילוסופי משלו. בדף 9b מביא חסלה רבן
 גמליאל: "אכתוב לך לשון אחד שמצאתי בחסלה מיוחסת לרבן גמליאל נשיא

ישראל וזה לשונו יחברך רם ונשא הנותן כח בהם כמו כח הנשמה בגוף ומתאחד בגווניו ומתרוסס עד אין סוף לרוממותו והכל נחשב כאחד ע"כ. תפלה זו שחיא מסוג תפלת ר' נחוניא בן הקנה, נזכרה גם כן אצל ילינק בבית המדרש ח"ג ע' XXXIX בסבוא.

כ"י 158 גן נעול. המקומות נגד ישו הנוצרי נמצאים בכ"י הזה ביתר שאת וביתר עוות מאשר בס' הפליאה הנרפס, ולא כדברי ש'.

כ"י 66, (ע' 45) שורה 4 מלמעלה: במקום 46Z.5 צ"ל 48,4. וגם ההערה ההיא (עד שורה 20 שם) איננה להמוציא לאור כי אם קדומה. — פירוש סודות הרמב"ן לר' יהושע בן שועיב מובא בשם מחברו בס' כתם פז על זהר בראשית (ליוורנו חקניה) דף 218 b 42 דף וכו', וגם בס' ברית הלוי לר"ש אלקביץ (לבוב תרכ"ג) דף 24 d. הכ"י 66 רע מאד וכלו קטשונים וחרולים.

כ"י 271. המקום הטובא מס' הבהיר איננו בנוסח אשר בדינו, ועיין בתרגומי ע' 165. דברי ש' אחרי הזכרת הבהיר המזהים ונראה שהדברים עלו בערבוביא בשעת הסדר. הרב באור ורוע (דף 62 b) איננו משה די ליאון. אמת, כי באור ורוע לר"ם די ליאון נמצאים הדברים הטובאים מש. יעל כן הוזהרו וכו' — ואולם בכ"י הזה אין להם זכר (ונראה כי הסוגרת השניה אצל ש' אינה במקומה הנכון). וז"ל בדף 62 b: "... אמר רבי ינאי אלמלא הגוף בוכה ומתאבל על הנשמה שיצאה ממנו, לא היה אדם צריך לזרוע ולעבוד ולחרוש. והנה כבר הזכרתי לך זאת ההגדה על ותשאנה קולך ותבכנה כאשר הביא אותה הרב בספר אור ורוע ולא ביאר שם דבר אלא שאמר כי הכוונה בזה פירוד היור הנאצלת על הכתר ופירוד ההא הנשפעת על המלכות ונראה לי כי הוא כוון פירוד קו האמצעי מעולם התחתון לעולם העליון, ואיני כרי לבאר אלו הענינים כי הוא אמר (והחוס!) הדברים ואני דניאל שמעתי ולא אבין אבל נחתי לך רמו על הדבר הזה בשברי לוחות ופסוק וחאמרנה כולו נמשך לזאת ההגדה. הדברים הטובאים כאן מתוך ס' אור ורוע אינם מתאימים לרוחו של האור ורוע אשר חברו משה די ליאון, אשר חציו עוד גירדנו והנהו לפני בפוטוגרפיה, כי בספרו זה אינו חולך בסודות גבוהים ביותר. וגם יש ללמוד מכאן, כי מחבר המאמר, "סוד מגלת רוח" נקרא בשמו דניאל. המלים "ואני אומר מפי הרב ר' אשר" הטובאים מש. נמצאים בתוך ציטאט מדברי "הרב". הרב הזה חבר כנראה פירוש על מגלת רוח, (ואולי הוא הס' אור ורוע) כי כל דבריו מוסבים על פסוקים משם.

כ"י 181 מתחיל בדף 8a. ע' 51 ש' 15 במקום כמך צ"ל כעמך. וכראי להוכיח כי בס' רויאל הנרפס נמצאים גם קטעים מס' סודי רויאל אחרי אות נון, וביחוד בדף 89 עא"ב נמצא חצי חלק הצד"י שבסודי רויאל, אם גם בצורה משובשת מאד. והוא מתאים לדף 48 בכ"י 81. — ע' 51 ש' 28 במקום "דיגין (sic)" צריך להיות "דרגין" וליכא חסיה.

כ"י 81 מ' השם ע' 52 ש' 10: בדף b 283 יש עוד קטע שם של "מ"ב שפירש הנאון רב האי בקבלותיו משם אחני"ק גלילי". שורה 18 צ"ל b 198. בדף 193, אחרי חסלת ר' המנונא, נמצאים שמות לקסיצת הדרך. ובסוף מ' השם מביא בדף 287 דברים אלה מ"ספר אמונת[ו]" בפרק קטן מיוחד: "הוא ראשון לדבר ומסנו כולם דק מכל דק ממלא כל דבר בורא עולם הוה סתור ונעלם מכל ורואה כל, אין לדמותו לצורה ולא לכל דמיון מלשערהו מלהגביהו מלחארהו החקר אלוה המצא אם עד תכלית שדי המצא הוא הוה בכל קרוב ארני לכל קוראיו ברוך הוא וברוך שמו".

כ"י 81 פירוש מ' יצירה. הפירוש מתחיל b 242 והנהו מתאים עד דף b 305 (עד סוף אלהים בישראל גדול, עיין על זה בקריית ספר ג' ע' 206) עם הנדפס בפרעמישלא. שורה 17 מלמטה במקום 241 צ"ל 92, כי שם נמצא בדף 80 המקום הסובא. — ואשר נוגע להדגום של פירוש מ' יצירה לר' מעדיה גאון אשר נשחמש בו ר' אליעזר מגרמיוא (ועיין שאלתו של שטיינשניידר ב" H. Üb. שלו ע' 444 שורה אחרונה), השויתי את הנמצא בכ"י 81 ובדפוס פרעמישלא עם כ"י 92 ועם מה שמובא בפי' מ' יצירה לר' יהודה בר ברוי' ע' 278 — והנה יוצא כי לפני בעל הרוקח היה התרגום האחרון ולא חספורסם. וכאן מובא יותר מאשר נמצא אצל הברצלוני, עד סוף המשנה הראשונה. — המעתיק של הכ"י הוסיף שמו גם באחת ההשבעות בפנים הספר דף 127b: משה גר בן הקדוש ר' טוביה ה"ד ז"ל. ולא שנה שמו על שם אמו, כמעשה דוד בן זלמא בס' ריאל הנדפס.

כ"י 92 במקום עשר החיות צ"ל עשר הנויות. — לדף 16b עיין מה שהבאתי משם בקריית ספר ע' 167. כ"י 92 קטע חשוב ותוא המקור לסאמר על הנקודות בס' הפליאה דף 19 וכו'. החלק השני מועתק בפליאה מלה במלה.

כ"י 92 הוא קטע מתוך מדרש שמעון הצדיק הנדפס, במעט שנויי גרסאות. ואין כאן "יהוה 13 Punktationsformen von" כדברי ש', כי אם הולך ומונה י"ג מיני שמות קדושים ורק שלשה מהם צורות שונות של נקוד יהוה. כ"י 96 ע' 60 ש' 6 מלמטה, במקום 38b צ"ל d 88. ש' 2 מלמטה: חסרים בכ"י עוד כמה דברים, ואולם בהרבה מקומות יש נוספות על הנדפס, ובכלל גרסאות הכ"י עולות בהרבה על הנוסח הנדפס.

כ"י 103 לדף 110b במקום Jebamoth צ"ל כתובות:

כ"י 103 אינו מתחיל בדף 117 כי אם 171. — ע' 64 ש' 2 למעל' auch vor הגילא hier kommt יש להשמיט (כוונתו של ש'. כנראה למלה "היגלה", עיין בית המדרש לילינק ח"ג ע' XXIV), כי טעה בקריאה. בכ"י כתוב מסורש הגל' וגם שלש שורות אחרי בן "ע"ב גליו" ואין ספק כי

הכוונה לגליון Glosse, והרי זה נמצא בכ"י הזה גם בדף 165 (ע' 68 באמצע) ושם לא טעה ש. בקריאתו.

כ"י 112 אגרת חמודות. ספר זה (תנרפס, כידוע, בינתיים בלונדון 1912) מובא בס' מגן דוד לרדב"ז בהקדמה (בשם „מגלת סחרים ואגרת חמודות“), ובלי הזכרת שמו גם בדף 15a. הרדב"ז סגנה אותו עד למאד ואומר עליו „ובאמת כי טוב היה לו למחבר להסתירה לגמרי ולשים בבטנו קברה, ולא יצאת [!]. לאויר העולם לפי שכתב היפך האמת“. שנאתו של הרדב"ז אליו מובנת כי בעל אגרת חמודות מתנגד תכלית נגוד לדעת המקובלים האומרים כי יש גלגול בבהמות והוא מרחיק דעה זו, שהיא גם דעתו של הרדב"ז בכל מיני הרחקה. וכדאי לציין כאן, כי בעל א"ח המחבר הוא הראשון והאחרון אשר העז לציאת נגד פירוש ספר יצירה המיוחס להראב"ד, וביחוד נגד ההקדמה הארוכה אשר שם לפני פירושו. כי אין ספק כי הרי הדברים בדף 8 b ובדף 22 a (ע' 68 בתנרפס) מכוונים כלפי ספר זה חגם כי לא יוכירוהו בשם.

כ"י 112 דף 56 כולל אותם הדברים הנמצאים גם בדף 109 b ושניהם כנראה סתוך „ענין עשר ספירות“ לר' יצחק [בן?] אהרן בכ"י זה למטה, דף 198 b — דף 109 a על מיני הצירוף נרפס מלה במלה בפרדס רמונים (קראקה שני'ב) דף 208 a/b ופה נוסף עוד צירוף עשירי. דף 109 b ההערה על שמוש האותיות בקבלה מעשית נרפסה בשם „אמרו המפרשים“ בפרדס רמונים וף 190 d (שער האותיות, בחלת פרק ג') במעט שנויים ובכ"י מתחיל כך: „למען יבנו דרכיך ומחשבותיך כשהצטרך לפעולות בקסיע ובהשבעות ובהפלות ותחנות מפני שצריך כוונה וצריך ידיעת האותיות והנקודות, לכן אודיעך סוד וכלל אחר נעלם מן רבים, דע כי אבגדהו וכו'“. והרמ"ק שם מקשה על דעה זו.

כ"י 112¹⁶—112²³ לקושים אלה נלקחו כולם, כנראה, סתוך נוסח שונה במקצת של ס' ריואל וגם אלה אשר לא נכנסו לאותו הקובץ שממנו נרפס הס' ריואל.¹⁷ הוא המשך הבלתי ממוצע של²⁰ בנוסח הנרפס. „בריקות ליל החוחס“ — נמצא רק השם כי מיד אחרי כן נוסף „ואין לפרש“! — דף 181 במקום „בלילה רבא גלי“ צ"ל „בלילא רוא גלי“ והוא לשון דניאל ב' י"ט. ואין כאן Beschwörungsformel כי אם הערות על סודות הכנניים והנקוד של השמות הקדושים, וכוונתו עיונית ולא מעשית. — דף 181 b במקום „ושונא [ישנא]“ צ"ל „ישונא“ כי כן כחוב ספורש בכ"י כלשון הפסוק.

כ"י 112²⁵ במקום 188 b צ"ל 141 b, ותשובת השאלה לר' הא"י גאון מתחילה אך בדף 142.

כ"י 112³⁶ חפלת היחוד נרפסה עם הרבה שנויי גירסאות מכל המקומות שהיו לעיני המלך, בפיעטרקוב שנת תרס"ט 1908 בספר הקדמות ושערים, מבוא לס' לשם שבו ואחלמה לר' שלמה בן חיים הייקיל, ע' 5—8.

כ"י 39112 נמצאים רק ט"ו פרקים הראשונים. בשם, ט"ו כ"ד סודות" הובא באריכות בס' ברית הלוי לר"ש אלקבין, דף 8a, 7d על סוד גלות השכינה, ונס הוא מצא "דעה הר"ש" ולא הבין וחקן ל"דעת הרשב"י ולא נראה. והוא בלי ספק גם אותו "ספר הסודות" למחבר לא נודע" המובא שם דף 8b, 19a ברוב החלות ותשבחות. והואיל וחשוב לברר את ענין הגאון ר' יחשיאל הנזכר כאן, אביא את הציטאט בדף 180a/b בשלמות: "הגאון הרב יחשיאל האשכנזי ז"ל כתב בתשובה. דע כי כל הכחות הפנימיות מעוררות [חנר] עם כחות סמאל הרשע חסיד אלה עם אלה מיום שנבראו כאשר נור החפץ העליון ויש זמנים גוורים על מדת הרחמים שבעת ימים קודם ראית הלבנה לערוך מלחמה עם סמאל וחילו על חסעו אשר גרם ללבנה והשעיר מעורר חגר עם איש חל"ק על קנאת יפ"ה כלבנה ומיכאל שר החסד ונבריא שר הגבורה שניהם לובשים כלי מלחמה עם כח המקטרגים ובסוף יום השביעי שר הגבורה מחליש כח המקטרג ועוזריו ושר החסד הכהן הגדול מביא כרמות שער, חוג חסד הגדול אשר לפני שמעשאל המלמד זכות על עשו הרשע ומקריב כרמות קרבן במזבח העושר לפני התשובה ביום ראש החדש ואז מתפיים הרצון ונעשית נחת רוח לפניו וגם האצילות שנזכר מן הכבוד שהוא כרמות עונש על מעוט הלבנה מתרבה ומתמלא וזהו דמות כפרה בקרבן השעיר. וזהו שער לכפר מה של מעלה כנגד מה של מטה, ובאותו אצילות המתחדש וכח השעיר של מעלה /עמוד ב/ כלו כליון רוחני באש הגבורה וחוזר ומתחדש בכח הרצון עד בא זמן הכליון, יחסיים סאמר הנביא ע"ה והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה ובית עשו לקש. זהו חוקף לשון הגאון. והנה תשובה זו כנראה כבר היתה לעיני ר' סודרוס אבואלעפיה כי בס' אוצר כבוד מביא דברים דומים להנ"ל והם בחלק שלא נדפס בנאוידוואהר, ונמצאים בכ"י מינכן 108 בדף 90b וז"ל: "ובשם הגאון רב יחשיאל ל [1] ז"ל אשכנזי ראיתי דברים כתובים בסוד עניין פנימיות כוונת המאמר הנפלא הזה (היינו על בשול הקרבנות לעתיד לבוא) לקשתי מתוכם שתי ישויות וכתבתי הנה ככתבם וכלשונם לפען חרע כי לא דבר ריק הוא, ואם ריק הוא סמנו אנחנו אלה פה היום אשר לא למדנו חכמה ולא אתנו יודע עד מה וז"ל החסרון של מעלה הוא מיעוט האצילות הבא מסקור צדק עליון והכפרה צריכה כדי לפיים הדעת המאציל [1] ולמלאות החסרון. וכנראה מצד התוכן והסגנון, מתשובה הנ"ל נלקחו הדברים ואולי קדמו לאשר הביא בעל הכ"ד סודות.

כ"י 40112 הוא חמצית דברי הרמב"ן בפירושו על ויקרא כ"ג ט', והחלק השני מלה במלה משם.

כ"י 41112 ענין עשר ספירות, הוא מושפע מאד מספרי ר"א אבואלעפיה הנם
הוא לא יודעה דרך קצת מביא במסורה ר' אליעזר הגדול מצאחיו.

כ"י 112⁴². השיר הראשון, בארבעה בתים, מכונן לעשר ספירות וזהו:

עשר המה יסוד [1] עולם	אין אוסר בלי נשמע קולם
מלכותו קיימת ויסודו	והודו על כל נעלם
נצח הפארתו עונדת	גבורתו לעד עולם
גדולתו ובינת חכמתו	וכתר שם טוב על כולם.

ג' השירים האחרים אין להם ענין בקבלה. הראשון, בעל ה' בתים, מתחיל: סורה פורה מסני צפוני וכו', השני, בעל ה' בתים: ממעסקים קראתיך שמעה את ניבך, השלישי, בעל ג' בתים: איך אקרא חלקי וארני.

כ"י 112^{43/44} נפרדו אצל ש. בלי מעם והם בלי כל ספק חטיבה אחת. ⁴³/ כולל רק הקדמה כללית והשם מהאים באמת, אם מצרפים את הבא אחריה, כי הוא העיקר. בתחלה, דף 209 במקום „כל אחת מן המדות היא נשא' לחברת' צ"ל „כל אחת מן ההיות היא נשמ' [=נשמה] לחברת'." ס' הזהר כבר ידוע למחבר, כי מביא ערכי כנויים רבים מלשון הזהר, כמו עתיקא דעתיקין לכתב וכו'. גם התחלה ⁴⁵ דף 214 עוד שייכת לאותו הקטע והוא רק ציור לסה שקדם לו. ובתחלתו צ"ל „נשמה לנשמות" במקום „נשמה הנשמות וכן הוא יקדם לכן לגבי כנויי אין סוף, דף 209b. ואולי הכל עד דף 220 הוא מאותו המחבר. דף 220 Das Bild vom dünnen Kleid הוא כמעט מלה במלה מתוך פ' הריקאנטי לפרשת וארא באמצעותה. לדף 218b עיין בהערות להרגומי של ס' הבחיר ע' 89.

כ"י 115, ע' 78 ש' 14 מלמטה במקום העם צ"ל העדים. ש' 11 במקום „גוף באדם (sic)" צ"ל „גוף האדם" וליכא חסיה. ש' 10 המלים „אינו הצורות" אינן בכתב יד. ש' 9 במקום „היוצר" צ"ל „הציור". ע' 74 ש' 2 מלמעלה במקום 3 b צ"ל 112 לשורה 6/6 יש להעיר כי באמת נמצאים כאן רובם ככולם של כנויי הספירות הנוכרים גם בדפוס, אלא שהם עומדים כאן בלי סוגרים בגוף הפירוש עצמו ואינם נבדלים, ובזה נוסח הדפוס בודאי עלה על הכ"י.

כ"י 209 ע' 90 ש' 11 מלמטה במקום 87 צ"ל 85. ש' 9 במקום עוזיאל צ"ל עזאול. ש' 5 „רע כי [כבוד אלהים] הסתר שהפסוק אוסר וכו' מהסיה, כי בכ"י כתוב בפירוש „רע כי כבוד אלהים שבפסוק אוסר הוא על הזהר שאין רואין אותו עמהם בכל רקיע". וכן הוא בכ"י 112. ש' 8 במקום „כבוד" צ"ל הכנוי הנכון „בכור".

כ"י 209⁶ שער הרוים. בספר זה השתמש ג"כ כבר ר' יצחק דמן עכו במאירת עינים כ"י 17 דף 121 וחסר במפתח לספר זה אצל ש. ע' 287. — ע' 91 ש' 15 מלמטה ³ 06 s. N. 115 (unsicher) ר' יוס' הארוך" צריך להשמיט כי אין כאן כל רמז לר' יוסף הארוך בעל הפירוש לס' יצירה המיוחס להראב"ד; ובכ"י כתוב יוס' והכל הוא ציטאט ידוע ממדרש בראשית רבא והכל ברור. ואם כן, יש להשמיט ג"כ

כ"י 209⁶ חפלה הערער. מחילה "ואחת הוא" ולא "אתה" ואם כן, אך קטע הוא. ברף 100 אלהים בישראל גדול, בסוגרים מאת המעתיק הראשון, ועין קרית ספר ח"ג ע' 206. החפלה מצורפת מקטעים שונים לגמרי. החצי הראשון (בחרו יך) הוא בדרך קבלה וסוד, מה שאין כן בשאר החלקים. דף 101 b בטוי מזור: "על כן מצא עבדך את לבו להתפלל"¹.

כ"י 215³ השער איננו. סוד סדר ספירת העומר" כי אם "סוד עשר ספירות העומר. כ"י 215⁶ אינו מתחיל ברף 209 כי אם 205. הנוסח בכ"י הזה עולה מאד על הנדפס בפ"ס יצירה לר"ם בוסריל.

כ"י 228 בעברי על כ"י זה בקיץ חרפ"א, מצאתי כי מימי שטיינשניידר חלו בו ידים ונחטטה דמותו כי פגע בו פלוגי אלמוני ונחש דפוס. החלק החמישי חסר כיום לגמרי, רק דף 84 עוד נשאר. בחלק הראשון נחש את דף 44 ו-45, וחבל על דאבדין ולא משתכחין.

כ"י 240¹ סוד השרשים. בס' בריח הלוי לר"ש אלקביץ דף 21 טובא "ספר השרשים" לענין ערכי כנויים (חוק הוא ביסוד) ונראה כי הוא זה אשר בכ"י הזה. — לענין תאריך הכ"י יש להעיר כי החכן אינו נותן ליחס כתיבתו לשנת ה' אלפים ס"ה ונראה כי הכוונה לקס"ג.

כ"י 285. ע' 146 ש' 16 במקום 89 צ"ל 81.

כ"י 241⁹ מתחיל ברף 183. ¹⁰ במקום "צריך לידע" צ"ל "צריך אם לידע". ¹⁷ גוסר כבר ברף 191 b ומכאן ואילך באות שם הערות ולקוטים בקבלה מעשית, וגם ציור חלקי העולם והוא מטעמי המצוות לריקאנטי ונדפס בס' החיים על מערכת האלהות, דפוס מנסובה דף 81 b.

כ"י 346⁴ נדפס כבר בסדור טהיננן ש"כ בגליון המסומן ב"ח 1 והלאה, ובפרטים ישנם הרבה שנויים.

כ"י 357, ע' 201 ש' 3 במקום 115 צ"ל 215. ושמו של ס' הבהיר, נזכר בקטע זה בפירוש סיד בתחלתו, ולא כש'.

כ"י 2857² דברי ש. חמוהים. בכ"י, לא נכתב כלל "כאשר קבל מפי הר' החסיד ר' יצחק ז"ל" כי אם גם כאן כחוב על חשער באותיות גדולות "קבלה מענין החפלה מפי ר' אברהם חזק" כמו בכ"י 2692. ואמנם באמת עיקר הדברים סר' יצחק סני נהור (ולא לר' יצחק בן יעקב הכהן) כי הכל, לרבות דברי ר' אלעזר מורמשא, טובא "מפי חלמיד החסיד ר' יצחק הוא בן חרב" ר"ל ר' יצחק סני בספר מאירת עינים לר' יצחק דמן עכו כ"י 17 דף 51 a/b וכן הוא גם בשאר מפרשי סודות החפלה בשם חר' יצחק ס"נ.

כ"י 2408 מתחיל ברף 95—3408 פירוש הפסרת יחזקאל נמצא יחד עם ס' חיי עולם הבא גם בכ"י בירושלם בספריה הלאומית.

ספרי סלוניקו.

מאת יצחק ריבקינד.

מר אלמאליח פרסם ב"התור" חרפ"ד (נליונות כ"ד, כ"ו, כ"ח, ל"ב) מאמר בשם: "היצירות הספרותיות בסלוניקו" בצרוף רשימה של ספרים עבריים דפוס סלוניקו¹). יכולה הייתה רשימת זו, שהרבה עבודה נשקעה בה, להיות למקור ברכה ולתועלת שמושיה גדולה אלו נעשתה כהונגן ובדיוק הראוי.

צר לי להגיד, בידעי להעריך את העמל הרב השקוע בעריכת הרשימה, כי מנקודת ההשקפה הביבליוגרפית אין לסמוך על רשימתו של מר אלמאליח כלל וכלל, משום שהיא לקויה בטעויות ושגיאות ואי-שלמות. אין דיוק בשמות המחברים והמפרים וביחוד בשנות ההדפסה. יש שמחים ספרים למחברים אחרים וכן להפך. ואלמלי באתי לחקן ולהביא דוגמאות — לא הייתי מספיק, כי הייתי צריך לחקן ולסדר חלק גדול מרשימתו מחדש לגמרי.

החסרון העיקרי, כמובן, הוא מה שערך את רשימתו ע"פ רשימות וחקירות של אחרים ולא מתוך ראיה הספרים עצמם ובדיקתם בשיטתילב הראויה ובדיוק אחראי. נוסף לזה מרובות, כנראה, טעויות הדפוס וערבוב השורות.

וכך גם בנוגע לאי-שלמות הרשימה. על פי רשימתו עולה מספר הספרים העבריים שנדפסו בסלוניקו 421 ועל סמך מספר זה הוציא מר אלמאליח מסקנות שונות, ביבליוגרפיות ותולדותיות, — בה בשעה שבידי בלבר יש רשימה יותר ממאתים ספר שהחסרים מר אלמאליח, בהרגישי כי גם אני הנחתי מקום עדיין לאחרים להתגדר בו והתוספת שלי גם היא איננה שלמה בתכלית השלמות.

אמנם יש מספר הנגון של ספרים יקרי המציאות שהם בלתי ידועים אפילו לביבליוגרפים מומחים. למשל, חרי עשר, איוב ודניאל, יחזקאל, משלי (עברית ולאדינו). משנות של"א—של"ב (מכל הוצאה זו מזכיר קיזורלינג ב"ביבלוטיקה איספנולה פורטוגוז" יוראיקה" עמוד 28 רק את ישעיה וירמיה ומסמך את שנת ההדפסה ד' תשרי שכ"ט ולא כרשימת אלמאליח שכ"ח) ועוד ועוד ספרים כאלה שהיו מקודם ברשות בית הספרים שעל יד בימ"ד הרבנים בנויורק או עברו אליה מתוך אסף הספרים של מר אלקנה אדלר מלונדון. אולם אין ברצוני להביא ראיה על חסר השלמות ברשימתו ממה שלא היה עליו לראות אלא ממה שהיה עליו לראות ולא ראה בעריכת רשימתו כמו הספרים המובאים ב"צייטשריפט פיר העכרעאישע ביבליאגראפיע", על מה שהנני מעיר דרך אגב ברשימתי פה ושם, ועוד מקורות ביבליוגרפיים שונים.

הסדר ברשימתי הוא זה של מר אלמאליח, כרונולוגי, אף שהרבה אופני סדר לביבליוגרפיה וביחוד טוב לסדר ע"פ המדפיסים, שעל ידי כך אפשר, לעתים

קרובות, בנקל למצוא ולסמן בספרים חסרי שנת או מקום דפוס את המקום והזמן בקרוב.
כמתו הכנסתי גם אני ברשימתי גם את הספרים העברים שחרגו לאדינו בצד
והכנסתי כל המהדורות השונות של כל ספר וספר.
לפעמים טובא רשימתי של אלמאליה בחור השואה, המראה על מהדורה
הנוכחית אצלו ולכן היא נעדרת אצלי או משום תקון טעות.
כל הספרים המובאים ברשימתי היו לנגד עיני. האחרים שלא עלתה בידי
לראותם הרי הם מסמנים בכבד ונעזקו ממני סתוך הרשימה של בית הספרים שעל יד
ביסד"ר הרבנים בגניווקא.

הרשימה מספרי סלוניקו.

(א) המאה הרביעית.

שם הספר	שם המחבר	שנת ההדפסה
(1) בבא מציעא (רש"י ותוספות ומורה מקום בתלמוד)		שכא
(2) סחזור ר"ה יו"כ ¹		קודם שכו
(3) שבט יהודה	ר' שלמה ן' וירגא	חש"ד לערך של
(4) תרי עשר (עם לאדינו)		שלא
(5) איוב ודניאל		שלא
(6) יחזקאל		שלב
(7) משלי		שלב
(8) בית חפלה (פי' תפלות כל השנה) ²	ר' יצחק ב"ד משה ן' ארנו	שמג
(9) תרי עשר (דפוס ב' עם לאדינו)		שמה
(10) מדרש חמש מגילות רבנא אלמאליה 68		שנר
(11) פירוש מגילת איכה	ר' שמואל די ויראש	שנו
בצורה ספר אכרות טהורות	"דון אברהם חאיון	
וספר הנמצא	המיוחס להרמב"ם	
(12) מדרש שיה"ש ורות וקצת מאיכה מהודר	המור"ל המקובל ר' יצחק הכהן	שנו
(13) מדרש הנעלם, והר, תיקונים להרשב"י אלמאליה 80		שנו
(14) לקוטי מנחם (קבלה)	לר' מנחם בר יעקב הלוי	שפא ³
(15) בבא קטא ⁴		שפב

- (1) על השער המקולקל קצת כתוב: ... לכן טלאני לבי אני הצעיר חזקית סלמה יצ"ו
לבאר כל מלה וזה כמו שמצאתי במחזורים אשר קדמוני... קרית מלך רב ממשלת אדוננו המלך
הגדול והאדיר סולטאן סוליימאן ירום חורו.
- (2) על ספר זה העיר ד"ר טארכס ברשימותיו הביבליוגרפיות ב"ציוטשריפט פיר העב-
רעאישע ביבליאגראפיע" (=צ.ה.ב.ב.) כרך ט' עמוד 96.
- (3) חסר השער. באוצר הספרים לבן-יעקב שנת-ההדפסה היא שני"א.
- (4) עם פירוש רש"י ותוספות ופסקי תוספות, רא"ש ופירוש המשניות מהרמב"ם... "הדפסה
לפנים פעמים שלש ולרוב הועלתם כלם כאחד נמכרו... על כן לזכות אח הרבים נחעוררנו
להדפיסה רביעית עם חדשים הרבה... והיה ההחלטה המלאכה גיוס ב' לר"ח חשון בשנת
השבע השכונ' אל בני ישראל".

(ב) המאה החמשית.

שם המספר	שם המחבר	שנת ההדפסה
(16) שו"ת	ר' שלמה לבית הלוי	חיב
(17) ירננת מוסר תפלות לאדנינו ועברית	לר' שמואל יצחק	תמו
(18) ברכות עם ישי' ותוספות		חסה (1)
(19) ביצה	" "	חסה
(20) כתובות	" "	חסו
(21) בבא מציעא	" "	חסו
(22) תורת חיים שו"ת על שיע ח"א (ח"ב אלמאליח 113) ר' חיים שבת		תעג
(23) " " " ח"ג	" "	תפג
(24) ח"י הרשב"א (על שבעות)		תפט
(25) זהורי חמה והוא ה' מגלות מהור	לר' יצחק ב"ר מנחם קרישפין	תצח
(26) גדולת משה מהדורה 1 אלמאליח 126		תצט

(ג) המאה הששית.

(27) שערי רצון סדר תפלה	ע"י חיים כהן ושלמה עבארי	תקא
(28) דבר משה (שו"ת)	ר' משה אמארייליו	תקב
(29) " " ח"ב	" " "	תקג
(30) דברי הברית מה שקורין בליל שמורים שלפני יום המילה	ר' יוסף אלפראנני	תקד
(31) שאנח אריה וקול שחל	ר' אריה ליב בר' שמואל צבי הירץ	תקו
(32) מאיר לארץ (קבלה)	ר' מאיר בר' חליפה בקינאס	תקז
(33) דוד במצודה פי' על פרקי אבות	ר' דוד חזן	תקה
(34) קהלת בן דוד פי' על קהלת	" " "	תקה
(35) יוסף עליו פי' על אבות	ר' יוסף ב"ר יצחק משה	תקה
(36) דבר משה (שו"ת) ח"ג	ר' משה אמארייליו	תקי
(37) מאורי אור (קבלה)	ר' מאיר בקינאס	תקיב
(38) קרא מקרה תקון לפנס הקרי	" " "	תקיב
(39) רננת מוסר בקשות ותוכחות	ר' שמואל יצחק בעל ספר נאמן שמואל	תקיג
(40) שלחן גבוה (ח"א) אלמאליח 197	ר' יוסף ב"ר אברהם מולכו	תקיד
(41) שפר קריאת שמע (קבלה)	ר' בינבונישו גאסינו	תקסו
(42) אהל יוסף (שו"ת)	ר' יוסף ב"ר אברהם מלכי	תקסז
(43) צרור הכסף (שו"ת) על שיע	ר' אברהם גאסיניו	תקסד
(44) אורים ותומים	ר' עובדיא משה גואקיל	תקסז
(45) *שיורי כנסת הגדולה ליו"ד		תקז
(46) מעשה נסים (דרשות עת"ת)	ר' נסים שויליו	תקה

(1) ראה גם מאמרו של א. אדלר: הוצאה סלוניקית של התלמוד משנות תס"ה-תס"ז

ב"צ.פ.ה.ב. שנה III (1898) עמוד 166.

שם הספר	שם המחבר	שנת החרסות
(47) פרקי אבות עם לארינו		חקיח
(48) ביצה עם פי' רש"י		חקיח
(49) בית הראה מים וקצורי דינים ולשונות הרמב"ם	ר' שמואל פלוריאנסין	חקיח
(50) שכיות ההמדה קריאת הנשיאים בימי ניסן ע"ס חמדת ימים		חקיט
(51) יתולדות יעקב פשטים על חנך ועל כמה מסכתות	ל"ר חיים יעקב וורשנא	חקב
(52) אוריין תליתאי ח"י הר"י מנאש לשבועות		חקב
הרמב"ן לקידושין חריטבי"א לע"ז		
(53) למנצה לדרור (על הש"ס)	ר' דוד פאדרו	חקב
(54) יהושענות כמנהג הקהלות סיסליוא ישן וחדש		חקב
(55) ברכות ת"ח עם רש"י	חקב (חמ"ד)	
(56) יסחה השער השני חר"י ש"ס ל"ר שמואל שלם		חקב
(57) חזון עובדיה ס"י על פרקי אבות וח"י על מתן תורה	ר' עובדיה וארשאנו	חקל
(58) ארחות צדיקים ח"א מוסר ודינים מהרמב"ם	ל"ר דוד פיראנדיש דואם	חקל
ח"ב מנהגים מהאר"י ותלמידו ר' חיים וויטאל		
(59) עבודת בית ה' כס' חמדת ימים		חקלא
(60) צמח צדיק סדר חלמוד כליל ח"י		חקלא
(61) עץ חיים על ס' בראשית	ל"ר אנגיל ב"ר חיים	חקלב
בצורה שפת אמת שרשי שין ימין ושמי'	ל"ר משה אלגזי	
(62) הקוני הזהר	ל"ר שב"י	חקרד
(63) תולדות אהרן חדש, סאמרי תלמוד	ר' יוסף בר יחודה אלמרינוני	חקלו
(64) תפלה לדרור אלמאליח 169	ל"ר דוד עמאר	חקלו
(65) שמן וית נך (קבלה)	ל"ר שלמה מולכו	חקלס
(66) קהלת יעקב חדושים ופשטים	ל"ר ישראל יעקב אלגאוי	חקמו
(67) קול שמואל דרוש עה"ת	ל"ר שמואל קונפורטי	חקמו
(68) חקרי לב ח"א על ש"ע או"ח	ל"ר רפאל יוסף ב"ר חיים חזן	חקמו (2)
(69) ברכות ס"ס על ד"ח ש"י וח"י על הש"ס	ר' משה מרדכי מיוחס	חקמט
(70) שלמי צבור ריני סדר תפלה אלמאליח 139	ר' יום טוב אלגזי	חקנ
(71) ים' הלכות על ס' סוער וח"י שבועות	ל"ר הרמב"ן	חקנא
(72) יארחות צדיקים (מוסר)		חקנא
(73) מחזור ל"י מנחם ספרד ב"ח		חקנג
(74) ספרי דבי רב (על הספרי)	ר' דוד פאדרו	חקנה
(75) שבלי הלקט ³ דינים ומנהגים ובסוף מעשה דריב"ל	ר' צדקיה ב"ר אברהם	חקנו

(1) ע"י הערותי לחלן עמוד 300, 302 ויתברר השם חמור. ברכות ת"ח. ואף שחמ"ד בהוצאה זו, בכל זאת קרוב לודאי כי גם מסכת זו נדפסה במלונקי. אחרי שהננו מוצאים שז כזה רק בדפוס מלונקי.

(2) השוה רשימתי 102, 103, 112, 121, 143, 170.

(3) באכסמפלר שני הנמצא בבית הספרים השם הוא שבולי הלקט בוויז וכלל השער מסודר באופן אחר מחברו אף שהכנו אחר ושנת החרסות אחת כשני האכסמפלרים.

שם הספר	שם המחבר	שנת החדרסה
(76) בריית אברהם ודרשות שו"ת ודרושים	ר' אברהם אמארייליון	תקנז
(77) דנא פשרא פ' על המגלות ופ' על ברכות ומועד	ר' אליהו הכהן	תקנז
(78) לדוד אמת על חל' קצ"ח	ר' חיים יוסף דוד אוולאי	תקנז
(79) תורת משה (שו"ת)	ר' משה בן מהר"ש	תקנז
(80) מטה שמעון (ח"א) (1)	ר' מרדכי ב"ר שלמה	תקנז
(81) בית הפילה (2)	עם פ' הר"ח זיל וחיד"א ועוד	תקנז
(82) קטח סלח חר' על ש"ע	ר' יאודה ב"ר כשה עלי	תקנז
(83) אות אמת דיני קריאת ס"ח	ר' יחודה ב"ר מנחם	תקנז
(84) עולה שמואל שו"ת ודרושים	ר' שמואל קונפורטו	תקנז
(85) מערכי לב ח"א דרושים	ר' רפאל יוסף ב"ר חיים חזן	תקס
(86) פרי עץ הדר והוא סדר פ"ו בשבט הובא פעם שנית לרפ"ס	לחרב בעל חמדת ימים	תקס
(87) שערי קודש סדר הפלה (2)		תקס
(88) סדר הלמוד בליל היר		תקסא
(89) סדר משמרה תפלות לערב ר"ח		תקסב
(90) נהרות דמשק שו"ת על ד"ח ש"ע	ר' שלמה קאמונדו	תקסב
(91) שערי תשובות שו"ת הגאונים		תקסב
(92) סוד ש"ע אורח חיים		תקסב
(93) שערי קדושה בהוספת דרושים מ"ר שמשון מאסטרפאלי	ר' חיים נוימאל	תקסב
(94) מחזור לימים נוראים ב"ח		תקסג
(95) תשובות מהרדק	ר' דוד הכהן מקורפו	תקסג
(96) שו"ת הרשבא		תקסג
(97) בית הפלה מחזור אראגון לר"ח נוי"כ		תקסד
(98) אמר ידך על כמה מסכתות	ר' ידידיה טאריקה	תק"ו
(99) אמת ושלום קבלה	ר' שלום מזרחי דידיע שרעבי	תקסו
(100) דרושי הרישבא (שבת) עם שו"ת ר' שלמה הלוי		תקסו
(101) מאמר המלך פ' על הרמב"ם	ר' אברהם רפאל מצליח	תקסו
(102) הקרי לב ח"ג ויד ח"ב (אלמאליח 213)	ר' רפאל יוסף בר חיים חזן	תקסו
(103) חיד על ויד חג ושיירי א"ח ושו"ת	" " "	"
(104) שערי חיים	ר' נסים חיים רפאל אהרן די שגורח	תקסז
(105) עושה שלום	ר' נסים חיים שלום מארגונטו	תקע
(106) דרכי שלום (דרוש)	" " " "	תקעא
(107) תועפות ראם (על השאלחות)	ר' יצחק ב"ר דוד פארדו	תקעא

(1) השוה רשימתי 117, 124.

(2) שני הסדורים „בית הפלה“ (תקנ"ז) ו„שערי קודש“ (תק"ס) הם שתי ספרות מסודרות אחר, המשתחזות, מלבד השם, גם בתכן השערים והנהג על ההוצאה הראשונה כתוב „הובא לביית הרפ"ס פעם ד" ושל ההוצאה השנייה המאוחרת „נרפס סדרש זאת הפעם השלישית“ אתמחה 1?

שם הספר	שם המחבר	שנת ההדפסה
(108) עינות מים דרשות	ר' עזרא מלכו	חקעא
(109) קרני ראמים	ר' יצחק ברבי יהודה	חקעב
(110) דרכי חיים דרשות והספדים	נין ונכד לר' יצחק צבע	חקעב
(111) חסד ואמת	ר' רפאל יצחק מאיו	חקעב
(112) חקרי לב ח"ה את"ע ושו"ת	ר' אברהם פינשו ור' יעקב נאיים	חקעב
(113) חמש מגלות לאדונו (רש"י, חרזים) ¹	ר' רפאל יוסף ב"ר חיים חזן	חקעב
(114) אבק דרכים (תשובות ודרושים)	ר' ברוך קאלומיטי	חקעד
(115) קדוש יריד דרושים	ומר' יעקב ב"ר נעים ור' אהרן לפא	חקעד
(116) שערי חיים	ר' ירדית טאריקה	חקעד
(117) מטה שמעון (לט' ח"מ) ח"ב	ר' חנניה יצחק מיכאל	חקעד
(118) ספר כהובים ואלו הן החלים, כשלי, איוב, דניאל	ר' מרדכי ב"ר שלמה	חקעד
עזרה נחמיה דברי הימים עם לעז ופירוש רש"י		חקעד
נדפס פעם שנית (באכסמפלר של המסורה יש רק תהלים).		
(119) זכור לאברהם על ר' טורים ח"ג	ר' אברהם ב"ר שמואל	חקעה 2
(120) סדר אליהו דרשות על התורה	ר' אליהו נסים	חקעו
(121) חקרי לב ח"ו על ח"מ ח"א ושו"ת	ר' רפאל יוסף ב"ר חיים חזן	חקעד
(122) זכור לאברהם על ר' טורים ח"א וח"ב מהדורה ב' אלמאליה 190	ר' אברהם ב"ר שמואל	חקעה
(123) מנחת אליהו דרשות	ר' אליהו הכהן	חקעב
(124) מטה שמעון ח"ג לט' ח"מ ושו"ת טרא דכיא	ר' מרדכי בר שלמה	חקעט
(125) מגדל חננאל דרשות ושו"ת	ר' חננאל חאביף	חקעט
(126) תורת נזיר (על מס' נזיר)	ר' אברהם מוטאל	חקמא
(127) ראש משביר שו"ת על ש"ע	ר' יוסף שמואל מוריאנו	חקמא
(128) גבול יהודה חד' ש"ס	ר' יהודה אשכנזי	חקמא
(129) עין ימין (דרשות)	ר' חיים יצחק אלגזי	חקמב
(130) מערכי לב דרושים ח"ב	ר' רפאל יוסף ב"ר חיים חזן	חקמב
(131) בתי אבות על פרקי אבות, סדר הושענות ופיוטים לחג הסוכות	ר' יוסף דוד	חקמב
(132) יד שלמה דרשות	ר' שלמה נ' עזרא	חקמב
(133) לדוד אמת על הל' קה"ת	ר' חיים יוסף דוד אזולאי	חקמב
(134) סמוכים לעד משמים על התורה	ר' אליהו הכהן אחאמרי	חקמב
(135) משה ידבר חדושי דינים	ר' משה מרודים	חקמב
(136) שארית ישראל דרשות	ר' משה ישראל מרודים	חקמב

(1) חס"ד. נכר שהוא דפוס מלונקו. על השער כתוב: נדפס פ"ב באותיות קושטנידיא ובאותו זמן הלא הרפסו שם גם ספר כהובים, רשימתי 118.

(2) השה רשימתי 122, 158.

שם הספר	שם המחבר	שנת ההדפסה
187) דובר משרים חי' על הרמבם, ציונים וחי' השם ודרשות	ר' רפאל מרדכי יהושע	תקפח
188) מחזור ל"ג ולשלש רגלים מנ' ספ' מסודר בספ' הארי ב"ח		תקפח
189) לב יאושע מוסר, הנהגות ובאור מרשמים	ר' יאושע בר חיים מוסאפייא	תקפח
140) *חקון לליל ל"ג בעומר		תקצ
141) ברכת יוסף סי' על ספר יצירה	ר' יוסף אירלאש אשכנזי	תקצא
142) שרידי יאורה דרושים	ר' יאורה אשכנזי	תקצא
143) חקרי לב חי' חיים ח"ב ושוי"ח	ר' רפאל יוסף בר חיים חזן	תקצב
144) מראה האופנים דרשות	ר' רפאל שלמה מורדוך	תקצב
145) משק ביתי כללי השם	ר' שמואל קריספין	תקצג
146) באר המים (שוי"ח)	ר' יעקב מנשה	תקצו

(ד) הסאה השביעית.

147) דבר יוסף (דרוש)	ר' יוסף ראנזן	תר
148) מראה הנגה על הרמבם	ר' רפאל אשכנזי	תר
149) ברכות קדש לה' (1) עם רש"י		תרא
150) חכמת היר		תרא
151) חסד לאלפים חי' דינים על שיע או"ח	ר' אליעזר פאסו	(חמ"ד) "
152) נוה צדק חי' על הרמבם	ר' משה יעקב נ' גבאי	תרא
153) עתרת חיים סדור תפלות	ר' חיים פאלאגי	תרא
154) מחזור לימים נוראים מנ' ספ' ביה		תרכ
155) " " " הוצאה אחרת חלק א' אחר		"
156) ריאל המלאך		תרג
157) מרפא לנפש		תרג
158) זכור לאברהם על ד' טורים	ר' אברהם בריש אלקעי	תרג
159) ביה אברהם לחיים תפלות לבק"ה לזירוי ולאבלים	ר' אברהם הכהן	תרד
160) תהלה לדוד (חי"ב) דרשות (אלמאליה 365)	ר' דוד אמארו	תרד
161) כבוד יום טוב על הרמבם ושוי"ח	ר' יום טוב דאנזן	תרז
162) מים החיים שו"ח חי'א	ר' חיים בן אברהם נ' ארולייא	תרז
163) נחמד למראה חי"ב כללי ירושלמי (אלמאליה 338)	ר' נסים אברהם אשכנזי	תרז
164) עבודת משא הסכמות בדבר המסים	ר' יוסף איסקאשת	תרז
165) אור החמה קבלה על התורה	ר' אברהם אוולאי	תרז
166) אשמורת הבוקר פירוש על הזהר	ר' יאורה ב"ר שלמה הכהן	תריב

1. הסר שער ובמקומו נדפסה "גזירה דאורייתא" ובין השאר נאמר: "קדש לה' שם רבו שהוא הקדש גמור והנהגה ממנה מעל, ולכן החיוב מוטל לפרנסו ולסמוני ח"ת ולחמלמר מתשכיר רי בכל אחר ואחר לעמוד משמר מול משמר כי אחרי שגמר חתינוק ללמוד בה שיקחנה מידו ולתנה ביר חינוק אחר בלא כסף ובלא מחיר וכן ע"ז הדרך חזר חלילה..."

...היתה ד"ר מארכס להוצאה זו בצ. פ. ה. ב. VIII עמוד 57 והשוה הערה ע' 302.

שם הספר	שם המחבר	שנת ההדפסה
(167) מים קדושים על חיים ודרשות	ר' חיים יצחק קרושין	חריב
(168) דרש אברהם דרוש ח"ב	ר' נסים אברהם אשכנזי	חריב
(169) שער המצות (שער ה')	ר' חיים ויטאל	חריב
(170) חקרי לב חיה מהדורה ב' על ד"ט וע"י רשומתי	ר' רפאל יוסף ב"ר חיים חזן	חריג
(171) נועם המדות (מוסר)	ר' נתן עמרם	חריז
(172) כף החיים דינים והנהגות	ר' חיים ב"ר יעקב פאלאני	חריש
(173) ברייתא רשמואל הקטן ¹⁾ בצרף מסכת גן עדן וסבכת גהינם והורח ולירח דור מלכנו ומעשה כשיח צדקנו	המח"ל ר' נתן עמרם	חרכא
(174) אבות הראש (ח"א) על אבות דר"ג	ר' חיים נסים יצחק פאלאני	חרכב
(175) השער ב' וג'	לר' חיים ויטאל הוצאת ר' משה קאשטרו	חרכב
(176) זכר דבר פסקי דינים וציונים	לר' יאודה כנבנשת	חרכב
(177) מחזור לר"ה ויו"ב מנהג קאטאלון	ע"י ר' יצחק אמאדילאו	חרכב
(178) הפארת אדם שו"ת על ש"ע ד"ח	ר' חיים אברהם	חרכב
(179) אמר שלמה שו"ת על יו"ד אה"ע וחז"מ	ר' שלמה ב"ר חיים האלוני	חרכב
(180) השב אנוש (מוסר) מסודר ע"פ א"ב, ל' פרקים ללמוד פ"א בכל יום	כלי שם המחבר	חרכב
(181) מחזור לר"ה ויו"ב מנהג אראגון ב"ח	ע"י ר' משה עייאש ור' חנוך פיפאנו	חרכב
(182) מחזור לר"ה ויו"ב מנהג ספרד ב"ח	ר' רפאל אשר קובו	חרכב
(183) שער אשר שו"ת ח"א	"	חרכב
(184) " " " " " " " "	ר' יאשוע אלעזר הכהן חמצי	חרכב
(185) כה תברכו בדיני נשיאת כפים	ר' אברהם בינבנישטי	חרכב
(186) צל הכסף שו"ת ח"ב	ר' י. הכהן שרדית ובנו ר' אהרן	חרכב
(187) ויקרא יהושע (על ד"ח ש"ע ודרושים)	5644	חרכב
(188) סדר פרקי אבות עם לאדינו	ר' שמואל בן חביב	חרכב
(189) אמר שמואל הדושיב על ד"ח ש"ע ודרשות	ר' משה אוטולינגי	חרכב
(190) צמח צדיק שידים וחזונו מצבות	5647	חרכב
(191) סדר פרקי אבות עם לאדינו	ר' משה קאשטרו	חרכב
(192) ירים משה שו"ת בסופו דינים על ד"ח ש"ע ודרושים	חרכב	חרכב
(193) דברי שמואל על ר' טורים	ר' רפאל שמואל ארדיטי	חרכב
(194) שיר תהלה לכבוד חברון הירש	ר' משה אוטולינגי	1891
(195) משפט ליעקב (חקים ומצות)	ר' משה אוטולינגי	חרכב
(196) עבודת השם על ש"ע	ר' שמואל מאטאלון	חרכב
(197) משפט ליעקב	ר' משה אוטולינגי	חרכב
(198) מעט מים ושארית הפליטה שו"ת	ר' אברהם הכהן	חרכב

1) ע"י המזכיר חיה עסור 15 - 20.

(ה) הסרי שנת דפוס

שם הספר	שם המחבר	שנת ההדפסה
(199) פירוש על ה"ג מרות (מוסר)	ר' יאושע מוסאפיה	בערך תקפז—ק
(200) כתובות ח"ת ⁽¹⁾ רשי וחוספות	?	?
(201) שולחן ערוך אריה וייר	לרי יוסף קרא בלי הרמ"א	?

(1) חש"ד. רשום רק. תחת ממשלת ארוננו המלך שולמאן עבדול חמיד. הטעם להשם כתובות ח"ת הוא: "לחיות כי מעלת הפרנסים של ח"ת הגדול... חשקה נפשם וגמרו בדעתם להדפיס מסכתא זאת... לצורך התלמידים שכת"ת.. ומפני כי בן דרך התלמידים להוליד בידם הגמרא... ולפעמים שוכחים אותם בבית רבם ולוקחים אחר" ועיי' בקרב שנים באים לאיבוד ע"כ רצו מעלת הפרנסים נר"ו שנדפס בראש כל דף ודף אותיות ח"ת ואנחנו המדפיסים עשינו רצונם ואנחנו בקצת דפים של הגמ' בראש הדפים אותיות ח"ת למען ההיה למוכרת..."

דפוס קארעץ. (המשך)

מאת אריה מויבר.

את דפוס קארעץ יש להלק לשלש תקופות. תקופה א' היא תקופת "המשותפים" ר' צבי הירש ב"ר אריה ליב וחתנו שמואל ב"ר ישכר בער סג"ל ונמשכה משנת תקל"ו(?) עד סוף תקמ"א. מבית דפוסם יצאו כעשרה ספרים בערך. משנת תקמ"ב סתחילה תקופת המדפיס יאהן אנטאן קריגר מורשא וארכה עד שנת תקמ"ו. רוב הספרים מדפוס קארעץ נדפסו בתקופה זו, כי האדון קריגר נחל פה, וגם בנאווירוואהר, את בתי הדפוס ביד רחבה. שני המשותפים, שמכרו את בית דפוסם, לא עזבו לגמרי את סלאכחם. הם הלכו לאלעקסניץ ומשם לשקלאוו. על השער של הספר חוקר ומקובל מדפח"ל, וגם על השער של הספר מאמר צבאות ה' להרמ"ע מפאנו, שנדפסו שניהם בשקלאוו בשנת תקמ"ה, כתוב שנדפס בדפוס המשותפים צבי הירש ב"ר אריה ליב וחתנו שמואל ב"ר ישכר בער "שהיו מקדם בעלי מדפיסם בק"ק קארעץ ובק"ק אלעקסניץ". והנה, בשנת תקמ"ג היו כבר בשקלאוו, כי בסוף ספר שער היחודים, שנדפס בקארעץ תקמ"ג, חותם אחר מן הפועלים: ע"י הפועל העוסק באמונה חזקני חיים ב"ר צבי הירש בעל מדפיס רק"ק סקלאוו; ר' צבי הירש זה הוא אחד מן המשותפים. מזה יוצא שבאלעקסניץ היו לכל היותר שנה וחצי. בשנת תקנ"א שב אחד מן המשותפים ר' שמואל ב"ר ישכר בער לחזקתו ומקומו הראשון, לקארעץ, והקים דפוס משובח לתפארת בקארעץ ובפולנאה עיר חדש, והדפיס באותה השנה בבית דפוסו את חס' תקוני הוהר.

בכלל נעשו במשך הזמן הרבה מאלה שהביאו ספרים לביה"ד בקארעץ למיסדי בתי דפוס בקארעץ או בערים אחרות. ר' אברהם ב"ר יצחק אייזיק, שהביא לדפוס את ספר הכונות, עמד בשנת תקנ"ח בראש בית דפוס בקארעץ ומבית דפוסו יצאו ספרים שונים עד שנת

חקע"ם, ועמהם נגמרה החקופה השלישית. המסכים כינו עפ"י רוב את המביאים לבית הרפוס בשם מדפיסים. והרבה מן החגיון יש בזה, כי הם היו בצדק המדפיסים, הם השקיעו את כספם והם היו צפויים גם לחסד, אם אחר בא והשיג את גבולם, אבל בעל הרפוס קבל את שכרו וידו היחה מסולקת מכל העסק, מלאכתו היחה בכל פעם קרובה לשכר ורחוקה מהפסד.

1. עין החושמל. הר' יהודה ב"ר ישראל איבנשיץ, פירוש על כחבי האר"י ז"ל ועל ספר הבהיר וספרא דצניעותא. קארעץ, תקל"ו 4°.
[בן יעקב באוצר הספרים אות ע"ן מספר 286. ולא מצאתי לו חבר בין רושמי הרשימות ולא נודע אכסמפלר עד היום הזה].

2. הזכר. מההנא רשב"י עם סחרי תורה ומדרש הנעלם ועם פקודי אוריהא מדעיא מהימנא והוספחא על קצת פרשיות, גם המראה מקומות בצדו מכל פסוקי חנ"ך עם הגהות האר"י כפי אשר נדפס באמ"ד במצות ובהוצאות הישיש ר' שמעון ב"ר יהודה ליב אשכנזי ור' שלמה ב"ר אברהם מלויצק. קארעץ, בדפוס המשותפים צבי הירש ב"ר אריה ליב וחתנו שמואל ב"ר ישכר בער סג"ל, תקל"ח 4° ג' כרכים.

[היא החוצאה האחת עשרה, טעת שהתחילו בשנת שי"ח להדפיס את הזהר, והדפוס השלישי במדינות פולן ורוסיא, כי נדפס בשנת שפ"ג בלובלין, פוליא בכרך אחד, ובזאלקווא שנת תק"י 8°].

a 2. דרך אמונה, הר' טאיר בן גבאי. תשובות לחלמידו הר' יוסף הלוי על שאלות בעניני עשר ספירות ומהותן. קארעץ תקל"ח 4°.
[אוצר הספרים לבן יעקב].

3. ספר יצירה, עם פירוש מספיק הכינו המאור הגדול אשר אותו לאורו בספר אוצר ה' והעתקוהו מספר כתב יד. הובא לבית הרפוס ע"י הישיש ר' שמעון ב"ר יהודה ליב אשכנזי ור' שלמה ב"ר אברהם מלויצק. קארעץ, בדפוס המשותפים צבי הירש ב"ר אריה ליב וחתנו שמואל ב"ר ישכר בער סג"ל, תקל"ח 4 88 דף.
[שם המפרש הוא לדעת הביבליוגרפים ר' משה ב"ר יעקב, בני המחבר ספר שושן סודות. על הספר אוצר ה' כותב בן יעקב שהוא „עו"ם עמוקים על החזרה", ומסיף לכתוב בהערה שהמחבר מביאו בספרו שושן וזה וכותב הדיר „אוצר ה' יבא", אבל לדעתו היא רק מליצה ידועה ואינו מוכרח שיחיה זה שם של ספר מיוחד ע"ש. על זה יש לי להשיב שבפירושו על ס' יצירה ברף ד' ע"ב נמצא: ענין זה הארכנו בו בספר אוצר ה', מזה יוצא שזה שם גר מיוחד. גם בשושן סודות נמצא פעמים אחדות הביטוי ספר אוצר ה' או חבור צר ה', ואני רושם פה רק אחרים לדוגמא ברף ה' ע"ב: סודם יבואר בעיה בחיב. ינו אוצר ה'; וכדף ס"ח ע"ב: ודעתינו חשטע בספר אוצר ה'. גם ברף ל' ע"ב הוא כותב: כבר רסונו עלינו

במקומות מן החבור הזה ובשאר מקומות חבורינו בסוד הזה ובפרט בסירוינו לתורה ונאריך בסוד הזה בחיבורינו אוצר ה'. כל זה הוא די ברור שאוצר ה' הוא שם ספר מיוחד וגם שפירושו עה"ת הוא אחר ואוצר ה' הוא ענין אחר ולא כבן יעקב].

4. תקוני הזהר, שחבר החנא רשב"י מונה ומדקדק כתקוני זהר דפוס קושטאנדינא. במצות ובהוצאות הישיש ר' שמעון ב"ר יהודה ליב אשכנזי ור' שלמה ב"ר אברהם מלויצק. קארעץ, בדפוס המשותפים צבי הירש ב"ר אריה ליב וחתנו שמואל ב"ר ישכר בער סג"ל, תק"ס 4° 159+1 דף. ראשית מלאכתו היה בשבט ונגמר ביום א' אמור טו"ב למב"י תק"ס.

a. 4. חן טוב, ר' חלל ב"ר אהרן אבד"ק קאפוסט, ב"ח; ח"א ח' על מסכתות וח"ב פ' על פרקי אבות, קארעץ תק"ס 2°.
[אוצר הספרים לבן יעקב].

5. פרדס רמונים, אשר נטע המקובל כמוהר"ר משה קורדואירו ו"ל מצפת. מפתח ומבוא לחכמת הקבלה. הובא לבית הדפוס ע"י ר' שלמה זלמן ב"ר יחיאל סיכל כץ וגיסו ר' אליעזר ליברמן ב"ר ישראל חחני הישיש ר' שמעון אשכנזי. קארעץ, בדפוס המשותפים צבי הירש ב"ר יהודה ליב וחתנו שמואל ב"ר ישכר בער סג"ל, תק"ס 2° 186+4 דף.

[התוצאה הזאת לא נזכרה בבן יעקב, כ"א השניה משנת תקס"ו. לעומת זה הוא מביא שני דפוסים קדומים: שאלוניקי חש"ד וגם ויניציא שמ"ו אשר לא מצאתי זכרם במקום אחר, וגם דפוס קראקא שני"ב יוצא שנדפס שם בפעם הראשונה סב"י].

6. תולדות יעקב יוסף, אשר חבר הגאון מוהר"ר יעקב יוסף חכהן מ"צ בק"ק פולנאי ומצ"ס בק"ק נעטראב, פשטים על התורה בקבלה ובסלפול ומובאים בו דברים רבים בשם הבעש"ט. הובא לבית הדפוס ע"י בנו ר' אברהם שמשון כץ, אשר היה אב"ד בק"ק ראשקוב ואשר תקע אהלו בארץ הקדושה וע"י חתן הסתפר ר' אברהם דוב אב"ד דק"ק המעליניק וע"י השתדלות והתאמצות של הישיש ר' שמעון ב"ר יהודה ליב אשכנזי ור' שלמה ב"ר אברהם מלויצק. קארעץ, בדפוס המשותפים צבי הירש ב"ר אריה ליב וחתנו שמואל ב"ר ישכר בער סג"ל, תק"ס 2° 202+1 דף.

[הספר תולדות יעקב יוסף היה לחסיד המגיד הגדול והמסתעפים ממנו מה שהיה ה"תניא" לחסיד חב"ד, לכן אין פלא שנוצר זר של אנדות סביב הפ' הזה. הסתבר עצמו, מספרים החסידים, היה מחור על הפתחים למכור את ספרו ודרש במחירן אדום וחב ולא רצת בשום אופן להוריד מהמחיר. כמובן לא מכר אף ספר אחר והיתה לו מזה חולשת הדעת, אבל רעו ועמיתו בעל רב ייבי נהם אותו ואמר לו „די לעבר שיהיה כרבו“, גם רבש"ע חזר על כל האומות עם תורתו ולא רצו לקבלה, מפני שלא הבינו את ערכה. נמצא רק קונה אחד שקנה בכסף מלא את ס']

החולדות, וזה היה הגאון בעל נודע ביהודה. הוא קנה את כל התוצאה הראשונה מאותה השנה, דפוס מעובין, ושרפה ברחוב עיר פראג, לכן הוכרה המחבר להדפיס את ספרו עוד הפעם בקארעץ. החסידים מוסיפים לספר, שהיה למעלה קסרונ גרול על שהוריד דברים העומדים ברומו של עולם אל עולם השפל ולכן נגזר מן השמים שישרפו, בחינת לוחות הראשונים שנשברו].

7. בן פורת יוסף, אשר חיבר מ"ו יעקב יוסף הכהן בעה"מ ס' חולדות יעקב יוסף דרך פרד"ס כפי אשר קבל מרבו מובהק מ"ו ישראל בעש"ט וגם שו"ת וחלוקים נחמדים וגם נדפס בספר הזה אגרת הנשלח לארץ הקדושה מהרב הר"ר בעש"ט לגיסו מ"ו גרשון קיטור. הובא לבית הדפוס [ע"י חתנו מ' אברהם דב נ"ר אב"ד דק"ק חמלניק. קארעץ, בדפוס המשותפים צבי הירש ב"ר אריה ליב וחתנו שמואל ב"ר ישכר בער סגל, תקמ"א 2° 1+100 דף.

[תוצאה זו לא נרשמה ע"י בן יעקב, לכן עשאה המ"ס ליקרת המציאות].
8. מנהגים של כל השנה כמנהג פולין וליטא, סיחם ומעלהיו ואשכנז שחיבר הגאון מוה"ר אייזיק טירנא ו"ל. במצות ר' גדליה ב"ר אליקים ור' אברהם ב"ר יצחק אייזיק. קארעץ, בדפוס המשותפים צבי הירש ב"ר אריה ליב וחתנו שמואל ב"ר ישכר בער סגל, תקמ"א 8° 76 דף.

a. 8. לקוטי אמרים, מגיד דבריו ליעקב מהמגיד ר' דוב בער ממעורישש, לקוטי תורות ופשוטים בקבלה ומוסר, הובא לביה"ד ע"י ר' שלמה ב"ר אברהם מלויצק. קארעץ. 4°.

[בן יעקב לא רשם את השנה, אבל ברשימת ר' רפאל נטע רבינוביץ משנה תרס"ו מצאתי תוצאה זו, ועפ"י עדותו היא משנת תקמ"א].

9. צפנת פענח, אשר חיבר הגאון מ' יעקב יוסף הכהן בע"ט ספר חולדות יעקב יוסף וספר בן פורת יוסף והוא חבור דרך פרד"ס [על סדר שמות], הובא לבית הדפוס ע"י חתנו מ"ו אברהם דוב בער אב"ד דק"ק חמלניק. קארעץ, בלי שם המדפיס, תקמ"ב 2° 1+95 דף.
[הספר הזה יצא כנראה מבית הדפוס בין מלכא למלכא לכן לא נקרא עליז שם המדפיס].

10. עץ חיים שחיבר מ"ו חיים ויטאל ול"ה כפי ששמע מרבו מוה"ר יצחק לוריא אשכנזי. הובא לבית הדפוס ע"י הרבני המדקדק מו"ה יצחק לבית לוי איש סטנאב. קארעץ, יאהן אנטאן קריגר, תקמ"ב 2° 1+152 דף.
[המכמות הרבנים מאיר תקמ"א: א) הר' חיים מצאנז. ב) ר' משה ב"ר הלל אוסטר בע"ט ערוגת הבושם. ג) הר' אברהם מרדכי מואלקווא. הסכמות ממרחשון תקמ"ב: ד) ר' יוסף ב"ר יהודה ליב מ"ט דק"ק אוסטרעהא. ה) הר' אשר צבי ב"ר דוד מ"ט דק"ק אוסטרעהא. ו) הרבנים המקובלים דק"ק אוסטרעהא חיושבים בקליון].

11. פרי עץ חיים, חלק ראשון והוא ספר הכונות שחיבר מוה"ר חיים וויטאל ול"ה כפי ששמע מרבו מו"ה יצחק לוריא אשכנזי. קארעץ, יאהן אנטאן קריגר, תקס"ב 2° 118+2 דף.
- [המביא לביה"ד הוא ר' יצחק סטנאב והסכמות והזמן כמו בס' עץ חיים. אחדים מהרבנים המסכימים קבעו את המחיר של כל ספר אדום זהב].
12. שו"ת דברי רב משלם, שחבר מו"ר אברהם משלם זלמן ולח"ה בן הח"צ. הובא לביה"ד ע"י בנו צבי הירש אב"ד ור"מ דק"ק אוסטראה ואב"ד דק"ק ברדישוב. קארעץ, יאהן אנטאן קריגר, תקס"ג 2° 118+3 דף.
- [עד סוף דף י"ב הדפיסו שו"ת] וחי' הרב ח"צ שהיו עוד בכחובים ומשם והלאה הם דברי הבן ונפרדים לשני חלקים: א) שו"ת עד סוף ס"ד ע"א. ב) חרושים ופשטים עד הסוף. אבל גם בחלק החשובות החלק היותר גדול הוא מדרשות ופשטים וגם הרבה קינות במליצות בסגנון הלמודי על אנשים מפורסמים ובלתי מפורסמים. הספר מצטיין בחאריכים מדויקים, כמעט אצל כל פשט ודרוש הוא רושם את היום שבו חירש את זה עד שעל דף ק' ע"ב הוא כותב: זה עלה ברעיוני היום יום ש"ק פ' שלח כ"ה סיון תקכ"ט לפ"ק. ובכל זאת לא יחשוד אותו שום איש שרשם את זה באותו יום. המסכימים הם: א) ר' צבי הירש מאמושטש אב"ד דק"ק בראד כ"ו סיון תקס"א. ב) אברהם מרדכי אב"ד דק"ק ואלקווא כ"ב סיון תקס"א].
13. אוצרות חיים, אשר יצק תלמיד ע"י רבו, מוהר"ר חיים וויטל מגיית האר"י. ור"י קדושים ימצא מהגהות החברים המקובלים האמיתים. קארעץ, יאהן אנטאן קריגר, תקס"ג 4° 130+1 דף.
- [ו' גנים הספר בהסגרים נמצאים הגהות, חידושים וביאורים של רח"ו, הנשיא - = הרב נחן שפירא ירושלמי אשכנזי, קול הרמ"ז וגם בלי שם המגיה, אלה הם הג' ת של "החברים המקובלים" היוזרים בשער הספר].
14. שער היחודים ותקון העונות, אשר יצק תלמיד ע"י רבו, מוהר"ר חיים וויטל מגיית האר"י. ודעת קדושים ימצא מהגהות החברים המקובלים האמיתים. קארעץ, יאהן אנטאן קריגר, תקס"ג 4° 40+1 דף.
- [הגהות החברים בספר זה הן מעטות מאד].

(עוד יבוא).

מגנזי בית הספרים.

מפנקס זבלודובה.

מאת ש. אסף.

זבלודובה היא אחת הקהלות העתיקות והחשובות בפלך הוראדנא אשר בליטא. הקהלה נוסדה עוד בתחלת המאה הרביעית לאלף זה, ובשנת ת"ו נבנה⁽¹⁾ בה סהרש בית-כנסת נהדר, הנחשב בין בתי-הכנסת היותר יפים אשר בליטא ופולין⁽²⁾. זבלודובה נחשבה על גליל הוראדנא, והיתה כפופה להוראדנא בעניני המסים ובהרבה דברים אחרים. בגללה פרץ ריב בין שתי הקהלות הראשיות הוראדנא וסיקטיין: כל אחת מהן חפצה לצרפה לגלילה ולהכניסה תחת כנפי שלטונה. הריב נמשך רבות בשנים, כמאה שנה, וועד ארבע ארצות השתדל לפשר בין הצדדים והוציא כמה פסקים בנידון זה⁽³⁾. בריב זה היתה יד הוראדנא על העליונה, כי כמו שנראה מן הפנקס היתה זבלודובה פונה בכל הדברים אל קהלת הוראדנא. פסקי בית-הדין הגדול ומכתבי הקהל והרב של ק"ק הוראדנא ממלאים חלק גדול מדפי הפנקס הזבלודובי, בו בוסן שפסק או מכתב מקהלת סיקטיין ובית-דינה אנג מוצאים רק לעתים רחוקות.

לזבלודובה, הכפופה לקהלת הוראדנא, היו גם כן קהלות קטנות אחדות ו"ישובים" רבים הכפופים לה, ומכאן ראייה על חשיבותה של קהלת זבלודובה. הווארשין, וואסילקוב, הורודוק, לבקובה ונרובקה היו מחויבות לסלק את המסים, המוטלים עליהם משעם ועד המדינה, לקהלת זבלודובה, ולהגיש לפני ביחדינה את כל המשפטים שביניהם⁽⁴⁾. הקהלות האלה נסו בשנת תכ"א לפרוק עול זבלודובה מעליהן, אך קהלת הוראדנא, "עיר הגליל", שהיתה מעוניינת בהחזקת המשמעת בגלילה, עמדה לצדה של זבלודובה ולא נתנה להן להפיק זמנן ולבצע את מחשבתן⁽⁵⁾.

מצבם הכלכלי של יהודי זבלודובה היה טוב ברוב הזמנים. אך בשנת ת"ך התנפלו על קהלת זו חיילותיו של אלכסיי מיחיילוביץ, מלך רוסיה, ובוונו ושדרו ככל אשר יכלו. כידוע התחרשו פעולות המלחמה בין רוסיה ופולין בסוף שנת 1659, וחיל מוסקבה שטף ועבר בליטא וברוסיה חלבנה והחריב הרבה קהלות ישראליות. אחרי

(1) ע"י 1901, Mitteilungen zur Jüdischen Volkskunde VIII.

(2) ע"י בתעודות החשובות שפרסם הח' ר"ש דובנוב בס' היובל לכבוד סוקולוב עמ' 61—250 וברבעון "יעוורייסקאיה סטאריןא" (רוסית). לשנת 1912 יש להוסיף כאן, שועד המדינה קבע שתי פעמים את מושבו בזבלודובה. בשנת תכ"ד ובשנת תל"ה וגם זה הועיל לפרסומה.

(3) ע"י בתעודות שפרסמתי מפנקס זבלודובה בזמרי. בחי הדיון וסדריהם (ירושלם תרפ"ד).

עמ' 115—120.

(4) שם עמ' 118—120. בסיון זה נעשתה כנראה לרגלי הורבן זבלודובה ע"י המוסקוביטר.

מצור של כ"ט שבועות נלכדה ביחוב בכ"ט כסלו שנת ת"ך ונחרגו בה ע"י הרומים קרוב לשלש מאות יהודים⁽¹⁾. שני שבועות אחרי זה, כנראה ביום י"ג טבת, עברה הכוס גם על זבלודובה.

הקהלה הוכרחה ליתן לשרי החיל הון רב כופר נפשות תושביה. הרבה בעלי בתים ברחו ונתפזרו לכל רוח. יש לשער שהיו גם הרונים ופצועים. מצבה הכלכלי של זבלודובה התמוטט על ידי זה עד שהוכרחה להשתדל לפני ועד הכרינה שיקל מעליה את עול המס, והועד נענה לבקשה.

היהוסים ששוררו בין היהודים ובין שאר תושבי העיר היו בדרך כלל לא רעים. אך בין שנות חמ"א—חמ"ח הגישו הנוצרים קובלנא אל בעלת העירה, הנסיכה קרולינא רדיוויל, ובה הם קובלים שהיהודים הוציאו מאת החושבים האזרחים את כל בחירי המרות, המסחר והמלאכה; הם מתישבים גם ברחובות ובחלקי העיר שאין להם זכות לכך ע"פ ההקנות שנעשו ע"י אבות הנסיכה. לפי הקנות אלו יש ליהודים רשות לשבת רק ברחוב הסוכני והנה החישובו גם ברחוב החבורובי והבילסקי, והיהודים סגור ופגוע בנו להם בתים סמוך לבית-הכניסה, ולכן דורשים מגישי הקובלנא להרחיק את היהודים מן המקומות שהתישבו בהם שלא כחוק, וכן גם להגדיל את המס המוטל על היהודים ולהקל את עול המס מעל הנוצרים⁽²⁾. נראה שבקשה לא נתמלאה ובפנקס אין ידיעות ע"ד זה.

הפנקס חסר בראשו ובסופו ויש בו עתה כמאתים ושמנים דפים. רוב הדפים הם נפרדים והרבה מהם קרועים ומטושטשים. מוצאים אנו בו חעודות ורשימות משנות ח"ו—תקע"ו. יש להשוב שבדפים החסרים בראשו היו חעודות מוטנים יותר קדומים, אף שהחעודות ורשימות נרשמו בלי סדר קבוע ואין בהם מוקדם ומאוחר. לחלק מן החעודות שבו יש בלי ספק ערך היסטורי. חעודות אחדות מפנקס זה פרסמתי בספרי³ על "בתי הדין וסדריהם" עמ' 120—114.

א. אחם היקרים תושבי ישוב וואסילקוב⁽³⁾ יצ"ו... מפי אלופים ר"מ יצ"ו להתחייב ישיבה בכל קהלה שיש להם מורה, 'בכך ע"פ הרבנים

(1) ע"י בוזקדמות הספרים "כבוד חכמים" ו"קנה חכמה" להדרשן ר' יהודה לוי פוזנוווצר, שחיח באותו זמן בביחוב, וניצל בדרך גם מן ההפכה.

(2) Перепись и наряды כך ב' (ש"ל בפטרבורג 1910) № 1251. משנת תמ"ד גשמרה בפנקס רשימת קצרה זו: "[אנו] מזהירים לנזירים ששום בעל הבית מקיץ הנ"ל אינו רשאי למכור ביתו לשום ערל... בשאר רחובות ומכש"כ ברחוב יהודים וגם בשוק בלי ידיעת בדה"ג דק"ק הוראדנא, ואפשר יש לה שייכות עם השתדלות הנוצרים לדחוק את רגלי היהודים מחלקי עיר ידועים.

(3) וואסילקוב, עירה קטנה במלך הוראדנא, והיתה כפופה לזבלודובה, כמו שנראה בפנקס מכסה רשימות, בשנת תקצ"ו היו בה 138 יהודים.

(4) הלה אחת, או שתיים, ממושטשים, ואולי ציל; דבר יצא.

הנ"ל הזהירו באם ישלח לכם הרב אב"ד דק"ק ובלודאוי איזה מספר נערים מבני ישיבתו אוי עליכם להחזיק אותם, כנהוג חוץ ערי סביבותינו. הזהירו בנורתנו לשמור ולקיים כנ"ל בלי דחיות והתנצלות. ושלום. ד"ה יום א' דר"ח אדר שני ת"ט¹ פה בועד סעלץ יצ"ו.

נאם הצעיר משה שפירא.

העחק אות באות מנוף הכתב דהאלוף הגאון ר"ם אב"ד ס"צ דק"ק

הוראדנא יצ"ו.

נאום יהודא ליב בן הר"ר יעקב הלוי עפשטיין שמש דק"ק הנ"ל.

ב. ראה ראינו שתי ראיות באנשים האלו היקרים כמ' מאיר ב"ר דוד כץ וגיסו כמ' מרדכי...²) שהיו מתעסקים בקבורת סחים ב"ם (=בר מינץ) בשעת עיפוש והיו מתעסקין...²) בכך נהנו להם לכל א' סקום בב"ה, רהיינו בספסל אמצעי נגד הבימה, המקום הראשון של כמ' מאיר הנ"ל והמקום השני סמוך לו של כמ' מרדכי. לכמ' מרדכי הנ"ל נתנו לו חוקת ישוב בקהילתינו שיהא כתושב מתקל. גם פטרו אותם מססים ועולים שיתהוו על שנה תמימה, מן פסח תח"י לפ"ק עד פסח ת"ט לפ"ק. זאת כתבנו למשמרת שלא תהי' נעדרת...

ג. עלה ונגמר במוסכם אלופים וראשים וטובים, ובצירוף עדה הקדושה ושאר אנשי מעשה שכקהל, שקבעו התענית קבועה לדורי דורות על כל מי שהתחיל להתענות על יום י"ג בטבת, ולהרבות בסליחות ולקרא ויחל כמו בשאר תענית צבור. נעשה פה ק"ק ובלודאב יצ"ו היום יום א' עשרה בטבת אח"ך לפ"ג. הוכתב וחולם בפקודת כל המנהיגים הנ"ל.

נאום שמואל שמש דק"ק הנ"ל לע"ע.

ד. קושט דברי אמת הפצנו להודיע ולהתודע על דבר שהציע דבריו לפנינו המשולח דק"ק ובלודאב יצ"ו, באמרו שאין לאל ידם ליחן הסכומים בכסף מלא, מאחר שננעה בהם יד ה' מחמת השונא, כידוע ומפורסם..... ובכן אמרנו עם הספר, שתסדין

(1) צ"ל: חסיד, כנראה מפנקס ועד המדינה בליפא סעיף תקכ"ג, ובין החתומים על תקנות ועד סעלץ מיום ב' אדר ב' ת"ס¹ או מוצאים את הגאון ר' משה בן הגאון ר' נתן שפירא. בשנת ת"ס לא התאסף ועד המדינה כלל, וגם לא היתה שנה מעוברת. בקשר עם המכתב שלפנינו יש להעתיק בזה את החלטת ועד המדינה באותו מושב של שנת ת"ס: "כבר הוא תקנה קדומה שבכל קהלה וישוב מחויבים להחזיק ישיבות כפי יכולת, להרבות ולא למעט כלל, עכשיו באנו לחזק תיקון זההא ולהחזיר על זה בכל חוקף ועז, והעובר על זה יוקנס בקנסים ועונשים, ולא יועיל להם שום אסחלאה בעולם" (סעי' הקי"ג).

(2) מלים אחרות משוששטות.

כסדרן כשיבא בתוך הבאים המשולה לגבות הסכומים..... או יקח מהם פחות ששית
ממה שמגיע עליהם לפי הרשום בכתב אמת בריסטר..... וכן יהי' וכן יקום מחינם עד שנה
חמיסה. כל הנ"ל יצא מפינו על דבר אמת וצדק היום יום כ"א (?) סבת אח"ך אני
לפ"ג (לפ"ק ?) (1).

נאום קיים המכונה קרש²

נאום יעקב טראפא³

" שמואל בן לא"א קלונימוס ולה"ה

" אהרן בלא"א יעקב ולה"ה.

העתק אות באות מגוף הכתב של האלופים רוונים החתומים הנ"ל

נאום שמואל בא"א מרדכי וצ"ל שמש דק"ק ובלודאב לע"ע.

ה. שלום לכם היקרים והנעימים ראשי אלפי עדה היקרה דק"ק ובל. יצ"ו.

כהיום הגיע לנו כתב, סכתב מהאלוף הרב המרום מורה צדק מהר"ר אברהם
שהיה בקהלכם, על אודות פדיון כסף שניתן להשונא מסקוויטר [שהלוח] לכם, וזה
זמן רב ויסים רבים שאין בידו להוציא, וכבר סלקו את רבים מנותני כסף הנ"ל
ע"פ הפסק שיצא מאתנו לשלם לכל נותני כסף כנ"ל, ועליכם מוטל לשלם חמשים
שוק ליטא להרב הנ"ל, בכך הוזהרו והזהרו בכל חוקה גורחנו נח"ש לסלק חמשים
שוק הנ"ל ע"פ הש"ח (=השטר חוב) שתחנו להרב הנ"ל להתפרע תוך שנה חמיסה
עד ר"ה תכה"ל כפי הזמנים שתעשו ביניכם

ד"ה ביום ב' ב' דר"ח אלול תכנ"ל פה ק"ק הוראדנא.

[חתומים שבעה אנשים מראשי קהל הוראדנא].

1. היום ה' ב' דר"ח חשון תכ"ד לפ"ק תבע הראשעירון פרקאס יון את
האלופים מנהיגים יצ"ו חגורה של כסף, משקלה ד' וקקים כסף טוב, באמרו שהקהל
יצ"ו התחייבו עצמם לפדות החגורה. ואמת (?) נגולה החגורה מהשונא מסקוויטר ימ"ש,
וע"פ פשר התחייבו עצמם המנהיגים יצ"ו לשלם סך ארבעים וחובים. זמן פרעון קודם
חגה ניטל יונית חכד"ל. ע"ו נתנו האלופים יצ"ו משכון.

2. הפסק שיצא מפי אלופים המבוררים מנהיגים דקהלחנו יצ"ו אודות עסק
פדיון נפשות ישראל מיד שונא [מסק]וויטר ימ"ש, בעת ההפכה שהיתה בק"ק
ובלודאווי, בכך הגיע ערך הערכה על הקהל הנ"ל שש מאות וחובים מן האנשים
שהיו לפי דבריהם בעת הצרה בק"ק הנ"ל, הלא המה כמר פייביש מרודאווי וגיוסו

(1) על גבי מלה זו העבירו קולמוס מחדש, ונראה שמקורם הי' כתוב: לפ"ג, וחזרו וכתבו
את הזמן הנכון: לפ"ק, וע"י בהחלטה הקודמת.

(2) חתום כמה פעמים בפנקס ועד המדינה על החלטות ועד ת"י תי"ב, תש"י, תכ"ב,
ונפטר בשנת תכ"ו או תכ"ז, כנראה מזה שכנו חותם על החלטות ועד תכ"ו: בן לא"א מהוריר
קיום קריש חכ"מ [=הריני כפרת משכון].

(3) חתום פעמים רבות בפנקס ועד המדינה על החלטות הוערים משנות ת"ז, ת"י, תי"ב, תכ"ב.

כסר... יחזקאל וכסר נת ב"ר זלמן וכהר"ר מאיר בחר"ר משה, מחויבים הם ליתן ערך נתינה לצרה ע"פ מה שיעריכו עליהם מנהיגי ק"ק ובלוראווי בצירוף כבוד הרב מ"צ דקהלם, ובאם שיאמרו שיש להם איזה¹... בר הנ"ל אוי מחויבים הפקודים הנ"ל להשליש משכנות כפי ערך שיגיע עליהם ביד הרב מ"צ דשם. כל הנ"ל יקום בכפיות... ויהר עונשים. ד"ה יום ג' ו"ך חשון תכ"ד פה ק"ק הוראדנא.

הצעיר באלפי יהודא איש טראפא

יצחק סג"ל

שמואל בן לא"א קלונימוס ו"ל.

ה. [שלוש לבם] היקרים והנעימים ראשי אלופי מנהיגי עדה הקדושה דק"ק ובלוראווי יצ"ו. כהיום בא לפנינו האלוקה הישיש המרום... משה בהגאון הגדול מוהר"ר אברהם² שהיה מורה צדק דק"ק בריסק עינו ולבו שם לשום לדרך פעמיו לארמית קודש, כאשר נתנו עדיהם אלופי ק"ק בריסק ושאר אלופי נאוני מדינתנו, והדרך והוקה וצריך לסעד כאשר ירענו ומפורסמת לשלמים ורבים, בכך יצא מאתנו שתתנו להאיש המרום הנ"ל עשרים זהובים מיד בלי שום דחיה והתנצלות, ולא יח"י לו שום עכוב ואחור בדבר נתינה הנ"ל. הוהרו והוהרו בכל אלה בצירוף כבוד מביקש³ מעלת הרב דקהלם לסלק נתינה הנ"ל מיד, ועלינו לקבל מכם בהשבוך אך אל תאחרו. וחי זה שלום. החותמים בעצם היום יום ג' א' אלול תכ"ג פה ק"ק הוראדנא. [שבעה חתומים].

מ. נורנו על כל הקהלות דארצות ועל כל האלופים ראשים⁴ ועל כל אדם בעונשים ובקנסות גדולות, שלא לעקל⁵ ולהפוס משל איזה יחיד או רבים מחושבי הקהלה או הגליל בשביל איזה חוב יחיד או רבים, ואפי' בשביל כרגא דמלכא, רק שאותן יחידים או רבים הנחפסים המעוקלים ישבעו או יבררו כמה הוא ערך סכום שלהם, ואז לא יקנו מהם המעוקלים⁶ ויהר מזה שמגיע עליהם לפי סכום שלהם לפרעון חוב ההוא, ואפי' כרגא דמלכא, וזאת עשינו מפני תיקון העולם, כדי שחאה הארץ רחבת ידים לפניהם, ולא יהא [אחור] נחפס בשביל חבירו, ולא תהא הארץ סגורה ומסוגרת באין יוצא ואין בא בפני החוטפים.

(1) תביעה בדבר.

(2) זהו כנראה הגאון ר' אברהם ב"ר מאיר עפשטיין שהיה אב"ד בריסק בשנות שצ"ג—שצ"ו. עיי' פנקס הועד בליטא סעיפי רנ"ד, רס"ט, ש"י, שמי"ג.

(3) השורה הראשונה מסושמשה. תקנה זו של ועד ארבע ארצות לא נודעה לנו עד כה ממקום אחר.

(4) על ענין העקול עיי' בספרי "בתי הדין וסריהם" עמ' 31: 29.

(5) צ"ל: המעוקלים.

כל הנ"ל העתקתי מסימן רב⁽¹⁾ אשר נתיסד מפי אלופים רווני ומנהיגי הארצות בצירוף הרבנים יצ"ו ביריד גראמניץ תכ"ו לפ"ק.
נאום אברהם בן לא"א דוד ו"ל סק"ק לובלין.
ונאום יעקב לוי ספרא מטאמשוב.
כל הנ"ל העתקנו מגוף העתקתן שהועתק [מפנקס הועד?].

י. זאת היחה לפנינו בקהלנינו, מחלקי פתקאות הנבררים מפי בוררים בשעת ההמנות [הקהל], והנה זה כסה שנים נתבטל הרבר, ששום איש אינו רוצה לקבל המינוי, מאחר שמשא כבירה היא ועבודה רבת, שנחוספו עניים בתוספת סרובה על העיקר לסיבת הרעש והרעב, וידל ישראל עד מאד. בכן יען וביען ראה ראינו בעינינו ושמענו באוזנינו הכצעקתה הבאה אלינו משוד עניים ומאנקת אביונים קטנו ונחעודדנו להשקיף עליהם בהשקפה זו למובה, וביקשנו בהפצרות גדולות באיש חשוב, האלוף מוה"ר נחום במה"ר טובי, שיתן על לבו לחלקם ביעקב ולהפיצם בישראל עפ"י פתקאות, שלא ינועו וינודו עוד ברחובות ובשוקים, וחלף עבודתו תהי' לו קלפי בפסח הסמוך בשעת הבוררות הבע"ל תי"ו למ"ד הי"א לפ"ק כאשר מעדה הקדושה ושום איש לא ימחה בידו. כל הנ"ל עלה ונגמר בקהל עם ה' בצירוף הגאון המופלג הרב אב ב"ד נר"ן, ולזכרון ולאמת אמת שיהי' למשמרת כתבתי בספר הזה בפקודת האלופים ראשי ומנהיגי קהל עם ה' בצירוף הגאון המופלג מו" אב ב"ד נר"ן.
דוד בהר"ר יוסף ו"ל הכהן, שמש רואבולודאווי.

יא. ... להרב הגדול המופלג ומופלא בתורה כבוד שמו מו"ה אברהם נר"ו אב"ד ומ"ץ דק"ק ואבולודאווי יצ"ו.
הנה אחר פריסת ודרישת שלום באנו עד הלום אודות עסקי קהלתנו עם רווני ק"ק טיקטין יצ"ו, שמעל' מבחנין בעניניהם ומילתא חדתא היא לפנינו. וזה עברו וחלפו למו שלשה שנים שהתחילו ק"ק טיקטין להעביר עליהם שורת הדין והם התחילו לפרוץ נדר וגבול הגאונים הקדמונים ופסקים שלהם, כאשר ידוע להמאורות הגדולים גאונים הרבנים שהיו בק"ק הוראדנא בעסק הנ"ל, ואין הם אדונים בדבר זה לצאת...⁽²⁾ קהלתנו בשום חרם ונידוי, וכבר שרינו בהו נרגא בכל הכתביתרמות שיצאו מהם. הן על הכלל והן על הפרט, יחידים, ואנחנו חסיד מפיקים אותם מחרמות ונידוים שלהם ע"פ חוקה ממשלת עון שבידינו תה"ל. בכן כאו כן עתה באנו להודיע למע' שלא לחוש לדבריהם כלל, ולא ישמע לקול המולן שאון הסון דבריהם, להבהיל כדרכיהם, מה שאין להם שרש וענף... להשתרר עליכם בשום חרם ונידוי, ומעל' יבין דבר ששמו מחסום לפיהם בעוד שהגאון הגדול כבוד מוה"ר

(1) תקנה זו נכתבה כנראה בפנקס ועד ארבעה ארצות סימן ר"ב.

(2) בגבול?

ארי יהודא ליב אב"ד בקהלחם שהוא היה בפנים בעסק הנ"ל ולא הסכים למעשיהם. אך יצא מפנה ויו הדרו של הגאון נר"ו סק"ק הנ"ל התעוררו בכתבם מה שאין בכחם לפרוש מצודתם במקום שאין היר שולטת, ולחכם כמותו די בזה... שלום לתורתו וכסאו יהי נכון כנפשו הרחבה ותמליאה מא"ה ומאתנו היום יום א' י"ב אדר תיו נון ויין לפ"ק סק"ק הוראדנא יצ"ו.

דברי פה חכם הרב הגאון ומאת לצי"ד (=לציית דין) מוכנים רוזני הקהלה דפה כפי המעמד.

[על הכתב חתום האב"ד ר' שמחה הכהן רפאפורט ועוד עשרה אנשים ממנהיגי הוראדנא.]

יב. להאלופים ראשים המנהיגים דק"ק ואבלודאווי יצ"ו.

הנה שמענו צעקת אלופי יחדי קהלחכם מחמת שעברתם כמה תקנות לענין קלפי בוררים, שלא הנחתם הפתקאות השייכים לקלפי בוררים, גם צעקתן על הבוררים שעברו כמה תקנות לענין החסנות וסינוי, כאשר ראינו כתוב וחתום הצעיד (=הצעת דברים) שלהם, וחשובתכם דחי בעלמא היא, בכן גורחנו נח"ש וקנס שחשלו שנים מכס ובכס⁽¹⁾ למי שיחרו שיבאו בעצמם בלי ב"כ כלל תוך ג' ימים מהתראה, ורשות להיחידים לגבות כ"ד בעסק הנ"ל לבורר וכוונתיהם, הן לענין תקנות ע"פ פנקס ואיך שיוכלו להוציא לאור וכוונתיהם, בלי טוהה ומעכב כלל. וביני וביני אין להקהל ולהעדרה לעשות דבר מאומה עד אחר משפט לפנינו, ובביטול מעשה לגמרי. ונזרחינו כחרם על השמש שמתחייב לציית להתרות, וליתן כתוב וחתום ליחידים בלי דחיות. וסורא לא יעלה על ראשיכם⁽²⁾, ולא להודקק לעסקי העדה כנ"ל עד אחר המשפט. וחלילה לפנות [לעש"ג. היום א' אייר חסנ"ל פה ק"ק הוראדנא יצ"ו.

[על הכתב חתום ר' שמחה כהן רפאפורט אבד"ק הוראדנא ועוד ששה ממנהיגי הקהל].

יג. ראשית הכסף יראת ה'⁽³⁾.

א. בהיות שמאז ומקדם הי' התקנה של הפנקס דפה ק"ק יצ"ו כרין וכדת ופשיטא כפי ארדינין מהדוכס יר"ה נאמרה ונשנית, ולא נשנו התקנות הללו אלא בשביל דבר שנתחדש בהן⁽⁴⁾ דהיינו שלא יהיו בין הקהל פסולים⁽⁵⁾ עד רביעי ברביעי וגם בין עדה הק' יהיו כשרים כדי שיהיו ט"ו, דהיינו חסשה עשר אנשים, כשרים בעדה עם אלופי הקהל.

ב. מי שאינו רוצה להחזיק פלעטין, אוי חיכה בבוא עני בקובלנא על האיש ההוא, אוי מחויב הפ"ח ליישב הקהל בצירוף הרב לענוש האיש ולפרסם קלוננו

(1) ע"י ברשי לויקרא כ"ו י"ז.

(2) צ"ל: על ראשו.

(3) התקנות נעשו בשנת תק"י, רובן חורגנו לפולניות, והן אושרו ע"י הדוכס.

(4) כל פרשה שנאמרה ונשנית לא נשנית אלא בשביל דבר שנתחדש בה, סופה ג' א' ובכ"ו.

(5) שלא יהיו בין חברי ועד הקהלה קרובים פסולים זה לזה לעדות.

ברבים, וליקח סאכלו אשר הכין לו ע"י משרתי הקהל ולתת להעניי ההוא, וגם יהי בהעברה מהתמנות כפי ראות עיניהם, וזאת שאר עונשים וקנסים¹.

ג. אין נקי מהפלעמין וזאת פרנס החדש בחדשו. רח"ש (=רב, חזק, שמש), ומקבל קצבה ומשרתי הקהל פטורין מלהחזיק פלעמין. והראשים שלא בחרשם מחויבים להחזיק פלעמין.

ד. אין לעשות התמנות מהקהל רק שלשה ראשים ושני טובים ושני עיקורים ושני במקומות², דהיינו במקום פה"ח ובמקום כל איש. ויהיו במקומות כשרים עם המנהיגים, ויהי במקומות חסיד באספות הקהל. ובאם שירצו הבוררים לעשות ארבעה ראשים אוי אינם רשאים לעשות שני במקומות רק במקום אחד, דהיינו במקום פה"ח. ובאם שלא ירצה איזה פה"ח להחזיק החדש שלו אוי יהיה בהעברה כל השנה, והבמקום יחזיק החדשים שלו.

ה. הפה"ח בהרשו מחויב להחזיק על שולחנו בשבתות ויו"ט שלשה בעלי דרשנים. ובאם שיהי יותר אוי רשות להפה"ח לשלח אותם לשאר ב"ב כפי ראות כבודם, ובאם שיהי ש"ץ עם שני משוררים אוי רשות להפה"ח לשלוח אחד מהמשוררים לאחר מב"ב.

ו. באם שירצה איזה איש לקבוע דירחן, באם שיהי בעל משפחה ומכרה³ אוי יתן להקהל המיחזקה סך שני אדומים. ושאר אנשים לפי ראות עיני הקהל והרב, להוסיף ולא לגרוע. ולא יהי להם שום קלפי, ופשיטא איזה התמנות, עד עשרה שנים מיום סילוק דמי חזקה שנכתב בפנקס. ומי האיש, יהי מי שיהי, שלא נכתב כתב חזקה שלו בפנקס הקהל, אף שיהי בידו כתב חזקה, אוי יהי הכתב בטל ומבוטל, וגם אם יהי לו איזה התמנות — ההתמנות שלו בטל ומבוטל, והחקנה הנ"ל נאמרה על העבר ולחבא.

ז. הבוררים אינם רשאים לעשות לעצמם איזה התמנות רק באותו מינוי שהי להם מקודם. ומי שהי ראש שלש שנים רצופות אינו רשאי להיות ראש שנה רביעית, רק מנהיג, הן שיהי בעצמו הן ע"י בוררים אחרים.

ח. להקלפי מי שיש לו "מוריני", כשיתן עשרה זה"ל לקרופקי, יש לו קלפי והתמנות⁴. ומי שיש לו "חבר" יתן עשרים זה"ל לקרופקי או יהי לו קלפי והתמנות כחקוק, ובלא חבר לא יהי לו קלפי כלל, אף שיהי בעל סכום גדול.

ט. בסעודה נשואין וברית מילות — בעל סכום גדול, דחיינו שנותן חמשים זה"ל לקרופקי, רשות יתן להפה"ח לחתום על ריססור שיקרא ב"ב לסעודה חמשה מנינים

(1) ע"י תקנת זולקווא בס' קריית נשגבה לר"ש בובר עמ' 109: ט. גירסון, התורה וחתיים ח"ג עמ' 83. וע"י גם לעיל סי' יא.

(2) ממלאי-מקום, אחד ממלא מקום פרנס החדש ואחר ממלא מקום שאר חברי הקהל.

(3) = ומבית דין הגדול, חיינו מגליל הוראדנא.

(4) יש לו רשות לבחור ולהכתיר למשרה צבורית.

בכל משתה, וזלזל ססולי דאורייתא ורח"ש ולומדי תורה ועניים ואביונים, והשמש אינו רשאי לקרוא על המשתה בלתי רשות והרמנא וחתימת הפתח בחדשו, והבינונים — שלשה מנינים, מלבד ססולים כנ"ל, וקסנים — שני מנינים.

י. מי שסומך על שולחן אביו או חמיו מחויב לילך בכל ערב ובקר מדי יום ויום לבה"כ להתפלל.

יא. בעלי חנויות אינם רשאים לפתוח החנויות עד אחר יציאה מבה"כ, ובחול-המועד אינם רשאים לפתוח התריסין מחנויות, רק הפתח. והשני אנשים שיבחרו הבוררים על אסירת המדות והמשקלות יחנו עינם גם [על] הנ"ל. וכשיבורר ע"פ עדים כשרים שימדרו או ישקלו בלא אמת וצדק, הן לפריצים הן ליהודים, הן למי שיהי, אוי יחן קנס ארבעה וחובים על בח"כ ושני זה"י על בה"ם ושני זה"י על החצר, ובאם שילך איזה יושבי בעלי חנויות עם איזה סחורות לפונדיקאות בלתי ידיעת הב"ב או יוקנס בקנס הנ"ל.

יב. זובחי ו"צ (=זבחי צדק) אינם רשאים לחלק הבשר עד אחר יציאה מבה"כ, ואינם רשאים להיות בשוחפות¹ וזלזל מפסח עד עצרת, ואינם רשאים להשהות הבשר רק שני מעל"ע (=מעת לעת), וחכף אחר שני מעל"ע מחויב למלות הבשר זלזל להשרות במים.

יג. ביום א' דסליחות מחויבים הקהל לחלק תפילות ולסדר לבעלי תקיעות, בכדי שכל בעל תפילה ובעל תקיעה יחיו בקיאים ויהא שגורה בפייהם. וגם בעלי תקיעות ובעלי תפילות יפנה א"ע מכל עסקיו וישב בבה"ם ללמוד, עכ"פ שלשה ימים קודם ר"ה.

יד. אכסניא שבא לפונדקי אינו רשאי ב"ב אחר למכור ש"ש (=שבלת שועל) ושחת וכל הצטרפות לאורת, יחי' מי שיהי, בלתי ידיעת בעלים, בקנס הנכתב בתקנה דיושבי חנויות בתקנה ייוד אלף.

טו. מי שאינו בעל מח' אינו רשאי לעשות סאלצין ומ"ם, וזלזל שיינק רשאי לעשות מ"ם סאלצין.

טז. השעוה של נרות מיר"כ אינם רשאים למכור לשום סוחר, רק שימכרו בתנאי שיחזיק השעוה ולמכור על נרות ייאר צייטין או לבה"כ.

יז. בעלי קרופקי אינם רשאים להחזיק חכירות אורנדי, ומחזיקי אורנדי אינם רשאים להחזיק הקרופקי.

יח. ומי שאינו מכנים לנדן סך שש מאות זה"י מולי אינו רשאי לעשות החתונה בשבת, רק דווקא בימי חול².

כל הנ"ל נעשה בהסכמת כולם וכצירוף הרב בקנסות עצומים כאשר יושט מהאדון יב"פ קממיסאר דהצר.

(1) כדי שלא יוקירו את השער

(2) כדי שלא להרבות בחוצאות.

יד. רשימת המתנות שהיה הקהל נותן לכסרים ולפקידים לפני ימי אידיהם.
גם הרשימה הזאת נוחתת לנו מושג בהיר מדרכי החיים באותו זמן.

לגלח פולין	חצי טאפ יי"ש כדג"ס
א"ל פלפל לוי"ג ⁽¹⁾	בשר בעד וחוב
א"ל אינגבר חי"ג	ס"ה ג' והו' חי"ג ג"פ
א"ל קיסל... א"זהו	לדערוויצקי
א' לויט זפרין ב"ז (=ב' וחובים)	א"ל פלפל לוי"ג
א' לויט נעגליך חי"ג	א"ל קידה חי"ג
ד' מעפ דבש	ב"ל ראזין גר"ג
על בשר—מוסן ב' וחובים	א' לויט זפרן ב' והו'
עוד ב' וחובים על צוקיר במוסן	א' לויט נעגליך חי"ג
ב' טעפ יי"ש פשוט וב' למרות ענים ⁽²⁾	ג' חתיכות בשר בעד והו'
שני שמינולוא קטנים לשנה.	ס"ה ו' והו' ר"ג.
לשילר ⁽²⁾	לראש עירון
חיל פלפל חי"ג	לשניהם עור שחור בעד ו' והו'
חצי פונט אינגבר ט"ג	א"ל פלפל
לפקיד	עוד א' טאפ דבש
ב' רביעים בשר ג' וחובים.	ס"ה ו' והו' כ"ז ג"פ.
לגלח דבאבאווי	לכותב נעויררוסקי
א"ל פלפל לוי"ג	בשר בעד כג"פ
א"ל קידה חי"ג ⁽³⁾	להשר פאן סוד משאשי ^(?)
א"ל ראזין כז"ג	א"ל פלפל לוי"ג
בשר כ' ג"פ	א"ל קידה חי"ג
יי"ש טוב חצי טאפ כד"ג	ב"ל ראזין גר"ג
ס"ה ד' וחובים הג"פ	א' לויט זפרן ב' והו'
לעוונס...	א' לויט נעגליך חי"ג
א' ליטרה פלפל לוי"ג	א' הוט צוקר ד' והו'
א' ליטרה קידה חי"ג	ס"ה י"ב ^(?) והו'

מו. בעצם היום הזה בא האלוקה הראש הקצין לסוהר"ר יחושע העשיל
במהר"ר מנחם מחוץ אורנדי רקחלחנן, וצעקתו כי רבה על הר"ר ארי' ליב בהר"ר
יצחק סג"ל שהכת אותו בשעת ידד בפני השמן עם, והראה לפני האלופים הקהל
עדות ס"ה הנעלה בהר"ר יצחק בהר"ר אשר לעשיל, והציד בח"ע באלי וניע בוח"ל: (4)

(1) = א' ליטרה פלפל לוי גרולים.

(2) חלמירי האוניברסיטאות ובתי הספר של הישועיים, ורבות סבלו מהם קהלות ישראל.

(3) = חי"ג גרולים פוליש.

(4) = בחוררת עדות באם לא יגיד ונשא עונו בזה חלשון.

אין ניקומין ר' לייב סג"ל הנ"ל אפצ' נעמן נתינת ירידגעלט אצל שני אנשים ממדינת ליטא מחבואה, האט ר' לייב הנ"ל גיוואלט נעמן צו גילדנר מעגלה חבואה, און איינה התחדשות וואס קיין מאל אין גיוועזן. האט מהור"ר העשיל הנ"ל גיוואלט צו ר' לייב פארבער: דאס פיינר ברי, פון וואנין קומט דאס דיר או דו זאלסט רייסן לייט און פאר שרייבן ירידן און התחדשות מאכין. האט דער לייב פארבער משיב גיוועזן: וואס ארט אייך דאס, וואס פרעגט איך דער נאך איך וועל נעמן שני גילדנער מעגלה. האט מהור"ה גיוואלט: איך וועל דיר שלאגן פיר און איינה זאכין צו פאר שרייבן ירידן, און האט זיך גיחאפט צו שלאגן און האט נישט גשלאגן. אין גינגנין ר' לייב פארבער הנ"ל און האט גישלאגן מיט איין שטעקין למהור"ר העשיל הנ"ל בפני כל הבון עם בשעת יריד. שוב העיד הנעלה כהר"ר אליעזר ליפסון בה"ר אהרן בת"ע באל"י ונ"ע כתבתי וזכורתי אות באות, שלא הוסיף ולא נרע. כל הנ"ל קבלנו אנתנו האלופים הקהל עדים הנ"ל כדה וכרין שלא בפני הצדדין¹. ושלחנו לגובה שלנו הנעלה כמ' שמואל לר' לייב פארבער הנ"ל, להזמין לפני הקהל למשפט, ולא רצה לבא והכה להגובה הנ"ל סבלי הגיד כי ברוח הוא, ואחר שקלי וטריא כי לסוד אותו יד להכות לב"ב מסוימים, כאשר היה כמה פעמים לפני הקהל המשפט, בכך פסקנו אנתנו האלופים הקהל לפי ד"ת הק': היר שהכה יהי בקונא עכ"פ ביום השבת הראשון שיבא, סעף התחלת התפלה עד אחר גמר התפלה, ולהכות אותו על האבן מלקות ליט לפני בה"ב בפני כל, ושלא לקרותו בשם חבר לשום דבר, וימחק מפנקס החברה הק' דנ"ת² עד עולם, שלא לקבל אותו להתחבר הנ"ל ולא לשום חברה שבעולם, ויוכרו עליו כרוו ברמה על אותו מעשה שעשה, למען ישמרו ויראו, ויכתב הפסק הזה בפנקס הקהל לחוק ולמשמרת ימים רבים.

היום יום איך סיון תקצ"ח לפ"ק פה ק"ק זאבלוראוו יצ"ו.

מן. בהיות שראה ראינו אחר כל הכרוזים ואזהרות גדולות שעשינו, שאין לשום בר ישראל לעשות שום [עסק עם] גנבים בעניני גניבות [ובכל זאת רבו בעונותינו הגנבים הגונבים] ומוכרים ליהודים, ובכך יצא קול כרוז מ'וסי, יהי' מי שיהי', שיתעסק בעסקים [הנ"ל אחת דתו] להיות נדחה מקהלנו ויאבד חוקה מתוך הקהל חיקף ומיד, וכחיום עשה משה ב"ר מרדכי רעה בעסק קניית בהמה מרדינוגר ונתפס בכבלים מהמכצר, מה שהוא למכשול ולפוקה לכל הקהלה, בכך חרצנו עליו חרץ שתתן שלשה מע"ל (=מעט לעת) מתניב ליטע מקהלנו עם אשתו וכב"ב, ולא ישוב עוד לכאן לדור כלל וכלל כל ימיו. כ"ו נעשה בוועד ובמוסכם אלופים ראשים ושובים יצ"ו היום יום ד' ו' מבת...

נאום שמואל בא"א מרדכי זצ"ל שמש דק"ק זבלוראב לע"ע.

(1) זוהי מחקנות הגאונים שכתבנו ומוציאות יקבלו עדות גם שלא בפני בעלי חרין.

ע"י שו"ע חיים סי' כ"ח סעיף ט"ז.

(2) דגרי חסיד.

מארכיונו של ש"ר.

מאת בן-ציון דינבורג.

(ב¹)

רובם של המכתבים לש"ר בארכיונו הם, כאמור, מוזן רבנותו בפרג. ואמנם חוכם הרבנות מבווע על חלק גדול מהם, ויש בהרבה מהם כדי להפיץ אור על מצבו של ש"ר ועמדתו בחור רב. ע"פ המכתבים רואים אנו כי עמדתו הרבנית הולכת ומתבצרת. לא רק מספר דורשיו מתרבה משנה לשנה, כי אם גם חוג העניינים שבהם מסכותו נדרשת הולך ומתרחב. והרבה גורמים לדבר. מצד אחד יורדים מעל הכמה אחד, אחד "תנאונים אירי התורה", וה"ראב"ד מפראג" — שלפני זמן מה היו עוד רבים מהמופלגים מספקים בגדולתו בתורה והיו נמנעים מלגא אתו בכתובים בענייני הדושיהם ופלפוליהם — הריהו אחד השרידים במערב, שאפשר בכלל לפנות אליו בשאלות ובעניינים מסוג זה. ומצד שני הולך וגדול מספר הרבנים החדשים ש"צקו מים על ידו", מי שלמד תורה מפיו ומי — והם הרוב — מכתביו — וכולם רוצים ל"החלות באילן גדול" ... הימים ימי הרפורמציון, ימי מלחמת-הדעות והתרגשות הרוחות, והקהלות מלאות חשרים והסוסים כלפי הרבנים החדשים, שאין חוכם כבדם; ולסמכותו ועזרתו של הרב מפראג יש ערך רב. ויש שגם הקהלות במלחמתם עם הרבנים החדשים זקוקות לעזרתו של הרב החוקר, אשר דעתו מקובלת גם בין החדשים. וככה חופסים מכתבי הרבנים וענייני הזמן הרועש מקום חשוב בארכיונו של ש"ר.

בין "בעלי הדברים" של ש"ר בחדושי תורה ובפלפולים, אנו מוצאים גם רבנים מפורסמים, בעלי בתים מופלגים (מפרג וגם מקרקו ולבוב). (מעטפות 1, 20). בין הראשונים יש לציין את מכתביו של הרב מניקלשבורג, ר' שלמה קנש, שהצטיין בהריפותו, (מעטפה 64)², ברם, נראה, שש"ר לא היה ממהר לענות על חידושי התורה, ויש שאנחנו שומעים קול תלונה על אשר "שם מחסום לפי עטו" ואיננו עונה על המכתבים ששולחים לו (מעטפה מספר 20); לעומת זה לא היה ש"ר נוהג להשהות את תשובותיו בענייני הלכה למעשה, ועל רובם של מכתבי השאלות רשומים גם טופסי התשובות שנשלחו ע"י ש"ר תיכף לקבלת השאלות (מעטפה מספר 2, 10, 37, 47, 50, 60, 62, 78). למכתבי-השאלות הללו אין ערך רב, לא מצד עצמן ולא מצד כותביהם, מלבד אולי טורים אחדים במכתבו של הרב מפרוסניץ, ר' אברהם שמירל³. ר"א שמירל נותן לנו דרך אנב תאור נאמן ממבט שמירתן של התעודות

(1) קריית ספר ב. עמ' 150—159.

(2) תקניה — תרמ"ז, תלמידו של רבי מרדכי בנעט. תשובותיו — חכמה שלמה — נתפרסמו

ביחד עם תשובות רבו בספר חר המור, ווינא, תרכ"ב.

(3) נולד בפרוסניץ (מורביה) בשנת תקפ"א, היה אח"כ רב בווינא. ידוע גם בחור חוקר.

השתתף גם בהשחר.

של הקהלה: רק פתשגן הכתב נשאר בידי ראשי העדה אולם אין עלי לא חותם ולא חתימת־יד. כתוב עליו „כי כל עוד רבני הארץ לא יתירו לפנות את העצמות מקברן אין ליושבי העיר רשות והורמנא לבנות ולנסוע על בית הקברות הנושן“ (מעטפה מספר 78).

יותר ענין יש למצוא במכתבי הרבנים הצעירים: ברובם ישנו חוסר אוטוביאוגרפי לתולדות כותביהם.

מכתבי הרבנים מהדור ההדש הם ע"פ רוב בקשת התרת־הוראה והמלצה, בעיקר בחלמדין של שי"ר ש"התאבקו בעפר רגליו". מסכתבים אלו יש לראות כי גם הקהלות וגם הממשלה היו נותנות חשיבות מיוחדת לכתב המלצה ולחיתר הוראה של שי"ר.

הר"ר מאיר ליהמן⁽¹⁾ כותב לשי"ר מסגנצא (מעטפה 48 משנת תרכ"ג) „אנכי עומד על משמרת לשמור את ששמרת הקודש ואותי קראו אנשי האמת בעלי האמונה מעיר המדע בערלין לדרוש להם את דבר אלהים, כי גם בעיר בערלין ישבתי בבית המדרש יומם ולילה ולמדתי אצל אדמו"ר מה' סיכאל לאנובערגער נר"ו ויגעתי בדברי חכמינו ז"ל דברי אלד' חיים בשים פוסקים וחשובות ומלאתי כרסי מהם, ואחר בואי לפה למדתי בהתמדה רבה ונהנתי בישיבה וישבתי ללמוד אצל הרב הג' הג' המפורסם הקצין מה' שמואל באנדי נר"ו היה נהיה לי לאב ואני נהיתי לו לבן, והוא היה מכבד אותי בסמיכות חכמים ונתן לי רשות להורות. ואחרי כן בער' ר"ה העבר נמנית לאב"ד ע"י אלופי קהלתי ה"י — ועתה אדמו"ר נ"י, אל יחר אפו בי אם אבקש אף ממנו התרת הוראה, כי הוא תחוקני בעיני ובעיני השררה יר"ה ואדמו"ר נר"ו התחיל לקרא אותי בשם מורנו והסתחיל במצוה אומרים לו גמור... הדר. מ. קיורלינג⁽²⁾ במכתבו מכ"ב סרחשון תרכ"ב (מעטפה 66) כותב: „הן זה כעשר שנים יצאתי מים ע"י מעכ"ת ומאז ועד עתה קבעתי ח"ל עתים לתורה ואם אחותי בסנסני המדע לטובת אחינו מחורתינו הקדושה לא הנחתי ידי, כאשר העידו והגידו עלי רבותי יושבי מדין⁽³⁾ בישראל ה"ה אדמו"ר הרב הנאון הגדול דק"ק ווירצבורג⁽⁴⁾ ואדמו"ר מהור' שמשון רפאל הירש נ"י ואדמו"ר דק"ק הנובר עיר מולדתי ואדמו"ר מהור' סיכאל לאנדסבערג נ"י דפה ועוד אחרים.

והנה בחדש העבר בחרו בי היהודים היושבים במדינת שווייץ ע"ם הממשלה כאשר ראה מכ"ת מעלי העתים ושמוני לרב ומורה עליהם, וכאשר שמעתי דרשו

(1) מי שהיה אח"כ לסויל של האיוראעלים וחלבנון, מחבר הספורים ההיסטוריים סאור הגולה, חתן המלך ועוד.

(2) ההיסטוריון המפורסם. היה אח"כ, כירוע, רב בבודאפשט.

(3) עיר הכתוב שופטים ה: י.

(4) ר' זלימן במברגר.

ותקרו על אודותי מכל החכמים השלמים פראנקל, ואכס, טייער ורבים כמותי וכולם דברו טוב עלי. ועתה אחלה פני מכ"ח ארמ"ו נ"י כי יכבדני במזכרת אהבתו הרמה ויערוך אלי מכתב תעודה אשר הדרת הכמתו מכיריני טאו וכי כל ימי חסיתי בצל תורתו ובוה יעשה מכ"ח עמו לשובה אות ואנכי אקריב לפני ארמ"ה הנאון נ"י אלף תודות ואהבת התלמיד להרב חסיד אהבהו"...

לסוג המכתבים הללו שייך גם כתביההתרה (סמיכה) שנתן ש"ר לר' חיים ארנהיים, אף כי ידע והכיר אותו רק ע"פ מכתביו⁽¹⁾ (מעטפה 4). גם מסכתבו של ש"ר אל ארנהיים יש לראות עד כמה היה ש"ר מוקיר חכמים, מבין לאלפים ורוחם, וידע לעמוד להם לשעת דחקם... ש"ר כותב בכתב הסמיכות: "ואות כבוד לחכם ולישר נאווה תהלה הוא הרב החכם השלם, משכיל ונבון בתורה וביראה, בדת ובדעת המליץ המפואר בלה"ק ובלשונות מטהלכות בארץ סהור"ר היום הלוי ארנהיים נ"י, כי הוקירונו לבקש טלפני הצעיר באלפי ישראל להיות מן המעידים על ידיעתו ובינתו בתלמוד ופוסקים כפי אשר הכרתי מסרצות אגרות בינינו, אשר בהן מצאתיו שואל כענין ויודע היטב למצוא הדין על סכנוו במקורו הראשון ובכל הנמשך ממנו בפוסקים, וגם להבין דבר מתוך דבר למצוא על נכון ההתרמות וההבדל בין דבר לדבר ובין דין לדין, ובתום לבב ובשמחת נפש אסרתי למלאות בקשתו זאת ויהי כתבי זה בידו לאות ולעד כי הוא בקי בהוראה אחרי העיון בספרים המתיחסים אליו יורה יורה דין ידיו. ולא תצא שנגה מתחת ידו האמנם נקל להיות כי הוא יודע יותר הרבה עוד מאשר יכולתי לראות מתוך אגרותיו כי הן מוגבלות רק בענינים הנשאלים ממנו וכפי חכמת לבו הרבה אולי ידע להשיב על כל שאלה גם מזכרוננו מבלי יצטרך עוד לעיין, אך אני לא יכולתי לנסותו בשאלות מפה לפה, רק מכתביו אלי השפיקו לי כבר לתת עצות, כי עכ"פ הוא בקי ומבין בתלמוד ובש"ע ויודע למצוא בנקל כל דין ופסק אחרי חפוש ועיון מעט, וברוח בינתו ידע ג"כ לשפוט על כל שאלה הבאה לפניו במה תרמה לדין הנמצא ובמה הבדל ממנו. ומצורף לזה הוא חכם גדול וחוקר נכבד בפירושי הסקראות ואמן נפלא בחרגוסה ללשון הנדברת, במליצה נעימה ודברי צחות הוידרים חררי לב וכל אלה היריעות נחוצות בימינו לכל רב ומורה. ולכן כל עדה בישראל אשר חתן בידו משמרת. הרבנות תהי' בטוחה כי יהי' לה למורה דרך להועיל וגם לכבוד ולהפארת — ותוחלתי כי יישר דרכו אשר צעד בן מעורו ולא יעקם ארחותיו ח"ו ללכת במסילות בלתי מסוקלות מאבני מכשול אשר דרכו בהן בני

(1) חיים ארנהיים: תקניו — תרכ"ה. ר"ח ארנהיים נתקבל לביהמ"ד לגלוגי, ליהנות מפירותיה של קרן תמיכה לחי' שהשאיר אחד הנדיבים, ולשם זה היה זקוק להיות תורה. אח"כ היה מורה בגלוגי, התפרסם ע"י חשחחמותו בחרגוס כה"ק של צונץ וק"ש.

אלקים חדשים, כי יקחו להם מאשר כתוב ומקובל רק סכל אשר בחרו למו. והיתר יורו הלאה. לא כאלה חלק זה הגבר חלקו בחיים עם הרבנים היראים והשלמים החרדי' לכל מצות ה' ונוהרים במצות קלה כבחמורה והמלצתו של ש"ר הועילה, וכשהצטרך ארנהיים להתייחס נוספות (אותו נדבן רצה שהחכמים שיהנו מסירות כספם יסמכו דוקא ע"י ב"ר של שלשה...) בקש משי"ר שלא ישנה את נוסח הכתב ולשם זה שלח לו את העתקתו. ולא לחנם דאג ארנהיים לשינוי הנוסח, כי כאמור, היו לראשי העדה באחר ואחר חששות טרובות לגבי הרבנים הצעירים, המשכילים והחרדים יחד. באחד המכתבים לשי"ר (מעטפה 49) אנו מוצאים כרקסריסטיקה קצרה של "רבני חוסן: היודעים מועטים ורוב מחיושבים על מדין, ריב ומדון יחרחרו לרת משה וישראל, יניעו ראש יפסירו בשפה למול חכמי המשנה והתלמוד, המורים מורים וסוררים לא לבד מההלכה והגדרים שגדרו החכמים; גם שבע תועבות בלבם לתעב תורה שבכתב ואת דבר ה' יבזו ואת מצותיו יפירו. והאחרים אשר באלה לא יתפוצו יראתם (יראת אנוש) קודמת לחכמתם ומחמת מעוט הבנתם והסרון דעתם — יאספו המרים חמרים יעסימו על כבד על הצבור — — והם יוחר תלמודיים מבעלי התלמוד עצמם" (מכתבו של הרר. ניקרסלס משנייטוך ע"י נירנברג משנת תר"ב).

ברם, לעתים קרובות אין בעלי המכתבים מסתפקים בהערות כלליות; יש אשר הם מתריעים על הקלקלה אשר במחנם ואינם נמנעים "מלפרש את השם": מתאוננים על רבותיהם הנקובים בשמותיהם ומונים אותם במעשיהם ובחטאותיהם...

כך, למשל, כותבים לשי"ר מברלין ביום כ"ט כסלו תרכ"ו: כי "הראקטאר אויב"¹ אשר "פוי"ם עדתינו בחרו לראש עליהם, להיות לרב ומורה ומגיד" מלא פיר "צחוק על המאמינים הסחכים על ביאת גואל צדק" וגם "לעג על התפלות ועל המתפללים ל[ה]עלות אותנו בשמחה לארץ הקדושה למען יוכלו ל[ה]עלות את קרבנות חובותיהן לשמוע שריקות עדרים וגיעות השור" (מעטפה 68). באים בקובלנא על הרב אויב, כי "שלח את ידו גם בכרם ד' צבאות להרוס את גבול אשר נבלו ראשונים"... "ושלח זה פעמים נכריות אל האשה חיושכת בבית הטבילת", למרות שאינו ראוי לקבל גרים סבלי בחון אותם אם עשו רק מאהבה לדבוק באומה ישראל, וגם שלח אותן לסבול שלא בפני ב"ר. — (שם). בעין פקוחה חשניהו בני הקהלה על רבניהם — ויש שהיו מוצאים חסאים ועונות עוד יוחר גרועים כאלה של הרב אויב...

כך, למשל, קובלים אנשי קהלת גיולא² על רבם, יצחק זאב באק, כי עוד במרם שלקחו אותו לרב, "הרעימו עלינו משארי ערי ישראל והעריכו מכתבים לערער

(1) ר' יוסף אויב (תקס"ה - תר"ם). נתקבל לרב ומשיף בברלין בשנת תרכ"ה. אחריו בוחו של ר' סכאל זק"ש.
(2) באונגריה.

עליו, כי זה האיש אכל מריפות בפרהסי ועוד „שאר העבירות אשר עשה בודון ובשאט נפש“, ורק „ראש העדה אשר הי' בימים ההם העלים מאתנו כל המכתבים“; ונתון הוסן אשר יושב בינינו ראינו כי כל דרכי נלזים מררכי התורה ולא יכולים לעשות מאומה — (מעטפה 15). וראשי הקהלה מביאים לפני ש"ר את המעשה האחרון של רבם: „ביום השני דר"ה רצה להוסיף על חסאתו פשע לעורר מדנים ולעמוד על הביטח. או שחרנו אותו שלא יסרה את רוחם עוד. ויהי כראותו כי מאנו העם לשמוע את קולו וינס מן ביח"כ אל שופטי העיר ולא שמע ח"ש ותפלת מוסף לחש. וכאשר הגיע הש"ץ לפיוס היום חרת עולם בא עם א' משופטי העיר ושטריו וצוה שישתוק הש"ץ כי הוא רוצה לדרוש וע"כ רבתה מחומה בביח"כ והציבור עוב את החפלה ולא סיימו לגמור“ ואנשי הקהלה מבקשים מאת ש"ר „להציע משפט הרוץ על אודות המעשה הלזו ולבאר לנו פתשגן כחב הרת בלשון צחה אשכנוי עפ"י דין תה"ק — — — למען יוכל להציע משפטינו לפני שרי הקומידאט, שהוא אינו ראוי לאותו איצטלא ולהסיר עולו מעל שכמינו...“

עמדתו זו של ש"ר בהור מחנגד לשאיפות המתקנים היתה ברורה ובחירה, והרב יעקב הלוי בסברנו מ„ווארסא הנקראת מקדש ווירסיישא“ פנה אל ש"ר במכתבו מ„כ"ד אחס בר"ב"ת הברכה לפ"ק בשם „הלמדי היושבים על כסאות ההוראה ושאר הרבנים שדברי נשמעים אצלם“ ומדיע לו „כי עיני החכמים והישרים נשואות אליו, ובחכמתו הגדולה ימצא עצה הגונה וראוי למען לא חאבד ח"ו שארית התורה“ (מעטפה מספר 10). הוא מציע „לעשות קאנפערענץ כמותם ולאסוף כל הרבנים החרדים לדבר ר' לבטל דברי המחדשים האלה“ הוא מקוה, כי ש"ר „בכבודו הרמה יבוא אלינו ויהיה ראש המדברים“.

כדאי לציין, שכל המכתבים בענין זה הם מצדם של חחרדים, מתנגדי התקונים. מצד השני נשחמר בארכיונו של ש"ר רק מכתב אחד קצר של הרב החוקר ליבוש לעף¹ ע"ד הכנסת „כלי שיר הנקרא ארגעל בבית הכנסת המפואר“ שבקהלתו (קאנשא — Kanisza) ברם, עוד לפני שפנה אל ש"ר בשאלתו החלט הדבר... ל. מדיע לש"ר, כי „עוד ירח ימים וישלמו כל ההכנות הנצרכות, עת הוסיף יניע וקול הארגעל ישמע בבית הפלחנו“ ו„אם אמנם ההתר ברור בעיני לחלבה, לא אחפוץ להתיר הדבר למעשה, אם מעלת כבוד אהובי ידידי נ"י לא יעמוד לימיני, אם דעתו לא תסכים עם דעתי“. (מעטפה מספר 45).

מענין הדבר כי מופסי חשוכותיו של ש"ר על המכתבים הללו לא נשחמר,

(1) = ליאופולד לעף, תקציא — תרל"ה שהיה אח"כ רב בסגרין, המויל של גבן-הגנייה. אחד החוקרים המפורסמים בדורו שעמר אח"כ בראש התנועה של חתקונים ברת באונגריה. (אכיו של החוקר עמנואל לה). מענין שליאום. לעף כותב במכתבו שהוא פנה בשאלתו רק לשני... ליאופולד לעף זכריה פרנקל.

כשם שחטרו חשבותיו על שאר המכתבים שיש להם שייכות למעשה, ולא לתורה, לרבנות ולא לחכמה. ואם אמנם קשה היה לשי"ר להשתחרר מעסקי קהלת פרק ומכרח היה לקחת חלק, בעניני צדקה ונמ"ח ופרנסה עניים וסוון יחוסים לחלמוד תורה וכדומה עוד" (אגרות שי"ר לשד"ל ע" 216), הנה בעניני הכלל כמעט לגמרי לא נענה שי"ר לדורשיו. ולא סמך היה מספרם של אלה העסקנים שמשכו את שי"ר לעבודת הצבור. ר' עזריאל הילדסהיימר מבקשהו להכנס בעובי הקורה בענין הפלשים באביסיניה, ההולכים ונבלעים בין הגוים והלוא תורה אחת ואב אחד שבשמים לכולנו, וכל בני ישראל עדיבים זה בזה. הלילה לנו מהשיב ידינו פדות הנפשות [של] בני אומותינו המשוקעות בטומאה" (פורים תרכ"ד. מעטפה מספר 27); אחר מעסקי לבוב פונה אליו, "ומבקשו ומהננו, שירחם על אחיו ובני עיר מולדתו ולדבר שמה (בפרג) עם מנהיגי עדתו או עם בעלי המלאכות העברים בעצמם, אולי יאבדו וירצו לקחת נערים שמה ללמדם אומנות" (מעטפה מספר 86).

יוסף ווייסע¹, הרב מגא"י (במאהר"ן), מבקש משי"ר, כשביל עדת הקדושה מורה חכם ללה"ק בחכמת הרקדוק והמליצה ולראשית לסוד המשנה והגמרא" והוא שואל, "אולי נמצא בין הלמידיו השותים בצמא את דבריו בחור חכם לב ואמיץ כח, אשר שמע שם חכמת האמן והתנוך ולקח חלק בחכמת הוסן ובתחלכות בני אדם כאשר הימים האלו ידרושון לכבוד התורה ולכבוד לוסד", ועלינו לתת שכרו בבית התנוך שלשים זהובים כסף לחודש" (מכתבו משנת תרס"ו מעטפה מספר 26). לעומת זה נשתמר בארכיון מכתב חוזר לכל רבני המדינה, כתוב בידי שי"ר וחתום על ידו עם הוספת טורים אחרים ע"י הדיין ספרג ר' שמואל פריינד, המכתב הן בדבר השמועות שחפצו על בני ישראל ושהאשימו אותם ב"העלמת סמבעות ובמסתור בהן" ויש לו ערך סכמה פנים, ולכן הנני מביא אותו פה ככתבו וכלשונו: "אנחנו הח"ם מעוררים את כ"ה על השמועה המתפשטת בארצנו אשר לא לכבוד היא לנו בית ישראל אודות המסבע של ששה צל² כסף, אשר בימים החדשים לא נראתה עוד ביד כל אדם כסלפנים, והמונים הדיוטים מסביבותינו אשר בקרבם אנחנו יושבים סחפשים עלילות דברים על אחב"י, באמרם כי רק הם עושים בהן מו"ם וחליפין. ובשגם ידענו כי אין אמן בפיחם, וסוחרים בלחי נכבדים כאלה ימצאון בלי ספק יותר ביניהם מאשר בינינו, לפי ערך מספר האנשים בעם ועם, ומתללי הנביא אל עמו, שארית ישראל לא יעשו עולת, קיימים עוד היום בתקפם ובנבחרתם; בכל זה אין אנחנו בטוחים מהעממות אשר יוכלו להעמים עלינו. ונדע מאז זה דרכם של ההמוניים כסל לכו, אם יחמא אחד מהם נגר חקי האדם או המדינה, ואמרו הן זה

(1) היה רב אחרי כן בקוסטיליץ ובלא-אניישרש (אונגריה) השתתף בכוכבי יצחק.

ב"כרם חסד" (ה) ועוד.

(2) צל = צלב = קרייזר.

הארם ה' באחד מהסתאווים, וכוה וכוה אכלה חרב התאוה להנאת עצמו ע"י היוק לרבים. אך אם הוגד להם גם מאיזה מכוב, כי אחד מאחינו עשה מסתר בלתי ראוי, עד מהרה וקראוהו על שם עמו לאמר מן העברים הוא זה וירחיבו משפטם המעוקל מן הפרט על הכלל, האיש אחד יחטא (כפי דמיונם) ועל כל העדה יקצופו ח"ו. — וכפי הנשמע פה עירנו יעסיסו ביותר חטא זה של העלמת המטבע ההיא על היושבים בעיירות מאחב"י בארצנו זאת, ויאמרו שמה בעיר פלונית יקננו פלוני ופלוני אשר אליהם יחאספו כל מצפיני כסף, לזאת באנו להעיר את כ"ת ויבקש ממנו, אשר דבר ידבר עם הסוחרים מאנשי עדתו הנכבדה דברי מוסר וחוכמה עד אשר יבטיחוהו בל יהי להם שום חלק במו"ס כזה אשר יסב יוקר המטבע ההוא, הנחוצה לבא תמיד מיד ליד להשלמת צרכי החיים מדי יום ביום. וגם ימנעו אחרים וולחם מנגוע גם בקצה דבר כזה. ואם לא למענו ישמר איש ואיש מהסב לו עונש רב ח"ו גם על דבה קטנה, ירחק מכוה למען כבוד בית ישראל המחולל, חלילה וחלילה. — אנחנו עושים פה בעדתנו הנכבדה את אשר עלינו לעשות. להקים כבוד ישרון על מכונו, ואחון מהחם מהרו ועשו כמנו. ונשלוח ספרים גם מכת[בים] על רבני הקהלות אשר אל גלילו יחשבו לעשות גם המה כפי יכלתם בענין גדול כזה, ויקיימו גם הם בקש שלום במקומך ורדפהו במקום אחר. — נחילה כי דברינו היוצאים מלב נכון וחמים יעשו פרי בלב כ"ת, עד אשר יפריח גם הוא בלבבות הסרים למשמעתו מעשי הצדק והשלום, ויברכוהו כל ישרי לב ודורשי טוב למלכם ולעמיו ולארצם". (מעטפה מספר 87). ברם, גם בימי רבנותו בפרג לא חדל שי"ר מהיות קרם כל חוקר ומלומד, אביהם ורבים של רוב חכמי זמנו, וכמובן, רובם של המכתבים שהגיעו אליו — וכמעט כולם שכתב הוא — הם שייכים לעניני מחקר וחכמה, וראויים הם שנתעב עליהם בפרוטרוט.

הערה לחוברת ב' עמ' 113/14.

בקשר עם הערותיו הצורקות של סר דינבורג על הספר שירי מיכ"ל, שיצא ע"י "עינוח" עם מבוא וצינונים שלי, אני מוכרה להודיע, כי מלבד המבוא וצינונים שבהם נתכוונתי לתת רק הערכה מפרונית של מיכ"ל, לא השתחפתי בעריכת הספר והוא נסדר ונדפס כולו ע"י מערכת "עינוח".

יעקב פיכמן.

ורשה, כסלו תרפ"ה.

C O N T E N T S

LIBRARY NOTES AND NEWS	by the Editor	p. 241
BIBLIOGRAPHY:		
Palestinian Prints		244
Hebraica and Judaica		247
STUDIES:		
M. Wilenski: A Literary Episode		279
G. Sholem: Notes and Addenda to the Catalogue of Hebrew Mss. in Munich (Kabbalistical Mss).		284
J. Rivkind: Salonica Prints		294
A. Tauber: Koretz Prints (Continuation)		302
MANUSCRIPTS of the LIBRARY:		
S. Assaf: From the Register of the Community of Sabludova		307
B. Dinaburg: From the Archives of Solomon Jehuda Rapoport (Continuation)		318
MISCELLANEOUS NOTES:		
J. Fichmann: Note		324

KIRJATH SEPHER

A QUARTERLY BIBLIOGRAPHICAL REVIEW

THE ORGAN
of the
JEWISH NATIONAL AND UNIVERSITY LIBRARY
in
JERUSALEM

edited by

HUGO BERGMANN AND HERMANN PICK

with the constant collaboration of

S. ASSAF, B. DINABURG, L. A. MAYER, G. SHOLEM, A. TAUBER

FIRST YEAR · NUMBER FOUR

JERUSALEM, FEBRUARY 1925

(Workmen's Printing Press)

Annual Subscription 10 Sh.

Sole Agents

F. Ostertag, 28 Augsburgerstr. Berlin W. 50.